Google

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

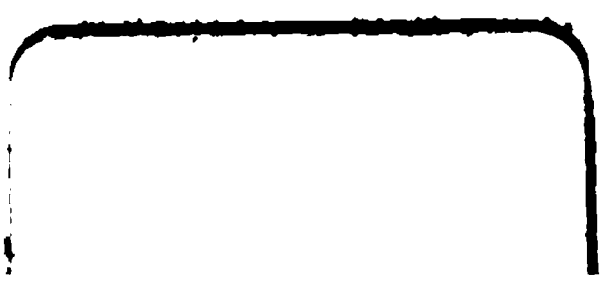

MAGYAR NYELVŐR

Missing: v. 23, no. 11, 1894

PH2001
M35
1894
v.23

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 17 1971

JANUÁR 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. I. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok : Oldal.

Eper, szeder. *Munkácsi Bernát* 1

Hol termett a ‚furkós bot'? *Albert János* 2

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 5

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 9

A furfangos ortologus. *Szarvas Gábor* 16

Palóc megszólítások. *Mikó Pál* 22

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Még egyszer a ‚fakó'. *Nagyszigethi Kálmán* 29

Monda. *Nagyszigethi Kálmán* 30

Gugó. *Albert János* 31

Nem téved? *Albert János* 31

Mégis csak ‚beáll a Duna'. *Mikó Pál* 33

Fardagály. *Simonyi Zsigmond* 33

Kérdések és feleletek :

1) Kegyetek *tudják* v. *tudja?* 34

2) *Zsáner, zseni?* 35

3) Cukrázda v. cukrászda? 36

4) A *műkedvelő* nem teljesen ugyanaz, a mi *dilettáns? Szarvas Gábor*. 36

Népnyelvhagyományok :

Szólásmódok. *Dézsi Lajos. Barcsa János* 37

Hasonlatok. *Schön Bernát* 38

Babonák. *Mikó Pál* 38

Elbeszélések. *Vecsei József* 39

Népmesék. *Endrei Ákos* 40

Csalimesék *Berky Sándor* 41

Tájszók. *Mikó Pál. Vas Miklós. Ladányi Béla. Kolumbán Samu. Komjáthy Sándor* 42

Helynevek. *Bellovics Bálint* 48

Népdalok. *Voldk Lajos* 48

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr"** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET.

BUDAPEST
1894
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

A MAGYAR NYELVŐR

1894. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János
Ásbóth Oszkár
Balassa József
Balogh Endre
Bánóczi József
Barbarics Róbert
Barcsa János
Bartha József
Bartók Jenő
Bellovics Bálint
Berky Sándor
Bódiss Jusztin
Bodonyi Nándor
Chapó Mór
Demjén Kálmán
Dézsi Lajos
Endrei Ákos
Fleischmann Jenő
Füredi Ignác
Gaal Zoárd
Goldziher Ignác
Gresits Miksa
Hajdu István
Harmath P.
Hermann Antal
Istvánffy Gyula
Józsa János
Kenyér István
V. Kiss Elemér
Kiss Ernő
Kocor Márton
Kolumbán Samu
Komjáthy Sándor
Kovács Gábor
Kőfalvi Vidor
Kőrösi Sándor
Kulcsár Endre
Ladányi Béla
Legányi Gyula
Lehr Vilmos
Maczki Valér
Máthé György
Melich János
Mikó Pál
Munkácsi Bernát
Nagyszigethi Kálmán

Négyesi László
Németh Gábor
Okányi Pál
Paal Gyula
Pap Ferenc
Pécsi Odön
Prikkel L. Marián
Pruzsinszky János
Puskás János
Riedl Frigyes
Ruik László
Rupp Kornél
Schmidt Győző
Schön Bernát
Simonyi Zsigmond
Steuer János
Szabó Ernő
Szabó Mihály
Szekeres Mihály
Szenteh Gábor
Szigetvári Iván
Szilasi Móric
Szinnyei József
Szölgyény Ferenc
Sztrókay Lajos
Tima Lajos
Tóth Sándor
Turcsányi Endre
Tuza Károly
Valló Albert
Vas Miklós
Vecsei József
Végh Mariska
Veinstein-Hevess Kornél
Vellner Alajos
Versényi György
Volák Lajos
Volf György
Vörös Balduin
Zolnai Gyula.

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése 164 | Diftongusok a slavóniai dialektusban 165 | Az *æ* betű és hangja 182, 221 | Mássalhangzók képzése 212.

II. Magánhangzók: Magánhangzó megőrzése: *ficsike*: *fecske* 168, *látanám*, *szánat* 215 || Magánhangzó elveszése: *gyerkõk*, *kicsúflani*: *kicsúfolni* 215. *héba*: *hijába*, *sasẽ*: *sohase*, *fâgító*: *favágító* 214 || Időmérték: hosszú magánhangzók: *keezde*, *meegh*, *leehetne*, *poor*: *por*, *bőlceeseg* 119, *ímõg*, *hétet*, *múka*, *lúdak*, *fűle*; *kõrféj*, *keszég*, *kulúp*, *falút* 168, 215 || Pótló nyújtás: *vót*, *ócsó*, *póc*. *szömődök* sat. 213 | ném. *-er* magy. *-ér*; ném. *-el*, magy. *-él*, *-ély* 151 || Hangrendi asszimiláció: *majsztor*: *majszter* 212 || Hangrendi disszimiláció: *dinya*, *galaginya*, *kapiszta*, *szerencsa* 212 || Hangszín: zártabbá válás: *o*: *u* 437, *hugy*: *hogy*, *hutyan*: *hogyan*, *duhan*: *dohány* 168. *botkó*, *puffad*, *pucok*: *pocok* 5. *a*: *o*; *morha* 168, *bokancs*, viosz. *porttyán*: *partján* 404. *ẽ*: *i*; *ficsike*: *fecske*, *õ*: *ũ*; *ũcse*, *ũcém* 169. *õ*: *ũ*; *bũ*: *bő*. *lũ*, *fũ*: *fő*. *fej* 169. *bũr*, *kũ*, *szũ*: *szõ* 404 | nyíltabba válás: *o*: *a*; *csárdá*: *csorda*, *mást*: *most* 169, *i*: *é*; *kéván*, *vélág*, *rév*, *ásét*, *még*: *míg* 404, *ü (ű)*: *i (í)*; *nyist*, *iszó*, *tíker*, *gyirő* sat. 167, *fistõs*, *fív*, *hivõs* 404 || Járulékmagánhangzók 199, 214, szóvégi *-a*, *-ja* 9, 130.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *fív*, *szív-*, *nõv-*, *rév-*, *mév*: *mé*, *méhe* 213 | Időmérték: hosszú mássalhangzók: *eppee*: *epe*, *kőzeppyn*, *egghő*: *égő*. *be duggak*, *sugg*: *súg*, *reezzőg* 364 | mássalhangzók rövidülese: *ẽtem*: *ettem*, *vitem*, *ẽcõr*: *egyszer* 213 || Asszimiláció: *ballang*: *barlang*, *mẽmẽg*: *mẽg mẽg*, *mẽmmẽg* 214 || Mássalhangzók elveszése: Szókezdő *h* elveszése 9; szó közepén: *eseve*: *első*, *gylősegh*, *yvőt*. *ótőzet* 460; *emõnt*: *elment*. *evégeztük* 169; *bial*. *sian-*: *sivan-*, *rian-*: *rivan-* 147; *talfa*: *talpfa*. *kõrfély*. *testér* 214; *bisalma*: *birsalma* 214; szó végén: *kirá*, *fẽrtá*. *mé*: *mély*. *kásté*: *kastély* 8. 130: *konkó*: *konkoly* 152; *tálá*: *talán*. *áutá*: *azután*. *má*: *már*. *nekũ*: *nélkül* 213 || Hangváltozások: *k*: *ty* 237. 297. *cs*: *ty* 248. *hápores*: *háporty*, *hoporcs*: *hoporty* 484. *g*: *h* 57, *t*: *sz* (*c*). *betoppan*. *bezoppan*.

luterna : *lucerna* 51, *d* : *t* 473, *d* : *l* 341, *d* : *g* 473. *d* : *gy*; *kéd* : *kégy*, *hud* : *hugy*, *had* : *hagy* 275, *s* : *sz* 50, *s* : *cs* 279, *sz* : *cs* 436, *l* : *r* 437, *ly* : *ny* 7. *ly* : *j* 217, 403, *j* : *ny* 214, *j* : *gy* 88, *p* : *f* 147, *p* : *v* 147, *v* : *b* 154, *v* : *l* 51 || Hangátvetés: *lednek* : *lendek*, *szövétnek* : *szövéndök* 185, 200. *bonc* : *comb*, *plántika* : *pántlika* 214 || Járulékmássalhangzók: *csalâng*, *pedéng* 8, 213 || Hiátus 214.

Alaktan.

I. Szótő 213 | Hangrövidítő tövek 117 | Szóösszetétel: *athual*, *fial* 146, *holval* 337 | Ikerszók 484.

II. Szóképzés. Kombináló szóalkotás 297 || Igeképzés: frequentatív képzők: *-ál*, *-él* 216. 460, *-gat*, *-get* 85 | causativ k.: *-tt (-ojt*, *-ejt*, *-ült)* 217, 459 | inchoativ k.: *-ad* 217 | reflex. *-ul (-il)* 216, 458 | pot. *-hat*, *-het* 425 | denominális igek.: *-ul*, *-ül* 86 || Névszóképzés: dimin. *-ó*, *-ka*; *-csa*. *-cse* 216. 460 | *-ság*, *-ség* 225, 382, *-ár* 50, *-da* 416. *-atag* 51 | fosztóképző *-talan* 321 | Hat. igenévk. *-val*. *-vel* 460.

III. Szóragozás: Névragozás: Személyragok 259 | helyragok 259 | Birtokos ragok 260 | Névmások 264 | *-szër* 366 | Adverb. *-ul*, *-ül* 86, 216 || Igeragozás 260 | Névutók 265.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 50 || A házi állatok a magyar szólásokban 65. 104, 155, 202. 251, 299. 353, 404, 448, 498 | Palóc megszólítások 22, 68 | Szólások: *Magyarnak Pécs*, *németnek Bécs* 412, *beáll a Duna* 33. 83, *követ fujni* 385, *dugába dől* 423, 376, *fölmerül* 322, 377, *Szent Mihály lova* 471 | Népetimologia : *fardagály* : *verdigály* 34.

Mondattan.

Szórend 266 | Éneklő hangsuly 214 | Szóegyezés : *hallja kendtek* 34, 266 | Jelzős szerkezet és mondatos szerkezet 60 | Általános alany 266 | Tárgyatlan alak tárgyas helyett 266 | *muszáj* mint segédige 266 | *felé* névutó irányhatározók mellett 132.

Antibarbarus.

Gyökelvonás 418 | Magyar külföldiek 188 | *hadastyán* 224 | *képez* 74 | *mennyégben*, *mennyekben* 426 | *kész van* 88, 134, 170, 229 | *rémerős* 476.

SZÓMUTATÓ.

Agarad magammal 233
Albert 323
áspa 97
athual 145
avas 375
Bakol 434
baktat 433
balyiga 32
beáll 33, 83
bécs 413
bekecs 564
bese 564
billikom 521, 559
burgonya 420
Címer 522
cukrázda 36
Csecs 413
csélcsap 435, 558
cseléd 26
cserifakó 29
csonkahét 377
Darabont 472
diéta 522
díj 193, 375
dilettáns 36
disznó 299, 506
döndő 24
dörököl 148
dud 521
duga 423, 476
Éd-es 2
egészvágás szekér 524
eggyetlen 320
ejtel 149
elkunász 375
előte, előtő 131
emberizink 524
eper, eperj 1
érzéklet 184
eszterág 521, 562
Fakaszt 52
fakó 29
fakutya 30
fapap 30
fardagály 33
farkas 493
fejér 520
felé 132
félvágás szekér 524
fényaszó 379
fial 145
föld 521
fölmerül 322, 377
francú 249
furkó 3
Galamb 354
góbé 249
golyó 4
goront 521
gró 521
gugó 31
Gyilok 473
Hadastyan 227
hajdú 86
hárág 5
harang 519
haricska 5
hé 23
hékás 24
hëreág 6
hergely 6
hiriba, hirip 6
hóda 6
hodály 6, 30
holval 337
hóra 56
hurdukál 56
huruba 57
Imolya 59
ingváll 32, 81
iszkumpia 99
iz 2
izgána 99
Jeszke lány 84
juh 251, 504
Kacér 518, 562
kacsa 356
kacsula 99
kacsulia 100
kalabálé 100
kalakán 100
kalamáris 521
kalcon 101
kálik 101

kállátó 32
kalló 32, 81
kalpag 524
kalugyer 101
kapetan 101
kantár 523
kapica 101
kapsin 102
káptyil 102
karalábi 519
karám 521
karuca 102
kaskavál 102
kászu 151
katucs 103
kecel 103
kecske 251. 502
kegyetek 34
képez, képes 73
kert 520
kertica 103
késálkodás 79
kész van 88, 134, 170, 228
kétrán 103
kigyókő 388
kilinta 104
kircséj 104
kirlán 104
kirpács 152
kirpál 153
kirzsa 153
kityél 153
klocán 154
kóbor 154
kobza 199
kocsány 200
kócsin 200
kocsorba 200
kóda 200
kolna 201
komátria 201
komonák 201
kompona 201
konty 247
kopács 249
kópé 249
korosnya 249
kort 249
kortes 278
kortuj 249
Kossuth 276
kószált 249
kovrics 250
kozsók 250
kozsókár 250
követ fújni 385
kukó 31
kukuci 296
kukuta 296
kunász 375
kurászló 296
kurélye 296
kurety 297
kurgat 436
kurka, kurkán 297
kurkálód-ik 297
kurta 518
kurti 298
kurtékli 297
kuszkora 349
kutréjos 349
kutya 63, 104, 448
Lák 349
lákon 349
lecke 521
lénia 521
liliák 350
limány 350
lindik 350
lingár 350
lingó 350
livádа 350
ló 155, 498
lok 350
lúd 353, 508
lunguj 351
Macska 251, 505
macsuka 351
mafla 275, 415
máj 351
maláj 352
málé 352
mamaliga 390
márfa 391
marha 501
maricska 391
masa 391
matrizsál 392
matász 392
matahála 391
mëdëm 392
mëgekol 184, 223
menayégben 426
mërinda 392
merindárica 392
meringyár 393
mësdënë 393
mese 519
mësztikál 393
méz 519
micigó 393
micus 393
miknyi 393
mióra 438
mlásé 438
mokány 438
monda 30, 79
monyator 438
mósia 438
mósuj, mószuly 439
motohárica 439
muki 439
mukuc 439
munyekar 439
múr 439
murga 438
murit 439
musacól 449
musty 440
muta, mutuj 440
mükedvelő 36
Nanás 440
nepotya 440
nërávás 440
nërod 441
nëtëntók 441
neteró 441
nódica 441
nomilódik 442
nótin 442
nunta 442
Nyám 481
nyegoca 481

nyégra 481
nyekezsa 481
nyirásza 482
nyirely 482
nyiristye 482
nyivelyesz 482
Ográda 482
ópril 482
orda 482
orszok 483
ort 483, 521
Ördögsár 381
örökkön-örökké 185
Pacil 483
páfrány 519
pakulár 483
pakura 483
palacsinta 483
palajás 483
panusa 483
papiros 521
papusa 483
parapács 483
paril 484
párjál 475
penna 521
perenga 484
pereputty 484
picigál 485
picigus 485
pintinok 485
pinty 518
pitonka 485
pityóka 485
plinál 485
plop 485
podbál 485
pohár 521
poján 485
polgár 519
polikla 485
pomána 485
pongár 486
porkoláb 518
poronty 486
potlogár 486
pozsár 486
prikulics 486
primál 486
primár 486
pruszlik 486
puca 486
puj 486
pujkuca 486
pulya 486
pulyka 355, 486
punga 486
purecsa 486
purga-málé 487
puszta 186
pusztia 487
putéria 487
putina 487
putregáj 487
Raj, rajkó 28
ramasica 488
red, redegës, redel, redet, redetës, redő 274, 376, 417, 509
redőlt 513
refujál 488
rëndás 488
rezsíl 488
rigolyás 488
rógál 488
rogozsina 488
rojba 488
róska 488
rovás 187
rúd 489
ruha 521
Sátán 521
silány 51
siska 489
sivatag 51
sod 489
solokrebs 280
somolyog 520
sonka 519
sovány 50
súrol 416
Szaj 7
szamár 202, 500
szárad 49, 520
szarv 502
szeder, szederj 1
székfű 474, 524
szélhámos 183
szelindek 185
szemkör 183
szent 521
szent Mihály lova 471
szikár 49
szikkad 49
szivolt 53
szivós 53
szoknying 32
szontyolodik 437
Talán 80
tálentom 224
talpacs, talpas 278
tarisznya 324
tárogató 84
tehén 502
ténta 520
tesik 134
tikkadt 51
torniszter 187
tréfál 519
turfa 519
tündér 520
Tyúk 303, 508
Unuttei 550
urda 482
Ünnepély 226
Vatallé 565
véghetetlen 425
végtére 425
verdigály 33
veríték 52
vízhely 378
Wrewsasdan 552

Földrajzi mutató.

Dunántúl.

Győr 38: Esztergom 141, 282; Somogy m. (Darány) 40, (Alcsok) 41; Zala m. 48. (Alsó-Lendva) 48. 287.

Duna-Tiszaköz.

Kiskunság (Halas) 47, 142, 192, 239, 574.

Palócság.

Palóc vidék 42, 94, 144, 192, 238, 285, 333, 383; Nógrád m. 281, (Losonc vidéke) 39, (Terbeléd) 191, 332. 333, 488; Heves m. (Parád) 141. 333; (Mátra alja) 191, (Balla) 284, (Zagyva vidék) 237, 578: Gömör m. 44, 95. 281, 288. 574. (Vály völgye) 92, (Lice) 140, (Vály) 236.

Felső-Tisza melléke.

Zemplén m. (Sárospatak és Sátoralja-Ujhely) 332. (Hegyalja. Tokaj) 240. 288, 336, 384; Hajdú m. (Tetétlen. Kaba) 38. (Debrecen) 37, 93, 285, 335. 383; Szatmár m. (Pátóháza) 237, (Szatmár-Németi) 41.

Alsó-Tisza melléke.

Makó 578.

Erdély.

Hunyad m. (Lozsád) 46, 96. 143, (Deés) 383; (Homoród vidéke) 43, 284, (Karácsonfalva) 284: Aranyos-Torda m. (Gerend) 92, 592.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. JANUÁR 15. **I. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Eper, szeder.

Nyelvészeti irodalmunkban gyakran hangoztatott nézet, hogy az *eper* szó is idegen eredetű, a német *erdbeere* parasztos kiejtésének viszonképe. Az eszme, ha nem csalódom, Simonyitól származik, ki az *-er* végű németből származott magyar szavak tárgyalása közben minden további hivatkozás és magyarázat nélkül egyszerűen odaveti, hogy az ‚*eper* is a német *erdbeer*-ből lett' (Nyr. VII.243).

E fölfogás ellen igen tekintélyes részről történt már fölszólalás, jelesen Arany János (álnevén Szalontai J.) személyében, ki teljes igazsággal utal arra, hogy ‚*eper*-nek a régi formája *eperj* (*Eperj-es*), valamint *szeder*-nek: *szederj* (szederjes színű ló). Hol vette magát a *j* Eperjes város ‚fundamentumának fölvettetése előtt', ha a magy. *eper* egyszerűen az *erdbeer* átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német *-er* vég a magyarban *-ér* lesz, itt a *beer*-ből rövid *-e* vált?' Szerinte ‚mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással'.

S mégis bármily nyomósak voltak ez ellenvetésekben foglalt okok, bár tényleg egy analog esetet se hozhatunk föl annak igazolására, hogy német *-er* szóvég a magyarban *-ërj* alakot öltött volna, bár az első szótagbeli *r*-nek nyomtalan eltünése is szokatlan jelenség, e nézet uralkodó maradt egész a legújabb időkig; ismétli pl. Zolnai is mint bizonyító példát a *léságos*-ról írott cikkében (Nyr. XVII.291).

Pedig Arany Jánosnak, mint ma az összehasonlító nyelvészet világánál biztosan láthatjuk, igaza volt. A magy. *eper* szónak szorosan egyező másai a rokon nyelvekben: tavdai vogul *äprijėχ*. *äpėrjėχ*, pelimi *äpėrėχ*, alsólozvai *äprä*. *äprėχ*: ‚földi eper' (oroszul *zemlaníka*), mely utóbbi alak megvan Ahlquistnak 1891-ben meg-

jelent vogul szójegyzékében is: ‚*äpreχ*: erdbeere'. E vogul szó utórészében az éjsz. osztják *rėχ*, *reχ*: ‚beere' szót ismerhetjük föl (pl. *mū-rėχ* ‚földi eper'; *mū*: ‚föld' | *piti-rėχ*: ‚vaccinium myrtillus, fekete áfonya'; *piti*: ‚fekete' | *vėrti-rėχ*: ‚vaccinium vitis idaea, vörös áfonya'; *vėrti*: ‚vörös' | *mavė-rėχ*: ‚málna'; *mavė*: ‚méz'), előrészében pedig az éjsz. vog. *ǟp*, lozvai *jēp*: ‚pára, lehellet, köd' szót (pl. éjsz. vog. *lili-ǟp*: ‚lehellet', *ásėrėm-ǟp*: ‚fagy-pára', *mā-ǟp*: ‚földi pára, köd'), mely utóbbi alapja az éjsz. osztj. *ēbėl*, irtisi *ēbet*: ‚geruch, geschmack' (*ēpliñ*: ‚riechend, schmackhaft ‚süss'), vog. *ät*, *at*: ‚szag, íz' (*ätiñ*, *atiñ*.: ‚szagos, édes'), magy. *éd* (ebben: *édes*), *íz*, cser. *üpš*: ‚szag' sat. szavakban mutatkozó tovaképzésnek, úgy hogy ezek szerint a magy. *epe-rj* szót is elemeiben: ‚édes' v. ‚szagos bogyó' jelentésű összetételnek kell tekintenünk (vö. orosz *smoróda*, *smorodina*: ‚rubes' és közszláv *merd-*: ‚stinken'; l. Miklosich: Etymologisches Wbuch 310). — Valószinűleg a magy. *eperj*, vog. *äperėχ* rokonságához tartozik a votják *borî*, *borė*: ‚grosse wald-erdbeere, fragaria collina' szó is, melynek tője: *borĭj-* (pl. *borĭjo*: ‚epres') s előrésze oly alakulatú, mint votj. *udalt-*: ‚tenyészni' mellett a kazánvidéki *dalt-*; *urobo* (tatár *araba*): ‚szekér' mellett kazánvidéki *robo*, *ėrobo*; *ińšĭr*: ‚szérű' mellett glazovi *šińir* sat.

Az *eperj*-jel teljesen eggyező hangalkotású szó a magy. *szederj*, *szeder*: ‚rubus, brombeere', Dunán túl ‚fái eper, morum' (a NySzótárban: *földi szederj*: szamóca), melynek ha nem is épen azonos jelentésű, mi természetrajzi műneveknél igen természetes és gyakori jelenség (l. Ethnographia IV. 172—174); de hangtanilag pontosan megfelelő párjai a zürjén *setör*, permi *sötör*, votják *sutär*, cseremisz *šopter*, *šaptar*: ‚johannisbeere' a szóközépi mássalhangzók oly viszonylásával, minőt a magy. *éd* (*édes*) és irtisi osztj. *ēbet* (l. föntebb), továbbá a cseremisz *opt-* és zürj.-votj. *ut-*: ‚ugatni' szók között is észlelünk. További rokonsága a tárgyalásban levő szónak: mordvin *šukšteru*, *šukštoru*: ‚johannisbeere', erza-mordvin *šukštem*: ‚schwarze johannisbeere', finn *siestar*, *siehtar*: ‚ribes rubrum' és ‚nigrum', *siestaine* (nom. *-ain*) ‚ribes nigrum'. észt *søster*, vót *søssar*, lív *zustar*, vepsz *sestrikaine*: ‚johannisbeere' (l. Donner: Vergleich. Wbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen 179), mely alakoknak (észt *søster*, lív. *zustar*) átvétele Thomsen szerint a lett *susteri*, *susteres*, *sustrenes*: ‚johannisbeere'. Megvan a vogulban is a cseremisz *šopt-* alapszót visszatükröző másnemű képzővel megtoldott éjsz. vog *sosĭ'* (tő *sosχ-*), lozvai *šąš*, kondai

sq̄si, tavdai *šǫšu*: ‚ribiszke'; továbbá az osztjákban: *šomši-rèχ*: ‚schwarze johannisbeere'. Az utóbbi alaknak egészen pontos hangértékbeli megfelelője a teljes végzetű magy. *szede-rj*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Hol termett a ‚furkós bot'?

B u d e n z azt mondta, hogy u g o r f ö l d ö n s azóta, a ki szájára vette, köztük I m r e h Sándor is rámondta, hogy úgy van (A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története I. k.).

‚**Furkó** dimin. képzős származék *fur* = *for*, *far* (hinterbacken)-tól, a *fark*-hoz tehát épen úgy áll *furkó*, mint *tönk*-höz *tönkő*. Mint az egy rendesen ‚vastag testrészt' jelentő *far*-nak diminutívuma, a *furkó* igen jól teheti azt, a mit teszen: ‚vastag vég'; amúgy sincs alapja azon ráértelmezésnek, hogy ‚*furkó* tulajdonképen olyan bunkó a boton, mely át van f ú r v a' (MUSzót. 496).

E magyarázat ellen alakilag nem sok kifogás emelhető. Legföljebb a *furkó* mélyebb hangszinen való megálltát találhatjuk megokolatlannak a *far*, *fark*, *farcsok* tő- és rokonszármazékszók mellett. Azt is helyben kell hagynunk, hogy a szó mai, általánosan ismert jelentése ‚vastag vég'.

CzF. szerint: ‚Oly bunkó a boton. mely át van furva, s karikát húznak bele, vagy pedig valamely furú módjára van kirovátkolva, innen: *furkós bot*'. A népnyelv is csak e jelentését ismeri: ‚Minden botnak v é g é n a f u r k ó j a' (Tájsz.). A székely népnyelvben megvan a szó ‚furkoly' alakban is, s jelentése: ‚villázat, mereklye (villával összehányt takarmánycsomó)'. Ez azonban, a hogy Szinnyei kifejtette, újabb átvétel, még pedig az oláh nyelvből, — ‚*furkoj*: grande fourche; mistgabel (Cihac, Barcianu), a mely a *furkă* (= lat. *furca* ‚villa') szó származéka' (Nyr. XXII. 491). Csak az a kérdés, hogy a *furkó*-nak mindig ‚bunkó' volt-e a jelentése?

Ha a NySzótárban utána nézünk, azt látjuk, hogy a szónak mostani ‚bunkó' jelentése újabb keletű, s a régibb irók más jelentéssel ismerték. ‚F u r k ó k, fabotok (Com: Jan. 150). F u r k ó s bot: clava (Com: Orb. 107). Azt vélöd, hogy amaz Achylles f u r k ó j á v a l ütöttél agyon bennünket (Alv: Itin. 36). F u r k ó k s karók (Nad: Kert 202). F u r k ó s: nodosus Sl.'

Szabó Dávid ‚Kisded Szótára' azonban így értelmezi: ‚s z e g e s f e g y v e r, görcsös v. csörgős bot. fitykes'. Még világosabban

elvezet a szó eme másik jelentéséhez Molnár Albert és Páriz Pápai szótára: f u r k ó = sparium, viriculum MA. sparr, eine gattung spiess PPB. S z e g e s f u r k ó, hagyító hadi fegyver: viriculum MAl.

Ez adatok szerint tehát a *furkó* régenten nem ‚bunkós bot' volt, hanem ‚szeges hagyitó hadi fegyver', vagyis olyan ‚tollas buzogányféle', a mit a NySzótár két legrégibb korból való adata minden kétségen kívül helyez. ‚Kalácokat, f u r k ó k a t, sok tüzes szörszámat el ki hányattya (Tin: Ének. 150.). T ü z e s n y i l a s f u r k ó (Radv: Csal. II.393)'.

Az említett hangszínbeli eltérés mellőzésével is két kemény ok szól a mellett, hogy a szó ugor eredetét megtagadjuk. Az egyik, hogy a régi ‚szeges hadi fegyver' jelentés semmiképen se hozható meggyőző értelmi kapcsolatba a *far*: ‚hinterteil, hinterbacken' szóval. A másik, hogy a *furkó*, mint ‚fegyvernem' m ű v e l ő d é s t ö r t é n e t i s z ó, s csak egy tekintetet kell vetnünk e csoportra. látjuk, hogy az egy ‚nyil' (pfeil) kivételével egytől egyig mind idegen eredetű: Törökből valók: *kard, tőr, buzogány, balta, bicsak csákány, dsida, kölyű, tegez*; szláv: *kopja, szucsa* v. *csucsa, parittya, puzdra*; német: *gyilok, gerely, lándsa, szablya, mordály, pisztoly*; olasz: *dárda.* Ezek közé sorakozik a *furkó* is.

Jó két éve, mikor a NySzótár olvasgatása közben szemembe tűnt ez a szó, s a mint a ráidézett történeti adatokat elolvastam, az első ötletem is az volt, hogy ennek a *furkó*-nak aligha nincs valami köze a latin *furca*-val, természetesen az olasz nyelv közletésével. A magyar *golyó* = olasz *coglione* (Nyr. XIV.363) analógiájára nyomban egy olasz *forcone* alakot gyanítottam eredetijéül, a mit nem kis örömömre meg is találtam az első szótárban: ol. *forcone* = ‚dreizack; mistgabel, mistforke' (Valentin).

Éreztem, hogy helyes nyomon járok, habár a szónak ‚lándsaféle' jelentését nem találtam is föl. Tudnivágyam nem hagyott nyugtot, kérdést intéztem tehát az olasz nyelv jeles ismerőjéhez, Kőrösi Sándorhoz, vajjon az olasz nyelv valamely dialektusa, talán a v e l e n c e i, nem adja-e meg a keresett fölvilágosítást? Kőrösi szives válasza ez: ‚A *furkó* szóval jó nyomon van. Vel. *forcón* (olasz *forcone*) = ‚lándsa (rúd), melynek végére három ágú vas van erősítve' (Boerio). Egyéb érdekes családtagja: vel. *forcolo* = szénahányó favilla; náp. *frovone* = kétágú piszkafa'.

Azt hiszem, ezek után kétséget se szenved, hogy a *furkó* nem más, mint a vel. *forcón* s e fegyverrel valószinűleg az Anjouk korában ismerkedtünk meg. A végső *n* elmaradtára mint hiteles

adatot idéztem már a *golyó* szót. Az *o* : *u* hangszínváltozás se példátlan nyelvünkben (vö. *botkó* : *butykó* Bal : CsIsk. 167. *ágas-bogas* : *ágas-bugas, poffad* : *puffad, pocok* : *pucok* sat.); sőt az sem lehetetlen, hogy az átvétel korában a szó olaszul is még *furcón*-nak hangzott (vö. lat. *furca*).

Történeti adataink még arra a kérdésre is vetnek némi világot, miben különbözött a *furkó* a *buzogány*-tól, a mit igen gyakran ‚tollas botnak, héttollú botnak' is neveztek. A *furkó*-nak csak három ‚tolla' volt, s ha jól értelmezem a Tinódi és Radvánszky adatát, a végén levő három vasat megszokták tüzesíteni, s úgy dobni ki a várból az ellenségre. ‚Kalácokat (= szurokkoszorú), furkókat, sok tüzes szörszámat elkihányattya (Tin.). ‚Tüzes nyilas furkó' (Radv.).

A lövő fegyver terjedése sok mással eggyütt a furkót is kiszorította a hadi szerszámok sorából; idők jártával a háromágú vas is lemaradt a végiről, csak a vas megerősítésére szolgáló bunkó hagyódott rajta s így lett a *furkó*-ból ‚furkós bot'; és bármit mondanak is reá a ‚sztűz magyarság' vallói, ezt a szót jövőre az eredetiek sorából törülnünk s a többi jövevény kulturális szók csapatjába kell avatnunk.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Hărág *(hërág)*: karó. szőllőkaró (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.203; Moldva, Klézse Nyr. VII.237; XIV.42) — ol. *harāk, harāg*: règle, échalas; pfahl, stecken (Cihac, Barcianu). Oláh eredetét már Szarvas (Nyr. III.3) és Edelspacher is kimutatta (NyK. XII.101). Az oláh nyelvbe az újgörögből került bele a szó, a hol χαράκι: règle à règler (ó-gör. χάραξ: pieu pointu, échalas).

haricska: hajdina. tatárka, pohánka (Székelyföld Tsz.; Nyr. V. 221; Arany-Gyulai NGy. III.295; Győrffy Iván; Háromszék m. Tsz.; MNy. VI.243; NyK. III.15) — ol. *hrišcă, hiriškă*: polygonum fagopyrum, blé sarrasin (Cihac). Miklosich szerint (Nyr. XI.220) a *haricska* szó a szlávságból került a magyarba; de ennek ellenében az oláh nyelvből való átvételre vall: 1) az, hogy a szó tudtommal csakis a Székelyföldön van forgalomban; 2) a szónak magyar alakja közelebb áll az oláh *hrišcă, hiriškă* alakhoz, mint a rut. *hrečka*-hoz. (A szlávságból való átvétel esetében csakis erre gondolhatnánk, mert a pohánka többi szláv nevének eggyikéből se válhatott a mi

nyelvünkben *haricska*; vö. lengy. *greczycha*, or. *grečicha*, *grečucha*, *greča*). Az oláh szó a ruténből való.

hĕrcág: kötekedő (Brassó m. Hosszúfalu Nyr. VI.475) — ol. *harcāg*: escarmouche; heftige gemüthsbewegung, aufwallung, jähzorn; *harcăgos*: qui aime à se battre, à se chamailler; streitsüchtig, zänkisch, jähzornig, aufbrausend; widerspenstig, störrisch (Cihac, Barcianu).

hergely: ménes (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *hergelie*: haras; stuterei, gestüt (Cihac, Barcianu). Oláh eredetére már Munkácsi Bernát rámutatott (Nyr. X.203). Az oláh szó eredetije a török *hargele*, *hergele*. A *hergelie*-ből a moldvai csángók nyelvjárásában kétségkivül * *hergelye* lett; ezt azután személyragos alaknak *(hergely-e)* vették és ebből vonták el a *hergely* ragtalan alanyesetet.

hiriba, hiribe, hirip (*hiriba* Szatmár m. Krassó Nyr. XIX. 335; Székelyföld Tsz.; *hiriba-gomba* Székelyföld Nyr. XVII.429; *hiribe-gomba* Kolozsvár Szinnyei József; *hirip*, *hirip-gomba* Székelyföld Győrffy Iván): vmi ehető gombafaj — ol. *hrib*, *hribă*, *hiribă*: boletus edulis (bulbosus, bovinus), agaricus campestris (edulis), champignon; kuhpilz (Cihac, Barcianu). Miklosich szerint a magy *hiriba*, *hirip* a szlávságból való (vö. cs. *hřib*, lengy. *grzyb*, fszb. *hrib*, úszl. *grib*, rut. *hryb*, fehér-or. *hrib*, or. *grib*). Azonban ezt legföljebb a *hirip* alakra nézve lehetne megengedni, mert a magánhangzó-végű *hiriba*, *hiribe* kétségkivül az oláhból való; de a *hirip*-et is, minthogy csak az oláhsággal érintkező nyelvjárásokban fordul elő, inkább az oláhból átvettnek tarthatjuk. Az oláhok a ruténektől kapták a szót.

hóda: vmi madárfaj (Háromszék m NyK. III.4) — ol. *hōdă*: fulica atra, poule d'eau; wasserhuhn (Cihac, Barcianu).

[*hodály*, *hodáj*: 1) akol, juhakol (kül. *juh-hodáj* összetételben, de magában is); juh- v. tehénfejő hely; 2) alsó épület, kül. gazdasági épület v. cselédház; akármilyen rossz épület. — Az oláhban *odāje*, *hodāje*: chambre, métairie, ferme où l'on élève du bétail; zimmer, stube, kammer (Cihac, Barcianu). Edelspacher szerint ebből lett a magy. *hodáj*, *hodály* (NyK. XII.101); de ez azért nem valószínű, mert a *hodáj*, *hodály* tájszó olyan vidékeken is él, a hová az oláh jövevényszók el nem hatottak, így pl. Heves és Borsod megyében, Kis-Kún-Halason, Fölső-Nyáregyházán (Pest m.), Kecskeméten sat. (Vö. Tájszótáramat).

Budenz a *hodáj*, *hodály*-ban a török (csag.) *kotan* szó massát látja (‚eingezäunter ort, wo die schafe übernachten': kirg. ‚az *aul* közepén való hely, hova éjjelre a barmokat állatják'; jakut *χoton*: ‚stall. warmer winterstall' (NyK. XXII.412). Jelentés tekintetében ez az eggyeztetés semmi kifogás alá nem esnék, de szó fér hozzá alaki tekintetben. Budenz a *kotan* > *hodály*-t szóvégi *n* > *l* hangváltozással magyarázza, de ezt a föltett hangváltozást rokon példákkal nem igazolja. Ilyen szóvégi hangváltozásra tudtommal nincs is példa, kivéve a hasontalanítás (disszimiláció) eseteit, pl. *Anton* > *Antal*: a szóban forgó esetben pedig hasontalanításra nem volt alkalom. Föl lehetne tenni, hogy a szóvégi *n* előbb *ny*-re változott (a mire elég példa van a magyarban), s aztán az *ny*-ből lett *ly (j)*; csakhogy (hosszú magánhangzó után) ilyen hangváltozásra se tudunk kétségtelen példát; sőt ellenkezőleg szóvégi *ly* és *ny* váltakozása esetében az előbbi bizonyul eredetibbnek, pl. *sármály*: *sármány*, *vőfély*: *vőfény*, *mordály*: *mordány* sat. És még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a török *-an* szóvégnek a magyarban *-án* és *-ány* a rendes megfelelője, pl. *arslan*: *oroszlán*, **basurkan (basturkan)*: *boszorkány*, *buzdoġan*: *buzogány*, *čalagan*: *csalán*, *sazagan*: *sárkány* sat. (ezeknek megfelelően a magashangúak végén *-en*: *-én*, *-ény*, pl. *jeken*: *gyékény*, *köken*: *kökény* sat.). E szerint a tör. *kotan* (>**χotan*) magyar megfelelője is **kotán* (*-ány*) v. **hotán* (*-ány*) volna, nem pedig *hodály*, *hodáj*.

Valószinűbbnek tartom, hogy ez az oszm. *oda*: ‚szoba, ház' szóból lett. De hogy került az elejére a *h*, a végére meg az *ly*, azaz helyesebben mondva: a *j*? — Az utóbbi épen olyan tővéghez csatolt ragkezdő hang lehet, mint a *száj* szónak a *j*-je. Ezt a szót a régi nyelvemlékekben majdnem kivétel nélkül így találjuk ragozva: *szám*, *szád*, *szája*, *szánk*, *szátok*, *szájok*; *szát*, *szával*, *szából* sat. s az alanyesete: *szá*; a *szá-ja*, *szá-jok* alakokat azonban a nyelvérzék így elemezte: *száj-a*, *száj-ok*, s ennek a hibás elemzésnek a következményei lettek a *szájam*, *szájad*, *szájunk*, *szájatok* személyragos alakok és a *száj* alanyeset. Az *oda* szónak a 3. személyragos alakja *odája* volt (mint *óra*: *órája*, *kapa*: *kapája*); ezt a nyelvérzék e helyett: *odá-ja* így elemezhette: *odáj-a*, s így állhatott elő belőle az **odáj* ragtalan alanyeset. Igaz, hogy az *oda* szónál erre az elvonásra nem volt meg annyira az alkalom, mint a *száj (szá)*-nál, a mely legtöbbnyire személyragozva fordul elő, a mit amarról nem lehet állítani. De a szóbanforgó *j* másféle ragos alakokból való analógiás vissza-

következtetés útján is előállhatott. Tapasztalhatjuk ugyanis, hogy az *-áj*, *-éj (-ály*, *-ély)*- végű szavak *j*-je a nép nyelvében mássalhangzós ragok előtt igen gyakran elvész, pl. *király (király)* : *kirá*-t, *kirá*-tul, *kirá*-nak; *Mihály (Mihály)* : *Mihá*-t, *Mihá*-nak, *Mihá*-rú; *fërtáj (fërtály)* : *fërtá*-ra, *fërtá*-t, *fërtá*-hó; *méj (mély)* : *mé*-re: *kastéj (kastély)* : *kasté*-ba sat Az *oda* szónak szabályos ragos alakjai *odát*, *odába*, *odábú*, *odáhó*, *odának* sat. (vö. *juhodát*, *juhodába* Nyr. XI.236) voltak. Már most az imént említett analógiák szerint így történhetett a visszakövetkeztetés: (pl.) *kirá*-t, *kirá*-nak, *kirá*-tul : *király (király)* = *odá*-t, *odá*-nak, *odá*-tul : **odáj (odály)*.

A kezdő *h*-nak pedig szerintem az a magyarázata, hogy a szó legtöbbnyire a *juh* (azaz *ju*, de : *juhot*, *juhok*. *juhász*) szóval összetéve *(juhodáj)* fordult elő, s ezt az összetételt a nyelvérzék e helyett : *juh-odáj* így elemezvén : *ju-hodáj*, az utótagját *hodáj* alakban választotta le. Így vált a török *oda* szóból a magyarban *hodáj*.

Ez tehát a magyar nyelvnek nem oláh jövevényszavai közé tartozik, mint Edelspacher vélte. De azért az oláh *hodāje*, *odāje* meg a magyar *hodáj* szónak mégis van valami közük egymáshoz. Hogy mi, azt mindjárt meglátjuk.

A magy. *hodáj*-hoz hasonló szót a déli szlávságban is találunk *odaja* (bolg. szb.) és *hodaja* (szb.) alakban. Budenz mint lehetőséget említi, hogy ‚a *hodaja*, *hodaje* alak a magyarból került s az úgyis rokon értelmű és hasonló hangú *odaja*-val [a mely Miklosich szerint a török *oda* mássa] eggy szóvá olvadt'. Vagyis Budenz föltevése szerint a déli szláv *hodaja* vegyülékszó, a melynek az elemei a tör. *kotan*-ból lett magy. *hodáj* és a tör. *oda*-ból lett déli szláv *odaja*. Az efféle szóvegyülés, mint tudjuk, korántse tartozik a lehetetlenségek közé, de azért a jelen esetben mégis nagyon kétségesnek, sőt valószinűtlennek tartom : még pedig azért, mert nem látom bebizonyítva azt, hogy a magyarból átvett *hodáj*-nak volt mivel összevegyülnie a déli szlávságban. Se Miklosich, se Budenz nem vizsgálta, hogy miért lett a török *oda*-ból a déli szlávságban *odaja*. Az tudvalevő dolog, hogy a törökből átvett *-i* végű főneveket a déli szlávság (különösen a szerb) a maga eredeti főneveinek analógiájára *-a* (*-ja*) végűvé változtatta át, pl. *anteri* : *anterija*, *bugi* : *bugija*, *deli* : *delija*, *tepsi* : *tepsija*, *terzi: terzija* sat. De mi szükség volt ilyen változtatásra az *oda* szónál, mikor ez úgyis *-a* végű volt? Nézzük végig azon *-a* végű török főnevek hosszú sorozatát, a melyeket a déli szlávság átvett, s azt fogjuk látni, hogy ezeknek

a vége változatlan maradt, mert úgyis elég szlávos volt (vö. pl. *aga*. *aladža*, *alaša*, *araba*, *bogča*, *budala*, *čorba*, *čuma*. *χodža*, *oka*, *torba* sat.). Miért kellett volna tehát az *oda* szónak *odaja* alakot öltenie? Semmi ok se volt rá, azért az én nézetem szerint a déli szláv *odaja* szót nem is tarthatjuk egyenesen a törökből átvettnek. Ennél az átvételnél a törökség és a déli szlávság között kellett valami közbenjáró nyelvnek lennie, s ez csak a magyar lehetett, a melyben — mint fönnebb láttuk, — a török *oda*-ból *hodáj* lett. A magy. *hodáj* szónak a déli szlávságban *hodaja* és *odaja*-vá alakulását számos analógia igazolja; ilyenek: a) a szóvégi *a*-ra nézve: *bélyeg*: *belega*, *konty*: *konda*, *sor*: *šura*, *bitang*: *bitanga*, *csont*: *čunta*, *kard*: *korda*, *apród*: *oproda* sat.; b) a szókezdő *h* elveszésére nézve: *halász*: *alas*, *hám*: *am*, *huszár*: *usar*, *hajma*: *alma*, *hordó*: *ardov* sat. (de megmaradt *h*-val is: *hordó*: *hordov*, *háló*: *halov*, *hintó*: *hintov* sat.). E szerint nem szükséges semmiféle szóvegyülést föltennünk; de nem is lehet, mert a déli szláv nyelveknek nem volt egyenesen a törökből került *odaja* szavuk, a mellyel a magyarból átvett *hodáj* összevegyülhetett volna.

Hogy az oláh *hodāje*, *odāje* nem egyenesen a török *oda*-ból lett (mint Cihac véli), azt az imént elmondottak után fölösleges volna bizonyítani. Az átadó fél akár a magyar is lehetett volna, de az a körülmény, hogy a szó az oláhban kezdő *h*-val is, meg nélküle is előfordul, ép úgy, mint a déli szlávságban, arra mutat, hogy az utóbbiból került az oláhba.

Tehát a tárgyalt szó fejlődése és vándorlása a következő volt: tör. *oda* > magy. *(*odáj) hodáj* > déli szláv *hodaja*, *odaja* oláh *hodāje*, *odāje*].

Szinnyei József.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Ha a szólásmódoknak egy bizonyos csoportjával akarunk foglalkozni, az oda tartozókat összegyűjteni, csoportosítani, megbeszélni, akkor mindenek előtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy mi a szólásmód, meg kell tudnunk és ki kell jelölnünk, hogy meddig terjednek működésünk határai. Meg kell pedig e határokat jelölnünk pontosan mind a két irányba, hogy se sokat se keveset ne öleljünk föl, hanem épen annyit, a mennyi kell. S végre kell hajtanunk e határkijelölést magunknak, mert az irodalomban e tekintetben eddig meglehetős zavar uralkodik; s ha talán nem is állíthatunk föl olyan szabályokat, a melyeket mindenki elismer, de

a magunk számára mindenesetre kijelölhetjük azt az utat, a mely véleményünk szerint a legbiztosabban elvezet a két szélsőség között.

Az eggyik szélsőség az lenne. hogy egy kalap alá fogjunk minden virágot. a mi csak a magyar és magyaros beszédben föltalálható, mert Sirisaka szerint a közmondások, szólásmódok ‚egymástól mint a szellem és kedély nem állhatnak és nem is állanak messze; sőt a mint eredetre egy kertnek termékei, úgy lényegükben is ugyanazon népnek, a magyar fajnak egy-egy gondolatja, világnézlete, életelve, erkölcsi törvénye, egy-egy szakasztott lombja mindenik, melyen mint a narancslombon együtt van a gyümölcs és virág'. S ez elméletnek megfelelően Sirisaka össze is kever hetet-havat, közmondást, szólásmódot, csupán a betűrendes egymásutánt tartva szem előtt. E tekintetben Erdélyit utánozta, kinek művében ugyancsak az ábécé az irányadó az egymásutánra nézve s mind a gyűjteményben mind az elméleti tárgyalásban, mely egyébként is elég kezdetleges, semmi különbség nincsen a közszólások két faja között. (Új szót alkalmaztam itt, meg kell magyaráznom. Riedl Frigyes csinálta s a járatos ‚szólásmód' helyett hozta javaslatba Nyr. XVII.260; de mivel a ‚szólásmód' már elfogadott nevezet, a ‚közszólás' 'mint kiválóan alkalmas lefoglalható a közmondások és szólásmódok eggyüttes jelölésére.)

Hasonlóképen jár el Dugonics is ‚Jeles mondások és példabeszédek' című gyűjteményében, a hol vegyest található közmondások és szólásmódok minden különbség nélkül. Ép így tettek régibb gyűjtőink is. S szótárainkban s a Nyelvőr gyűjteményeiben is ugyanezen összevisszaság uralkodik. Újabban megkisérlik ugyan, hogy a közszólások két (sőt három) csoportját megkülönböztessék, de csak annál rosszabb, mert az osztályozást nem viszik keresztül következetesen és föl-fölcserélik az elnevezéseket.

A másik véglet Bauer Simon elmélete ‚A szólásmód' (Lőcse 1892) és a Nyelvőr gyakorlata a pár legutóbbi kötetben, a mely a szólásmódoktól el akarja választani a hasonlatokat. E dolog képtelenségét maga Bauer is átlátja, a midőn ezt mondja: ‚Az igaz, hogy tulajdonképen együvé tartoznak (a szólásmód és a hasonlat) és talán nem is kellene egymástól elválasztani, de igen fontos okok szólnak a mellett, hogy a szólásmódok nem mondom gyűjteményéből, de legalább tárgyalásából kirekesszük' (16). Azaz, magyarul mondva: a hasonlat szólásmód is, meg nem is, a szerint, a mint Bauer akarja. A fontos ok pedig, a mely miatt a hasonlat bár szólásmód, de azért mégse szabad annak lennie az.

mert máskép Bauer nem vihetné keresztül ezen osztályozást és definiciót: ‚A szólásmód nem más, mint népies tropus, a közmondás pedig népies szentencia. A közmondás mindig teljes és semmi által többé nem bővíthető mondat alakjában lép föl, a szólásmód sohasem befejezett mondat, hanem mindig valamely mondatrész kiegészítése által illeszkedik a beszédhez'. (Uo.)

Ezen meghatározásba természetesen nem fér bele a hasonlat. A szólásmódok eggyik részére mindenesetre alkalmazható, föltéve hogy a stilisztikában még Névy alapján állunk. Ha azonban ezt az alapot elhagyjuk és nem tekintünk minden olyan kifejezést, a mely nem szószerint értendő, tropusnak, képnek, akkor már ezen csoportra nézve sem áll a definíció. Bajos egyáltalában a meghatározásoknál műszavakat, különösen esztétikai műszavakat alkalmazni, mert ezeknek értéke és köre a tudomány minden lépésével változhatik és igen gyakran változik is. (Példának erre igen jó a tropus fogalma Névynél és Dengi Jánosnál.) Különösen nehezen vagy egyáltalában nem vihető keresztül a szólásmódok meghatározása nyelvtani vagy stilisztikai alapon azért, mert nehéz, sőt jóformán lehetetlen az alakok azon változatossága és sokfélesége mellett olyan közös vonást találni, a mely valamennyire jellemző és eléggé jellemző legyen arra, hogy meghatározásképen szolgálhasson, különösen, ha nem akarjuk a meghatározás kedviért a szólásmódok egyik csoportját föláldozni.

Legcélszerűbb, ha a meghatározásnál a jelentést vesszük alapul, kiindulva Szvorényinak: ‚A magyar nép eszejárása' című munkájából. Ő itt a szólásmódokról ezt mondja: ‚Leggyakoriabbak e nemben az oly csonka vagy teljes alkatú mondatok, melyek semmi alapelvet, életigazságot, példát nem tartalmaznak, mint a szorosan vett közmondások; hanem csak az emberi állapotokból és helyzetekből sarjadt és népszerűvé lett képletekből állanak'. Ugyanígy nyilatkozik Névy László is Sirisaka könyvének birálatában: ‚A közmondás mondat, itélet, a szólásmód nyelvsajátság, a mely mint kifejezésmód nem a gondolati tartalomtól, hanem a benne rejlő, szóképi vagy egyéb vonatkozástól nyeri bélyegét. A közmondás más beszéd, a szólásmód csak a stilus eszköze' (Nyr. XX.226). Riedl pedig (Szólások magyarázata. Nyr. XVII.260): ‚A közmondás elv, a szólás többnyire valami célzás, valami gyakran rejtett vonatkozás'.

Bauer mindezeket megtámadja. Belekapaszkodik Riedlnél a rejtett vonatkozásba, kimutatva, hogy ez nem minden szólásmód-

ban van meg, de igen is előfordul igen sok közmondásban. Belekapaszkodik eggyes rosszul értett és ép ezért rosszul alkalmazott példákba, hogy kimutathassa, hogy ezen kimutatás hibás és főkép, hogy kevés. Természetesen, mert a hasonlatot meghagyja szólásmódnak. A fő azonban megvan mindeggyikben: a közmondást pontosan elválasztja a szólásmódtól, a mennyiben kimondja, hogy a közmondás valami elvet, életigazságot tartalmaz, és ez alapon könnyen meg lehet különböztetni a szólásmódtól.

Én már most ezeknek alapján kisérlem meg a szólásmód meghatározását, fölhasználva természetesen Bauer meghatározásából is azt, a mi fölhasználható:

A közszólások — a közbeszédben előforduló állandó, teljes vagy csonka, leginkább képletes mondatok — két csoportra oszlanak: az első csoport a közmondások, általános érvényű életigazságokat tanító vagy parancsoló formában kifejező mindig teljes és (legalább egy bizonyos területen) az utolsó szóig meghatározott, változatlan mondatok, pl. ‚Kiki a maga háza előtt seperjen'. A második csoport a szólásmódok, eggyes helyzeteket, állapotot, cselekvést vagy tulajdonságot jellemző, főbb részeikben állandó, de a beszédhez többé-kevésbbé simuló, teljes vagy csonka mondatok, pl. ‚Kecskére bíztam (bízza, bízod) a káposztát'. Mindkét meghatározáshoz oda tartoznak a képletes és a közbeszédben előforduló kifejezések.

Ezen meghatározásokban a főszerepet a tartalom játsza: életigazság és valaminek a jellemzése, festése. S ennek alapján biztosan el lehet igazodni a közszólások útvesztőjében. S épen e tartalmi meghatározás az ú. n. frázisoktól is elválasztja őket. melyek minden tartalom nélkül szűkölködő szóvonzatok, mely elválasztásra Bauer jogosan oly nagy sulyt helyez.

Ha nyelvtanilag vagy stilisztikailag akarja őket valaki tárgyalni, annak természetesen csoportokat és alcsoportokat kell e meghatározások keretén belül létesítenie, a szerint, a hogy azok céljának legjobban megfelelnek. Így kell eljárnia annak, a ki mint Bauer a szólásmódok törvényeit, formáit kutatja; helytelen lenne azonban azon tanácsát követni. hogy stilisztikai vagy nyelvtani szempontok szerint osszuk föl a szólásmódoknak általános használatra készült gyűjteményét. Így rendezett gyűjtemény igen jó példahalmaz lenne Bauer munkájához, jó alap, hogy valaki hasonló módon értekezéseket írjon a szólásmódokban előforduló metaforákról, metonimiákról sat; de ez mindössze két-három kis munka,

a melyeknek a kedviért nem érdemes a szólásmódokat gyűjteni és rendezni.

Az ilyen gyűjtemények célja főként a nép lelkének, beszédmódjának tanulmányozásában való megismerése; továbbá, hogy a magyarosságra törekvőnek eszköz legyen a kezében. S erre sokkal alkalmasabb az olyan gyűjtemény, a melyben a szólásmódok főszavaik, esetleg jelentésük szerint vannak csoportosítva. Így helyes alap a Dugonicsé, a mely jelentés szerint csoportosít, melyet azonban Bauer fölszínesnek mond; míg én azt hiszem, hogy inkább a külső, mint a belső szerint való osztályozás a fölszínes. A legrosszabb azonban az ábécé szerint való osztályozás (Erdélyi, Sirisaka), mert a főszónak hol az állítmányt, hol az alanyt veszik, hol mást, sőt nem ritkán a kötőszót is, s így az ember nem igen tudja, hogy mit merre keressen.

Az osztályozásnak mintája, a melyet én követtem, Schradernél van meg, a ki előbb a bennük szereplő lények, tárgyak, fogalmak szerint csoportosítja anyagát (szólásmódok és közmondások vegyest), azután pedig a jelentés szerint alkot alcsoportokat. Ezt a fölosztást kellett követnem már csak azért is, mert anyagom köre ép a szólásmódokban szereplő állatok szerint volt meghatározva.

Tárgyalásom módja a gyűjtés, osztályozás és leirás. Fejtegetnem, eredményeket kutatnom és találnom nem lehetett; mert a szólásmódok belsejével, tartalmával foglalkoztam, a hol pedig nincsenek se szabályok, se kivételek. A nép lelki életének szeszélyes, változatos, csapongó megnyilatkozásai ezek, a mik leggyakrabban még a logika törvényeinek se hódolnak.

Lett volna ugyan, a hogy első pillanatra véltem, egy kutatni valóm: a szólásmódok eredete, fejlődése és eredeti magyar vagy kölcsönzött volta: de a mi a szólásmódok fejlődésének kutatását illeti, ezt megakadályozza a nyelvtörténeti adatok hiányossága. Nem akar ez szemrehányás lenni a Nyelvtörténeti Szótár ellen: az előrol mindent, a mit talált, csakhogy épen a legtöbb szólásmód hiányzik még a följegyzésekből; a mi azonban épen nem bizonyíték arra nézve, hogy nem volt meg a régiségben. Élhetett és fejlődhetett az a nép nyelvében, a nélkül, hogy legtöbbnyire deákul beszélő és gondolkozó íróink tudomást vettek volna létezéséről. Ugyanez gátolja az eredetiség kérdésének kutatását is. Nem volt tehát mást mit tennem, mint azt vizsgálnom, hogy melyik hangzik idegenszerűen s azt egyenesen kihagynom a gyűjtemény-

ből; vagy pedig ha fölvettem. erre figyelmeztetnem az olvasót. Mert ha valamely szólásmód megvan az idegenben, az még nem bizonyít idegen eredete mellett. A kutya neve minden európai nyelvben előfordul mint megvetést kifejező gúnyszó, de azért mindenikben külön minden egymásra hatás nélkül keletkezhetett. Ép így szerepel majd minden nyelvben a ló mint a nemesség, büszkeség, rang, vagyon jelképe; már pedig bajos elhinni, hogy ezek mind egymástól vették a reá vonatkozó szólásmódokat. Vegyük például az ismert képet: k u t y a-m a c s k a b a r á t s á g = civakodó társak. E kép megvan a németben: ‚Sie leben mit einander, wie hund und katze'; a franciában: ‚Ils s'accordent, comme chien et chat' s valószinűleg még egyéb nyelvekben is. A kép oly természetes, oly könnyen megfigyelhető sőt szembeötlő, hogy minden nép nyelvében külön-külön keletkezhetett.

Mindezen szólásmódok, bár egymással egyezők, teljesen sajátjai mind az egyik mind a másik nyelvnek; sőt ilyenül lehet számítani még azon szólásmódokat is, melyekről kimutatható, hogy eggy másik nyelvből vannak átvéve, hacsak meghonosodtak az illető nyelvben. Vannak ugyanis mindenütt oly szólásmódok, a melyek nem tudnak áthatolni eggyik nyelvből a másikba; a saját természetének meg nem felelőt nem veszi be, vagy legalább nem eggykönnyen veszi be a nyelv; pl. ‚Da liegt der hund begraben'; vagy: ‚Da stehen die ochsen am berge' a németben közszájon forgó, minduntalan előjövő szólásmódok; de se franciára, se magyarra őket szószerint lefordítani nem lehet.

Hogy azonban mily kevéssé bizonyít az átvétel mellett még a teljesen eggyező külső forma is, legyen szabad eggy a frázisok (állandó szóvonzatok) köréből vett példával igazolnom. A magyar és a francia eggyformán s a közöttük levő némettől eltérően mondja: ‚Én szeretem a pecsenyét: j'aime le rôti' ném.: ‚ich esse den braten gern'; de kinek jutna eszébe ebből azt következtetni, hogy e frázist a magyar a franciától vagy a francia a magyartól vette?

Hogy a népek szólásmódjaik tekintetében egymással rokonok, a nélkül hogy kölcsönös hatást kellene föltennünk, legjobban bizonyítja az, hogy mindenikben eggy és ugyanazon e m b e r nyilatkozik, s hogy az eggyes elméletek, melyeket eggy-eggy nép szólásmódjaiból elvon valaki, egészen jól illenek a másikéra is. ‚Es ist eine eigentümlichkeit des volkes oder der völker, vorzugsweise die schlechten eigenschaften der thiere zu gleichnissreden zu verwenden' (Schrader: Bilderschmuck der deutschen sprache 26. l.). Szvorényi

pedig ‚A szólásmódokban a nép kedélyi életének tapasztalásokon nevelt csemetéit birja, melyek nem ritkán festőiebbek, szeszélyesebbek, csipősebbek s egyáltalában változatosabbak, mint a szorosan értett közmondások (melyek eszének termékei). (A magyar nép eszejárása 47. l.) S ha bármelyik elméleti munkát, pl. Bauerét vagy Szvorényiét lefordítanák németre vagy franciára, vagy Schrader bevezetését magyarra, azok az idegen nyelvre is teljesen találók és jellemzők lennének.

E körülmény magyarázatát Szvorényi adja, midőn a szólásmódok eredetét az ősember gondolkodásában keresi és találja meg: ‚A mint ugyanis az ősember elméjében valami elvont testetlen eszme vagy gondolat megfogant, a látható érzéki természetben keresett és talált arra jelmezt. Igen hihető pl., hogy előbb jellemezte az aluszékony dologtalan embert így: ő s s z e d u g t a a k e z é t, mint így: t u n y a e m b e r' (35). Így tehát érthető, hogy a különböző népek szólásmódjai, mint e g g y fának a gyümölcsei, a legtöbbször hasonlók. S mégis áll, hogy ‚sehol sem annyira egy a nép a maga nyelvével, mint épen közmondásaiban és szólásmódjaiban' (Szvorényi 54.); mert a népek a közös kincset egymásról mit sem tudva használják a maguké gyanánt s a közös eredetű képeket a maguk eszejárásának zománcával vonva be, beleillesztik. S így, ha nem is joggal, de legalább némi alappal dicsekesznek egyes írók (Schrader, Szvorényi, Erdélyi, Dugonics) a szólásmódokkal, mint saját népük kizárólagos kincsével, noha jól látják (Schrader), hogy nem az.

Kivételt e tekintetben talán az eggy hasonlat tesz, a melyek közül egy-kettő más népekkel egyező formában is előfordul ugyan, de legnagyobb részük mégis elüt az eggyes nyelvekben; sőt ezeknek keretén belül is rendesen vidékiesség, majdnem tájszólás jellegével bir. Különösen a magyarban nagyon el van terjedve a hasonlatok használata és a legegyszerűbb kérdésre pl. hogy vagy? tíz ember közül nyolc hasonlattal fog válaszolni: mint a szegény ember a gazdag városban, mint a kutya a kútban sat. Az idegen nyelvekről e tekintetben kevesebbet mondhatok; azt hiszem azonban, hogy csak azért, mert a tájszólásokat se a gyűjtemények se a szótárak nem igen dolgozták föl.

Visszatérve tehát oda, a honnan kiindultunk: a szólásmódok eredetét egyrészt kellő adatok hiányában, másrészt mert túlnyomó számban az összes emberiség közös tulajdonai, kutatnom nem lehetett, meg kellett tehát elégednem azzal, hogy a régi alakokat,

már a mennyit találhattam, és az idegen formákat a megfelelő mai magyarok mellett elősoroltam. Meg kell azonban ismételten jegyeznem, hogy ha már a mai alakok gyűjteménye teljes csak megközelítőleg lehet, még kevésbbé lehet teljes a régi és idegen alakoké: s ez utóbbiakra nézve be kellett érnem eggy-két gyűjtemény és szótár fölhasználásával.

Érdekesnek igérkezett volna még az eggyes homályosabb értelmű szólásmódok, különösen pedig a hasonlatok magyarázó anekdotáit fölkutatni. A szorgosabb vizsgálatnál azonban kitűnt, hogy ez alig lenne egyéb, mint légvárak építése; mert, a mint később a tárgyalásból is ki fog tűnni, az anekdoták rendesen utólagos csinálmányok a már érthetetlenné vált szólásmódok megmagyarázására. a szólásmód eredetét, fejlődését és értelmét azonban a legkevésbbé se világíthatják meg, sőt e tekintetben még zavarólag is hatnak. Nem kerestem tehát őket; a hol azonban maguktól kinálkoztak, ott néha fölvettem a tárgyalás keretébe, ha t. i. nagyon érdekesek voltak vagy pedig kiválóan alkalmasaknak látszottak az előbb mondottak fölvilágosítására. A szólásmódok értelmét tehát fölhasználva, a hol lehetett, más hasonló szólásmódok analógiáját inkább alakjukból igyekeztem megállapítani.

Hátra van még, hogy dolgozatom forrásairól beszámoljak. Ezek a következők:

a) Első sorban az élő nyelv, a magam és társaim megfigyelései. b) A Nyelvőr gyűjtései. c) Erdélyi, Dugonics és némileg Sirisaka gyűjteményei. d) Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára. e) A Nyelvtörténeti szótár. f) Több szótár, különösen Ballagi és Molé. g) Herm. Schrader: Bilderschmuck der deutschen sprache. h) Bauer Simon: A szólásmód. i) Szvorényi: A magyar nép eszejárása. j) Eggyes kissebb értekezések a Nyelvőrben. k) Névy László és Dengi J. stilisztikái.

SZABÓ ERNŐ.

A FURFANGOS ORTOLOGUS.

Ki hitte volna? Pedig úgy van. Volf György ármányos módon megtréfálta, igazabban, jégre vitte az ovatossággal nyakig fölvértezett Budapesti Szemlét. Mint a bibliai nagy igazságoknak alapos ismerője tudta, hogy könnyebb a tevének átbujni a tü fokán, mint eggy ortologusnak bejutni a Budapesti Szemle mennyországába: tudta, hogy a minek a szine, formája, illata vagy íze

csak a legtávolabbról is arra emlékeztet, hogy az ortologiának ócska, megfakult szakácskönyve szerint készült, az se főve se sülve föl nem kerül a Szemle asztalára; valamint tudta azt is, hogy cikknek, a mely **z** nélkül, teologusnak, a ki **h** nélkül, gimnasztának, a ki **y** nélkül, konduktornak, a ki **c** nélkül, zseninek, a ki **g** nélkül, pénztárosnak a ki **-nok** nélkül kér bebocsátást, s még eggy más nagy csapat előtt föl nem tárulnak a sziklafalas erősségnek jól megvasalt kapui. Mind ezt tudta jól, de ő nem volna az az ember, a ki, ha az ilyen s még jóval nagyobb akadályok előtt meghátrálna s visszariadna. Ha Odysseus, mondá szelleme vállalkozóbb felével tanakodva, ha Odysseus minden társával kijuthatott az eggyszemű óriás börtönéből, pedig ez valamivel keményebb munka volt, minthogy a barlang kijáratát eggy rengeteg szikladarab zárta el, én ne juthatnék be, a ki csak eggymagam vagyok oly erősségbe, a melynek kapuja, habár bár csak a beavatott igazhitűek jelszavára, de időnként mégis csak ki-kitárul? Aztán végigment, a melyek a krónikák lapjain örök emlékezetül föl vannak jegyezve, a furfangosságok hosszú során, a melyeket az okosravasz elmék nagy-ügyesen kieszeltek, a mikor eggy mély hinárból ki akartak vergődni, vagy valamely magasra szökkent bökkenőn át akartak ugrani. A legeslegrégibbnél, Rebekkánál és Jákobnál kezdte el s jött lefelé tovább, tovább, míg végre a farkasnál állapodott meg, a ki báránybőrt öltve magára, a juhász szemeláttára besompolygott az akolba a juhnyáj közé. Ez a módja! kiáltott föl s ravaszkásan mosolygott hozzá. Én is úgy teszek. Az igazhitűek palástjába burkolom magamat s a messziről fölismerhető vaskalapot nyomom a fejembe, s meglátom, hogy ki nem tárul-e előttem a vaskapu. A mi az eggyik farkasnak sikerült, mért ne sikerülhetne az a másiknak is?

S diktum faktum, hiszitek vagy nem, de úgy van, megtörtént. Volf György a most lefolyt év december havában az óhitűség palástjába burkolva, fején széles karimájú vaskalappal megjelent a Budapesti Szemle porondján s hosszúra nyúlt szónoklatban szívükre kötötte a hiveknek, hogy ne higgyenek az orthologusok csábítgatásainak; mert a mi egyedül üdvözít, az az etymologicus orthographia; a phoneticus nem volt, nem van s nem is lessz soha, míg a világ áll! S mindezt annyi hévvel, oly meleg hangon hirdeti, hogy szinte gőzölög a lelkesüléstől.

Csodálkoztok? Magam is csodálkoztam — eleinte. A mint azonban ‚A magyar helyesírás alapja' czikkét olvasni kezdem, már

a harmadik lapon eggy hm! lebbent el ajkamról. Aztán olvasom, olvasom tovább; s egyszerre derengeni kezd előttem; s mire a végére értem, jóizűn fölkacagtam: Ármányos Györgye, hogy megjátszódtatott! Elmagasztalja az öregséget, dicséri agyba-főbe: ez a halandók életének legirigylendőbb korszaka! s mikor bevégzi, hallgatósága eggy szívvel-szájjal fölkiált: Ó te ragyogó-szép, aranyfiatalság! Úgynevezett rákmódszer: dicsérni a bőjtöt, hogy gazdagon teritett asztalra áhítozzunk; a posztónak visszáját mutogatni s ajánlgatni, hogy annál jobban tessék a szine; görbe utakon, nagy vargabetűk kanyargásain vezetni az olvasót a nem várt igazság elé, ez meglep s hatása annál nagyobb, biztosabb.

Így tett a mi ortologusunk is. Ha én azt, a mi el van hallgatva s a mi a sorok közt olvasható, kiegészítem s szavakba öltöztetem, ha a különböző helyeken, szétszórtan található előzményeket és következményeket kiszemelve a maguk helyére beiktatom s eggyüvé illesztem, ilyenformán képzelem én, mintha hozzám beszélne a mi ortologusunk:

Kegyes olvasó! Mikor én dicsérem, magasztalom s ajánlgatom a szófejtő irást, s mikor váltig ismétlem, hogy a fonetikus ortografia nem lehet alapja irásunknak, ezt nem kell szó szerint venni, van ebben eggy kis góklerség. A te dolgod, hogy bizonyitékaimat boncolgasd s igaz értékük szerint méregetve, kivond magadnak a belőlük folyó következtetéseket.

A 367. lapon a régi görögöknek sokszor emlegetett fonetikus irását például azzal cáfolom meg, hogy az α, ι, υ egyként rövid és hosszú hangok jegyei voltak, a ξ és ψ pedig egészen fölös betűk, mert az előbbinek értéke = κσ, az utóbbié pedig = πσ. Ha tudsz görögül, tudod azt is, mennyit ér cáfolatnak ez a cáfolat; ha meg nem tudsz, fordulj eggy szakértőhöz, ez majd fölvilágosit, és saját szemeddel győződhetsz meg, hogy van-e eggy csipetnyi etimologia ezekben: λέγ-ω: λεκτός, ἐλέχθην; τύπ-ος: τέτυφα, τύμμα; πλέκ-ω: πλέγ-μα, ἐπλέχθην; γραφ-ή: γραπτός, γραμμή; σύν: σύμβολον, συμμαχία, συλλαβή, συρράπτω, σύ-στασις; ἀπολογία, ἀπαλλαγή, ἀφαίρεσις; — és így tovább véges-végig. Ugyanekkép teszem tönkre a szerb helyesirás fonetikus voltát: ‚A szerb a rövid és hosszú magánhangzók közt nem tesz különbséget; aztán nem veszi figyelembe a szorosabban összetartozó szók között beálló hangváltozásokat, pl. ‚ko*d* kutye' irja, noha igy ejti: ‚ko*t* kutye' (372 l.). Ezt csak nem nevezhetni fonetikus irásnak?' Ha te erre azt mondanád szives olvasóm: Ez az okoskodás hajszálig hasonlít a következő-

höz, ha valakinek eszébe jutna ilyet összecirkalmazni: Gyulai Pálnak a magyaros szórend tekintetében teljesen tönkre van téve a nyelvérzéke, mert eggy helyütt ekként ir: ‚Széchenyi hirdette, hogy némely kérdések nem csak egy szempontból *megitélendők*' (B. Sz. 1893. 194. sz. 318. l.); erre én neked igy felelnék: Igazad van olvasó barátom! De mit tehettem, mikor minden áron azt kellett bebizonyítanom, hogy fonetikus irás se azelőtt nem volt, se ma nincs? S a kinek zsirja nincs, vizzel főz. Aztán ne feledd el, a mire már figyelmeztettelek, hogy ez az én egész etimologiadicsőítő fejtegetésem nem egyéb szineskedő csintalankodásnál. S hogy ne legyen okod szavam őszinteségében kételkedni, magam fogom, a mit én tudok legjobban, hol, mit és miért mondtam, hamiskodásom szövevényét szemed láttára föl-bontani.

Igaz, erősen hangsulyozva állitom például, hogy ‚közirás soha ezen a földön nem volt fonetikus' (365. és 367. l.), s alább meg: ‚Egy régibb irásmód sem tükrözteti vissza csak némi pontossággal is az illető korbeli kiejtést' (371); de hogy mit kell e magasban röpködő állitásról tartanod, megmondja neked a 377-ik oldalnak következő helye: ‚Igazi fonetikus irásnak csak a szanszkrit bizonyult és a VI. század óta még némileg a héber'. Megsúgom még neked, ha netalán kikerülte volna figyelmedet, hogy a finnek helyesirásáról, a melynek feszegetésébe szentül tudtam, hogy beletörnék az én etimologikus bicskám, csak úgy odavetve, amolyan ‚no meg a Jakab' módon, emlékezem meg. Pedig Szinnyei tudja, hogy bizony megérdemlette volna a hozzászólást. Különben is, hogy én, Volf György, ezzel a szelidebb patvarkodásommal épen a fonetikus ortografia malmára hajtom a vizet, azt nekem interpreti verborum meorum optimo nagyon könnyű dolog kimutatnom; s hogy legyen, a ki hasznot is húzzon belőle, a gyakorló iskola jelöltjeinek használatára a következőkben ki is mutatom.

Első bizonyíték. A szófejtő-történeti irásmód hivei bizonyára nagy tetszéssel olvasták, a mit a régi magyar ortografiáról mondok, midőn igy szólok: ‚Ha a Halotti Beszéd irásmódját phonetikusnak veszszük, ugyancsak furcsán hangozhatott régi nyelvünk' (370). Ebben is van eggy kis hamiskodás. Mert mikor én a HB. szavainak kiejtését furcsának nevezem, e régi emléket a mai, azóta több hiányzó betűvel kiegészített s igy jóval tökéletesebbé vált iráshoz szokott szemmel olvastatom, tehát igy: *la-ti-atucz zum-tucz-hel* . . . *isemuczut* sat: pedig ha tudjuk, hogy a latin

c-nek a mély hangok, mássalhangzók előtt s a szók végén *k* az értéke, továbbá hogy az *i* majd *i* majd meg *j* hangot jelölt s hogy a *z*-nek is majd *z* majd pedig *sz* értéke volt s hogy az *u* is egyszer a latin *u*, másszor a mi *ü* hangunk képviselőjeként szerepelt, világos, hogy a föntebbi szókat így kell olvasnunk: *látyátuk szümtükkel* . . . *isemüküt* és így tovább. S ha e kiejtést furcsának neveztem, abban volt is némi igazam, mert *szëmëtëkkel* helyett *szümtükhel*, *ősünket* h. *isemüküt*, *malasztban* h. *milosztben*, *asszony* h. *aχszín*, *tömlöcéből* h. *timnücébelől* sat. bizony furcsának hangzik; de ez csak azt bizonyítja, hogy abban a korban ez volt a közkiejtés, s a nyelvemlék írója, a mennyire hatalmában állott, iparkodott is e kiejtést hiven visszatükröztetni. Más szóval, a HB. helyesírása a saját korabeli kiejtésnek lehető hű lemásolása.

Második bizonyíték. Ugyan csak a 370-ik lapon ezt a kijelentésemet olvashattátok: ‚Az az állítás helytelen, hogy a historikus írás valaha phonetikus volt'. — Olyan megrendelésre készült, ál ragyogvánnyal fölpillangózott, kirakatba szánt szócicoma: bocsásd reá a nyelvtörténet világító sugarát, s meglásd, nyomban szinét veszti és megfakul. Példa a legjobb oktató; s a mit eggykettő mond, azt mondja a többi is: ófn. *arawеiz*, *arwîz*, kfn. *arеweiz*, *ęrweiz*, *erwiz*, úfn. *erbse*: ófn. *pfarifrid*, *pferfrit*, kfn. *pferit*, úfn. *pferd*; ófn. *piligrîm*, kfn. *pilgrîn*, úfn. *pilger*; ófn. *probost*, kfn. *probest*, úfn. *probst* || magy. *és még*, *ismőg*, *isőg*, *sőg*, *sőt*; *jonh*, *inh*, *joh*, *ih*, *éh*; *semha*, *somha*, *sonha*, *soha*; *szulca*, *szúca*, *cúca*, *csúcsa* sat. sat. Következik, hogy a mint eggyes szavak és szóalakok koronként új változáson mentek keresztül s e változások megállapodtak, az írás, ha nem is mingyárt, de idővel alkalmazkodott hozzájuk. Különben ezt eggy más helyen ugyan (378.), de magam is nyíltan és őszintén megvallom: ‚A helyesírás sehol sem marad változatlan, sok nemzetnél tudatos és gyakran nem csekély reformon ment keresztül'. Értelme elég világos, eggy betűvel se szükséges magyaráznom

Harmadik bizonyíték. Hogy én korántse tréfáltam, midőn azt állítottam, hogy én a fonetikus ortografia híve vagyok s ez írásommal is voltaképen a kiejtésen alapuló helyesírást védelmezem, azt nem eggy, hanem több helyen tett kijelentésemmel igazolhatom. Itt következnek.

1) ‚Ha mindenik hangnak eggy bizonyos betű felelne meg és ha a hangot mindíg ezzel a betűvel jelölnék, akkor nem kellene több orthographiai szabály. Arany igazság!' (381). — Értelme:

A szó igaz jelentésében tökéletes, s. e szerint egyedül helyeselhető ortografia az, a melyben minden külön hangnak külön jegy felel meg. Hogy melyik ez a három közül, a szófejtő, a történeti, vagy a kiejtésen nyugvó-e, azt t. olvasóim rátok bízom, hogy döntsétek el. A mi engem illet, én minden hímezés-hámozás nélkül kimondom, hogy ‚a latin alphabetum föltétlen uralma mindíg elfojtotta az ily fajta [az eggyes hangoknak megfelelő jegyek behozatalára irányzott] újításokat, ha még oly k i v á n a t o s a k és h e l y e s e k voltak is' (370).

2) ‚Sok irodalomban az orthoëpia és orthographia oly messze esik egymástól, hogy az olvasás tanítása v a l ó s á g o s k i n n á v á l t' (378). Más szóval: soha még valamely szóval nem éltek vissza úgy az emberek, mint ezzel: *ortho*graphia, *recht*schreibung, ***helyes*** írás. Lehet-e azt h e l y e s n e k, j ó n a k nevezni, a mi k í n n a l, g y ö t r e l e m m e l jár. — Ehhez hozzáveheted még, a mit az olasz helyesírásról mondok: ‚Legnagyobb hibája betűinek változó hangértéke és a hangoknak sokféle jelölése . . . úgy, hogy bátran bele lehet bódulni; nagyobb erőlködést nehéz volna elképzelni' (375 – 376). Remélem, nem találkozik senki, a ki reám fogja, hogy nekem az, a mi n a g y-n a g y h i b a s a mibe b e l e l e h e t b u t u l n i, csak eszem ágába is ötlenék, hogy helyeseljem és ajánlgassam.

3) ‚Európa összes nemzetei ö r ü l h e t n é n e k, ha orthographiájuk o l y e g y s z e r ű, oly könnyen olvasható l e n n e, m i n t a m i e n k' (378). No hogy ezt a ‚szépen zengedező sípszót' se a szófejtő, se nem a történeti írásmód magasztalására csendítettem meg, arról tudom minden további rábeszélés nélkül is tökéletesen meg vagy győződve szives olvasóim.

4) ‚Igaz ugyan, hogy az elmélet újabban a helyesírás fő elvének a kiejtést állítja; de az is igaz, hogy részletes szabályaival ezt a fő elvet mindannyiszor semmivé teszi és így nem csak a gyakorlattal, hanem maga magával is ellenkezésben áll. Mi lehet ennél naivabb! A tudós porosz orthographusok nyilván azért tették a kiejtést a helyesírás szabályává, mert azt hiszik, hogy nem is szabály, ha nincs kivétele. Tulajdonkép kivétel az egész német orthographiai rendszer' (380 – 381). — Ebben elismerem, hogy a tudomány újabban a helyesírás főelvének a kiejtést vallja; de kijelentem azt is, hogy következetlenségét nem helyeselhetni, midőn fölkiáltok: ‚Mi lehet ennél naivabb!'

5) ‚A phonetikus írás legbuzgóbb hívei a nyelvészek sorában

találhatók; de még eddig egynek sem zengett ajkain győzedelmi ének' (356). — Ez legkézzelfoghatóbb bizonyítéka annak, hogy én magam is a fonetikus ortografia hiveinek sorába tartozom. Mert mi más ez, mint ha azt a különös és furcsa szerszámot, a melyet mi magyarok f ű z ő n e k, a németek m i e d e r n e k neveznek, e szavakkal iparkodnám megvédeni: A fűzőnek legelkeseredettebb ellenesei épen az orvosok sorában tatálhatók, régóta irnak, dolgoznak ellene s minden erejükkel üldözik, de még eddig ajkukon nem zengett győzedelmi ének. Hozzá kell még ehhez tennem, hogy eddigi működésem és dolgozataim följogosítanak arra, hogy valamint én magamat nyelvésznek tartom. úgy másoktól is megköveteljem, hogy annak tartsanak.

S ezzel bevégeztem föladatomat s nem kis megelégedéssel letehetem a tollat, mert bizton hiszem, hogy ez írásommal egynehány hívet mégis csak szereztem a kiejtéses helyesírásnak.

Hogy mi szód van neked erre nyájas olvasóm? Gondolom ez: Dicsérem az eszét, a ki a szofizmát föltalálta!

Szarvas Gábor.

PALÓC MEGSZÓLÍTÁSOK.

A Nyelvőr mult évi kötetében (XXII.512) ezen a címen igértem a palóc vidéken járatos nevek elmondását. Tulajdonképen csak elősorolni volt szándékom azokat a szavakat, melyeket Terbeléden és Gergelyfalván megszólításoknál használnak. Most azonban jobbnak látom elmondani abban a természetes sorrendben és viszonyban, a mint egymással összefüggenek. Ezért aztán el kell mondanom nem csak az egyenes megszólításoknál, hanem a ‚r ó l a s z ó l á s n á l' használt szavakat és kifejezéseket, vagyis a *te* és az *ő* helyettesítőit egyaránt. Ide sorakoznak tehát a keresztnevek, a megszólító és megszólított kölcsönös, majd meg csak a megszólított magán viszonyait kifejező szók, a milyenek például a családtagok nevei, a gúnynevek és a becéztető megszólítások sat.

Az így kibővített tervhez pedig a következőket kell még megjegyeznem. Nem felelek érte, hogy minden szót fölemlítek itt, melyek a palócbeszédben járatosak. Én csak a füleki (nógrádmegyei) és rimaszombati (gömöri) vidéknek, még szűkebbre vonva a határt, csak Terbelédnek és Gergelyfalvának a beszédét ismerem teljesen, a többi vidék szólását csak hallomásból, mások beszédjéből; az igaz ugyan, hogy elég gyakran volt alkalmam hallani.

Ez az egyik. A másik meg az, hogy az itt elősorolt és magyarázott szavak nem csupán és kizárólag a palócvidék szavai; hanem megvan egy részük az irodalminak nevezett köznyelvben, más részük meg egyéb tájak beszédében is. Hogy mégis a fönti címet adtam e dolgozatnak, az az oka, mert hisz én nem tudhatom az összes magyar vidékek ilynemű szavait, hogy általán ‚megszólító szók a magyarok beszédében' címen szólhatnék róluk; az egész magyar irodalmat se hányhatom föl ilyen kissebb dologért, hogy onnan böngésszem ki a bennük előforduló ilyen tájszókat; maga meg a müvelt közbeszéd olyan kevés szót használ, hogy arról alig érdemes szólni, meg aztán minden ember abban a formájában ismeri, tudja és használja is.

Minthogy két csoportba sorozom e szavakat, hogy ismételnem ne kellessen eggyet-mást, először azokat a szavakat sorolom elő, melyek ép úgy illenek a férfira, mint a nőre. Ide tartozik tehát az a szólás is, melyben valaki legelőször, még születése előtt jön szóba. A leendő kis palóc anyjával sokat kötődik a rokonság; a szokottabb szólások közül csak ezt említem itt: ‚Kicsi bântjá á nágyot'. Ha panaszkodik a fiatal asszony, hogy ez s az a baja, vagy látják, hogy rossz színben van, ezt a csipős, tréfás mondást ki nem kerüli.

Az általános megszólításokra a következő szók használatosak: *hé* és *te*. Ha a palóc nem tudja vagy nem ér rá tudni se a nevét se a rangját annak, a kit meg kell szólítania, azt azonban tudja, hogy nem úr, az általános keletű *hé* szót használja; pl. ‚Hállyá-ë, h é, mit kivân ezê á lóê [= mi az ára]?' Vagy: ‚Lâttád-ë, h é, ászta zembërt, á kinek el lâbá së vót?' Már a *te* szó legalább is rangegyenlőségre, legtöbbször pedig arra mutat, hogy a megszólító a följebbvaló; pl. ‚Moncs csák, t e, ki á zá náb bájuszos embër, á ki tënnáp nâlátok vót. Idë nêzz t e, forgós áttá, mer jód nyákon elejtëlek!'

A Nyelvőrben (XXII.324) említettem, hogy a megszólító *te* és a mondat alanyául szolgáló *të* hangzásra nézve is különböznek egymástól. Azóta más vidékről is jelentették ezt a megkülönböztetést (Nyr. XXII 429). Itt ismét azért említem, mert a *hé* szónak is van egy nyiltabb megfelelője a *hé*, vagy röviden ejtve *he*. Csakhogy ez, bár szintén megszólításra szolgál, nem ugyanaz, a mi a *hé*. Legtöbbször kérdés után áll, mintegy újabb feleletre késztetésként; pl .Hol jârtâ mâ mëgint, h ê? — H ê, te Mâri, mi csinâ á zányâd?' Ilyen rövid ejtésű akkor a palóc beszédben, mikor egyúttal figyeltető szócska is: pl ‚Mi lëssz ott mëgint, h e!'

Mivel már a figyeltető szók körébe jutottam, bár azokról külön, részletesen szándékozom más alkalommal szólni, itt is fölemlítek eggy párt, a melyek palóc vidéken igen járatosak. Ilyenek, mint félig-meddig megszólítók a *në!* (= nézd), *lá!* (= lásd), *no! ë* vagy *ëhë!* szócskák ezen mondatokban: ‚N ë! gyerekëk mit tánâtám! Ide nézz, l á! os sírjâ [az irígység miatt]! N o! gyüssz-ë hât mâ? — *Ë!* millyeñ szép rózsá. Ë h ë! mi van ott!'

Az eddig elősorolt szavak aztán mellesleg, párosával, hosszabb alakjukban vagy megtoldva is előfordulnak. Ilyen a bizalmaskodó *hékám*, *hékás* rendesen házasfelek, testvérek, barátok között, de egyébként is. *Tetu* (Gömörben) az erősebb kiáltás, gömöriesen ‚utánnáhurítás' előtt: ‚T e t u, siket vagy, nem hallod. vagy mi!?' Továbbá: *hê te*, *ne-te-ne* [a *në* helyett ilyenkor *ne*, tehát ez is páros: *ne*, *në*], *noci*, *në ëhë* sat.

Már bizonyos jellemző tulajdonságra utalnak a tréfás megszólítások: *döfi*, *pufók*, *fejők*, *szemők*, *filők*, *hasók*, *buco*. Nógrádban ritkán hallottam; inkább gömöriek szokták így a nagyhasú, púhos gyereket d ö f i vagy h á s ó k, a nagy szemût, nagy fülût (gömöriesen n a t y f i l û t) s z ë m ő k, f i l ő k, a kövér arcú, tömzsi, t ö p s i n c s (= több sincs) gyereket b u c o néven szólítani. Ezekhez a szavakhoz rendesen a *te* járul, pl. ‚No, t e filők, mit hállgácc mâ mëgint idë?' Mint e példából is látható, ezek a szavak főleg akkor fordulnak elő, mikor a megszólított valami olyat tesz, mely a jelzett tulajdonságot akaratlanul is figyelmünk tárgyává teszi.

Ezek rendesen csak a tulajdonságra vonatkoznak, a nélkül hogy jeleznék a megszólító szeretetét vagy haragját. A szeretetet a következők árulják el: *töksi*, *buksi*, *bagi*, melyek közül az első kettő a nagyfejűek, a harmadik a gyerekes észjárásúak megszólítására szolgál ugyan, de mint más vidékeken, egyebet is jelenthet.

Kevésbbé lesz járatos más vidékek nyelvében e két szó, mely különösebben a megszólító családjához tartozó gyerek becéző neve: *muríny* v. *mucmuríny* és *döndő*. Az első szó bármily nemű szurtos, maszatos, de ebben a mivoltában is kedves, vagy tán épen ezért csinos gyermek megszólítására szolgál; pl. ‚Te kis m u c m u r i n y, hol tártották mâ mëgëst jó sütt tökkel?' Általánosabban Gömörben használják. *Döndő* a kövér, nehézkesen tipegő kis lány neve, s a legtöbbször a ‚göndör-hajú' jelentés is velejár. Néha azonban előfordul kevésbbé hizelgő szó gyanánt is, de csak nagy lányokra alkalmazva, ilyenkor a t e s z n y e. l u s t a fogalom jár vele: pl. ‚Ugyáñ mit tud szeretnyi ázon á d ö n d ő bugyborisoñ?'

Határozottabban tűnik ki a jelentés a gúnyt vagy rosszakaratot mutató *vaksi*, *csampulyka, kalahajtyi* szavakból. Az elsőt nem kell magyaráznom. A *csampulyka* azoknak a szerencsétleneknek szól, a kik vagy hibás-lábúak (de a c s á m p á s t ó l különböznek) vagy hibás-kezűek. A *kalahajtyi* a bolondos. hebehurgya magaviseletet gáncsolja. Ide tartoznak még az ‚alamuszi. sunnyugó' jelentésű, nagy, bozontos fejű és szemlesütve járó fiút jelölő *bungyi*. Az erősen, durván gúnyolódó *skulyo* (tót szó): b a n d s a l és az ugyanezt jelentő, de kevésbbé sértő *csindsa* is. E két utóbbi szó, bár a hibás-szeműek állandó, persze sértő megszólításai, mégis gyakran mást is jelölnek. Így pl. a *skulyo* különösen arra illik, a ki valamit kaján, irígy szemmel néz (vö. ferdén néz = irigyel); a *csindsa* pedig arra a szemhunyorgatásra figyeltet, mely az álmos, szemét a világosságtól féltő gyerek rendes szokása. Igét csak az elsőből képeznek; pl. ‚Mit s k u l y i t á s z mâ mëgint idë? Úccse kápsz mâ semmit!' Más, félig a természetre vonatkozó tulajdonságot jelölnek: *puffancs* és *hasa-istenë*. Ezeket tudniillik a nagyehető, az ételért síró vagy irígykedő gyerekekre szokás mondani; pl. ‚Hât jó láktâ-ë mâ, te p u f f á n c s? Te. te h á s á-i s t e n ë, mikor tártolák mâ jó ëccër!?' *Kâsztohá*, *kuktá*, *pâkosztos*, *pëcënà*, mind bizonyos szokásra utalnak, a mint a következő példák mutatják: ‚Hol á cucájom (téli lajbi)? Te k â s z t o h á, mâ bizonyosán të k á b â s z t á d (keverted, hánytad) el mëgint! Pusztolly a konyhâmrú te k u k t á; ne bábrâ á fázëkámba! Jáj de szörnyeñ p â k o s z t o s áz á kiend gyerëki! No te p ë c ë n á, hât mënnézted mâ, hogy mellyik lúd tojós?' (Ilyet fiúgyereknek tenni nem szabad; azért a ki teszi: p ë c ë n a. Gömöri szó, valamely, ilyenfajta ember neve volt).

Az olvasó észrevehette ezeknél a gúnyszóknál, ha nem mondottam is, hogy ezeknek legnagyobb része csak gyermekeket illet. Ez igen természetes. Fölnőtt ember az ilyenért mihamar megorrolna s aligha állná meg szó, sőt ütés nélkül. Azért tehát a fölnőtteket legfőlebb hátuk mögött szokás gúnyolni, s ilyenkor nincs szükség egy kiválóan jellemző szóra. Nem is jut ilyen eszembe más, mint a dunai *bászli*-nak megfelelő *mulyá*. A többi mind olyan, mely országszerte ismeretes, mint pl. naplopó, dologkerülő, korhely sat. sat.

Az ilyen, majd becézgető, majd gúnyolódó szavaknak jóformán se szeri se száma. A nép általán szereti vagy jó vagy rossz tulajdonságát emlegetni valakinek, s a mennyi hiba csak lehet a

testben vagy a lélekben, annak mindegyikére van megfelelő szava; azonban itt mind elősorolni nem látom szükségesnek, minthogy a készülő Tájszótár úgyis lehetőleg teljes számban adja ezeket a gúnyszavakat.

Ezek után rátérhetünk azokra a megszólító, vagy jobban mondva ‚néven szólító' szavakra, melyek már nemcsak általánosan valamit, nemcsak egyaránt férfi vagy női tulajdonságot, hanem határozottan bizonyos, másokhoz való viszonyt jelölnek. Először a férfiakról szólok:

A fiúgyermek általános neve *gyerëk*; ha azonban a megszólító, vagy rólaszóló bosszús, csak ez a neve járja: *külyök*. Itt van helyén elmondanom, hogy a leányt soha, vagy legföljebb igen-igen ritkán szólítják és nevezik így s az újszülöttről mindíg így szoktak kérdezősködni: ‚No hât mi lëtt, g y e r ë k vagy l y á n y?' Gömörben ezenkívül a fiúnak rendes neve még az *inas*, bár ezen a néven különösen az apa szokta fiát nevezni, pl ‚Ugyán hol márátt olyan sokâ áz á z i n a s? A feleségë mâ ályig győzi vârnyi!' Mint e mondatból látszik, az *inas* szó kijár még a 30 esztendős fiúnak is. Nógrádban inkább mondják a *legény* szót ilyen esetben Különben míg kicsi a fiú *legény*, *legényke*, *szolga* a neve. Ez utóbbi szó, mint a gömöri *inas*, szintén csak a család nagyobbjainak a száján jelentheti a család fiát: s ezenkívül még megjegyezhetem azt, hogy az *inas* magában is áll, így: ‚Hallod-ë i n a s, nekëm eszt többê në tëdd;' vagy: ‚Tudod-ë kis i n a s, mi vár rád othonn?' A *szolga* ilyen mondatokban csak a cselédet jelentené. Viszont a *szógâm*, *kis szógâm* jóformán csak a család fiát illeti; ellenben az *inasom* már csak az alárendelt, szolgai viszonyt jelölné.

Itt van még leginkább helyén elmondanom a *cseléd* szó jelentését is. Az ismertem vidékeken a palóc gazda nem f o g a d cselédet de igenis t a r t a mennyit csak lehet, néha tízet is. Ez a szám mutatja, hogy a *cselêd* szó jelentése nem a köznapi: hanem annyi mint a ‚családtag'. A gazda rendesen újévkor f o g a d egész évre s z o l g á t, a gazdasszony s z o l g á l ó t; ezek nem cselédek. Évközben szükség van segítségre, a munka több emberre való. Eljőn az anyós, a sógor, a meny sat. segíteni. A gazda ilyenkor elmondja a szomszédjának: ‚Tísz-húsz cselêdëm vañ, mêgis keves'. Ha azonban a szolga némileg rokon, szintén cseléd. Mindezzel ellentétben nem s z o l g á, hanem c s e l ê d; nem s z o l g á l, hanem c s e l ê d k ë g y i k az, a ki k o m e n c i ó r a szegődik valamely

urasághoz. Minthogy pedig az elszegődő is, a segítő is többnyire férfi személy, a *cseléd* szó a legtöbbször egyenesen fiút jelent.

Mikor még pólyás baba, bár a becéző keresztnevén is nevezik, jó ideig csak igy szólnak felőle: ‚Hât á kis legêny mi csinál?' Mielőtt pedig még megkeresztelnék, rendesen a kis pogány, a kis vendég kifejezésekkel utalnak rá.

Később, úgy hat-hét éves koráig, leginkább a becéző keresztneveket használják a megszólításnál. Ezekről Szilasi részletesen szólott a Nyr. XII. kötetének 244—246. lapjain, itt tehát csak azt a különös viszonyt említem meg, melyben a férfi a keresztnevével van. Egy-egy faluban ritkán van szokásban több öt-hat, legfőljebb tíz keresztnévnél. Így pl. Gergelyfalván ezek járatosak: Péter, Pál, János, András, Mihály, Gáspár, György, László; Terbeléden meg: János, István, Pál, György, József. Ez utóbbi helyen Péter és Samu az én gyermekkoromban csak eggy volt, s így, ha valaki Samuról szólt, az csak ő róla szólhatott. Minthogy pedig a családnevek száma sem rúg többre néha nyolcnál, sőt gyakran négynél, a sok egynevű ember közül bajos volna egyetlen szóval jelőlni meg azt, a kiről épen szó van. Ezen segít a nyelv a becéztető keresztnévvel. Eggy-eggy keresztnévnek van nyolc-tíz ilyen mellékalakja s ezeknek segítségével a megkülönböztetés könnyebb. Az ilyen szót, bár többnyire öntudatlanul, úgy választják, hogy ne legyen egy családban két egyforma nevű; ez meg aztán viszont sajátos esetekre ad alkalmat. Így pl. Terbeléden van idősebb ember, kinek Graca Jancsi a neve, a fia már Graca Jánoska, ennek a fia meg épen János. Olykor eggyik-másik a falubelieknek furcsán hangzó nevet kap; ez azután nem csak ő rajta marad s a régi családnevet egészen elfeledteti. Így például Nagy Györgyöt Gyuronak találták nevezni: ez a tót hangzású szó ritka, s minthogy így Gyuro csak egy volt a faluban, csak ezen a nevén szólították mindig; az ő gyermekei már csak a Gyuro Palyi, Gyuro Lyulyis (Julis) nevekre hallgatnak.

Hogy mégis említsek ilyen becéző neveket, már csak a formájukért is elmondok egy párt: Gyózsep, Józso, Jóská, Józsi; Pályá, Pályi, Pályo, Pálcsi, Pályus[ká]; Ándrâs, Ándris, Ondro, Bángyi, Bándër [ez Gömörben eggy bolond emberről köznévvé vált, azt teszi, hogy ‚félleszű' pl. ‚No te bándër, hol jâr mâ mëgint á zeszëd']; Pêtër, Petyi, Pëtykó; Istvâ, Ëstvâ, Pista, Pësta, Pistuka, Istók sat. sat. Azok, melyek *o*-ban (Palyo) végződnek, csak a tóttal érintkező vidéken fordulnak elő, ott is ritkán, mert sértik a

fület. Ezekről még csak annyit, hogy a kit egyszer J a n i n a k szólítottak kis korában, az sose ért jól a Jancsi, János, Jankó sat. névre; de ha később megszokja is, hogy ezeket is elfogadja az ő nevének, 10—12 éves koráig az isten világáért se hiszi el, hogy az mindegy, s tiltakozik az ilyen megszólítás ellen. Nem kerëszttëlt engëm á páp Jânosnák — így bizonykodik — há Jáninák!'

A nyelvnek ezen a sajátságán kívül van még eggy, melyről ugyan szólhattam volna mingyárt a gúnynevek mellett: azonban természetesebbnek találtam ezen a helyen, a keresztnevek sorában említeni föl. Azt a sajátságot értem itt, hogy egynémely különös magaviseletű ember nevét, még pedig vezeték- és keresztnevét eggyütt, a hasonló viselkedésűek gúnynevéül, s mint ilyet, valóságos megszólításul használnak. Már előbb is említettem a *Bandër* és *Pëcëna* szókat: itt még mégemlítem a Gömörben (Jánosi táján) szokásos *Móci-Palya* s a nógrádi *Fabo*, *Bolon-Pista* v. *Cigány-Pësta* neveket, melyek a félkegyelmü, vagy viseletükkel erre a névre rászolgáló embereket figyelmeztető megszólításoknál szokásosak; pl. ‚No te Cigány-Pësta, mâ mëgëst fêre beszêsz'. Ide tartozik tehát a *Fajankó* is. mely országszerte ismert jelentésével járatos.

Ezzel a sajátsággal kapcsolatban jut eszembe, s bár nem tartozik szorosan a tárgyra, fölemlítem mégis azt a különös szokást, mely nem csak a palócvidéken, de általán az egész magyarságban el van terjedve, hogy t. i az együtt járó vezeték- és keresztnév oly annyira eggy szónak hangzik, hogy gyakran valóban elfeledik külön voltát s később eggybe is írják. Így keletkezhettek az ilyen nevek: H a y p á l B e n ő (budapesti pap neve); Gömörben: G a z s o p a l y i J a n c s i; Nógrádban: B á b a p a l y i E r z s u sat.

Fiúra vonatkoznak még a következő. úgy látszik cigányból vett becéző szavak: *puladër*, mely Gergelyfalván gyakori neve az öt-hat éves. bugyogóban, vagy ingben járó fiúknak; *rajkó*, mely szintén olyan használatú. Ezt a szót azonban magyárnak is vehetjük, minthogy a rövidebb *raj*: ‚szülött, nemzedék' is járatos, sőt gyakrabban s csupán a szeretet kifejezőjeül; pl. ‚Gyerre [így] édës r á j o m, hádd ot ászt á csúf embërt! De e'dës r á j o m, ábbú mâ nem lës sëmmi'. Rendesen fiúra, de mint máshol is. általán gyermekre szokás érteni a következő szavakat: *fijam*. *fijúkám*, *fiacskám* (Gömör); *szülöttem*, *magom* (Nógrád).

MIKÓ PÁL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

‚Még egyszer a fakó'. Az ‚Eb ura fakó' szólást magyarázva (Nyr. XXI.433), figyelmeztettem nyelvészeinket, hogy a *fakó* a régi magyarban nemcsak szint s efféle szinű lovat, hanem azonkivül még k u t y á t is jelentett.

Azóta ismét találtam eggynéhány régi adatot, a melyek nemcsak az akkori következtetéseimet erősitik meg, hanem a ‚fakó = kutya' jelentés megmagyarázásához is alkalmasint hozzájárulnak.

Tudjuk a NySzótárból, hogy a Ferencrendi szerzeteseket, miért, miért nem, most ne kutassuk, régente c s e r i b a r á t o k n a k hívták. Melius Péter, a ki annyiszor és oly mérgesen szidta, pocskolta a szerzeteseket, ‚cseri-barát' helyett következetesen *cserifakó*-t mond. A piszkolódás hangjából kiérzik, hogy a *fakó* szó itt nem a színre vonatkozik. Már első idevágó cikkem irásakor is sejtettem, hogy a cserifakóbeli *fakó* szintén ‚kutya' értelemben veendő: de minthogy nem volt rá döntő bizonyítékom. nem mertem rá hivatkozni. Most azonban eggy olyan adatra bukkantam, a mely e sejtelmet teljesen megbizonyítja.

Eggynémely okból elkérettem ugyanis a lipcsei városi könyvtárból Joh. Januensis egyetemes magyarázó szótárának, ú. n. Catholiconjának XIV. századi kéziratát (Rep. n 22). Itt a 76. levél második oldalán véletlenül ezeket találom: ‚Secundum deiectas et malas proprietates, quas c a n i s habet, s i g n i f i c a t m a l o s p r e l a t o s. Est enim animal lunaticum, colericum, inmundum, fraudulentum, pigrum, dentes habens corrosiuos, sanguinem lingens, revertans ad vomitum; cecusque nascitur et bolismum patitur. Sic et prelati aliqui n u n c t e m p o r i s indiscrete in subditos deseniunt, et tamquam lunatici et colerici in rabiem cito vertuntur, egitimum ordinem discipline praetermittentes, indiscrete latrant, et quos deberent arguere mulcent, quos mulcere mordent seu corrodunt dente; inardescunt ira, lingunt sanguinem innocentum; revertuntur cottidie ad inmunditie vomitum; ceci sunt et duces cecorum; bolismum vel esuriem patiuntur eterne insatiabilitatis'.

Tehát már Melius előtt százötven évvel is ‚canis significat malos praelatos'. Világos ebből, hogy Melius rútalmazó c s e r i f a k ó j a voltaképen c s e r i k u t y á t jelentett.

Ugyane kézirat rákövetkező soraiban ezt olvasom: Unde in propheta, ‚Ve vobis canes muti, non valentes latrare . . . . . Item praedicatores mali'.

A rossz prédikátorokat tehát a néma kutyához hasonlították. s ez a tény sok, eddig homályos értelmű. régi szólást megmagyaráz: ‚Ti mind fa papok vagytok, csúfok, bolondok.... Nyakanyírett papokat, heréltelen kappanokat, fa papokat, váaz papokat nem akarunk tartanyi..... Többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket' (RMK. V.221. 225. 240).

A rossz papokat tehát csúfságból fa papoknak, néma ebeknek nevezték minálunk is. Fa-ember Zalában ma is ügyefogyott, gügye embert jelent. (Vö. fajankó.) — ‚Mint az fa, vgy nem mér szóllani: magis mutus quam scapha' (Decsi: Adag. 150).

És itt kinek ne jutnának eszébe az általánosan ismeretes, s mindamellett eggy szótárunkban se található szólások: ‚Nevet mint a fakutya. Úgy néz mint a fa-kutya'.

Én azt sejtem, hogy a régi nyelv kutya jelentésű *fakó* szava közel rokonságban áll a mai *fakutyá*-val. Lehet az is, hogy a *fakó* ép olyan elrövidülése a *fakutyá*-nak, mint a milyen az ‚Están *bá*' az ‚Están *bátyá*'-nak. De más magyarázat is lehetséges. Munkácsi Bernát vette észre a *róka-ravasz*, *kutya-kuvasz* szópárok analogiáját; s ő figyelmeztetett először az itt lehámló *-ka* és *-tya*, másfelől az *-asz* képzőkre. (Vö. *kutya*: catellus. caniculus; *kuvasz*: canis grandior MA.) Vajjon nem a *kutya* és *kuvasz* törzsökszava rejlik-e a kutya jelentésű, régi *fakó* szó második tagjában?

Nagyszigethi Kálmán.

Monda. A Nyr. XXII.547—551. lapjain Prikkel L. Marián vizsgálván a *monda* szó eredetét, végeredményképen abban állapodik meg: ‚Semmi kétség benne, hogy író csinálta, még pedig nem más, mint Kármán József'. Utóbb azt állítja: ‚Teljes tudatossággal csak egyetlen egy szót alkotott Kármán, s ez a ‚monda'.

Ez az állítás, hogy a cikk-író szavaival éljek, ‚az igazság bírószéke előtt sehogysem állja meg a helyét'.

Az igazság ez: ‚A *monda* szóra Kármán ruházta a sage értelmet, de a szó megvolt már ő előtte is, csakhogy más értelemben'.

Dugonics Andrástól ‚A Tudákosságnak első könyve' (az Uraniánál tíz évvel előbb) 1784-ben jelent meg, s e műben a *monda* szó már annyiszor előfordul, hogy szere-száma sincs. Csak nehány helyet idézek a 19—27. §§-okból. Ime: ‚Magyarázat nem egyébb, hanem ollyas monda, melly minden dolognak állattyát, természetét, velejét elődbe adgya. Tudtomok (axiomata) oly elmél-

kedő m o n d á k, melyeknek igazságokat vittatni nem szükséges dolog. Vételek (theoremata) olly elmélkedő m o n d á k, melyeknek valóságokat meg-kelletik vittatni: másként az ember által-nem láthattya valóságokat. Például: ha az orvosokkal azt venném fel: hogy a kövér ember betegek számában vagyon. Ezen m o n d á n a k valóságát által-nem láthatni mindgyárt, ezt tehát megvittatni szükséges: másként száz szavamnak is a lesz a vége, hogy ez csupa m o n d a-m o n d a. A vételnek tehát szükségképpen két része vagyon: 1-ször a m o n d a; 2-szor a vittatás. A tételnek (problema) tehát szükségképpen három részének kelletik lenni. 1-ső a m o n d a, 2-dik a megfejtés; 3-dik a vittatás. Elevek (lemmata) nem egyebek, hanem oly e l ő m o n d á k, melyek a tételek, avagy vételek elejekbe függesztetnek, azon tételek avagy vételek könynyebb értelmének okáért'.

Mindezekből, ha nem is ‚kétségtelen', de igen hihető, hogy a *monda* szót Dugonics vonta el a *monda-mondá*-ból.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Gugó. S z i n n y e i szerint ez a székely szó annyit jelent: ‚ostoba, bamba', s az oláh nyelvből való (Nyr. XXII.537).

Fejtegetését olvasva, eszembe ötlött eggy hasonló hangzású és jelentésű palóc szó: *kukós*. A mint a gömöri tájszólásról irt dolgozatomban is kiemeltem, a serkieknek beszéde egész elütő a többi rimavölgyi magyar községekétől, s bizonyára a Cserhátról odaszakadt m a t y ó n é p a balogiakkal eggyütt. Ezeknek gúnynevéül hallottam mindíg emlegetni: s ë r k i k u k ó s.

A media és tenuis explosiva közti különbség ellenére is hajlandó volnék e két szót eggynek tartani, ha az egybevetésnek útját nem állaná az oláhból a palóc földre jutás lehetősége. Megjegyzem még, hogy Zalában (Orosztony) a ‚mafla, bamba' embert *kukó*, *kuka* névvel illetik, s a süketnémákat szerin-szerte ‚kukának' mondják. Érdekes volna kitudni, milyen viszonyban vannak ezek a rokon hangzású és jelentésű szavak egymáshoz.

ALBERT JÁNOS.

Nem téved? M i k ó Pál ezzel a címmel nehány Ladányi közölte palóc szónak az igazi értelmét igyekezett megállapítani. Gyökeres palóc létemre nem állhatom meg, hogy közbe ne szóljak.

Azt mondja Mikó, hogy ‚az i n g a nyaktól le eggy darabban van, a p e n d e l t derékon kötik meg' (Nyr. XXII.566).

Ezt a különbségtevést nem találom helyénvalónak. A dolog

úgy áll, hogy az egyik (ing) magyar, a másik (pendel) idegen szó ugyanarra az eggy fogalomra. A mi vidékünkön (Sajó melléke) pl. a női hosszú inget kizárólag ‚pëndëlnek' nevezik s csak a férfinak inge i n g, s az is bizonyos, hogy nem a pendelt kötik meg derékon, hanem a s z o k n y i n g o t, a mely, a mint találó neve is mondja, ‚fehér vászonból való alsó szoknya'.

Tudtommal az i n g v á l l nevezet nem ‚a női ingnek csak a nyakat és a kezeket fedő részét illeti meg', hiszen a női ingnek vagy pendelnek igen rövid az ujja, nem hogy a kezeket födné. Az ‚ingváll' derékig érő rövid ing, hosszú ujja van, a mit dudorosra föltűrve a fölső karon kötnek meg s ez a slingelt patyolat ingváll, meg a virágos pruszlik a palócságban a vászoncselédek ünneplő viselete, ehhez jön a *szoknying* és a száma nincs bokorugrós szoknya. Az *ingváll* tehát valóban n ő i i n g és nem p ë n d ë l.

Abban is igaza van Ladányinak, hogy *kallatni* = m a n g o r o l n i Ismét az előbbi eset: az eredeti magyar kifejezést kiszorítja az idegen földről került. Az én anyám pl. már mindíg m a n g o r o l n i, s a m a n g o l l ó b a (a rimaszécsi kék festőhöz) küldte a vásznát a Mikó említette *balyiga* mellett. A *kallatás*, *kalló* nevezet kiveszőben van s a *kalló*, legalább a Rima mentén, nem is m a l o m volt, a hol fahengerek közt puhították volna a darócvásznat, hanem eggy dézsaformájú edény a folyó mellett, a mibe eggy kis zsilipen bocsájtották a vizet, ez által benne forgó mozgásba hozódott a víz. Nem is darócvásznat kallottak benne, hanem a magyar birka hosszúszálú gyapjából szőtt fürtös szövetet m o s t á k, puhították, a miből készült aztán az a hires-neves f ü r t ö s g u b a, a mi a hétszilvafás kurta nemesnek a fokossal egyetemben szimboluma volt. ‚Nemes ember gubába' — maig is széltiben járatos szólás. Ezelőtt 50—60 évvel még Rimaszombatban virágzó céh volt a g u b á s o k és c s u t o r á s o k é. Sok egyébbel ezek is elkallódtak az új viszonyok között. A *csutorás* ma gúnyneve a rimaszombati pógárnak, a gubásoknak is csak kallató helyük maradt meg. Diákkoromban magam is gyakran mostam le az iskola porát a ‚gubakallóban', láttam is eggy öreg gubást kallatni benne. A víz forgatta a szövetet, ő meg eggy bottal nyomkodta le s föl órák hosszáig. Még csak azt jegyzem meg, hogy bakakoromban is igen gyakran patrulíroztam Losoncon a ‚kalló' mellett el.

A *kállátó* tudtommal is a lakzi után való mulatság neve, a Sajó mentén *hőrész*-nek hívják, s *poszrik* a keresztelő.

ALBERT JÁNOS.

Mégis csak ‚beáll a Duna'. Akár mennyire erősködjék is Kulcsár Endre, hogy biz így, biz úgy, tisztességes magyar folyónak nem beállania, hanem befagynia kell: a Duna mégis csak beáll, vagy legalább is nagy hajlandóságot mutat erre.

Mióta a Nyelvőr XXII.230. lapján föltette valaki azt a kérdést, hogy hát helyes-e ez a szólás, azóta a védők száma nő, a támadó fél folyton gyöngül. Kulcsár Endre maga is enged már, s talán mire a Duna beáll, ő is elismeri ehhez való jogát.

De hát hogy is lehetett ezen vitatkozni? Már a fönnebb említett kérdésre adott felelet olyan világosan kifejtette ennek a szólásnak a helyességét, hogy szinte fölösnek látszott még Kardos Albertnek a pótlása is, a ki Jókaiból idézett eggy példát a ‚beálló' vízre (326). S mindezeknek ellenére Kulcsár nem tud hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy ő elszólta magát, nem tudja megérteni, hogy lehet valami szólás magyaros, a nélkül hogy Debrecen ne ismerné; s ha már mást nem tehet, ráfogja az apaságot a latin *consistere* igére (467.

Hanem Kardos se hagyja magát s az 564. lapon ismét újabb védelmére kel a megtámadott szólásnak s igen helyesen gondolja, hogy ha már eredetileg *megáll* volt is a *beáll* helyén, e kettő könnyen cserélhetett helyet egymással.

Azonban erre a védelemre is alig van szükség. Megvédi e szólás magyarosságát az eléggé, hogy a nép nyelve is ismeri. Az egész Duna mentén járatos az a szólás, hogy ‚beáll a Duna', s még Kulcsár nem is hibáztatta, mikor a Nyelvőr már mint népies szólást közölte. Ha az új Tájszótárban ezt a szót keressük: *beáll*, a következő adatokat találjuk mellette: [jelentése] befagy (Szeged, Csallóköz Csaplár Benedek; Csallóköz, Arak Nyr. X.382). Tegyük föl most, hogy Csaplár közlése Szegedről hibás; de már a Csallóközit lehetetlen annak tartanunk, mert ugyanonnan a Nyelvőr is közölte már a X. kötetben s a közlő neve Kosutány Tamás; tehát a két közlemény két külön embertől származik. Hogy nagyobb hitele legyen szavamnak, idézem az utóbbi közlését: ‚beállott a tó': befagyott.

MIKÓ PÁL.

Fardagály, a turnúrnek régibb neve, pl. Pázmánynál is: ‚Az papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálnak'. Magyar összetételnek látszik: *far-dagály* (a NySz.-ban is így), de ez csak utólag keletkezett népetimologia, mert eredetileg *verdigály* volt; pl. még Orczynál: ‚Lais verdigálya. Phryne

kenőcsei', és Mikesnél: ‚Volnának csak itt valamely bóbitás foglyok vagy v e r d i g á l y o s nyulak, úgy derék vadászok volnánk: itt tilalmas dolog az asszonyokra nézni'. (A NySz.-ban ennek a forrása hibásan van idézve a *verdigályos* cikkben, a *nyúl* alatt pedig a *verdigályos-nyúl* mint összetétel törlendő, mert Mikesnél csak alkalmi jelzős kifejezés).

Ez a *verdigály* pedig kétségkívül francia eredetű divatszó; mert a francia szótárak szerint a turnűrnek azelőtt *vertugadin* volt a neve Ezt sokan úgy magyarázták, hogy *vertu-gardien*; de volt egy rövidebb formája is *vertugade*, s a szó — mint Littrében olvassuk — spanyol eredetű: *vertugado*, *verdugado*, ez pedig *verdugo*-ból származik s a. m. zsenge hajtás, zöld vessző (a latin *viridis*-ből).

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. Becses lapjában szives fölvilágosítást kérek az iránt, hibás-e a többes szám ezen alkalmazása: ‚Kegyetek látják, hallják, tudják'. Használatra kötelezhető-e a következő szokatlan alak: ‚Kegyetek látja, hallja, tudja.

F e l e l e t. Hogy a kettő közül melyik a helyesebb, azaz, hogy melyik a helyes, annak eldöntését magára a t. kérdezőre bízom. Melyik az egyedül helyes e kettő közül, ez-e: ‚A Ti göthös l o v a t o k *el nem bírja* ezt a nagy terhet', vagy pedig ez: A Ti l o v a t o k *el nem bírják* ezt a nagy terhet'? Hasonló, e kérdés fölvilágosítására szolgáló példák még a következők: ‚Hallom, az éjjel *megszökött* a k o c s i s t o k. Az idén, ha tovább is így kedvez az idő, gazdag a r a t á s t o k *lesz*' sat.

Kegyetek ép olyan többes számú második-személyragos alakja a *kegy* szónak, mint az idézett példákban a *lovatok*, *kocsistok*, *aratástok* a *ló*, *kocsis*, *aratás* szavaknak. De ha e magyarázat nem elégítené ki a kérdéstevőt s hiteles adatokat kívánna, ezekkel is szolgálhatok. A régi nyelvben az újabbi *kegyed* és *kegyetek* helyett a *kegyelmed* és *kegyelmetek* járta, s megrövidítve, mint a népnél is: *kend (kêd, kê)*, és *kendtek (kêtek)*. Ime egy-két példa: ‚K e g y e l m e t e k Sahin agát *várja* (NySz.). Öcsém u r a i m, k e g y e l m e t e k csak *maradjon* itt (NySz.). K e g y e l m e t e k az én *barátságomért* mivelje ezt (RMNy.II.27). Megértettük a ti kegyelmetek levelét, kit t i k e g y e l m e t e k urunknak *küldött volt* (30) *Emlé-*

kezhetik ti kegyelmetek a mi szolgálatunkról (54). *Higgye meg* kegyelmetek, hogy nincsen afféle tekeletlenség énbennem (59). Ha kêtek jobb tanácsot *ád*, örömest azonost maradok (LevT. II.105). *Hidje* ketek (Givad: RP. 49). *Hallja* kentek! Se ide nem, se oda nem fütyöl a madárka' (Ar. I.361).

Ha tehát szabatos magyarsággal akarunk szóllani, így beszélünk: ‚Tudja-e kegyetek? Látja nagyságtok. Mit szól hozzá méltóságtok?'

2. Kérdés. Tisztelt szerkesztő úr! Már nem állhatom meg tovább szó nélkül, kénytelen vagyok szerkesztő úrhoz fordulni, szólaljon föl már egyszer becses lapjában az ellen a visszaélés ellen, a mit némely lapok a gyönyörű francia szókkal elkövetnek, mikor azokat magyarul írva igy torzítják el: *dzsentri*, *zseni*, *zsáner*, *zsurnalisztika*, *sovinizmus*, *protezsál* sat. Kehlemet undor tölti el, mikor ilyeneket olvasok. Ne vegye honleányi érzelmem hiányának, hogy én annyira lelkesülök a franciáért; de én nem szégyellem bevallani, hogy én imádom a francia nyelvet.

Felelet. Nagysád fölháborodását nagyon értem s a maga értéke szerint méltatni is tudom; az teljes mértékben igazolt és jogos. Valóban megbocsáthatatlan sértés az imádott francia nyelv ellen, mikor a szép *genie*-t, *genre*-t, sat. *zseni*-vé, *zsáner*-ré éktelenítik el. De az még csak haggyán. Hanem a mily vadul nekiindult ez a szótorzítás, elkészülhetünk rá, hogy még éktelenebb szörnyedelmeket olvashatunk. A mi a franciának magas, az lesz majd *hó*, a meleg *só*, a bolond *szó*, a bizonyos *szűr*, a sűket *szúr*; s a legtöbb magyar olvasó csodálkozni fog, s nem ok nélkül, a francia nép eszejárásán, ha majd megérti, hogy ő neki a báránya *anyó*, csizmája *bot*, dákója *kő*, dolga *sóz*, az ere *vén*, a huga *szőr*, krajcárja *szú*, medvéje *úr*, partja *bor*, pohara *ver*, rovása *kos*, szája *bús*, szive *kőr*, tehene *vas*, vége *bú*, zugolya *kas*, zsebe *pos*, s végre mikor nevet *rí*.

Átláthatja mindenki, hogy az ily eljárásnak méltóbb nevet alig lehet adni, mint barbárság. Örömest engedünk tehát Nagysád kivánatának, s a mennyire lehet magasra szöktetve hangunkat, harsány torokkal zúgatjuk a fölforgatók fülébe: megálljatok, ne tovább! A francia legyen francia, az olasz olasz, a latin latin, a német német sat. sat. Az eltorzított, undort gerjesztő gavaller tehát öltse föl eredeti szépségét s legyen belőle *cavalier*, az érsek

archevêque, inzsellér *ingenieur*, kadét *cadet*, zsandár *gensdarmes*, lakáj *laquais*, bokréta *bouquet*, máriás *mariage*. frakk *frac*, csézа *chaise*, rakéta *raquette*, szósz *sauce*. sató *chaudeau*, maséroz *marcher*, piknik *piquenique* sat. A deli termetéből kiforgatott furfang nyerje szintén vissza olasz alakját: *forfante*, a piac legyen *piazza*, szamár *somaro*, tréfa *truffa* sat. A lajstrom álljon elő eredeti latin alakjában: *registrum*, a kintorna *quinterna*, petrezselyem *petroselinum*, prézsmitál *prosas-mittál* sat. Hasonlóképen a bitang is változzék vissza s legyen a mi eredetileg volt: *beutung*, a sörét *schröte*, rőf *reif*, cövek *zweck* sat.

De akkor mi is joggal megkövetelhetjük a franciától, hogy a mi deli huszárunkat ne vetkőztesse ki ékes formájából, úgy hogy alig ismerünk rá az ő *'houssard*-jában; a *tchako* és *kalpack* is legyenek, a mik: csákók és kalpagok.

3. Kérdés. Arra kérem t. szerkesztő úr feleletét, hogy helyes kifejezés-e a *cukrázda*, és ha igen, úgy melyik helyesebb: cukrázda' vagy ‚cukrászda' vagy *cukrászat*.

Felelet. Akár ‚cukrázda' akár ‚cukrászda', eggyik is másik is helytelen, még pedig kettős okból az. Az eggyik ok, hogy *-da* képző nincs a magyarban; a másik, hogy ha még volna is. jelentés tekintetében sem állhatna meg; *cukrászda* a *-da -de* képzőnek tulajdonított értéke szerint oly helyet jelentene, a melyben cukrászokat tartanak, tenyésztenek sat. A *cukrászat* ellenben helyes s bízvást használható.

4. Kérdés. Az Egyetértés eggyik tárcájában (1893. 241. sz.) a cikk írója e sorokkal kiséri ‚Kontár- és dilettáns piktorok' című csevegésének *dilettáns* szavát: ‚Nem szivesen használom a *dilettáns* szót. mely fogalomra jó magyar kifejezést nem tudok. Szokták ugyan helyette alkalmazni a *műkedvelőt*, de ez még nem fejezi ki a müvészettel való tényleges foglalkozást, a mi pedig a dilettánsnak fő jellemző vonása'.

Helyes-e a cikkírónak azon állítása, hogy a *műkedvelő* nem fejezi ki ugyanazt, a mit a *dilettáns*? S ha igen. milyen kifejező szót lehetne helyette ajánlani?

Felelet. A *dilettáns* szintén azok közé a jelentős és sokat mondó ‚lefordithatatlan' szavak közé tartozik, a melyekről a lefolyt év novemberi s decemberi füzetében elég bőven és részletesen

foglalkoztunk. A tarcainaknak egyen sincs igaza, midőn azt állítja, hogy a *mükedelő* nem fejezi ki a *dilettáns* fogalmat: kifejezi bár azt, sőt meg pontosabban és tökéletesebben, mint az olasz *dilettante*, a mely csak annyit mond, mint: gyönyörködő; míg magyar eggyértékesse azt is tudtunkra adja, hogy miben gyönyörködik, mit kedvel valaki: a (szép) műveket.

Szarvas Gábor.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Debreceniek.

Látta bátyám hiját Nagyváradon.
Laska-laska tyúkhússal jó.
Ki hitt elő, a görbe kulcs?
Akkor még tollpennával irtak.
Még akkor a kű is lágy volt.
Nem csak a, ha ugyancsak.
Együnk, azon legyünk.
Lesz még szőlő, lágy kenyér.
Ennek a szele: ettől származik a gondolat.
Hányd el-vesd el munka.
Üsd össze, hadd abba: tedd el, vidd el.
Hárántikosan esik ez a szó: kellemetlenül erint.
Nőhetsz még ahhoz.
Jó helyre vetette a feje alját.
Nem adnék, ha a szemed kiugrana se.
Ízivel esik a dolog: fáradsággal jár.
Hadd ugassík a kutya, csak meg ne harapjik.
Füle botját se mozdítja.
Azt mondta, hogy ötezer ötszázötvenöt: hányt.

Dézsi Lajos.

Hajdúmegyeiek.

Nem vonóhuzó, hanem huzavonó: ügyvéd.
Füle hangja mëgromlott: nagyot hall.
Orvossággal érdëkli: orvossággal kezeli.
Csihad a fájdalom: csillapodik a fájdalom.
Eszmélkëdëm arra az esetre: emlékezem.
Iparja van: iparkodik.
A valló vagyok: azt vallom.
Érvényës beszéde van: helyesen beszél.
Mëglësz az ëggy mëntre: meglesz egy pere alatt.
Betessékëlni: tessék bemenni.

Fëljött a hava: rájött a bolondság.
Mëgcsalták a lakost: megcsalták a lakosságot.
Ez az emböer mëgögyelëdött: elmezavarodott.
Butuj paraszt: ostoba paraszt.

(Tetétlen. Kaba.)

BARCSA JÁNOS.

Hasonlatok.

Mosolyog mint a zsiros gánica.
Nevet mint az árpacipó a kemëncében.
Vén mint az országút.
Ugy nézõ ki mint Mózes a moslékban.
Feszít mint koszos Pista Jézus nevenapján.
Szájon kaplak mint kódis a lisztes tarisznyát.
Ugy nyakon legyintelek, hogy mindgyár kiugrik könyöködön a lelkëd.
Ugy ütlek mellbe, hogy lelkëd röpül Celbe.
Ol hetykén sompolog mintha léniát nyelt volna lë.
Ugy néz ki mintha szappant zsdërált volna.
Olan vándlit kapsz, hogy mindgyár talpra esik a fejed.
Ha én mászok a képedre, kódisnak së vësznek be többé.
Ol aprót lélëkzik mint a moharmag. (Haldoklik.)
Áffëktál mint a pék kutyája.
Akkorákat fohászkodik mint anyámasszony szüretkor.
Ugy be volt rúgva mint a rác dudája negyvennyolcban.
Ugy nyujtja a beszédit mint zsidók a mácëszt.
Fúladoz mint a kónyi bika.
Ugy áll rajta a kabát mint Jézus szamarán a bársonynyerëg.
Remëg mint zsidó az akasztófa alatt.

(Gyõr.)

SCHÖN BERNÁT.

Babonák.

— Isteném, isteném. de jó is ánnák á kinek sok pêzi vàñ. Tëhet. vëhet, á mit ákár, oszt ázádó së nyomjá á lelkit.

— Haszëñ lëhet á mágânak is, csák ákárjá.

— Mâ hol-lëhetnë, mikor nekëm së tücski, së hájcs-ki. Bánkócsinâló másinâm sincs, mind Róccsilnák; há vàñ is pêzëm, mihent vàñ, mingyâ nincs.

— Haszë! Nem is këll áho bánkómásiná. Nem csinâ áz ánnyi pêzt, hogy el në fonná. De lëgyék csák ë z m o k j á vágy ëb b ó z s i k j á, máj hoz á zánnyit, hogy el së fër tülë.

— Hât osztâñ mi áz á zmok. vágy bózsik. vágy mi áz isteñ csudâjá, hogy ánnák ánnyi á pêzi.

— Bi áz ollyáñ jó fájtá ördögfijú, tuggyá sógor. á kit á

zembër á lajbi zsebibe is elhorhát, osz még is zsákszám viszi á sok árányát, há á zembër ákárjá.

— Ejnye, de szeretnék ën is ollyát. Osz hol lëhet ász kápnyi?

— Kápnyi? Bi ászt kápnyi nem lëhet, de hât ëk kis szërëncse këll hozzâ, osz gyün á mâgâtú. Á bózsik, ánnem ollyán sok váñ, mer áz á Lucifernák á fijá: osztáñ mëñ nágyon finnyás ëj jószág. Akkorá, mind á kis újom lá: oszt egész ollyáñ, mind ëk kis pólyás bábá; ollyañ embër formájá is váñ. Ánnák csák ász mongyá á zembër. hogy ekkëll, mëg ákkëll: térü-fordú, oszt mâ ott váñ. Á izének is áv váñ: hogy á fenébe is hijják csák mâ no!

— Mongyon ëggyet, máj elhiszëm.

— Nem á! No tudom mâ! Á Mitugrász sógorának, ánnák á zârëndâsnák is áv váñ. Ugyë, hollyán kis pinklivel gyütt idë, osz mos mâ ván neki hâzá, rëttyi, fögyi.

— Bi úgy á! Osztáñ hât ábbú vóna neki?

— Ugyáñ hât mibü lëhetnë, mikor á rutlyiñ së nyert, mëg mágâvál së hozott ëgyebet ëp pâr hácukânâ.

— Hât osztâñ hogy gyutott áh hozzâ?

— Hêj êdës sógorkâm, más sorá váñ ánnák. Máj ëccër elmondom; de mos nem êrëk rá, mer hogy im kell mënnyi úrdolgârá; á felesêgëm lebábâzott, hât nekëm këll émënnyi.

— Hât izé, hogy is hijják ászt á mâsik micsodât; hât ám mi?

— Mâ mind á zmok-ë. Hât áho könnyü jutnyi. Kerijjeñ kiend ëf feketë kis kákást, á ki még sosë hergészëtt, mëg oszt ët feketë jércêt, á mi mêg nem tojt. Oszt ánnák á feketë jércênek, mëg á kákrinák de még á kis lábá körmi is feketë lëgyék. Ennek áz ëp pârnák á letësletejsö tojásât tëgyë kiend á hónâ álâ: ott kilenced náprá kikê; oszt ámmi ábbú lëssz, hât áz á zmok.

— De hât osztâñ mit këll velë csinânyi?

— Sose këll ávvâ sëmmit: mer hogy ím á mindég csák ász hájtyá, hogy: ‚Mit, mit, mit, mit?' Hât oszt há râ mongyá, hogy pêzt, hât ász hoz. De jó is këll bânnyi velë, mer há nem áz övê áz ejsö fálát, hât áz ördöggel gyülik mëg á dógá. Úgy gyârt á Bácso Pánni nágyápjá is velë. No de mos mâ mëgyék. Máj másszor elmondom ászt is. Isten âggyá mëg.

— Isten âggyá mëg kiendët is. De oszt el në feletkëzzêk rúla.

(Nógrád m. Losonc vidéke.)

MIKÓ PÁL.

Elbeszélések.

Oh. a mútt hetön igön szöröncsés vótam igazán. Tudom, latta má kigyémed is ott Barcson, hogy a dohán-beváttó-magazin előtt hogyan rostogó ókor még száz kocsi is Ott rimánkonnak, hogy de mos má csak az ijejjiket mergyék, harmannaptya hogy égyüttek hazú, mindönt vesztibe hattak otthun a gyerökökre.

Hahâ! mondok, fére paraszt! Bözög ráfértem én istöllést a mázsállásra.

Aszondi: harmincnyóc kiló. Aszondi: száz forint.

Mondok magamba: Jó van, jó. Vakúsz të attú! Húsz nap, osztán lëvan!

No isz azér a baj mindig baj. De hát nëm is mindön embör ám az, a kit még a bíróságná is lëütetnek; de én lëülök ám ott is. Csak ülök, ülök, oszt mégis öt forint a napszámom. No, ki keres ëtthun annyit, ha mögszakaszti is magát a dologba? De mégis csak szöröncsés plánétába találam én születni! (Elcsípték a finánccok, s fizetni nem tudván, börtönben ülte le a bírságot, mint már akárhányszor.)

(Somogy m. Darány.)

VECSEI JÓZSEF.

Népmesék.

A király mög a szögény embör.

Ëccő vót, hun nem vót, de még a zóperenciás tengörön is tú vót, vót ëccör ëggy embör. Az mindön este kimönt a zuccára ejs akit elősször mögfogott, bevitte magáhó ejs mögvendejgőte. Ëccő a mint kimönt, hát âra mönt a király, asztán aszt is behejta ejs aszt is mögvendejgőte.

Övejs közbe aszonta nekije, hogy ű szeretne ëccör király lönnyi. Mikao a vacsorának vejge szakatt, a király êmönt haza ejs mögparancsaota a zemböreinek, hom mikó maj âszik az a zembör, vigyejk ê a zű kastéllába ejs fektessejk lë az zű legszöbb ágyába. Úgyis töttek a zembörök.

De mikó röggê lött, fölejbrett ám a zembör ejs nem tutta, hogy ámodik-ë vagy a kankuc lőtte. De a min töprenködött magába, ëccörre csak begyüttek a király inassai ejs kérdöszték tűle, hogy

— Ő fölsejge, mit teccik parancsaonyi?

— Ejn nem vagyok ő fölsejge.

— Má hogy a zisten haragos puskájába nem vaona ő fölsejge?

Ejs csakugyan elhitették vele, hogy ű ő fölsejge.

— Hát ha ő fölsejge vagyok, akkó hozzatok ide mind a csöndőröket, mind a röndőröket.

Ejs huszonnégyre mögcsapatta minnyájukat.

De mikor este lött ejs a zúj király elalutt, hazavitték a zű saját házába ejs lefektették a szaomaágyra. Mikó röggê fökêt, odamönt a felesejge hozzája, osztén kérdöszte tűle, hogy hun vót tënnap.

— Hogy mersz të ejnvelem ëllen foghögyön beszejlni, mikó én ő fölsejge vagyok?

— Má hogy lönné ő fölsejge, tán rosszat álmottá vagy rosszú feküttė?

Addig-addig. hogy összevesztek.

De a királ mögnyugtatta űket, hogy ű majd ád nekik szobát mög ölég pénzt ejs majd ott lakhatnak az ű udvarába. De mör vót nekik pejnzük, igön kőtekösztek ejs a mit kértek a királtú, az mind kevés vót nekik.

Ëccör a zembör aszonta a felesejginek. hogy mönnyön ê királnejhó, oszték mongya mög neki, hogy möghât a zura ejs nincs pejnz, a miön êtemettesse. Êmönt a zasszony a királnejhoz ejs hozott is pejnzt. De ëggy-kettőbe má nem vót ëggy krajcár së belűle.

Akkao êkűtte a zasszony a zembört a királhó, hogy mongya. hogy ű hât mög. A zembör is êmönt ejs az is hozott pejnzt. Meddig ezök eszt a pejnzt ujra êkötötték. addig találkozott a királ mög a királnej.

Aszondi a királnej a királnak. hogy möghât az a zembör. a kinek ű lakást adott.

— Nem a zembör hât mög, halom az asszony. mert ű nála vót a zembör pejnzt kérni, hogy êtemettesse.

— Ejnnálom mög a zasszony vót ejs ejn is attam pejnzt.

Mostannék êmönt a királ a királnejvâ ëggyütt. hogy mögnézzék, mellik hât mög. Mikó mögláttak a zembör mög a zasszony, hogy gyün a királ mög a királnej, hamâ lëfeküttek a fődre ejs fejük fölött möggyujtottak ëggy gyërtyát. magukat pejig betakarták fekete lepedőbe. Mikorra begyütt a királ mög a királnej. má úgy feküttek, mintha mög löttek vaona hâva. Igön sajnálkozott a királ mög a királnej ejs aszondi a királ, hogy annak anna tízezör forejntot, a ki neki mögmondaná. hogy mellikük hât mög elősször. Erre főugrott a zembör osztán aszonta:

— Ő felsejge. ejn hâtam mög elősször!

(Somogy m. Alcsok.)

Endrei Ákos.

Csalimesék.

Vót eccer eggy ember,
Szakála vót kender;
Bikfa tarisznyája,
Égerfa csizmája.
Közel vót a tenger,
Beleesett fejjel.
Két kutya nyúszta,
A harmadik sószta.
Kapta a bottyát.
Ütötte a potykát.
A potyka visitott,
Az ember elfutott.

(Szatmár-Németi.)

Berky Sándor.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

bêrc: a föle, fölötte eső hely. ‚Jáj de ráng̈ász áz á mágá urá, mindêg á monyábêrcin horgyá á gátyâjât' (nagyon lecsuszik, mert könnyen van megkötve).

bizonyog: erősítget, vitatkozik. ‚Ugyan mit bizonyoksz, úccsë hiszi sënki!'

blőnye: a szarvasmarha szügyének a húsa; nyálkás, mócsingos hús. (g.)

bodrász, budrász: kócos, borzas (néha a ‚baj' maga). ‚Nekëm ilyen bodrászon mâsszor ki në gyűjj'. (Bodraz: borzol).

boglyás: borzas.

bojnyik, bujnyik: csavargó, léha gézengúz. ‚Hogy néz, mind ëggy bojnyík. Hol kószâsz te bojnyik'.

bokáncs: bakancs.

bokolyó: vakaró. ‚Süssék ányâm bokolyót. há nincs kënyér'.

bomlákozik: átkozódik. Terbeléden az az önátok: ‚Bomollyák mëg mind á kutyá'. A ki ezt mondja, az bomlákozik (n.).

bontá: tarka. ‚Mëddöglött szëgény bontá málackâm, mos mâ ássincs. — Hât vegyêk helyibe fehíret' (Jánosi g.).

borzág: bodzafű. (A fa neve bodza, a koróé: borzag. Gyümölcse a lekvárhoz keresett).

bószmâny-álmá: sárgahéjú nagy fajta, jó izű alma. (g.)

bosszont. ‚Bosszontom á lelkit, de beteremtett ez áz idő' (hideg van).

boti: a botos (tréfásan szűrcsizmá) kicsinyítő neve.

botyká: babka, petty. ‚Botykâs ruha szëbb, mind á simá' (= egy szinű).

boza: a szétrepedt fatörzsben megbüszhödt esővíz. Hideg boza: flatus ventris (tréfásan).

bózsik: újjnagyságú, emberformájú lidérc, a mely pénzt hord. [Valószinűleg a tót bože kicsinyített alakja; l. a babonák közt].

bödöny: álló anyag (pl. zsir. túró) számára való edény.

bratyiná: rokonság csúfneve. ‚Mit nekem á të brátyinâd, së ingëm së gállérom'.

bricská: kis, könnyű uri kocsi (németül: sandlaufer?)

brizgâl: turkál (vmiben). ‚Në brizgâ ebb' á háluskâbá, mer áz újádrá ütök, hogy bekápod'.

brung (brüng): bug, dong. ‚Hol vônà mêg most szárvás bogár? — De bizony vàñ, áz elébb brungott ëggy á fülem mellett'.

brungát (brünget): zugat, dongat. ‚No, brüngeti mâ Zsigá á brűgőjit'.

brungáttyú: dongó szerszám. Hosszú zsinegre kötnek egy léniát, azt körbe forgatják s az a levegőbe ütközve brung. Cserebogárnak kitépik az egyik alsó lábát, s a combjába tűt dugnak s így papirtekercsre teszik, melyen keresztül fácska van dugva. A cserebogár repül

s úgy körbe forogva: b r ũ n g. Mindkét játékszer .brungátyú'.

b ú b o s: a kemence egyik része, a gyermekek kedvenc helye (más a s z a p h a, más a k o c i k!). .Átfáztá ebádott kölykẽ, most csák mászsz hámá á bubosrá, hogy ki nẽ lellyẽn a hideg'.

b u c o: pofók; kövér. .De nágy buco lett ábbu á v â n n y á t [vézna] gyẽrẽkbũ!'

b u d d o g: bujdosik; lassan megy. ‚Nẽ buddog, bá gyere jobban. Szẽgẽny legény, hiába buddog, mégis elcsipik'. (g.)

b u d i, b u g y i: árnyékszék.

b u f f a n t: ũt. ‚Mẽ nem buffántottá jó hádbá'. (g.)

b ú g ẽ r: négykrajcáros pénzdarab, melyet az ũtő játéknál használnak.

b u g y o g ó s: nadrágos. A városi ember gúnyneve. ‚Szom á bugyogós stenyit; még eő párancsol nekëm!'

b u h n â t: ũtés, hátbaũtés; néha maga a ‚hát', pl. ‚Jó buhnâtba vágott oszt ot hagyott. Ággy egy buhnâtot neki, hogy orrá essék!'

b u k t á: kemény pép (krumpli, kukorica sat.). ‚Főzzék ányâm krumpli buktât! — Nem főzök bi ên, mer áho sok zsír kell; inkâbb főzök pêpët'.

b u l l o g: ballag; földre sütött szemmel, hajlottan megy. ‚Nẽ bullogj itt mellettem, mer im itt hágylák'. (g.)

b u m b e r d ó: nagy trombita. .Lâtod fiám, á ki á kátonásâgtú mẽsszökik, annak olyan bumberdót kẽll fúnyi, oszt ábbá hârom esztendő álátt belehal'. (Valóban hiszik!)

b u n d á, b u d á: téli kabát. .Vẽdd fẽl a bundâd te, mer mẽgfázol á nẽkü! Hol á budâm, annyok; hideg ván nágyon?'

b u n d s i: tömzsi; nagy, budrasz fejű. Becéző szó.

b u r g o n g y i, b u r g o n y g y i a: cukorrépa, takarmányrépa.

b u r n y a: burján, gizgaz. ‚Hozz be fiam ẽty kis burnyât, fũds be velẽ, mer fâzok!'

b u t y k o s: szükszájú, rendesen pálinkás, korsó.

b ü d ö s-k ő: kén. .Mivel ölik ki á méhét, bá kiszëdik á mézet? — Büdöskövet gyútunk mëg áláttá. Ejnye de jó ézű áz á büdöskő-báb' (kénszinű)! Büdöskővirág: kénpor.

b ü t y ö k, b ü t y k ő: a nagy lábújj alsó íze. ‚Mi bája a lâbânak? — Mẽffágyott á tẽlënn á bütykőm, osz most nem huszhátok râ csizsmât'.

b ü z l é l: szeret Gonosz szó, a ‚szeret' helyett. ‚Hât, áz á szêp mâkvirâg fija is holmi tót szolgâllót bũzlél'.

MIKÓ PÁL.

Homoródvidékiek.

a l i t: vél, vélekedik.

b u s l a g: busul.

c e r n á l: tekintetbe jő; számít. Az immán nêm cernál'.

c s i b b e-c s o b b a: apránként.

e r e s z k ö d i k: hegyoldalon bejön. ‚Ahajt a mint beereszködénk'.

f i r k o l: hazudik. Mikor valaki tiltott dolgot követett el és azt nem akarja bevallani, akkor mondják: .Nẽ firkojj férẽ'.

f i r t a t: keres.

g a z s ó: cserebogár.

k o m m o d á l: ajánl. ‚Me én azt kommodáloin, hogy jőjjön haza'.

korus: fonó. Téli estéken a leányok és legények egy közös házhoz össze szoktak gyűlni, a hol a leányok fonnak és a legények meséket mondanak. Különben mindenik korusban van egy mesemondó. Tizenegy óráig fonnak a leányok, s azután többféle társas játékot játszanak: párosdi, párnatánc.

koslat: kóborol éjjelenként.

kotor: kiváj, kikapar.

kotorász: keresgél.

léhás: üres. Az olyan gabonát hivják így, a melyiknek nagy a szalmája, de kevés a szeme.

merköl: vadul néz. ‚Ugy merköl mind ëgy bika'.

makula: kicsiny, csekély, szikra. ‚Nêköm bizen egy makula mákszëm sincsên'.

matat: sötétben keres. ‚Eigy [eredj] matasd meg a pipámot'.

nannyó: nagyanya.

példa: rut, csuf. ‚Jaj bê példa! Eigy tê példa, nêm szégyöllöd!'

piránygi: kicsiny, csekély.

prünnyög: sir.

pusmog: sír.

rékli: női kabát.

sëmërkëdik: összeaszik, összeszárad. ‚A buza szëmê mind ësszêsëmërkëdik ebbê a nagy mêlegbê'.

sirit: sebesen végez valamit. ‚Laskát sirit': laskát nyujtani. ‚Mënny ê te gyêrmök, mêt ugy siritlek a fődhő, hogy oda ragacc, zabaratásig fê së kelsz!'

szigoru: sovány, gyenge, vézna. ‚Mien szigoru aza a kijêd csitkója János bá'.

szikrányég: percig, rövid ideig.

ták: ügyetlen. ‚Nê légy ojan ták!'

vápa: két hegy közötti völgyfenék.

zsigorás: gyenge, beteges.

VAS MIKLÓS.

Gömörmegyeiek.

kiteremtettéz. ‚A mint János látta, hogy mënyasszonya eüszaladt, kiteremtettézik a sirbó és utánna'.

komra: kamara, éléstár. ‚Mënynyën ki a terhës komrábá'.

ëgykorácsú: egykorú. ‚Egy szó, mint száz, mindëgyiknek a vele ëgykorácsú tetszëtt.

küszög: küszöb. ‚Csakugyan ott állott az ő vőlegényë a küszög előtt'.

lakál: lakik. ‚Elgyössz-ë të abba az országba, a hol ên lakálok?'

lé: leves. ‚Nekëm is adjon abbú a fehér lébű'.

lebëgő: levegő. ‚Lëszáll a kis ló Jancsival a lebëgőbű'.

megesettség: baj, kellemetlen eset. ‚Tündérek, tündérek! fujjátok a forró ólmot, mert az éjjel nagy megesettségünk lesz'.

mëgëst: megint. ‚Ëccër csak mëgëst mëszszólal a kis ló'.

mëhhibázik: hiányzik. ‚Nêha mêg a tüzelő fája is mëhhibázott, annyira szëgény volt'.

mëmmëg: ismét ‚Mëmmëg mongya a másik'.

mëzzavarodik (t. i. az esze): megőrül.

minclér: mérleg, melynek egy rövidebb s egy hosszabb karja van; ez utóbbira alkalmazzák a mindíg állandó sulymértéket s ennek ide s tova tolásával állapítható aztán meg a teher nagysága.

mocsolya az az ember, a ki faluhelyen lagziba hivogatja a násznépet. Rendesen éltesebb ember.

mocsolya: pocsolya, kenderáztató.

mód nêkű: szerfölött. ‚Êm mód nêkű fênyës ötözetű uri ember lépëtt a szobába'.

morvány: fonott kalács. ‚Nálónk ëgy nëgyedrêsz búza nyóc garas, egy morvány meg egy lepény'.

mosakodik (valamit): mosogat. ‚Juli már három órára fëlmosakotta az edényt'.

motrok: fene. ‚Tudja a motrok. Vigyen el a motrok'.

muszka: szúnyog. ‚De sok muszka van itt a szobában'. Az apróbb legyeket meg: muskának hívják.

nálunk: hozzánk. ‚Gyüjjéik szi nálunk!'

nanó: vén asszony.

nannya: nagy anya. ‚Në sírj eêldes, elmënőnk nannyáho!'

-nütt: -nál, -nél. ‚Hov vótá? Baksajinütt!'

nyelet. ‚Hej pedig a ken lovát a farkas ëny nyeletre is bekapja!'

nyif-nyaf: vézna ember.

nyifornyak: nyif-nyaf, vézna.

nyő. Elnyövi a ruhát; nyőni a kendert szokták.

ocspondár: ocsmány, rút.

oktató: tanító. (Balog.)

okumlál: kieszel, kigondol.

ortó kapa. ‚Kérj tüle ëgy ortó, mëg ëgy szêlës kapát!'

oszt, oszténg: azután.

őrül, mind Vak Laci a fêszëminek.

pacsit: font keritës.

pacskol: ver, megnadrágol. ‚Ne lármázz, mert mëppacskollak, ha nem hallgacc'.

pantlika: szallag. ‚A Boris hajába vasárnap piros pántlika vaót'.

papulya: száj (csak gúnyosan mondják.) ‚Fogd be a papulyádot'.

paraplyi: esőernyő.

pazderja: pozdorja, a kendertilolásnál fölmaradt hulladék.

pëcëk: különösen az a kis fadarab, a mi a borjú-kötelet becsombókolja.

pëctej: az a tej, melyet a tehéntől néhány napig az ellés után fejnek.

pegyét: pedig.

pemete: a leppentyűt helyettesíti. Egy nagy rúdra csavart csutak, mellyel a tiszpal felett levő kürtőt becsukják; mumus-nak is mondjak, mikor kormosan a gyermekeket ijesztgetik vele. Néhol kéménytisztitónak is használják.

penyvett az étel, ha sokáig áll.

pêt: pedig. ‚Pêt az ên sërtvêsëm is ilyen, valamint is e, csakhogy az enyim nem bővölkögyik ennyi kosztval'.

pëták. ‚Olyan jaó ökröm van mind a pëták. Olyan szekundát kapott a fijam, mind a pëták'.

pëtrënce: kis kazal, rudas, tutus. ‚Három pëtrënce sarjúm van kint a rêtën.

pipotya ember: olyan tedd-ide, tedd-oda, tyutyu-mutyu ember.

pisla: szem. ‚Nyisd fel már a pisládat'. (Radnót.)

piszmog: motyog vmi mellett, sokáig elidőz.

pitar: pitvar.

pocsa: sár, pocséta. ‚Nagy a pocsaj'.
pocsér: pocsolya, pocsaj, sár.
pondré: kukac, pondró.
posatt: savanyú; posatt lé: savanyú leves.
posajdĕsz: tortaféle édesség.
potkány: patkány.
pozsog: pezseg, zsibbad.
prëszmog: szomorkodik, búsúl. (F.-Balog.) ‚Në prëszmogj, légy víg'.
pruszlyik: ködmön. ‚Adja szi ide azt a pruszlyikot'.
puffancs: cipó, zsemlye. ‚Na fijam, hoztam nektek ëggy-ëggy puffancsot Szombatbó a vásárró'.
pugris; gúnyszó. Vö. csiher'.
pulya: gyerkőc.
puszli: női bekecs, fölöltő.

Ladányi Béla.

Lozsádiak.

acskó: zacskó.
amafelől: arról.
bagyó: bohó, bamba.
bálvány: kapufélfa.
barsó: paszuly.
bátyas: bátya.
béhány: bedob, bevet. ‚Béhánta magát a kútba'.
bétapaszt: betöm, betölt (kútat, gödröt).
birakazik: birkózik.
boca: répa.
busarózsa: basarózsa.
butura: idétlen, testileg-lelkileg rút.
buzdugány: buzogány.
cigánkapagtató: harkály.
cirmal: szid. ‚Mëgcirmalá ëggy kicsit, de jól is tëtte'.
cola: ruhanemüek.
csál (csinál): szül. ‚Ëggy anya csál négy-öt gyermëkët'.
csílyán: csalán.
csinálódzik: válik vmivé. ‚Ëccëribe küdarabé csinálódzék'.
csipákal: csipeg, csicsereg.
csürke: csirke.
dabb: dobbanás.
dërëre: derëlye. ‚Hagy ëgyünk mi dërërét'.
dubál: ványol.
duf: döng: dufazódás: döngözödés.
elaszt: széthány pl. szemetet, homokcsomót sat.
elémond: diktál. ‚Elé mangya. mit csállyak, mintha ü adna kënyeret.
elévëszi a hideg: fázni kezd. ‚Csak att vëszi elé a hideg a lábátúl'.
elfullaszt: belefúlaszt ‚Elfullasztatta magát a vízbe'.
elhágy: elenged. ‚Haggya el ked Sárit a szëktetőbe'.
elhargasít: elgörbít.
eltësz: elültet paszulyt, plántát sat.
elvág: elkaszál. ‚Elvágta a rítëmët'.
elváltaztatódik: elcserélödik. ‚Elváltaztatóttak a dëszkáink'.
elvesz: pusztul. ‚A mult nyárom mind el vesztek a juhak'.
ém: enyém; ém lovam.
emefelől: erről, innen.
engesztel: leolvaszt vmit, a mi vmire ráfagyott.
eplény: keresztül levő tőke a szánban, mire a terhet teszik.
ëszszeszámal: összegyüjt. ‚Akkar összeszámalak 20 vidër bart'.
fargódik: siet a munkával, serényen dolgozik.

fẽlallit: képviselő jelöltnek: föllépteti.
felelet: feltétel. ‚Ullan felelet alatt atta ada, hagy' ...
félẽn: hibásan, nem idejében. ‚Ha gyermëk lëssz. félën szülik'.
fẽltanakadik: összebeszélve elhatároz.
fitty: fütyögő. ‚Fa tetejinn fitty. Mi az? Astar.
fona, fonák: visszája ruhának, szövetnek sat.

KOLUMBÁN SÁMU

Kiskunságiak.

balog-sũti: felszeg észjárású.
elbámol: ellep. ‚Elbámulja a kácsa a vizet'.
bẽnga. Benne van a bënga: a kutya. Bënga (ördög) van benne, azér ijjen huncut': csalással, hazugsággal van tele.
bercelës: bozótos. ‚Sándor bácsi, mit neveznek itt sũgejnek?' ‚Hát az olyan bercelës, bozótos, serevényës helyet, mint a temető is'. — Ezt a szót több ismerősömtől megkérdeztem, de csak a pusztán lakó, régibb emberek értették. Az azonban érdekes, hogy Szabolcsban ép a Tisza partján, — tehát füzeses, bozótos helyen, — van egy Bercel nevű falu. Ennek a falunak a neveit az én halasi emberem sohse hallotta.
bonta: egyenes, sima szőrű. ‚Ennek a kecskének ojan bonta sikari szőre van, mint a síkár, olyan egyenes a szőre'.
boszmók, buszma: szótlan, csöndes, mint a bambák; nem virgonc, hanem olyan nehézkes élhetetlen, kuka, ostobának látszik, mintha valósággal vastag fejü bumfordi lenne.
bõge: tóállás; másként kopolya: Bácskában bara.
bumfordi: vastag fejü bufogó ember.
céklász: lebzsel, lopja a napot, lazonkál, lõgérez.
cúrhó: ringyó, szajha.
cúrholni: 1) törni, zúzni, dörgölni vmit, mint a timár a bőrt. 2) kis gyereket kifáradásig dencõlni, nyakgatni.
csáva: moslék.
csempe: csorba.
csëtrës: mosatlan cserép edény.
csömõge: mindenféle gyümölcs. ‚A möggy levesnek nem szeretöm a csömögéjit': a benne levő meggyet.
dagályos: kevély, gőgös, dölyfös. ‚Be dagályosan jár!' másként: ‚Be fötartja a pipáját'.
dutyi: tömzsi. ‚Ojan kis dutyi volt az apja is, mint a Márton.
elegy: kétszeres pl. buza, rozs.
enyhely: védett hely. ‚A jószágnak, mikor szél fú, ott adnak enni a szárnyék mellett, az enyhelyen'.
fágy: göngyölít, fölgöngyölget. ‚A korsó kötelit a keze szárára fölfágygya. Csak úgy fágyta az ökör a szénát!' (sodorintja a nyelvivel befele). ‚Fágygya az ételt, mint valami marha'.
faktúrás: természetes, indulatos, tempós, durcás, bakafántos.
fölfáz. ‚Fölfázták a házat az ácsok': a szaru fázatot elkészitték, fel is rakták már.

g a g á l y o s: dagályos.
g ó l y a: kabola, eke-ló.
g ö l ö d i n s z ö m ű, g ü l ü s z ö m ű: nagy szömü, bivaly szömü, birka szömü.
g ü l ü: diónyi nagyságú kő- golyó; a gyerekek g ü l ü z n e k vele.
g ü z ü: mezei egér, az egérnél vmivel nagyobb, vöröses állat. ‚Takarít magának télire valót, mint a güzü.'

(Halas.)

Komjáthy Sándor.

Helynevek.

E helynevek (erdőrészek, rétek, erdők, szőlők) kevés kivétellel azon síkról valók, mely az alsólendvai dombvidéktől nyugatra terül el.

N é p n e v e k: Ráchegy. Magyardeák. Cigányházi rét. Töröktemetés.

T á r s a d a l m i á l l á s: Bakóalla. Kapitány dülő. Jobbágyi legelő. Bánhegy. Kis-Bánhegy. Bánhegyalla. Császártelek. Bánuta.

K i t ü n ő f é r f i a k n e v e i: Szécsi düllő. Bánffy-kútja. Garai d. Buda-völgy. Teleki d.

C s a l á d- é s k e r e s z t n e v e k: Gáborkerti d. Ivánkóci d. Martonyak. Imretelek. Gyulai-telek. Glodovác. A Glodovác a lendvai hegyvidék nyugati oldalából kiugró Csonka-dombnak északi oldala. Magán a Csonka-dombon Sz.-Háromság kápolna van, melyet 1728-ban a Gludovác-család épittetett. — Kulcsárrend. Kis-György-irtás. Sfiter-erdő. Csóri d. Simonirtás. Ádám-füzes. Lapáci d. Giger-rét. Kopina-irtás. A Kopina-család ma is él Gyertyánosban. — Gyulai d. Tarnóci d. Tamáskút Bakonrend. Bakon-család van a vidéken. — Martonteleki rét. Barics rét. Sabján (mint családnév is él). Furjánrét. A Furján-család a negyvenes években a Vendségből szakadt el. A kezükben levő birtokrész volt gazdája a robotot nem tudván szolgálni, ott hagyta, s ezek elfoglalták. -- Gállosi árok-legelő. Balli-töllesi rét. Szomi-malomi rét. — E helynevek legnagyobb részben azoknak nevét őrzik, kik az e vidéken volt nagy erdőségek irtói voltak.

(Alsó-Lendva.)

Bellovics Bálint.

Népdalok.

Este van már a faluba,
Mëgy a kis lány a fonóba;
Mëgy a legény az ablakra,
Odafagyott az ajaka.

Tarcs ki kis lány azt a gyërtyát,
Engeszteld föl az ajakát.
Bomollon mëg az ajaka.
Mér tartotta az ablakra?

(Zala megye.)

Volák Lajos.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint diszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujitás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szótejtés. V. A ragozás. VI. A mondatban.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr **kiadóhivatalához** (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

☛ **Fél évre nem fogadunk el előfizetést.** ☚

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig **teljesítünk.**

1894 FEBRUÁR 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. II. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Jelentésmagyarázatok : Oldal.

,Szikkad' és családja. *Szilasi Móric* 49

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 56

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 63

Eggy mondattani szerkezet kérdéséhez. *Barbarics Róbert* 60

Palóc megszólítások. *Mikó Pál* 68

A Budapesti Szemle és a Nyelvőr. *Szarvas Gábor* 72

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Monda. *Prikkel L. Marián* 79

Késálkodás. *Prikkel L. Marián* 79

Pruszlik. *Gaál Zoerárd* 80

Talán. *Valló Albert* 80

Nem téved? *Mikó Pál* 80

Végszó. *Szarvas Gábor* 83

Kérdések és feleletek :

1) A *backfisch* magyar nevezete? 84

2) *Hüen* v. *hiven?* 84

3) *Tárogató, hajdú* nem volnának eredeti szók? 84

4) Van-e s mi a megkülönböztető jele az igei és határozói *-ul, -ül* képzőnek? 86

5) *Higyje* v. *higgye?* 87

6) Helyes magyarság-e ,a ház *kész van?*' *Szarvas Gábor* 88

Népnyelvhagyományok :

Szólásmódok. *Mikó Pál. Végh Mariska* 92

Párbeszédek. *Kulcsár Endre* 93

Tájszók. *Mikó Pál. Ladányi Béla. Kolumbán Samu* 94

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr"** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. FEBRUÁR 15. **II. füzet.**

JELENTÉSMAGYARÁZATOK.

‚Szikkad' és családja.

A Nyelvőr XVIII. kötetének 335. lapján a tolnamegyei Báttából nevezetes tájszó van közölve. Ez *szivarítani*: szárítani a halat vagy gyümölcsöt.

Fontos ez az adat, mert általa több szavunk érthetővé válik. Ilyen 1) *szivalkodik*: szikkad, keményül a sár (Kriza). *Megszivalkodik*: Ez a fa az melegségtől meg süttetvén *meg szivalkodott vala*: haec vapore torrida casu inarserat (Forró: Curt. 317).

2) *Szivódik*: aresco, trocken werden; pl. Ma is hasonló szép idő volt mint tegnap, s z i v ó d n a k is már az utak (MonIrók XVIII.104).

3) *Szikkad*, **szivkad* (vö. *bukkan* **buvkan*); tehát a *szív*-tőnek a mozzanatos *-k* képzővel alakult származéka; pl. Meg szárada, szikkada az én erőm (ÉrdyC. 586).

Mindezen szók nemcsak jelentésre, hanem származásra is megeggyeznek a *szár-ad* ige tövével; s általuk bebizonyul a MUSz. föltevése (279), hogy *szár-* alkalmasint eredetibb *sœgr-*, *sovr-* alakból való. Az könnyen észrevehető, hogy a *szivarít* sat. *i*-je mély hangú eredetű. A NySzótárban olvasható *szárság*: Nem csak a mezők nagy s z á r s s á g miatt kiszárattak (Illy: Préd. II.457). Ha ez nem sajtó- vagy iráshiba, akkor eggy régibb *szár* igére lehetne belőle következtetni.

4) *Szikár*. Már Halász észrevette, hogy a *szikár*-nak valószinüen a *szikkad*-beli *szik-* az alapja (Nyr. VII.63). Bizonyítékul szolgálhat erre nézve a Tsz., mely szerint *szikár*: gernye, soványy, s z i k k a d t. Továbbá azt hiszem, habozás nélkül eggynek vehető vele ugyancsak a Tájszótárbeli *szikáj, szikájos*: a sárról mondatik, mely sikeres, ragadós, fogós. Krizánál *szikáj* mellett megvan még *sziváj*: szivós, ragadós. A sár különösen eső után néhány napra lesz r a g a d ó s s á, f o g ó s s á, mikor már száradni kezd.

Miután már *szivái* a sár jelzője lett, könnyen hozzáragadhatott a v i z e s jelentés is. Vö. *szikajas, szikányos*: vizes, ragadós Tsz.

Végre megemlítendő *szikkacsos* a föld, midőn eső után a szél felső szinét erősen megszárogatja; (de belül mégis szivós. Ez a hozzáadás semmitse magyaráz) Tsz. (Göcsej). Ide tartozik még *szikkasz*, sikló, béka-rokkához hasonló fü: csakhogy a *szikkasz* száraz, homokos dombokon terem Tsz. (Göcsej).

Számos példával lehet bizonyítani különféle nyelvekből, hogy a *száraz* és *sovány* rokon fogalmak. Pl. *Száradott* juh: sovány (Nyr. XVII.271). S o v á n y és s z á r a z gondolatokat forgatnak (Pázm: Préd. c.). Így mondják soványnak a száraz földet, mezőt: pl. S a u á n y és meddő föld (Helt: Krón. 10) *Sovány* kenyér a. m. *száraz* kenyér; pl. Megeheti az uram s o v á n y kenyerét is (Thaly: VÉ. I.276). Vö. S o v á n y és izetlen ember (Pázm: Préd. 216).

Más nyelvekből: *dürr* az emberi vagy állati testről a. m. *mager*; pl. Sieben d ü r r e, sehr hässliche u. m a g e r e kühe (Sanders). *Arida* crura (Ovid: Ars. am. 3. 272). Viszont *macer*, melynek alapjelentése s o v á n y: Macris aut a r i d i s locis (Col. 11. 2. 7). A görög σκληρός eredetileg s z á r a z, szintén s o v á n y a t is jelent. Finnben *kuiva*: s z á r a z, s o v á n y, *kuivuus*: s o v á n y s á g; viszont *laiha*: s o v á n y és s z á r a z. Orosz *sŭchoj*: 1) s z á r a z, 2) s o v á n y, s z i k á r.

Ezek után bátran ugyanezen családhoz számíthatjuk a *sovány*, *siv-ány* szókat is. Budenz szerint (MUSz. 348) eggy **siv-* **sij-* igének származéka s töve ugyancsak ugor *sug-*, a melyet bővült formájában a *szúrad* ige ősének kimutatott. A **siv-* ige változata *szív-*, a melyet fönt a *szív-arít*, *szív-alkodik*, **szív-kad* s ugyancsak a *szikár* szókban találtunk meg; sőt a *sivány* teljes megfelelője a székely *szivái*. A hangváltozás *(s ≺ sz)* nem okozhat nehézséget; bizonyságul elég megemlíteni, hogy Budenz a *sorvad* igét is a *szárad* testvérének magyarázza (MUSZ. 347). Erre a hangváltozásra különben számos más példa is áll rendelkezésünkre; pl. *sarok, sordék ≺ szoros, szurdék*; *sörény ≺ szőr*; *sövény ≺ szöv-* (MUSZ. 326).

Minthogy *szivái* mellett *szikái* is megvan (Kriza), lehetséges, hogy *szikár* is csak a *szikái* változata; vö. *sikér*: *sekély* Nyr. VI.523. *paszúr* II.421. *ráspor* V.91. De tudvalevő, hogy az *ár* képző se lehetetlen; ilyenek *burár*, *vezér*, *csiszár*, *kajtár*, *tündér*, *csapodár* (Budenz: NyK. XX.274). Ha *sivár, sovár* nem új szók, szin-

tén ide valók; vö. Nyr. VII.63. Eggyik sincs meg a NySzótárban *sovár*-t Kresznerics idézi Sl.-ból. De megjegyzendő, hogy a *sovár* jelentését is bajos volna ide eggyeztetni.

Szinnyei szerint *v* ≺ *l* változással *silány* is a. m. *sivány* (Nyr. XVII.7).

Már Halász is észrevette (Nyr. IX.259), hogy a *sivány*-hoz tartozik *sivatag*, csakhogy szerinte a tő alapjelentése: r e i b e n, s c h l e i f e n. Most már világosan láthatjuk, hogy a tő *szív- sív-* jelentése s z á r a z, s ezzel sokkal könnyebben megeggyeztethető a *sivatag* jelentése is. Az *-(a)tag* képző igéből képez névszókat, főneveket s mellékneveket, pl. *fuvatag, fergeteg* (forog), *duvatag, kergeteg* || inkább mellékneveket, mint: *bolygatag, ingatag, lagymatag* (MUSZ. 678); *avatag, lengeteg* sat. Vö. Nyr. IX.257. Eredetileg talán valamennyi melléknév lehetett, minő *csörgeteg* (vö. A c s e r g e t e g viz meg árrat vala DebrC. 616), *sivatag* (s i v a t a g h pogányok, parasztok NySz.) De eredeti jelentése véleményem szerint az ilyen használatában nyilvánul: A s i v a t a g és s o v á n y scithiai Tatár ország (Liszny: Krón. 63b). Elég megemlítenem pl., hogy a német *wüst* is eléggé használtatik h o r r e n d u s értelemmel (wüster lärm, wüstling), pedig eredetibb jelentése: ö d e, u n b e b a u t, l e e r (Kluge). A NySzótárban mint főnév nem is található; de ismeretes az a közönséges jelenség, hogy a jelzők, elmaradván mellőlük a jelzett szó, főnevekké változnak, vö. *wüste, desertum, puszta*.

Sz ≺ *t* hangváltozás ugyan nem példátlan, de annyira ritka, hogy nem igen lehet rá hivatkozni. *Betoppan* h. *beszoppan* Nyr. IX.284; de ugyanott *beloppan* is, a miből következik, hogy mind a kettőnél valami különös ok működött közre. Ha ide vonhatjuk a rokon *c* hangot, eggy másik adat *luterna* ≺ *lucerna* Nyr. XXI.314.

Szóval nem rendes hangváltozás eredménye, hogy *tikkadt* a *szikkadt* mása. Pedig nem lehet más származású jelentése után ítélve. ‚Szikkadt idő, felette száraz idő, más vidéken mondják: *tikkadt*' TSz. Bővebben foglalkozik ezen szóval Lehr: Toldi 13. Szerinte *tikkadt*: szikkadt, elfulladt, lankadt, bágyadt, elepedt. Példái közül nevezetesebbek: Az erős hajtás k i t i k k a s z t j a a lovat. Vö. Nem jó futni, az ember k i s z i k k a d. Majd e l t i k k a d az ember, oly nagy a hőség. Nem enyhíté víz a t i k k a d t kebelt (Petőfi: Tündérálom). A virág levelei *megtikkadnak*: elfonnyadnak.

Példák a régi nyelvből: A bűnöknek h é v s é g é b e n ellankadott és e l t i k k a d o t t ember (DKal: Ker. 278). Ezzel vö. Az

eeltethő allatok hewsegnek miatta e l z a r a d n a k (JordC. 862). A sütő verőfénynek súgári az egész tagokat e l-t i k k a s z t y á k (Lipp: PTük. III.2). El óltotta s e l t i k k a s z t o t t a a pokolbéli sátán az isten tiszteletinek ragyogó világát (VárM: Szöv. 245b).

Ezen példák maguk is eléggé mutatják az átmenetet a két fogalom a *szárít* ≺ *lankaszt* között. Mint már láttuk, a *száraz* ≺ *sovány* szintén rokon fogalmak, illetőleg képzetek. Fölösleges bizonyítgatni, hogy ugyanazon körülmények, a melyek elszáritják, elfonnyasztják pl. a növényzetet, ugyanazok ‚el is bággyasztják, el is lankasztják', meggyöngitik; szóval számtalan esetben eggyesülnie kell a ‚szárazság s bággyadtság' képzeteinek.

S a jelentésbeli változásoknak ez a legtermékenyebb forrása, az t. i., hogy az igy eggyesült képzetek a szó értelmében fölcserélődnek, eggymással váltakoznak. Az ilyen képzetek eggyesülése vagy pusztán az eggyüttlétel alapján történik, vagy hasonlóság, avagy okozati összefüggés miatt, minő ezen most tárgyaltak kapcsolata is. S talán nem lesz érdektelen, ha néhány futtában összekapott példával (minden rendszer nélkül) ezen jelenségeket megvilágítjuk:

Veritték: s u d o r, de Komj: SztPál 344. f a t i g a t i o (Emlekezhettek az my munkankrol es vereitekwnkrwl: memores estis laboris et fatigationis). *Veritékezik*: f á r a d o z i k uo. 38. (ok az okozat helyett).

Fakaszt; eredeti jelentése szerint: p r o g e r m i n a r e f a c i o, e f f u n d o; *kifakaszt*: e r u o, e r i p i o; m a n i f e s t u m f a c i o. d e c l a r o. Ebből lett v e x o, m a c e r o az ilyen szólásban: Akár mint tőrjük, f a g g a s z s z u k elménket (Tarn: Jóak. 138); de még érthető benne a zum a u s d r u c k bringen jelentés. A kinzás, f a g g a t á s itt csak eszköz, velejáró képzet, midőn azt óhajtjuk s azon vagyunk, hogy elménkből valami kifakadjon. S ime ezen velejáró képzet kiszorította a főértelmet a vele eggytövű *faggat* jelentéséből teljesen; de már *faggaszt* is igy használtatik Fal: TÉ. 678: Az juta eszembe és nem keveset f a g g a s z t j a szivemet, ha téged elvesztlek, hová leszek.

Felekezet: 1) c o i t u s, 2) g e n u s, 3) g r e x, p a r s, g l o b u s; vö. *felekedik*, *felekezik*: c o ë o; *felekedés*, *felekezés*: c o i t u s NySz. (okozat az ok helyett).

Kullog: 1) s c h l e i c h e n, 2) l a u e r n, l a u s c h e n; vö. *kullant*: f u r o r, f u r t i m tollo (eggyüttjáró képzetek cseréje).

Fittyent: 1) concrepo digitis, 2) pervenire facio Fal. TÉ. 59. (jel a jelzett helyett).

Acsargat, *acsarog*: fogait csikorgatja dühében. *Acsarkodik*: fenyegetőzik Nyr. XXII.432. (jel a jelzett helyett).

Vaskos tréfa (Tompa 3. 144), mert a mi vastag, az otromba is.

Néhány példa a finn nyelvből:

Pula: 1) loch, jégnyilás, 2) szorultság, baj (eggyüttjáró képzetek cseréje).

Kaiho: 1) sötétség, 2) szomoruság, búbánat (hasonlóság?).

Hauska: 1) flüchtig, vergänglich, mulékony, 2) mulatságos, kellemes (okozat az ok helyett).

Avan: nyit; *avo*: 1) nyitott, 2) fedetlen; pl. *avo-jalka*: mezítláb; *avo-päin*: hajadon fővel (*avo-sydämise*: nyilt szivű), 3) *avu-suise*: tátottszájú (ez mind hasonlóság), 4) *avu-suu*: csacska (okozat az ok helyett). Érdekes még 5) *avo-hiekka*: futó homok (az ellentétből, t. i. a mi nem kötött); *avo-tuuli*: kedvező szél.

Turma: 1) vakmerőség, 2) kár, baj, szerencsétlenség (ok és okozat cseréje).

Sievä: 1) nett, niedlich, sauber, 2) artig. 3) hübsch, anmuthig, 4) flink, schnell (eggyüttjáró képzetek).

Verho: 1) lepel, takaró, 2) ruha, 3) schutz, schirm, schlupfwinkel, 4) schatten (Erwast); vö. *verhoa*: 1) leplez, takar, 2) fest; pl. Mun ei vertan' tää, joha näin mun verhoo: Nem az én vérem ez, mely engem így befest (Shaksp: Cor. I.8; 28. l.) (hasonlóság).

Pöyhe, *pöyhkä*: 1) duzzadt, pőffedt, 2) felfuvalkodott, büszke (jel és jelzett cseréje), 3) ostoba (eggyüttjáró képzetek).

A mordvinból: *Ravža*: 1) fekete, 2) szennyes. Erza m. *ravužo*: sötét (hasonlóság).

Käžij: 1) haragos, 2) gonosz (ok és okozat cseréje; a haragos rosszat szokott elkövetni).

Ufan: fúj; *ufkstan*: 1) liheg, 2) sóhajt (együttjáró).

Mindezeknél sokkal nehezebb a következő két szónak t. i. a *szivós*- (szijós) és *szivolt*-nak hovátártozását meghatározni. Az elsőről a NySzótárban a következő adataink vannak; *szijos*, nehezen törő fa: lignum lentum frangi; *szyjas* vas: ferrum ductile

PPB. Sükeres, szívos, lassú: lentus PPBl. Ezekről majd azonnal beszámolunk, mihelyt emezeket szemügyre vettük. Az egyik fontos adat Heltai: Mes. 146. (XL. Fabula). Ebben a mesében el van mondva, hogy eggy ember a fejszéjéhez nyelet keresve ‚könyörge az erdőbeli fáknac, hogy egy *kemény* darab fát adnánac őneki.' ‚Tanácsot tartván a fák,' ‚aszt végezéc, hogy az olayfa miért hogy s z i u s b vólna a tőb fáknál, egy ágat adna nęki.' Tehát *szius* itt világosan azt jelenti, hogy k e m é n y.

Ezzel megeggyezik a másik adat (Moln: JEpül. 67): Természet szerint a sok fanem közt eggyik könnyebb a másiknál, s z i v o s b, tömöttebb, tartósabb. Nem egészen helyes tehát PPB. értelmezése; lentus, flexilis, weich, biegsam; a minek különben saját példája is ellenmond: *szijos*, nehezen törő fa. Viszont *szijjas* vas: ferrum ductile a. m. n y u l ó s, was sich ziehen lässt, ziehbar, dehnbar (Klotz).

E két jelentés közt (k e m é n y, f l e x i l i s) nyilván ellenmondás van, a mely azonban azt hiszem kieggyeztethető. Tudniillik *szikkad* nemcsak azt jelenti, hogy s z á r a d, hanem a mint Nsz. helyesen értelmezi: ‚Mondjuk sárról, átázott földről, midőn nedvei elszállván száradni, keményedni kezd'. Magam is hallottam mondani, hogy az út még nem egész s z á r a z, csak s z i k k a d t. S ép ilyen állapotban n y u l ó s, r a g a d ó s a sár. Így jutott a székely *sziváj* is ezen jelentéséhez s z i v ó s, r a g a d ó s: s teljesen megeggyezik ezen értelmével, hogy a tárgyalt módon, képzetcsere útján a vele rokon *szikajas*, *szikányos* nemcsak r a g a d ó s, hanem v i z e s jelentést is kapott.

Különben is a németben *zäh*, mely jelentésben a *szivós*-nak megfelel, szintén ilyen kettős értelemben használtatik, pl. Der z ä h e schlamm (Heyse). Die z ä h e glockenspeise (Schiller). Viszont: Sehr z ä h e lederne braten (Seume). Die khinesen zeichnen sich durch eine beispiellose z ä h i g k e i t u. s t a r r h e i t aus. (Sanders). Töve, melyből származik *tanh-* s ennek alapjelentése: f e s t z u s a m m e n h a l t e n (Kluge).

Továbbá a *száraz*: k e m é n y, e r ő s, t ő m ö t t könnyen érthetőleg rokon fogalmak. Példák: Mulier sicca, succida: kemény, erős asszony (Plant: Mil. 3. 1. 192). Jelenti még *siccus*: roh, nüchtern (Georges). Hasonlóképen *siccitas*: festigkeit, gesunder zustand. *Aridus*: zäh, geizig; pl. Pumex non aeque est ardus, atque hic senex (Plaut: Aul. 2. 4. 18). Pater miser atque ardus (Ter: Heaut. 3. 2. 45).

A görögben: σκληρός 1) trocken, dürr, 2) spröd, hart. Az újgörögben már nem is jelent egyebet, mint k e m é n y, s z ä h e; valamint σκληρότης: starrheit, zähigkeit. Hasonlókép ξηρός az újgörögben már nemcsak s z á r a z, hanem s t e i f, z ä h e, h a r t; vö. ξηροκαρδία: keménysziv̈ség, kegyetlenség, embertelenség.

Ezekhez hasonlók: fr. *fer sec*: sprödes eisen; vö. avoir la vie dure: szivós élete van. Zu s t a r k gehören got. *gataúrknan*: vertrockenen (Kluge). Vogul: *sur*: s z á r a d; *surom*: dürr, hart, sprõd (MUSz.).

Ezekből kitűnik, hogy inkább elfogadható a *szivós*-nak a *szív-*: s z á r a d tőből való származása, mint Simonyi föltevése (Nyr. VII.2), mely szerint a *szív-*: sugere igéhez tartoznék. Ezen magyarázat szerint, tekintve hogy *szív-* alapjelentése h ú z n i, *szívós* annyi volna mint h u z ó s, s ebből n y u l ó s. Más kifogás ezen magyarázat ellen nem tehető, mint az, hogy ebből a k e m é n y jelentést nem lehet kimagyarázni; s ezzel megdől ezen származtatás.

Azonban úgy látszik, hogy kettős jelentésű és származású szó a *szivolt*. ha ugyan eggy eredetű vele *szijalt*. A *szijalt* rákot megmagyarázta Thewrewk Nyr. VIII.38 s ugyancsak Herman Ottó Nyr. XIII.182. elmondja, hogy a nagyobb halakat m e g s z í j a l j á k, azaz késsel hosszában s többszörösen meghasítják. A *szijalt* értelme tehát világos s ismeretes egész családja: *szij*, föl-, meg-*szijal*, *szijjok*: vágok, *szijó*-kés (Nyr. XV.428); továbbá *szivat*: segmentum, *szivatos*: sectus NySz. *szilak* Nyr. XV.428; a Tszótárból *szivács*, *szivacs*, *szilács*: forgács, *szilánk*, *szikáncs*: szálka a fán; *szilány*: gyalúhulladék: *szilak* (Kriza). A MUSz. szerint még ide való: *szalu*, *gyalu*. Mindezeknek alapjelentése s e c a r e.

Könnyű ide vonni a *szivalt*, *szivolt* hal, posár, viza kifejezéseket, annyival is inkább, mivel nemcsak *szijalt*, hanem *szivolt* rák is előfordul (NySz.). De kétségtelen adatunk van arra is, hogy *szivolt* hal a. m. szárított hal: ‚Az asellus avagy stokfis (noha ez a német nevezet közönséges nevek több eggyféle tengeri sós és s z i v o l t halaknak, főképen pedig azoknak, a melyek elébb pörölylyel avagy fejszefokkal erősen megverettetvén lágyíttatnak meg, hogy könnyebben megfőzhessék). Ezek pedig azért neveztetnek asellusoknak, magyarul apró szamárotskáknak, mert ők jóllehet külső-képen reá nézve igen szépek, de m e g s z i v o l v a soha külömben meg nem főzhetik, hanemha mint a szamárt elébb jól megverik, úgy főzhetik aztán meg' (Misk: VKert 561). Világos.

hogy a *szivolt hal* ezen leirásban nem egyéb, mint a kőkeményre szárított hal, mint Herman mondja (de nem azért nevezik így, hogy ‚megszívhassa magát folyadékkal', a melyek szintén Herman szavai. A *szívni*: sugere igének ide semmi köze).

Ennek alapján, azt hiszem, joggal gondolhatni, hogy a füstölt szivalt hus is, melyet GKat: Válts. I.1079 említ, nem egyéb mint ‚szárított füstölt' hus; vö. Diese fische sind gar gut, gesalzen u. am rauch gederret (Sanders). Magam is hallottam a füstölt hust darre-fleisch néven nevezni. Az észtben *tahenda*: szárítani, de *liha tahenda*: fleisch räuchern (MUSz. 758). Hogy pedig GKat. is valami szárított, illetőleg füstölt, de nem vágott husra gondol, annak bizonyságául ide iktatok néhány sort az idézett helyről: ‚Az Ágoston doctor is jobban itélte, hogy bőjtöljön az, a ki estvéig semmit nem észik, estve pedig osztán valami fűstőlt, szivalt husval főtt paréjt észik, mint a ki hust nem észik, de egyéb drága étkekvel, kűlőmb féle tsemegékkel kétszer jól lakik' sat. Vö. Herman Ottó: Magyar Halászat Mesterszótárában: *szivult* — Fáj-féle irott szakácskönyv XVII. század — ‚*szivult posar*' lásd szijjalt; különben *szárított sós* pontyt volt. Továbbá uo. *szivàlkodni*: a borban, ecetben megmosott tokikáról a szikkasztás értelmében. A *szivolt hal* kifejezésen kívül a *szivolás* is említtetik Miskolcziból idézve, de ismernünk kellene az összefüggést, hogy teljesen megérthessük.

A tanulság tehát a mondottakból az, hogy a *szivolt* mind a két jelentésben előfordul, t. i. 1) szárított, 2) vagdalt. Ez pedig csak azért lehet, mert elszigeteltté vált mind a két szó, a *szijalt* meg a *szivolt* is, minek folytán az eggyforma hangzás révén jelentésük is eggybefolyt.

Azonban kétségtelenül bebizonyult az is, hogy a *szivalt*, *szivolt* is ugyanazon tő hajtása, melyből *szivalkodik*, *szivarít* sat. szavaink fakadtak.

Szilasi Móric.

A MAGYAR NYELVBE ATVETT OLÁH SZAVAK.

Hóra: táncoló gyülekezet, tánc (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *hŏrĕ*: danse, choeur de danse; kreistanz, rundtanz; eine art gesang (Cihac, Barcianu) ≺ albán *hŏra* (≺ újgörög χορός).

hurdukál: bosszúsan össze-vissza beszél, veszekszik (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.383) — ol. *hurduk* (inf. *hurdukāre*,

part. praet. *hurdukāt*) : faire du bruit, du vacarme, secouer, cahoter (Cihac).

huruba : putri, viskó (Székelyföld Tsz.; Nyr. II.427; V.515; Győrffy Iván; Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.383) — ol. *hrubŏ*, *hurubŏ* : fosse, cellier, cabane, habitation sous terre; elende hütte (Cihac, Barcianu). Cihac és Alexi az oláh szót tartják a magyarból átvettnek, de én ellenkező véleményben vagyok. Okaim a következők :

Affelől nem lehet kétség, hogy a *huruba* a magyar nyelvnek nem eredeti szava; ha tehát az oláhok mi tőlünk vették, nekünk előbb más nyelvből kellett átvennünk, hogy tovább adhassuk. Az a kérdés, honnan vettük. Cihac azt tartja, hogy a szlávságból, s a lengyel *gruba* szót veti melléje, a mely ‚gödrőt' jelent. E mellé még odaállíthatjuk Miklosich szótárából a következőket : ószl. *grobъ* : grube, grab ; úszl., bolg., szb. *grob* ; cseh *hrob* ; — a tótban *hrob* ‚sír, síremlék' (Loos J.). Vizsgáljuk már most a szlávból való átvétel lehetőségét jelentés és hangalak tekintetéből. A ‚gödör' meg a ‚putri, viskó' jelentés látszólag meglehetős távol áll eggymástól, de mégsem annyira, hogy a kettő közötti elválasztó köz áthidalható ne volna. Az áthidalást megtaláljuk a Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle bővített kiadásában, a melyben a *huruba* így van értelmezve : ‚wohnung unter der erden'. Ebben a tekintetben tehát nem eshetik kifogás alá az eggyeztetés. Máskép áll a dolog a hangalakkal. A szlávságból átvett szavak kezdő *g*-je a magyarban is *g* maradt, pl. *gobino* : *gabona* ; *golǫbъ* : *galamb* ; *goruzdъ* : *garázda* ; *gǫba* : *gomba* ; *guba* : *guba* sat. A szláv *gr-* szókezdetnek a magyarban általában *g-r* felel meg, pl. *grot*, *grod* : *garat*, *garad* ; *gradъ* : *garád* ; *gramada* : *garmada* ; *grebenъ* : *gereben* ; *grablje* : *gereblye* ; *gręda* : *gerenda* ; *grъlica* : *gerlice* ; *grǫbъ* : *goromba* ; *grъkъ* : *görög* sat. E szerint a szl. *grob*-nak magyar megfelelője **garab* volna. Igaz, hogy (bár tudtomra csupán két szóban) a *g* kezdetű alak mellett *h* kezdetű is előfordul, t. i. *galuska* és *haluska*, *gomolya* és *homolya* ; ez a hangváltozás azonban nem a magyarban, hanem még a szlávságban történt meg, s a *h* kezdetű alakok újabb átvételek, a melyek a tót nyelvből kerültek hozzánk (t. *haluška*, *homoľa*). A *grob* szó is előfordul ugyan a tót nyelvben szókezdő *h*-val : *hrob*, de hogy ebből lett volna a *huruba*, azt a következő három oknál fogva nem tarthatjuk valószinűnek : 1) a tót *hrob* már nem általában ‚gödröt', hanem ‚sírt' s ezen túl ‚síremléket' jelent ; ebből pedig bajos volna

a ‚putri, viskó' jelentést eredeztetni. De ez még haggyán, mert hiszen megmarad az a lehetőség, hogy a tót *hrob* akkor, a mikor átvettük, még általában ‚gödröt' jelentett, s ebből, mint fönnebb láttuk, kifejlődhetett a ‚putri, viskó' jelentés. Azonban nagyobb nehézség az, hogy 2) a tót *hrob* a magyarban semmiképen sem ölthetett *huruba* alakot, hanem csak **horob* válhatott volna belőle. S végre 3) föltünő, hogy ha a tótoktól vettük át e szót, nyomát se találjuk a tótsággal eggyütt lakó vagy sürün érintkező magyarság nyelvjárásában, hanem épen csak azokban a nyelvjárásokban él, a melyek inkább az oláh nyelv hatásának vannak kitéve: Erdélyben és Szatmár megyében. A Nyelvtörténeti Szótárban idézett adatok is erdélyi írók (Páriz-Pápai, Bod, Bethlen) munkáiból valók. Az elmondott okoknál fogva tehát nem tarthatjuk a *huruba*-t szláv jövevényszónak.

Még a szláv *grob*-nak megfelelő német szóra *(grube,* kfn. *gruobe)* gondolhatnánk, de hogy ez lett volna a *huruba* eredetije, szintén bajos föltenni 1) a szó elterjedtségének földrajzi határai miatt; 2) azon oknál fogva, hogy a német jövevényszók kezdő *g*-je a magyarban nem változott *h*-ra (se a régibbeké, se az újabbaké; vö. pl. *gantár*, *gádor*, *gëréntës*, *gléda*, *glít*, *goront* v. *gront*, *góstyán*, *gróf*, *gang*, *glázli*, *gészkëny* sat.).

Máshonnan nem vehettük a *huruba* tájszót, tehát nem is adhattuk az oláhoknak. Ők alkalmasint a szlávságból vették át, s tőlük került hozzánk. Ezt a fönnebb elmondottakon kívül még a következő tények is valószinüvé teszik: 1) Az oláh *hurubă* köznyelvi szó, ellenben a magyar *huruba* csakis az oláhsággal érintkező magyarság nyelvjárásában előforduló tájszó. — 2) Az oláhban *hurubă* mellett *hrubă* is előfordul, s ezt amannál eredetibbnek tarthatjuk. Nem tanúskodik ugyan határozottan a magyarból való átvétel ellen, mert vannak rá példák, hogy az átvett magyar szó első tagjának rövid magánhangzója az oláhban kiesett; nevezetesen Alexi (Magyar elemek az oláh nyelvben 120. l.) ezeket idézi: *derék* > *drik*, *derékalj* > *drikală*, *keresztül* > *krestul*, *Keresztély* > *kristej*. Mindössze tehát négy (vagy szorosan véve három, sőt még szorosabban véve csak két) példa, a mi arra mutat, hogy ez a hangváltozás a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ennélfogva megmaradok annál a föltevésnél, hogy az oláh *hurubă* alaknál a *hrubă* eredetibb, s ez inkább a szlávságból, mint a magyarból való átvételre vall. — 3) Az oláh szónak tágabb a jelentése, mint a magyaré, mert az utóbbi csak ‚putrit, viskót' jelent, míg az oláh

hurubĕ-nak megvan még a szláv eredetre mutató korábbi ‚gödör' jelentése is. — Az. hogy a *hrubĕ*. *hurubĕ* főnév mellett előfordul a magyar *-s* képzővel alakult *hrubaś*, *hurubaś*. (habitant d'une cabane sous terre) melléknév is, eggyáltalában nem szól a magyarból való átvétel mellett, mert a mi *-s* képzőnk már több évszázaddal ezelőtt meghonosodott az oláh nyelvben. s nemcsak a magyarból átvett szavak végén fordul elő, hanem eredeti oláh és más idegen nyelvekből került szavakhoz is hozzájárult.

[*imolya* : mocsáros, vizenyős hely. — Ezt Edelspacher (NyK. XII.101) a Ballagi teljes szótárából idézi s hozzáteszi a régi Tájszótárra utalva : ‚*imoja* (u. az)'. Ez az ‚u. az' vagyis ‚ugyanaz' teljesen önkényes állítás, mert a Tsz.-ban csak ennyi áll : ‚*Imoja*, nem Imola. Székely szó. Incze József'.

Edelspacher az idézett szót az oláh *imălĕ* ‚kátyú, locs-pocs' mássának tartja. Vö. Barcianunál : *imălĕ* = *im* ‚der koth, schmutz'.

Ennek az eggyeztetésnek azonban némi gyöngéi vannak. Mindenekelőtt el nem hárított alaki nehézségbe ütközik, t. i. abba, hogy az oláh szó hosszú *ă*-jának állítólagos magyar mássában rövid *o* felel meg, holott más átvételek szerint *á*-t várhatnánk (vö. *arĕmeăsĕ* > *alamázia*, *armurăr* > *armurár*, *bĕlăn* > *halán*, *bukătĕ* > *bukáta*, *čăpĕ* : *cápa*, *čăpsĕ* : *csápsza*. *čobăn* : *csobán* sat.). Másodszor a jelentéssel is van egy kis baj. Nem mintha a ‚kátyú, locs-pocs ; koth, schmutz' jelentést nem tartanám összeeggyeztethetőnek a Ballagi-adtá, mocsáros, vizenyős hely' értelmezéssel, hanem azért. mert az utóbbinak a helyességéhez kétség fér. Az *imola*, *imolya*, *imoja*, *imla* szó Kassai Szókönyvében. a régi Tájszótárban, a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótárban, a Magyar Nyelvészetben (VI.172), a M. Nyelvőrben (I.279 ; VIII.515 ; XVI.47), Kiss Mihály árkosi unitárius esperes kézirati tájszógyűjteményében valami fűféle növénynek van magyarázva ; maga Ballagi is ismer egy *imola* szót, a melynek a jelentését így adja : ‚hosszú, vékony száru, bütyöktelen fűnövény', de külön választja az *imolya* szótól, a melynek — mint mondtam — szerinte ‚mocsáros, vizenyős hely' a jelentése. Vajjon hol vette Ballagi ezt az értelmezést, a melyet a fönnebb idézett források eggyike se ismer? Legelőször is Kresznericsre esik a gyanúm ; megnézem s azt találom benne : ‚*Imolya* : hinár. szittyó, semlyék'. Továbbá : ‚*Imla* (contractum ex *imolya*) : hőle, tippany'. Mind a két alaknál Baróti Szabó Dávidra hivatkozik Kreznerics. Előveszem hát a Kisded Szótárt (1792), s az *imolya* címszónál a *hínár* szóra találván utalást, rálapozok erre és

olvasom: ‚*Hínár*: imolya. *Hináros*: szittyós, semlyékes hely'. Ime itt van a dolog nyitja! A derék Kresznerics félreértette Baróti Szabót, s az utóbbinak az értelmezéséből körülbelül a következő okoskodással hozta ki a magáét: ha *hináros* = ‚szittyós, semlyékes hely', akkor *hínár* = ‚szittyó, semlyék'; de másrészt *hínár* = imolya, tehát *imolya* = ‚hínár, szittyó, semlyék', Ballagi azután a ‚semlyék' szót ragadta meg, lefordította köznyelvi szavakkal, s lett nála: *imolya* = ‚mocsáros, vizenyős hely'. Így szülte eggyik tévedés a másikat, s így lett Baróti Szabó *imolya* (= hínár = alga) növényéből ‚mocsáros, vizenyős hely'.

Tehát az eredmény a következő: az *imolya (imoja, imola, imla)* n ö v é n y (hosszú-, keménységú fű), nem pedig ‚mocsáros, vizenyős hely', ennélfogva Edelspacher eggybevetése, a mely az utóbbi hibás értelmezésre van alapitva, természetesen magától megdől. De még ha ez volna is az *imolya* jelentése, akkor is nagyon valószinűtlen volna oláh volta, mert a szót *imla* alakban a Csallóközben és *imolya* alakban Göcsejben is ismerik (vö. Tsz.: Nyr. I.279; XVI.47), odáig pedig nem terjedt az oláh hatás. A szó eredetijét a szlávságban találjuk meg; vö. ószl. úszl. szb. *imela*: viscum, mistel].

SZINNYEI JÓZSEF.

EGGY MONDATTANI SZERKEZET KÉRDÉSÉHEZ.

E folyóirat hasábjain (XXI.253) érintettem, hogy bizonyos cselekvésszók *(nevez, hív)* többes 3. személye bizonyos kapcsolatban nem vehető általános alanyszámba, hanem csak stereotip kifejezésnek, olyannak, melyhez a cselekvő személy eleven képzete nem füződik.

1) Vegyük példáim közül ezt: ‚E bolondul összetákolt agyag veleje, m e l y e t e m b e r n e k h í v n a k', (Shakesp: IV. Henr. II. r. I.2). E mondás tartalmát alkalmasan beilleszthetem, vagy mondjuk, beszoríthatom e szerkezetbe: ‚A z e m b e r, e bolondul összetákolt agyag veleje.' Látni való, hogy ez az alakítás a gondolat lényegét alig érinti. Amaz ép oly nyomatékos, mert bizonyos hév-sugalta kifejezés, mint emez. Első tekintetre úgy látszik, hogy a kettő között nincs is más különbség, mint az, hogy az első jelző-mondatos, a másik értelmező-jelzős szerkezet.

Ilyen példák: ‚A szürke falak, m e l y e k e t k o l o s t o r n a k h í v n a k (PN. 1893. nov. 17). E sírbolt, m e l y e t v i l á g n a k

gúnyolnak (BH.). Sem fiatalságában, sem szépségében, sem rangban, sem tevékenységben nem találta fel azt, mit boldogságnak neveznek (KeményZs: Zl.). A kész gyorsaság, és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak (Zrinyi: Afiom). Archonná megválasztathatni, íme ez az, mit szabadságnak neveztek (Bartal: Ó-kori község 344).

E mondatbeli kapcsolatban a tagok közti viszony nyilvanvaló: szürke falak = kolstor; agyag veleje = ember; drága fa gyümölcse = dicsőség; fiatalság + szépség + rang + tevékenység = boldogság sat. Az eggyik tag fest, jellemez vagy részletez valamit, a mit a másik megnevez. Az kép, ez név. És a képet nemcsak azért állítjuk előtérbe, mert előbb jut tudatunkba, hanem mert mélyebben indítja meg lelkünket. Jobban mondva, e kép sajátos fölfogásunkat, egyéni nézetünket fejezi ki, mely az általános fölfogással szembe helyezkedik. Például a mi a sokaságnak ember, Falstaffnak bolondul összetákolt agyag veleje; mit a többség kolostornak nevez, azt a valamit eggy-eggy ember csak szürke falaknak fogja föl; a mi nekünk világ, a kétségbeesetteknek sírbolt, sat. A mondatos szerkezet, a *nevez* igével való kapcsolat a két fölfogás közti ellentétet világosan jelzi; a jelzős szerkezetben a két fölfogás nem eggymással szemben, hanem eggymás mellett áll (az ember, e bolondul összetákolt agyag veleje); a jelzős szerkezet tehát annak az ellentétnek hathatós kifejezésére kevésbbé alkalmas a mondatosnál. A két szerkezet közt tán ez a lényegbe vágó különbség.

S az ilyenfajta szerkezetben általában ez a viszony van a tagok között; de csak ha az eggyik kép, a másik eggyszerű megnevezés. A jelzős szerkezetben természetes, hogy a képből lesz a jelző, az értelmező; a megnevezésből az értelmezett: kolostor, e szürke falak sat.

Mondottuk, hogy viszonyuk ez általában. Más szóval, akadnak kivételek, olyan esetek, midőn a gondolatnak csak eggyik formája állhat meg, a másikat, mint hasznavehetetlen keretet félre kell tennünk.

2) Ilyen kivétel mindjárt az, mikor a tagok eggyike nem fejez ki képet. Példák: ‚Legalább másfél óráig kelle a vacsorára várakoznunk; ha ugyan vacsorának akarod vagy mered nevezni, a mit elénk tálaltál (Bal. Thak: Vig elb. II.125). Az ő (az asszony) dolga használható cselédeket fogadni; ha nem teszi,

hát nem érdemli, h o g y a s s z o n y n a k n e v e z z é k' (Uo. 109) sat. Az első példa más fordulattal : nem érdemes a vacsora-névre, a másik : nem érdemes az asszony-névre, nem érdemes, hogy asszony legyen.

Természetes, ezek is nyomatékos szólások, indulat nyilatkozik bennük s ez indulat szónokiasságának formái a mondatos szerkezet : a *nevez* cselekvésszóval való kapcsolat. Ezen igével nemcsak menyiségileg van több mondva, hanem minőségileg is. És az indulat ép ezt akarja.

3) Külön helyre tarthatnak számot azok a példák, a melyekben tulajdonnév áll kapcsolatban a *nevez, hív* cselekvésszóval. Ilyen : a) ‚N e h í v j a n a k e n g e m T e l e m a c h a t y j á n a k, ha meg nem dorgállak' (Cseng : Iliás II). E fordulattal is állhatna : ne legyek' én Telemach atyja. (Vö. De ne legyen nekem az isten istenem, ha boszút nem állok értek a csehen (Lehr-Arany : Toldi 249).

Az alakító erő itt is az indulat ; s alig kell mondanunk, hogy az e fajta szerkezetről, a minő ez is : ‚N e v e z i k vala őtet atyja nevén Z a k a r i á s n a k' (NySz. II.973), itt tárgyunknál fogva szó sincsen.

Nemcsak új, hanem másféle példa is ez : b) ‚Jó gyakran hivatkoznunk nagy emberekre, de n e v e z z é k bár őket F i d i a s n a k vagy M i c h e l A n g e l o n a k, ne tűrjük, hogy szellemünk porkolábjaivá legyenek' (CherbÉt. de litt. 228). Így is mondhatnók, csakhogy az más árnyéklat lenne : Nagy emberek, a minők teszem (vagy például) Fidias vagy Michel Angelo. Ez esetekben sincs kép, hanem van (sok képpel érő) tulajdonnév. Az indulatos kifejezés formája ismét a mondatos szerkezet.

4) Ezek után áttérhetünk azon két szerkezet közt fönforgó rokonság kérdésére, melyet (annak idején) szintén csak érintettünk (Nyr. XXI.253). Ezt a kettőt értjük : a) ‚A m i t t ö l t e r s z é n y n e k n e v e z n e k, távol van tőle mint a hold (Petőfi) ; b) E bolondul összetákolt agyag veleje, m e l y e t e m b e r n e k h í v n a k'.

Bizonyos, hogy nem édes eggy testvérek. Illetőleg a föntiek után most már kimondhatjuk, hogy amaz (a) a 2) csoportba való, emez (b) az 1)-be ; ott nincs kép, itt van. Amazt a költő így is mondhatta volna : ‚a tölt erszény', de ezt, mint tudjuk, nemcsak rövidebben, hanem kevesebb nyomatékkal, gyengébb gúnnyal mondta volna.

De e tárgyról elég ennyi. E sorokban tulajdonkép csak jelezni akartuk, hogy egy-egy nyelvtani § példái között mily sokszinű, sőt egymástól eltérő szerkezetek fordulhatnak elő.

BARBARICS RÓBERT.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLASOKBAN.

A kutya.

Értekezésünknek legnagyobb fejezete az ember leggyakoribb kisérőjéről, vagyonának őrizőjéről és igen gyakran kényeztetett kedveltjéről a kutyáról szól. Róla van a háziállatok között a legtöbb szólásmód. Csalódnánk azonban, ha e körülményt annak tudnók be, hogy a kutya előbb említett tulajdonságaival érdemelte meg e gyakori megemlítést. Korántsem. Hisz akkor a nemes ló, a nagyok büszkesége és a szegények segítsége jóval megelőzné.

Ha azonban az állatokkal foglalkozó szólásmódokat végignézzük, azt látjuk, hogy azok pár kivétellel megvetőleg szólanak róluk. A nép szereti állatait, jól is bánik velük, a mint pl. az ember szeretheti jó rabszolgáját; de szolgai alázatosságukért meg is veti őket. Nem tetszik neki, hogy bár erejük nagy részben fölülmulja az ember erejét, ennek mégis könnyen kész szolgáivá lesznek, félnek ostorától, botjától és nagyon alázatosan köszönik meg a nekik vetett falatot.

A szólásmódok eggyes helyzeteket, tulajdonságokat jellemeznek, tehát teljes, vagy összevont hasonlatok; s a föntemlített oknál fogva, természetes, hogy nem azokat hasonlítja az ember állataihoz, a kiket nagyra becsül, dicsér, hanem épen ellenkezőleg. Már pedig épen a kutya az, a ki legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb, tehát a legmegvetettebb is. Innen van, hogy a kit a nép nagyon meg akar szólni, azt kutyának nevezi, vagy ahhoz hasonlítja: ‚Nincs annyi böcsülete, mint a kijáró kutyának' mondja a nép arra, a kit megvet; az aljas hízelgést pedig a kutyáról vett hasonlattal így jellemzi: csóválja a farkát. De meg rossz tulajdonságai is az összes állatok között a legkönnyebben ismerhetők föl, minthogy a legtöbbet s a legtermészetesebb állapotban forog az ember körül. Ez okból a legtöbb rossz tulajdonságot a kutya tulajdonságaihoz hasonlítja a nép. Minthogy pedig ismét általános emberi tulajdonság, hogy a szidásra, gúnyra leghamarább készen vagyunk, természetes, hogy azon fogalom közé csoportosul a legtöbb szólás-

mód, a mely mögött rendesen a tagadás, a keveset érés vagy épen a hitványság, rosszaság értelme rejtőzik. Így jut a kutya nemcsak a háziállatok között, hanem általában a szólásmódokban is az első helyre.

Igen gyakori a *kutya* szó mint haragos megszólítás, s enyhébb szitkozódás, megszólás, megvető jelző. Előfordul eggyként jelzővel és jelző nélkül; pl. te kutya, te irígy kutya, te rossz kutya, kutya aluszékony szolgája (Dug: Toldi). Úgy anyám, kényeztesd ölbeli ebedet (Arany: Toldi) | kutya ember, kutya rossz embere: Kutya embert tartogatsz. Fölfogta mint Kádárék a kutyát (eggy csavargó befogadásáról száradt rajtuk). Az eggyes népeket így jellemzi a magyar: magyar ökör (ostoba? erőszakos?), német kutya (gonosz), oláh disznó (ronda). Sőt néha több kutya fölsorolásával erősíti is a fogalom kifejezését: eb is, kopó is, agár is, [Vas Gereben szerint ezt eggy cigány mondta az ‚episcopus Agrigensis' helyett. Nagy idők, nagy emberek]. Vö. ebül is, kutyául is, komondorul is. A megvetés jele az is, midőn a nép a kutyáról vett képpel jelzi, hogy az asszony a tilosban jár, vagy kém van a háznál: Kutya van a kertben v. kutya jár a kertbe. Szokottabb az előbbi értelem, de Szatmárból közlik az utóbbival is.

Ép ilyen megvetést mutat a ‚kutyatemetés' fogalma. Így a szóra magára nem tudtam ráakadni; de magát a fogalmat őrzi a szólásmód, melyet kiskoromban gyakran hallottam: ‚A pap kutyájára harangoz', vagy egyszerűen csak: ‚A kutyára harangoz' a gyerek, ha a lábát lóbálja. Ez megfelel alkalmazására a német: ‚Den esel zu grabe läuten', illetve: ‚eselsbegräbniss' szólásnak, a mi harangszó és egyházi szertartás nélküli temetést jelent, a hogy a középkorban az öngyilkosokat temették el. [A szamártemetés emlékezete különben fönmaradt a magyarban is: Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb és úgy temettetett el mint a szamár. Az előbbi szólás dunántúli, az utóbbi alföldi.]

Erdélyi közli ezt a szólásmódot: ‚Ki kutya a templomból!', a mi bizonnyal nem értendő szószerint, hanem olyan formán, hogy: El te rossz ember a tisztességes helyről. Előfordul tréfásan is. Ilyen a gömörmegyei szidásforma: ‚Hol tépted már úgy össze magadat te kászta kutya?' és a gyermekszájról ellesett: ‚Ideadó visszavevő kárász kis kutyája', mit olyan gyermeknek mondanak, a ki nagyhamar visszakéri, a mit elajándékozott.

Hallani a ‚kutya, kutyus' szót különben néha hizelgő szónak is, különösen kis gyerekre alkalmazva; pl. aranyos kis kutyám

(kutyuskám kutyusom). E ponthoz tartoznak még az ilyen szólások is: eb, a ki haragszik; eb, a ki bánja: kutya haragszik. Csak eb a kutyával haraghatik össze (Dug.). Ember fogad fogadást, eb a ki megállja.

Mint a megvetés kifejezése fordul elő az *eb* vagy a *kutya* szó, ha a ház lenézett szolgájára mondják, a kit mindenki üt, ver. ‚Két ház ebe' az olyan ember, a ki két háznak szolgál, esetleg, a ki kétfelé hizelkedik a koncért. ‚Én nem vagyok senki kutyája, engem ne üssön, verjen senki.' A szidás és verés neve ‚kutyaporció' : Rá várják a kutyaporcióra. De nem csak emberre, hanem élettelen dolgokra, sőt elvont fogalmakra is alkalmazza a nép az *eb* jelzőt, természetesen mindig *rossz* értelemben: ebszokás, kutyaszokás; kutyás fogás; ebebéd (a hol bor nincs). Katonának szép a neve, eb az élete. Ebhalállal elveszni. Mind tudom kutya-gondolatit (Dug: Toldi). Az időről: kutya csunya idő, vagy eggyszerűen csak: kutyaidő. Kutyahideg van sat.

Az eggyformaság (eggyforma rossz) kifejezésére szolgálnak ezen szólások: eggy kutya; eb vagy kutya, mindeggy tatár; ebek a kutyák; csak eb a kutya; eggyik eb, a másik kutya; kan agár a vendég, komondor a gazda; eb után kutyát állítani; eben gubát cserélni; nosza eb után komondor; eggy koncon rágódnak. A *rossz* szó helyett mint főnév helyett gyakran áll *kutyaság*; pl. Kutyaságának csak eggy jegyét adom (Dug: Toldi) sat. A kutya igeként is szerepel ezekben: ne kutyálkodj; nem kutyút még el; kutyagol = gyalog jár (vö. a huszármondást: kutya szokott gyalog járni). Előfordul a régiségben is, mint *eb* vagy *agg eb*. Ez utóbbi még fokozása a kutya (rossz) fogalmának; mert ha megvetik a kutyát, mennyivel inkább megvetett a vénje, mely már ugatni se jó. A NySz. ezeket közli: ‚Mondá a majombiró: eb öccse, báttya, menjetek el agg ebek. Eb, török császár foglya vagy! Az igaz tudományt ebhitnek mondja. De első agg eb immár ő a többi között penulatorum'. Galeottinál: ‚Efféle agg ebet nálunk holddal vetnek — nálunk is vetettek, de nem kelt ki több agg eb apádnál.'

Különösen gyakori volt e szólás a török időkben mindkét félen: ‚török kutya, hitetlen kutya' az eggyik részről — ‚keresztény kutya, gyaur kutya' a másik részről. Más népeknél is már ősidők óta epés gúnyszóként szerepel a kutya neve. A latinok és a görögök a kockajátékban a legkissebb dobást canis- illetve κύων-nak nevezték, sőt a görög még fokozta is a fogalmat: κύων, κύντερος, κύνταϱος, a mire különben a magyarban is van példa: ‚Mennél

kurtább, annál kutyább'. Schrader följegyzése szerint a kutya neve mint gúnyszó előfordul a zsidó nyelvben is. A modern nyelvekben is általános. A németben: du dummer, du feiger, du frecher, du geiziger hund; du hund von einem menschen; du hund von einem advokaten; da trink, du hund (Schiller); schlagt ihn todt, den hund, er ist ein recensent (Göthe). Az angolban pl. Schakspere-nél III. Richárdot gyakran nevezik kutyának: a hell hound (pokoli kutya); this carnalcar (mészáros kutya); the dog is dead (a kutya megdöglött. A franciában: un chien de garçon; quel chien de poète (rossz költő). *Canaille* az olaszban *canaglia*, a spanyolban *canalla* — mind a megvetés kifejezései.

Hasonlóképen az idegen népek is alkalmazzák élettelen tárgyak, elvont fogalmak jelölésére. Így a németben: hundeleben; hundekälte; hundewirtschaft; hundezucht; hundszeug; hundewetter. A franciában: un chien de temps; mener une chienne de vie vagy une vie de chien; ce n'est pas tant chien (ez nem ép olyan rossz); az eggyformaság kifejezésére: deux chiens aprés un os.

Hogy a kutya mint a megvetés szimboluma is szerepelt, arra érdekes példa hazánk történetéből azon eset, mikor Madarász Henrik az adót kérő magyar követek elé eggy döglött kutyát vettetett.

Igen érdekes jelenségek a szólásmódok csoportjában azok, melyek nem neveznek valakit egyenesen kutyának, hanem a fogalmat különböző módon írják körül. Ilyen pl. az, midőn valakit rokonságba hoznak a kutyával: ebfi, kutyafi, komondorfi; ebszülte, ebfiadzotta kölyke; ebanyja fia, ebanya terhe; ebapának kutya fia; eb ágyán született, eb ágyából esett, eb ágyán kotlott; atyafia a kutyának; ki kutyafia kend? A régiségből valók: ‚Eb öccse bátyja! Nem igazán esküdtetek meg ebanyáju hitetlen beste kurva fiai'.

Az idegenből Schrader fölemlíti, hogy az araboknál a legnagyobb sértés a ‚kutyafi' név és közli a velencei szójárást: f i o l d'u n c a n, mellyel ott különösen Attilát illetik, a mint ő megjegyzi, hibás etimologia alapján, a mennyiben a ‚filius unius cani' (genitívusa a c a n u s = k á n-nak) kifejezést így ferdítették el: f i l i u s u n i u s c a n i s. Ezekhez hasonló az olyan szólás, mely az embernek valami kutyatagot, vagy más valami kutyától eredőt tulajdonít; pl. kutyahitű, kutyatermészetű, kutyaszivű, kutyavérű. Kutyavér van benne mint a palócban (= lusta). Kutyafejű tatár; kutyalábon, kutyakezen jár. Sokat emlegeti a nép a ‚kutyazsirt' is:

Kutyazsirral van megkenve a bugyellárisa (= fösvény). Kutyahájjal (zsirral) kenekedik (= rossz ember). Hasonló ehhez: ‚Fölvette a kutyainget.' A ‚kutyanyom' is szerepel: kutyanyomba hágott = a kutya után indult. elromlott. ‚Kutyalélek szorult belé; kutyaerkölcs, kutyahumor van benne', szintén közkeletűek.

Eredeti észjárásra mutat a Kis-Kún-Halasról közölt (Nyr. XIV.331) szólásmód: ‚Körösztű van benne a kutya', a mi javíthatatlan rosszat jelent, olyanforma észjárással. hogy ha a belészorult kutya keresztben áll benne, akkor ki se jöhet belőle. Tréfás módon használják ezeket: ebcsont beforr; megfódozták rajt a kutyabőrt; megugratták alatta a kanebet (elverték); kutyafülű. kutyaházi. A görögben ezekhez hasonlók: κυνώπης, κυνὸς ὄμματ' ἔχων = kutyaszemű. Ide tartoznak még ezek is: *ebhendi* (semmirevaló): ‚Végezék, hogy fejedelmet hoznának, Báthori Zsigmondot, az ebhendit' (NySz.); ebkendi, ebugatta, ebadta. ‚Megadózol ezért ebtartotta. Éjnye kutyaparancsolta lotyója': és a németből átkerült és meghonosult: huncfut, huncvut, huncut.

Érdekes módja még a körülírásnak az is, midőn az illetőt nem mondják kutyának, hanem azt mondják róla, hogy *ugat*, ezen legszembeötlőbb tulajdonságát mondva a kutya helyett: ‚Ugat mint az eb. Minden embert megugat mint az éhes kutya. Mindig ugat mint a láncolt eb. Mocskos nyelvével mindent megugat. Mit bánom én, hadd ugasson. Ne ugass; ne csaholj. Csahos' sat. Ide sorolható ez a szólás is: ‚A gazdád nagyobb kutya, még sem ugat.' Ellentétül pedig szokásos ez: ‚Nem morog mint a kankutya' (békés ember). Ugatásról lévén szó, fölhozható még ez az élénk fantáziára mutató kép is, mellyel a nép a köhögést irja körül: ugat benne v. kiugat belőle a halál kutyája. A régiségből érdekes a Jordanszky codexből idézett szólás: reám ugató nyelvesek. Más népeknél is általános e szólás: Livius irja Catoról: ‚Cato allatrare Africani magnitudinem solitus erat'. Á németből: ‚Von zeloten angebellt werden. Er bellt die weltordnung an' sat.

Lássuk ezután még a kutyát a ‚rossz' jelentésében mint igehatározót: Kutyamód született; ebül veszett; kutyául lett dolga; másként ebül járhattok; úgy élt mint az eb; jól kezdi s ebül végzi; ebül hazud; ebül irtad, a mit irtál; latinos képzéssel: kutyaliter. Ezek több kutyafaj fölsorolásával még fokozhatók is: ‚Én ugyan ebül be vagyok irva a birónál, de te ebül is kutyául is komondorul is'. Ide tartozik a ‚kutyafuttába, sebes kutyafuttába' kifejezés is, a mi azt jelenti. hogy valamit gyorsan, de eggyúttal

csak amúgy kapd el módon, tehát rosszul végez el valaki. Ide sorolhatók még ezek is: ‚Ebek konyháján él' (szegény ember). ‚Paripáról ágárra ugrott' (Dugonics) = tönkre jutott. Ez utóbbival rokon a németben: ‚Auf 'm hund sein'; félig-meddig ide tartozik: ‚sich mopsen' = unatkozni is. Különben az idegenben a kutya inkább mint jelző, sem mint határozó szerepel; pl. ‚Ebül él = er führt ein hundeleben; il mène une vie de chien' sat. A régiségben is előfordul: Eb módra cselekedő. Ebmódon vitték el a rabságra. Aggebül járt (Heltai). SZABÓ ERNŐ.

PALÓC MEGSZÓLÍTÁSOK.

Az eddig elősorolt szókat fölnőttek használják a kissebbekkel szemben. A fiúgyerekek eggymást ezeken a neveken szólítják: *pajti*, *pajtás*, *testvér*, *drusza*; nagyobbacska legények már azt is mondják eggymásnak *koma*; a nagy legények pedig általán csak *komám*, *testvér*, *cimbora*, *sógor* megszólításokkal élnek eggymás közt, a nélkül, hogy ezek a szók valóban a jelzett viszonyt fejeznék ki. Általán szokásos, hogy a szeretet kifejezőjéül a családi viszony szavait alkalmazzák s épen ezért mind a pártfogást, mind a közönbösséget, természetesen megfelelő formában, ezekkel a szókkal fejezik ki. Így igen járatosak ezek a szólások: ‚Ki komá, ki sógor, ággy ëp pipá dohânt! (= segíts rajtam). Mit nekëm; sẽ komâm, sẽ sógorom: bânom is ên, hà fêlákásztyâk is'. A ‚rólaszólásnál' rendes körülmények közt a teljes (hivatalos) név használata dívik, természetesen palóc szájízhez alakítva. Az imént elősorolt szók közül a *drusza* csak azokra illik, kiknek ugyanaz a keresztnevük van; pl. ha Gyuri szól Gyurinak; néha lányok is szólítják így eggymást, különösen akkor, ha a *mátka* szó használatára nincs joguk. A *testvér* szó jelentése megfelel a *barát*-énak. tehát használata is ugyanaz; azzal a különbséggel, hogy a megszólításnál csak b a r á t o m és t e s t v é r alakok használatosak. A rólaszólásnál ellenben t e s t v é r csak a családi viszonyt jelöli, a b a r á t o m (-od, -ja) pedig csaknem egyenlő jelentésű az ‚ismerőssel'. Ez utóbbi két szót csak világlátottabb legények mintegy ‚fitogtatásból' (affektálás) használják, különben csak így szólnak eggymáshoz: ‚No Gyuri testvér, á tẽ ápâd ugyám mëjjârtá!' A *cimbora* az eggyfoglalkozásúak neve; a *cinkus* is előjön, főleg Gömörben, de csak a rólaszólásnál s csak rosszaló értelemben.

Idősebb, meglettebb korú emberek a viszonyt is meg szokták jelölni, melyben eggymással állanak. Így a *komám*, *keresztkomám*, *komámuram* a gyermek keresztapját, néha azonban ennek harmadízig való férfirokonát is illeti. *Sógor* rendesen a feleség testvére, esetleg távolabbi rokona [közbe legyen mondva, a magyar sógorság huszadízig terjed, a mint néha tréfásan föl is említik], azonban vásárban minden eladó a vevőnek s ó g o r a, a mi, úgy látszik, különösen a tótokkal való érintkezésben játszik nagyobb szerepet. *Nász*, *nászuram* azok eggymásközti megszólítására való, kiknek gyermekei házastársak.

Eddig eggykorúak eggymásközti megszólításáról volt nagyobbrészt szó. A fiatalabbak az öregebbeket, nők és férfiak eggyaránt, ezekkel a szavakkal szólíthatják, ha a rokonsági fok nincs is megjelölve: *bácsi*, *bátya*, *bátyó* (*bátyám*, *bátyókám* sat.), megtisztelő megszólításnál *bátyámuram*, míg viszont az idősebb férfi a fiatalabbat *öcse (öcsém)*, *öcsi (öcsikém)*, *fijam*, magázva *öcsémuram* névvel illeti. Ugyane szavak járatosak a családtagok között is. Apjukat a gyermekek így szólítják: *ápá*, *ápám*, *ápuskám;* a nagyapát Gömörben *papó*, Nógrádban *apó* néven szólítják unokái. ha róluk szólnak is. A házastársak eggymás apját szintén *ápám*, *ápámuram* szóval hívják, de *ápóss*, *ápóssom* néven említik; az öregek pedig a lányuk férjét csak *fijam*-nak, ritkán *vőmuram*-nak szólítják; de már ha róla beszélnek, így mondják: ‚Ên nem tom, mit ákár má velë á vőm' vagy ‚Máj szólok á vejemnek felülë, hom mit mond rá!'

A házastársak megszólító neveinél egész lépcsőzetet lehetne összeállítani a szerint, hogy fiatalok-e vagy öregek, hogyan szeretik eggymást, jókedvük van-e sat; így hát ide csak azokat vehettem föl, melyek kiválóan csak a házastársi viszonyt jelölhetik. Ilyenek: *apjok*, *apja*, *apjukom*, *apo*, *embër*, rólaszólásnál *uram*, *öregem*, *gazdám*. Ezek közül *apjok*, a mint alakja is mutatja, a gyermekhez való viszonyítást fejezné ki, azonban már annyira elhomályosodott a vonatkozás, hogy a gyermektelen asszony is így hívja az urát: ‚Gyere csák apjok, tëgyük fël esztá kâdát! Ellenben az *apja* szót csak akkor használja az asszony, ha a gyerek is jelen van; pl. ‚Biony, ápjá, jó lennë tányíttátnyi esztá gyerëkët.' Nógrádban szokottabb az *embër*, melynek a folyó beszédben aztán rendesen a *kiend* felel meg ilyenformán: ‚E m b ë r, hállyá-ë, hol jârt mâ mëgëst kiend?' Tisztességes palócasszony nem mondja soha, hogy a f é r j e m, hanem mindig csak így szól róla: ‚áz urám hosztá: á gázdâm láttá'. A kinek f ê r j ë van,

az nem az oltárnál esküdt hozzá (habár a leányt palóciában is f ê r h ë, f é r h ë szokás adni, s a kit ú r h o adtak, annak már nagy a híre).

A rokonságbeli nő a férje testvérét *kissebbik uram* vagy *nagyobbik uram* néven szólítja és nevezi, a szerint a mint ez öccse, vagy báttya az urának; de azért járatos az összefoglaló *sógor* * is.

Ha úrral beszél a palóc, az rang (*náccsâgos*, *tekéntetës*, *tëns*, *tës-*, *nemzetës*) megjelölésén kívül a kort is tekintetbe véve ezeket a szavakat használja: *ifijúr*, ha nadrágos fiatalember a megszólított, *úrfi*, *urficska* a földesúr, vagy ehhez hasonlónak a 6—12 éves fia; egyszerű *urám* bármely idősebb városi ember. A beszéd folyamán rendesen megmarad a megszólító név: pl. *tésur*, ha azonban a rangkülönbség nem igen nagy, gyakran a *kigyelmed* (Gömör), *kiend* (Nógr.) helyettesíti. Érdekesnek tartom itt azt, hogy az *urám* alak gyakran egyszerű tőszónak tűnik föl a palóc előtt s a kicsinyített alakját így mondja *uramkâm*; pl. ‚Édës kedves ˙k o m á m u r a m k á m, gyűjjêk mâ el ëccër nálónk!‘

Így a megtisztelésnél. Hanem a milyen kevés itt a szó, annyival több a bosszús megszólításoknál, a hol a te *bujnyik*, *zsivâñ*, *ákkásztófáráváló*, *êhetetlen*, *rongyűtő*, *rangasz* szókon kivül, mint mindenhol, a hol haragszanak, járja még vagy pár száz cifránál-cifrább szó és kifejezés.

A férfinevek után most már szólhatunk némileg rövidebben is a nők neveiről. A mint a fiúgyermekeknél említettem, maga a *fijam* szó is jelöli a lányt, azonban csak mint a latin *filia* eggyértékese. Általában *lyány* a neve, de édesgető beszédben *szülöttem* (a megszólító nő), *kis szeretőm*, *hugám* is járja; pl. Hállod-ë te l y á n y, othom van-ë á zápâd. — No k i s s z e r e t ő m, hât elgyüssz-ë feleségemnek?‘ Máskor meg *eladó* a lyány neve; így különösen idősebb nők nevezik a lányokat: pl. ‚Nágy-ë mâ a k i s e l á d ó? — No, e l á d ó, mit főz ányâd vácsorárá?‘

A tréfás vagyis gúnyos nevek közül *spira*, *spirka* szók azok, melyek a kedvezést jelentik; *boszorkâñ*, *boszorka* jó vagy rossz értelme a megszólító kedvétől függ; *bugyboris* a tulságosan ‚bebugyelált‘, beburkolt, *bacsokata* a fütyörészö, *falufutyi Panna*, *szelek*

* A kiejtést az eggyes szók magánhangzóin csak különös esetben jelöltem meg, minthogy az a vidékek szerint különböző. *Sógor* például Terbelédben úgy hangzik, a hogy írva van, máshol: *s^{a}ogor*, *so^{u}gor*, *s^{a}ugor*.

annya a nyugtalan természetű lányt jellemző megszólítások. viszont a *nanúzs*, *tutuska* (Gömör) a hamupipőkék nevei, kikre ezen kívül van még egy rakás ilyen név: pëndël Zsofká, pácuhá Pánná sat. Gonoszabb értelmüek a — rendesen vén asszonynak járó — *skrimpició*, *csoroszlya*, *banya*, *satrafa*, *vén sarkantyú* szavak, míg a *csatrangos*, *ribanc* sat. megszólítás csak az igen rossz erkölcsüeknek jut ki. Hogy az ilyen kedvezgető, máskor meg sértő megszólításoknak milyen bőviben van a palócvidék, arra elég tanú a már eddig is említett szók száma, melyet négyszer-ötször annyira bővíteni alig kerülne fáradságba.

A viszonyjelző megszólítások közül a *mátka* szót már magyaráztam. Ez is, meg a többi is, a miről alább lesz szó, rendesen a megszólított vagy említett nő keresztnevével kapcsolatban használatos. Sajátos, hogy míg a hozzá szólásnál a férfiak pl. igen ritkán mondják, hogy: t e J a n c s i k o m a (legfölebb, ha a *koma* szó többnek a figyelmét hívná föl), a nők rendesen így szólítják egymást: I z s m ê r â n g y o, vagy M â r i m â t k a sat. még akkor is ha csak ketten vannak. A lánynéveknek is vannak becéző, kicsinyített alakjai, azonban ezek sose játszanak olyan fontos szerepet, mint a férfiaké. Faluszerte szintén különböző a hajlam eggyik-másik név iránt. Terbeléden például ritka az *Ángyeli* (Angela), de annál gyakoribb a *Lyulyis*, *Mári*, *Imërki*, *Izsmér*, *Vëron*; máshoi viszont kedveselb a *Bori*, *Borcsa*, *Örzsi*, *Panni* sat. sat.

Legtöbb az édeskedő megszólítás természetesen a legények részéről a leányoknál: *hugom*, *szeretőm*, *rózsám*, *lelkem*, *angyalom*, *szentëm*, *galambom*, *tubám* szók a leggyakoriabbak, bár csak tizedrészét se teszik az ilyenfajta neveknek. Ezek az édeskedő nevek megmaradnak akkor is, mikor a lány már nem szeretője, hanem felesége a legénynek.

A férj különben a feleségét e szókkal említi: az *asszony*, a *feleségem* (*nőm*-et az mond, a ki nem hitvel él vele: az is mód nélkül ritkán), az *annyok* tréfásan az *oldalbordám*. Ha pedig hozzászól, e szókkal hívja föl a figyelmét: *asszony*, *feleség* (tréfás fiatalóknál: *felejéc*), *annyok*, *annya*, *mamo*, *mamus*. Ezek közül *annya*, ha a gyerek is ott van: pl. Á n n y á, áccá ennek á gyereknek válámit?: *annyok* pedig általában, vonatkozás nélkül.

Az anya neve a g y e r e k e k részéről *mámi*, *ányá* és *nyâm* — édës ányám Nógr.: *szülém* Nógr., *edë*, *edës* (Gömör): az urának az anya *menyem*-nek említi, de csak pl. *Te Boris*-nak szólítja, igen ritkán *menyemasszony*-nak. Az öregasszony a menye csak *ányâm*,

édes ányâmásszony néven szólítja, de *anyós* néven említi; onokái pedig *nanó*, *nannya* (Gömör), *mamó* (Nógr., de egyebütt is) névvel tisztelik.

Az idősebb nő neve általán *néni*, *nenő*, *nanó* (igen öreg) és *ângyo*, mely ugyan eredetileg a férj nénjét illeti, de általánosságban is használatos. Ez viszont a fiatalabb nőt *hugom* néven szólítja, vagy magázva Gömörben *öcsémasszony*-nak, Nógrádban *hugom-asszony*-nak nevezi. A férfi rendesen az általános *sógorasszo* szóval fordul a vele rokonságban álló nőhöz. A házastársak szülői, az anya úgy mint az apa, *nászasszony*-ozzák megfelelő felüket.

Röviden megemlítve még a hermaphrodita nevét, a *csira* szót, megjegyzem, hogy ez is azokhoz az általánosan gyereket jelentő szókhoz tartozik, melyet legelül említettem, azzal a különbséggel, hogy a gyermek nemére célozva, gyakran igazán, néha tréfából nem tudja megkülönböztetni; minthogy a fiú is ‚pëndëlbe' jár.

MIKÓ PÁL.

A BUDAPESTI SZEMLE ÉS A NYELVŐR.

Volt nekem eggy ifjúkori barátom. Ki volt, mi volt, nem tartozik a dologhoz; de az már igen is odatartozik, hogy nagyon szeretett adomázni. S erre nyilt is alkalma bőves-bőven, midőn eggy szép derült nyári reggelen eggy évi távollét után először találkoztunk s kocsira ülve eggyik alföldi városba hajtattunk, hogy mint vőfélyek segédkezzünk eggy harmadik barátunk menyegzőjén. Vagy félóráig folyt az ide-oda kérdezősködés, midőn eggyszerre amolyan ‚mintha lőttek volna' kanyarodással átcsapott a maga vadászterületére s elkezdte puffogatni vegyest jót rosszal, újat régivel a maga adomáit. Mikor végre kifogyott a puskapora, akkor én állottam elő eggynehánnyal. Hogy a javából valók s újak is voltak előtte, az bizonyította legjobban, hogy föl-fölkacagott s szokott, gonoszkodó megjegyzését se hallatta: Ezt én a komáromi kalendáriomban már akkor olvastam, mikor a te nadrágodat még rajtad porolták ki.

Elmult újabb három év, hogy nem találkoztunk. Végre eggy városba kerültünk össze mind a ketten. Itt történt, hogy eggy vitatkozásunk alkalmával én cáfolatul bizonyíték helyett eggy hasonlattal feleltem adoma alakjában. Nem rossz! mondá ő erre. De ha adoma kell öcsém, majd én mondok neked olyanokat, a minőket ezzel a két füllel még nem hallottál, a mióta kanállal

eszed a levest. És elkezdte s hűségesen elmondta nekem sorban ugyanazokat, a melyekkel három év előtt én mulattattam őtet.

A Budapesti Szemlében Gyulai Pál a Nyelvőrnek s névszerint Szarvas Gábornak okulás végett ezeket írja: ‚A *képz. képez* nem új szó s régi codexeinkben többször előfordul, leginkább a képzel értelmében, de van más jelentése is, [nevezetesen] formo, formen, bilden; így használja már Pázmán. így találjuk Monoszlai Andrásnál. A jelen században ebben a jelentésben sürűbben használják, mint régen. Leginkább a nyelvészek hozták divatba e kifejezésekben: *szót képezni, szóképzés, szóképző.* E tekintetben a mostani nyelvészek is híven követik elődeiket. A Magyar Nyelvőr utolsó füzete is tele van a *szóképző* kifejezéssel, úgy hogy sokkal inkább *felképezett* folyóirat, mint a Budapesti Szemle. Nem hiba tehát a *képez* szónak formo, bilden jelentésében való használata a maga helyén.‘

Gyulai Pál **1894**-ben oktatja így a Nyelvőrt.

A Nyelvőr pedig **1872**-ben, tehát ezelőtt huszonkét évvel irta ezeket: Molnár Albert a *kép* szót e latin egyértékesekkel magyarázza: imago, effigies, simulacrum, sculptile, species, forma. Ha tehát *kép* = statua, effigies, akkor *képez* = effingere. Nem helytelenek tehát *képző* (suffixum, bildungssilbe), *képző művészet* (plastik), *képez* (efficit); ha meg *kép* = species, forma, úgy *képez* = efformare: helyes tehát az átmenet a szellem efformatiójára. A mondottakból kitünik, hogy ha a *képez* szónak fölhozott jelentéseivel a nyelvújitás gazdagitotta volna nyelvünket, egészen kifogástalanul járt volna el: csakhogy ez az érdem nem a nyelvújitóké. Kreszneriecs szótárában a többi közt ott van a *kiképez* szó is, s utána ezek állnak: effingit, efformat. Pázmány (I.403).

Ugyan csak **1894**-ben irja Gyulai Pál a következőt: ‚Szarvas Gábor a *képes* szót is gyülöli. De vajon ez is kiirtandó-e fähig jelentésében? Bizonyára nem. A *képes* szónak sokfele jelentése van a régi nyelvben, ott találjuk a lehetőt, alkalmast is, ettől csak egy lépés volt a fähig jelentéseig, s valóban ezt is megtaláljuk a Nyelvtörténeti Szótárban, hol ez van mondva: ingeniosus, bonae indolis, fähig, talentvoll. E szerint a *képes* szót sem lehet fähig jelentésében oly könnyen elitélni, mint a hogy a Nyelvőr teszi. Megengedem, hogy némely árnyalatban jobb a *tud* és *bír* használata egy más ige infinitivusával például e helyett: Miért ne lehetne képes egy nyulacskát ütni fajanon,

jobb kifejezés ez: Miért ne t u d h a t n a eggy lyukacskát ütni falamon'.

A Nyelvőrben pedig Szarvas Gábor már **1872**-ben, tehát huszonkét évvel ezelőtt mondotta ezeket: ‚A *képes* Páriz-Pápai szerint latinul annyit tesz, mint c o m p e t e n s; ez pedig a mint mindeggyikünk tudja, hisz gyakran használjuk, semmi más mint a német t ü c h t i g, f ä h i g. Ennélfogva *képes* igenis f ä h i g' (I.404).

‚Vizsgáljuk, mondja Gyulai Pál, vajon a *képez* szó használata az illető helyeken mennyiben hibás, mert a Magyar Nyelvőr ezt nem fejtegeti, megelégszik az egyszerű kárhoztatással, minden indokolás nélkül, a mi nem igen illik a magyar nyelvtudomány itélőszékéhez'.

Ha úgy volna, hogy a Nyelvőr kárhoztat, a nélkül hogy kifejtené s okát is adná, miért tartja hibának a *képez* mai, divattá vált használatát, joggal megérdemelné a megrovást; de nem egészen így áll a dolog. A XXI. kötet 87. lapján a ‚Kérdések és feleletek' rovatában mind az részletesen el van mondva s kifejtve, a mit Gyulai Pál kiván. Használatának eggyrészt megokolása, másrészt helytelenítése ekképen szól: ‚A *képez* igéről már több ízben szólottunk, s itt csak ismételhetjük azt, a mit már előbbi alkalmakkor mondottunk róla. Alapszava: *kép* rokonértelmű az *alak* és *forma* szókkal; következéskép származéka, a *képez* is rokonértelmű az *alak* és *forma* szóknak *alakít*, *formál* származékaival. E jelentésben tehát minden aggodalom nélkül használható. Nincs helyén a *képez* a következő esetekben: a) ha az alanyról főnévvel állítunk valamit; pl. ‚A porzó a virágnak f ő r é s z e' (nem pedig: *főrészét képezi*); b) midőn valaminek nem alakulásáról, hanem létrejöttéről van a szó; pl. ‚A mészkő hegyeket a l k o t (nem pedig: *képez*); c) ha valaminek állományát akarjuk kiemelni; pl. ‚Ezek az állatok a ragadozók osztályát t e s z i k (nem: *képezik*)'.

Hasonlóképen a *képes* szóról is el van mondva mind az, a mit alkalmazásáról vagy kerüléséről tudni szükséges: ‚A magyar sokat el *tud* tűrni; ha neki fekszik, a vizsgálatot német nyelven is le *birja* tenni; nem *foghatja* föl, miért félnek az önálló magyar hadseregtől. E most idézett mondatokban a mai irodalom a *tud*, *bír*, *-hat* helyett majdnem kivétel nélkül a *képes* szót alkalmazza. Nem mondjuk, hogy a *képes vagyok* szólásnak használata meg nem engedhető, de mindenesetre az eredeti kifejezések kárával jár oly szertelen alkalmazása, a minővel az irodalomban találkozunk' (XVIII.73—74).

A mi pedig azt a megrovást illeti, hogy ‚a Magyar Nyelvőr megelégszik az egyszerű kárhoztatással, minden indokolás nélkül,' *ind*-okolni, hogy Gy. P. kedvelt szavával éljek, azért nem *ind*-okoltam, mert föltevésemnek az volt a ki*ind*-pontja, hogy a mi már többször meg volt beszélve, azt váltig ismételgetni unalmas is, de meg sértő is az olvasóra nézve: Gyulai Pálról pedig föl nem tettem. hogy a mihez hozzá szól, arról ne volna teljesen, minden részletében tájékozva.

Ezután Gyulai Pál a következő szemrehányással áll elő: ‚A *képez* szó formo, bilden jelentésében való használatának kiirtását Szarvas Gábor nem maga találta föl és kezdette, hanem Brassai, tőle tanulta Szarvas a *képes* szó gyűlöletét is.' Erre csak azt felelem, az sem az én elmém leleménye, hogy a *tárnok* nem képzett *(= tár+nok)*, hanem részekre nem. bontható, eggységes szó, az ószl. *tovarьnikъ*-nak a képmása; de azért ha valaki azt állítaná, a mint állították is, hogy a *pénztárnok* kifogástalan szó, mert ha a *tár*-ból lett *tár-nok*, a *pénztár*-ból is ép oly joggal lehet *pénztár-nok*: nemcsak hogy szabadságomban áll, hanem kötelességem is, hogy az illetőt helytelen következtetésére figyelmeztessem, a nélkül hogy bárki is elvitathatná tőlem e jogomat, azzal az ellenvetéssel, hogy mindezt én mástól tanultam. Én úgy hallottam mindíg s azt is tartottam eddig, hogy tanulni bárkitől is és bármit eggyáltalában nem szégyen, sőt illő dolog. hogy arról, a mit nem tudunk, fölvilágosítassuk magunkat olyanoktól, a kik ezt tudják, vagy jobban tudják mint mi. Egyébiránt itt a történeti előadás hitelességén jókora repedés mutatkozik. Gyulai szerint ugyanis a *képez* szó formo, bilden jelentésében való használatának kiirtását nem én találtam föl és kezdettem, hanem Brassai. A dolog pedig úgy áll, hogy Brassai ellenében épen én vitattam s mutattam is ki, hogy a *képez* szónak ‚formo, bilden' jelentésben való használatát nemcsak hogy kárhoztatnunk nem lehet, hanem teljesen szabatosnak, kifogástalannak kell tartanunk. (L. föntebb az 5. bekezdés alatti idézetet.)

‚Brassaitól tanulta Szarvas, mondja tovább Gyulai, a *képes* szó gyűlöletét is.' Épen az ellenkezője áll. Brassai ezt írta 1872-ben: ‚A *képes*: fähig semmi egyéb mint a *capax*-nak travestálása s azért ense recidendum' (Nyr. I.162). Erre az én feleletem ez volt: ‚Hogy a *képes capax*-ból lett, azt Brassai maga sem hiheti. Páriz-Pápai szerint *képes* latinul annyit is tesz, mint competens; ez pedig a mint mindeggyikünk tudja, hisz gyakran használjuk,

semmi más, mint a német tüchtig, fähig. Ennélfogva *képes* igenis fähig s non est ense recidendum. Nem tartozik, úgymond Brassai. a *kép* családjához a *képes* (capax). Én azt hiszem, hogy igenis, oda tartozik. A *kép* tudvalevőleg módhatározó képzőként is szerepel nyelvünkben: mi képen, azon képen, oly képen sat; s a régi nyelvben csakis a *kép*-pel képzett adverbiumok voltak használatosak; későbbi iróink azonban a *kép* mellett alkalmazásba hozták mint vele teljesen eggyértékűt a *mód* szót is: mi módon, oly módon, hasonló módon sat. Igen de a *mód*-ból lett *módos* a többi közt annyit is tesz, mint tehetős; nem nagyon valószinű-e tehát, hogy a más functióban vele eggyértékű *kép*-ből lett képes is ugyanazt jelenthesse s jelentse is valóban?· (Nyr. I.404). A ki valamit ily erősen, minden rendelkezésére álló okkal meg iparkodik védeni, azt senki se vádolhatja azzal, hogy ugyanaz gyűlöli s e gyűlöletet mástól tanulta el.

Mindebből következik, hogy a *képes*: fähig használatát eggyáltalában nem, a *képez* szónak pedig formo jelentésben való alkalmazását nem rosszalhattam; a BSzemléből idézett példák összeállítása csupán figyelmeztetés akart lenni a cikkirónak és szerkesztőnek eggyaránt, hogy mennyire visszaél irodalmunk e két szó eggyikének más kifejezéseink rovására nagyon is pazar, másikának pedig a legtöbb esetben fonák alkalmazásával.

‚Az a cikk, mentegetődzik Gy. P., melyben a *képez* szó használatát hibáztatja a Magyar Nyelvőr, mutatvány volt eggy nemsokára megjelenendő könyvből s így stiljavításra nem érezhettem magamat följogositva. Általában a Budapessti Szemlében megjelent cikkeket nyelvi tekintetben csak akkor javítgatom, ha a szerző azt megengedi, vagy biztosan tudom róla, hogy nem veszi rossz néven. Minden tekintetben senki stilusáért nem vállalhatok felelősséget, elég, ha a cikk érdekes s nyelve általában irodalmi színvonalon áll'.

Boncolgassuk eggy kissé ezt a sok tekintetben nevezetes és figyelemreméltó kijelentést. Megtanuljuk belőle: a) hogy ha a közlemény csupán mutatvány eggy oly műből, a mely csak ezután fog megjelenni, a szerkesztő nincs följogosítva arra, hogy a szerző stilusán, bárminő is, javítson. b) A szerkesztő csak két esetben javíthatja nyelvi tekintetben a beküldött dolgozatokat, bárminő pongyolák is: ha a szerző azt megengedi, vagy ha biztosan tudhatni róla, hogy nem veszi rossz néven. Különben közölheti úgy, a mint írva vannak. c) Teljesen elegendő, ha a cikk érdekes — s nyelve általában irodalmi színvonalon áll. Most már értem, a

mit eddig nem tudtam megmagyarázni magamnak, hol és miben keressem okát ama különös jelenségnek, hogy a BSzemle t. szerkesztője, a ki különben szabatos kezelője nyelvünknek. miért tűri meg s ad helyet folyóiratában azoknak a mindennemű idegenszerűségeknek, szokatlanságoknak. szó- és mondatfűzési rendellenességeknek és szórendi visszásságoknak, a melyek közleményeinek eggy jó részében oly nagy számmal találhatók. Vegyen bárki kezébe akármely külföldi, nem mondom folyóiratot, hanem csak eggy napi lapot, bármennyire szigorúan jár is el itéletében. bátran merek fogadást ajánlani, hogy a közlemények nyelvéből és stílusából semmiképen le nem vonhatja azokat a szerkesztőkre nézve kötelező elveket, a melyeket a BSzemle vall. A müvelt külföldön író számba nem megy és se kiadót se szerkesztőt nem talál, a ki dolgozatát közzétegye, ha nincs meg benne az az első és elengedhetetlen kellék, hogy a nyelvet. a melyen ir, tökéletesen birja s hibátlanul, szabatosan kezeli is. A mint a müvelt társaság a legszigorúbban megköveteli. hogy a ki körébe lép. tisztességes és választékos öltözékben jelenjék meg. ép oly szigorúsággal meg kell követelnünk minden irótól, a ki a közönség elé lép. hogy dolgozata ne csak tartalmára nézve, hanem alaki tekintetben is hibátlan, szabatos és választékos legyen. Hogy a legújabb irodalmi termékeknek eggy jó része e kellék híjával van, az szomorú, el nem tagadható tény, s még szomorúbb. hogy vannak, a kik az ilyeneket is irodalmi színvonalon állóknak tartják. Majd lesz alkalmunk eggypárt bemutatni ebből az elég hosszú sorozatból.

Némi nehezteléssel van fogadva ez a, különben ártatlanul hangzó mondásom is: ‚De édes barátom, szokta Gyulai Pál mondani, a mit eggyszer a nemzet elfogadott, azt maguk nyelvészek ki nem irtják többé.‘ Erre két észrevételt tesz Gy. P. 1) ‚A mit magánkörben mondunk, azt nem illő nyilvánosság elé tálalni. 2) Nem szókötési hibák vagy eggyes szók jelentésbeli hibás használatáról szólottam, hanem az új szókról.‘ Az első pontra ez a válaszom. Ha az egyetemi hallgató terem s az egyetemi hallgatóság magánkör. akkor elfogadom, hogy nem volt illő e nyilatkozatot idéznem. A második pontra pedig meg kell jegyeznem, hogy a helyes szó fonák jelentésben alkalmazva nem oly nagy vétség, mint eggy nyakatekert szó, a melynek jelentése is merő érthetetlenség, a minő például, hogy egyebet ne említsek, a *delhölgy*. a melyet szintén elfogadott a nemzet. mert különben nem fordulna elő két izben is a BSzemle hasábjain. Minthogy pedig a példa

ragadós, s a mint a törvénykönyvbe iktatott *tanonc* és *távbeszélő* tanuskodnak, a melyeknek elsejét a nemzettől szintén elfogadott *küldönc*, a másikát pedig a *távirda* megvoltával igazolták, könnyen akadhat valaki, a ki a nemzet-elfogadta *delhölgy*-re való hivatkozással elkészíti díszes párjait is: *delúr, delfi, delmén* sat.

Végül annak bebizonyítására, hogy eggyáltalában nem állott jogomban a BSzemle *képez-* és *képes*ségeit hibaként emlegetni, az van fölhozva, hogy én sokkal nagyobb hibát követtem el a Nyelvtörténeti szótárban a *galacsin*-nal, melyet rosszul értelmeztem e latin és német szókkal: g e n u s c a l c e a m e n t i, s c h u h g a t t u n g, noha a CzF. szótárában meg van a jelentése: a p r ó g o l y ó. Megadom erre is a választ. A *galacsin* jelentésének a megállapítása végett épen nem volt szükség a NSzótár fölvilágosítására, mert azt, a mely munka közben előttünk feküdt, megadta Kresznerics szótára: ‚agyag-golyóbis, mellyet a szőlőpásztorok parittyából hajgálnak'. Hogy Kresznericsnek több adata javításra szorul, arról e szótár használata közben többször meggyőződtünk. A galacsinra vonatkozó eggyetlen példa így hangzik: ‚Hiszem istent, hogy az én megútált galacsinom ellen te is majd a porba heversz'. A *galacsinom ellen* = e l l e n é b e n, e l ő t t kifejezést természetesebbnek találtam, ha inkább hely-, mintsem eszközhatározónak fogom föl; azaz: ‚sarum' s tárgymásítással: ‚l á b a m előtt heversz'. Különben a szó megvan kérdőjelezve annak jeléül, hogy e magyarázatot nem tartottam minden kétségen fölül állónak. De elfogadva, hogy csakugyan hiba, eggy kis különbség mégis van a kettő között. Én tudatlanságból magyaráztam helytelenül (?) a *galacsin* szót: Gy. P. ellenben, a mint szépen kifejtette a *képez* alkalmazásának eseteit, noha eggy tollvonással s a nélkül hogy a szerzőnek legcsekélyebb oka is lett volna ezért neheztelni, megszüntethette volna e helytelenséget, s mégse tette meg.

‚Egyébiránt, hangzik a záradékszó, tilalmukkal [t. i. az ortologusok tilalmával] nem sokat gondolunk.'

Följegyzésre érdemes nyilatkozat! Föl is jegyeztem magamnak. A maga helyén és idején nagy hasznát fogom venni.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Monda. Nagyszigethi Kálmán a Nyelvőr XXIII. 30—31. lapjain kimutatja, hogy e szó mai használatától elütő értelemben már fölös számmal előkerül Dugonicsnak 1784-ben közrebocsátott ‚A Tudákosságnak első könyve' című művében, s e szerint az én vizsgálódásomnak végeredménye, hogy a *mondá*-t Kármán vonta el a *monda-mondá*-ból, az igazság bírószéke előtt sehogysem állja meg a helyét'.

Megvallom, tévedtem, a mennyiben állításom kizárja azt a lehetőséget, hogy e szó már Kármán előtt életben volt. De csakis ez a vétkem, semmivel se több. Hogy a *mondá*-t Kármán mégis úgy vonta el a *mende-monda*, vagy *monda-mondá*-ból, ezt a meggyőződésemet mindamellett továbbra is rendíthetlen vallom. Nem úgy ruházta reá csak a *sage* értelmet, hanem egyenesen úgy alkotta.

Kármánnak nem lehetett tudomása Dugonics ‚mondájáról', mert akkor nem irhatott volna ilyképen: ‚A *rege* helyett merészlek én is eggyszer eggy új szavat és a *sage*-t *mondának* keresztelem. Jó-e, nem tudom! de aligha mi ezt a velős német szót valaha jól eltaláljuk'. Ebből a mondásból ugyan senki ki nem olvassa, hogy Kármán csupán csak átvette az irodalmi használatból a *mondá*-t és új jelentést ruházott reája. Hiszen kereken azt mondja, hogy ‚új szót merészel' az eggyszer alkotni. Az pedig nem tehető föl róla, hogy másnak készítményét a maga jószága gyanánt akarta volna eladni.

Egyébként az én vizsgálódásomnak nem az volt a tárgya, mint Nagyszigethi hiszi, hogy megállapítsam, ki teremtette meg ezt a sokat bolygatott szavunkat, hanem azon igyekeztem, hogy az irodalmunkban *sage* értelemben használatos *monda* szónak homályos élete útját megvilágítsam. Ezt pedig, úgy gondolom, megtettem.

PRIKKEL L. MARIÁN.

Késálkodás. Erről a ‚villongás, veszekedés, versengés' jelentésű szóról Balassa József a slavóniai nyelvjárást ismertető akadémiai fölolvasásában, valamint Szily Kálmán a nem rég fölfödözött ‚Catholicon' szógyüjteményt bemutató közlésében azt állítják, hogy a közhasználatból már régen kiveszett, holott Komárom és Győr megyében széltében egészen közönséges szónak járja. Nálunk Csémen (Komárom m.) nem is eggy, hanem három alakja használatos: *kísál*, *kísálkodik* és *kísálkodás*. A két elsőnek: bosz-

szant, ingerel, veszekedik, incselkedik' az értelme; a *kísálkodás* pedig ‚veszekedés, incselkedést' jelent.

Eggyik társam értesítése szerint ugyanezzel az értelemmel járatos Faddon Tolna megyében is. PRIKKEL L. MARIÁN.

Pruszlik. A Nyelvőr XXIII. kötetének I. füzetében Ladányi Béla nehány gömörmegyei tájszót ismertetve többi között a *pruszlyik*-nak a ‚ködmön' értelmét tulajdonítja. Bátorkodom megjegyezni. hogy Ladányi föntebbi állításával aligha nem téved. Én két évig jártam Gömör megyében iskolába; bejártam majdnem minden községét, meg különben is meglehetősen ismerem a palóc nyelvjárást; de soha se hallottam még palóc szájából a *pruszlyik*-ot ‚ködmön' értelmében. Hanem igenis a *pruszlyik* testhez simuló ‚lajbi' formájú, ujjatlan ruhadarab, leginkább lányok szokták viselni: körülbelül megeggyezik avval, a minek a városi asszonyoknál d e r é k a neve. A *ködmön* ellenben báránybőrből készült, rövid téli kabát (pelzjacke). GAÁL ZOERÁRD.

Talán. Ez igehatározónkat a tót nyelv *snád*, *asnád*, *tušim*. *hádam* szókkal fejezi ki. A többi szláv nyelvek *môže bit*: k a n n s e i n-féle körülírást használnak erre.

Érdekes, hogy az említett *hádam*, *tušim* szók a megfelelő *hádat*: t a l á l g a t n i, s e j t e n i; *tušit*: s e j t e n i, g y a n í t a n i értelmű igéknek praesens alakjai. Ez a körülmény megerősíti azt az állítást, hogy a magyar *talám*, *talán* is eredetileg *találom*-nak hangzott, vagyis a *talál* igének eggyes számú 1. személyű praesens alakja volt.

Figyelembe véve immár azt, hogy a magyar *talán, talám* már a régi nyelvemlékeinkben is előfordul, s hogy ennek megfelelő igealak mint névszó se a déli, se az északi szláv nyelvekben nincsen, nyilvánvaló, hogy hazánk tót dialektusai a magyar *talán*-nak hatása alatt minősítették igehatározókká a hasonló értelmű *tušit*, *hádat* igéknek praesens alakjait. VALLÓ ALBERT.

Nem téved? A sok kérdezősködésben majd el is feledjük, hogy miről volt szó. Nem is kérdezkednék én se már, ha A l b e r t János a mult havi füzetben (31. l.) épen azt a hibát nem fogja rám, a mire én a mult évi Nyelvőr XXII. k. 565. lapján a közlőket akartam figyelmeztetni, hogy t. i. az olyan szókat, melyek előttük nem eléggé ismertek, lehetőleg úgy közöljék, hogy a készülő Tájszótár kevés munkával is föl tudja használni.

Minthogy nem szeretném, ha az eggyszeri vízprédikáló, borivó pap jó hírneve ragadna rám, szükséges, hogy kimentsem magam a vád alól.

A Nyelvőr XXII. kötetében a fönti címen a Ladányi közölte palóc szók eggynémelyikét vizsgálva, azt mondtam, hogy értelmezésük nem teljes, vagy legalább előttem úgy tűnik föl, hogy igazításra szorul. Ezek között volt az *ingváll* és a *kallat* is. Albert János azonban az említett helyen ‚nem állhatja meg, hogy közbe ne szóljon', hibáztatva az én meghatározásomat s helyeselve a Ladányiét.

Általánosságban szólva, először is köszönet némely fölvilágosításáért, mely a kérdésben levő szók értelmére nagyobb fényt vet. Hanem, ha Albert figyelmesen elolvassa az én fölszólalásomat, látni fogja, hogy én nem is azt mondtam, hogy Ladányi egészen rosszul értelmezte azokat a szókat; hanem hogy én ezeknek más jelentését ismerem arról a vidékről, melynek szülötte vagyok. Hiszen elég világosan szóltam ezzel: ‚Mindezt pedig nem azért mondtam el, hogy kereken tagadjam vele a Ladányi állításait; világért sem', s ezen kívül lépten-nyomon bizonygattam. hogy ‚a mint én tudom', így vagy úgy van. Nem lehet tehát rám fogni, hogy vizet prédikálok s borral élek.

Albert azonban nem értett meg. ‚Az *ing* és *pëndël* közti különbségtevést nem találja helyén valónak.' Hiszen nem is ez volt a fődolog; ezt a meghatározást én zárójelbe tettem, ezzel is jelezni akarván, hogy: ‚de csak nálunk, Nógrádban'. Az, hogy az eggyik magyar, a másik idegen szó, jóformán csak mellettem bizonyít, ha mind a kettő női ruhaneműnek a neve. Már pedig Nógrádban. Terbeléden az; s Gömörben is, a Vály völgyin. aligha úgy nem áll a dolog.

Hogy nem a zárójelbe tett mondatot tartottam legfőbbnek, az egész szakasz bizonyítja, de csak ezeket idézem: ‚[az ingvállat] az ‚ing' elnevezés csak felerészben illeti meg. Az egésznek pedig *ing* vagy *pëndël* a neve'. Hát nincs igazam? Maga Albert is azt mondja, hogy az *ingváll* ‚derékig érő rövid ing'. No hát akkor nem ‚egész ing'! Vétettem igaz, de nem tévedtem. Az a régi közmondás lett igaz itt is. hogy: Brevis esse laboro, obscurus fio. Az ingvállat én is annak ismerem. a minek Albert elmondja. azzal a kis különbséggel. hogy bizony néha az ingváll nem egyéb mint i n g u j j. Fölkötik az inghez a paraszttalpúk. mert már Nógrádban is kivesző́ben a *pëndël*. a mit ő't derekon kötnek meg. s

helyébe az *ing* lépett, a melynek van ujja, de abból ‚ingvállnak', dudorodásnak nem telik, hát tesznek hozzá vendégujjat. Hogy a *szoknying* micsoda, arról ne vitázzunk; én az ing fölötti első szoknyának ismerem, melyet a térdig érő ingre szokás fölvenni, hogy azonban más is lehet, azt világért se tagadom. Az ellen a mondat ellen pedig nincs mit védekeznem, hogy ‚az ingváll tehát valóban n ő i i n g és nem p ë n d ë l'. Én nem mondtam, nem is védem.

‚Abban is igaza van Ladányinak, hogy *kallatni* = m a n g o r o l n i'. Nos hát nincs igaza, még Albertnek sem. Először azért, mert Ladányi ezt mondja: ‚körülbelül a. m. valami ruhaneműt, posztót a vizben á z t a t n i' (XXII.52). Másodszor azért, mert é n ezt mondtam: ‚A *kallatni* igét épen oly értelemben hallottam. a mint nagyanyám szokta mondani azt, hogy m a n g o r o l n i viszi a ruhát' (XXII.566). Úgy látszik. Albertet megszállta a tagadás szelleme s hamarjában elvétette a dolgot; engem akart cáfolni, s magamagát találta megtréfálni. Értem én jól ezt is. Kicsit, igaz, homályos szerkezetű volt az az én mondatom; de annyira még se, hogy ha akarta volna, meg ne érthette volna. Akart valamit mondani; jól is tette, mert az, a mit a k a l l a t á s r ó l mond, valóban helyén való s az én félig-meddig homályos tudatomat megvilágította vele; hanem az hiba volt tőle, hogy — talán ez eggyszer — nagyon is a szinét nézte a dolognak. mert se a Ladányi szavai után nem nézett, se az én mondásomat nem gondolta meg. Hogy is eshetett volna különben ekkora tévedésbe, ha a *kallatni* szónál az én utolsó szavaimat elolvassa: ‚Bajos hinnem, hogy a *kálló* az általános keletű *âsztató* előde lett volna'.

Nem is volt az; mutatják Albert magyarázó szavai, hanem igenis volt a kettőnk értelmezéséből (a Ladányiéból és az enyémből) is kivehető ‚ruhanemű anyagának ásztatással, mosással meg forgatással való kikészítésére szolgáló, malommódra csinált eszköz'. a hogy én most lehető rövidre szabva, a szó értelmét megállapítani törekszem. Hogy nem mingyárt ezt mondottam, az Alberttől is említett losonci Kalló volt az oka, melynek malomszerkezetét látva, a rokonaim értesítése után nem tudtam máskép gondolni a k a l l ó t, mint a hogy azt az idézett helyen elmondottam, annál is inkább, mert mint gyermek láttam azt először s a fél-érdeklődéssel tett kérdésre kapott választ jól nem is érthettem.

Így hát mind a hárman tévedtünk s nyugodt lelkiismerettel

mondhatjuk azt a gömöri szót, mely az ily esetekben szokásos, s annyit jelent, hogy nincs folytatás: kontënt! MIKÓ PÁL.

Végszó. A Duna már eggy pár hete, hogy beállt, s hellyelközzel újra meg is indult. de azért Kulcsár Endre még mindeggyre erősen azt állítja, hogy nem *állhat be*, hanem legföljebb m e g á l l vagyis inkább b e f a g y. Eggy legújabban beküldött ‚Végszó' című cáfolgató iratában első abbeli kijelentését, hogy ‚*a Duna beáll* szemenszedett s a nép előtt érthetetlen idegenség', némileg módosítja ugyan, a mennyiben maga megvallja, hogy ‚nemcsak Szegeden, de az egész Kis-Kunságban elterjedt a *beáll*, sőt díszlik az egész magyar Duna mentén', abból azonban eggy hajszálnyit sem enged, hogy nem germanizmus s azt tartja, hogy a *beáll* nem egyéb mint a német *einstehen*-nek fordítása és utánzata. Ebbeli állításának igazolására pedig a legújabb, legterjedelmesebb s így leghitelesebb Grimm-féle szótárra hivatkozik, a melyben ez a példa is ott áll: ‚Die zunge der wage s t e h t e i n': a miből világosan következik, hogy a *Duna beáll* germanizmus.

De nem vitatkozunk vele tovább mindaddig, a míg ilyen hiteles adatot nem idéz, hogy: ‚Die Donau (der fluss) ist eingestanden'. de forrása ne eggy vasúti tisztviselő szava, hanem bárminemű nyomtatott műből vett idézet legyen; mert azt az okoskodását, hogy Scheller szótára szerint a lat. *consisto* annyit is tesz, mint e i n f r i e r e n, tehát a *beáll* a ném. *einstehen*-nek a fordítása, semmivel se becsülhetjük többre, mint ha valaki ekkép következtetne: a lat. *scribo* annyit is tesz, mint z e i c h n e n, tehát a magy. *képiró* a ném. *bilderschreiber* után készült idegenszerűség.

Minthogy e szólásnál vagyunk, fölemlítjük P r i k k e l Marián abbeli értesítését, hogy ‚Komárom megyében mind az innenső, mind a túlsó felen eggyaránt használják a *beáll* kifejezést a Duna befagyására'. Továbbá ezt mondja: ‚Értesülésem szerint a Rába Győrött szintén beáll, valamint Szolnokon is a Tisza. Továbbá hiteles forrásból hallottam, hogy a Balaton befagyását nagy forgeteg szokta megelőzni: miheiyt ez kiadta mérgét, a tó vize szépen elsimul s tükrét a fagy megdermeszti. Másnapra már hallani a parti nép szájáról, hogy b e á l l o t t a Balaton.'

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A Székelyföldön eggy háromszéki, kálnoki születésű paptól hallottam e kifejezést: ‚Az még csak olyan jeszke lány'. Feltűnt e szó s használata, a mennyiben a backfisch értelmét helyettesítette.

Minthogy a szó önkéntelenül volt használva, általánosságát fel is tételeztem. A backfisch értelmének kifejezésére nincs szavunk, kérdem, nem volna-e jó helyette a *jeszke* tájszó?

Felelet. Hát a mi azt illeti, ha a székelységben járatos ez értelemben, minthogy átvitten *(jeszke*: ijedős, félénk CzF.) alkalmas a még tartózkodó, félénk, serdülő korban levő leány jelölésére, bátran lehetne használni s használható is a maga helyén a német *backfisch* helyett. Téved azonban a t. kérdező, midőn azt állítja, hogy a *backfisch*-ra nincs szavunk. Hisz a *sűdő* v. *süldő* nem csak a köznyelvben, hanem az irodalomban is már eléggé járatos ebben az értelemben; s eggyes vidékeken bizonyára még több párjára is akadhatni. Az új Tájszótár szerint például több vidéken ugyane jelentésben használják a *cafrinka*, *cavira*, *cevere* szót.

2. Kérdés. *Hűen* szerteszét használatos az irodalomban, szinte kiszorítja már a nép nyelvén általános *híven*-t.

Nem lehetne útját szegni?

Felelet. Nincs ok miért. A *hiven* mellett hasonló joggal járhatja a *hűen* is, épen úgy mint az eredetibb *sürüven* helyett manapság már csak *sürűen* v. *sürűn* van használatban.

3. Kérdés. A Nyelvőr XXII. kötetének ‚Keressétek az igazságot' című cikkében az eggyjelentésű szópárok sorában, a melyeknek elseje idegen, másodika pedig eredeti szó, ezt is ott találom: *tárogató-síp*. Ugyanannak a cikknek következő pontjában pedig: mind a két tag idegen, a *hajdú-katoná*-t is ott látom.

Engedje meg a t. szerkesztő úr, hogy — még eggynehányról nem is szólva — e kettőre nézve erős kétségemet fejezzem ki. Tehát *tárogat* igénk is idegen eredetű volna? S a *hajdú* nem azon *haj*- alapszónak a hajtása-e. a melyből a *haj-t*: kerget, üldöz származott, úgy hogy *hajdó* v. *hajdú* teljesen megfelelne a régebben használt *persecutor*-nak, a mi tulajdonként volt is? (Képzésére nézve vö. *kér*: *kér-d*, *tol*: *tol-d*; *fal*: *fal-d-os*, *dug*: *dug-d-oz*.)

Felelet. Ha a NySzótárban rányitunk a *tár* cselekvészóra, csupán két, s nagyon későkori irónál találjuk eggyszer-

eggyszer fõljegyezve: *tár*: aperio Sl. és *kitár*, *kitárol* Kónyi: HRom. 40. 79: a *tárogat* származéknak azonban se híre se hamva. Már ez maga is eléggé fõlõtlõ jelenség: s ha hozzávesszük még, hogy a *tár*-nak ‚õffnen' jelentéséből semmiféle erõszakkal ki nem magyarázható a *tárogató*-nak ‚buccina' értelme; továbbá, hogy müveltségi szó, alapos okunk van eredetisége iránt kétséget támasztani. De még eggy harmadik mozzanatot is figyelembe kell vennünk. Míg a *tár* ige csak a XVIII. század végén jelentkezik elõször irodalmunkban, addig maga a *tárogató* már a XVI. századtól kezdve használatban van. Mind eme nyomós oknál fogva mint a *tár* cselekvésszótól egészen különvált, minden rokonság nélkül eggymagán álló, külõn szó van a NySzótárba beiktatva; s ugyanez okoknál fogva ha homályban lettem volna is származására nézve, bízvást fõlvehettem idegen eredetü szavaink sorába; de a mint meg vagyok gyõzõdve róla, az eredetét eddig borító homály teljesen el van oszlatva. Tartozom az igazságnak azzal a kijelentéssel, hogy e fõlfõdözés nem az én érdemem, hanem Ponori T h e w r e w k Emil közölte azt már két év elõtt velem, s én magyarázatát teljes mértékben megállónak s elfogadhatónak tartom. A mit õ csak rõviden s mintegy dióhéjba szorítva mondott, azt én a következõkben részletesebben adom elõ.

A NySzótárnak legeslegelsõ cikkéhez ez a példa van csatolva: ‚Megnémulván á á á g a t Jeremiás: et dixi a, a, a, ecce nescio loqui'. Világos, hogy itt a magyar fordító (Bíró Márton) híven a latin szöveghez ragaszkodott s azért készített eggy olyan igét: ‚*áág*at', a minõ nyelvünkben szokatlan. Eggy újabb író, a ki a nyelvünkben elég szép számmal található hasonló példáktól vezéreltette volna magát, bizonyára így írta volna: Megnémulván *á*-g a t Jeremiás.'

Nyelvünk ugyanis némely emberi s állati hangokat alapszóul alkalmazva a gyakorító *-g* vagy *-gat*, *-get* képzõkkel ellátva cselekvésszókká teszi; más szóval, a képzõ az alapszónak gyakori ismétlését jelenti, vagyis mint a fõntebb idézett, a latin eredetit utánzó példa mutatja, minteggy azt akarja mondani: *áá*-t mond. Ilyen közönségesen ismert indulatszók: *jaj, jaj, jaj!* = *jaj-gat*, *ujju, ujju, ujju!* = *ujju-gat*, (ném. *auweh*), *óvé, óvé, óvé!* = *óvé-gat* ‖ *csi, csi, csi!* = *csi-gat* (NySz.), *ümm, ümm, ümm!* = *ümmõ-get*; állati hangok utánzatai: *u, u, u* = *u-gat*, *bé-get*, *huho-gat*.

Thewrewk tehát szintén ilyen hangutánzó alapszó származékának tartja *tárogató* szavunkat is, s én, a mint már említettem,

nézetében teljesen osztozom. Alapszava ugyanis, a mint mondá, valószinűen az a trombita harsogását utánzó *tra-tra-tra*, s a mi szavunknál *tara-tara-tara*, a mely minden nyelvben megfészkelte magát s általánosan ismeretes. Eredetileg tehát ‚*tara-gató* síp' volt, s ebből népetimologia útján *tárogató-síp* lett s végre a *síp* elhagyásával eggyszerűen *tárogató.*

A mi a *hajdú* szót illeti, bármi tetszetős a *hajt* igével való rokonitás, ama mozzanatnál fogva, hogy müveltségi szó s a keleti Európa legtöbb nyelvében (orosz, lengyel, oláh, horvát-szerb, albán, görög, török) általánosan el van terjedve, habár eredetét még homály födi, míg kétségtelen adatok birtokába nem jutunk, eredeti szavaink sorában nem adhatunk helyet neki.

4. K é r d é s. Diákkoromban eggykor megrótt eggy tanárom azért, hogy mind az igei, mind a határozói *-ul*, *-ül* képzőt kiejtésem szerint hosszan *-úl*, *-űl* alakban irtam s igen szépen megmagyarázta, miért kell ezután az igeképzőt hosszú, a határozóit pedig rövid hangzóval irnom. Szerinte csak igy különböztethetjük meg eggymástól pl. a következőket: *vadul* (vad módra) és *vadúl* (vaddá lesz), *bolondul* és *bolondúl*, *szilárdul* és *szilárdúl;* továbbá: *őrül* (őr gyanánt), és *őrűl* (eszét veszti), *társul* és *társúl*, *nyomul* és *nyomúl* sat.

Később a Nyelvőrben olvasom az ilyenfajta szavakat s látom, hogy e különbség nincs meg a két fajta között. Alázattal kérdem tehát, miért nem használja a Nyelvőr ezt a különböztető jelölést s nem volna-e célszerű igy választanunk el az igét a határozótól?

F e l e l e t. Hogy a homonim (azonalakú) szavak a legcsekélyebb zavart sem okozzák, legvilágosabb bizonyítéka az a tény, hogy békében megférnek eggymás mellett, a mint a más-más jelentésű *szög, ár*, *vár*, *kar*, *terem* sat. mutatják; sőt hogy az alaki megkülönböztetést a nyelv épen nem tartja szükségesnek, tanúk reá azok a példák, a melyek régebben eltérő alakúak voltak s utóbb eggységes külsőt öltöttek magukra, pl. *szír* : *szűr* (seihen) és *szőr* : *szűr* (zottiges kleid), *tőz* : *tűz* (steppen) és *tíz* : *tűz* (feuer), *sér* : *sir* (grab) és *sir* (weinen), *mér* : *mer* (wagen) és *mer* (schöpfen) sat.

Különben is a szavak eggymagukban állva csakis a szótárakban fordulnak elő, a hol csak mint élettelen, merev tetemek hevernek; elevenülni csak akkor elevenülnek meg, ha ajkunkra kerülve s mondatba szőve eggy gondolat kifejezőjévé válnak; s ekkor minden kétértelműség, a mi némelyek szerint az alaki

megkülönböztetést szükségessé teszi, teljesen megszűnik. E megkülönböztetésre még oly esetekben sincs szükség, midőn egészen pusztán, mint eggy megelőző kérdésre adott válaszok eggymagukban állanak. Tegyük föl, eggy nő a következő kérdést intézi levelkéjében barátnőjéhez: ‚Egész vagy félselyem legyen a kelme, a melyet megrendeltél?‘; s a kérdezett röviden csak ez eggy szóval válaszol: *fél*. Eggy más alkalommal ugyanaz ugyanahhoz ezt a kérdést intézi: ‚Miként érzi magát fiad a vizsgálat előtt?‘; s kérdésére ismét e rövid választ kapja: *fél;* megértette-e mindakét esetben a kérdezkedő a kapott feleletet s volt-e szüksége valami külső megkülönböztető jelre, hogy a két választ össze ne tévessze?

Hogy pedig a két, a nyujtott és rövidült alak közül inkább az utóbbit alkalmazzuk, ebben irányadónk maga a nyelv, a mely, a hol csak lehet, szeret az idővel gazdálkodni; minthogy pedig eggy jó része a magyarságnak mind az igehatározói, mind pedig az igei alakot röviden ejti, eggy más része pedig legalább az eggyiket, mi is helyesen cselekszünk, ha valamint egyéb esetekben, úgy ebben is a takarékosság elvét követjük.

5. K é r d é s. Eggyik ismerősöm nem rég ezt írta nekem: ‚H i g y j e el, nagyon bajos az ilyen dolog!‘ Én a válaszban rátértem erre a kifejezésére is, és elmondottam, hogy azt a szót nem *higyje*, hanem *higgye* alakban kell írnunk. Ő megütközött ezen s az én magyarázatomra így felelt: ‚Miért nem írunk tehát *teggyen* és *leggyen* alakokat, mikor ezek ép úgy *tevjen* és *levjen* alakokból keletkeztek, mint *higgyen* a *hivjen*-ből s a mi vidékünkön (Komárom megye) ép úgy kettős *ggy* hangzik bennük, mint ez utóbbiban‘.

Minthogy nem érzek magamban elég erőt ennek a kerdésnek megoldására, kérem a t. szerkesztő urat, legyen kegyes magyarázatát adni ennek az eltérő nyelvszokásnak.

F e l e l e t. Hogy miért ejtjük hosszú mássalhangzóval ezt: *higgyen* s miért röviddel emezt: *vigyen*, arra ép oly bajos megfelelni, mint például arra, hogy miért mondjuk ‚reg*vel*‘, de ‚dél*ben*‘ viszont ‚éjfél*kor*‘. Valószinű azonban, hogy régebben a *vigyen* is hosszan hangzott, a mint még Madarásznál írva találjuk: *végyen* (NySz.).

A hosszú mássalhangzóról azonban már számot adhatunk. A *higgyen* ugyanis, a mint minden újabbi nyelvtanból megtanulhatni, az eredetibb *hiv-jen* alakból lett. Az e kapcsolatban álló *v*

nehezen lévén ejthető, kiesett, s e hangvesztést a nyelv időbeli meghosszabbítással, a rákövetkező mássalhangzó megnyujtásával pótolta; így lett a *hivjen*-ből *hijjen* s ebből *higgyen*. (A *j* : *gy* változásra nézve vö. *jógít* : *gyógyít*, *jere* : *gyere*, *borjas* : *borgyas*). S ugyane nyomon jártak, a melyeket a t. kérdező is fölemlít, a komáromi *teggyen*, *leggyen* alakok is.

Legnagyobb része azonban a *v* jellemű töveknek e hang kiestével nem a mássalhangzót, hanem az előző magánhangzót nyújtja meg; így lett a *tevjen*, *levjen*, *vevjen* alakokból *téjen*, *léjen*, *véjen*, s aztán *tégyen*, *légyen*, *végyen;* s végre a hangzó rövidülésével: *tegyen*, *legyen*, *vegyen*.

Eggynehány ideíartozó cselekvésszó a *v* kiestét mind a mássalhangzó, mind pedig a magánhangzó megnyujtásával pótolja; ezek: *jöjjön* és *jőjön*, *hijjon* és *híjon*, *szijja* és *szíja*, *vijjunk* és *víjunk* sat.

A *higyje*-féle irás nem helyeselhető; még helytelenebb az a másik, a melyet némelyek nem tudni micsoda magyarázat alapján ekként írnak: *hidje*.

6. K é r d é s. A Vasárnapi Újság f. é. 2. számában egy különben csinos vers jelent meg; csupán az alábbi kifejezés éktelenítette el előttem, szólván két első sora ilyeténképen: ‚Kicsi fehér házunk || *kész van* már egészen'.

Nekem ez a kifejezés sértette a fülemet, nagyon hajadzik az *ist fertig*-hez. A szerkesztőséget figyelmeztettem ama szerintem hibás kifejezésre. Nevezett lap azonban utóbbi számának szerkesztői üzeneteiben azt adja tudtomra, hogy ama kifejezés jó. a n é p i s h a s z n á l j a e g é s z o r s z á g s z e r t e s hogy én csak a kákán keresgéltem a csomót.

Én a nép között élek s ismerem a nyelvét; s a magyar klasszikusokat is jószerével átolvasgattam; de sem a népnél, sem az irók javarészénél ezt így nem találtam. *Kész van* helyett minden magyar ember azt mondaná: *Készen van;* vagy eggyszerűen: *kész*.

Ha mondattanilag elemezzük: *A ház kész van*, azt találjuk, hogy alanya: *ház*, állítmánya: *van;* s így a *kész* mint állapot határozó szerepelhetne, de ennek határozói alakja: *készen*. Vagy ha a *kész*-t, mint melléknevet veszem állítmányul, úgy harmadik személyre vonatkozólag a kapcsoló *van* igét nem szoktuk kitenni. Tehát vagy: ‚A mi házunk k é s z', vagy: ‚A mi házunk k é s z e n v a n'.

Bár a legmélyebb tisztelettel viseltetem a V. U. nagyérdemű szerkesztősége iránt, de nyelvtani vitákban nem tekinthetem legfelső forumnak; ép azért bátorkodom a Nyelvőr t. szerkesztőségét megkeresni, kérve szives nyilatkozatát az iránt: a) jónak s helyésnek találja-e ama kifejezést: b) vajjon használják-e valóban úgy egész országszertén.

F e l e l e t. Elsőbben a kérdés második pontjára adom meg a választ. Arra pontosan megfelelni, vajjon ez vagy az a használat eggyes vidékeken-e, s melyeken, vagy egész országszerte járatos-e, eggyes embernek mindenkor kényes és bajos dolog. Hogy magam is tisztába jöjjek tehát e kérdéssel, a kiknek szavára építeni lehet, többektől tudakozódtam s értesítésüket röviden a következőkbe foglalom össze.

‚Szolnokon, de környékén is egészen otthonos mindenfelé a nép közt a *kész van*-féle kifejezés: de ép oly szokásosnak mondható a *készen van* is. Lejjebb, pl. Csongrád megyében, már úgy látszik nem használják a *kész van* kifejezést. Legalább eggy csongrádi kollegám erősen megütközött, mikor előtte mondottam. Eggyszer N é g y e s y v e l is, ki szintén csongrádmegyei, erős szóvitám volt e kifejezés miatt, mert én így mondtam: *kész van*, mivel nálunk Alsó-Zemplén magyar vidékein is használják e kifejezést'. B a l o g P é t e r.

‚Esztergom és környékén született tanítványaimmal a *das haus ist fertig* mondatot magyarra fordíttatván ily feleleteket kaptam: A ház *kísz van* (Zseliz, Kőhidgyarmat, Búcs, Duna-Mocs, Sárkány, Köbölkút); *kísz van* és *kíszen van* (Esztergom, Ebed, Bátorkeszi, Érsekújvár); csak *készen van* (Párkány, Bajcs). Meg kell jegyeznem, hogy több diákom nem tiszta magyar faluból való'. B á r d o s R e m i g.

‚Az Alföldön, itt Szeged környékén, a nép eggyáltalán nem használja ezt a mondást, hogy ‚*a ház kész van*'. F e r e n c z i J á n o s.

H a l á s z I g n á c szóbeli értesítése szerint a *kész van* Veszprém és Fehér megyékben egészen szokatlan: de budapesti tanulóinak eggy része már használja a következővel eggyütt: ‚már *kész csináltam*'.

‚*A ház kész van*-féle kifejezés előttem eggyátalán nem szokatlan kifejezés: tanítványaim, debreceni és debrecenvidéki ismerőseim ezt a mondatot: ‚*das haus ist fertig*' egggyaránt fordították *a ház kész van* és *a ház készen van* szerkezettel'. K a r d o s A l b e r t.

‚Palóc vidéken főleg Nógrádban és Gömörben a *kész van*-féle kifejezés egészen szokatlan. Idegen anyanyelvű vagy máshonnan került emberek révén azonban nem ismeretlen s különösen Losoncon és Füleken meglehetős gyakran hallani'. Mikó Pál.

‚A *kész van*-t azelőtt germanizmusnak tartottam (es ist fertig); azért nagyon megütődtem kecskeméti dajkánk ilyen beszédén: ‚Nézzük meg *kész van*-e már a vacsora'. Azóta másoknál is megfigyeltem s hallgatóim beszélték, hogy Cegléden, Jászberényben, Debrecenben közönségesek ezek a kifejezések: *kész van*, *kész vagyunk*. Sőt fehérmegyei, rácalmási cselédünk is így mondogatja, s eggyszer még ilyent is hallottam tőle: ‚Majd hónapra *kész csinája* a szoknyát'. Simonyi Zsigmond.

‚Atyámtól, a ki komáromi, és anyámtól, a ki fölsőcsallóközi, soha se hallottam ezt, hogy *kész van*, hanem *kísszeń van*. Legelőször itt Budapesten ütötte meg a fülemet, s valahányszor hallottam, mindig bántott, mert éktelen germanizmusnak tartottam. Kolozsvárt is elég alkalmam volt hallani, de csak iskolázott emberektől meg cselédektől. A *kész van* szerkezetet a fiaim is haza hozták az iskolából, s mikor megkérdeztem tőlük, mért mondják így, azt felelték, hogy a többi fiúk is úgy mondják. Itt azt kell megjegyeznem, hogy a professzoraik között több olyan volt, a kiknek a magyar nem volt anyanyelvük. Nehány ismerősömet is megkérdeztem; azt vallották, hogy a néptől a *kész van* szólást nem hallották, csak városi emberektől, különösebben mesterembertől'. Szinnyei József.

Tavassy Mária Komárom megyéből és Turánszky Irén Esztergomból odanyilatkoznak, hogy az ő vidékükön nemcsak a nép, hanem még a müveltebb osztályok se használják a *kész van* kifejezést, hanem *készen van* vagy eggyszerűen csak *kész*.

Radó Vilmos is, a ki a Csongrád és Heves megye népének nyelvét jól ismeri, hasonlókép szokatlannak mondja a kérdésbeli *kész van* szerkezetet.

Az eddigi adatok szerint a *kész van* az ország keleti felének vidékein éli divatját; s így az ‚országszerte' kifejezés, a melyet a Vasárnapi ujság használ, kelleténél jóval többet mond.

A mi engem illet, megvallom, az én nyelvérzékemet épen oly szokatlanul érinti s erősen sérti, akár a *végeladom*, *kérem megküldeni* s hasonló fonákságok. S ha tekintetbe vesszük, hogy irodalmunk a legrégibb időktől kezdve napjainkig, a mennyire az én megfigyelésem terjed, teljesen ment volt e szokatlanságtól; továbbá

hogy e használat nyelvünknek ama törvényével. a mely szerint a *van* ige, ha az állítmány névszó, vagy ilyenül használt más beszedrész, kifejezetlenül marad: azt kell mondanunk, hogy ez a szerkezet idegen nyelv hatásának az eredménye. Minthogy pedig leginkább Erdélyben s az ország ama vidékein van használatban, a melyek az oláhsággal folytonos érintkezésben állanak, azt kell tartanunk, hogy ez az oláh szerkezetnek: ‚casá *e* gata' másolata — a ház kész *van*.

Hogy oly vidékekre is elterjedt, a melyek távolabb állnak az oláhságtól, azon nincs mit csodálkoznunk, ha fontolóra vesszük, hogy a közlekedő eszközök szaporodtával az érintkezés az egyes vidékek lakói közt mind sürűbb és sürűbbé vált: továbbá, hogy az idegen nyelvek nyomása alatt álló iskola növendékei s a szokatlanságokon kapdosó félmüveltek osztálya s a cselédség igen alkalmas eszközei és apostolai a terjesztésnek. Hogy mily gyorsan tenyészik s mily erős gyökeret ver csak pár év alatt is akár mely idegenszerüség, világos példák reá a szintén oláh használatnak következő képmásai: *kell hogy menjek*, *mondta lesz*, *ujból*, a melyek az irodalomban csak nehány évtized előtt is mondhatni merőben ismeretlenek voltak, s ma már ketteje egészen meghonosult s harmadika is a legjobb úton van, hogy meggolgárosodjek: sőt az *ujból* oly erősen vetette meg lábát, hogy az *újra* szinte kipusztuló félben van, s ha még *az ujbóloz* is divatba talál jönni, az *újra* csak a szótárakban lesz megtalálható.

Simonyi nyilatkozata arra enged következtetést vonni, hogy ő, habár maga is eleinte annak tartotta, most már nem tartja többé e szerkezetet idegenszerüségnek, a mióta meggyőződött róla, hogy tiszta magyar ajkú vidékek is használják: de hogy ez még nem elég bizonyíték valamely kifejezés eredeti-sége mellett, ekeen szóló tanú reá a *szó* szoros értelmében országszerte elterjedt s az irodalomban és nép ajkán eggyként járatos *jól néz ki*, sőt már így is: *jól kinéz* kifejezés, a melyet azt hiszem mind ennek ellenére se lehet hazai termeknek tartani. Hogy a kecskeméti - fehérmegyei születésü magyar ember használása még kevesebet nyom a *béz van* eredetisége - helyessége mellett, magának Simonyinak vallomása a legkitünőbb tanú reá, mert ugyanő ez. 1. hogy ugyanaz a fehérmegyei ember ezt is mondotta: Még hónapra *béz caiuája* a szokmyát. A mily szerencsés látogatásaik az oskolába idegen ajkú szülők gyermeke, s a mennyire egy hogy a szóra az ily tanulóknak a kinek vagy megmaradt vagy kezdetben így a

gyenge lábon áll a nyelvérzékük, el lehetünk készülve rá, hogy a mint a Bárdos említette esetek bizonyítják, a *kész van* mellett a legmagyarabb vidékeken is nem sokára terjedésnek indul ez a most még ujdonatúj *kész csinálom* is.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Palócvidékiek.

Ëb ádogásson, hogy fogyogásson: ha mind elosztom, nekem mi marad.

Kosú is, bákú is: eggy rókáról két bőrt. Főleg akkor mondják, mikor a gyerek pl. pusztán is, meg mákozva is kér a csíkból (tésztából).

Nem bânt á sâr á këmëncên: olyat kérsz (v. akarsz), a mi nincs, nem lehet.

Háluskât főznénk, há turó vónà, de liszt nincs (akkor mondják, ha valaki olyat ohajt, a mire nincs módja).

Turós izê, mákos në emlëgezsd: hiába ohajtott jófélék.

Vërgyi-vërës, kupikêk, lâttátlán szinű ruhá: (azt igérik tréfából a csak jutalomért jó lenni akaró gyereknek).

Hol vótâ lelkëm? — Ëbkêrgyi faluba.

Mit râg áz á kópé? — Ebëszi szivvât.

Oszolly kösse'g, nincs könyörgé's!: vége a mulatságnak, vagy az a mire várnak, úgy sem lesz meg.

Hótt ember vigyorgása || sajttalan kukorica kása || ló dobbantása. (Képtelenségeknek vagy sületlen beszédnek a kigunyolása.)

(Gömör m. Vály völgye.)

MIKÓ PÁL.

Erdélyiek.

Büdös a guzsaj, ha kibujik a csoány: tavasszal unalmas már a fonás.

Az isten megfizeti: áldja meg az isten (vmiért).

Álgyon meg az isten, hogy olyan állandó legyen a dógod, mint a rostában a víz: tréfás átokforma.

Nem ütött még meg az álom?: nem vagy még álmos?

Minden füstöl jár nekem eggy véka törökbuza s tíz krajcár péz: minden háztól eggy véka kukoricát és tíz krajcárt kapok.

Még pokróc lett a tejen, uan vastag: kövér, zsiros tejföle van.

Két rendbe is esett ma eső: két ízben, kétszer.

Háromverset is keresett itt a szomszéd: háromszor is keresett.

(Aranyos-Torda m. Gerend.)

VÉGH MARISKA.

Párbeszédek.

— Kirűl beszílnek?

— A P. tekintetes úrrúl. Nem mindenki tud annak kedvire dógozni: ojan nyűgös ember az. Níccer mekkapáltam az űtetíst, de még ugyan hozzálássak három nap, hogy mekkapájjam. Felvágattya ásónyomnyira, de még a pálcájával is szurkájja utánnam a fődet, hogy hadd levegőzze ki magát.

— Hát terem-i az űtetís?

— Lök ety-két billenget. Kár, hogy fával is teli van.

— Meg is szakad aszt a sok fát nevelni!

— Maga is egísz nap níty-kízláb bajol benne.

— Nem erőszakos muszáj az.

— Nem is teszi aszt más senki. Meg a mennyit rákőtt, ha telne is tőle, as se teszi, a ki harminc-negyven ezerig áll vagyonképpen. Mindétig fírgeli, gyóntatja aszt a szőllőt. Asz mongya, a fejír fíreg eszi. Mám mondok, hogy enni aszt a keserűsíget? Asz mongya ám, hogy ojan okos embernek tartyuk magunkat, mégse tudunk a szőllőhö.

— Kár az a nagy okosság! Temírdek pízt rákőtt haszon nekül. Az onokája íri annak a hasznát, vagy as se.

— Bion nyűgös munka van vélle. A kik ott lakunk, nem szeret neki dógozni ety se. Meg hogy nem is pipás maga, a pipás embert se akcentájja.

— Mán hogy oda köpköd a szőllőre.

— Meg akart tromfolni a D. tanárral is, hogy fejűl ne kapjík a szőllőmunkán vélle. Mer asz mongya, ikább több mennyík rá eggy nappal, csakhogy jó legyík. A fődet is rárakattya mind eggy cseppig, csakhogy gödör ne legyík az ormó hejin.

— A szegíny ember csak csikojja a fődet, de nem írdemes a munkára. A góher se írt meg, pedig hún vagyunk? Szeptember közepe fele.

— De meglehetősön kerül abban; a többinek is nagy a szemje, csakhogy ojan kik-ződ.

— Vegyík kee, egyík ebbűl a hercegszilvábúl. Csupa jó, mer üdíti felfele az elmét.

— Nekem is vót annyi, mint a sár, de mán elhordódott a piacra. Bercencei szilva is lesz bűvön. Inye, de kemíny ez a gyertyáñfa! Nem megy meg belőle három embernek se eggy öl eggy nap, ojan munkás fa ez!

(Debrecen.)

KULCSÁR ENDRE.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

cáfát: ringy-rongy; ringyó (cáfátos: lompos, sáros).

cákk: bevágás, fogacska. ‚Hány cákkot sufrikâtâ mâ ki Ërzsu?' (innen: cákkoz, cákli, cákkos, cikk-cakk.)

céklá: vörösrépa.

cicúská-mácúská: simogatásnál használt mondóka.

cickáfárk: bolyhos, barkavirágú növény.

ciget (chígét): sír. A hang utánzásával gúnyoló szó.

cifruská: ciprus.

cigâñkodik: hazudozik, árulkodik. ‚Ugyë mâ mëgint cigâñkottâ ott râm'.

cihá: a tollpárna fölső tokja (az alsó: trubu).

cihog: nevetkérezik, nevetgél.

cikás: fogdoska; játéknem (n.).

cikk: gerezd. Cikkhagyma: fokhagyma v. cikkes vöröshagyma.

cikrá: szikra. (A legtöbb szikezdetű szó eleje ci-: cirt, cirom, cippant.)

cimbâl, cimbâsz: huzigál, ráncigál. ‚Ugyáñ hággyêk nekëm bêkêt, në cimbâsszêk (cimbâllyêk) mind ëk kutyât! Ej hállod, de koucos vágy, ki cimbât mâ mëgëst mëg?'

cinádoniá: gyógyító növény. ‚Mi bájá á kezinek szomszêdásszoñ? — Râmënt á lúg, osz lëforrószta, mos tëttem râ cinádoniât'.

cinkus: játszótárs, csiny-társ. ‚No eriggy mâ, rêg vâr á cinkusod otki!'

cincêr: cincinbogár; nagybajuszú cserbüly.

cingâr: nyurga, hosszú-vékony ember.

cingli: mérő háromszög, az ácsoknál, máskép winkli.

cintoriá: piros virágú gyógyító növény. (Néha összetévesztik a cinadoniával.)

cipekëdik: nehezet emelget, hord. ‚Ugyáñ në cipekëggy mâ ávvál á bátuval, úcs csë bírod të ászt házâig!'

cipuská: ki nem puttyogott (pattant, taréjazott) kukoricaszëm. ‚Ên letjobbañ szeretëm á cipuskât, á putyoktátott kukoricá olyáñ mind á topló. — De veszëttáttá, ki is hú áttú á fogád'

cirkli: cirkalom. Iskolai műszó (Losonc).

cirköles (g.), cirok (n.): seprűnek való növény. A magvát is így nevezik, melyet szükség esetén sárgakása helyett adnak a csirkéknek.

cohol: nógat. ‚Ëleget coholom, hogy mënnyêk á tâncbá (= bálba); de há mikor nem ákár tâncónyi'.

col: hüvelyk. A régi mérték részei: öl, rőf, sukk, col, línia.

copf: hajfonat. Más néven foncsik; eggy hajfonat: copf; kettős hajfonat: foncsik; többes: tyúkos. Ugyanez néhol vrkocs, varkocs, vërkocs.

cők: savanyú tészta, melyet kenyérsütéskor a kovászba kevernek élesztőképen. ‚Komâni ásszo! ággyék, há váñ ëk kis cőköt; á zenyímet mër-

râktá á zeger, osz mos nem tok sütnyi. — Bi zên nekëm nincs, komâmásszo, mer ên pârrál sütök'.

cucáj: kis ködmön, gyapjas bőrrel bélelt lajbi. ‚De csák vët fël ászt á cucájt, mer hívës váñ odá ki. — Minek? Isz rájtám á pruszlyik.'

cucli: az elválasztott gyerek szopókája, melyet cukros tejbe mártanak s úgy adnak a szájába; tréfásan az emlőt is jelenti. ‚Te Mâri te, hová tétted á gyerëk cuclijât; nem tok velë mi csinânyi, úgy ri.'

cuclizik: szopik, szopogat. ‚Áccá mâ ászt á korsót, në cuclizz rájtá ánnyit! — De há mikor ollyáñ lássán gyün á viz a cuclijân.

cunâ: puellae vagina. Becézgetésnél használt szó.

cundrá: 1) ugyanaz, 2) a kis lány becézgető neve.

curhol: szidva nógat. ‚Hijâbá curholom minděnnáp, mêg së fog rájtá.'

cupog: potyog; cupp hangot hallat. ‚Nêzz mëcs csák te, mi cupog oda be! — Hát bi á mácská lëvertë á kosárát, oszt á hurká min kicupogott!'

cuppánt: pottyant. ‚Hogy áz íz ëgyë mëg á dolgod; mâ mëgint belëcuppantottad á vízbe a száppánt; hogy veszëm mos ki?'

cvikli: a szoknya eggyik része; más a szêl. ‚Háñ cviklibe szábod á ruhâd. Borcsá? — Nem szábom bi ên ëgybe së: nem këll nekëm áz á csudá cviklis szoknyá; szëbb nekëm áz á mi hêt szélbű váñ'. (A városi, hosszú ruha a cviklis.)

Mikó Pál.

Gömörmegyeiek.

ráfanyalodik: rászánja magát, kelletlenül határozza el magát vmire.

rakás: 16 kévés kereszt.

rárózsázik. ‚Maj rádrózsázok én megájjszi!': majd rád borítom a vizes pokrócot (Kelemér).

rátó: öblös kis tömzsi fazek. ‚Tőts a rátóba vizet'.

rëkli: leíle. női ruhanemű.

rempely: verdung, felmezely.

ripat: mocsok, piszok, szenny. ‚Ha...d-é fiam, csupa ripat az arcod, mért nem mosod mëg?'

rocska: veder. Mëgyek ...fogója van. ‚Kivisz ...rocska ...mëgtátva ...

rózs...: józan. ‚Két liter bor... vettem be délután, oszt méigis rózsan vagyok'.

röstöl: henyél, hever, lazsugál. ‚Në röstölly má te kuvasz.'

rudas: petrence, kis kazal. ‚Mënnyetëk ki Pëstáva a réitre, azutén rakjátok rudasokba a széinat'.

rücskös: ragyás. ‚Nem látta kied azt a vörös, rücskös embert?'

sokból gyünki: bajjal jár.

trottyan. ‚Hat ëccër a fazék olyan nagyot trottyant, mintha ëp pirkat ...ötek vóna ki'.

turós ganca: tejeztartalmú.

usgyé. ‚S akkor osztán usgyé kifelé, mint az ürge, mikor kiönti a feszkiből'.

ütet: ‚Nem ér az egy ...tartót ...'

Ladányi Béla.

Lozsádiak.

galy: göröngy. ‚Jaj magam! de galyas az út!‘
gëbërics: fukar. ‚Az ullan gëbërics embër‘.
gërbe: rossz lelkű. ‚Az a gërbe nótárius kicsalt a kezembűl‘.
góda: koca. ‚A góda mëg-malacazatt az este‘.
gyün: jő: gyünn: jöjjön.
hácskó: hágcsó.
haraszt: falevél-lomb. Hull már a haraszt a fákrúl‘.
hasmánt: haslag. ‚Att fekütt kít napig is hasmánt az erdőbe‘.
ház: szoba (de eredeti értelmében is).
hëntërëg: forgolódik. ‚Biz ëggy órát elhëntërëgtem. mig elaluttam‘.
hun: hol; valahun: valahol.
húz hazzá: szereti. ‚Inkább húz Sárihaz, pedig szëgíny‘.
húzódik tűlle: idegenkedik. ‚A tanulástúl ű nem húzódatt, csak hattuk ôna‘.
idvezűlten: nagy örömmel, lelkesülten. ‚Idvezűlten várták, mëgirkëzzík az aranyhajju‘.
ige: három szál fonál a matólán; eggy pászma 10 ige = 30 szál.
ippeg, ippeng: épen.
ivákal: ivogat.
izík: takarmánymaradék, mit a barmok nem ettek meg (ízék).
javánkadik: jajgat. ‚Ëlëget sivánkadtak, javánkadtak a szülei, űk azír útnak indulának‘.
jólelkütévő: jó lelkű, szánakozó, jótevő.
kába: esztelen, bolond.
kábalyadik: tébolyodik, eszében meghibázik.
kacsagó: pusztán eggymagára levő. ‚Nem ôt egyebe, csak eggy kicsi kacsagó háza‘.
kakiska: kis kakas.
karkabilla: csiga [gólya is (?)].
kát: kiált. ‚Në kács akkarákat te!‘
ked: kegyelmed. ‚Haggya el ked a Sárit a szëktetőbe‘.
këgyesënn: vígan. ‚Mërre más jár nagy këgyesënn, én att járak keservesënn‘.
kerík-kéve: küllő.
keríksár: a tengelyen összegyűlő szekérkenő.
kiadó: bőköltő, pazarló. ‚A mük eszünk által is vëttë el az isten, mêt igën kiadók ôtunk; tœbbet attunk ki, mennyit bévëttünk‘.
kieszmélëdik: magához tér. ‚Hagy kieszmélëdëtt, akkar látta‘.
kipneve: keresztneve (?). ‚Kíp nevirűl nem ismerhettë mëg‘.
kitréfál: megtréfál.
kiválaszt: kihágy. ‚Kœszënnyük annak az atyánkfiának, hagy münkët a tœbbi atyafiak kœzül ki nem választa‘.
kócsin: ól. ‚Hadd têm a kócsinba a lavat‘.
kœnyvezik: könnyez.
lëcsip: levág. ‚Eggy ütisbűl lëcsipé a nyakát‘.
lëfardul: történik, elmúlik. ‚Sak jó, sak rossz lëfardult azóta‘.
legínszër: legények csoportja, sora (továbbá: cigánszër).
lëhúll: ledől. ‚Mënnék, de lehull a körtefa s a vetisëmët elroncsa‘.
letelepedik: leül. ‚Telepëggyék le nálunk‘.

Kolumbán Samu.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a.

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. **A magyar nyelvnek eredete** és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. **A népnyelv és a nyelvjárások.** V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 MÁRCIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. III. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

TARTALOM.

Szómagyarázatok : Oldal.

Áspa. *Melich János* 97

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 99

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 104

Gondolatok Kemény Zsigmond nyelvéről. *Pap Ferenc* 113

Hangrövidítő tövek. *Bartha József* 117

S mi ne tudnánk latinul? *Szarvas Gábor* 124

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Hodály. *Balassa József* 130

Előte, előtő. *Simonyi Zsigmond* 131

A ‚felé' névutó irányhatározók mellett. *Simonyi Zsigmond* 132

Külföldi magyarok. *Bánóczi József* 133

Kész van. *Füredi Ignác. Paal Gyula. Barbarics Róbert. Maczki Valér. Bánóczi József. Rupp Kornél. Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor* 134

Népnyelvhagyományok :

Párbeszédek. *Gresits Miksa* 140

Népadomák. *Szőlgyény Ferenc* 141

Tréfás versikék. *Istvánffy Gyula* 141

Tájszók. *Komjáthy Sándor. Kolumbán Samu. Mikó Pál* 142

TUDNIVALÓ.

A „**Magyar Nyelvőr**" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. MÁRCIUS 15. **III. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Áspa.

Ismeretes a Nyelvőr olvasói előtt, hogy az *áspa* szó jövevény; csupán honosságára nézve eltérők a vélemények. Vannak, kik olasznak, s vannak, a kik németnek tartják. Elindultam én is, hogy az *áspa* kétségtelen származó levelét megszerezzem, s kopogtattam a legilletékesebb helyen: az új ‚Magyar Tájszótárnál'.

A MTájszótárban ez áll: ‚*áspa* (Dunántúl Nyr. V.128: Rábaköz Tsz.: Baranya m. Ormányság Tsz.: Baranya m. Sz.-Lőrinc Nyr. XVII.335: Vas m. Kemenesalja Tsz.: *ásfa* (Gömör m. Krasznahorka-Váralja Nyr. III.184: *ásop* Vas m. Őrség Nyr. II.324; *áspó* (Göcsej Tsz.: *áspu* Vas m. Őrség MNy. V.78: *ázsop* (Göcsej Resznek Nyr. XII.188): motolla. || *Áspál*: motollál; *áspáló*: motolla: áspáló *fa*, áspáló *vas* || *Áspunyi*: áspálni Vas m. Őrség Nyr. II.324'. A NySzótárban csak az *áspa* és *össze-áspál* van meg.

A közlött példákból látjuk, hogy az *áspa* szónak következő változatai vannak: *áspó*, *áspu*; *ásop*, *ázsop*; *áspa*, *ásfa*. Igék: *áspál*, *áspunyi*.

Említettem, hogy az *áspá*-t majd az olaszból, majd a németből eredeztették. Simonyi Zs. (Nyr. VII.245) s utána Vizoly Zakariás (‚Germán elemek a magyarban' című töredékes munkájában) rámutattak az *áspa* eredetére. Szerintük e szó az úfn. *haspel*-ből lett. Ezen származás elfogadása esetén a szó így magyarázódnék; először lett **áspoly*, majd *áspó*, mint *ráspoly* > *ráspó*. A Tsz.-beli őrségi *áspu* könnyen magyarázódnék az *áspó*-ból, ha tudjuk, hogy az Őrségben a szóvégi *ó*, *ő* helyén mindég *u*, *ü*-t mondanak (Balassa: Magyar nyelvj. 34).

Az *áspa* alak ép úgy válhatott az *áspó*-ból, mint a hogy a *buckó*-ból a *bucka* (Nyr. XII.302). Itt ugyanis a szóvégi *ó* megrövidült s megrövidülése után, minthogy a magyar szó végén a nyiltság második fokán rövid hangot meg nem tűr, nyiltabbra vált.

A fejlődés menete tehát ez lehetne: **áspoly* > *áspó (áspu)* > **áspo* > *áspa*. A rövid *o* végű alakból lett hangátvetéssel a nyelvjárási *ásop*, *ázsop*. Ugyanilyen fejlődést mutat a *konkoly* szó, melyből *konkó*, s az *ó* megrövidülése után ennek nyiltabbra váltakor: *konka* lett (Nyr. I.180. XII.302). Az *ásfa* népetimologia, a milyen a *satrafa* (Nyr. XII.351).

Látjuk tehát, hogy a német *haspel*-ből igen szépen tudjuk az *áspa* alak különböző nyelvjárási változatait megmagyarázni. Csak eggy a bökkenő. Nem tudjuk urát adni annak, hova tűnt el a magyar jövevényszónál a *h*. Nincsen igazoló példánk arra, hogy a német szókezdő *h* a magyarban nyomtalanul eltűnt volna. S ez az eggy körülmény arra kényszerit bennünket, kopogtassunk más megfejtés után.

Kőrösi Sándor (Nyr. XV.162. l. és ‚A magyar nyelvbeli olasz elemek' című újabbi dolgozatában az *áspá*-t olasz jövevényszónak mondja. A neki megfelelő olasz szó *aspo*, a mely maga is jövevény, s eredetije az ófn. *haspa*, kfn. *haspe*: fibula, spira. girgillus (Schade Altdeutsch. Wörterb. PhilKözl. XII.450. Berghoffer).

Kőrösi eggyeztetését szó nélkül elfogadhatnók, ha szavunknak csakis *áspa* alakja lenne. De mikép magyarázódik ki a nyelvjárási *áspó, áspu, ásop, ázsop?* Olasz kölcsönvételeink *pálya*: ol. *palio; picula*: ol. *pizzolo; torzsa*: ol. *torso; articsóka*: ol. *articiocco; bandita*: ol. *bandito; brácsa*: ol. *braccio* sat. eggy se hangzik se az irodalmi, se pedig a népnyelvben *pályó, torzsó, banditó*-nak. Az *áspá*-nak azonban megvan az *áspó* alakja.

A nyelvjárási változatok számbavételével a Kőrösi eggyeztetésének főleg az emel akadályt, hogy a magyarban megvan a nyiltabbra válás hajlandósága. Eggyrészt ez az oka annak is, hogy az olasz szóvégi *o*-ból a magyarban *a* lett. Az olasz *aspo*-t semmi esetre se vehettük át *áspo* alakban, mert ez ellenkeznék olasz jövevényszavaink hangtanával. Hogyan magyarázzuk meg hát a nyelvjárási változatokat? A németből könnyű volna eredeztetni szavunkat, de akadály a szókezdő *h* elhagyása. Vagy talán a német *haspel* és az olasz *aspo* eggymásra hatásával keletkeztek az *áspó, áspu?*

Próbáljunk a kérdésre az olaszsággal felelni. Az ol. *aspo*-ból rendes hangfejlődéssel *áspa* lett. Az *áspa* a Tsz. tanúvallomása szerint főleg dunántúli szó, s *áspó, áspu, ásop, ázsop, áspunyi* változatai csakis Dunántúl fordulnak elő. Ismeretes, hogy Dunántúl *a* helyett *o*-t mondanak a szó végén, vagy a szó belsejében,

ha az előbbi szótagban hosszú *á* van: *káko*, *bábo*, *pávo*; *házo*, *lábo*, *házbo*, *fáro*; *vággyo*, *várgyo*; *szárod*, *vállol*, *szántonyi* sat. (Balassa: MNyelvj. 27). Ez a zártabbá válás felé törekvés a nyugati nyelvjárásterületben erősebben van kifejlődve, mint a szorosabb értelemben vett dunántúli nyelvjárásban (Balassa elnevezése és fölosztása szerint). Itt ugyanis csak *ǫ*-féle hangot ejtenek a nyugati nyelvjárásterület *o*-ja helyén (Balassa: MNyelvj. 41).

Ezen analogiák alapján következtethetjük, hogy Dunántúl, a nyugati nyelvjárásterületben *áspo* is hallható, a melyet a dunántúli többi nyelvjárásokban esetleg *áspǫ*-nak mondanak. Ebből a visszafejlődött *áspo* főnévből lett az *áspol* ige (*vállol* Balassa: MNyelvj. 27); főnévi igeneve: **áspolni* ≻ *áspónyi*, *áspúnyi*, (Őrség) *áspunyi*. Az *áspónyi*, *áspunyi*-ból elvonás útján lett *áspó*, *áspu*, másrészt hangátvetéssel *ásop*, *ázsop*. Az *áspál* rendes képzés az *áspá*-ból.

Megfejtésemben hivatkoztam egy visszafejlődött *áspo* alakra. Ezen sarkallik magyarázatom. A nyugati nyelvjárásterületben *áspo*, a szorosabb értelemben vett dunántúli nyelvjárásban *áspǫ*-nak kellene hangzania. Lehet, hogy gyűjtőink még hírt fognak róla adni.

A jelentés volna még hátra. Az új Magyar Tájszótár egybehangzó adatai alapján a szónak ‚motolla' az értelme, a melynek eredetije a *motovilo*. ‚Motolla' az az eszköz, a melyre a megfont kenderfonalat rátekerik, s így az *áspa* is az. Hibás tehát Vizoly Z. adata, ki azt mondja, hogy az *áspa*: kenderfésülésre használt fogas eszköz' (Germán elemek a magyarban).

MELICH JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Iszkumpia (Székelyföld Kiss Mihály): *szkompia*: rhus conaria: gerberrinde PPB. (Vect. Trans. 26) NySzótár — ol. *skumpie*: rhus cotinus, sumac: gerberbaum, sumach (Cihac. Barcianu).

izgána: izgága (Háromszék m. Vadr.; Győrffy Iván). ‚Mit a gútot giresáváskodol annyit, te *izgána*!' (Háromszék m. Vadr. 365) — ol. *izg°ânĕ* ≺ őszl. *izgonă*: expulsio (Edelspacher. NyK. XII.102).

kacsula: sapka-játék (Udvarhely m. Vadr.; Győrffy Iván) — ol. *kĕ°ulĕ*: bonnet, casquette, calotte: mütze (Cihac. Barcianu) ≺ albán *kĕsuljĕ*: bonnet, casquette. Tárgyalta Edelspacher is (NyK. XII.102).

kacsulia: fekete fejű fehér kecske (Székelyföld Kriza) — ol. *kačulie*: petite tête, bulbe. pomme (d'une canne etc.), huppe des oiseaux; köpfchen, schopf der vögel (Cihac, Barcianu) ≺ albán *kačulj*; huppe des oiseaux).

kalabálé: veszekedés, csetepaté, galiba (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *kalabalik*: bagage, train, effets, multitude, tumulte, tapage, rumeur, vacarme (Cihac) ≺ tör. *kalabalĭk*: multitude, confusion, bagage, attirail, train, tracas, suite de valets (vö. újgör. καλαμπαλίκι: désordre, confusion; alb. *kalabalēk*: alarme, rebellion; szb. horv. *kalabaluk*: multitude). A székely *kalabálé* változatának tarthatjuk a Szatmár megyéből, Nagybányáról közölt *kalabala* szót, a mely (Nyr. X.93) így van értelmezve: ‚semmiség, haszontalanság, zűrzavar, veszekedés, lárma': s ide vonható még a ‚verekedést' jelentő háromszéki *kalaba* is (MNy. VI.333; Győrffy Iván). De más az Alföldről (úgy látszik, a déli Alföldről) közölt *kalaba*: ‚lármás veszekedés' (Nyr. XIV.95): ez az ugyanott használatos *kajaba* változata, az utóbbi pedig a *kajabál* (kiabál) igéből kikövetkeztetett főnév. Hogy pedig a székely *kalaba* tájszót nem tartom ezzel a *kajaba*-val azonosítható, vagyis a *kajabál* igéből kikövetkeztetett főnévnek, arra jó okom van; t. i. az, hogy Erdélyben tudtommal nem használják a *kajabál* alakot, hanem ott általában a *kijábál* alak járja. — Nem lehetetlen, hogy a *kalabálé* egyenesen a törökből került a magyarba, de elterjedését tekintve inkább azt kell hinnünk, hogy az oláhoktól vették a keleti nyelvjárások. A mi az *-ik* szóvégnek *-é*-re változását illeti, ez a mi csuvasos hangalakú török jövevényszavainkra emlékeztet, de természetesen eszünkbe se juthat, hogy a *kalabálé*-t azokkal eggy sorba (vagyis átvételét velük eggy időbe) helyezzük, még ha a törökségből átvettnek tartanók is. Azt hiszem, hogy a *kalabalik*-ot a magyar nyelvérzék olyanféle ikerszónak vette, a milyeneknek se szeri se száma a mi nyelvünkben, s aztán a *csete-paté*, *handa-banda*, *cula-bula*, *csajta-bajta*, *kele-kóla*, *csete-bota*, *herce-hurca*, *csiri-csáré*-félék analógiájára alakította át *kalabálé*- v. *kala-bala*-vá. (A *kalabálé* szó összefügg a köznyelvi *galiba*-val; vö. az utóbbinak az eredetéről Kúnos Ignác értekezését: Nyr. XXII.1).

kalákán: gálic (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kĕlĕkān (kalakān)*: sulfate de cuivre, vitriol martial; eisenvitriol (Cihac, Barcianu) ≺ újgörög χάλκανθον.

kalcon *(kálcon)*: rövidszárú csizma (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526: Király Pál) — ol. *kĕlcun*: chausse, chaussette, bas: fusssocken, hallbstiefel, schuh (Cihac, Barcianu) < latin **calceon (calceo)*: vö. olasz *calzone*, spany. *calzon* sat.

kálik: semmi ember (Brassó m. Hétfalu, Bácsfalu Nyr. III. 563); gyanús hírű, kikapós — asszony v. leány (Hétfalu Király Pál); *káli* [?]: rosszféle, pl. ‚*Káli* leján a, ne mënny utána' (Hétfalu Nyr. XXII.48) — ol. *kalik*: gueux, misérable, homme estropié; bettler, taugenichts (Cihac, Barcianu). Ez a szó a szlávságból került az oláhba; vö. orosz *kalika*, *kaléka*: elend, fremd; rut. *kaliku*: krüppel; lengy. *kaleka*; a szlávság a törökből vette, a hol a szó *kalak* alakban van meg, s ennek az eredetije a perzsa *kâlak*: difformé (Cihac, Miklosich).

kalugyer: remete (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *kĕlugër*: religieux, moine; mönch (Cihac, Barcianu). Cihac véleménye szerint e szó az újgörögből (καλόγερος) került az oláhba; én azonban valószinűbbnek tartom, hogy a szlávságból vették át: vö. ószl. *kalugerъ*: mönch; bolg. *kaloger*; szb. *kaluđjer*; or. *kalogerъ*.

kámota (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; Tatrang Nyr. II.477; *kámata* Háromszék m. Nyén [csángó falu] Erdélyi Lajos): kamat — ol. *kamĕtă*: intérêt, usure; zinsen, interessen (Cihac, Barcianu). Ez az eggybevetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.102). A köznyelvi *kamat* szó a szlávságból került hozzánk; a csángók *kámota* szava külön átvétel. Az oláh *kamĕtă* aligha közletlenül az újgörögből (κάματος) van átvéve, mint Cihac véli, hanem inkább a szlávságból (vö szb., horv., rut. *kamata*). A csángó *kámota* akár a szláv *kamata* mássa is lehetne, de akkor alkalmasint *kamata*-nak hangzanék: az oláhból való átvétel mellett szól a tájszó előfordulása helyén kívül az első szótag hosszú *á*-ja, a mely a *kàmĕtă* szó első tagjának hangsulyos *a*-jából könnyen fejlődhetett.

kapica: mereklye (Ballagi teljes szótárából közli Edelspacher; az én adataim között nincs meg, de CzF. szótára Lőrincz Károlyra való hivatkozással említi, a ki később a Nyr.-ben is közölt tájszavakat, még pedig Kapnik vidékéről valókat [II.181. 235. 276]. s igy valószinű, hogy ez is odavaló tájszó) — ol. *kĕpicĕ*, *kopicĕ*: petit tas, petite meule de foin; das häufchen heu (Cihac, Barcianu). Edelspacher szerint ‚a magyar alak oly hangárnyalatot mutat,

melyből a származás, illetve kölcsönzés közvetlenségére nézt nem vonhatunk következtetést' (NyK. XII.102), t. i. arra nézve, hogy ez a szó egyenesen a szlávságból, vagy az oláhból került-e a magyarba. Ebben igaza van. Miklosich a Lexicon palaeoslovenicumban idéz ugyan olyan szláv alakokat, a melyeknek magyar megfelelője *kapica* lehetne (lengy. *kopica*, cs. *kopice*, úszl. *kopica*), de ha a szó csakugyan Kapnik vidékén (Szatmár megyében) él, akkor valószinűbb, hogy az oláh nyelvből van átvéve. Már CzF. ráutalt arra, és helyesen, hogy a *kapica* összefügg a *kupac* szóval; — az utóbbira nézve nincsen kétség, hogy a szlávságból vettük át (vö. cs. *kopec*, úszl. *kupec*, szb. horv. *kupac*). [E sorok már ki voltak szedve, mikor arról értesültem, hogy a cimbeli szó *kaptyica* alakban ismeretes Kolozs m. Nagy-Idán].

kapsin: földi eper (Brassó m. Hétfalu Király Pál): *kapsa* [?]: különös nagy neme az epernek (uo. MNy. V.347) — ol. *kăpčun*, *kăpšună*: die grosse felderdbeere, riesenerdbeere (Barcianu).

káptyil: mételyes juh (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *kapki*: étourdi, fou, quinteux, qui a le vertigo, à qui la tête tourne; schwindelig, verrückt; [juhról:] drehkrank (Cihac. Barcianu); *oáje kapkie*: das drehkranke schaf (Barcianu). A magyar szó, mint a végén levő *l* mutatja, az oláh szónak valamelyik határozott (végartikulusos) alakjából lett. Az ol. *k (ki)*: magy. *ty (tyi)* hangmegfelelésre nézve vö. *entyinál* (Nyr. XXII.436).

karuca: kleiner unbeschlagener wagen (NySzótár); kis szekér (gyermekek számára), oláh szekér, targonca (Zalathna vid. Nyr. XIII.238; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.47; Moldvai csáng. Nyr. X.153. 203); *kĕruca*: ua. (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *kărucă*: der leichte wagen (Barcianu): a *kar* (= lat. *carrus*, *carrum*) kicsinyítője, vö. olasz *carrozza*, sp. *carroza*, port. *caroça*, prov. *carros*, fr. *carosse* (Cihac). [Utólag arról értesültem, hogy a *karuca* szó Szilágy, Kolozs, Udvarhely, Háromszék és Hunyad megyében is ismeretes].

kaskavál: a havason készült hétfalusi sajt (Hétfalu, Zajzon Nyr. III.327) — ol. *kaškaval*: une sorte de fromage; laibkäse (Cihac, Barcianu) < tör. *kaškaval*: sorte de fromage; eine art käse (Zenker). [Udvarhely és Háromszék megyében, mint utólag értesültem, *káskaválé*].

katucs: csokor, másli. ‚Katucsra kötni' (Szatmár Nyr. VII. 283) — ? ol. *kătušă*, plur. *kătušj*: entraves, menottes; fers, chaine; fesseln, ketten, handeisen (Cihac, Barcianu).

kecel: kutyakölyök (Székelyföld Tsz.; Győrffy Iván) — ol. *kăcel*: petit chien; hündchen (Cihac, Barcianu) = lát. **catellus*; vö. olasz *catello*. — Az eggybevetés megvan Budenznél (NyK. X. 120) és Edelspachernál is (Nyr. XII.103).

kertica, kertice: kis pattanás, kelés (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Brassó m. Tatrang Nyr. II.477) — ol *kîrtică*: talpa, taupe [vakondok]; spitzmaus (Cihac, Barcianu). Az eggybevetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII.103), a ki igazolására hozzáteszi: ‚Az átvitt értelemre nézt vö. magy. *egér*: az egérhez hasonló daganat'. Vö. MTájszótáramban: *egér*: kelés, a mely az állat nyakán, füle tövén v. torkában szomjúságtól támad (Somogy m. Nyr. XII.186; Győr m. Bőny Nyr. XVI.85; Heves m. Névtelen 1840; Torontál m. Szaján Kálmány L. Szeged népe II.160; Kálmány Lajos; Székelyföld Kiss Mihály). Továbbá más állatnevek hasonló jelentéssel: *béka*: 1) szarvasmarha nyelve alatt támadt csomós daganat (Székelyföld Kiss Mihály); 2) varszerű csomó a ló térdénél (Heves m. Névtelen 1840); *pók*: a ló lábán való daganat (Székelyföld Tsz.); ‚A köszvény a lábon p ó k o t vet': daganatot kelt (Arad m. Majláthfalva Nyr. VIII.225); p ó k o s ló: a melynek a nyakán daganat van (Bereg m. Dercen Nyr. XX.432); h i m p ó k o s ló: pókos (Somogy m. Sima Nyr. XIX.381) sat. — A francia *taupe* (= lat. *talpa*) ‚vakondok' szintén jelent valami daganatfélét (speckgeschwulst). — A *kîrtică* szó a déli szlávságból került az oláh nyelvbe; vö. bolg. *krътica*, szb. *krtica*, rut. *kertyća*, *kyrtyća* (a *krътъ* ‚maulwurf' szó kicsinyítő alakjai).

kĕtrán, kĕtrány: 1) kátrány (Segesvár Nyr. IX.44; Székelyföld Kiss Mihály); 2) gyújtó (‚gyufa') (Brassó m. Hétfalu Király Pál: Tatrang Nyr. II.477; Zajzon Nyr. III.224. 327) — ol. *kătrăn*: goudron, bitume; bile, fiel, poison: theer, pech; galle, gift (Cihac, Barcianu). Az eggyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII. 103). A magy. köznyelvi *kátrány* alak vagy egyenesen a törökből (*katrān, kîtrān* < arab *al kitrān*), vagy a déli szlávság közbenjárásával (szb. *katran*) került hozzánk. A székelyföldi *kĕtrán, kĕtrány* hangalakja az oláh nyelvre vall mint átadóra. Hogy a szónak ‚gyújtó' jelentése melyik nyelvben fejlődött, azt nem tudom;

az olah szótárak ezt nem ismerik, de azért meglehet, hogy a nép nyelvében megvan.

kilinta (Háromszék m. Kiss Mihály; *këlënta*, *kelenta* Csik m. MNy. VI.373; Kiss Mihály; Győrffy Iván; Udvarhely m. Győrffy Iván; *kerenta* Székelyföld Tsz.; *krinta* Marosszék (Győrffy Iván): teknőféle faedény, a melyben az esztenán a prés alatti sajt áll, mig vályuszerűen kivájt nyelén a savóié lefoly — ol. *krintă*: clisse, jatte à fromage; käsemulde (Cihac, Barcianu).

kircséj: vas-ék (Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.528; Király Pál) — ol. *kîrčel*: crampon, crochet, tique; klammer, kloben, ranke (Cihac, Barcianu). Szláv eredetű szó: vö. úszl. horv. *kerčalo*, szb *krčalo*: cheville pour joindre la charrue.

kirlán (Székelyföld Kőváry László 1842; Marosszék Vadr.: Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; *kerlán* Brassó m. Hétfalu Király Pál; *kerlány* Székelyföld Tsz.): esztendős bárány, fiatal kiherélt berbécs — ol. *kîrlăn*: agneau châtré, poulain; das zwei jährige füllen, das zweijährige lamm (Cihac, Barcianu). Az eggyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII 103). Cihac a *kîrlăn*-t magyar jövevényszónak tartja. SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kutya.

Mindezekben eddig a *kutya* (eb) mint ilyen állott a r o s s z helyett. Van azután még eggy nagy csoportja a kutyával foglalkozó szólásmódoknak, melyekben csak mint harmadik szerepel. Az első t. i. az, a ki beszél, a második az, a kiről vagy a miről beszél és a harmadik, rendesen mint hasonló, a kutya. Ezen szólásmódok tehát kevés kivétellel hasonlatok. Alig van olyan rossz tulajdonság az emberben, alig tehet valaki olyas rosszat, hogy a kutyához ne hasonlítanák érte; s ha valakinek rosszul foly a dolga, azt is a kutyával hasonlítják össze. Sőt előfordul az is, hogy a nép eggy csapásra két legyet üt agyon: azt, a kinek a gúny egyenest szól és még valakit. A helyett ugyanis, hogy eggyszerűen csak *kutyát* mondana, megnevez eggy bizonyos embert, a kié, vagy eggy bizonyos helységet, a hova való az a kutya. Az ilyen hasonlatok rendesen valami furcsa adomán alapulnak, vagy ilyen van hozzájuk költve, s a ki hallja őket, jót nevet az illető helység vagy gazda rovására.

Mint gyülölt, utált tulajdonságot sokat hasonlítgatják a hencegést a kutya szokásához: ‚Legénykedik mint a falusi kutya a városi kövezeten. Nagyra van mint a kutya a kánikulában. Hányja a farát mint a torba menő kutya. Feszít mint a kutya a tollseprővel'. Eggyes helységekkel összekötve: ‚Feszít mint a tatai kutya a jégen' (Tata). Feszít mint a pozsonyi kutya Nyitrában (Orosháza). Feszít mint a bécsi kutya a pesti flaszteron (uo.). Rakja a szépet mint a bécsi kutya' (Szatmárból közölve; de úgy, hogy állitólag Pesten mondják). Ide tartozik még, bár nem hasonlatok: ‚Kinyult kilenc kutya hosszára. Hátrább az agarakkal' (a mely kép valószinüleg hencegő uracsokról vétetett, a kik agaraikkal ugattattak a velük szemközt állókra). ‚Ezt bizony még a csontevő (kutya) is megteszi': tehát nem kell hencegni vele.

Ép ilyen megvetett, következőleg kutyaszokás a lustaság: ‚Ugy sétál mint a kunok ebe a homokon' (a mint a nyájat vagy házat őrzi); a régiségben: ‚Hiszen meg sétál mint a kunok ebe a homokon (SzD: MVir.). Ugy sétál mint az kunok ebe az homokon': sybaritae per plateas (Decsi: Adag.) || Nyujtózik mint az eb a pozdorján. Komótizál mint a mészáros kutyája a napon. Kacikába fekszik mint a kutya. Ásítoz mint a kuvasz. Álmos mint a kutya. Hortyog mint a zsigorás kutya'. Helységet is gúnyol: ‚Kikönyökölt mint a kabai kutya a garádra' (Abauj m.).

A kelletlenül iparkodót jellemzi: ‚Iparkodik mint a szögverő kutyája' (ez ugyanis fujtatóját kerékkel hajtja, melyet belülről kutya tapos és a szegény állat biz csak kényszeritve tipeg-tapog. Szeged). A nehezen haladóra pedig ez a szólásmód illik: ‚Szalad mint a Komlós kutyája a homokban' (sulyos terhet vontatott s gazdája ütésekkel biztatta; de ő ezektől nem előre, hanem hátra iparkodott menekülni).

A megalázkodás is kutyatulajdonság: ‚Alázatos mint a leforrázott kutya. Alázatos mint a tejen kapott agár. Behúzta a farkát mint az idegen kutya'. A franciában is: ‚Il s'en alla honteusement la queue entre les jambes'. Ép igy mondják a hizelgőre is: ‚Hizelkedik mint a kutyafark'.

Az alattomosakról szólanak ezek: ‚Studérozik mint a Gyurka csősz kutyája, hogy harapja meg az embert'. (A bemenőket nem bántotta, irja a közlő, hanem kijövetig kiokoskodá, hogyan harapja meg. Nyr. I.42.) A bosszúállás tervezőre mondják. Ugyanezt jelentheti e halasi szólásmód is: ‚Magába haragszik mint a B. I. kutyája'. Az alattomossal rokon a gyáva; nem kiméli

ezt se a nép a kutyával való összehasonlitástól: ‚Fél mint a kutya a bottól. Elszélednek mint az ütést halló kutyák. Vitez mint a Berta kutyái' (a tetőről ugatták a nyájat öldöső farkast, irja Dugonics).

Az irígység és a veszekedő, mérges természet ismert kutyatulajdonságok és nagyon természetes, hogy az ilyen ember hamar belekerül a kutyaatyafiságba: ‚Irigy mint a kutya. Irígyebb a kutyánál'. A régiségben: ‚Úgy félti ő azt mint az eb a koncot'. A mérgességről: ‚Mérges mint a kutya. Megtámad mint a mérges kutya. Kitesz akárminő marakodó kutyán. Haragos mint a kutya. Morog mint a bóhás kutya'. [Vö. Dug: ‚Csak eb a kutyával haraghatik össze'.] Az embernek is neki futó kutyáról van véve ez a hasonlat: ‚Nagyot lökött rajta mint a szentesi emberen a hosszú kutya': leütötte a lábáról; érdekes párja ez a hajdúmegyei szólásmód: ‚Nagyot lökött rajta, mint a bárándi emberen az agár', azt meg t. i. talpra állitotta az érte kapott pénz.

Különösen föltűnő itt a kutya ellenszenve a macska iránt; ezért mondották már a régiségben is: ‚Szereti mint eb a macskát (MA.). Úgy illenek össze mint az eb s az macska (Decsi: Adag.). Úgy alkusznak mint 'az eb s macska' (uo.). (Ma is igy mondjuk: ‚kutya-macska barátság'). Szintúgy az idegen nyelvekben. Német: ‚Sie leben mit einander wie hund und katze'. Francia: ‚Ils s'accordent comme chien et chat'. Ide sorolhatók a tréfás káromkodásformák is: ‚Kutya meg a macska! Kutya mája macskája! Kutya macska meg nem ette!' (a latinos világban ezek helyett a ‚Canis mater! Canis tota mater!' járta). A kutyák verekedő természetéről vannak véve még a következő képek: ‚Kutyáéknál volt lagziba (a kit jól megtéptek). Kutyalakodalom, kutyamulatság'. A régiségben: ‚Kutyavendégség': Phoci convivium (Decsi: Adag.). Valamennyi verekedést jelent. Ugyanezt jelenti az Ebek harmincadja is: ‚Az ebek harmincadjára jutott': az ebek szájába került, azaz kikapott jól. A kép a vámról (régen: harmincad) van véve; itt is az illetőt a kutyák megvámolják, azaz kiveszik belőle a maguk részét, vagy olyasmi történik vele, a mi ennél nem sokkal különb, t. i. elverik, vagy nagyon leszidják. ‚Által nem esett még az ebek harmincadján', annyit jelent mint az ismert ‚Hátra van még a fekete leves'. A régiségben: ‚Rá kerülsz még az ebek harmincadjára' = canis vindictam (Decsi: Adag.). A németben: ‚Er ist den hunden überliefert'.

Sok a hasonlat a kutya nyalánkságáról is: ‚Nyala-

kodik mint az eb. Habzsoli a levest mint a kutya. Neki hasalt mint a juhászkutya a vasfazéknak (hogy kinyalja). ‚Jól esik neki mint az öreg kutyának a vaj alja'. Igen eredeti ötlet ez is: ‚Lendít mint az udvari kutya' (a gazdája megkente a hámot a pitvarban, azután bement a szobába, s kikergette onnan a kutyát azzal, hogy: ‚Lendíts te is valamit', az meg kiment és összerágta a behájazott hámot); a szólásmód a torkosságukkal kárt tevőkre illik. Ha pedig valaki nem szeret valamit, arra azt mondják: ‚Szereti mint az eb a gereben nyalást' (azzal szoktak rá-ráhúzni; vö. Szereti mint a kecske a kést). Ha valaki már előre örül a jó evésnek, esetleg föl is keresi, kutatja, arra szólanak a következő szólásmódok: ‚Úgy áll az orra mint a torba menő kutyának. Szaglál mint az agár. Mint kopó, megérzi a zsiros ebédet' (Arany: Toldi). Ide tartozik még e pár nem hasonlat alakú szólásmód: ‚Ebre bizza a hájat' (vö. Kecske, macska). ‚Rajta érték az ebet a szalonnán (régi, SzD: MVir.). Ha jó volna, a kutya is megennė. Ott-ott, az ebek a pap rétjén': Szarva közt a tőgyit; az eb ugyanis nem igen jár ki a rétre, a hol nincs mit ennie.

Kijut a kutyahasonlatból az ügyetleneknek is: ‚Úgy ül a lovon mint a kutya a sövényen', mondja az ügyetlen lovasra a nép. ‚Megtisztelte mint a kutya a verem tetejét', mondják, ha valaki valakit megbánt, a helyett, hogy a mint tervezte, kedvében járt volna. Ha pedig valaki előbb ügyetlen valamiben és azután már kezd lassankint hozzátörődni, arra is van gúnyszó: ‚Belejön mint a kis kutya az ugatásba. Benne van mint a kis kutya az ugatásban'.

A céltalan futkosás, messze kóborlás is kutyamesterség a nép szemében; sőt a kutyához hasonlítja a világgá bujdosókat is, a mint hogy annak igen sokszor tényleg kutyaélete van: ‚Forog mint a harangozó kutyája. Koslat (kóborol) mint a falu kutyája' (gazdátlan eb, könyörületből vet neki ez is, az is valamit). ‚Kódorog mint az őrlősök kutyája. Jön-mén mint Apátiban a Szatyor' (Dugonics szerint eggy kutya tulajdonneve, hazafutott enni s aztán megint ki kölykeihez a tanyára). ‚Lót-fut mint a csobánci kutya' (ez meg, Csobáncon nem levén kút, Keszibe szaladt inni; de mire hazaért, ismét megszomjult és így újra futott vissza inni). A régiségben: ‚Bujdosik ide s tova, mint az égett lábu eb' (Decsi: Adag.). A világgá menőre: ‚Elment világra mint a Hurányi kutyája. Elszaladt mint a Dürgő kutyája'.

Jelképes értelemben használtatik ez a szólásmód: ‚Megkerülte mint a kutya a Vágot': le is futott, föl is futott a parton; kereste. hol a vége és utoljára mégis csak uszásra került a dolog, még pedig Komáromnál. Értelme: igen igyekszik valami nem szeretem dolgot elkerülni és végül mégis a legnehezebb módján kell elvégeznie. Szójátékos ez: ‚Kiment a sodrábul mint a kutya a pitvarbul'; az ige itt ugyanis eggyszer valódi, eggyszer átvitt értelemben van használva.

A ‚késő bánat ebgondolat' közmondásnak körülirása ezen szólásmód: ‚Megbánta a mit tett, mint a mely kutya kilencet vetett': mondják rövidebben is, így: ‚Megbánta mint a mely kutya kilencet kölykezett'. Zemplénből így is közlik: ‚Úgy néz ki mint a mely kutya kilencet fiadzik'.

A soványségot a kutya nevével szokta gúnyolni a nép; rendesen az agárhoz hasonlítja: ‚Sovány mint az agár', vagy tréfásan: ‚Kövér mint az agár'.

Az izzadás is olyan kellemetlen állapot, a melyen szivesen nevet a nép: ‚Izzad mint a köszörűs kutyája a homokban. Kiizzadt mint a pesti kutya a flaszteron. Izzad mint a kutya a kánikulában'.

Így gúnyolják a gyomrát elrontott embert is: ‚Úgy járt mint a murányi kutya' (a melynek német hasa volt). Ugyancsak bajos állapotot hasonlít a kutyáéhoz e gömöri szólásmód: ‚Hogy szakadj meg mint a Batáék kutyájuk' (Gesztetébe vitték a kilenc fiát és eggy éjjel hazahordta valamennyit; abba döglött bele, írja a közlő Nyr. XVIII.139). A szerelmesre mondják: ‚Úgy dobog a szive mint a ricsi kutyáé' (Zemplén); a síróra meg: ‚Fujja az ebek dalát': leginkább fenyegetésképen: ‚Majd elfujja még az ebek dalát'.

A furfangosra, különösen ha dicsekszik vele: ‚Úgy játszik az eszével mint a kutya a farkával. Föltalálta magát mint a megkerített (megkötött, megrekesztett) kuvasz': elillant, elrágta a kötelet vagy kirúgta az ajtót.

A közös dolgot sorra tevőket gúnyolja végre ezen szólásmód: ‚Sorba megy mint Golopon az ugatás' (nem volt kutyájuk és a falu lakói közül minden éjjel más ugatott, hogy a tolvajokat elriassza). A kelletlen, kényelmetlen helyzetben levő állapotját gyakran hasonlítják mások is, önmaga is a kutya kényelmetlen helyzetéhez: ‚Hogy vagy? Mint a kutya a kútban (vagy a karó közt, kerítés közt, a kóterben, a krédóban)'. Ide valók ezek is:

‚Mulat mint a kutya a kútban. Jól van dolga mint a kutyának a kerítés (karó) közt. Úgy érzi magát mint a kutya a kóterben' sat. Ritkábbak: ‚Jó helye van mint a kutyának a talicskában. Úgy él mint a kutya a korpán' (az bizony jó sovány koszt). A régiségben: ‚Úgy van mint az eb a láncon' (SzD: MVir.). A gazdát vagy helységet is gúnyolók ezek: ‚Úgy jártak mint a Topa kutyái a víz mellett' (inniok volt elég, de enni nem kaptak; Hajdú m.). ‚Kínban van mint az undi kutya a kalodában' (elvitte a bíró bőrerszényét és rágta; a pénz persze kihullt belőle, a bölcs kupaktanács meg azt hitte, hogy a kutya nyelte el a pénzt és kalodába záratta, hogy ott majd addig ütik, a míg ki nem adja). Ehhez hasonló esetre célozhat ezen szólásmód is: ‚Meg kell sajtolni mint Tarpán a kutyát' (Bereg m.). Igen ügyes szójáték végül két tiszamenti helység nevével ezen Tályáról közölt szólásmód: ‚Jóllakott mint a dobi kutya a löki piacon': kidobták, kilökték.

A kutyának k e v é s r e b e c s ü l t mivoltához hasonlítják végül a megvetett embert vagy helyzetet: ‚Annyi becsülete sincs mint a kijáró kutyának. Elküldte mint Sinka a kutyáját (Szentes). Kiadott rajta mint Talabér a kutyáján' (Göcsej): csúfosan elkergették. Ezekhez sorolható még: ‚Kivetették ebrúdon': úgy dobták ki mint a kutyát. ‚Bízom benne mint a kutyába a nyúl', mondják arra, a ki nem érdemel bizalmat. ‚Ismerik mint a tarka kutyát'. Megvan a németben is: ‚Er ist bekannt wie ein bunter hund'. A kitől már egészen megtagadják a becsületet, arra azt mondják: ‚Nagy a becsülete mint a téli agárnak'. Télen ugyanis az agár semmi hasznot se hajt, tehát megvetett.

Kétfelé gúnyol végül ez a szólásmód: ‚Nagy becsülete van mint Sason az agárnak'; vagy: ‚Megbecsülték mint a sasiak az agarat'; ezek ugyanis az agarat táltos ló csikajának nézték és a legjobb jászolhoz kötötték. Gúnyolja először is a sasiakat, másodszor azt, a ki eldicsekszik vele, hogy itt meg ott milyen jól fogadták, még pedig vagy olyan értelemmel, hogy: ‚A szamarak! nem tudták kit vendégelnek', vagy pedig: ‚Messziről jött embernek mindent el kell hinni, akár azt is, hogy őt meg az agarat Sason jól fogadták'.

Mielőtt a kutyának mint a r o s s z jelképének tárgyalását befejeznők, meg kell még emlékeznünk a szónak egy érdekes párjáról, erről: *kurta*. Ma leginkább használatos ebben a szólásmódban: ‚Kaparj kurta neked is lesz', a hol egészen világos, hogy kutyáról van szó. Szvorényi ezt vidékiességnek tartja a *kutya*

helyett. Van a ki azt hiszi, - hogy a ‚kurta kutyából' rövidült: de leghelyesebb lehet Simonyi Zsigmond nézete, hogy ez tréfás enyhítése a kutya szónak. Hasonló szólásmódok még: ‚Nosza eb után kurta' (vö. ‚Eb után komondor'). ‚Higgye a kurta. Kurta gondoljon véle'. Ide tartozhatnak még ezek is: ‚Mennél kurtább annál kutyább. Kurta mint a kutya'.

Ilyesforma lehet ez is: ‚Eben gubát cserélni', a mit Kunos a törökből magyaráz (Nyr. XXVI); a *guba* lehet szépítő kitétel is a *kutya* helyett s értelme: eggyik eb, a másik kutya. Kérdéses értelmű még a *fakó* ebben: ‚Eb ura fakó'. Állitólag az ónodi gyűlésen mondották először a Habsburgok detronizálásakor (l. Szily értekezését Nyr. XXI).

Ezzel elvégeztük a kutya eggyik ‚rossz, megvetett' jelentésének tárgyalását. Második jelentése a t a g a d á s: ‚senki, semmi, soha', de természetesen erősítve az előbb említett megvetéssel, kicsinyléssel: ‚hiszi a kutya' sokkal erősebb kifejezés, mint ‚nem hiszem'; mert az előbbi minteggy megveti az elmondót; ép így ‚nem köszönöm meg' és ‚eb köszönje neki'. Ilyen szólások még: ‚Eb higgyen mindent. Eb higgye. Higgye a kurta. Eb teszi azt. Eb cserélne vele. || Ebnek se barátja. Még a kutyának se kell. A kutya se ugatja. || Nem vét a kutyának se (vö. Enged az ebnek is). Ebnek parancsolj. Eb ura kurta. Eb ura fakó. || Olyan rossz idő van, hogy még a kutyát se kell kikergetni. || Ebé az, a mi másé. Kutya szarik attú' = az uraké; azaz mi nem lakunk jól vele (Somogy). Végül a büszke hányaveti mondás: ‚Eb fél, kutya fél, mig az ipam, napam él' (másutt ‚öreg v. kopasz ipam'). Előfordul a régiségben is: ‚Eb higgye, hanem ha megbizonyítod (Decsi: Adag.). Eb higgye azt (Matkó: Csák). Eb ki higgyen csak Kassán is (Czegl: Japh.). Eb oda fa nélkül (nem tanácsos oda fegyvertelenül menni, SzD: MVir.). Eb tegyen miatta sokszor annyi koplalást' (Édes Gergely).

‚Semmi' jelentésű a *kutya* ezekben: ‚Ez se kutya. Hát ez kutya? Ebet se tudsz felőle. Kutya baja van v. nincs'. ‚Semmit' jelent még néha a k u t y a f a r k a is: ‚Az ám, kutya farka. Elbeszél eggy óráig a kutya farkárul'.

‚Soha' jelentéssel: .Megadja, ha az ebeket eladja!'

Van ezeken kivül még eggynehány szólásmód, mely a kutyával foglalkozik, a nélkül hogy ott a kutya r o s s z a t vagy t a g a d á s t jelentene. Annyi azonban itt is áll, hogy ezekben is megvan bizonyos megvető vagy gúnyolódó iz. Legrokonabb az előbbiek-

kel ezek közül a következő: ‚Jó ő, csak a kutyák rosszak, hogy még meg nem ették. Jó vagy, csak a kutyák rosszak, hogy már régen össze nem téptek. Hogy a kutyák egyenek meg. Hogy a kutyák szaladjanak el veled'.

Szegényt gúnyol: ‚Se kutyája se macskája' (németben ‚Er hat weder hund, noch katze'); ezzel rokon: ‚Ebestül, macskástul oda lett a gazda'. A kelletlen munkásra mondják: ‚A nyul után bottal veri az agarat'. A nem szivesen látott vendég állapotát jelzi: ‚Kivitte a kutya a kanalát'. A tömlöcben ülőt vigasztalja gúnyosan: ‚Nem veszi el a kutya a kenyerét' (mert nem fér hozzá). Épen ilyen sovány vigasztalás az is, ha a bajban levőnek azt mondják: ‚Nem fáj az (v. nem árt) a kutyának'. Ha valaki hazudik, azt mondják: ‚Kiment a kutya a pitvarbul'. A szinlelőre: ‚Üti a kutyát fa nélkül' (azaz nem igazán teszi azt, a mit tesz). ‚Akkor még a kutya is kutyó volt', mondják arra, a mi régen volt, talán igaz se volt. ‚Coki kutya, mindjárt keresztül ugorlak', hetvenkedik a szatmári leány, ha biztosra veszi, hogy a farsangon férjhez megy. ‚Coki kutya, mindjárt keresztül esem rajtad', gúnyolják azután, ha pünkösd után is még pártában van.

Legutoljára hagytam eggy kissé homályos értelmű, de széltiben használt szólásmódot: ‚Köti az ebet a karóhoz' és ‚Érti az ebet (a kutyát) a karóhoz kötni'.

A nyelvünkbeli közlők közül eggy se magyarázza meg; sőt még a folyton és mindent magyarázó, örökösen anekdotázó Dugonics se szól róla semmit. Erdélyi megpróbálja a magyarázást és olyanformán okoskodik, hogy ‚Köti az ebet a karóhoz' = fogad mindent, de bizonytalan, megállja-e, ép mint hogy a karóhoz kötött eb ott marad-e? Simonyi Zsigmond úgy vélekedik, hogy e mondás célzás valakire, a ki hencegett, hogy majd így meg úgy odaköti az ebet a karóhoz; de biz az nem sikerült neki. E két magyarázat körülbelül összevág, és egyéb magyarázat hiányában el kell fogadnunk őket, bár nekem, megvallom, kissé erőltetettnek tetszik; de mást biz nem tudnék kisütni rá. Talán máskép volt az eredeti alakja, de erre nyelvtörténeti adatok hiányában nem lehet felelnünk.

Lássuk ezután már most azokat a szólásmódokat, melyek d i c s é r ő l e g szólanak a kutyáról.

Ilyen először is ez: ‚Hű mint a kutya'. A németben: ‚Hundetreue. Treu wie der hund'. A h ű s é g tényleg a kutyának legföltünőbb jellemvonása. A szólásmód bizonyára megvan a többi

nyelvekben is; mert hisz oly természetes, könnyen föltünő kép. bár adatokat nem találtam rá; de ez valószinüleg a használt gyüjtemények és szólások hibája.

Szép színben tünteti föl a kutyát, bár csak alattomban értődőleg, e szólásmód: ‚A kutya is megugatja. Harmadik uccáról is megugatják az ebek' = rossz ember. Itt t. i. alattomban értődik, hogy a kutya a gazemberre haragszik, azt ugatja; már pedig a ki a rosszra haragszik, az maga jó. Az igaz, hogy az első szólásmód szegény embert is jelent; de a koldust és házaló zsidót legtöbbnyire csak az arra betanított kutya támadja meg. Dicséretképen szól még ez a szólásmód is: ‚Agarat előzhet sebes futásával. Futó mint az agár'. Költői szép kép a vadászatról véve: ‚Jól hajtanak az ebek' (jó reménnyel lehetünk).

A *kutya* mint név is megemlítendő. Legismertebb a nyár legmelegebb napjainak neve: kánikula, kutyanapok; németül: hundstage; franciául: canicul; latinul: canicula. Ez a név azonban nem onnan ered, hogy ezeken a napokon rendesen kutyameleg van; hanem a siriusztól a kutyacsillagtól, melyhez ekkor látszólag legközelebb áll a nap.

Ilyen elnevezések még: *Vaskutya*: a tűzhely alja (a régi tűzhelyet értve), a mire a tüzet teszik és a nyárs végét támasztják; *fakutya*: 1) az a cölöp, mely a házak előtt áll, hogy a kocsik közel ne menjenek; 2) a bognárok cégére, a mely cifrára van festve és faragva; ehhez hasonlítják azt is, a ki sokat nevet, mert a nevető szája is úgy elterjed mint itt a bevágások: ‚Vigyorog mint a fakutya'.

Végezetül az *eb* és *kutya* szók váltakozásáról kell szólnom. Épen nem állhat meg Dugonics szabálya, hogy az *eb* magánhangzó, a *kutya* mássalhangzó előtt áll. E váltakozásban ugyanis eggyáltalán semmi szabályosság nincs; hol az egyik, hol a másik szerepel vidékek, egyének, sőt alkalmak szerint. Annyi azonban mégis megállapítható, hogy a régiségben inkább az *eb*, a jelenben a *kutya* fordul elő gyakrabban.

SZABÓ ERNŐ.

GONDOLATOK KEMÉNY ZSIGMOND NYELVÉRŐL.

A műremek eggységes alkotás, melynek minden része eggy és ugyanazon lélek működésének köszöni létét. Ugyanaz a lélek, mely Rembrandt képein az eggyszerű darócruhás népben a nagy lelki gazdagságot fölmutatta, mely a fénysugaraknak erős csoportosulását s misztikus elszóródását elénk vezette, ugyanaz a lélek választotta azokat a festékeket is, melyek folytonosan barnulnak. Mily tudákos félszegség volna, ha valaki Rembrandtot elitélné, mert ily festéket használt, ha valaki Makartot s Munkácsyt azért nem becsülné semmire, mivel nagyon alkalmazták az ólmot. Ép igy félszegség volna, ha valaki kizárólag nyelvészeti tanulmányok alapján akarna magának Keményről képet alkotni.

A lelkiismeretes nyelvész összeszámlálná a szavakat s bizonyára arra az eredményre jutna, hogy Kemény szókincse nem valami nagy s nem is valami eredeti. A régi krónikákból, melyeket oly sokszor forgatott Kemény, hol eggy-eggy különös alak, hol eggy-eggy különös szó megmaradt emlékezetében.

Kemény is a *gombolyék* alakot használja (Özv.* I.14): a *tetem* szóval ép úgy jelöli a ‚holt' és ‚élő testet' (uo. III.181): s beszél az egészség *istápolásáról* (uo. I.29), akárcsak Szalárdi. Az ilyen régies kifejezések, mint a XVIII. század prózairodalmának tompa visszhangjai, érintik fülünket.

Aztán más ismerős szólások tünnek föl: .H ű l e d e z v e nézett (Raj. IV.73). A kucik mellől k i ü t ö t t e orrát (uo. IV.79). H i r o g v a megy nőül (uo. IV.153). A kert felé k u l l o g (Özv. I.4). M e g s z o t t y a n t hang (uo. I.36). B e i n c s e l e g t e magát (Zl. I.101). K o n n y a d t fő (uo. II.79). Ki lehetne szépen mutatni, hogy nyelvének ilyen elemeit Kemény a néptől nyerte, mellyel kapcsolatban volt, bár e kapcsolat, a zárkozott jellemből kifolyólag szorossá, bensővé sohase válhatott.

Míg azonban eggyrészt a nyelvész a régi és népnyelv nyomaira csak elvetve bukkanna, addig másrészt majdnem minden sorban fölötlene előtte eggy csomó jelenség, mely Kemény nyelvének oly különös jellemet ad. Itt vannak az erőltetett elvonások, kiméletlen tőcsonkitások, sértő képzések: *szigor* = szigorúság (Raj. IV.61), *ábra*: ‚üres á b r a, nem valóság' (uo. IV.118), *érd*: ‚a fiatal

* Özv. — Özvegy és leánya 1857: Zl. = Zord idők. Második kiadás. 1883: Raj. — A rajongók. 1858.

kor é r d e' — érdessége (Özv. I.25), *kecs* (uo. I.26), *barang* — barangolás (uo. I.122), *anda* = szelid: ‚a n d a tűz' (uo. II.79), *szomor* = szomorúság (uo. II.115), *éd* = édesség (uo. III.225), *szender* (uo. I.89) || *kimély* = kimélet (Raj. IV.162), *dühönc* = rajongó (uo. IV.162), *nedély* = humor (Özv. I.28), *dalár* = hegedős (uo. I.96), *téveteg* (uo. I.116), *merevény* = meredek ormó (uo. I.151), *léteg* = szervezet (uo. III.138), *borzadály* = borzalom (uo. III.181), *gerjedély* (ZI. I.23) || *viszongás* = viszálykodás (Raj. IV.131), *vidor* (Özv. I.27), *szenvelgés* = érzelgősség: ‚méla s z e n v e l g é s b e huzódtak vonalai' (uo. I.101), *öbély* = gödör (uo. II.58), *tömb* (uo. III.127).

Itt vannak azok az összetételek is, melyek, bármennyiszer ismétlődjenek előttünk, erőszakos formájukkal mindig idegenszerűek maradnak: *élettelj* (Raj. III.61), *kineszköz* (uo. III.31), *kéjtanya* (Özv. I.13), *alkonyég* (uo. I.119), *szivkérdés* (uo. I.120), *kedélyelem* (uo. II.74) || *csalálom* (uo. I.26), *bűverő* (uo. II.51), *éjfény* (uo. II.99), *büvjátók* (uo. II.115), *kéjálom* (uo. III.5) || *sulyegyen* (Raj. III.31), *közbátorélet* (uo. IV.86), *ingerdús* (Özv. I. 80), *erődús* (uo. II.51).

Hogy azután a kép teljes legyen, nem hiányzik a keret sem. Megjelennek a *kinézés* (Raj. III.61), *kilátás* = remény (Özv. II.51), *kinyomat* = kifejezés (uo. II.51) s más efféle németes szólások, a nyelv szellemével ellentétes mondatfüzések, különösen a főnévi igenévvel való visszaélések.

Mindezen jelenségek, megannyi teremtményei a nyelvújítás szellemének, melynek utolsó hatalmas föllobbanása legerősebben talán-talán épen Keményben tűnik föl, sajátságos, komor színnel vonják be Kemény regényeit. Az eggyoldalú nyelvész azonban megbocsáthatatlan bűnt lát ezen sajátságokban s a bűnt csak sulyosítja szemében az a körülmény, hogy Arany, Tompa, Jókai korában történt, kik a nyelvben is a népies elemek jogosultságát hirdették.

Mindarról, a mit én csak vázlatosan mondtam el, a tudós nyelvész könyveket irhatna össze, a legapróbb részletekig menő statisztikát állithatná össze Kemény szavairól, képzőiről, mondatjairól, a legelfogulatlanabbul végezhetné az osztályozást; mégis, ha itt megállapodnék, nem tudna hű képet adni a költő nyelvéről: képe nem lenne más, csak torzkép. Megfeledkeznék arról a nagy lélekről, mely azokkal a hibás kifejezésekkel, elitélt mondatokkal nagy méretű világot akart lelkünk elé kényszeriteni. Megfeledkeznék arról az óriási küzdésről, melyben eggy nagy lélek önön-

magát akarja kifejezni s az eszközöket mindig gyengéknek, elégteleneknek találja.

Nem volt magyar költő, ki az emberi léleknek legtitkosabb, legfinomabb gondolatait s érzéseit jobban ismerte volna, ki világnézetével mélyebbre tekintett volna az élet valójába, ki flegmatikus külsejével annyi vágyat, annyi szenvedélyt, annyi lelki küzdelmet takart volna el, mint Kemény Zsigmond. Különös tragikuma a sorsnak, hogy e nagy szellem oly nép között született, melynek nyelve a lelki finomságokra nem rendelkezett elég szóval, hogy Kemény nem volt eggyúttal fényes nyelvtehetség is, ki önmaga tudott volna magának szavakat, fordulatokat, kifejezéseket teremteni.

Nyelve nem egyéb, mint a kétségbeesett hajós nép munkája, melynek minden eszköz jó, csak parthoz jusson; nem egyéb, mint lázas küzdelem. Mit törődik azzal, hogy régies-e, népies-e, vagy törvénytelen valamely kifejezés? Neki csak eggy célja van: ő költő s lelkének tartalmát akarja megértetni, vagy legalább sejtetni olvasójával.

Mily nagy erőfeszítés és mennyi homály!

Kemény nagy fantáziájával teljes képben látja alakjait, látja minden kis tagmozdulatukat, arcizmaiknak ideges rángatózásait, jellemző ajkbiggyesztésüket, szemüknek különös tekintetét: ezekből olvassa ki lelküknek legtitkosabb gondolatait, érzelmeit s jellemüknek legapróbb elemeit. A köznyelv és az irodalmi nyelv nem rendelkezett neki elég finom eszközzel, hogy a finom árnyalatokban gazdag, különös lelki tartalom kifejeződhessék. Ezért használja föl a költő a nyelvújításnak szavait, kárhoztatott mondatfüzéseit, melyek zengésükkel oly nagyon kifejezőknek tűnnek föl; ezekhez a csaló szavakhoz kötötte mindazt, a mit erős képzeletéből s kifejlett érzésvilágából napvilágra akart hozni. Innét van, hogy éles vonással elképzelt alakjai, mély értelmű gondolat- és lélekolvasásai homályos ködbe vesznek el.

Eggyik alakjáról mondja, hogy ‚arcvonalai sötét, ravasz, rejtező kifejezésbe burkoztak, szemei bősz fénnyel, átható éllel függöttek egy ponton'. másiknál a ‚vonalak vidor, élénk játékát, az arckifejezés tüzét' említi. Itt ‚vérmes, lángoló szemekről' beszél, másutt ‚meleg, ingerdús vonalakról', melyek heves vérmérséket gyaníttatnak; ismét másutt ‚nyilt és mosolygó vonalakról' szól, melyek ‚méla szenvelgésbe huzódtak össze'.

Kemény sokkal többet akart a szavakkal kifejezni, mint a mennyit ki tudtak fejezni. A ködös szavaknak értelméből itt-ott

sejtjük a merész vonású rajznak részeit, de egészen világosan nem láthatunk.

Majd néhol egészen zenévé változik a nyelv, mely már nem is annyira értelmes szavaival, mint inkább hangjainak misztikus zengésével hat. Ime Mikes Miklós alakja: ‚A busongó s majdnem szent lehü ábránd a bátor és lovagias vonalakba vegyült, az ellenkező kedélyelemek kimért s mégis szabad formákban olvadtak össze s békültek ki. Értelmes, élénk és metsző szemei most bádjadt vagy anda tüzzel nyugodtak egy ponton, melyet lelke észre sem vett, figyelme meg sem külömböztete'.

Még csodálatosabb, még misztikusabb e nyelv hatása a szenvedélyes egyének párbeszédeiben, a szaggatott mondatokban, melyek eggy-eggy lázas lélek kinos vergődéseit akarják lelkünk elé vezetni. Hogy beszél Szőke István őrületében: ‚Bűnömet éles szemével leste a vakondok, fölrezzent miatta álmából a gözü, kifecsegte a hal s most felette bölcselkedik a füles bagoly és azóta komolyabban néz a sötétségbe, több halálról huhog, mint a mennyi bekövetkezhetik. Hamis prófétája a tollas állatoknak ne rágalmazz engem. Csitt! ha te mindent kigondolsz: micsoda új okért kövezzenek meg az emberek?'

Itt már a küzdelemben a költő került fölül s mint az állatszelídítő az oroszlánt, teljesen hatalmába kényszerítette a nyelvet, mely kénytelen a költő gondolatainak és érzéseinek engedni. Ugyanezt a győztes, nyelvén uralkodó müvészt látjuk kierőszakolt hatalmával azokban az érzéki képekben, melyeket sokszor csak eggyetlen szó vet lelkünk elé.

Keménynél ‚A házkapukon forr ki a nép: Az öreg Dorka összezsugorodott egy széken. Az agár gombolyékba huzódott össze. A rezgő éjfény rémes körrajzokkal metszi ki a fák sudarait. Az arcizmok megrezzennek. A kedély zuzmarásabbá lett. Az elválás fájdalma állandóan kedélyében zsongott. Az ifju ellentétes álmai közé beincselegte magát az élet. A kartácsszögek szüntelenül körüldongottak'.

De nem célom, hogy e küzdelemnek legkissebb epizodjait is részletesen leírjam; a nyelvével küzdő nagy léleknek csak vázlatát akartam nehány vonásban adni. Mennyit törülhetett agyában Kemény, mennyire érezhette, hogy a hang, a szó nem födi gondolatait. Bizonyára ez a küzdelem is segítette azt az idegbomlasztó munkát, melyet Kemény orvosai az éjjelezésből, a rendetlen életből, mértéktelen teázásból s kávézásból magyaráztak.

PAP FERENC.

HANGRÖVIDÍTŐ TÖVEK.

A magyar nyelv tőrendszerének eggyik legsajátságosabb osztalyát teszik a hangrövidítő tövek. a melyek t. i. hosszú hangzójukat a képzés és ragozás eggyes alakjaiban rövidre változtatják. E tövek vizsgálatakor minteggy önként merül föl előttünk ama kérdés, vajjon milyen lehetett eredetileg e szavak tőbeli magánhangzója; hosszú-e, rövid-e.

Hogy e kérdésre csak hozzávetőleg is némi feleletet adhassunk, mindenek előtt meg kell vizsgálnunk a hangrövidítő tövek nek mai nyelvünkben való állapotát, ezt összevetnünk a régi nyelvemlékbeli adatokkal s az így megállapított töalakok hosszúsága vagy rövidsége alapján legalább megközelítőleg meghatároznunk, hogy milyen volt az eredeti tőhangzó.

Mai nyelvünkben e tövek a képzésben és ragozásban majd hosszú. majd rövid hangzóval fordulnak elő. Pl.

madaram	*madár*
madarat	*madárral*
madarak	*madárnak*
madaraz	*madáron*
madaras	*madárig*
madarász sat.	*madárra* sat.

Első pillanatra nagyon találónak látszik ama föltevés, hogy a régibb ragokkal előforduló rövid hangzós bővebb tő volna az eredeti: azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *-ra. -n, -ig* ragok szintén a legrégibbek közé tartoznak, s mégis a kevésbbé teljes, hosszú hangzós rövidült tőhöz járulnak: *madár-ra, madár-on, madárig.* A ragoknak e hangrövidítő tövekhez való járultakor mutatkozó tőváltozásokból tehát a fölvetett kérdésre még megközelítő feleletet is alig adhatunk.

Ha az eggyes nyelvjárásokat vizsgáljuk. körülbelül ugyanily eredményre jutunk. A nyelvjárások legtöbbje ezen tövekre vonatkozólag a köznyelvvel jobbadán megeggyezik. Legtöbb eltérést mutat még a palóc nyelvjárás. melyben a hangrövidítő tövek jó nagy része képzésben és ragozásban eggyaránt rövid hangzóval divik. Pl.

madar	*madarnak*
madarval	*madarunk*
madartó(l)	*madaron*

madarrò(l)	*madarig*
madarb"ó(l)	*madarra*
madarba	*madarho(z)* sat.

Azon alakokat, melyeknek a köznyelven is rövid a hangzójuk, nem is említem; hisz azok itt is okvetlenül rövid tövüek.

Mivel a palóc nyelvjárás talán az összes nyelvjárások között a legtöbb és legeredetibb régies nyelvalakokat tartotta fönn, azt vélhetnők, hogy e szerint a kérdéses szavakban a rövid hangzós bővebb tő az eredeti. Azonban a másik szélsőség is épen ezen nyelvjárásban nyilvánul legföltünőbben. Vannak ugyanis eggyes szavak, a melyek a köznyelvben hangrövidítők, míg a palócban rendesen hosszú hangzóval jönnek elő képzésben és ragozásban eggyaránt. Csak a szokottabb alakokat említem: *parâzs, darâzs, mocsâr, hív* (fidelis), *szív, h'ét* (septem), *h'étet, h'éten* voltak, *tíz, húsz, tízet, húszat, parâzst, darâzsak, parâzsom, darâzsod* sat.

De nemcsak a palóc, hanem a mint alább bővebben kimutatom, más nyelvjárásokban is szép számmal fordulnak elő oly nyelvi jelenségek, a melyekből az tűnik ki, hogy itt sokkal határozottabb választó fal van ugyan a rövid és hosszú tövek között, mint a köznyelvben, a mennyiben némelyek mindig hosszú, mások ellenben mindig rövid tőhangzóval dívnak; azonban való az is, hogy a köznyelvi hangrövidítő tövek nyelvjárásainkban is általánosak. Ilyenek pl. a palócban: *sâr, mozsâr* (vö. mâzsâr), *dêl* (delet. -ek sat.), *dêr, êr* (főnév), *êsz* v. *csz, êg, bogâr, kazâr, fêl* (dimidium). *fén* (fenő kő), *mêsz, kêz, út, kút* stb. Hasonló szavakat nagy számmal találunk mind az összes nyelvjárásokban.

A hangrövidítő tövek eredeti alakjának meghatározására tehát e szerint a nyelvjárásokban se találunk biztosabb alapot, mint a köznyelvben; mert ugyanazon szók itt is majd rövid, majd hosszú hangzóval fordulnak elő. Nem marad így egyéb hátra, mint nagyjában átkutatni, hogy e szavaknak hosszú, vagy rövid volt-e a hangzójuk nyelvünk legrégibb emlékeitől kezdve századok lefolyása alatt egészen maig.

Általában ismert ama mondás, hogy a nyelv olyan mint a ruha; a nagy használat folytán mindig jobban-jobban kopik. Steinthallal szólva, „nem is egyéb a nyelv története, mint az eggyes nyelvalakok elveszése, elkopása". Ezen elveszés, elkopás eggyik módozata abban nyilvánul, hogy az élő nyelv, a hol csak lehetséges, a hosszú magánhangzókat a gyors kiejtés következtében és könnyebb használat céljából megrövidíti.

Nyelvünkben e folytonos, törvényszerű hangzórövidülés nagyon szembeszökően nyilvánul. Régi nyelvemlékeinket vizsgálván, azt látjuk, hogy számtalan sok szó, melyet ma rövid hangzóval ejtünk, régente hosszúval volt járatos. Már az Ehrenfeld codexben találunk néha ilyesféle alakokat, pl. *zyrnyeedett* 2, *bölczeeseg* 2, *keezde* 2, *emee* (imé) 26. *egbee* (bé-be) 20 (Zalai Mihály: Az Ehrendfeld codex nyelvi sajátságai). — A Margit legendában szintén fordulnak elő ily szavak, pl. *teennőm* 64, *leehetne*, *elmeene* 56, *veegyed* 77, *meegyünk* 73. *meenybe meenees* 59, *zeerte*, *zeerent* 59—60, *eeleeyeeth* (uo. 8. l.). A Peer, Sándor és Nádor codexek is sok szóban tüntetnek föl hosszú tőhangzót a mai rövid helyén. Ilyenek a Peer codexben: *beelee* 25, 55, 81, *dee* 6, 55, *lee* (le) 8, 70, 71, *meegh* 63, *érek* (erek) 70, *készék* 64, 70, *kéttő* 64, *léle* 64, *mére* 65, *él* (el) 64. *élőth* 53, 54, *élől*, *élő* 61, *eesik* 66, 70, *kézd* 61, *teelyees* 69, *teeremt* 86, *tee* 74, *nyaak* 81, *hall* 25, 32 (Simonyi: Tanulmányok I.17—30. l.). — A Sándor codexben: *meegh* 231, *beelől* 223, *észe* 211, *feel* (fel) 218, 227, *félé* 218, *feeleésseg* 233, *féleet* (felet), *heeted* 219, *veezteeth* 220, *veetes* 217, *veet* 218, *haarmad* 220, *haarmicz* 233, *haad* 217, 218, *élő* (elő) 219, *geerbee* 219, *kéres* 234, *haamar* 218, *feelel* 227, *teelyees* 220, *teeremt* 220, *heel* 221, *dee* 220, *tee* 232, *haas* 237, *keel* 221, *poor* 216 (l. uo.). A Nádor codexben: *leel* 74, 414, *ioob* 145, *ees* (is) 156, *veeth* (vet) 635, *meeg* (meg) 676. *aad* 48, *elveesz* 125, *seer* (sepulchrum) 315, 668.

Legnagyobb figyelmet érdemel azonban e tekintetben két codexünk: a Jordánszky és az Érdy. Minthogy ezek különös gondot fordítanak a hangok hosszúságának jelölésére, természetes, hogy ezeknek adataiból legbiztosabb következtetést is vonhatunk a kérdéses szótövek hangzójának időmértékére nézve. A Jordánszky codexben a mai kiejtéstől eltérőleg hosszú tőhangzóval fordulnak elő, hogy csak eggy kis részt idézzek, a következő szavak: *eellen* 1a, *eegyeb* 75a, *eeledelt* 82a, *eennewnk valot* 90a, *eenny* 11, *leellyek* 61a, *heegyeere* 178, *leesz* (lesz) 7a, *meely* (mely) 8, *meellyeden* 12, *mennyet* 4a, *meent vala* 57a. *meenek* 62a, *seerkenwen* 78a, *teeneked* 58a, *teezők* 148, *teekelletes* 199, *zeedeenek* 146, *veenny* 85a, *leeltel* 72. — Még nagyobb számban találhatunk ily szavakat az Érdy codexben. Ilyenek: *aad* 12, 318, *eeggyik* 20. *eegyeb* 330, *eegyetembe* 295, *eeghez* 244, *eegyem* 12, *eeledelt* 23, *eel'* (ily) 469, *eennen* 419, *feeyeet* 241, *haat* 348, *heegye* 13, *heegyes* 25, *heeted* 242, *keel* 3, *keellemetes* 160, *leel* 23, *leelkewnknek* 35, *leezen* 1, *meegyek* 267, *meeny* 27, *neegyed* 267, *reend* 9, *teegyek* 386, *teezy* 23, *teeneked*

148, *veet* (vet) 4, *elveez* 21, *veegyetők* 17, *zeedek* 331. *zeegen* 2. *zeer tartasarol* 29 sat. Tetemes számmal vannak e két codexben az olyan szavak is, a melyek a képzőkben és ragokban tűntetnek föl a mai rövid hangzó helyén megfelelő hosszút; ezeket azonban, mint a melyek tárgyunkhoz szorosan úgy sem tartoznak, mellőzhetőknek tartom.

Fölösleges volna még több példát elősorolnom. Az idézett adatokból is eléggé kiviláglik nyelvünk ama sajátsága, hogy a hosszú hangzókat, hacsak lehetséges, tőben, képzésben és ragozásban eggyaránt megrövidíti. Ennélfogva nem is szorítkoznak a hangrövidítő tövek csupán ama csekély mennyiségre, mely belőlük jelenleg használatban van. Hangrövidítőnek tekinthetünk minden olyan szót, mely idők folytán a sürű használat következtében bármelyik tőhangzóját megrövidítette, s ezeknek csak minteggy folytonos átalakulásban levő maradványául tekinthetők a mai hangrövidítő tövek.

Figyelembe véve az eddig mondottakat, nyelvünk hangzórövidítő hajlama épen nem kedvez ama föltevésnek, hogy e tövek közül a rövid hangzós alakok az eredetibbek. Vizsgáljuk azonban ezeket tüzetesen, a mint alakjuk nyelvünk mai és régibb állapotához viszonyítva változott.

Már a föntebb említett codexekben is előfordul nem egy mai értelemben vett hangrövidítő szó, még pedig a képzett és ragozott alakokban jobbadán hosszú hangzóval. Ilyenek a Nádor codexben: *út* 484, *immar neg'ed ūttal* 484, *aad* 48, *seer* (sepulchrum) 315. Az Érdy codexben az *ad* ige minden alakban megtartja hosszú hangzóját: *aadnek*, *aadtam*, *aaggya* sat. Ugyane codexben *neegyed* 267, *heeted* 242. A *lesz*, *tesz*, *vesz*, *esz*(ik) s más hasonló igék ezen és egyéb codexeinkben legtöbbször szintén hosszú hangzóval fordulnak elő.

Pesti Gábor is sokszor hosszú hangzóval írja a hangrövidítő szavakat még a ragozott alakjaikban is, pl, e szót: *aadd* (da mihi, Ev. 157). Pázmánynál szintén nagy számmal jönnek elő ilyesféle szavak, bár a képzésben és ragozásban ő már többször rövidít. Azonban mindig hosszú hangzóval használja e ma már hangrövidítő, vagy egészen rövid hangzású szavakat: *hív*, *szív*, *túdós*, *indúlat*, *úgy*, *út*, *kút*, *rút*, *túd*, *húsz* sat. (NyK. XV.182—183).

Mindezen adatok nyomán, melyeknek számát a szorgosabb kutatás bizonyára még jobban növelné, majdnem teljes bizonyossággal állíthatjuk; hogy a miként számtalan mai rövid hangzós

szavunk régente kivétel nélkül hosszú hangzóval dívott, épen úgy ma néha hosszú, néha rövid hangzóval dívó szavaink is régenten általában hosszú hangzósak voltak s csak a gyors kiejtés, meg a sürü használat következtében rövidültek meg eggyes alakokban.

A mai hangrövidítő szavak tehát tulajdonkép olyanokul tekintendők, a melyek e kettős hatás alatt még folytonos rövidülés alatt állanak, s a most még ingadozó alakok idők folytán kétségkivül megrövidülnek; mert nyelvünknek minteggy veleszületett törvényszerű hangzórövidítő hajlama, ha lassabban működik is, a megállapodott irodalmi nyelv megkövesítő hatása alatt, de el soha nem enyészhet.

Csak körül kell tekintenünk a mai nyelvben s a nyelvjárásokban és azonnal meggyőződhetünk, hogy e hangzórövidülés még folyton tart s ebben némely nyelvjárásaink lassabban, mások gyorsabban haladnak előre.

Itt találjuk a köznyelvben az *ad*: *ád*, *hagy*: *hágy*, *vesz*: *vész*, *fonal*: *fonál* s más egyéb szavakat, a melyek a kiejtésben hol rövid, hol hosszú hangzóval használatosak ma is. A Nádor, Bécsi és Müncheni s a Sándor codexek ezen igéje *veeth* (vet), a mely Heltainál s a Nagyváradi disputatioban is előfordul, a szatmárvidéki nyelvjárásban még ma is *vét* alakban dívik; Kölcsey is ily alakban használja: ‚Fényt a késő századokra *vét*'. Ugyanezen nyelvjárás a Peer és Nagyszombati codexekben előforduló *bee* helyhatározó szócskát legtöbbnyire ma is *bé* alakban használja. A szatmárvárosi nyelvjárásban a régi nyelvemlékek *leelek* igéje szintén eredeti hosszú főhangzóval *(lél-ek)* dívik (Nyr. IX.265).

Marosszéken az *is* szócska még a régi nyelvemlékekben használatos *ees* alakban jön elő; pl. ‚Ott ēs rózsám ēn leszek a legelső (Nyr. IX.240).

Kún-Majsán az *ad* ige parancsolója még úgy van, mint Pesti Gábornál: *ággy* (Nyr. VIII.470). A csángók is ugyanoly hosszú hangzóval használják a *hét*-ből képezett sorszámnevet, mint az Érdy codex: *heeted*.

Ellenben vannak nyelvjárásaink, melyekben a hangzórövidítés már nagyon előrehaladt. Ilyen mindenekelőtt a palóc, melyben a hangrövidítő tövek jó nagy része már kivétel nélkül rövid hangzóval használatos minden alakban; így pl. *tehen*, *kerek*, *szeker*, *madar*, *rereb*, *nehez*, *keves*, *esz* (ész), *fonal*, *egyeb*, *fedel*, *kötel*, *nyel* (nyele), *gyüker* sat. Érdekes e nyelvjárásban a *középső* szó kiejtése is majd hosszú, majd rövid hangzóval: *középső*, vagy *közepső*.

A Bécsi és Müncheni codex *êhes* (Nyr. VI.38) és *êdes* (uo. IV.334) szavai a dunántúli nyelvjárásban ma már teljesen megrövidült hangzóval fordulnak elő: *ehës, idës* v. *ides*. A székelységben meg a *nézni* ige is előjön rövid tőhangzóval: *nezni*. (Ugyane nyelvjárás ismeri a palóc *esz* (ész) szót is. Figyelemre méltók ezen őrségi alakok is: *förfi* (férfi), *möryes* (mérges).

Megfontolva az eddig mondottakat, már csak azon oknál fogva is, mivel a hosszú hangzós tövek megrövidülése nyelvünkben, a hol csak lehetséges, szoros következetlenséggel megy végbe, bátran elfogadható ama nézet, hogy régente mai hangrövidítő töveink kivétel nélkül hosszú hangzósak voltak. Fényesen bizonyítják ezt régi nyelvemlékeink, melyekben a hangrövidítő tövek legtöbbnyire hosszú hangzóval fordulnak elő még a ragos alakokban is. Igen erős bizonyítékokat szolgáltatnak továbbá némely nyelvjárások, melyekben a hangrövidítő szavak némelyike még szintén hosszú tőhangzóval járatos. Hogy a szótövek eggy része eggyik-másik nyelvjárásban többnyire már rövid hangzóval járatos, e tünemény csak azt mutatja, hogy az említett hangrövidülés a szabadabban fejlődött nyelvjárásokban már sokkal előbbre haladt, mint az írott beszéddel megkötött köznyelvben. A fölhozott nézet mellett bizonyít a köznyelvben tapasztalható ama jelenség is, hogy sok szótőnek rövid alakja mellett a megfelelő hosszúja is előfordul, a mely pedig nyelvünk hangzórövidítő hajlamát tekintve bizonyára régebbi keletű a rövid alaknál *(ad: ád, teszen: tészen, vesz: vész)*.

Figyelembe kell még itt vennünk azt is, hogy e hangrövidítő szavak ugor megfelelője s némely ma már egészen rövid tőhangzós szavainké is rendesen hosszú, vagy legalább is olyan, hogy a rendes hangzóváltozások alapján a magyarban okvetetlenül hosszúvá kell lennie.

Csak futtában, minden mélyebb kutatás nélkül említek föl nehány szót. A Peer és Sándor codexbeli *meegh*-nek megfelelője a cser. *möngö* s a lapp *mange*, melyeknek *n*-jét a magyarban a nyujtott hangzó pótolja. A Nádor codexbeli *faal*-nak megfelel a finn *puole* (észt *põle*), vogB. *pāl*. A *haat* összevethető az osztj. *χūt*-tal. A Peer codexbeli *haal*-nak megfelelője a finn *kuole*, észt *kõle* s a vogul *kol*. A Peer és Sándor codexbeli *tee* (74, 232) személyes névmásról Munkácsi Bernát többször idézett értekezésében így nyilatkozik: ‚A *tê* névmás hosszú hangzóját tárgyragos alakja *tégedet* világítja meg, melyben még világos nyomát látjuk azon *-ng* járulékmássalhangzónak, mely a vog. *näñ*, *nag*, osztják *neŋ*,

cseremisz *tēń* szerint eredetileg az alanyesetben is 'meglehetett'. Az *ád* igét illetőleg csak emlékeznünk kell a finn *anta* (v. *anda*) igére. A *tész* ige összevethető a finn *te'eskele*, **teyeskele* alakokkal, melyekből a magyarban először **tevesz* alakult rendes hangváltozással (*y* : *v*), majd a *v* kiesvén, lett a ma is használatos *tész*. A *kéz* szónak hosszú megfelelője látható a vog. *kāt* és az osztj. *kēt* alakokban.

Végül számba kell még e kérdés eldöntésekor vennünk a magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb hangtani sajátságát is. Nyelvemlékeink adataira támaszkodva, minden kétségen kívül valónak állíthatjuk, hogy nyelvünkben a rövid magánhangzók hosszú idők lefolyása alatt mind nyiltabb-nyiltabbá lőnek. Így a HB-ben *u*-t találunk a mai *o* helyén, *o*-t a mai *a*, *i*-t a mai *ë* v. *e* helyén; pl. *odutta, pur* (por), *napun*, *oggun* (adjon), *igg* (egy) sat.

Ha már most helyesnek fogadnók el azon nézetet, hogy a hangrövidítő tövek eredeti tőhangzója rövid volt, ezzel együtt azon föltevést is meg kellene engednünk, hogy e rövid tőhangzó a régi nyelvben egy-két fokkal bizonyára zártabb volt, mint ma, ha nem is minden szóban (mert kivétel mindig van), legalább is igen sokban. Így a mai *madara*, *fonala*, *sara*. *szamara*, *keze*, *dele*, *fele*, *fődele* s más egyéb, igen nagy számú hangrövidítő szóknak egy-egy zártabb hangzós tőalakjait kellene föltételeznünk, a milyeneket látunk pl. a *hodu* (had), *napun* (napon), *mige* (meg), *igg* (egy) és más hasonló rövid hangzós tövekben. De a legtöbb esetben azt tapasztaljuk, ha csak az idéztem adatokat vesszük is tekintetbe, hogy hangrövidítő szavaink ép oly fokú nyilt hangzóval voltak járatosak régenten is, mint a mai nap; a mi kétségkívül azt mutatja, hogy ezek mai rövid hangzójában több mint egyszerű rövid hangzót kell sejtenünk.

Magától érthető azonban, hogy e kérdésben is sok mindenféle kivételes eset fordulhat elő. Hogy csak a legfontosabbat említsem, az analógia is nagy befolyással lehetett egyik vagy másik hangrövidítő szóra, vagy valamely szónak ilyenné tételére. Arról tehát, hogy e vagy ama mai hangrövidítő szó talán régenten is rövid tőhangzós volt (pl. *ád* a HB-ben röviden *odutta* és zártabb *(o)* hangzóval), vitatkozni lehet: de hogy e szavak legnagyobb része régente hosszú tőhangzóval dívott, ez az elmondottak nyomán legalább is közel jár a valósághoz.

BARTHA JÓZSEF.

S MI NE TUDNÁNK LATINUL?

Tisztelt barátom, Ponori Thewrewk Emil, a budapesti ‚Philologiai társaságnak' ez évi közgyűlésén beszámolt a bécsi filologiai kongresszuson a vezetése alatt megjelent magyar tagtársak szerepléséről és azon kitünő fogadásról, a melyben a kongresszus őket részesítette. A rendkívül érdekes előterjesztésben a többi közt elmondja, hogy ő mint József főherceg képviselője latin nyelven üdvözölte a kongresszus tagjait, s beszédét zajosan megéljenezték és hocholták; az ülés végén pedig fölolvasta az új Festus-codexről szóló jelentését, német nyelven. Ez értesítéshez aztán a következő megjegyzést csatolja: ‚Mint jellemző apróságot megemlítem, hogy Christ az ülés után, mikor haza kisért, megvallotta, hogy eleinte abban a hiszemben volt, hogy nem is tudok németül s hogy Festusomról szóló előadásomat szintén latin nyelven fogom tartani. Nagy zavarba ejtettem volna őt, ha az esetleges discussiót latinul kellett volna vezetnie. Ő is, valamint a helyettes polgármester s a Theresianum igazgatója azt gondolták, hogy könnyü nekünk, mert hát Magyarországon még divik a latin nyelv'.

A közleménynek e szavaiból én, s hiszem, velem együtt mások is azt a nyiltan ki nem fejezett, de magának erővel utat törő gondolatot olvassák ki, hogy a szomszédban még most is erősen tartja magát az a hit, hogy Magyarországon a müveltebb osztályok még manap is társalgás közben a latin nyelvet használják; pedig mi magunk tudjuk legjobban, mily alaptalan és hamis ez a külföldön rólunk elterjedt vélemény; hisz épen az ellenkezője áll, s általános a panasz, hogy a középiskolákból újabban kikerült nemzedék vajmi kevés hasznot tud fölmutatni a latin nyelv tanulásából.

Én a magam részéről teljességgel nem tudom megérteni, hogyan és mikép fogamzott meg s még kevésbbé azt, hogy mikép erősödhetett meg ez a ferde vélemény, mikor a naponként seregestül föl-föltünő jelenségek merőben az ellenkező tényről tesznek tanúbizonyságot. Hogy mily nagy mértékben sajátitották el tanult embereink a középiskolákban a latin nyelvet s mily mély nyomokat hagyott lelkükben a latin klasszikusokkal való foglalkozás, legfényesebb bizonysága az a jelenség, hogy literátus embereink ajkán akaratlanul is előtörnek az emlékezetükben erősen megtapadott latin szók és kifejezések. Hacsak irodalmunknak egy

évi termékeiből szedegetnők is össze adatainkat, egy vastag kötetre menő szótárt állíthatnánk ki belőlük. E gyümölcsözetlen munka helyett azonban elégnek tartjuk, ha állításunk igazolására csupán nehány mutatvánnyal szolgálunk eggypár nevezetesebb szónokunk most folyó képviselőházi beszédéből.

Polónyi Géza nem akarja *qualifikálni*, hogy a felsorolt *categoriák* melyikébe tartozik a hajsza. Ő a *liberalismus* terén valamivel *radikálisabb* elveket vallott. Szent-ágostoni őszinteséggel és politikai *confessióval* biráiul fogadja el a *liberalismusnak crypto*-lovagjait. A mennyire igaz ezen *antecedentia*, épp oly igaz *consequentiájában* az ő állásfoglalása. *Absolute* nincs rá befolyással a politikai *taktikázás*. Neki nem szükséges azt *constatálnia*. Ha bebizonyíthatja, hogy ilyen, magasztos eszmét *compromittáló* javaslatot még sehol sem adtak be, könnyű lesz levonni a *consequentiát*. Kötelessége az *ultramontán fotografiáról* is beszámolni. Ő a vallásszabadság elméletéből kizárja a *receptio* minden nemét. Egy kis *reminiscentiával* szolgál. Ezzel *restituálja* a tényállást. Hozzájárul az *interpretatióhoz*. A polgári házasságról szóló *rotulust* meglátta. Nem állítja oda mint *postulatumot*. A házasság polgári kötésében találja a *garantiát*. Az államnak az egyházzal való *concurrentiáját* ki akarja zárni.

Beszéde ékességeinek számát szaporítják még: Nálunk ezen törvényhozási *cyclus geneticzus antecedentiái* között nem találjuk a nemzet örömrivalgását. Magyarországot a kifelé *gravitáló* izgatások és a *corruptio* megzsibbasztják. A katholikus polgárok találják meg az egyenjogúság *institutioit*. Mindenki akar *publica exercitatio* utján, akar *pro interno foro* gyakorolja vallásos meggyőződését. Az állam *revindikálja* a hatáskört. A házassági jog *instituálása* kötelessége az államnak. A miniszter *excuzálta* magát. Lám, itt az *indiscretio*. Mellékes *incidensek* ne térítsenek el bennünket. Milyen *definitio* adatik a házasság intézményének? Állami *iurisdictio* szempontjából figyelembe nem jöhet, csak mint állami *institutio*. A *theocratikus* államrendszer kerete. Szerződésnek *declarálja* a házasságot. A házasságnak a *personalis status* terén közjogi vonatkozása is van. A felekezeti *autonomia* melegágy a nemzetiségi *aspiraciók* terén. Ezeket a viszonyokat vegyük *revisio* alá. Nem *excerptiv* módon járunk el. *Facultativ* polgári házasság. Minden *pactálás* nélkül teljesítse kötelességét. Egy *cardinalis* kérdés merül föl. Elmehet egyháza *foruma* elé. A ki ezen állásponton áll, az ***hypocrita***. *Recipiálandó* testvéreink tábora.

Apponyi Albert a két törvény *cardinalis* intézkedéseit is kénytelen belevinni a vitába. Nem fog *polemizálni* az előtte szólottakkal. Álláspontját *praecisirozni* akarja. A mint az *contemplálva* van, keresztülvihetetlennek tartja. *Praecise* meghatározott téren akar vitatkozni. Fogja tenni a legridegebb *objectivitással*. *Appreciálja* fejtegetésének további tárgyait. Nem tudta *ignorálni* azt, hogy ... Hogy magát *trivialisan* fejezze ki. Most ezt *proponálja*, nem a *facultativ* polgári házasságot. Az *agitatiónak* gyuanyagát kiveszi, *financiális* kérdéseket nem vet föl. A nemzethez kellene *appellálni;* s ezt *eventualitásnak* tartja. Rendőri oltalomra és *assistentiára* nem *appellál*. Hasonló *objectivitást* kér.

Minden egyéb forma *pactálás* a *reactióval*, a *klericalismussal*. Lelkesedéssel telt *dissertatio*. Mi nem tudományos *controversiákat* fogunk itten eldönteni A *doctrinák* szempontjából ez a forma üdvözítő. Magyarország jelenlegi *concrét* viszonyai. A szabadság *aspiratióitól* áthatott politika. Alkotásainknak semmi más *cinosurája* ne legyen. Megtalálják *ideáljaik* megvalósítását. A polgári kötést megszilárdítja a vallás *sanctiója*. Ez nem megszakítás nélküli *traditió*. A kötési formáról való *controversia*. A kérdésnek *in merito* helyes megoldása. A javaslat intézkedései oda *culminálnak*. A *kabinetnek panacedja a parciális* anyakönyvvezetés behozatala volt. Különböző *categoriák* lettek fölsorolva. Az *intelligentia* köréből vállalkozó egyének. *Dilettans* társaság. A *variansok* mindegyikén keresztül fognak menni. A *direct* költségeket sem birjuk; de lesznek *indirect* költségek is. Az egyház eddigi *dotatiója*. *Exponált* vidékek. A történelmi *traditiók* által a magyar állami eszmével össze vannak nőve. Az állami eszme elleni *agitatiót* vallásos *fanatismussal* tetézik. A megoldás, melyet a kormány *proponál*. Az *obligo* beváltása. A törvényben létezett *garantia* megszünése. A katholikus egyházra *relative* kedvező helyzet. *Kritikus*-kérdés. Kiegyenlítő *momentum*. Ez a politikai *actio* legnagyobb hibája. *Exponált* europai helyzet. Egy egész *literatura* mutatja. Semmi sem képes *compromittálni*. Megtehetjük az állami *judicatura* létesitését. Az intézménynek szabályozását *involválja*. Az állam *suverenitását* a *judicatura* terén is megállapítja. A *confessionalis* házassági akadályokat *eliminálja*. Ha a *facultativ* polgári házasság *typusára* akarnánk átmenni, polgári *apparátussal* kellene rendelkeznünk. A kérdés mai *stadiuma*. Nincs nagyobb *illusio* mint ... A kormány politikájában nyilvánuló *radikalismus*. A jövő fejlődésnek nem *praejudikál*. Ez a forma a *legpraegnansabb* kifejezés. A nemzeti *soli-*

daritás biztosítva érzi magát minden *particularis velleitassal* szemben. Hozzá füződik a nemzet *ethikai* élete. A nemzetet eggy erkölcsi *krisis*nek nem kell kitenni. A magyarban a *supra naturalismus* iránt legkisebb az érzék. Állami *administratio*. Föl vannak véve az *ideális momentumok*. Egyéni *risico* árán kell teljesíteni.

Szilágyi Dezső két *maximát* fog követni. Kivánja az állami *suverenitas* megvalósítását. Ismeri [az Apponyi] *motivumait*. Föltételül a maga föntartását nem *proclamálta*.

A párt*orthodoxiának* szempontja döntsön. Önök vállalják el az *obligót*. Vajjon a *kriteriumnak* döntőnek kell-e lennie. Az egyént *emancipálja* az állami kényszer alól. A *paritáshoz* hasonló állást biztosít. Állami kényszert *statuál*. Az állami *jurisdictio* őre. *Abszolute* el nem ismerhető. Ez a politika *intentiójában* van, az egyházi jogrend *inferioritásba* jut. Erkölcsileg *integer* házasságok. *Motiválása* erre a fölfogásra utal. A másik oldalon van a *repudeáltak* házassága. Az egyház által *repudeáltattak*. Erkölcsi *integritásról* is gondoskodik. *Civiliter* kötött házasság. Az egyedül *legitim* alak. Talán nem volt *intentiójában* az *indirect* kényszer. A második *kategoriába* tartozik a házasság. Ez nem *fantom*. *Analog* intézmény. *Impendimentum catholicismi*. *Inferiorisnak* nyilvánított házasságkötés. *Fatális* az az állapot, melybe a *civilis* házasság van juttatva. Nem egy oldalban *collisiot* idézne elő. Ebben a *functióban* a lelkészek állami *functionáriusok*, a kormány *instructióinak* alá vannak vetve. A *clerus* egy része *vehemensen* tiltakozott. Egy *absolut* állam, hol a *josephinismus traditioi* meg vannak csontosodva. Egyik *conflictusból* behajózunk a másik *conflictusba*. Ugyanazon *actus* hozza létre a házasságot. Az egyház *foruma* ítél fölötte. A *paritas* nagy elve. Megigéri a *dispensatiok* megszerzését. Más *dilatorius* ok az, hogy ... Vannak dusan *dotált* egyházak. Minden egyház részesíttessék *dotatióban*. Az egyházi javak *secularizáltassanak*. A magyar nép nem *frivol*. Elvesztené összefüggését az erkölcsi *bázissal*. A nép életének aggályos *krisise* nem fog előállani. Minden *factor* oda fog hatni. Értéke van még a *flottans* tömegnél is. *Eclatans* a buzgóság jelentkezése. A *considerátio* elég volt arra, hogy ... *Interconfessionalis* viszonyok álltak fönn. Egy *clericalis reactio* fog megindulni. A végrehajtás *stadiumában* meg fognak hiusíttatni. Ezen intézmények mellett lehet *harmoniában* élni.

Csáky Albin a *főmomentumról* akar nyilatkozni. Sürgette a *radicalis* megoldást.

A bejegyzések *positiv* törvény rendelkezéseinek felelnek meg.

A *concret* esetek egyformán lettek elintézve. Az ellenállás *stádiumain* át a támadásig fejlődött. Ne legyen közvetetlen a *cooperatio* Az izgalom *renitentiáig* fejlődött. Az lett volna valódi *kultur*k a in p f. Rendkivül *odiozus* lett volna. Ennek a *reformnak* természetes *corollariumja* a cikk megváltoztatása. A kormány ezt csak *taktikából* vette föl. Az ideiglenes rendezés éppen annyi *animozitással* járna. Ezek csak *appendixek!*

— — — — — — — — — — — — — — — —

Látni való, hogy puszta mesebeszéd az a szájról szájra járó panaszszó, hogy a latin nyelvi oktatás szinvonala az utóbbi évtizedek alatt hazánkban nagyot csökkent. Kell e fényesebb cáfolata e balvéleménynek, mint a föntebb idézett ékesen szóló mutatványpéldák?

Eggy társaságban szóba kerülvén az idegen szavak pazar alkalmazásával fűzött visszaélés, a jelenlevőknek majdnem mindeggyike megtette rá a maga észrevételét. Nem értem, mondá az eggyik tüzesebb vérű, hazafiaskodó tag, igazán nem értem, mi okra vezessem vissza iróink és szónokaink eggy jó részének azt a kedvtelését, hogy annyira szemelgetik és vadászgatják az idegen s ezek közt néha épen a legkülönösebb latin szavakat; holott ezeknek a legtöbbjére eredeti s egészen járatos kitételekkel rendelkeznek. Ezt én annál különösebbnek találom, jegyzé meg eggy másik, mert a mint eggypár szinte nevezetessé vált eset bizonyítja, eggyik-másik hiresebb emberünk az ő latin idézetével elárulta, hogy nem egyenest a forrásból merített, hanem második, harmadik s talán épen már a tizedik kézből kapta balul értelmezett, de azért döntő nyomatéknak tekintett mondatát. ‚Est modus in rebus' többnyire abban az értelemben idézik, hogy ‚megvan annak a maga módja', pedig Horatius egészen mást mond vele. Eggy ízben valamelyik szónok, a ki tisztában volt vele, hogy mit mond, találóan idézte a római tanács határozatát: ‚videant consules'; s utána vagy eggy fél évig szinte mindennapossá vált e figyelmeztető szó, még oly esetekre is alkalmazva, a melyekkel a ‚consules' semmi vonatkozásban sem állhattak. Többet mondok, tevé hozzá eggy harmadik. Én azt sejtem, s aligha e sejtelmem nem alapos, hogy eggy része azoknak, a kik a latin szavakkal annyira szeretnek pompázni, nem is a latinból, hanem a német hirlapokból böngészgetik ebbeli latin ismereteiket. Így lettek latin szókká: kultur (kampf): *cultúr*(harc), evident: *evidens*, prophylaktisch: *profylactikus*, qualifizieren: *qualifikál*, praecisieren:

praeciziroz, kulminieren: *culminál*, dotieren: *dotál*, funktion: *functio* sat. sat. Ha ennek bebizonyítására valaki példát kivánna, azzal is szolgálok. Eddig az összes magyar irodalomban egészen szokatlan és ismeretlen volt pl. a *szanál* ige; de a német hirlapirodalom legújabban fölkapta a *sanieren*, kissé titokzatosan hangzó szót, s nem sokára eggyik előkelő képviselőnk ajkán is megjelent; s csakhamar eggyik legkedveltebb szava lett a választékosságra törekvőbb képviselőházi szónokoknak.

Mindezekre nekem a következő észrevételeim vannak. Hát azért kinlódtunk, azért törtük-martuk mi magunkat nyolc éven keresztül a latin nyelvvel, hogy mikor alkalom adtán szavazatunknak nagyobb sulyt akarunk adni, nyomatékul még azt se legyen szabad mondanunk, hogy: ‚videant consuli?' Azt mondjátok, hogy minden kényszerítő szükség nélkül alkalmazzuk az idegen, nevezetesen a latin szókat, mert a legtöbbjére vannak teljesen megfelelő, jó magyar kitételeink is. De hát a ‚meg kell lenni' minden tekintetben kifogástalan, jól érthető, eredeti kifejezés; hanem azért ‚más uram a *mëg kő lënnyi* és más a *muszáj*'. Aztán a hivatott szónoknak, ha igazi hatást akar kelteni, nem csak arra kell törekednie, hogy szavai érthetők, hanem hogy hangzatosak is legyenek. Az ‚előzmény' helyes és érthető magyar szó, de mennyivel szebb, hangzatosabb ennél az *antecedentia!* S a kinek a szép és zengzetes iránt nem tompult el még egészen a nyelvérzéke, bizonyára különbséget, még pedig tetemes különbséget talál hangzatosság tekintetében a következő szavak közt: ‚bizonyít' és *contestál*, ‚menteget' és *excusál*, ‚tekercs' és *rotulus*, ‚képmutató' és *hypocrita*, ‚sarkalatos' és *cardinalis*, ‚kiküszöböl' és *eliminál*, ‚heves' és *vehemens*, ‚gyülöletes' és *odiosus*, ‚függelék' és *appendix* sat. sat. Vegyük hozzá még ehhez, hogy az idegen szóban mindig van valami titokzatos, rejtelmes erő, a mely megkap, hódít, elragad — különösen, a mi legtöbbször meg is történik, ha nem értjük. Mily hatást kelthettek például az igazságügyminiszter szavai, mikor e mondatot vágta az ellentábor szeme közé: ‚A vallásosságnak még a *flottáns* tömegnél is van értéke', kivált, ha mások is úgy értették, mint mi: *flottás* tömeg, azt csak az tudhatja igazán, a ki jelen volt és saját szemével láthatta az arcokon mutatkozó megdöbbenést. Vagy mit gondolhatott bíró uram, a mikor szeme megakadt a titokszerű *geneticzus* szón; vagy akár a szedő is, a kinek utasításul volt adva, hogy a mi ujságunkban nem a *c*, hanem a *cz* az uralkodó betű? Hát a kedves és bájoló falusi hajadon, s talán

még a ‚fölsőbb leányka' is, mikor a rejtelmes, leányszív dobbantó *cryptolovagok* szót pillantotta meg szerelmes szép szemével. Hiszem, hogy hosszan eltünődött, s el-elrévedezett magában, s talán titkon föl is sóhajtott: ‚Én édes istenem, légy kegyes hozzám és adj nekem is eggy cryptolovagot!'

Azért **X** cikkirónkkal én is azt mondom: ‚hanc veniam petimus * damusque vicissim'. SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hodály. Szinnyei József a Nyelvőr idei első füzetében (6. l.) tárgyalja a *hodály* szót, s arra az eredményre jut, hogy ez a szó a magyarban török eredetű, s hogy a magyarból került a horvát-szerb és az oláh nyelvbe.

Azonban több nyomós ok szól a szó vándorlásának ezen útja ellen. Miklosich török eredetűnek tartja a bolgár és a horv.-szerb *odaja* szavát = török *oda;* azt azonban nem magyarázza. hogyan került hozzá a *-ja* szóvég. Szinnyei főleg ezen ütközik meg, s azt tartja, hogy ez a *j* a magyar nyelvben járult az *oda* szóhoz s úgy lett belőle *odáj, hodáj.*

Mindkét magyarázat, mellyel e szóvégi *j*-nek a magyarban való hozzájárulását valószinűvé akarja tenni, nagyon is erőltetett. Maga se bízik abban a fölfogásban, hogy az *odá*-ból épúgy lett *odáj*, mint a *szá*-ból *száj*, t. i. a 3. személyű alak hatása alatt: mert hisz ez a szó csak igen ritkán fordul elő személyragozva. Más magyarázatát adja tehát a *j*-nek. ‚Tapasztaljuk ugyanis, hogy az *-áj, -éj (-ály, -ély)* végű szavak *j*-je a nép nyelvében mássalhangzós ragok előtt igen gyakran elvész, pl. *király*: *király-t, király-tul; Mihály*: *Mihá-t, Mihá-nak* sat. Az *oda* szónak szabályos ragos alakjai *odát*, *odába* sat. Már most az imént említett analogiák szerint igy történhetett a visszakövetkeztetés; valamint (pl.) *kirá*-t, *kirá*-nak, *kirá*-tul: *király, király* = *odá*-t, *odá*-nak, *odá*-tul: **odáj, odály*'.

Ez a magyarázat eléggé tetszetős; azonban eggy nagy nehézsége van. A szóvégző *j*, *-ly* a magyar nyelvterületnek csak igen kis részén vesz el a mássalhangzón kezdődő ragok előtt, jóformán csak a nyugati nyelvjárásterületen és a középső palóc nyelvjárá-

* Nem maradt itt le a *petimus*-ról a *-que* szócska? Javító.

sokban: tehát ez az analogikus fejlődés csakis ezeken a vidékeken történhetett volna meg. Azonban ugyanezek a vidékek a ragtalan névszó végén álló *ly (j)*-t is elhagyják: *kirá*, *Mihá*, úgy hogy még itt sem lehetett az *oda*, *odá* szóból *odá*. Annál kevésbbé hihetjük a szóvégi *j*-nek ily módon való keletkezését olyan vidékeken, hol a *j (ly)* se a szó végén, se ragok előtt el nem marad; pedig a *hodály*-t ismerik ezeken a vidékeken is (Pest m., Arad, Szlavónia).

Igaz, hogy a déli szláv nyelvekben is kissé különös a *-ja* szóvég, mivel az *-a* végű török szavak rendesen változatlanul jutottak ezekbe a nyelvekbe. Erre a szóra azonban hatással lehetett a sok *-ja*, különösen *-ija* végű idegen, nagyrészt török eredetű szó, s ezeknek a hatása alatt lehetett a török *odá*-ból a bolgárban és horvát-szerbben *odaja;* megjegyzendő még, hogy a lengyelben megmaradt *oda.*

A szó jelentése az eggyes nyelvekben szintén azt bizonyítja, hogy a törökből egyenesen a szláv nyelvekbe került ez a szó, s onnan jutott a magyarba. Az oszmanliban az *oda* ‚szobát' jelent; ugyanevvel a jelentéssel került át a horvát-szerb és a bolgár nyelvbe, míg a magyarba jutva jelentése jelentékenyen megváltozott. Legközelebb áll a horvát és a török nyelvben használt jelentéshez a szlavóniai nyelvjárás *hodáj* szava; itt ugyanis bármiféle nagy üres helyiséget jelent a házban; más vidékeken gazdasági épületet, vagy valami rossz épületet. S csakis ezen a jelentésváltozáson keresztül menve juthatott a *hodály* illetőleg előbb a *juhhodály* szó a juhakol' jelentéshez. Az oláh *odāje*, *hodāje* szinten ‚szobát' jelent. Azt tehát semmi esetre se hihetjük, hogy a ‚szobát' jelentő török *oda*-ból a magyarban ‚juhakol' jelentésű *hodáj* lett, s ez átmenve az oláhba és a horvát-szerb nyelvbe, ismét visszajutott eredeti jelentéséhez.

E szó vándorlásának útja tehát a következő volt: tör. *oda* > horv-szerb *odaja* > oláh *odāje*, *hodāje* és magy. *hodáj (hodály).*

BALASSA JÓZSEF.

Előte, előtő. Zolnai Gyula már teljesen földerítette s megmagyarázta a címbeli szóknak minden csínja-bínját (a Nyr. XV. kötetében s a Szómagyarázatok c. értékes füzetében, Bpest 1890. 8r. 42 lap). Mégis érdekes lesz eggy régibb adatot idézni, melyre Beregszászi Nagy Pál Dissertatióját olvasva bukkantam a 82. lapon (különben is sok becses anyag van ezekben a mi régibb nyelvészeinkben). Azért érdekes ez a hely, mert nem csak a Kassai

hegyaljai *előtő*-jét erősíti meg, hanem már az *előtévő*-ből való magyarázatot is megadja: ‚*kártékony* noxius, vi vocis ‚damnum faciens', compositum ex *kár* et *tékony*, hoc iterum ex *té* et formativo *kony; té* autem est pro *tő* contracto ex *tévő*, participo verbi *tesz* ‚ponit', item ‚facit'; sic contrahitur participium *tévő* etiam in *előtő* (pro *előtévő*) quo nomine vocatur obtrudamentum illud ex luto, lapide aut lamina ferrea factum, quod hyeme orificio fornacum calefactarum adponi solet ad calorem conservandum'.

Simonyi Zsigmond.

A ‚felé' névutó irányhatározók mellett. A Magyar Határozók II. kötetében (124-6) tüzetesen tárgyaltam a *felé* névutónak azt a szerepét, melyben kész irányhatározókhoz járul. Ezek *felé* nélkül határozott irányt jelölnek s a h o v á kérdésre felelnek: ellenben, ha a névutó kiséri őket, csak tájékoztatók, tájékot jelzők s a m e r r e kérdésre felelnek, pl. *be*: *be felé*. *haza*: *haza felé*.

A *felé* névutóval efféle szerkezetekben rendszerint azt akarjuk kifejezni, hogy a ki halad, nem ér el oda, a hova akar, vagy legalább, hogy még nem tudjuk, elér-e oda vagy nem. Pl. *kimentem*, azaz csakugyan kijutottam; ellenben ‚*kifelé* mentem, de útamat állták'. Világos, hogy ilyenkor mindig bevégzetlen, folyó cselekvésről van szó, s ez az oka, hogy Brassai ebben a *felé*-ben épen ‚a tettleges folyamatban levő cselekvény' meghatározóját látta, mert szerinte az igekötőknek fő föladata az, hogy ‚igék eleibe helyezve, jövendő formákat alkotnak'. Minthogy azonban egyúttal valóságos határozók és szükség lehet rájuk a jövő időn kívül is, tehát pl. a jelen idő esetén, Brassai szerint ilyenkor kell mellejük a *felé* névutó: ‚Minthogy *ki, be, fel, le* sat. valódi határozók, még pedig nélkülözhetlenek, nem lévén semmi más azon jelentésű szavaink, szükségünk lehet reájok a tettleges folyamatban lévő cselekvény meghatározására; mit mívelünk hát ilyenkor, hogy kifejezésünk s e h a t á r t a l a n j e l e n t, [a mi ‚szokásosan történik'] s e t e t t l e g e s j ö v ő t ne jelentsen? E kérdésre, mely nyelvtanáraink soha eszébe sem ötlött, megfelel a legtisztábban és leghatározottabban az élőbeszéd. Hátul teszi a határozó szócskát és ezt veti utána: *felé*. — A köd megy f e l f e l é. A borász húzatja a borát l e f e l é. A tolvaj hág a kerten á t f e l é vagy k i f e l é. A farkas kullog az erdőbe b e f e l é sat. A *felé* hozzátételét sokszor el lehet hagyni, némely vidéken ritkán is élnek vele; de a határozó hátul-tétele szorosan és változatlanul kötelező. Ilyeket ugyan nem lehet tanulni a régi nyelvemlékekből'.

Ez utóbbira csàk azt jegyzem meg, hogy *ide felé* már Calepinusban megvan, *feljebb felé* előkerül MA.-nél (Tan. 744) s más példákat Faludiból, Mikesből idéztem sat. A mi pedig Brassainak azt az állandó mondását illeti, hogy ‚e kérdés nyelvtanárainknak soha eszébe sem ötlött', idézek Beregszászi Nagy Pál 1815-ben kiadott Dissertatiójából eggy érdekes helyet, mely olyannyira megeggyezik Brassai fölfogásával, hogy az ember első tekintetre azt hinné, innen tanulta Brassai a maga dolgát: ‚V e r b a innumera c o m p o s i t a cum p a r t i c u l i s s e p a r a b i l i b u s: *be, el, meg, le, fel, ki, rá, hozzá, mellé, alá, által, túl, vissza, össze* etc. quae mirum in modum afficiunt ac variant verborum et significationes, et juxta eorundem genera inflexiones. Nam 1-o: Verbis in praesenti tempore existentibus f u t u r i notionem inferunt, e. g. *megyek* eo: *elmegyek* abibo; *mondom* dico: *megmondom* dicam; *eszem* edo: *megeszem* decomedam; *adom* do: *megadom* solvam; *irom* scribo: *leirom* describam; *töröm* frango: *összetöröm* confringam; *öltözöm* induo: *felöltözöm* induam; *vetkezem* exuo: *levetkezem* exuam; *fizetem* solvo: *kifizetem* exolvam etc. Quare si verba haec et similia, ad p r a e s e n s tempus designandum sint adhibenda, tum eis postpositio *felé* ‚versus' addi solet addique debet, e. g. f e l f e l é öltözik, vel: most öltözik f e l f e l é, induit, vel: nunc induit se, id est, nunc est in actu vel actione induendi; l e f e l é vetkezik, vel: most vetkezik l e f e l é, exuit, vel: nunc se exuit, i. e. nunc est in actu vel actione exuendi; sic: b e f e l é megyen; most rakja ö s s z e f e l é a szénát, az órát; az ellenség most dúlja f e l f e l é a várost etc.' (177. l.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Külföldi magyarok. Nem a Petőfiét gondolom. Azóta azok talán már itthon vannak, — gondolom, de nem tudom. Hanem azokat értem, a kik innen kitelepedtek messze földre, ott az idegenben gyökeret vernek, de mindenütt megőrzik hozzánktartozásuk jellegét. Értem a *kocsit*, a *huszárt*, a *kalpagot*, a *csákót*, melyek az egész világon ismertekké tették magukat, igazi kozmopoliták lettek. Aztán a *sujtást*, mely Franciaországban telepedett le s ott vegyes házasságra lépvén, *soutacher* nevű utóddal is eldicsekedhetik már. A *bekes*, a *honvéd* ismeretes nagy Németországban, szintúgy a *gulyás* is: Berlinben *gollasch*, Münchenben *golac* néven találkoztam vele; s ismerőseim erős meggyőződéssel akarták velem elhitetni, hogy elerőtlenedett voltában is nekem valóságos ‚lancmannom'

volna. Nem kevésbbé ismeretes Németországban a *paprika* is, melynek ott ugyancsak fölvitte isten a dolgát: igazi patikában árulják. Ellenben a szegény *perkelt* tudtommal csak Bécsig ért, hol másod- és harmadrendű vendéglőkben szegényesen tengeti olcsó életét. A *pégyár* alkalmasint Kraxelhuber úr családi és társadalmi összeköttetései révén lépte át a Lajtát, mielőtt elosztrákosodott ‚pétyár' (ird és olvasd: *betyár*) volt a becsületes neve. Ugyancsak Ausztria földjében alusszák a föltámadásig örök álmukat a *kanászen* és *jogászen* indigenák, melyek az ötvenes években vándoroltak innen ki és valamikor a legnépszerűbb magyarok voltak Bécsnek városában.

Több külföldi magyarról nem tudtam 1892-ig, a midőn Grác környékén nyaraltam. Egy ízben, átutazóban bementem a városba s lóvasuti kocsira ültem. Csak forintom volt, s midőn a kalauz visszaad, azt mondja: *tesik*. ‚Magyar maga?' kérdem. ‚Vász mánensz?' válaszol ő. Ősgráci volt a sógor, s midőn a *tesik*-re figyelmeztettem, azt mondja németül: ‚Már mért volna ez magyar szó? Ha aprópénzt adok vissza, mindíg azt mondom: *tesik;* hát hogy mondjam másként? megérti azt mindenki!'

Így ismerkedtem én meg harmadéve a legfiatalabb külföldi magyarral. Tán találkozott már vele a határszéli Stájerben más is, máshol is. Érdekes volna megtudni. BÁNÓCZI JÓZSEF.

Kész van. E kifejezés használatára s elterjedésére nézve a mult hó folyamában még a következő értesítéseket kaptuk.

Füredi Ignác. Engedje meg t. szerkesztő úr, hogy a ‚házunk *kész van*'-féle kitételhez én is hozzászóljak.

Mindenek előtt az első hozzászóló, Balog Péter ellenében állíthatom, hogy Alsó-Zemplénben a *kész van* kitételt Sátoralja-Ujhely, Sáros-Patak, Liszka, Bodrogkeresztúr és Tokaj vidékén soha se hallottam, noha ifjú koromat e vidéken töltöttem.

Ennek az eggyazon vidéken való különböző beszédmódnak pedig véleményem szerint az a magyarázatja, hogy én az említett nyelvbeli megfigyelésemet még a negyvenes évek végén tettem. Balog úr ellenben csak mostanában hallhatta a *kész van* kitételt, most, midőn eggy-két hazatérő kiszolgált fővárosi cseléd elégséges arra, hogy eggy-eggy község, sőt egész környék nyelvét elnémetesítse. Mert tudnivaló, hogy a magyar főváros mindenha a germanizmusok tenyésztő melegágya volt és nagy részben még most is az.

Hogy a *kész ran* szabálytalanság a német vagy a román nyelv behatásának róható-e föl, ki dönthetné el egész határozottsággal? Nem lehetetlen, hogy itt is oly kihagyásos szólásokkal van dolgunk, mint a milyen sok más van a magyarban, pl. ‚Úri m ó d megél ő abból (e helyett: úri m ó d o n). Bátyám n a g y beteg (e helyett: n a g y o n beteg). O k v e t e t l e n ott leszek (e helyett: o k v e t e t l e n ü l).

A mi a *kész van* szólásmódot illeti, utólag még azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy eggyazon személy is különféleképen használja: még pedig mindig helyesen, ha állítólag, ellenben helytelenül, ha tagadólag szól. Így pl. eggy kecskeméti születésű fővárosi tanár eggy bizonyos kéziratról így nyilatkozott előttem: ‚Ő azt mondja, hogy k é s z e n v a n; de én tudom, hogy n i n c s k é s z'. Szakasztott ily módon írja Holló Lajos (félegyházi születés) a ‚Magyarország' febr. 28-iki vezércikkében: ‚Ma még n i n c s k é s z a belügyminiszter az ő konceptiójával'. Pár sorral alább pedig ezt írja: ‚Ha k é s z e n l e s z . . .' Ez eggyoldalú ingadozásnak pedig valószinűleg az az oka, hogy az illetők a *nincs* szót *nem*-mel eggyértékűnek veszik, holott a. m. *nem van*, úgy hogy a *nincs kész* előttük a. m. *nem kész*.

P a a l G y u l a. ‚A ház *kész van*'. Ezt a használatot a székely nép nem ismeri. Igazi székely szájából mindenütt csak így lehet hallani: ‚A ház *készen van*', vagy: ‚A ház *kész. Készen van-ë* a ház'? vagy: ‚*Kész-ë* a ház'?

Erről tesznek vallomást a tiszta Székelyföld különböző tájékairól több más született székelytől nyert értesüléseim is: C s í k m e g y e: Szárhegy, Ditró, Madaras, Tusnád. H á r o m s z é k m.: Zágon, Uzon, Nyujtód, Oltszem, Nagy-Ajta. U d v a r h e l y m.: Zetelaka, Ülke, Farkaslaka, Okland, Küsmőd, Bágy, Dobó, Kadács. Etéd. M a r o s-T o r d a: Köszvényes, Ehed, Backamadaras, Makfalva, Ákosfalva, Ernye.

B a r b a r i c s R ó b e r t ‚A ház *kész van*' nem ismeretlen előttem; de mindig nyelvérzékembe ütközött, akár ez: ‚A támadás *merész van*'.

De álljon itt a pécsi főgimnázium két alsó osztályának tanúskodása. Az idézett német mondatot: ‚Das haus ist fertig' ekképen fordították magyarra: ‚A ház *kész van*' a következő helységekből való tanulók: Romonya, Egregy, Hidasd (baranyamegyei községek); Kalocsa, Duna-Pataj.

Egyébiránt már Tinódinál van ily föltünő szerkezet: ‚Vannak készök másod derék ostromra' (Egervár viadala IV. 1396. sor). Thökölynek eggyik levelében is olvasható: k é s z v a g y u n k (Századok XXI.290. Vö. PhilKözl. XII.282); de ez plur. majest. fölvételével tulajdonkép: k é s z. v a g y o k lehet.

M a c z k i Valér. Én és tanártársaim úgy tudtuk, hogy e kifejezés: ‚*Kész vagy-e* már? *Kész van-e* már? Még most se *kész*?' tehát a kérdő mondatos alak igen is megvan a palóc nyelvjárásban; de a kijelentő alakot: ‚A ház *kész van*', nem ismertük.

Hanem a diákság máskép szavaz vala. Nagy Emil büdszentmihályi fiúnak föltettem a fordítandó mondatot: ‚Das haus ist fertig', s ő habozás nélkül rámondta: ‚A ház *kész van*'. Midőn erősen figyelmeztettem, nem tévesztette-e el, megütődve mondá: ‚Kérem nálunk mindíg így mondják'. Hasonlag erősítve erősítették ugyanezt: Zwolinszky József (Mád), Kun István (Jászladány), Enesi Kálmán (Tálya, Zemplén), Perlaki Elemér (Domoszló, Heves), Kovács István (Jász-Alsó-Sz.-György), Kovács Lajos (Eger), Katona Gyula (Dévaványa), Mlinkó János (Bessenyő, Heves), Sárfy Szilárd (Egyek, Hajdú m.), Hering József (Edelény, Borsod m.), Süle József (Szoboszló, Hajdú m.), Vedlik Andor (Tarna-Eörs), Kersch Ferenc (Nagy-Becskerek), Barankovics István (Polgár, Szabolcs m.), Deli Ernő (Dédes, Borsod m.), Ágoston János (Tisza-Abád). Gergelyfy Dezső (Mária-Pócs, Szabolcs m.), Fenyvesi István (Fülek, Nógrád m.), Tumli István (Eger) és Pollner Zoltán (Négyes, Borsod m.).

B á n ó c z i J ó z s e f. S z a r v a s Gábor azt hiszi (Nyr. XXIII.91), hogy a *kész van* oláh szerkezet, a ‚casă *e* gata' másolata; s az oláh hatást azzal magyarázza, hogy ‚leginkább Erdélyben s az ország ama vidékein van használatban, a melyek az oláhsággal folytonos érintkezésben állanak'.

Ehhez, azt hiszem, szó fér. Cegléd és Jászberény, Debrecen és Esztergom elég messze esik az oláhságlakta vidéktől. Aztán mért nincs: ‚A ház uj *van*?' De mért van: ‚*Jobb* szeretem. *Véletlen* meglátta. *Kimondhatatlan* sok' sat. sat.

Szóval, én úgy vélem, hogy a szóban forgó használatban is a határozói rag kopásával van dolgunk: s e helyett: ‚A ház *készen van*' mondja a nép rövidebben ezt: ‚A ház *kész van*'. A határozói rag elhagyásának processzusa régi keletű az irodalomban. Hamarjában a következő példákat jegyeztem ki Kisfaludy Károly müveiből: Tégedet *kegyetlen*(ül) a világtól elszakaszt (Irene). Mond

türetlen(ül) Tihamér, Illyés *nyugtalan*(ul) szaladgál (Barátság és szerelem). Ha ezen nemes célt *csüggetlen*(ül) folytatod (uo.). Viszonzá Nelli *csintalan*(ul) (uo.). *Hályogtalan*(ul) néz az életben (Áltudósok).

Bizonyos, hogy más irókból, valamint a nép nyelvéből is számos idevágó példát idézhetni. A bővebb kifejtést a nyelvészeknek engedem át, én a magam részéről megvagyok — kész vagyok.

Rupp Kornél. A *kész van*-féle használat Szombathelyen általános; valamint elég gyakran hallható ennek *kész csináltam* változata is.

Bódiss Jusztin. Azoknak egyike vagyok, a kik tanítói tisztükből folyólag nyelvünknek törzsökös használatát minden tanulójuktól megkivánják s tőlük telhetőleg előmozdítják. Lehet, hogy derék tanítóimtól örököltem ezt a hajlandóságomat, bátor a természetemben is benne kell lenni annak a készségnek, hogy a jobbat és észszerűbbet mindíg szivesebben veszem a számra, mint a kényes és finom (?) izlés szülte melegházi virágszálakat. A nép fia vagyok a legeggyszerűbb fajtából s mondhatom, egyházi állásom se kerget vasvillával, hogy eredeti természetemből kivetkőzzem. És bizony ebből az álláspontomból nem engedek senki kedvéért se, olvassam bár eggy Beőthy Zsoltnak szépséges nyilatkozatát, vagy akár Simonyinak békéltető szavait, vagy épen a nagy Gyulainak előkelő hangú méltatlankodásait. Már én a magam hatáskörében, t. i. az iskolában csak megmaradok eggyszerű népies magyarnak s épen nem irígylem az úri magyaroktól azt a fönkölt és kényelmes álláspontot, mely bármily idegenszerű, de immár megszokott szólást kész az igazolt szavak és szerkezetek közé iktatni. Azért is a mely szóról vagy szólásról magamtól tudom, hogy nem magyaros, vagy a melyről valahonnan olvastam, hogy kerülnöm kell, azt készakarva kerülöm.

Elképzelheti tehát a t. szerkesztő úr, mennyire le voltam hangolva, mikor értesültem róla, hogy a *kész van* szólás még kérdés tárgya is lehet született, ép érzékű magyar ember előtt. Hogy is ne? Egész életem, fáradságom, tiltakozásom és javitgatásom füstbe megy, hacsak eggy hajszálnyit is engedek amaz igazságból, hogy t. i. csak ez a kettő jó: ‚A ház *kész*, v. *készen van*'. Ezt hirdettem mindég s megkivántam tanulóimtól is, hogy alkalmazzák, midőn eggyszer csak olvastam a Nyelvőrnek e dolog felől való kérdezősködését.

Szemlesütve s egész megadással mentem az iskolába s elő-

adtam hallgatóimnak, hogy most is határozottan merem állítani, hogy nincs igazuk azoknak, a kik a *kész van* szólást jónak akarják föltüntetni s helyesnek bizonyítani. Mindazáltal ez eggyszer. minthogy fontos az ügy, kérem szeretett tanítványaimat, tárják föl őszintén és nyiltan bensejüket e kérdés felől, hogy irhassak a Nyelvőr érdeklődő szerkesztőjének, a ki kész bennünket figyelmére méltatni, vajjon azok a vidékek, a hol ki-ki e világra jött, mikép éreznek ennek a csúf kitételnek: *kész van* a jogossága felől.

E biztatós fölszólításomra az eggyetlen nyelvűek, a kiknek a nyelvét nem érintette soha is az idegen müvelődés szele, eggyhangon bizonyítják ellenem, hogy az ő vidékükön bizony egész közönséges a *kész van* szerkesztés. Kardos Celesztinus, hosszúpereszteği, Bajusz Detrik somlóvásárhelyi és Szakács Béla veszprém környéki, Bálint Kalazancius Szolnok városának gyermeke. Sörőss Pongrác, Horváth Cézár és Prickel Mariánus Komárom megye szülöttei, Szilágyi Oszkár Léván iskolázott fiatal ember, továbbá még Ecker Modesztus és Stengl Polikárpus Sárvárról és környékéről; eggy öregebb rendtársam pedig, Zala megye Tilaj, Pakod, Zalabér, Csapó, Istvánd községeinek magában eggyesitője, mondom, mindezek egész határozottsággal állitották, hogy a *kész van* szerkezet náluk egész közönséges.

Hadd mondjam el még ezen idegenszerűség reám való hatásának történetét.

Mikor Keszthelyen jártam iskolába (a hetvenes évek végén), nehány izraelita fiú kezdte köztünk a *kész van* szólást ajkára venni. Föltünt mindeggyikünknek, s tanitóink se győztek tiltakozni az olyan beszéd ellen. Ekkor gyökeredzett meg bennem az indulatosság ama szólás iránt, mert hisz tanitóim is szentesitették lelkem mozgalmait.

Ezekhez azonban meg kell jegyeznem, hogy a következő szerkezetnek mégis jóformán általános használatát is ki tudnám mondani egész Sümeg vidékén, sőt egyebütt is a Dunántúl: ‚Kész a csizmám? *nincs kész*‘ (= nem kész). Pedig ez az utóbbi mondat alig vonható a ‚Vagyok olyan legény‘-féle hangsulyos mondások tagadó osztályába! És ha nem vonható, akkor talán ez a fordulat is hatással lehetett a föntebbi idegenszerűség kifejlődtére. Én különben e helyett is igy beszélek: ‚Nincs készen!‘

— — — — — — — — — — — — — — — —

A kérdésünkre vonatkozó tanúvallomásokból kiemelendők mint fontosabbak a következő mozzanatok.

a) Paal Gyula értesítése szerint a szóban levő szerkezet az egész székelységben ismeretlen. Ismeretlen még Négyesy, Ferenczi, Radó V. szerint Csongrád megyében; Halász szerint Veszprém, Bódiss szerint Zala, Szinnyei szerint Komárom megyében és a Csallóközben, Mikó szerint a palócságban, Füredi, szerint A.-Zemplén megyében, s a ki a kérdést hozzánk intézte, Bodonyi Nándor néptanító állítása szerint Baranyában. Ezekhez számíthatom magamat én is, a ki Baján nevelkedtem. hosszabb ideig tartózkodtam Győr-Szt-Mártonban, Pécsett, Egerben s Szabolcs megyében, s a ki ezelőtt húsz évvel nyelvjárások tanulmányozása céljából beutaztam Vas, Zala, Somogy és Baranya megyéket, de a kérdésbeli használatnak, pedig szokatlanságával okvetetlen föl kellett volna tűnnie, sehol és soha se hirét se hamvát nem hallottam.

b) Simonyi, Barbarics. Maczki Valér és társai a maguk részéről idegenszerűségnek és nyelvérzékbe ütközőnek tartják; de tanítványaiktól úgy értesültek, hogy az országnak számos még pedig törzsökös magyar vidékén használják.

c) Különösen fontos s a kérdés tisztázására nézve döntő erejű amaz eggymással szemben álló tanúvallomás, a melyet eggy részről Füredi, Szinnyei, Bodonyi, más részről Balog, a bencés növendékpapok és Barbarics tanítványai tettek. Ezekhez járul még Bódissnak nem kevésbbé fontos értesítése, hogy Keszthelyen először is a zsidó tanulók kezdték terjeszteni a k é s z v a n kitételt.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy alig vettük hirét a *fertig machen = kész csinálni* kakuktojásból költ fiamadárnak, s a mint az első, nagyon is gyér és szórványos értesítésekből bizonyossá lettünk, már is több helyen lerakta tojásait, a melyek gyorsan kikelve, csakhamar szárnyra kaptak s immár eggyik helyről a másikra röpködnek: nincs mit csodálkoznunk rajta s könnyen megfejthető lesz előttünk az az első tekintetre szinte érthetetlennek látszó jelenség, miként terjedhetett el s verhetett oly mély gyökeret mindenfelé az az idegenből ideszármazott növény, a *kész van*, a melynek hazánk legtöbb vidékén még vagy két évtized előtt is alig volt nyoma fölfödözhető.

Mindebből pedig az következik, a mit már utolsó füzetünkben is következtettünk, hogy e használatnak, a mely az idősbek előtt legalább a Királyhágón inneni vidékek legnagyobb részében még egészen szokatlan, az ifjabb nemzedék közül különösen azok a terjesztői és meghonosítói, a kik nem magyar születésűek, hanem nyelvünket csak később s többen csak az iskola falai közt tanulták meg.

A mit az oláh hatásról mondtunk, azt most is fönn kell tartanunk, azzal a módosítással, hogy az csak Erdélyre s a vele határos részekre szorítkozik: az ország többi vidékein való elterjedését a német nyelv hatásának kell tulajdonítanunk. Hogy terjedését a szabályos *készen van* is elősegíthette, a mint ezt Füredi és Bánóczi is gondolják, azt mi is valószínűnek tartjuk; de példáikat, a melyekkel mint hasonlókkal keletkezését igazolni akarják, megállóknak nem fogadhatjuk el; nem fogadhatjuk el különösen az ‚*okvetetlen* ott leszek'-féléket, mert ezek eredetileg határozók voltak s csak később váltak melléknevekké.

Hogy e használat keletkeztére nézve minden kétségünk eloszoljon, még két kérdés tisztázására van szükségünk, a melyekre nézve reméljük, hogy ügyfeleinktől és gyűjtőinktől a kivánt fölvilágosítást megkapjuk.

Első kérdés. Minő állású és foglalkozású ember az, a kinek ajkáról a tanulók a *kész van* szerkezetet ellesték: úri osztálybeli, iparos, cselédféle vagy földmüves-e; aztán hogy férfi-e vagy nő, s hogy korosabb-e s irástudatlan, vagy fiatalabb és iskolázott?

Második kérdés. Vajjon azok, a kik saját vidékükön való használatáról tanúskodnak, valóban többeknek hiteles tolmácsai-e, vagy talán a mit az iskola falai közt észrevétlenül fölszedegettek nyelvérzékükbe, nem csupán rá fogják-e helységük vagy vidékük összes lakosságára? SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

— No Imre most már lëhet szántani; úgy látom, az éjjel jó eső esëtt.

— Esëtt bizony, tekeintetës urám, méig pedig hârom csátâbá.

— Ejnye, Imre, de szépen kifestëttëk a templomjokat.

— Biz á borzásztaó szeip.

— Hát aztán mëgjött-ë már az új papjok?

— Epen mos hornyâszkodik (hurcolkodik).

— Nágyon mëjjârtá á minap á Hánzimonyeik (Heinsselman) kocsisá.

— Hogy-hogy?

— Hât úgy, hogy áz öreg mëg a fijátál náccsâgos ásszont këllëtt neki vinni á kiâllâshoz; osztân mikor á horkái párt-

hoz e[i]rtek, áz ëggyik l[a]ó, á szürke, mëbbáklott; hiâbá ütöttëvertë. nem ákárt mëgindúlni. S mikor osztân nágy küszködé[i]s utân beé[i]rtek Horkârá, á vonát e[i]pen ákkor mënt el á zorrok előtt.

(Gömör m. Lice). GRESITS MIKSA.

Népadomák.

Az ëccëri paraszt kövér ludakat vitt lë Pestre elannyi. Jó vásárt csinát; nos mikor mëgéhëzëtt, hát bemënt ëggy traktírba ebídőnyi. Odagyütt hozzá a kernyel; nos aszongya mit hozzon ënnyi. Hát csak hozzon valamit, a mi kíszen van, aszongya a paraszt. Ammëg látta, hogy szëginy embër, hát hozott neki gombócát. Nagyot nízëtt a paraszt, hogy hát a pízií së ëhetyik valami urassat; de má csak mëgëtte, mer szígyëllëtte vóna visszakűdenyi. Hanëm osztén látta, hogy ëggy úrnak csibepëcsënyét vittek, mer aszonta, hogy repetér. Nëki is gusztussa gyütt a csibepëcsënyére, hogy ő is aszonta, hogy repetér. De ő nëki mëgin csak gombócát hosztak. Még azt is mëgëtte; de má akkor mírges vót. Azt tutta, hogy tán csak tívedísbű hoszták nëki a gombócát, hát még jobban kajátott, hogy repetér. De bizon harmaccor is gombócát hozott nëki a kernyel. Azt má nem birta mëgënnyi, mer a másik két porció is nagyon nyomta az ódalát, hát berakta a tarisznyájába; nos avvâ gyűtt haza.

Az egísz uton boszonkodott, hogy gombócávâ köllött nëki jólaknyi. Mikor má az uccájukba írt, hát szalad elibe a kis fia; nos má messzirű kajáttya, hogy aszongya, siessík kê ídës apám, főzött anya gombócát.

(Szóról szóra eggy földmüves előadása után írtam le.)

(Esztergom m.)

SZÖLGYÉNY FERENC.

Tréfás versikék.

I.

E[ö]mënt a tyúk vândollanyi,
Nem mënt többê haza tojnyi:
Maj hazagyün sűve-f[e]őve,
Nem ű többet az ül[e]őre.

II.

E[ö]veszëtt a babos ludam,
Jobban bânom, mint a zuram;
Mer a ludam j[a]ó toj[a]ó v[a]ót,
De jaz uram rêszëgës v[a]ót.

III.

A minap hajnâba
Mëntem a tamplomba
Asz szën r[a]órâtêra.
Lâmpâs nêkű mëntem,
Helyem têvesztëttem,
Ësz szűz mellê ütem.
Mël lâtott a püspök,
Bëzzëg v[a]ót osz früstök,
Izzadott a züstök.

IV.

Ëccër ëggy id[e]őbe
Szirâki erd[e]őbe
Összevesztek a vadak;
Âra mënt a sz[a]ómapap,
Kihúszta ja sz[a]óma-kargyât,
Lëvâkta ja szúnyog nyakât.
Szëgên szúnyog, de kâr v[a]ót,
Katyi kërëszt apja va[a]ót.

(Parád.) ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Kiskunságiak.

hajabéz: kerinbógáz, keringél. (Gyermekjáték. Két gyermek keresztben átmarkolja eggymás kezit s úgy keringélnek eggymás körül az elszédülésig.)

hámfázik, hámfázolódik: hímez-hámoz. ‚A lopók hámfázolódtak eleinte, hanem aszt attam nekik ëggy taslit'.

hederög, hederget: fincoltat, riszál, himbál, hajlít. ‚A birka, mikô jó kedvibe vañ, fölugrik; fő-főszökik a levegőbe s nagy hirtelen möhhedergeti ëggy-niháñszor a dërëkát. Ni, csak az a pötyke menyöcske hogy hedergeti, riszálja a farát, mikô mén'.

heppög: liheg. ‚Mit heppöksz mind a hízott kácsa? Nincs most pokol meleg. Mit lehögsz!'

hetellő: hétszám. ‚Hetellőre möntünk: eggy heti fuvarozást végeztünk'.

hetrefüles: herde-berde, hellengős, hajkora, hepre-csóré, szeles bolond; netrefüles.

hinnyog: vinnyog, nevetgél. ‚Në hinnyogtassátok itt az ablakom alatt ezöket a lányokat! Ej-ha! de hinnyognak azok a szógálók ott a kúton!'

hógat: ‚noszogat'-nak az ellenkezője; megállítani törekszik.

behumorodik: behunyorodik a virág közepe, a szirma.

juszél: félre eső hely. ‚Në vigyük az uccán végig eszt a kapát: vágjunk. át csak itt a juszélön. Ott laknak a juszélön. No, kiültek kêtek a juszélre? Csak úgy juszélre töttem eszt a kas méhöt; még së vitte el sënki'.

kajabál, kajdász: kiabál.

kajkó, kajneszes: esztelenkedő, kajkó; bolondoskodó, a ki bolondokat beszél. csak hogy nevessenek rajta. ‚Në bomojj már, të kajneszes!'

kalótya: eszelős, kala-kótya.

kótya. ‚Kótyára vágja a fát': apróra.

kótyalagos, kótyagos: kevés eszű, hig velejű.

kótyász: haszontalanul eltölti. ‚êkótyássza az üdőt'.

kótyavetyél: elfecsérel. ‚Êkótyavetyélte, a mije volt'.

kuka: 1) sike-bóka, siketnéma; 2) dohánygamó, a mivel a dohánypórét fölakasztják. (Szatmárban kákó: ölfa közé rakott gamós fa).

kukora szarvu, tukora. tukorodott szarvu: perec szarvu, kis csutkó szarvu.

kurcina: pörc, töpörtyű.

kurtagulyás: 50—60 darabnak a pásztora.

kurta marha: 50—60 darab marha csak.

kutak: törpe, kis ‚csutak' (kis csutak) kis csutak ember.

külü: máktörő, köleshámozó. Régi, őrléshez való házi eszköz, lóginya-szerű (libikóka) gépezettel. A nagy, nehéz gerenda bunkós végivel törették a mákot, meg a darának való árpát; a kölest is lehajalták vele. A törő gerenda derekán tengely volt. Annál fogva járt le s föl.

külü fejű: 1) nagy fejű; 2) vastag fejű, nehéz fejű.

lam: lomb. ‚Ugy csüng az alma a fáján mind a lam'.

lamha: lomha.

l a m o s: lompos.
l a n y h a: eső. ‚Valami lanyha lőhetött a városban: mind tele szaladt a b ö g e!‘
l a p p o g v a m é n. Kérdésemre, hogy kire mondják ezt, így feleltek: ‚A kinek mán is térdig fődbe jár a lába: pedig még innen van az ötvenön‘.
l a z s n a k o s: csatakos, csajhos, kastos, cafatos, latyakos, loncsos, csetrös, harmatos.
l e h ö g: liheg.
l i s z a b á r á n y: ‚föcske hasu‘; a négy lába meg a hasa alja barnásabb, mint a többi szőre.
l o p ó: tolvaj. Jobbára csak így: l o p ó k. Eggyesben ritkán. Gondolom, úgy ragadt a népre a bibliából.

(Halas.) KOMJÁTHY SÁNDOR.

Lozsádiak.

m a n d: nevez. ‚Úgy mangyák P i n c é k‘.
m ë g c s ó k a l ó d i k: eggymást csókolják.
m ë g g œ b œ r ë d i k: megmerevül hidegtől, kissé mëgfagy. ‚A sár mëggœbœrëdëtt‘.
m ë g k œ r m ë d z i k pl. a sár, mikor fagyni kezd; de csak a szine van mëgfagyva.
m ë g n e h e z t e l: megterhel. ‚Nagyan mëg vagyunk neheztelve adókkal‘.
m ë g s z ë m ë l: megnéz. ‚Haza viszük s att a lámpánál jól mëgszëmëlük‘.
m e l y i k (melyék): a meghéhelezett kender legszálasabb része, melyből a p á c és s z ö s z már ki vannak választva.
m i c s a: milyen. ‚Micsa nagy!‘
m í z e s: édes. ‚Mízes alma‘.
m u l a t: tölt, elvégez. ‚Már elmulatatt tizënháram ívet‘.
m u s z k a: durva természetű emberről mondják.
n e m z e t: nemzetség. ‚A Feketë nemzet, Bockocs nemzet‘ sat.
a r s z á g a l: utazik. ‚Nem útazik, nem arszágal sënkivel‘.
p á c: a kendër kevésbbé szálas része, finomabb a szösznél.
p a d: padlás.
p á s z m a: harminc szál fonal a matólán.
p é l d a: rút. ‚Jaj be példa vagy!‘
p ë n z s i: beszédes, szájas. ‚Pënzsi vót mind ëggy fejírníp‘.
p i p a s z ë r: pipaszár.
p l o p: jegenyefa (oláh szó).
p o p l i k, p a p í k: dült kockafából csinált játékszer; bottal messze elütik.
p o p l i k o z á s: eggy játéknem.
p r é d a: zsákmány.
p u j k u c a: jérce.
r a g a d a m á n y: toldalék, ragaszték pl. épülethez.
r á m a z d í t: rátelekkönyvez. ‚Rámazdíttatta a felesígire a a birtakat‘.
r e n d v é s t. ‚Jó rendvést elvígezte‘: nagyobb részt elvégezte.
s a r ó f: csavar.
s i v á n k a d i k: sirdogál.
s z ë k t e t ő: tánc.
s z l a n i n a: szalonna. ‚Vágam, vágam a búzádat, tarka szalaninádat‘.
s z ö s z: csepű.
s z ü l i k: születik. ‚Minden embër szülik valamire. Szült gazembër‘.
s z ű s z é k: szövőszék.
s z ü s z m ë l ő d i k: észre tér, kitalál. ‚Csak kísőre szöszmëlödtek fël, hagy biz a hal lehet az aka‘.
t a g a d u s: unitárius vallású.

termeszt: teremt. ‚A baglyat is az isten termesztëtte‘.

tinaló: tiló.

tusakodik: fölötte szorgalmaskodik. ‚Në tusakagy úgy, mêt úcsem lísz milliomos‘.

tüss: tövis; tüssel: tövisel (elkerít).

üdvezűlten: nagy örömmel, nagyon. ‚Üdvezűltenn várták az aranyhajjut‘.

vaj: vagy. ‚Te is att ôtál. Vaj att bizan te!‘

vélekëdik: veszekedik, vitatkozik. ‚A falu házánál úgy vélekëdnek vala, hagy‘.

venyű: vad venyige (clematis vitalba).

viszany. ‚Az itt való viszanyak rasszak‘. (A müveltebbektől tanulták el a hulla ‚holttest‘ szóval együtt.

zëngetik: hírlik: ‚Zëngetik. hagy hamar választás lëssz‘.

zsitár: határpásztor.

KOLUMBÁN SAMU.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csâbít: tébolyít, őrjít. ‚Csâbíjja mëg a zisteñ, ámmê êvëtte á szânkbú valót‘. (n.)

csâbú: tébolyodik, őrül. ‚Igáz në, hállottâk mâ, hogy á Bábosêk fijok mëccsâbút? — Sokát itt, ászongyák áttú lëtt neki‘. (n.)

csádár; kerget, űz. ‚Hogy á nyilá üsse mëg á dolgod, mâ mëmmëg szêtcsádártád á ludám!‘

csádárâsz, csátárâsz: hadonázik. ‚Mit csátárâszol ávvál á botvál; há mëgütöd á kutyâmát, eltöröm á bokâdot‘.

csádárint, csádárít: kerít, kanyarít. ‚Ollyát csádárintott á nyáká közibe, hogy árrú kódú hóttig‘.

csáhos, csályhos: harmatos, vizes. ‚Në jârj most á szőllő köszt, csályhos lëssz mind á gátyâd. nágy esső vót á zéccáká!‘

csályhoz: bevizez, harmatoz. ‚Hol csályhosztád úgy összö mágád, te ákásztániváló? — Hât csánât vótam szënnyi lá!‘ (n.)

csájká: ferde, görbe (?). ‚Mâ mëgëst vêgig öntötted, mágád ávvál á lêvel, te csájká szâjú!‘

csákliz: kótyavetyél, veszteget. ‚Mindëñ gombom êcsáklisztád mâ; hât mâ most mit várják á zingëdre?‘

csâkó: szemtelen. ‚Eriggy innen te csâkó; mindêg hárágitod áz ënyím ányâmát!‘ (n.)

csál: csel. ‚Csállál êt (élt), úf foktá meg‘.

csálé: indulj! tán mehetnénk (?). ‚No, csálé, në üllyünk itt hijâbá‘. (g.)

csámcsog: mohón, szájcsattogatva eszik. ‚Hálgás csák mëg, csámcsognák-ë mêg á sőrêk‘ (malacok).

csámpi, csámpulyká: hibás lábú. ‚It jârt á csámpulyká, te; ászontá, hoty të verted mëg őt!‘

csáná (n.), csánâl (g): csalán. ‚Mi bájot të? — Mëcscsípott á csáná. — Hász nem mëmmontám, hogy në mënny á csánâlozsbá?‘

MIKÓ PÁL.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket ölelli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap **24**-ig **teljesítünk.**

1894 ÁPRILIS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok : Oldal.

Athual, fial. *Szinnyei József* 145

Dörököl. *Melich János* 148

Ejtel. *Melich János* 149

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 151

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 155

A slavóniai nyelvjárás. *Balassa József* 162

Kész van. *Józsa János. Volf György. Zolnai Gyula. Pruzsinszky János. Szarvas Gábor. Négyesy László* 170

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Az ‚œ' betű és hangja. *Balassa József. Steuer János* 182

Új szók. *Bánóczi József* 183

Szelindek. *Simonyi Zsigmond* 185

Örökkön-örökké. *Melich János* 185

Külföldi magyarok. *Bánóczi József. Volf György* 186

Magyar külföldiek. *Volf György. Szarvas Gábor* 188

Népnyelvhagyományok :

Krisztus-mondák. *Mikó Pál* 190

Tréfás dalok. *Istvánffy Gyula* 191

Tájszók. *Komjáthy Sándor. Mikó Pál* 191

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr"** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. ÁPRILIS 15. **IV. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Athual, fial.

E sajátságos alkotású két szó második a Müncheni codexben (mindössze két helyütt) ‚filiolus, söhnchen, kind', Nyírkállainál pedig ‚privignus, stiefsohn' jelentésben fordul elő (vö. NySzótár I.846); az utóbbi jelentésben előkerült újabban a Besztercei és a Schlägli szójegyzékből is. Az *athual* ‚vitricus, mostoha apa' szó csak e két szójegyzékből ismeretes.

Budenz, a ki a *fial* szót (*fialim* alakban) csak a Müncheni codexből (tehát ‚filiolus' jelentésben) ismerte, régebben úgy magyarázta, hogy a *fialim*-beli *-li* többesszám-képző, a mely az ugor *-d* képzőből fejlődött: **fialom* ≻ *fialim* ≻ *fiajim* ≻ *fiaim*; s ebben a *fialim* alakban támogatóját látta annak a föltevésének, hogy a mai *lovaim*-féle alak is korábbi **lovalim*-ból, ez meg korábbi **lovalom*-ból lett. Később erről a magyarázatról (a melynek egyebek között az volt a gyöngéje, hogy a *fialim*-beli második *i*-t magyarázatlanul hagyta) lemondott Budenz; legalább az Ugor Alaktannak halála után megjelent vázlatos részében nem találom nyomát.

A Besztercei Szószedet (! helyesebben Szójegyzék) kiadója a *fial* szóhoz ezt a megjegyzést csatolta: ‚vajjon nem *álfiú*, megfordítva *fiál* alakban?' — úgy szintén az *athval*-hoz: ‚itt is tán az *álatya* van *atyaál*-lá megfordítva' (10. l.). Erre a délibábos magyarázatra helyesen jegyezte meg Simonyi a B. szójegyzék ismertetésében, hogy ‚e szerint mindeggy volna magyarul *álhaj* és *hajál*, *álkulcs* és *kulcsál*, *tolvajkulcs* és *kulcstolvaj*, *vendégoldal* és *oldalvendég* sat. sat.' (NyK. XXIII.231).

A Besztercei szójegyzéknek másik ismertetője, Melich János az *athual* és *fial* szavak végső *-l*-jében kicsinyítő képzőt lát s ilyennek a rokon nyelvek eggyikében-másikában való megvoltára hivatkozik (Nyr. XXII.174). E szerint az *athual*, *fial* tulajdonképen ‚atyácska, fiúcska' volna, s aztán mint diminutivum comparationis ‚mostoha atya, mostoha fiú'. Ezzel a magyarázattal már szóba

lehet állani; sőt hátran el is lehetne fogadni, ha nem volna eggy kis bökkenője. Az t. i., hogy Melich a *fial* párjául az *atyal* szót magyarázza, megfeledkezvén arról, hogy ez a szónak nem a' nyelvemlékbeli alakja, hanem csak a kiadó (Finály) véleménye szerinti olvasása; a szójegyzék eredetijében *athual* áll, s ezt Finály, miért, miért nem, *athval*-nak írta át s aztán *athyal*-ra kiigazítva *atyal*-nak olvasta. A Schlägli szójegyzékben szintén világosan *athual* olvasható; s ezen második tanú vallomása után nem lehet többé az *athual* szót *athyal* helyetti tollhibának tekinteni, hanem azt az *u*-t helyesnek kell elfogadnunk, s a szót nem *atyal*-nak, hanem vagy *atyval*-nak kell olvasnunk (a hogy Szamota olvassa is), vagy pedig *atyvál*-nak. (Azon nyelvemlékekben ugyanis, a melyekben ez és a *fial* szó előfordul, az *a* betű mind az *a*, mind az *á* hangot jelöli). Ezzel megdől a Melich magyarázata, s más után kell látnunk: ezt pedig a rokon nyelvekben kapjuk meg.

Az ugor nyelvek a ‚mostohaságot' részint képzéssel, részint összetétellel fejezik ki. Képzéssel: pl. a finn *isintimä*, vót *izintimä*, karj. *izindimä*, vepsz *išindam*, észt *izak*, vog. *jänt*: mostoha atya; finn *emintimä*, vót *emintimä*, karj. *emindimä*, vepsz *emindam*, észt *emak*: mostoha anya; finn *pojintima*, vót *pojintima*, karj. *pojindima*, vepsz *poigindam*, észt *pojand*, vog. *püvtet*, *pütet*: mostoha fiú; finn *tytintimä*, vepsz *tütrindam*, észt *tütrind*, vog. *ātet*: mostoha leány; sat. Összetétellel: pl. zürj. *itš-ai*, *śor-ai*, votj. *śur-ai*: mostoha atya; zürj. *itš-eń*, *śor-mam*: mostoha anya, *śor-zon*: mostoha fiú, *śor-nil*: mostoha leány; sat. Az összetételes kifejezések között találunk nehány nyelvben olyanokat is, a melyek minket itt közelebbről érdekelnek. Ilyenek: a finn *isä-puoli* és *äiti-puoli*, a lapp *ačče-pele*, *ačče-bälle* és *edne-pele*, *ädne-bälle*: mostoha atya, mostoha anya (tkp. atya-fél, anya-fél); cser. *ača-vel*: mostoha atya (tkp. szintén: atya-fél).

Ilyen összetételnek tartom én a mi *atyval (atyvál)* szavunkat is. Előtagja az *atya* szónak az a kicsinyítő képző nélküli *aty* alakja, a mely az *aty-ja*, *aty-jok* személyragos alakokban máig is meg van őrizve; utótagja pedig az a ‚fél (halb, seite)' jelentésű szó, a mely az egész ugorságban megvan, még pedig részint magas-, részint mélyhangú alakban: finn *puole*, vog. *pāl*, *pal*, *poal*, votj. *pal*, zürj. *pöl*, lp. *pele*, *bälle*, mord. *pälä*, *pele*, *pel*, cser. *pēle*, *pele*, *pel*, *vel*, magy. *fél* sat. Mind ezek régibb (ugor alapnyelvi) **paala*, *pala* illetőleg **pεεlε*, *pelε* alakból fejlődtek, s e szerint a magy. *aty-val (aty-vál)*-nak is **aty-pal* v. **aty-pāl* lehetett a megelőzője.

Ez a **pal, pāl* tehát a *fél (fél)* szónak a mélyhangú párja: s hogy benne a *p* nem *f*-re változott, mint a szókezdő eredeti *p* majdnem kivétel nélkül, annak az az oka, hogy itt (az összetételben) a *p* nem szókezdő hang volt, azért nem is esett annak az általános *(p > f)* hangváltoztató áramlatnak az útjába. Természetesebbnek találnók ugyan, ha a zöngétlen *ty* után a *p* a megfelelő zöngétlen fúvó hangra vagyis *f*-re (és nem a zöngés *v*-re) változott volna *(*atyfal, atyfál);* de hasonló hangtani helyzetben a *p > v* hangváltozás sem egészen példátlan. Ott van pl. a Schlägli szójegyzékbeli *ezper* (olv. ëszpër v. ëszpér), a melyből a későbbi *ëszvér, öszvér* lett (ámbár itt a népetimológia is közrejátszhatott); vagy ott van a tizesek *-van, -ven* képzője, a melynek *v*-je a legközelebbi rokon nyelvek bizonysága szerint szintén megelőző *p*-ből fejlődött (vö. zürj. *-mĭn*, pl. *nela-mĭn* 40, *vitĭ-mĭn* 50, *kvajtĭ-mĭn* 60-nak megfelelően vog. *näli-men*, de: *ät-pęn, χot-pen;* e szerint valószinű, hogy a magyar *öt-ven, hat-van* megelőzője is **öt-pen, hat-pen* [nem **öt-men, hat-men*] volt, vagyis a *t* utáni *m > p* hangváltozás még a vogul-magyar nyelvközösség vagy határosság korában ment végbe, s azután a magyar nyelv külön életében történt meg a *p > v* hangváltozás).

Az elmondottakkal, azt hiszem, elég valószinűvé tettem azt, hogy a régi magyar *atyval (atyvál)* szó olyan összetétel, mint a finn *isä-puoli*, lp. *ačče-pele, ačče-bälle*, cser. *ača-vel* ‚mostoha atya' (tkp. atya-fél).

Már most lássuk a *fial*-t. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ezt is olvashatjuk *fial*-nak is, meg *fiál*-nak is: lehetséges, hogy régebben *fiál* volt, s később *fial*-lá rövidült (vö. *fonál > fonal* sat.). A fönnebb elmondottak szerint a ‚mostoha fiú' jelentésű *fial (fiál)* is ‚fiú-fél' értelmű összetétel, a milyen pl. a finn *poika-puoli* s a cser. *erge-vel*: mostoha fiú (tkp. fiú-fél). Tehát a *fial (fiál)* korábbi teljesebb alakja **fi-val (fi-vál)* volt; a nyelvemlékekben megőrzött alak a *v* kiesésével állott elő (vö. *halálával*: *halálával* HB.: *bival*: *bial, sivan-*: *sian-; rivan-*: *rian-* sat. sat.).

Már most még csak az a kérdés: miképen vehette föl a ‚mostoha fiú' jelentésű *fial* a ‚filiolus, söhnchen' jelentést. Megfordítva könnyen érthető volna a jelentésfejlődés, mert a kicsinyítő szó gyakran fölveszi azt a jelentést, hogy ‚olyanféle vmi, mint a mit az alapszó kifejez' (diminutivum comparationis). Épen idevágó példa a már fönnebb is idézett észt *izak, emak*: mostoha atya, mostoha anya (tkp. atyácska, anyácska). De azt már bajos meg-

érteni, hogy a ‚mostoha fiú'-ból hogy válhatott ‚fiacska'. Azt hiszem. nem is vált; hanem ennek a különösségnek abban a különösnek látszó. de azért mégsem képtelen föltevésben találom a magyarázatát, hogy itt két egészen különböző eredetű *fial* szó esett eggybe. Az eggyik a ‚mostoha fiút' jelentő eredeti *fial;* a másik pedig, a mely ‚filiolus' jelentésű, nemcsak hogy ezt jelenti, hanem egyenes utódja is a latin *filiolus* szónak. Ennek t. i. az olasz köznyelvben *figliuolo* a megfelelője; a velencei nyelvjárásban pedig, a melyből tudvalevőleg olasz jövevényszavaink jó része került, ennek a szónak *fiol* az alakja. Ebből az olasz *fiol*-ból könnyen válhatott a magyarban *fial*. SZINNYEI JÓZSEF.

Dörököl.

A *döröcköl* igét nézegetve a NySzótárban szemembe tünt a *dörököl*, s kiváncsi voltam az eredetére. Hogy kielégítsem kiváncsiságomat, valamennyi kezem közt levő tanácsadómhoz fordultam fölvilágositásért. A NySzótárban ezt találtam: ‚*dörököl*: [mussitando insero; brummend hineinpropfen?] A miséző papok a kősségnek szájokban d ő r ő k l i k a kenyeret' (VárM: Szöv. 47).

Megvallom, ez az eggy adat a szerkesztők kérdőjelével, a mely a jelentésre vonatkozik, azt a gyanút ébresztette bennem, hogy sajtóhibával van dolgom s a *dörököl* nem egyéb, mint a *döröcköl*. Utána néztem a népnyelvének. A régi Tsz.-ban ez áll: ‚*dörökölni*: fával v. d ö r ö k l ő pálczával belegyürni a lisztet a zsákba. Székely szó'. Krizánál meg a szótári részben ez áll: ‚*dörököl*: döböcsköl, meggyúr. Elveszett a mónárok d ő r ö k ö l ő páczája: lágyan töltik a zsákot'. S végül belenéztem a legilletékesebb helyre, a Szinnyei szerkesztette új Tszótárba; a többi közt ezt találtam: ‚*dörököl*: tömköd, gyömöszöl (lisztet a zsákba, túrót a dézsába) Székelyföld Tsz.; Kriza: Udvarhely m. Nyr. VIII.472: Háromszék Vadr.'

Ezen adatok teljesen meggyőztek arról. hogy a NySzótárban sajtóhibáról szó se lehet; s kezdtem utána nézni, vajjon honnan kerülhetett ez a szó. Az az eggy tény, hogy ma csak a székelységben fordul elé, azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy hátha az erdélyi szász dialektus volt a kölcsönadó. Ebben a hitemben megerősitett a Szarvas megfejtette székely *döröcköl* ige is.

A *dörököl* ige is német jövevény s a német *drücken*-ből lett. Sanders szótárában ez áll: ‚*drücken*: 1) transitiv: pressen. drängen: einengen' sat. Kluge (EtymWörth.) meg arra tanit, hogy már

a kfn.-ben megvolt a *drücken* umlautos alakja. Grimmnél meg ez all: ‚*drücken*: 1) im eigentlichen sinn pressen, zusammendrängen. premere . . . . . 2) [a példák közt] butter in die tonne d r ü c k e n'.

S Grimmnek ez az adata kezünkbe adja az igazi kulcsot, a mellyel a *dörököl* igét megfejthetjük. A Tájszótár szerint *dörököl*: gyömöszöl lisztet a zsákba, túrót a dézsába. A *drücken*-nek ez a használata, mint látjuk Grimmből, megvan a német nyelvben; s igy a *dörököl* és a *drücken* eggyeztetése ellen semminemü kifogást nem emelhetünk.

A hangtani változás menete igen eggyszerü: ném. *drücken* > **drököl* > *dörököl*. Hogy az *ü ö*-vé válik nyelvünkben a német átvételeknél, bizonyitja *pöce*: pfütze. Az azt hiszem, nem okoz nehézséget, hogy a német hosszú *k* a magyarban megrövidült a nélkül, hogy valami nyomot hagyott volna maga után pl. az előtte álló magánhangzón. Ilyen például ol. *pizzolo* m. *picuba*.

Megemlitem még, hogy ‚butter drücken: vajat köpülni' él az erdélyi szászság nyelvében.

Ejtel.

Az *ejtel* szó is jövevényszavaink sorába tartozik. Nem valami országszerte ismert szó, de hogy az volt, mutatja a NySz., a hol ez áll: ‚*ejtel*: justa, media, cotula MA. ein maass, achtel PP. Itze avagy meszely vagy ejtel (Com: Jan. 166). Egy veder vajtól 16 denár, ejteltől 2 denár (Vect: Trans. 18). Igen sok buza és bor lött, egy ejtelt egy pénzen is adtak (ErdTörtAd. IV.172). Nyólcz lót nyomó rósa viz, melly mintegy fél ejtelnek negyed részét tészi (PP: PaxC. 53. 130). Egy erdélyi rendes ejtelben fer 36 közönséges tojás hajjal (Bod: Lex. 119. 24). A savanyú vizből meg ivott tizenkét ejtelnyit (Mik: TLev. 85). Negyven ejtel viz 217. *ejtelés*: ‚chvenix: mint egy itcés vagy ejteles mérték PPBl.'

A NySz. tanúsága szerint az *ejtel* főleg erdélyi szó. Nézzük, mit mond a nep nyelve: ‚*Ejtel*, kupa, pint. Székely szó. Itcze. Csikszeki szó. Tsz.

Irodalmunkban a szó eredetével csakis Simonyi Zsigmond foglalkozott. A Nyr. VII 244. lapjan ezt mondja: ‚valószinüleg német szó az *ejtel* is, mert aligha nincs köze az *itcze* szóhoz (melyet Bacskában *iccel*-nek is ejtenek, s meliéknevét Dunántúl is *iccölös*nek mondják): evvel eggyütt pedig csak nemet hangtörvények magyaráznák meg az alakját (**ítel*, s ebből **eitel* és **ízel*).

Ezen eggyeztetes ellen több nyomós ok szól. Először a nemet

nyelv összes szókincséből nem mutatható ki eggy **îtel*, **îzel*, **eitel*: ‚maass' jelentésű szó. A mai német ‚*eitel*: hiu, haszontalan; kfn. *îtel*: leer, vacuus, ledig; nichtig, vanus, unnütz, vergeblich; ganz, nichts als' (Schade Altdeutsches Wörtb.) szóból semmiképp sem magyarázható meg a ‚mérték' jelentés. Másodszor mind az *ejtel*, mind az *icce* megvan a nép nyelvében; csakhogy míg az *icce* a magyarországi és erdélyi nyelvjárásokban fordul elé, addig az *ejtel* mind a NySzótárban, mind pedig a nép nyelvében csakis erdélyi szó. Jelentős az *ejtel*-nek *iccé*-vel való eggyeztetése ellen az is, hogy e két szó, a mely eggykorú, a székelységben eggy alakból eggy időben kétféle fejlődésen ment volna keresztül, s e kétféle alakból lett az *icce* és az *ejtel*. Harmadszor az *icce* és az *ejtel* nem is eggy jelentésűek. Ezt ugyan nem tartom valami erős ellenérvnek, de mindenesetre ez is nyom a latban. Az *ejtel*-nek a NySz. szerint az a jelentése, hogy eggy bizonyos mértékeggységnek a nyolcadrésze. ‚Az *icce*: eine halbe maass (KirBesz. 139); *fél icce*. meszszely: hermina, sextarius PPBl.' Az *ejtel* pedig annak a bizonyos mértéknek a nyolcadrésze.

Előre is kijelentem, hogy addig, míg más adatoknak a birtokában nem vagyunk, az *icce* és *ejtel* eggy alakból való fejlődését el kell ejtenünk. S én azt hiszem, hogy az *icce* és az *ejtel* két külön szóból lett. Jelen alkalommal csak az *ejtel* lesz megbeszélésünk tárgya.

Kérdés, mely nyelvből vettük? Az a körülmény, hogy főleg erdélyi szó, arra int, hogy forduljunk fölvilágositásért vagy az erdélyi szászhoz, vagy az oláhhoz. S csakugyan a németség körében találkozunk is eggy oly megfelelővel. a mely mind hangtanilag, mind pedig jelentéstanilag a mi szavunkkal eggyezik.

Mértékek, pénzek, súlyok kereskedelemre vonatkozó szavaink nagy részét a németektől kaptuk: *krajcár*, *font*, *lat*, *sing*, *garas*, *tallér*, *fillér*, *kalmár*, *márka*, *fertály*, *sestély*. A *fertály* eggy bizonyos mértékeggységnek a negyedrésze, a *sestély* ugyanannak hatodrésze, az *ejtel* nyolcadrésze. Könnyen föltehetjük az analogiák szerint, hogy az *ejtel* a német ‚*achtel*-nek a származéka. A nagy német szótárakban ezeket olvassuk: *achtel*: octava pars, geschwächt aus *achttheil*, jedes maasses (Grimm). Das *achttail*, *achtel* 1) opf. getreidemaass, das 8 napf hält. Zu kemnat hielt das a c h t e l an korn und waizen 2 metzen, 3 viertling und 2 sechszehntel münchener masses. Halbfass zu 8 fl. 58 kr. die a c h t l zu 4 fl. 58 kr. Das a c h t e l (weines), $^1/_8$ eimer'. (Schmeller.)

Az erdélyi szász dialektusokban ma is használatos az *uchtel*. Dialektikus formáji: *âichtəl*, *ê'chtəl*. S ez utóbbi alak az, a melyből a székely *ejtel* lett. Hogy a *cht jt*-vé lesz, arra bizonyíték a *befajtol*: beáztat Borsod m. Nyr. XVIII.514. XVII.383, a mely a ném. *feucht-en*-ből lett. Az azt hiszem, nem okoz nehézséget, hogy nem **ejtél* az alak. Hisz valamint nem minden régi német *-er* végű kölcsönvételünk jött át *-ér* alakban, ép úgy nem minden *-el* végű lett *-él*, *-ély* végű szóvá: *pendel*, *sécel*, *zsámoly*, *römpöly*, *stümpöly* sat. A dialektikus német *éi* kiegyenlítődött avval, hogy a *ch* helyét is *j* foglalta el.

Ezek után nem forog fönn kétség az iránt, hogy az *ejtel* nem eggy hypotetikus **itel*-ből lett, hanem az a ném. *uchtel*, dial. *ê'chtəl*-nek a képmása. MELICH JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kászu. Ezt a szót Steuer János (Nyr. XVIII.227) az oláh nyelvből átvettnek: a *casiu* szó mássának tartja. Ebben azonban eggy kis tévedés van, a melyet nagyon könnyű megmagyarázni. Steuernek Erdélyben bizonyára volt alkalma megismerkednie a *kászu-turó*-val a valóságban, meg a *casiu* szóval írásban vagy nyomtatásban. Ez a *casiu* nem egyéb, mint a latin *caseus*, és a jelentése: sajt: semmi se természetesebb tehát, mint az, hogy az oláh *casiu*-t meg a magyar *kászu*-t azonosította. Ezt azonban aligha teszi, ha tudja vagy nem feledkezik meg arról, hogy a sajt csak írásban és nyomtatásban *casiu*, de kiejtve: *kaš*; a *kászu-turó* összetétel előtagja pedig nem sajtot jelent, hanem összegöngyölt felvágását, a melyből a túrót formálják: vagyis *kászu-turó*: összegöngyölt felvágású darab túró. Szarvas Nyr V. 37: Csaplár Benedek: Hasmanek m. MNy VI.334 (göröngy ivat). A *kászu* (*kászó*, *kiszu*, -ó) magyarban is előfordul, és ugyancsak kerek kenyérféle alakú sajtot jelent. A magyar szókat sokszor hasonlítják össze a román szókkal (Szarvas Nyr I.150. Nyr II.1-3 Hasmanek m. Nyr VI.97. Hasmanek m. Nyr VIII.333. Hasmanek m. Nyr VIII.373. Hasmanek m. Nyr XIII.81. Lajos: Hasmanek m. Nyr XIII.81. Szabó Dezső: Hasmanek m. MNy. VIII.81. Gombocz Nyr XIII.283. Szarvas Hasmanek m. Nyr XIII.81. Tamási Nyr XIII.81. Melich Nyr XIII.81. a magyar és a román

Marosszék, Nyárád mell. Vadr. 193). Már ennyi is elég arra, hogy a magy. *kászu*-t az oláh *casiu* (olvasd: *kaš*) szóval azonosnak ne tartsuk. De oláh eredete ellen még az is szól, hogy a szó nemcsak Erdélyben, hanem az országnak épen ellenkező sarkában, Vas és Zala megyében is él; vö. *kászú*: fakéregből készült edény (Zala m. Nyr. II.427); *kaszol* [talán *kászol?*]: fahéjból csinált kupa, melybe epret szednek v. forrásból vizet merítenek a gyermekek (Göcsej Tsz.); *kázlu*: lefejtett és összehajtott fahéj, a melybe eper szedetik (Őrség Tsz.). A *kászol (? kaszol)* meg a *kászú (kászu)* úgy viszonylanak eggymáshoz, mint a *kátyol* (Nyr. V.36; XVI.334; XIX.190; MNy. VI.336) meg a *kátyú (kátyu, kátyô)*, a *jászol* meg a *jászu* (Nyr. V.470; XX.366), a *konkoly (konkol)* meg a *konku* (Nyr. XIV.432). A *kázlu (*kászlu)* alkalmasint a *kászol (? kaszol)* szónak **kászlot* tárgyesetéből kikövetkeztetett alanyeset. Eredetijét pedig a szlávságban találjuk meg a szónak; vö. (Miklosich: EtymW.): rut. *košél*: lindenbastkorb, binsenkorb; or. *košel* (litv. *kašelė*: bastkörbchen; lett. *kašelis*; *kōsuls*: bienenstock von borke). Ezek az ószl. *košь* ‚korb' szó családjához tartóznak (úszl., bolg., szb., cs., lengy., or. *koš*), a melynek a magyar mássa *kas*. Ugyanebből a szócsaládból való a magy. *kosár*, *kasornya* (kézi kosár; ritka hálószerű edényvivő fonadék), *kasolya*, *kosolya* (füles kézi kosár; mezei bölcső). Az *s* > *sz* hangváltozásra nézve vö. *kasornya* > *kaszornya* (Tisza mell. Tsz.)].

kirpács, kërpács: *kirpács-szekeres*: néha-szekeres (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564); *kërpácskodni*: kajtárkodni, tilosba járni [a lovával] (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526); *kirpácsol*: ellopogat, elcsipeget (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *kîrpāč*: racommodeur, ravaudeur, savetier; flicker, pfuscher (Cihac. Barcianu). Mind ez, mind az alapszava: *kîrpă* (chiffon, torchon; fetzen, lappen; tüchel) a szlávságból került az oláhba; vö. ószl. *krъpa*: lappen; úszl. *krpa; krpač*: flicker, schuhflicker; b. *krъpa; krъpač*: flickschuster; szb. *krpa;* fehér-or. *karpać*: langsam arbeiten (‚talán a lengyelből, a hol azonban nincsen kimutatva', mondja Miklosich); or. *kropaf, krëpaf*: sudeln, pfuschen. — Az, hogy a *kirpács (kërpács)* szó származékaival együtt csak a hétfalusi csángók nyelvjárásában fordul elő, valamint az *i*-vel való alak (a mely közelebb áll az oláh *kîrpāč*-hoz, mint a szláv *krpač*-hoz), arra mutat, hogy ez a szó mi hozzánk nem egyenesen a szlávságból, hanem az oláhság közbenjárásával került.

kirpál: [?]. Kapnik vidékéről van közölve (Nyr. II.235), de értelmezés nélkül; Edelspacher (NyK. XII.103) úgy vélekedik, hogy foltoz' a jelentése. Ha ez áll, a mint hogy valószinű is, akkor kétségkívül összefügg az imént említett oláh *kîrpă* szóval és a *kîrp- (kîrpesk-)* igével, a melynek a jelentése: ‚rapiécer, rapiéceter, ravauder, racommoder, reprendre, rapetasser, plâtrer; flicken, ausflicken' (Cihac, Barcianu). A szó vége olyan magyaros képzésű, milyen a *dobëndál (dëbëndál, dobondál)*, *dëskëntál*, *dreptál*, *entyinál*, *fircál* sat. (l. ezeket mult évi közleményeimben).

kirzsa *(kerzsa, kërzsa, gërzsa, korzsa)*: mankó (Udvarhely m. Vadr.; Háromszék m. Vadr. 365; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI. 526; Király Pál; Tatrang Nyr. II.477); görcsös bot (Kapnikbánya és vid. NyK. II.377) — ol. *kîrže (kîržă)*: crosse, béquille; krücke. stab (Cihac, Barcianu). Az eggybevetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.100). Cihac szerint az oláh *kîržă* szó szláv eredetű: vö. ószl. *križъ*, úszl., szh.-horv. *križ* ‚kereszt'; a jelentésfejlődésre nézve vö. lat. *crux*, adj. *crucea* > fr. *crosse*: püspöki bot; mankó; olasz *croccia*, *gruccia*: mankó; ófn. *kruckâ*, úfn. *krücke*, ang. *crutch* ua. — A címbeli szóval kétségkívül azonos a *garzsa*: kurta nyélbe könyök-irányba erősített kaszadarab (nád- és lápvágó eszköz; Ecsedi láp éjsz. mell. Herman O. Halászat K.) és a *gorzsa*: patkószeges facsáklya, a mellyel a jég-alatti halászatnál a vezért, hajtólécet, rohonyt hajtják (Bodrogköz Herman O. Halászat K.).

kityél: vél, gondol [?] (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kit- (kitesk-)*: mirer, viser, frapper au but; zielen, hinzielen: *kităl ă*: intention, dessein, projet; vorhaben (Cihac, Barcianu). Munkácsi Bernát a moldvai csángók nyelvjárásáról szóló tanulmányában előbb (Nyr. IX.488) eredetinek tartván a *kityél* szót, a *kétel* igével azonosította (‚néha *ty*-t látunk ott, hol általában *t*-t ejtenek, így: *tyérd* térd, *ityílet* ítélet, *kityélem* kétlem' sát.). Ezt a tévedését később maga is átlátta és (Nyr. X.204) a *kityél* szót az oláh *chiti-* (azaz *kit-*, *kitesk-*) ‚gondol' szóval fogta eggybe. S ez az eggyeztetés bizonyára helyes; azonban kérdés, helyes-e a *kityél* szónak ‚vél, gondol' értelmezése. Nekem úgy tetszik, hogy M. ezt az oláh szó értelmezése nyomán állapította meg; ezt pedig az 1825-ben Budán megjelent oláh Lexiconból vette, a melyben a *chitescu* igénél elsőnek ez a jelentés van kitéve: ‚cogito, existimo, opinor, arbitror, judico: gondolni, vélni, vélekedni: denken, meynen, vermuthen'; másodiknak pedig: ‚propono, statuo, delibero: feltenni, határozni

valamit magában; etwas vornehmen, sich etwas vorsetzen'. Az előbbi jelentést Cihac. Barcianu meg a kezemnél levő többi szótár nem ismeri, csupán a Putnoky Miklós kis iskolai szótárában találtam: ‚*chitesc*: céloz, gondolkodik'. Itt is a ‚céloz' jelentés áll elül, a miből azt lehet következtetni, hogy ez az ismertebb, — ha ugyan a ‚gondolkozik' jelentés eggyáltalában ismeretes és nem puszta szótári hagyomány. A kiktől szóval tudakoltam, azok nem ismerték

klocán: patkány (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *klocān*: mus rattus, rat (Cihac).

[*kóbor*: szekér födele, ernyője, bőr szekérborító (Segesvár Nyr. IX.44: Hunyad m. Bordeaux Árpád; Udvarhely m. Baczó Mózes; Csik-Rákos Dobos András; Háromszék m. Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; Tatrang Nyr. II.477; *kóboros szekér*: ernyős szekér, a melynek mind a két oldalán leleplezhető ablaka van (Székelyföld Nyr. II.470; Háromszék m. Vadr. MNy. VI.319; Hétfalu Nyr. XVI.526). Edelspacher eggybevetése (NyK. XII.103) szerint a székely *kóbor* ≺ ol. *kovor* ‚teppich, teppichdecke' (tapis; teppich, decke; Cihac, Barcianu). A *kovor* szó az oláh nyelvbe a szlávságból került; vö. ó-or. *kovьrъ*, *kovrъ*, or. *kovĕrъ*: teppich; rut. *kovereć*; lengy. *kobierzec*; cs. *koberec*; bolg. *guber*: grobes tuch, teppich; szb. *guber*: bettdecke. Ezen adatok alapján bajos eldönteni, hogy a *kóbor* szó egyenesen a szlávságból vagy az oláhok közbenjárásával került-e a székelységbe. A szlávságban, még pedig a déliben is, vannak ugyan *b*-vel való alakok, a melyek e tekintetben közelebb állanak a magy. *kóbor* szóhoz, de másrészt megint (magánhangzóikra nézve) távolabb állanak tőle, mint az oláh *kovor*. A szóközépi *v* ≻ *b* hangváltozás nem gyakori dolog ugyan a magyarban, de nem is példátlan: ime: *gavallér* ≻ *gaballér* (Nyr. II.234); *(szilva)*, *szíva*, *sziva* ≻ *sziba* (Nyr. II.375; VII.323); *orozva* ≻ *orozba* (Nyr. III.358), *suviksz*: *subick*, *subic* (Nyr. II.185; VI.323; VIII.517; IX.163; XI.477; XIII.432; XVIII.455). E szerint nem volna lehetetlen, hogy a székely *kóbor* az oláh *kovor* mássa, s Edelspacherral eggyütt magam is azt tartottam, hogy így áll a dolog, míg e nézetemet meg nem másította eggy adat, a mely épen e szó eredetének vizsgálása közben került a kezembe. Ez t. i. a *kóbër* alak, a mely Dobos András kolozsvári egyetemi hallgató közlése szerint Csík-Rákoson használatos a *kóbor*-ral eggyütt. Ez, második szótagjabeli *ë*-jével és *b*-jével a szlávságra vallana mint közvetetlen átadóra; csakhogy a déli szláv alakok, a melyek itt első sorban jöhetnek tekintetbe, *gu*- kezdetűek, s így ezeknek

megfelelően **gubër*, *gúbër* v. **gubor*, *gúbor* alakot várhatnánk, mert a szláv jövevényszók kezdő *gu*-ja meg szokott maradni (vö. *guba*, *gúba*, *gúnya*, *gúzs*). Nem is a szlávságban, se nem az oláhban kell a székely *kóbor*, *kóbër* szó eredetijét keresnünk, hanem a németben; t. i. *kober*: 1) korb; 2) fach zum fischfange (Grimm), és az erdélyi szászok nyelvében Ásbóth Oszkár szives közlése szerint: 3) szekérernyő, szekérfödél; *kober-wagen*: ernyős szekér. Ebből a *kober*-ből lett a székely *kóbër* és illeszkedéssel *kóbor*. Ugyanez a német szó más úton és más jelentéssel a nyugati nyelvjárásba is belekerült s ott is *kóbor* alakot öltött; jelentése: ‚gömbölyű, szalmából font kosár' (Soprony Tsz.)].

Szinnyei József.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A ló.

A magyart kiválóan lovas nemzetnek tartják mások is maga is, szólásmódjaiban, melyek pedig a nép lelkét tükrözik vissza, még sem fordul elő annyiszor a *ló*, mint pl. a *kutya*. E körülmény megmagyarázására utalhatunk arra, a mit előzőleg a kutyárul mondottunk: jó tulajdonságot ritkán hasonlít a nép állathoz, rosszat pedig, épen mert jobban szereti, többre becsüli, nem mond annyit a lórul, mint a kutyárul. Nagyon kevés tehát azon szólásoknak a száma, melyek a ló nevével gúnyolódnak: az igaz, hogy dicséretképen sem hasonlítanak senkit a lóhoz. E helyett azonban előfordul a *ló*, mint a vagyon, nemesség, büszkeség jelképe — ez utóbbit nem véve egészen rossz értelemben — mert a nép megszokta, hogy a gazdag és magas állású nem igen jár gyalog, hanem kocsin vagy lóháton. A lovaglásról és kocsizásról, hajtásról vett képekkel beszél a nép az ember szokásairól, indulatairól is, a mennyiben ezekről azt mondja, hogy viszik az embert, mint a ló, és hogy épen úgy zabolán kell őket tartani mint a lovat.

Föltünő azonban, hogy a kiválóan lovas nemzet szólásai között a gúnyolókat kivéve alig találni olyat, a mely meg ne lenne az idegenben is: németben, franciában, latinban A ló mindenütt a gazdagság és előkelőség jelképe és szenvedélyein a többi nép is ep úgy lovagol, mint a magyar. Kivétel csak egy van: A magyar l o v o n m e g y a más világra is: a s z e n t M i h á l y l o v á n.

A ló, mint a gazdagság, vagyon, tehetősség jelképe szere-

pel ezekben: Lovat adni valaki alá = jó állapotba, tehetősségre segiteni. A régiségben: ‚Hű bele Balázs, lovat ád az isten (Mindszenti). Bele Balázs, lovat ád isten = incipe perficies' (Decsi: Adag.). Lovon ül = jól megy dolga. Fut a lova = jól folyik dolga. A franciában: Le temps bien employé fait monter à cheval. A németben: Aufs pferd kommen. Ennek ellentéte a szamár, az öszvér, mint a szegények állata és néha az agár vagy a gyaloglás. Ezért mondják: Lovon jött, gyalog ment. Paripáról agárra ugrott. Lóról szamárra — a jelenlegi népnyelvből is, a régiségből is közölve (SzD: MVir.). A németben: Von pferd auf esel kommen. A latinban: Ab equis ad asinos. ‚Kivetni valakit a nyeregből' annyit tesz, mint kitúrni jó helyéből. A németben is: ‚aus dem sattel heben'. A ló a vagyonnak mint ilyennek jelképe ezekben: Aligha a kancája meg nem csikózott = nagyon örül. Nem adnám eggy csikóért = sokért (tréfásan: eggy vak lóért). Ezzel ellentétben a rossz ló a szegénység szimboluma: Boldogul, mint a ki eggy lovon szánt s lova, maga vak.

A ló hajtása mint a hatalom jelképe szerepel ezen régi szólásmódban: Simon biró hajtja a lovat (MA. Decsi: Adag. Dug. Erd.). Decsi János igy fordítja le latinra: currus bovem trahit = fordított világ. Molnár Albert szerint értelme annyi mint: az asszony az úr a háznál. Dugonics az ‚ostoba' jelentésű mondások közé sorozza. Erdélyi szerint pedig: ‚Akkor mondatik, mikor valaki völgynek hajt s ez természetlen. De a közmondás oda vág, mikor asszony viszi a házi kormányt, mi szinte visszatetsző volt mindíg a magyarok előtt. Szirmay ezt a Simon birót Anda Pállal eggy időre és miskolci biróvá teszi, ki feleségének minden asszonyi munkát elvégzett. Mindkettő víg költészeti alak'. Mindezek után világos, hogy a szólásmód eggy régi, már elfeledett anekdotán alapszik s azt jelenti és gúnyolja, a mit Molnár Albert mond: Az asszony az úr a háznál.

A lovon ülés a büszkeség, nemesség jelképe a következőkben: Felült a lóra. Lóhátról beszél. Lóhátról beszélj velem. Gyalog nem lehet vele beszélni. A németben: Sich aufs hohe pferd setzen. A franciában: Être à cheval sur quelquechose. Monter sur ses grands chevaux. A latinban: Jactabit se et in his equitabit equuleis. Ellentéte a ‚sermo pedestris' (Hor.), a görög ‚Λόγος ἱπποβάμων, ῥήματα ἱπποβαμόνα' (Arist.). Befogta mind a hatot = büszkélkedik [a nagy urak hatos fogatáról vett kép]. Lóra katona, tehénre hajdu, lyukra paraszt. A lovon ülő és gyalogos állapot

közti különbségen alapul ezen szólás: A mit lovon fogad, gyalog meg nem állja (Dug.); a régiségben épen megfordítva: A mit gyalog igér, lovon meg nem állja. Én ez utóbbit tartom az eredetinek és az elsőt ferdítésnek és olyanformán értem: a mit mint alacsony sorsú igért, ha nagy úrrá lett, elfeledi. Érdekes még itt fölemlíteni a lófő székelyek nevét, a melyben a hagyomány szerint a l ó f ő lovas harcost, tehát nemest jelent.

A l ó ezekben az indulat jelképezője: Elragadták a lovak. Szabadon eresztette a lovat. Van lova, de nincs kocsisa = van esze, de nem tud vele élni. Tágas az istálló, csak négy markos a ló = nagy a feje, de kevés benn az ész.

A nyargalásról vett képek a következők: [A ki valamit nagyon szeret, mindíg arról beszél, gyakran teszi] az az ő paripája, azon lovagol. A hazugságot a nép kiválóan cigányszokásnak tartja, tehát az = a cigányok lova. Innen ez a szólásmód: Hozzászokott cigánylovon nyargalni. Ehhez hasonló: Jól tud szántani a cigányok lován. A régiségben: Ne nyargaljatok hát ti a cigányok lován (Mel: Szlán. 6). Nevezik valakinek a szokását az ő ‚vesszőparipájának' is, a kis gyerekek mulatozásáról vett képpel. Valószinűnek tartom azonban, hogy ezt a németből vettük, ott mondják mindenre: Das ist sein steckenpferd. Ugyancsak a németben azt, a ki mindíg a bibliából idéz, minteggy a biblián lovagol, ‚bibelhussar'-nak nevezik. A franciában megfelel ezeknek: Son cheval de bataille.

Az eggyformaságot fejezik ki ezek: Eggy lovat nyargalnak. Eggy paripát nyargalnak. Eggy nyeregben ülnek. A régiségben előfordul: Két nyerget ülni (eggy seggel, Decsi: Adag.). Nem ülhetsz (eggy seggel) két nyerget (uo.). Eggy seggel két nyerget akar a jezsuita ülni (Czegl: Japh.). Értelme: nem lehet eggyszerre két dolgot végezni. Ép igy valakin is lehet nyargalni és akkor a szólásmód értelme: valakit kínozni..... Nyakán ült a buja, oldalát kikezdte annak sarkantyúja (Ar: Toldi). De felült Lackó a béresek nyakára (uo. = Lászlónap melege kínozza őket Vő. Hozzá kötötte Laci a lovát). A németben: Auf einem reiten = valakit szóval csipkedni, kínozni. ‚Az apostolok lován járni v. nyargalni: Auf der apostelpferde reiten. Die apostelpferde anspannen' bibliai eredetű kép: a latinban: Per pedes apostolorum.

Vannak eggyes kínzó vagy megszégyenitő eszközök, melyeket az eggyes népek lónak neveznek azon az alapon, hogy azon ülni vagy feküdni kell a gonosztevőnek. Ilyen nálunk a d e r e s:

Megülették vele a derest. Lefektették a deresre. (Nevét ez a szerszám valószinűleg alakjáról vette, négy lába van és a fejnél emelkedő része). A németben ‚reiter', a franciában ‚cheval de frise' a neve a spanyol inkvizíció eggyik kínzó szerszámának. Cheval de bois = faló, szégyenpadforma a katonaságnál. A latinban equuleus = kínpad.

Legutoljára hagytam a különleges magyar szólásmódot, a Szent Mihály lovát. Erre büszke is a magyar: ő lovon megy a más világrá. is. Elragadja v. elviszi a szt. Mihály lova = meghal. A régiségben is előfordul, említi Molnár Albert, Páriz Pápai, Alvinczi, Calepinus, Comenius a Januában. Értelme világos: szt. Mihály a temetők védőszentje; az az eszköz tehát, a melyen a halottakat oda viszik, az ő lova. De emlegetik tréfásan is: Sovány mint a szt. Mihály lova, csörög a csontja mint a szt. Mihály lovának.

A lóval foglalkozó gúnyos és megvető szólásmódok tárgyalására kell most áttérnünk. Legelőször is a lólább, a gonoszság jelképe tűnik itt szembe. Az ördögnek ugyanis a néphit szerint lólába van és ha ezt meglátják, arról meg lehet ismerni; ezért mondják azután. ha valaki elárulja gonosz tervét, hogy: Kilátszik a ló lába; kilóg a lóláb. Ezen kívül a ló ‚rosszat' csak ezekben jelent: Hörcsögös mint a csökönyös ló = mérges ember. Akaratos kanca = nyakas asszony. Nincsenek eggy akaraton mint a Fodor Márton lovai Kabán = széthuzók, pörlekedők. Büszke mint a paripa = gőgös. Ugyanez néha gúnyosan: Büszke mint a kabai asszony lova.

Sokkal gyakoribb a ló ‚buta' jelentésben: Lóvá tenni = elbolondítani valakit. Lóvá tették mint a kappant = a más gyerekét a magáénak tartja és neveli föl (a kappannal ugyanis csirkéket neveltetnek föl, a míg a kotlós újra tojik). Nincs esze mint a lónak. Ostoba mint a ló. A régiségben gúnyosan: Igen bölcsek mint a Damján lovai (RMK. IIII.265). Lótanács [különösen így: ökörtül lótanács; felelet rá: ökörnek lótanács] = ostoba beszéd. A régiségben: Ökörtől lópélda: scytharum oratio (Decsi: Adag.). ‚Már 11-ed fü' mondják (Dugonics szerint), az ostoba fiúra; s épen az jelenti az ostobát, hogy korát olyan kifejezéssel jelzik, mint a lóét. Akár lóval imádkozz, akár ennek beszélj = mit sem használ ennek a beszéd, olyan ostoba. Úgy ért hozzá mint a ló az imádsághoz. Ide sorolható még a duhajkodó mondás is: Busuljon a ló, elég nagy a feje. A lóhoz hasonlítják az ostobául neve-

tőt is: Ne vihogj mint a ló. Nyérít mint a ló. A németben: wiehern, az angolban: horse laugh. Ostobát jelentenek ezek is: Nagyot hall mint őssze! a ló. Siket mint a ló tavasszal. Konyít rá mint rossz ló az országútra. Meggondolta mint a tapolcai ember lova [megindult, mikor ütötték]. Értelme: csak akkor tesz valamit, ha már a nyakába szakadt a veszedelem. ‚Gondolkodik mint a szalmás ló' inkább lustát jelent, mert a szalmán tartott ló bizony nem fut valami tüzesen. Elragad mint a Barta lova. Mindíg eszik mint a ló. Állva eszik mint a ló — szintén nem mentek az ‚ostoba' fogalmának ízétől.

A nagyon megkínzott, erősen kihasznált ember munkáját az ép ily módon gyötrött lóéhoz hasonlítja a nép: Én pedig mint a szekeres ló szüntelen dolgozom (Dug: Toldi). Mindíg jár mint a fuvaros ló. Úgy kell húzni mint eggy hajóhuzó lónak. E mondásokban azután vegyest van a szánalom és a megvetés érzése. Ép igy a ki rosszul él: Megvan mint az öreg ló a polyván. Úgy él mint a Toldi Miklós lova a szeméten. Tengődik mint a Pap Jóska lova a fűrészporon (= belehal a koplalásba). Más alakjai ennek a szólásnak: Tűzbejött v. megijedt mint a Pap Jóska lova a fűrészportul. Hozzászokik mint a cigány lova a koplaláshoz (ez is beledöglött).

Arra pedig, a ki mit sem ér, hitvány ember, azt mondják: Csak annyit ér mint a bőre (mint a rossz ló). Annyit ér mint döglött lovon a patkó. Erős megvetés kifejezése az is, ha valakit l ó f i n a k mondanak: Ki lova fia? Azt se tudjuk ki lova fia — jött-ment, sehonnai. A régiségben: Nem tudom ki lova fia vagy, eggy szálnyira sem esmérlek: albus an ater sis nescio (MA.). Tudjuk ki lova fia vagy (Dav: VallH.) — ismerünk jó madár. ‚Veszett kancának veszett fia' elhagyott árvát. ‚Kócos lónak szamár csikaja' neveletlen fickót jelent.

A m é n mint gúnyszó soknejű vagy fajtalan életű férfiút jelentett a régiségben: Dux Morout cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas (Anonymus cap. XI). A mai nyelvből se én nem hallottam, se lejegyezve nem láttam: hacsak e közmondást: ‚A jó csődör vagy megrakul, vagy megsántul' nem vesszük hasonlónak.

K a n c a asszonyt jelent, lenéző értelemmel: Sohasem tartom én kanca apostolt (Thaly: Adal.). Egyan kancaprokator akarnak lenni (Nyr.) — (a közlő szerint fogadatlan prókátor. A jelentés: Akaratos kanca. Veszett kancának veszett fia. A *kanca*-va

szinonim a régiségben a *kabola* és ez is előfordul ily értelemben: ‚Ifjak, kik látják megcsufolnak,' tégödet mondnak vezérkabolának' (RMK. IV.79. Asszonyok intése).

A csikó jelentése 1) víg: Ugrál mint a fües csikó. Mint szilaj csikónak magas volt a kedve (Ar: Toldi); 2) anyja után futó: ‚Kellesz is nekem csikónak' mondják a gyereknek, ha erővel anyja után akar menni; 3) ostoba: Kerekarcú v. kerekképű (ostoba) mint a csikó. Szószerint e szólásmódot nem lehet venni, mert a csikó feje ugyancsak hosszúkás; az azonban bizonyos, hogy a csikó képe néha igen ostobát mutat és az is, hogy a kerekképű ember se látszik rendesen valami nagy lángésznek; 4) jelenti végül a fiatalságot. Csikó fog, a németben ‚falenzäne'. Megvan még a csikófoga = még gyermek, oktondi. Elhányta már a csikófogát = elég vén, több esze lehetne már. Már minálunk csoda esett, a csikónak lófoga lett — mondják Erdélyi szerint, ha a fiatal gyerek korán nagyon okos akar lenni.

Van azután, mint a kutyánál, itt is eggy kis csoport szólásmód, a melyekben a ló se jelkép, se nem a hasonlóság révén szerepel, hanem eggyszerűen csak véletlenül jutott bele a ló, épen mint ló, valamely tréfás fordulatba. Így mondják, ha valaki valami nagyot tervez és az a természet szerint nem sülhet el úgy: Közé vág mint a zsidó az eggy lónak (valószinűleg nagyra volt vele, hogy milyen jól fog majd az ő lova menni, ha jól közéje vág). Hasonló ehhez értelemre: Ló döglik, hám ürül = vigyázz, valami, a mire nem számítasz, könnyen megzavarhatja terveidet. Az álmos kocsist gúnyolják ezzel: ‚Zabba mennek a lovak', t. i. mert nem vigyáz rájuk eléggé; mondják azután annak is, a ki a társaságban szunyókál. ‚Sokat ivott a lova' mondják, ha a részeg kocsis nagyon üti a lovát. ‚Nem üti ki a vak ló szemét' az, a ki nem nagyon bőkezű. Találó kép ez is: Ráhágott az erszényemre a ló = üres.

Eggyeseknek fonák tetteit vagy mondásait gúnyolják ezek: Beadott neki mint Habi a lónak. Az eggyik közlő szerint valamit adott be neki, hogy attól meggyógyuljon, de biz a bajjal eggyütt a lónak is vége lett, a másik közlő szerint pedig eggy kiherélendő lóval nem birtak a kovácslegények; ‚majd beadok én neki' mondta a gazda s neki készült a dolognak; de alig ért közel, úgy rúgta hasba a ló, hogy belehalt. Elég valószinű mind a két magyarázat, sőt a legvalószinűbb, hogy a nép között mind a két anekdota él és így a szólásmódnak két jelentése van, t. i. a mit jól meg akart csinálni az elromlott, vagy magát érte belőle

baj. Ráijeszt, mint Ferenci a lovára (úgy rávágott, hogy beledöglött). ‚Orcája van mint a Ari lovának' valószinüleg szemtelent, arcátlant jelent. A nép különben gyakran mondja a saját képét pofának, a lóét meg, ha finomabban akar beszélni, orcának. Eggy ilyen mondás emlékét is őrizheti ez a szólásmód. Vö. De megütötte ez a ló az orcájával a pofámat.

A lóról szóló szólásmódok csoportjába tartoznak még azok is, a melyek a zaboláról, kantárról, gyeplőről, hámról szólanak; mert itt is mindíg alattomban értetődve szerepel a ló. Így jelenti, mint fentebb már a ló hajlandóságáról mondottuk, a zabola, kantár, gyeplő és hám az uralmat, a törvényt és a rendet. A kép elég érthető: a mint a ló futásának erejét és irányát szabályozza és vezeti a kantár és a gyeplő, vadságát korlátozza a hám, ép így vezetik, mérséklik az emberek tetteit a törvények és önuralom, a gyermekeket a nevelő hatalom. ‚A kormány gyeplői' sokat használt szólásmód. Megvan a németben is: Die zügel der regierung. A franciában: Les rênes du gouvernement. A latinban: Habenae regum. Ép ily gyakran mondják: Valakit megzabolázni. Szenvedélyeit féken tartani. Rövidre fogni a kantárszárat. Vagy ellenkezőleg: Kiereszteni kezéből a gyeplőt. Neki ereszteni a kantárt. Szájára bocsátani. A mondat alanyáról pedig: Zabolátlan, féktelen; kirúg a hámból; nem veszi be a zablát. A régiségben: A mely asszonyt szabad kantárára | bocsátnak a nyelvnek zablátlan szájára (PhilFl. 68). Magzatjukat nevelkedésükben zabolában tartsák (Zvon: Post. I.192). Tartsd zablán a nyelvedet (Zvon: PázmP. 283). Minden isteni törvények zabolája nélkül szabad életben volt (Zvon: Post. I.15). A németben: Im zaume halten, am zaume halten, zaumlos; an den zügeln führen, seinen leidenschaften die zügel schiessen lassen; zügellos. A franciában: Tenir qun. en bride; mettre un frein à sa langue; lâcher la bride a ses passions. A latinban: Habenas effundere, dare, immittere, laxas dare; habenae amicitiae, irae; frena licentiae iniicere; refrenare licentiam: pone irae frena mondumque. A görögben: Χαλίνειν, τὸν χαλινὸν ἐμβάλλειν, τὰς ἡνίας τινί ἀνιέναι, — τὸ στόμιον δέχεσθαι (engedni).

Itt említhető még föl e szatmári szólásmód: Vén lónak cifra szerszám = vénasszonyon cifra ruha; és a csak Ballaginál közölt, tehát gyanús: Hátulról kantározni fel a lovat = fordítva tenni valamit. A németben: Den gaul beim schwanz aufzäumen. A franciában: Brider le cheval par la queue.

Van ezeken kívül még nehány szólás, a melyik ugyancsak a lóról vett képekkel foglalkozik a ló említése nélkül: Ágaskodik valami ellen. A németben: Sich gegen etwas bäumen (a ló, ha a zabolát vagy szerszámot nem akarja megtűrni, hátulsó lábára áll). Nyaka köré (v. közé) szedni a lábát. A németben: Den kopf zwischen die beine nehmen (a ló ha nagyon erősen fut, előre nyujtott fejét tényleg a szügyébe vágja). Hátul hordja a fülét (így tesz a ló, ha harapni készül) = nem jó vele barátkozni. Fülét hegyezi: leereszti fülét farkát. E két utóbbi szólás alapjául különben bármely állat szolgálhat. Ha valamire les, fülét mind föltartja, előre nyujtja, ha pedig beteg vagy szomorú, mind csüggedten ereszti le fülét is farkát is.

Megjegyzendő végül, hogy a gyors futást a magyar ‚lóhalálában' futásnak vagy nyargalásnak mondja, azaz úgy nyargal, hogy kiből belé a ló, vagy úgy fut, hogy a ló is belé veszne: Nyargal lóhalálában (Petőfi: János vitéz). SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).*

A Horvát-Slavónország területén lakó magyarság közül mind nyelvére, mind szokásaira és életmódjára nézve kiválik négy község lakossága. E négy község: Magyar-Rétfalu (Eszék mellett), Haraszti és Szent-László Verőce megyében, végül Kórógy Szerém megyében. E négy község lakói nem újabb települők, hanem e vidék régi magyar lakosságának maradékai, kik századokon keresztül híven megőrizték az őket minden oldalról körülvevő idegen lakosság közepette magyar anyanyelvüket és református vallásukat. Azt a nyelvjárást, melyet e négy község akói beszélnek, slavóniai nyelvjárásnak nevezzük.

E nyelvjárással eddigelé csak Szarvas Gábor foglalkozott. Ő 1874-ben meglátogatta Rétfalu és Szt-László községeket s ott szerzett tapasztalatairól a Magyar Nyelvőr V. kötetében (9—13. és 61—65. ll.) számolt be. Szarvas nem terjeszkedett ki a kiejtés pontos vizsgálatára, se a nyelvjárás részletes leirására, hanem csak azt az általános benyomást közli, melyet ez a nyelvjárás első

* A slavóniai magyarok rövid története és néprajza a Budapesti Szemlében fog megjelenni.

pillanatra a hallgatóra gyakorol. S mivel ő Haraszti és Kórógy községek nyelvét eggyáltalán nem vizsgálta, e nyelvjárás még sok tekintetben ismeretlen maradt előttünk.

A slavóniai nyelvjárás ép hangtani tekintetben igérkezett nagyon érdekesnek s ez birt rá, hogy az 1893. évi nyári szünet eggy részét e nyelvjárás megismerésére fordítsam. Hogy aránylag rövid idő alatt elég bő anyagot szereztem s a nyelvjárást minden oldaláról megismerhettem, főleg annak köszönhetem, hogy minden eggyes községben szives támogatókra s az ügy lelkes barátaira akadtam. *

Adataim legnagyobb részét Harasztiban szereztem, a mely község mind nyelvében, mind szokásaiban legtöbb eredetiséget őrizett meg; s miután a haraszti nyelvjárást minden részletében megismertem, elég volt a többi községekre nézve csupán az eltérő sajátságokat kutatni. Jelentékeny eltérés csak a kiejtésben s eggyes tájszók használatában mutatkozott.

A nyelvjárás leirásában fölhasználtam a Szarvas Gábor gyűjtötte adatokat is, a mennyiben helyeseknek bizonyultak. Minden eggyes adatát ellenőriztem a hely szinén s kijavítottam a tévedéseket és sajtóhibákat. Tájszavai között nehány olyan is van, melyet — ma legalább — eggyik község se ismer; ezeket elhagytam, míg a többit — a helyes kiejtést jelölve — fölvettem saját adataim közé.

1. A nyelvjárás általános jellemzése.

A slavóniai nyelvjárás az alföldi nyelvjárásterülethez, szorosabban a duna-drávaközi nyelvjárásvidékhez tartozik. Az alföldi nyelvjárásterülethez az özés csatolja, míg a drávamenti nyelvjárásokhoz több közös sajátság fűzi. Ilyen közös sajátságok többek közt a régibb *i* megőrzése mai *ü* helyén; a birtokos személyragozás eggyes 3. személyében az *-i*, a többes 3. személyben az *-ik* rag használata; ugyancsak *-ik* rag használata a tárgyas ige-

* Legfőbb segítségemre Bárdy Pál ev. ref. segédlelkész úr volt, a ki első gyermekkora óta Harasztiban növekedve, alaposan ismeri e nyelvjárást, s bőséges adatokkal szolgált. Jóakaratú szivességgel támogattak még munkámban Tóth József ev. ref. lelkész úr Rétfalun, Csete Ambrus tanító úr és Narancsik Zoltán ev. ref. segédlelkész úr Harasztiban, id. Kelecsényi Mihály ev. ref. lelkész úr Szt-Lászlóban és id. Sebestyén Pál ev. ref. lelkész úr Kórógyon. Fogadják érte mindnyájan e helyen is legőszintébb köszönetemet. B. J.

ragozás többes 3. személyében, s a jelentő mód eggyes alakjainak eggyezése a fölszólító mód megfelelő alakjaival. Ezenkívül szorosabban eggymáshoz fűzi a Dráva két partján elterülő nyelvjárásokat tájszavaik eggy részének közössége.

Azonban e községek nyelve több mint három százados elszigeteltségük folyamán több tekintetben eltért a Dráva másik partján lakó magyarok nyelvétől; s ez eltérő sajátságok külön helyet biztosítanak a slavóniai nyelvjárás számára a magyar nyelvjárások sorában. E külön sajátságok kétfélék: vagy a régi magyar nyelvnek eggyes olyan sajátságait őrizte meg a slavóniai magyarok nyelve, melyeket a drávamenti nyelvjárások elhagytak vagy megváltoztattak, vagy pedig eggy-eggy újabb vonása fejlődött ki e nyelvjárásnak, és pedig némely esetben a vele folyton érintkező horvát-szerb nyelv hatása alatt.

Régibb nyelvállapotot őrizett meg a slavóniai nyelvjárás eggyrészt eggyes hangok, másrészt eggyes nyelvtani alakok használatában, továbbá a szókincsben; önálló sajátságokat főleg eggyes hangok képzése és nehány nyelvtani alak használata tekintetében fejlesztett. Az idegen hatás majdnem csakis a szókincsen érvényesült s csak igen kevés befolyással volt kiejtésükre.

A nyelvjárás leirása közben mindig rá fogok mutatni mind a régi nyelvnek eggyes megőrzött sajátságaira, mind pedig az idegen nyelvek hatása alatt keletkezett újabb sajátságokra.

2. Kiejtés; hangtani sajátságok.

A slavóniai nyelvjárást sajátszerűvé teszi az eggyes hangoknak különös képzése módja, úgy annyira, hogy e nép beszéde mingyárt az első hallásra nagyon különösnek tetszik. Figyelembe veendő sajátságokat találunk mind az eggyes hangok képzését, mind pedig használatukat illetőleg; s e tekintetben elég jelentékeny különbségek vannak az eggyes községek nyelve között is, ámbár a négy község különben eggységes nyelvjárást beszél.

A) MAGÁNHANGZÓK.

1) A magánhangzók képzése.

A rövid magánhangzókat mind a négy község eggyformán képezi. E rövid magánhangzók a következők: *i*, *u*, *ü*, *ë*, *o*, *ö*, *e*, *a*. Ezek közül a legtöbb képzésre nézve eggyezik a köznyelv magánhangzóival, csak az *ë*-t képezik kissé zártabban, úgy hogy majd-

nem *ë*-nek hangzik. Hiányzik a rövid magánhangzók közül a köznyelv *a*-ja; helyette mindig az alsó nyelvállással, ajakzárás nélkül képzett *ȧ*-t ejtik.

A hosszú magánhangzók képzésében már nagyobb a változatosság. A fölső nyelvállással ejtett hangoknak, az *í, ú, ű*-nek képzése olyan, mint a köznyelvben; azonban a középső és alsó nyelvállással képzett magánhangzók helyén a legváltozatosabb hangokat ejtik.

é. Harasztiban az *é* helyén kétféle hangot ejtenek. Rendesen diftongusnak hangzik, s ez esetben a képzés a nyiltabb nyelvállással kezdődik s úgy halad a zártabb felé *(ᵉé);* eggyes szavakban s eggyes beszélők ajkán e mellett a magasabb nyelvállással képzett *ɛ́* is hallható. Szt-László szintén többféleképen ejtik az *é*-t; rendesen ott is *ᵉé* hangzik; de hallható eggyes szavakban *ɛ́*, sőt *éⁱ* is. Kórógy kevésbbé diftongizál s rendesen eggyszerű *é*-t ejt. Rétfaluban általában nagyon változó a hosszú hangok képzése. Eggyesek diftongusokat ejtenek, bár ezek nagyrészt elvesző félben vannak; azonban az *é* helyén még gyakran hallható *ᵉé.*

Az *é* helyén tehát az eggyes községek a következő hangokat ejtik: Haraszti: *ᵉé, ɛ́.* — Szt-László: *ᵉé, ɛ́, éⁱ.* — Kórógy: *é. ᵉé.* — Rétfalu: *ᵉé, é.*

E mostani állapot azt sejteti, hogy ez a nyelvjárás is különbséget tett a kétféle *é* közõtt, s e különbségtételnek eggyik nyoma lehet a zártabb *ɛ́;* azonban a két különböző eredetű hang a mai nyelvérzék előtt teljesen eggybeesett, s ma már a legtöbb beszélő ajkán mindig eggyforma *é* hangzik.

ó, ő. E két hosszú magánhangzó helyén szintén kétféle diftongust ejtenek Harasztiban; rendesen nyiltabb nyelvállásból indulnak ki s úgy haladnak a zártabb hang felé: *ᵒó, ᵒő.* Tõbbtagú szók végén azonban zártabb ez a diftongus; kapcsoló hangja *o, õ,* s ebből a középső állásból kissé magasabbra emelkedik a nyelv, úgy hogy a teljes hangzó az *ó* és *ú,* illetve *ő* és *ű* közõtt álló *o̧* és *õ;* az így keletkezett diftongus tehát *ᵒó. ᵒő.* Ezt a diftongust főleg olyszavak végén ejtik, melyeket a mai köznyelv *ű*-vel ejt: *gyísz*ᵒ*o̧, gyír*ᵒ*o̧, szír*ᵒ*o̧* (gyüszű, gyűrű. szérű): továbbá ezekben: *monyor*ᵒ*o̧* (mogyoró). *keszkeny*ᵒ*o̧.* Szt-Lászlóban mindig diftongusnak és pedig *ᵒó, ᵒő*-nek ejtik ezt a két magánhangzót. Kórógy és Rétfalu már inkább az eggyszerű magánhangzót ejti.

Az *ó. õ* helyén tehát a következő hangokat ejtik: Haraszti: *ᵒó, ᵒõ* és *ᵒo̧ ᵒo̧.* — Szt-László: *ᵒó, ᵒő.* — Kórógy és Rétfalu *ó, õ.*

á. A köznyelv *á* hangját ez a nyelvjárás nem ismeri, hanem különböző diftongust ejt helyette. Legsajátságosabb az a diftongus, a mivel Haraszti helyettesíti az *á*-t; kapcsoló hangja a rövid *ȧ*, ennek helyzetéből kissé emelkedik a nyelv s az ajak mind jobban összezáródik, annyira, hogy a teljes hangzó ajakzártsága erősebb, mint a köznyelvi *a*-é. E diftongust így jelölhetjük: $^{a}\hat{\varrho}$; tehát ajakzárás nélkül kezdődik s ejtése közben folyton szűkül mind az ajak, mind a szájüreg nyílása, úgy hogy a végén már majdnem *ó* hallatszik. Szt-László és Kórógy szintén diftongust ejt e hang helyén; ez az előbb jellemzettől csak annyiban különbözik, hogy az ajak zártsága nem olyan erős. Szt-Lászlón a teljes hang a rendes ajakzárással képzett *ô*, Kórógyon még ennél is valamivel nyiltabb, tehát *ǫ́*, Rétfalun különbözőkép ejtik eggyesek ezt a hangot; leggyakrabban *ô* vagy *ǫ́* hangzik, de hallható már a köznyelvi *á* is olyanoktól, a kik gyakrabban érintkeznek más vidékiekkel.

Az *á* helyén ejtett hangok tehát a következők: Haraszti: $^{a}\hat{\varrho}$. — Szt-László: $^{a}\hat{o}$. — Kórógy $^{a}\acute{\varrho}$. — Rétfalu: *ô, ǫ́, (á).*

Hosszú magánhangzókat ejtenek még pótlónyujtás esetén és a hangsuly hatása alatt is. A pótlónyujtás igen ritka e nyelvjárásban; látni fogjuk, hogy a szótagvégző *l* rendesen megmarad, a rövid magánhangzók közül csak *o*, *ö* után marad el, s ez esetben a magánhangzó megnyúlik s *ó*, *ő*, illetőleg $^{a}\acute{o}$, $^{a}\H{o}$, lesz belőle: *ócsó*, *ócsít*, *ócsil* (olcsó sat.), *szömődökfa*. *lüvődék* (lövöldék), *őtöztet*, *főd* sat. Pótlónyujtás áll be az *r* kiestével is e három szóban: *erre*, *merre*, *arra;* az *e*-ből *é* lesz: *ére*, *mére*, az *a* helyén ejtett *ȧ*-ból pedig *ȃ*: *ȃrȧ.* Ugyanilyen pótlónyujtás van ebben a szóban *sȃró* e h. *sarró*, *sarló.* A hosszú *é* hangot ejtik ebben a szóban is *kéd.*

E nyelvjárás sajátságos hangsulya, mint látni fogjuk, megnyujtja az eggyes szavak és szólamok utolsó szótagját. Ilyen módon minden eggyes magánhangzó hosszúvá válhatik. Az *i*, *u*, *ü*-ből ily helyzetben *í*, *ú*, *ű* lesz; az *o*, *ö*, *ë* eggyszerűen megnyúlik, a nélkül, hogy diftongussá válnék *(ô, ȏ, ê̂)*, az *e*-ből *é* s az *ȧ*-ból *ȃ* lesz. Ez utóbbi hang a köznyelvi *á*-tól csak annyiban különbözik, hogy széles ejtésű. E hosszú magánhangzók használatát megvilágító példákat alább, a hangsulyról szólva fogunk látni.

Az alábbi táblázat a Haraszti lakosainak nyelvében használt magánhangzókat mutatja; ettől a többi községek kiejtése csak eggyes hangokra nézve különbözik. A hangsuly hatása alatt keletkezett hosszú magánhangzókat [ ] közé tesszük.

	Mély hangok		Magas hangok	
	Ajak nélkül	Ajakkal	Ajak nélkül	Ajakkal
Felső nyelvállás		*u* *ú*	*i* *í*	*ü* *ű*
Középső nyelvállás		*o* *(°ó)* [*ô*] *ᵃó*	*ë* *(ę́)* [*ê*] *ᵉé*	*ö* *("ő)* [*ô*] *ᵉő*
Alsó nyelvállás	*ȧ* [*â*]	*ᵃą̂*	*e* *é*	

A *ᵃą̂* helyett Szt.-László *ᵃâ*, Kórógyon *ᵃą́*, Rétfalun *á* vagy *ą́* lép. Egyéb különbség csak a középső nyelvállással képzett hangok sorában van; s ezen hangok sora a többi községekben így alakul:

Szt.-László	*o* [*ó*]	*ᵃó*	*ë* [*ê*]	*(ę́, é)* *ᵉé*	*ö* [*ô*]	*ᵉő*
Kórógy Rétfalu	*o* [*ó*]	*ó*	*ë* [*ê*]	*ᵉé, é*	*ő* [*ô*]	*ő*

Mivel ily eltérő az egyes községekben a hosszú magánhangzók képzése, példáimban nem is jelölhetem mindig az illető diftongusokat, hanem helyettük az egyszerű *é, ó, ő*-t írom, melyet mindegyik község a maga módja szerint ejt: az *á* helyen eredett diftongusok közös jeléül pedig *á*-t írok.

2) A magánhangzók használata.

A magánhangzók használata [illegible] tűnőbb sajátságai egyrészt az ízés, másrészt [illegible] használata egyes szavakban a [illegible] a hosszú magánhangzók [illegible] magánhangzók használata. Az ízés [illegible] régibb hangalakot [illegible]

Az ízés [illegible] mellékí nyelvjárásokban: [illegible] ízés már akkor [illegible] e községek [illegible]

s eggységes magyar nyelvterület volt a Dráva két partján. Az özés általános mind a négy községben, bár az *ö* használata nem oly következetes, mint az alföldi nyelvjárásterületnek más vidékein. Különösen a szótőben hallható gyakran az *ë* is: *szër* és *ször; ëgyünk, ëtünk, ëhetët* (e mellett *ögyünk* sat. is); *vëtem* és *vötem* (vettem) sat. Mindíg *ë*-t ejtenek nehány eggytagú szóban: *nëm, në, të; lë, fël* és *fën* igekötőkben, valamint e szóban *nëgyven;* továbbá a mélyhangú szavakban mindíg: *szërdà, gyërtà, lëhân* (leány), *gyërtânfà, gërëngyó* (göröngy), *ëstâlò, nëkrëpâl* (összetákol). Nem ejtenek *ö*-t az *ë* helyett az olyan szavakban sem, melyekben ez a hang köznyelvi *i*-nek felel meg s ebből vált nyiltabbá: *ët* (itt), *ëde* (ide), *ënen* (innen), *hërtelen, vëlág.*

Az özéssel ép ellenkező jelenség az *i, í* ejtése *ü, ű* helyén; ezekben a szavakban a nem ajakhangzó az eredetibb, s ez lett ajakhangzóvá más nyelvjárásokban. Ilyenek: *nyist, fistölt hús, isző, pinkösd; tükör, fír* (fürj), *gyírő* (gyürű), *gyísző* (gyűszű), *szírő* (szűrű); *fív* (fű). Viszont az *-ít* igeképző néha *ű*-vel van: *terűtöt, épűtöt, në nyerűtöz* (ne nyeríts).

Igen kedveli ez a nyelvjárás a hosszú magánhangzót a tő első tagjában, néha még a későbbi szótagokban is. E hosszú magánhangzókban nagyrészt eredeti hosszúság megőrzését kell látnunk.

í. *ímög* (ing), *pípà, szílvà; fízet, csíkorgàt; mínâlunk, mí fâlunk; míjen, míik* (melyik). Hosszú *í* lett a tárgyas igeragozás többes számú 2. személyének *já* ragjából is: *vâkhâtítok* (vághatjátok), *lâtítok, mondítok* sat.

é. Mindíg hosszú az *é* a *bé* igekötőben, továbbá a következő igék első tagjában: *lészön, tészön, vészön, vészi, mégyök, mégyön, észök, észik, széd.* Hosszú *é*-t ejtenek ezekben is: *hétet* (hetet), *körféj* (körte, ill. körtvély), *keszég.* Köznyelvi *i, í*-vel áll szemben az *é*: *pedég, pedéng; rév, rétàm, rét* (rí, rítam, rít), *segéteni.*

A kétféle *é* hang eredeti különbségének megmaradt némi nyoma eggy-két szó ejtésében is; zártabbá vált s állandóan *í*-nek ejtik ebben a szóban *nyíz* (néz), viszont az eredetileg nyiltabb *ê*-ből rövid *e* lett ezekben: *teheny, keves, engöm* és *nekün* (nélkül).

ú. Hosszú *ú*-t ejtenek a következő szavakban: *múkà,* (munka) *gyútó, cúlà, úcà, elcsúnyil, lúdàk, lúdàt; kulúp, fálút, bàjúsz, bàjúszà.*

ű. Hosszú *ű* hangzik ezekben: *fűlle, fűllét; sűt, mëgűszkölte.*

Gyakran használ ez a nyelvjárás eggyes szavakban zártabb magánhangzót a köznyelvnek nyiltabb hangjával szemben. Legtöbb esetben a nyelvjárás zártabb hangja őrizte meg a régibb állapotot.

i. Régibb *i* maradt meg a *kinyér* szóban; a *kemince* *i*-je is a horv. *kominica*, *komenica* szó magánhangzóját őrizte meg. A *hoszi* szóban az *i* eredeti *jú* szótagból *(hoszjú)* fejlődött. A *hasigat*, *eriget* szók *i*-jében az *-ít* igeképző maradványát sejthetjük: *hasítgat*, **erítget*; míg az *eriszt* *i*-je már az *eriget* alak analogikus hatása alatt fejlődhetett. Assimilatio szülte az *i*-t a *simitsë* (semmit se) első szótagjában. Az *-úl*, *-ül* igeképző s az *-úl*, *-ól* határozóképzőben is *i*-t ejtenek: *fordil*, *tánil*; *hâtil*, *ázilta* sat. (l. alább: Szóképzés). A zártabb *i*-t ejtik még a köznyelvi *ë* helyén a *ficsike* (fecske) szóban.

o. Az *o*-t tekinthetjük eredetibb hangnak a *morhá* szóban (újszl. *mrha*), melynek mássalhangzó torlódásán a szokott *o* hang könnyít. A *sódor* szóban az *o* a ném. *schulter*, s más nyelvjárások *sódër* alakja *ë*-jének felel meg. Valószinűleg eredetibb hang a *vosárnáp* *o*-ja is (vö. *wosarnap* RMNy. III.28), legalább ez felel meg a más nyelvjárásokban gyakori *vësárnap* alak *ë*-jének.

u. Az eredetibb hangot őrizték meg a *hogy* névmásnak *hugy*, *hutyán*, *hutyod* alakjai (vö. *hug* HB. EhrC.). Szarvas a *torok* szónak ilyen alakját is közli: *turkos-turkig* (Nyr. V.65). A *duhán*, *duván* (dohány) szóban is az *u* a kölcsönadó horvát, ill. török nyelv hangjának felel meg: horv. *duhan*, tör. *duχan*.

ü. Eredetibb *ü*-t ejtenek e szóban: *ücse*, *ücsém* (vö. *ücczit*, *ücczéd* NádC. Sylv.); továbbá azon szavakban, melyekben *v* mellett, vagy *öv* diftongusból fejlődött az *ü*, s ebből más nyelvjárásokban *ö* lett: *gyün*, *jün*, *jüt* (jött); *üvé*.

ű. Az *öv* diftongusból e nyelvjárásban rendesen hosszú *ű* lett más nyelvjárások *ő*-jével szemben: *kű* (kő); *ű*. *űtet*, *űket*; *bű* (bő); *jűjön*; *lűni*; *szűni*, *szűjök*. A *fej* szó is eredetibb **feve* alakból lett, s ez a *v* is ajakhangzóvá tette az *e*-t ebben a nyelvjárásban: az így keletkezett **föv* alakból *fű* lett, s így ejtik mindig ezt a szót: *fűje*, *hetfű*, *eggy fű kukoricá*. *fűkötő*, *fűsű* (fej-ősű).

Nehány szóban a nyiltabb *á*-t ejtik a zártabb *o* hang helyén: *mást* (most), *álmád*, *csárda*, *csárdás* (csorda, csordás).

Sajátságos változás, hogy az *el* igekötő rendesen megrövidül s *e*-nek hangzik: *emöntek*, *etégesztük*; ez az *e* átcsap néha az ellenkező hangrendbe s *á* lesz belőle: *ámönt* (elment), *ádögil* (elpiszkolódik), *ácsúnyil* (elcsúnyul).

BALASSA JÓZSEF.

KÉSZ VAN.

Ez a szerkezet, a Nyelvőr f. évi márciusi füzetében közölt adatok szerint is, a Székelyföldön ismeretlen. Ez tény; ezt én is mint székely ember bizonyítom. Tény az is, hogy az udvarhely- és csíkmegyei székelyek eggy jó része deszkával, szénnel, fával, borvízzel, az asszonyok fehérneműivel sat. a segesvári és medgyesi országos és heti vásárokat régi idők óta szakadatlanul látogatják; sőt az említett két megye szolgáltatja legnagyobb részét eme két szász város szolgálóleányainak is.

Én ugyanis többször jártam e két városban; a nyolcvanas évek elején pedig majdnem három évig állandóan Medgyesen laktam, s minden rendű és rangú szászszal érintkeztem, a kik igen kevés kivétellel jól-rosszul tudtak magyarul is beszélni. És ezek a szászok általánosan használták nemcsak a *kész van*, *kész lesz*, *kész csinál*, hanem a *szép csinál, új csinál, szép ír, gyors hajt* sat. kifejezést is. Eggy kezeim közt levő, ez év elején kelt, különben meglehetős magyarsággal írt, medgyesi levélben is többek közt ez áll: ‚Már olyan *szép írni* tud' a gyermek.

Ugyanezt mondhatom az oláhokról is, kikkel azonban az érintkezés nem olyan nagy, mivel ezek kevésbbé üzletemberek. Sőt székely szolgálók is használták a *kész van* kifejezést az asszonyaikkal való beszélgetés közben.

És e magyartalan kifejezéseket a folytonos érintkezés közben sem tanulta el a székely, mint ezt az adatok is bizonyítják. Én ennek okát abban találom, hogy a székelyek maguk között azt a székely egyént, a ki máskép mint tréfából, föltünő, a nyelvérzéket sértő szerkezetet használna, bosszantják, gúnyolják; sőt nem eggyszer örökös gúnynevül adják a tőle hallott kifejezést. Épen azért a hazatérő székely nem visz haza idegen és föltünő kifejezéseket. Ismertem eggy embert, a ki a katonaságból haza térve, *nekön* helyett *énnékem*-et mondott. Azóta még gyermekei is *Énnékem* nevet viseltek.

A *kész van* szerkezet tulajdonképen nem egyéb, mint a magyarul beszélni törekvő szászoknak és oláhoknak a saját nyelvük szerkezetét utánzó magyar kifejezése. S ha figyelembe vesszük, hogy itt Szombathelyen is — a hol sok zsidó, német és sváb van — a *kész van*, *kész csinál* szerkezet használata általános, ez is csak megerősiti föntebbi állításomat. JÓZSA JÁNOS.

A *kész van* kifejezést én Budapesten kivül eggyáltalában nem hallottam, itt is csak eggy vasmegyei német anyanyelvű cseléd-

lánytól. egy tudákos, különben németül alig tudó csizmadiától. Bokody uramtól és egy magyar asztalosleginytől, a ki a Buda vidéki németajkú Albertfalván tanulta mesterségét. A cselédlány folyékonyan ugyan, de általában igen hibásan beszél magyarul; Bokody uram mindig cikornyásan fejezte ki magát; az asztalos-legény a fúrón kívül talán minden szerszámát és kellékét német mestermüszóval nevezte (stemájzni: vésö, stiftli: szög sat.) és egyébképen is sokat németesen mondott.

Az iskolában nem emlékszem, hogy valaha hallottam volna e kifejezést, pedig Budapestnek nem kevesebb mint nyolc iskolájában tanitottam már. Igaz, hogy mindig szigorúan megköveteltem tanitványaimtól a helyes magyarságot, s igy talán ovakodtak az ilyet megkockáztatni. Mostanában szándékosan alkalmat is adtam nekik rá, természetesen úgy, hogy észre ne vegyék a kelepcét; de nem tévedtek rá.

Régebben sok magyar vidéken jártam, de a *kész van* soha se ütötte meg fülemet. Cegléden ismételve sok hónapot töltöttem, de egyszer se hallottam. Ipam arra a kérdésre, hogy Cegléden, a hol élete java részét töltötte, vagy Tápió-Bicskén, a hol született, mondják-e azt, hogy *a ház kész van*, azt felelte: „Bizony, édes fiam, nem magyar ember, a ki úgy beszél. Nyolcvanhárom esztendös vagyok, de most hallom elöször, hogy *a ház kész van*. Magyarul úgy mondják, hogy *kész a ház* vagy *készen van a ház*".

Hogy a *kész van* idegen hatásra lett, abban semmi kétség De föltünö, hogy ez a hatás csak az egy *kész* szóra terjed ki. Mért nem mondják azt is, hogy: *szép van, rossz van, pompás van* sat? Ha ezeket szembe állitjuk a *kész van*-nal, azonnal észrevesszük, hogy nagy köztük a különbség. A *kész van* világosan a *kész* és *készen van* keveredése és úgy vált lehetségessé, hogy e két kifejezés, a mennyire két kifejezés egyáltalán csak teheti, szorosan egyet jelent. De más a *szép* és más a *szépen van*, más a *rossz* és más a *rosszul van*, más a *pompás* és más a *pompásan van* sat. A *kész* és *készen van* kifejezés használata mindig is ingadozott: hol ezt hol azt használja ugyanaz az ember minden megkülönböztetés nélkül. Én életemben csak egyszer hallottam megkülönböztetni. Jó húsz évvel ezelött Cegléden többen egy kis kirándulásra készültünk és Tibald Jani városi tanácsos barátunkkal megegyeztünk, hogy induláskor elmegyünk érte a városházára. Mikor oda megyünk, még dolgozva találjuk. Egyikünk kérdi: „Még nem vagy kész?" Azt feleli: „De *kész* vagyok, már mióta a világon vagyok: csak még *készen* nem vagyok".

Ha ez a megkülönböztetés általános volna, alkalmasint a *kész van* soha se kel ki a kakuktojásból. De minthogy a *kész* és *készen van* a legkissebb értelemváltozás nélkül mindenkor fölcserélhető, maga is erősen kezére járt az idegen hatásnak.

VOLF GYÖRGY.

E kifejezésmód eredetével még mindig nem vagyunk k é s z. Nem adhatok ugyan számot róla, hogy nyelvérzékem honnan vette hozzá a hajlandóságot; de be kell vallanom, hogy én előttem e kifejezésmód, a hogyan szavamat is önkéntelenül kezdtem, egészen megszokottnak, természetesnek tetszik. Talán nem tévedek, ha állítom, hogy szülőföldem vidékén, Nagybányán (Szatmár m.) szintén nem lehet szokatlan a *kész van* szólás.

Eredetére nézve ama nézet mellé vagyok hajlandó állani, hogy a *kész* alak a *van* ige mellett ragkopásból magyarázandó, hogy tehát nem idegen befolyás következménye. Az eddigi fejtegetők csupán két, teljesen megfelelő analogiát idéztek erre a ragvesztésre, a *jobb szeretem* kifejezést, e h. *jobban szeretem* (Bánóczi, Nyr. XXIII.136), s az *úri mód megél* szólást, e h. *úri módon* (Füredi, uo. 135). Az *okvetetlen*-félék, mint a szerkesztő már megjegyezte, nem ide való példák, mert ezek eredetileg határozók voltak.

Azonban az *-n* ragnak elhagyására több meglepően összevágó adatunk is van. Ilyenek: *rég* e h. *régen; ép*, illetőleg *épp* e h. *épen, éppen; máskép, másképp* e h. *másképen, másképpen*. Már hogy ez az alak tulajdonkép hogyan keletkezett, minő ragot rejt magában eredetileg, az itt mellékes dolog; a nyelvérzékre nézve ma olyan határozó mint a *készen*. S végre *egész* e h. *egészen*. Ez utóbbi legalább előttem e g é s z népies kifejezés; magam akárhányszor mondok ilyenfélét nagybányaiasan: ‚E g é s z bele van bolondulva abba a jánba'.

Tovább is folytathatjuk az *-n* rag elmaradásának példáit, bár ezekben már időhatározókkal van dolgunk, mint egyébiránt a *régben* is. Az analogiát azonban ez nem gyöngíti; sőt annál több valószinűséget támaszt a *kész van* kifejezésnek is ragvesztés útján való keletkezésére. Ilyen időhatározók: *később* e h. *későbben, vasárnap reggel* e h. *vasárnapon reggel; mindennap* e h. *minden napon* (vö. *minden héten*), *szombat este* e. h. *szombaton este*. Ilyen tulajdonkép a *mikor* szó is, a melyet régen *mikoron*-nak mondtak. Mindezek eléggé valószinűvé teszik, hogy a *kész van* magyar analogiák hatása alatt keletkezett. E mellett szól az a megfigyelés is, a mit Füredi tett, de nem helyesen magyarázott, hogy t. i. állító mondatban azt

mondják: *készen van;* de tagadóban már: *nincs kész.* Ennek nem lehet más oka, mint az, hogy az állító mondatban a *készen* hangsulyos, ennélfogva megmarad teljes alakjában, a mint ez már rendes nyelvtünemény; ellenben a tagadó mondatban *(nincs kész)* a hangsuly a *nincs* szón van, a *készen* tehát hangsulytalan helyzeténél fogva szivesebben enged a rövidülés törvényének.

Zolnai Gyula.

Nagy érdeklődéssel olvastam azt a tanúságos kis értekezést, mely a *kész van* kifejezést hol védi, hol elveti. A cikk végére érve azt látom, hogy a szóban forgó szólásmód ügye még nincs egészen tisztázva.

Különféle vidékeken lakók véleményét kérdeztük ki; de ha nem csalódom, nem kérdeztük meg magát a magyar nyelvet. A t. szerkesztő engedelmével hivatkozom két klasszikus tanúra. Tősgyökeres magyar szólásmódokat k é s z ö r ö m e s t kell használni és elfogadni és nem szabad k é s z a k a r v a idegenszerűségeket keresni ott, a hol ilyenekről szó se lehet. A *készakarva* és *készörömest* világosan mutatja, hogy a *kész* eredetileg határozó. Ebből világos, hogy nem szabad úgy okoskodni, mint azt a kérdést intéző tette, hogy: „Ha mondattanilag elemezzük ezt: „A ház kész van", azt találjuk, hogy alanya *ház*, állítmánya *van*; s így *kész* mint állapothatározó szerepelhetne; de ennek határozói alakja *készen*". Ez utóbbi következetés helytelen, mert *kész* magában véve is határozó. Ha azt mondhatom *együtt van*, *oda van*, *megvan*, azt is mondhatom *kész van*. Nem tagadom, hogy mai napság egyiknek-másiknak kissé idegenszerűnek hangzik a *kész van*. Miért? Mert az eredetileg *[illegible]* kész határozó [illegible] jelentéssel [illegible] *[illegible]*. Így tehát ez a [illegible] [illegible]: *én kész vagyok*, *te kész vagy*, *ő kész* [illegible] gyakorolt a határozó [illegible] hogy a *kész van* [illegible] kissé idegenszerűnek hangzik.

[illegible] ez a helyes [illegible] *kész van*. [illegible] megkérdezem [illegible] a tagadó alakban [illegible]

[illegible]

[illegible]

határozó, akkor többről beszélve is voltaképen helyesebb, ha azt mondjuk: ‚Mi k é s z v a g y u n k'. Ez talán még szokatlanabb: de eredetileg ez a helyes. Hibának semmiesetre se hiba. Simonyi bizonysága szerint Cegléden, Jászberényben, Debrecenben a *kész van*, *kész vagyunk* egész közönséges kifejezésmódok. Igen szép példát nyujt rá a rácalmási szólásmód: *kész csinálja*, mely világosan mutatja a *kész* szónak határozói voltát.

Dehát itt is azt tapasztaljuk, hogy a nyelv tudatából elenyészett az eredeti értelem és ennek alapján lábra kapott eggy újabb és nekünk jobban hangzó szólásmód, úgy mint pl. a *szabad* melléknévből csinál a nyelv *szabadjon* és *szabadna* alakokat. A mikor a melléknév átcsaphat az ige kategoriájába, sokkal könnyebben eshetik meg a határozóval az, hogy melléknévvé lesz, különösen a jelen esetben, mikor az még értelmi módosulással is eggyütt jár.

A mikor a *kész* határozóból kifejlődött a *kész* melléknév, ebből az utóbbiból képzett a nyelv eggy újabb határozót *készen* alakban és az a bővült határozó úgy szólván kiszorítja a használatból az eggyszerű, eredeti *kész* határozót.

Mit csináljon ilyenkor a nyelvész? Vagy azt mondja, hogy a nyelv öntudatlan fejlődésében hibát követ el, mely hiba előbbutóbb országszerte el fog terjedni, vagy azt kell javasolnia, hogy a még egészen ki nem irtott, eredetileg helyes alakot bátran használjuk és sürű föleleventéssel segítsük vissza régi jogaiba.

A végeredmény nézetem szerint az, hogy a *kész van* annyira távol esik a germanizmustól, hogy ellenkezőleg inkább ez a rendes, eredeti szólásforma. Elég furcsa, hogy mi, kik a többek között németül is tudunk, tévesen németes szerkesztési módot látunk benne.

Pedig hát a *jól van* is a közbeszéd szerint *jó van*-nak hangzik és természetesen senki se lát ebben germanizmust.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Látta már Z o l n a i Gyula azt a vidéket. a melyen délibábos ég alatt kolompol Kiskunságnak száz kövér gulyája? S állt verőfényes nappal deleléskor a hosszú gémű kútnál? Én láttam s álltam. De ne vegye rossz néven Baksai s Kunszentmiklós, akkor lássam újra, mikor a hátam közepét; még holt lábbal se fordítson az isten arra felé! S a költő mégis igy szól rajongva róla: Szép vagy alföld... legalább nekem szép! Ez pedig, mint á szabolcsiak mondják, antul van, mert a hol bölcsőnket ringatták, a hol gyermekéveink arany napjait leéltük, azon a helyen minden, de minden szép, jó és tökéletes. De fur^{a}án besz^{e}ész të J^{a}ózsi! mondá a palóc

nagyasszony hibáztatólag, midőn az alföldről került unokáját első izben hallotta megszólalni. Neki az ő vidékének nyelve és beszéde volt a szép és helyes.

Épen nem csodálkozom tehát, ha Zolnai Gyula nemcsak a *kész van*, hanem még a *kész vagyunk* védelmére is kiáll a síkra s mindkettőnek helyessége mellett ‚kész van' lándzsát törni. Ez természetes. Hisz maga mondja, hogy szülőfölde, Nagybánya vidékén nem lehet szokatlan ez a szólás. Minthogy pedig ismeri Petőfinek ezt a versét: ‚Mi k é k az ég, mi z ö l d a föld!' s azonkívül tanítványait is arra oktatja, hogy csuda hiba volna azt mondani: *kék van* az ég, *zöld van* a föld, menedéklevelet iparkodik a *kész van* számára kiállítani s Szatmár megye nyelvének jó hírnevét minden szennytől megóvni; megmagyarázza tehát, mint már eggy pár elődje is tette, hogy a *kész van* tulajdonképen a *készen van* kifejezésnek csonkult formája: a *kész* ép úgy lett ebből: *készen*, mint a *vasárnap* ebből *vasárnapon* sat.

Igaz, van eggynehány, kivált időhatározónk, a melyek a gyakori használat következtében idő folytán ragjukat elvesztették, de ezek, a mint én ítélem meg a dolgot, nem azonos példák s épen nem mentik föl a védelem alá vett *kész van* kitételt. Mert mondhatom ugyan: ‚Minden v a s á r n a p (vagy v a s á r n a p o n) v a n prédikáció', de azt már Szatmár megyében is bajosan mondják, hogy: ‚A jövő hónap hetedik napja nem s z o m b a t, hanem v a s á r n a p *van*'. Én alig hiszem, bármennyire is bízik nyelvérzékének sugallatában Zolnai, hogy helyeselni tudná, ha a következő párbeszédet hallaná: ‚Menj fiam, nézd meg *kész vannak-e* már a lányok! — Berta már *kész van*, de Ilka még öltözik'.

Zolnai mint teljesen megfelelő analógiára az *egészen* helyett használt *egész* határozóra is hivatkozik. Közönséges szólás-mondás pl. ‚*egész* d u r v á n megtámadta őt' e helyett: ‚e g é s z e n durván'; de meg adná-e azért a szentesítést arra, ha valaki ezt mondaná: ‚a kalács még *egész van*, nincs fölszelve?' A ‚j o b b szeretem' e helyett ‚j o b b a n szeretem' hasonlóképen eggyértékű használatnak van föltűntetve; de eggyértékű-e? Mondható-e azért: ‚Ez az alma sokkal jobb van, mint ez a másik?'

Ha az a szabadalom levél, a melyet Zolnai a *kész van* számára kiállított, hiteles, kétségbe nem vonható okirat számba megy, akkor meg se kell várnunk a második vagy harmadik nemzedéket, hanem már most kiállíthatjuk bátran a *kész csináltam* számára is az arany betűs diplomát, s ki azok részére is, a melyek

eggyes vidékeken már-már szárnyra kezdenek kapni: *szép ír, gyors hajt, új csinál.*

A helyes-e vagy nem kérdésnek eldöntése azon fordul meg, tudunk-e kellő sulyt helyezni, tudjuk-e igaz értéke szerint méltatni azt a tényt, hogy ugyanazon az eggy vidéken az idősebbek merőben szokatlannak, nyelvérzékbe ütközőnek jelentik ki a *kész van* szerkezetet, míg pártját csak az ifjabb nemzedék fogja, s azok, a kik az utóbbi években kerültek ki az iskola falai közül, a hol két-három idegen nyelv tanulása, a mint a száma nélkül való példa bizonyítja, zavarólag hatott nyelvérzékükre.

Pruzsinszky János szintén védelmére kel e kárhoztatott szerkezetnek, csakhogy egészen más fegyverrel száll ki a sorompóba. Ő megfordítja a dolgot: nem a *kész* lett a *készen*ből, hanem az eredetileg határozó *kész* bővült ki utóbb *készen* szóvá; s innen támadt a zavar, hogy ezt az eredetileg határozó értékű *kész* szót később melléknévnek tekintették. Hogy pedig ez úgy van, a mint mondja, vagyis hogy a *kész* eredetileg nem melléknév, hanem határozó volt, kétségtelenné teszi ez a két kapcsolat: *készörömest, készakarva.*

Mi ez utóbbi két példát, a melyekből a *kész* szónak eredetileg határozó volta egész kétségtelenné válik, még a következő, teljes hitelű adatokkal egészíthetjük ki: ‚Katherina *nagy* hamar haza siete (ÉrsC. 467b). *Nagy* hívön szolgál istennek (DebrC. 190). *Nagy* hertelen kiáltatta vala királynak (MA: Bibl. I. 384b). Az ördög *nagy* gyakran tévedéseket hint (Zvon: Post. I. Előb. 8). *Nagy* örömest tudná azt, ki cselekedte (GyöngyD: Char. 77) || *Nagy* sirván mondának (JordC. 139b). A zsidók *nagy* ohajtva várták a hetvenedik esztendőt (Fel: Fel. 21). *Nagy* reszketve nem tudott semmit szólni (Alv: Itin. 12). Futott *nagy* lélek-szakadva‘ (Kónyi: HRom. 116).

Közönségesen ismeretesek, s mindenkinek száján forognak a következők is: ‚*Szives* örömest elmennék, de nem érek rá. Hiába volt a nagy hűhó, mert a gyülésre csak *édes* kevesen jelentek meg. A tanácskozás *egész* simán folyt le. Csak *nehéz*nehezen tudta rábeszélni őt. *Véges*-végiglen ott maradtunk || *Kevés* v. *kis* vártatva megérkezett. *Sebes* vágtatva v. nyargalvást elmenekült‘.

Ezek a minden kétségen fölül álló, hiteles adatok tehát nemcsak azt igazolják, hogy a ma melléknévnek érzett *kész*, hanem hogy

az eddig minden nyelvbuvártól is tulajdonságnévnek tartott és erősített *nagy*, *szives*, *édes*, *egész*, *kevés*, *kis*, *véges*, *sebes*, *nehéz* szavak is eredetileg határozók voltak s csak később váltak a nyelvérzék megtompulásával melléknevekké.

Ragaszkodik még e most hallott példák után is abbeli állításához a *kész van* utóbbi pártfogója, hogy a *kész* eredetileg határozó értékű volt?

Mind annak pedig, a mit itt mondtunk, záradékául azt csatoljuk ide, hogy hagyjuk a furfangosságot s ne okoskodjunk, hanem forduljunk a legjobb, az egyedül szavahihető oktatóhoz, a néphez, a népnek azon gyermekeihez, a kikről tapasztalat útján meggyőződést szereztünk magunknak arról, hogy semmiféle idegen hatás nem téveszthette meg nyelvérzéküket. Hogy kik azok s mily korés osztálybeliek közt találhatjuk meg biztosan őket, arra nézve már elmondtuk nézetünket folyóiratunk márciusi füzetében. Azonban a tanúk vallatásában, ha teljesen megbizható, hiteles vallomásra akarunk szert tenni, nagy ovatossággal kell eljárnunk. Vigyáznunk kell, hogy semmiféle olyan kérdést ne intezzünk a különben szavahihető tanúhoz, különösen az irástudatlan korosabb asszonynéphez, a melynek hüvelye alatt irányitgató, útegyengető erő rejlik. Azzal a kérdéssel fordulni például a tanulatlan nép gyermekéhez: ‚Mondják-e anyámasszony ezen a vidéken azt, hogy az ebéd már **kész van?**‘ annyit tenne, mint őt megzavarni, megtéveszteni, s mintegy kierőszakolni tőle az igenlő választ. A nép szájából hallott vallomás csupán abban az esetben fogadható el hitelesnek, ha magától, minden külső, bármi csekély kényszerítés nélkül történt.

Ezen kivül még eggyet kell figyelmébe ajánlanunk a *kész van* pártfogóinak. Irodalmunk elég messze, több mint négyszáz évre nyúlik vissza s mennyiségileg is oly gazdag, hogy mindenkinek könnyüvé van téve egy egész sereg hiteles forráshoz való hozzáférhetés. Ha tehát eredeti termék a *kész van* kitétel, ám elő vele, mutassák ki, hadd lássuk mi is azokat a szavahihető példákat, a melyek ezt a nekünk idegenszerünek tetsző használatot igazolják!

SZARVAS GÁBOR.

A *kész van* kifejezést ugyan már két füzetben is tárgyalta a Nyelvőr, de a vitát még nem fejezte be, mert legutóbb is két újabb kérdést vetett fel ez ügyben. Ezek tehát az engedelemmel, és hozzászólok a kérdéshez én is, a mit azért nem tehetem ezúttal, mert egy kivan [illegible]

ről való tudomásomat, azzal a céllal, hogy másoktól is beszerzendő adataival eggyütt közölni fogja a t. szerkesztőséggel: viszont erre most azért nem várhatok tovább, mivel a vitában azóta más felől történtek az én tanúságomra hivatkozások (Nyr. XXIII. 89. és 139), melyek szükségessé teszik fölszólalásomat.

Eggy kis módosításra szorul nevezetesen a Balogh Péter (helyes) közlésére támaszkodó azon megállapítása a t. szerkesztőnek, mely szerint a *kész van* ‚ismeretlen még Négyesy . . . szerint Csongrád megyében' (169). A való az, hogy a kérdéses kifejezést Csongrád megyében fájdalom ismerik. Hisz én ott hallottam először, s ott is haragudtam meg rá mingyárt, még gyermekkoromban; mert kihivólag sértette nyelvérzékemet s bosszantott az az affektáció, melyet e kifejezés használásában éreztem. Ezzel a helyreigazitással tartozom az igazságnak.

De azt hiszem, e csongrádmegyei tanúságban nem sok köszönetük lesz a *kész van* barátainak. Mert ha jobban a gyökerére megyünk a dolognak s azt kérdezzük, k i k használják e kifejezést, jóformán az lesz az eredmény, hogy Csongrád megyében csakugyan n e m o t t h o n o s ez a kitétel.

Ime az én tapasztalatom, a mi eggyszersmind a t. szerkesztő két kérdőpontjára is feleletül szolgálhat:

Én ezt a kifejezést szülővárosomban, Szentesen, 1872 körül hallottam először, eggy ismerős szabólegény szájából, a kinek a beszédjében egyéb szokatlanságok is megragadták a figyelmemet. Így pl. neki mindenkép csak arra ment a szája, hogy a mi más embernek *jól néz ki*, az neki *jól kinéz;* jobban esett a lelkének, ha így kicsavarhatta a szórend nyakát, minden emfázis szüksége nélkül is. Világosan tudom, hogy e kifejezésekkel csak divatozni akart az illető: ismerem apját, anyját, egész környezetét, melyben fölnevelkedett, ott ő mindig a szokásos alakokat hallotta, tehát természetszerüleg a fülében voltak azok, de mégis mindig a szokatlan alakokat mondta a családi körben is, tehát nyilván választékosságra törekedett, hivalkodott vele. A földmives osztályhoz tartozó szülei sohase használták e kitételt; már a testvérei, a kik szintén mesterlegények voltak, igen. Azután is rendszerint iparosoktól hallottam; a gimnáziumban pedig főkép az izraelita fiúktól és részben az úri osztály gyermekeitől. A kifejezés iránt érzett elnyomhatatlan idegenkedésem megélesitette figyelmemet iránta: de igen jól emlékszem, hogy a meddig én Szentes népével naponként érintkezhettem, a földmivelő osztálynál ez a kifejezés nem

volt forgalomban; és fogadni mernék rá, hogy a tanyalakó nép maig sem használja. Városi kitétel ez, s nyilván fölülről szivárog a népbe.

Rám azt a hatást tette akkor a *kész van*, mintha az iparos nép tudákossága termette volna; a mint van *kész vagyok*, *kész vagy*, úgy kivánta meg, hogy legyen *kész van* is. A politikus csizmadiára, meg a szarvasi borbélyra gondoltam. Ez a vélemény tévedhetett a kifejezés eredetére nézve, de terjedésére nézve bajosan. Mert a kik magyar vidéken elfogadói és terjesztői voltak, tudákos és divatozó hajlamból, a müveltség mázán való kapkodásból lehettek hivei. Azonban hadd folytassam vallomásaimat.

A mennyiben a lakosság bizonyos rétegébe mégis bevette magát e szólás, világosan látható, legalább Szentesen, hogy a *kész*-szel kifejezhető eseteknek csak eggy bizonyos kategóriájára használják, nevezetesen megrendelt cikkek, ipari termékek, eggyszóval szorosan vett *készítményekre* nézve; ellenben nem használják elvont dolgokról. ‚Kész van' nekik a nadrág, ‚kész van' a ház, talán ‚kész van' az ebéd is; de ha a 48-as ‚kör' zsúfolt bálján eggy mesterlegénybe ütődöl és engedelmet kérsz, még ő is azt mondja: ‚kész az engedelem', nem ám ‚*kész van* az engedelem!' A *kész van*-ban olyasmit érez az illetők nyelvérzéke, hogy kész már, vagy elkészült, a minek az elkészítését várták, s a *van* afféle nyomatékosító szó gyanánt szerepel ott, majdnem határozói értékkel, mintha a *kész*-nek magában elégtelen értelmét pótolná. Valóban a *kész van*-nak, a *kész* mellett bizonyos szerepet juttattak; nyelvérzékük árnyalati különbség jelzésére fordítja.

De hogy a törzsökös szentesi nép szavajárásában még készítményekről is más a szokott használat, idézek eggy pár ott járatos közszólást, a mi hamar eszembe jut. A szentesi ember így évődik, mikor a másik valamit elvégzett:

— Kísz a munka, el lehet vetni?

Eggy anekdotában meg ez volt a nevetni való:

— Jó rëggelt szusztër úr, kíszenn-ë a cipő? Ez a mondás annyira megnyerte a tetszésünket, hogy családunkban szinte közmondássá vált. Formája világosan ritmusos, a *kész-e* nem volna elegendő a ritmus illető szakaszába, eggy szótaggal több kell; de eszébe nem jutott volna a népnek, hogy így egészitse ki: *kész van-e* a cipő, hanem inkább az elliptikus (és a helyzetnek megfelelő erélyesebb) szerkezetet választotta.

Talán több közszólást is lehetne még idézni a *kész*-szel, *van* nélkül — ilyen a fönti *kész az engedelem* is —, de *kész van*-nal

eggyet sem. Valóban e kifejezés nem tartozik a szentesi színnép nyelvkincséhez.

Hogy más vidékekkel hogy van a dolog, az más kérdés. Engem nagyon meglepett az a sok tanúvallomás a *kész van* használata mellett; azt még se gondoltam, hogy így el legyen terjedve. De a szerkezet eredeti magyarságáról még nem vagyok meggyőzve, s talán még eggyszer ennyi vallomás se győz meg. Ez a kérdés se a szavazatok mennyiségi statisztikájától függ, hanem minőségi mérlegelésétől. A közlők megbizhatósága természetesen kétségen fölül áll, de az nincs eléggé kiderítve, hogy az illető vidékek közönségének a nyelvében általános-e, s mióta van meg ez a kifejezés. És nem méltányolhatom eléggé a t. szerkesztő állhatatosságát, a ki a statisztika előtt meg nem hajolva, minden, még oly nyomósnak látszó tanúsággal szemben is, ragaszkodik kételkedéséhez s biztos ítélettel állapítja meg a fölhozott ténybeli adatok bizonyító értékét. Azt hiszem, a nyelvérzék ama föltűnő idegenkedése, mely a *kész van* iránt különböző hozzászólók nyilatkozataiból kitetszik, pl. a szerkesztő magatartásában is nyilvánul, s melyet Bódiss, Szinnyei magukról, Füredi, Bodonyi szintén magukról, Balogh én rólam följegyzett, szintén eggy erősség számba mehet. Mi, oly különböző vidékre való emberek, mind idegenszerűnek éreztük ezt a kifejezést és szinte az ösztön erejével tiltakoztunk ellene.

Nézetem az, hogy a *kész van* elterjedése eggyike ama ritkább nyelvi alakulásoknak, melyek szemünk láttára megfigyelhetőleg, mennek végbe. Úgy a hatvanas évek körül keletkezhetett, a hetvenesek elejétől terjed némely más szokatlanságokkal eggyütt (pl. Szentes vidékén a *jól kinéz*-zel. E kifejezés is nem annak az említett egyénnek a találmánya volt, ezt is sokaktól és több vidéken hallottam azóta, s nem lehetetlen, hogy e mellett is hoznak föl a t. gyűjtők vagy nyolc-tíz megyéből tanúságot). Alkalmasint az iparos osztály hozta be, mely az ország sok vidékén több nyelvű; leghathatósabb terjesztője mindenesetre ez az osztály, mert a szólás ipari kifejezésekben szokásos. De ha idegenszerűségül keletkezett is vegyes ajkú vidékeken, tiszta magyar helyeken való terjedését elősegítette a divat, az újság hajhászata, a müveltség látszatával való kérkedés, a közönséges nyelvhasználattól való eltérés ingere; terjesztői voltak afféle „jó vezető' egyének, a kiket az idegenszerűségek, szokatlanságok legkönnyebben ingerelnek, mert vannak ilyenek. Fönnmaradását végül biztosítja az, hogy bizonyos értelmi árnyalatot fűztek hozzá, tehát szükségesnek vélik.

Ha azonban bebizonyulna is, hogy ez a kifejezés nem idegen hatásra keletkezett, akkor is hajlandóbb lennék afféle tudákos analogiának tekinteni, mely a *kész vagyok, kész vagy* sorozatát folytatja, mint a Bánóczi föltevését elfogadni, a mely szerint e szerkezet rag- vagy jelkopás útján keletkezett volna, ebből: *készen van*. A határozói jel kopása nem olyan nagyon közönséges dolog, mint Bánóczi véli. A tőle idézett példákban eggynek kivételével az *-ul, -ül* marad el, az *-n* csak eggy esetben: ‚jobb szeretem‘: ez is közép fok, hasonlít az *inkább*-hoz. Bánóczi véleményével szemben két kérdést tehetünk föl: 1) hol van az a határozó, mely a *van* előtt is (sőt a többi személy előtt is) elveszti jelét? 2) hol van az a bármelyik ige, mely előtt a *kész* adverbiumul használható volna? A *van* előtt t. i. nagyon megőrzi a magyar nyelv — a némettel ellentétben — a határozónak e melléknévtől való alaki különbözését: lehet ugyan ‚jobb szeretem‘, de a ‚jobb vagyok‘ nem az, a mi a ‚jobban vagyok‘. S ki mond effélét: *a ház kész* áll?

Most pedig, mikor e megjegyzéseimmel készen voltam, átnéztem figyelmesen az eddigi közleseket összehasonlítás végett, s azt találtam, hogy az összes hozzászólók idézeteiben mindig valóságos készítményekről van használva e kifejezés, még pedig ‚kész van-e már a vacsora‘ (.0.) kivételével ipari termékekről, de olyat én is idéztem [illegible]: ‚az ebéd kész van‘; találtam azt is, hogy Szinnyei ismerősei (90.) e szólást a néptől nem hallották, csak városi emberektől, különösen mesteremberektől, s találtam a t. szerkesztő első hozzászólásában (91.) arra az érdekes kapcsolatra, hogy e kifejezés [illegible] a [illegible] *kész* társaságában szerepel. Én ugyan eggy egyenlő s eggy [illegible] hallottam e két szólást [illegible] a t. szerkesztő emlékezetében is [illegible] [illegible]. Ez aligha [illegible] találkozás, hanem annak a jele, hogy ez a két szólásban [illegible] elharapózása közt [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] e közösen [illegible] a t. szerkesztő [illegible] hozzászólásá[illegible] való visszaemlékezésből [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] az a [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] határozottan [illegible] [illegible] [illegible] közös [illegible] [illegible].

[illegible]

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az ‚œ' betű és hangja. Kolumbán Samu a Nyelvőr mult évi folyamában a lozsádi nyelvjárást tárgyalva szól e nyelvjárás *æ* hangjáról is, csakhogy oly zavarosan, hogy alig lehetünk tisztában e betű hangértékével.

A 355. lapon azt irja, hogy a köznyelvi *ö* eltünt ‚minden szó testében, hol átváltozott teljesen *ë*-vé, hol pedig csak a hozzá közeledő *æ*-vé módosult, megtartván labialis jellegét'. Tehát az *æ* labialis hang.

Kolumbán oláh hatást lát abban, hogy az *ö* helyébe *æ* lépett. ‚Ugyanis az oláh nyelvnek nincs *ö* hangzója és a lozsádiak minden nap érintkezvén az oláhokkal s nemcsak hallván, de beszélvén is nyelvüket, ennek a hangnak a hiánya miatt módosították nyiltabbá a magyar *ö* hangot.' E szerint tehát az *æ* nyiltabb az *ö*-nél. E két megjegyzés dacára, a magánhangzók táblázatában az *æ* hang a nem ajakhangzók és nem nyilt hangok között foglal helyet. Miféle csoda lehet hát ez a hang!

S hogy zavarom még nagyobb legyen, a 359. lapon ugyanerről a hangról ezeket olvasom: ‚Balassa ezt a *(æ)* hangot az *e* ajakhangú párjának tartja, azt mondván róla, hogy egyedül a küküllőmegyei nyelvjárás használja, a mely nyelvjárás a középső nyelvállással képzett rövid hangzókat eggy fokkal mind nyiltabbakká változtatta'. Ezzel szemben Kolumbán saját megfigyelése után azt mondja, hogy ez az *æ* ‚inkább az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó, habár ennél eggy picit nyiltabb is.' Most már igazán nem értem, miféle hangról van szó. Az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó az *ö*, ennél eggy fokkal nyiltabb az a hang, a mit a Phonetika elemeiben *Ä*-vel, a Magyar Nyelvjárásokban *æ*-vel jelöltem, s ez az *e*-nek megfelelő ajakhangzó. Ha Lozsádon is ezt ejtik, akkor a nyilt, magas hangú, labiális magánhangzók közt van a helye. Ha pedig nem ezt ejtik, akkor más betűvel kell jelölni, s pontosan meg kell figyelni képzése módját. A lozsádi nyelvjárás hangzórendszere azt sejteti, hogy ugyanarról a hangról van szó, a mi a küküllőmegyei nyelvjárásban hallatszik, csakhogy Kolumbán nem tudta jól megfigyelni, s még kevésbbé tudta a magánhangzók rendszerében a maga helyére illeszteni.

Nagyon kétes az is, vajjon igazán oláh hatást kell-e keresnünk e hang használatában. Kolumbán nem mondja meg, melyik az az oláh hang, a melyiknek hatása alatt ez az *æ* fejlődött, s

tudtommal az oláh nyelvben nincsenek is labiális magas hangzók. Eggyes hangtani jelenségekre nem szabad oly könnyen ráfogni az idegen hatást. BALASSA JÓZSEF.

Igen érdekesen ismerteti Kolumbán Samu a lozsádi tájbeszédet a Nyelvőr augusztusi füzetében; de a mit a címbeli *æ* hangról mond a 359. lapon, arra eggy kis észrevételt kell tennünk.

Szerinte az *æ* nem az *e*-nek ajakhangú párja, a mint Balassa leirta, hanem ‚inkább az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó, habár ennél eggy picit nyiltabb is'. Pedig mégis csak Balassának van igaza ebben a kérdésben, mert az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó, tudvalevőleg az *ö*, s a cikkiró maga mondja a 358. lapon, hogy e nyelvjárásban ‚nincs meg a rövid *o* és *ö*'. Az *o* hang helyett *a*-t, az *ö* helyett pedig rendesen *æ*-t (néha *ë*-t is) találunk. Ha tehát ez az *æ* hang az *ö*-nél nyiltabb, akkor nem lehet más, mint az *e*-nek ajakhangú párja, mivel az *ë*-nek ajakhangú párja az *ö*. S ezt a fölfogást támogatja az is, hogy a korrelativ *o* szintén nyiltabb *a*-vá változott: ‚ez a nyelvjárás az *o* hangot mindig *a*-ra változtatja' (356. l.). Téved tehát a cikkíró, midőn azt mondja, hogy a lozsádi nyelvjárásban ‚a nyiltságra törekvésnek különösebb fokát eggyáltalán nem tapasztalta' (359. l.).

Mégis csak úgy lesz tehát a dolog. a mint más erdélyi nyelvjárásokban is tapasztaltuk, hogy a rövid *o* és *ö* magánhangzók nyiltabb *a* és *æ*-be mentek át. STEUER JÁNOS.

Új szók. Tóth Béla a Nyr. XXII.421—22. l. elmondja. hogy a *szélhámos* az ő révén került az irodalomba s ezzel zárja be érdekes közlését: ‚Gyónásom ezzel véget ért. Örülnék, ha irótársaim, kivált az öregebbek, követnék példámat és megvallanák eggy-eggy fiatalkori bűnüket, a melyet a nyelvészkedésben követtek el. Ez a sok mea culpa becses matéria lenne annak, a ki megírja a neologia történetét'.

Találva éreztem magam, nemcsak az aposztrofált ‚öregebbek' révén. hanem az emlékezetembe visszaidézett ‚fiatalkori bűneim' miatt is. S mindig vártam a Tóth Bélát követőket, hogy magam is közéjük álljak: a mit sokan teszünk, kevesebb elfogódással tesszük. De csak nem jelentkezik senki s igy kénytelen vagyok egyedül állni ki a sorból s a következőkre mondani el a mea culpát.

Szemkör, *szemhatár*. A Lewes fordításában használtam először. Ott vették-e észre irótársaim, nem merném állitani; mert bár a kiadás teljesen elfogyott, böleseleti műszavaink helytelen vagy

ingadozó használata csak akkora, mint azelőtt; hát miért épen ez tűnt volna föl? De mikor a ‚Révaiban' használtam. észrevették s eggyik kritikusom akkor ezt írta: ‚A nagyvárosi élet tágítja [Révai] szemkörét — csak annyit tehet, hogy a pupillái tágultak. Tehát mondjuk inkább látkörét'. Mindazáltal a szó meglehetősen elterjedt; olvastam már vezércikkben és novellában, napi ujdonságban és színi birálatban; sőt már versben is, a mi érthető, mert azonkívül hogy a ‚látkörrel' és ‚láthatárral' prozodiailag egyértékű, náluknál kevésbbé kopott volta is ajánlja. Mert ne áltassuk magunkat, csak prózánk javult; a fiatal magyar költészet nyelve, a mennyiben nem népies, sehol nem mutatja az ortologia hatását; mérték- és szótagszám nyomósabb előtte minden szabálynál. Majd ha fiatal költőink nagyobbak lesznek, csak akkor lesznek magyarosabbak is.

Érzékelni, *érzéklet*. A Nyelvőrben (V.247) ajánlottam az *empfinden*, *empfindung* szókra. A kifejezések, mint ott elmondom, megvoltak már, de használatuk nem volt következetes, se mindig helyes. Úgy veszem észre, hogy az *érzéklés* az ajánlottam értelemben lassan, de biztosan halad hódító útjában s az ükunokám — mert én abban a merész hitben élek, hogy akkoriban nálunk a filozófia népszerűbb lesz mint ma — mondom, az ükunokám tán csak e sorokból fogja megtudni, hogy az *érzékelni* valamikor nem volt közhasználatban. Csak futólag akarom itt megemlíteni eggy másik filozófiai magyarításomat. Ugyancsak a Nyelvőrben (VI.204—209) azt fejtegetem, hogy concret: *összevont*. A szót a Fővárosi Lapok nagyon eldicsérték, de nem használták. Simonyi eggyik nyelvtanában láttam évekkel ezelőtt; de nem tudom, nem ejtette-e el ő is. Most én — mi tagadás benne — magam sem merek vele élni, a mikor azt akarom, hogy megértsenek.

Venio nunc . . . *Megokolni*. Igenis, kérem, én csináltam. Először a ‚Lewes-ben' írtam; ott maradt eltemetve. Aztán a ‚Révaiban'; onnan szárnyra kelt és bejárta az országot. Még a Budapesti Szemle is használja s azért bátran tekinthetem teljesen meghonosodott kitételnek. Persze, eleinte visszatetszett. Ballagi egyenesen azt vitatta, hogy képtelen s azonfölül helytelenül csinált szó; mert az ő ‚Teljes szótára' szerint *okolni* annyit tesz mint ‚vkit v. vmit vmely rossz v. hiba indítójának, okának tartani, nyilvánítani' — a *meg* igekötő hozzátétele már miért forgathatná ki annyira e jelentéséből? Azután — kérem, még mindig Ballagi szól — jó a *kifogásolni*, mert van *kifogás*, a *befolyásolni*, mert

van *befolyás*, de nem lehet jó a *megokolni*, mert nincs *megok*. En ellenben úgy okoskodtam, ha a mi nyelvünk nem indo-európai, hanem turáni, mért van csak *ind*-okolni, mért nem *turán*-okolni is? Vagy földrajzilag véve: ha van *indokolni*, mért nincs *japánokolni* is? Hogyan okoskodott az íróközönség nem tudom: de tény, hogy már alig érzi valaki ujdonvoltát e szónak, melynek történetéből hadd említsem még meg, hogy kicsibe mult, hogy törvénykezési nyelvünkbe is be nem hatolt. A demokrata Vajkay lelkes pártfogója volt a fiatal *megokolni*-nak, de az ősi *indokolni* copfjának energikus tiltakozására a tolakodó plebejus visszarettent justitia istenasszony csarnokának szentelt küszöbétől.

Ime, meggyóntam. Tóth Béla lelke rajta!

Bánóczi József.

Szelindek. Munkácsi B e szót a tavali NyKözleményekben kétes származásúnak mondta, most meg az Ethnographiában a szanszkrit *çvan*, zend *span*-ból magyarázza különféle hipotézisekkel. Pedig már Leschka megmagyarázta: *szeléndek* canis investigator. spürhund. ex slav. *slédnik*, boh. *slidnik*; *sled* in omnibus slav. dialectis es vestigium, die Spur. (Így Dank., Mikl.: én megemlitettem. Nyr. VII.342. a *lednek*: *lendek*-féle hangátvetés példái közt. vö. még *szövétnek*. *szövédnek*: *szövéndök*, *szövindek* NySz).

Érdekes, hogy a Schlägli Szójegyzék az „investigator" és „molossus" kutyaneveket így fordítja: *követő*, *nyomonjáró*.

A *szelindek* tehát nem iráni szó, s nem kell minden ötletet azonnal kinyomatni, mert hol vennénk annyi papiros-t'?

Simonyi Zsigmond.

Örökkön-örökké. Szinnyei József igen elmésen magyarázatát adta az *örökön-örökké*-nek a Nyr XIX.517. lapján. De az eredeti *örökül-örökké*-re igen kétes szárnyú perzsa hasonlat előzendi s azt is csak az Ész [illegible]

Nem rég kezembe került az Akadémiai Lapok [illegible] Gergely Endrés közlött s ott a 21-ik lapon. [illegible] mindaha [illegible] tenni sok [illegible] kell [illegible]

Egy adat [illegible] csak azt jegyzem meg, hogy az Ének [illegible] örökön-örökké [illegible]

Külföldi magyarok. Mióta e cím alatt idegen országokban és nyelvekben járatos magyar szavainkat összeírtam, három rendbeli új adatot tudtam meg. Mind elég érdekes arra, hogy lejegyezzem.

Az eggyik Tóth Béla eggy cikkéből van véve, mely „Jelen voltak' címen a Hét 10. számában jelent meg. Ebből kitűnik, hogy ‚a *gollache* minden héten eggyszer p l a t d u j o u r a párisi Duvalok asztalán'. Az én időmben Duval vendéglőiben még nem tálaltak gulyást; ez hát a magyarság új hódítása a Szajna partján.

Azt is említi Tóth Béla, hogy ‚a *poussta* és *tzikosz* igazi közhellyé vált.' A puszta tudvalevőleg Németországban is ösmeretes, hol csak a minap jelent meg hazánkról eggy könyv, melynek címe: Pusztenfahrten. Az meg épen közismeretes dolog, hogy Ausztriában a lapok vezércikkeiben akárhányszor így emlegetik országunkat: das Pusztenland.

Látnivaló, hogy összeállításomban a *puszta* szóról teljesen megfeledkeztem; meg még eggyről, a mit hadd pótoljanak Tóth Béla szellemes sorai: ‚Hunyady János pedig meghódított öt világrészt s nagyobb francia szótárakban már benne van a fordítása is: Hunyady (prononcez: uniadi) = *eau;* János (prononcez: Zsanósz) = *purgative.*'

A másik adatot Simonyi Zsigmondtól tudtam meg, a ki nem itthon lakó németektől, hanem A f l e n z b e n hallotta oly embertől, ki soha Magyarországon nem járt, ezt a kitételt: ‚auf der *második* seiten'. A mi hazai németjeink közt elég sürűn járja ez: ‚auf der *másik* seiten'. Hogyan vándorolt ez innen a Hochschwab aljára s hogyan tudott oly magyarosan rosszul megromlani, ki a megmondhatója? Talán annak az agg vándornak a révén került oda, ki, vállán csizma, butyor, húsz évi tapasztalás után, miután köztünk sok honi kenyeret megevett, nyugalmát élvezni Aflenzbe vonult vissza? Minden esetre eggy ujabb hódítás . . . Légy büszke Magyarhon!

Az utolsó adat az én legfiatalabb külföldi magyaromról s a mellett szól, hogy a *tesik* nem oly ismeretlen, mint hittem és sokkal világlátottabb, mintsem gondoltam. A napokban közlé velem I g n o t u s, hogy ő is hallotta már a *tesik*-et Grácban s hogy midőn atyjának, Veigelsberg Leónak a *tesik* stájer vándorlását említé, a Pester Lloyd híres vezércikkezője határozottan kijelentette, hogy ő Tirolban is hallotta a *tesik*-et. No tessék!

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A mult füzetben (133—134) a föntebbi cím alatt sorolta el Bánóczi József az idegen földön elterjedt magyar szókat. Nehánynyal én is szaporíthatom a számukat.

Hogy Grácban hallani a *tesik*-et (magy. *tessék*), azt magam is igazolhatom. Nem is csoda; ott sok a magyar lakó is, utazó is. Minden valamire való gráci bolt kirakatában olvasható a csalogató: ‚Itt magyarul beszélnek'. Hallottam ott ékes magyar káromkodást is, nem magyar embertől, hanem olyantól, a ki eggy kukkot sem értett magyarul.

Eggy szavunkról nem is gyanítanók, mily általános Stájerországban. Ez a *rovás;* stájeresen kiejtve: *rôs*, németesen írva: *rosch*. Rosegger, a stájerek leghíresebb írója, mint különös stájer szót macskakörröm között említi, de természetesen nem is sejti se ő se más stájer ember, hogy az magyar eredetű. A *rosch* jelentését Rosegger (Ausgewählte Werke. Képes kiadás, IV. köt. 258. l. Das Stiftbüchel) ‚merkbrett' szóval adja, a mi magyarul ‚jegyző deszkácska' vagyis *rovás*. A szó jelentésén kívül a tárgy alkalmazása is megeggyezik. Ha a stájer paraszt pl. szenet fuvaroz a hámorba, annyit rónak a *rosch*-ába, a hány fordulót tett és aztán e szerint fizetik. ‚Und im eisenhammer, mondja Rosegger (id. h.), sprüht die blaue flamme — pflug oder schwert, die kohlen glühen für beides, sind sie doch am ziele, und die hauptsache ist nun, dass der bauer hingeht zum werksherrn, sein merkbrett, den r o s c h, zeigt und sagt: Euer gnaden, so viel wägen voll hab' ich gebracht'.

Az egész németség ismeri a *tornister* szót, mely nem más mint a magyar *tarisznya*. R o s s b e r g (Deutsche lehnwörter) a *tornister* szóról ezt mondja: ‚unbestimmter, aber sicher fremder herkunft'. S a n d e r s (Wörterbuch der deutschen sprache) már gyanítja, midőn a következő rekeszt csatolja utána: ‚(ungr.?)', hogy a magyarból került át. Értelmezi pedig ekképen: ‚ein auf die schultern zu schnallender ranzen, gw. aus gegärbten fellen, nam. aus behaarten, deren rauhe seite nach aussen gekehrt ist, für fusssoldaten, fussreisende etc.' K l u g e azonban már egyenest kimondja, hogy a magyarból való: *Tornister* alatt ezt mondja: ‚erst im vorigen jahrh. aus dem ungar. *tarisznya* ‚vorratssack' übernommen' (Etym. Wörtb. der deutschen sprache 4. kiad.). Ha keresünk, bizonyára még több ilyen külföldi magyart fogunk találni. De érdemes volna itthon is a nem magyar ajkúak közt keresnünk.

Budapest vidéki svábjaink például tömérdek sok magyar szót vettek át beszédjükbe. De erről talán más alkalommal.

Volf György.

Magyar külföldiek. Nagyon igaza van Szarvas Gábornak, mikor az idegen szók ok nélkül való és oktalan használatát ostorozza. Hiszen nem lehetünk el minden idegen szó nélkül, de ennek is van határa. Minden írónak kell ismernie annyira a nyelvet, hogy tudja, hol valóban szükséges az idegen szó, hol kerülhető vagy kerülendő. Újságíróink úgy látszik az író névre nem tartanak számot. Ők mintha a legközönségesebb magyar szókat sem ismernék, csak úgy dobálóznak a legszükségtelenebb és leghaszontalanabb idegen szókkal. Nem hihetem, hogy ennek nyelvünkbeli járatlanságuk volna az oka. Sokan bizonyára azt hiszik, hogy az újságstílus követeli az idegen szóknak e tengerét, mások meg azzal a sok cifra idegen lommal nyilván lelki szegénységüket iparkodnak palástolni.

Mindnyájan *imponálni* akarnak olvasójuknak nem magyarul tudásukkal, hanem idegen nyelvismeretükkel. Azt hiszik, hogy ámuló olvasójuk azt okvetetlenül nagy tanultságnak kénytelen tartani. Csak aztán legalább arra ügyelnének, hogy épen tanulatlanságukat ne árulják el. De ‚videant consuli'! Megfeledkeznek a jó magyar szabatosságról és írnak praecisió helyett ép oly helytelenül mint tudatlanul *praecisitás*-t. Nem utolsó ily fajta ‚tanultság-mutató' egy zenetudósítónak következő *monumentális* alkotása: ‚Végül Sarasate saját szerzeményű Petenéras-át játszotta el; és ez. egész a *frenéziáig* vitte a közönség tetszését' (Nemzet, reggeli kiad. márc. 20).

Nevessen ezen, a ki tud: talán jobban teszi, mint a ki boszszankodik újságíróink rossz ízlésén, mely haszontalan és tudatlan fitogtatásra birja őket. Volf György.

Volf György szavainak igazolására hadd szolgáljak magam is két érdekes adattal.

Volf tegnap, április 7-én estefelé juttatta kezemhez a föntebbi sorokat, s én ma, április 8-án reggel olvasom az Egyetértésben a napi újdonságok közt ‚Ritka csodaszülött a bécsi klinikán' cím alatt a következőt: ‚A gyermek teljes 48 óráig élt, a mennyiben a kifüggő szív ma reggel megszűnt *pulsálni* és a halál azonnal beállt'. Bizvást ki merem mondani, hogy az összes magyar irodalomban, a Halotti beszédtől kezdve le egész az Egyetértés 1894.

április 7-iki számáig eddiglen soha eggy magyar író se használta ezt az idegen szót; az érdem e tekintetben egyedül és kiválóan az illető rovatvezetőé. Ha kérdezem, hogy Volf szavaival éljek, fitogtatásból-e, vagy tudatlanságból alkalmazta az újdonság írója ezt a merőben szokatlan szót, abban a feleletben kell megállapodnom, hogy itt alkalmasint tudatlanság és fitogtatás szövetkeztek eggymással. Kétségtelen ugyanis, hogy a hír valamely német lapból van átvéve, a melyben az illető helyen ez a szó állt: *pulsieren*. Ha ez állt volna: ‚Das herz hörte auf zu schlagen', minden bizonnyal ezt olvastuk volna: ‚A szív megszűnt *ütni*'. Minthogy azonban az eredeti német kitételt vagy nem tudta, vagy hamarjában nem jutott eszébe, a fejtörés pedig különben sem az ő kenyere, a legeggyszerűbb dolog, gondolta magában, ha tekintélyesebb szónokaink és vezércikkíróink nyomán indulva a sanieren = *szanál*, coalieren = *coaleál* sat. példaképe szerint a pulsieren = *pulsál* lesz. Ez még azzal a haszonnal és dicsőséggel is fog járni, hogy az olvasót bámulatba ejtem latin nyelvbeli jártasságom felől.

Hanem ha így gondolkodott, azt is meggondolhatta volna, hogy a kik latinul tudnak, nem csak azt tudják, hogy a *cor* nem *pulsat*, hanem *salit* vagy *palpitat*, de ismerik a meseírónak azt a megjegyzésre érdemes mondatát is, hogy ignotos fallit, notis est derisui.

Ez az eggyik. A másik a következő.

A ‚Pester Lloyd' tegnapi estilapjában ez a hír volt olvasható: ‚Aus Neusohl wird gemeldet, dass dort eine zwei stock hohe mauer der in bau befindlichen höheren staats-mädchenschule eingestürzt sei und einen theil der beim bau beschäftigten arbeiter unter sich begraben habe. Bisher wurden zwei arbeiter todt und sechszehn schwer verwundet aus den trümmern hervorgezogen'. S ma, április 8-án a Budapesti Hirlapban ezt olvasom: ‚*Új-Szőny*ből jelentik, hogy az ottani állami leányiskola építésénél eggy két emelet magasságú fal rombadőlt és az ott foglalatoskodó munkásokat maga alá temette. Eddig két munkást halva, tizenhatot pedig életveszélyesen megsebesülve ástak ki a romok közül'.

Ha az a *Neusohl* eggy bajorországi vagy hessen-kasseli kis falucska volna, mindenki szivesen megbocsátaná eggy magyar újságírónak ebbeli tájékozatlanságát; de hogy saját hazájának földrajzában ennyire járatlan legyen, s hozzá még a közvélemény tolmácsolójaként viselkedjék, ez már mégis több, mint a mit szó

‚Maj nevel ez a malac neköm, ha möghízik: 50 pöngő lössz az ára!'

n e v e l ő ü d ő. ‚Ez a nevelő üdő, mikô így szitál az esső; a nap mög vigyorog csak'.

ö s i: régesrégi, hajdani. Sohasem ősi, mindig ösi.

ő r j e g ö k: halasi ember szájából hallom így nevezni a Sárköz vidékin levő régi Duna kiöntéseinek maradványait. Sárköz a neve Kalocsa vidékének. ‚Hatvanháromba még azokon az ő r j e g ö s helyekön së termött széna'.

(Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

P a l ó c v i d é k i e k.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

c s á n y á k: nagy fakanál. ‚Mi á fenênek áttok nekëm illyen nács csányákot; nem tok ên evvel ënnyi'.

c s á n y i g á: satnya, zsenge. ‚Ugyán në bânds åszt á gyerëkët; hász ánnêkű is elêg csányigá [v. c s á n y i g â s] szëgêñ'.

c s á p: 1) vizesség, nedvesség. ‚Csupá csáp lëttem, úgy lëöntöttek!'; 2) tilol, kendert munkál.

c s á p â s: járt út, gyalog út. ‚Mőre gyüttê? — Á boci csápâson. — Gyühettê vónà lënt is; má vótunk kint hát ökörvel töretnyi' (utat, a hóban).

c s á p â s o l: sujtol. ‚Në âtkozd, nyávályâst. Ëlëget csápâsollyá áz uristeñ úgyis'.

c s á p â z: nyomoz (elveszett v. ellopott jószágot). ‚Ki vót á? — A szomszédêk. Elhájtottâk á gyisznájokát, ászt csápâsztâk'.

c s á p i n t, c s á p p á n t: hirtelen rácsap. ‚Ollyát csápintottám á kezire, hogy ...' (n.)*

* Nógrádban ez a szokásos abbahagyás. Pl. ‚Eriggy innet, mer majd ollyát mondok, hogy. . .' MP.

c s á p k â l: csapkod, babrál. ‚Ugyán, ugyán te nágy gyerëk! Ot csápkâsz most is á vízbe.'

c s á p ó: 1) a malomgát zsilipje. ‚Húsz fël á csápót, hágy gyűjjék á zá víz!' 2) ostorhegyen levő bojt.

c s á p ó j ú: szinig, szinültig. ‚Në tődsd ollyáñ csápójú ászt á bëgrêt, mer kifut á jává!'

c s á p o n i k: csappan. ‚Kicsápont á kezembű á báltá. — Zsíroz mëg, máj könnyebben mëcsáponik'.

c s á p o s: vizes. ‚Bájos lëssz most ott jârnyi, nágyon csápos á fű á sok hármáttú'.

c s á p t o s: beharmatozott lucskos. ‚De csáptos á ruhâd; hun jârtâ?'

c s á p t o z, c s á p o z: vizejt, nedvesít, sároz. ‚Nem vëszëd mâ ánnák hásznât, összöcsáptozódott á mind. — Hât mê csápoztâtok be?'

c s á t á k: lucsok, pocséta. ‚Hü, de nágy êre felêtëk á csáták'. (Tovább képezve: c s á t á k o s, c s á t á k o z.)

sikos c s â t é: két szélén zöld, közepütt fehér, fűzfalevélalakú sás; mint díszvirág igen kedvelt. (n.)

MIKÓ PÁL.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

‚Maj nevel ez a malac neköm, ha möghízik: 50 pöngő lössz az ára!'

n e v e l ő ü d ő. ‚Ez a nevelő üdő, mikô így szitál az esső; a nap mög vigyorog csak'.

ö s i: régesrégi, hajdani. Sohasem ősi, mindig ösi.

ő r j e g ö k: halasi ember szájából hallom így nevezni a Sárköz vidékin levő régi Duna kiöntéseinek maradványait. Sárköz a neve Kalocsa vidékének. ‚Hatvanháromba még azokon az ő r j e g ö s helyekön së termött széna'.

(Halas.)

Komjáthy Sándor.

P a l ó c v i d é k i e k.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

c s á n y á k: nagy fakanál. ‚Mi á fenênek áttok nekëm illyen nács csányákot; nem tok ên evvel ënnyi'.

c s á n y i g á: satnya, zsenge. ‚Ugyán në bânds âszt á gyerëkët; hász ánnêkű is elêg csányigá [v. c s á n y i g â s] szëgêñ'.

c s á p: 1) vizesség, nedvesség. ‚Csupá csáp léttem, úgy lëöntöttek!'; 2) tilol, kendert munkál.

c s á p â s: járt út, gyalog út. ‚Mőre gyüttê? — Á boci csápâson. — Gyühettê vónà lënt is; má vótunk kint hát ökörvel töretnyi' (utat, a hóban).

c s á p â s o l: sujtol. ‚Në âtkozd, nyávályâst. Élëget csápâsollyá áz uristeñ úgyis'.

c s á p â z: nyomoz (elveszett v. ellopott jószágot). ‚Ki vót á? — A szomszédêk. Elhájtottâk á gyisznájokát, ászt csápâsztâk'.

c s á p i n t, c s á p p á n t: hirtelen rácsap. ‚Ollyát csápintottám á kezire, hogy ...' (n.)*

c s á p k â l: csapkod, babrál. ‚Ugyán, ugyán te nágy gyerëk! Ot csápkâsz most is á vízbe.'

c s á p ó: 1) a malomgát zsilipje. ‚Húsz fël á csápót, hágy gyüjjék á zá viz!' 2) ostorhegyen levő bojt.

c s á p ó j ú: szinig, szinültig. ‚Në tődsd ollyáñ csápójú ászt á bëgrêt, mer kifut á jává!'

c s á p o n i k: csappan. ‚Kicsápont á kezembű á báltá. — Zsíroz mëg, máj könnyebben mëcsáponik'.

c s á p o s: vizes. ‚Bájos lëssz most ott jârnyi, nágyon csápos á fű á sok hármáttú'.

c s á p t o s: beharmatozott lucskos. ‚De csáptos á ruhâd; huu jârtâ?'

c s á p t o z, c s á p o z: vizejt, nedvesít, sároz. ‚Nem vëszëd mâ ánnák hásznât, összöcsáptozódott á mind. — Hât mê csápoztâtok be?'

c s á t á k: lucsok, pocséta. ‚Hü, de nágy êre felêtëk á csátákt'. (Tovább képezve: c s á t á k o s, c s á t á k o z.)

sikos c s â t é: két szélén zöld, közepütt fehér, fűzfalevélalakú sás; mint díszvirág igen kedvelt. (n.)

Mikó Pál.

* Nógrádban ez a szokásos abbahagyás. Pl. ‚Eriggy innet, mer majd ollyát mondok, hogy. . .' MP.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujitás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 MÁJUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. V. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

TARTALOM.

Szómagyarázatok : Oldal

Díj, díja. *Goldziher Ignác. Szarvas Gábor* 193

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 199

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 202

A slavóniai nyelvjárás. *Balassa József* 212

A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 217

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Az ‚æ' betű és hangja. *Kolumbán Samu* 221

Megokolni. *Kolumbán Samu* 223

Én csináltam. *Nagyszigethi Kálmán* 223

A tehetségek veszedelme. *Bánóczi József* 224

Leleplezés. *Bodonyi Nándor. Szarvas Gábor* 225

Hadastyán. *Zolnai Gyula...* 227

Nincs kész. *Bodonyi Nándor* 228

Kész van. *Zolnai Gyula. Szarvas Gábor* 229

Agarad magammal. *Simonyi Zsigmond* 233

Nyelvtörténeti adatok :

Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből. *N. N.* 233

Népnyelvhagyományok :

Krisztus-mondák. *Mikó Pál* 236

Népmesék. *Bartók Jenő* 237

Tréfás versek. *Ruik László* 237

Tájszók. *Mikó Pál. Komjáthy Sándor. Demjén Kálmán* 238

TUDNIVALÓ.

A „**Magyar Nyelvőr**" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt **cikkekért** egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. MÁJUS 15. **V. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Díj, díja.

Nem épen ajánlás számba megy, ha előrebocsátom, hogy az itt következő szószármaztatást nehány évvel ezelőtt megboldogult nagy nyelvtudósunkkal, Budenzcel közöltem és nem birtam véleményem számára helyeslését elnyerni. De azért hát mégis neki bátorodom és elmondom egyéni nézetemet a *díj* magyar szó származásáról.

Budenz a MUSzótárban bőven tárgyalja ezen, meggyőződése szerint az ősugor szókincshez tartozó szót. Jelentéseire nézve ily sorrendet állapít meg: 1) aequivalens; 2) pretium, lohn, entgelt; 3) a 2) alatti jelentésből elágazó, különös körhöz tartozó mindenféle fizetségek pl. a házasság alkalmával a menyasszonyért fizetett díj (brautpreis, a mordvinban); vérdíj (a magyarban) sat. A *divat* szót is ugyanazon családba tartozónak mondja.

Vámbéry is (A magyarok eredete 595. lapján) eredetinek tartja a *díj* szót és a török-tatár nyelvek oly szavaival helyezi rokonságba, melyek az egyenlőség, hasonlóság, aztán az érték, ár fogalmát fejezik ki.

Azt hiszem, hogy a jelentések fejlődési sorrendjét hátulról kell kezdenünk. A *díj* szó legelső jelentése: vérdíj, emberdíja, homagium s a mint a legkülönfélébb nyelvekben nagyon gyakran történik, a szó alkalmazásának eredeti korlátát áttörve általánosabb érvényre tett szert, úgy hogy idővel a pretium általános fogalmának jelölésére alkalmazták.

De hát honnan tudjuk, hogy a *díj* eredetileg csakis a homagiumot jelentette?

Azon kezdem, hogy kölcsönszónak tartom; még pedig a törökség révén hozzánk átkerült arab szónak, mely az összes muhammedán népeknél közkeletű kifejezés és így a törökkel való érintkezés könnyen áthozhatta nyelvünkbe. Hogy mikor, erre nézve nem igen mernék határozott véleményt kockáztatni.

Dijat (törökös kiejtéssel *dijjet*) ugyanis a neve azon váltságpénznek, mellyel az ember a reá háruló köteles vérbosszút vagy egyéb t a l i ó t kikerülheti. Pontosan meg van határozva a *dijat* egész árfokozata kor. társadalmi állás és egyéb körülmények szerint; a szabad ember életeért vagy sérüléseért több *dijat* jár mint a rabszolgáért sat.

Persze napjainkban e törvények már a legtöbb keleti államban is elavultak. Mindenfelé a müveltebb jogfelfogásnak megfelelőbb büntető törvények honosodtak meg. A ki a régi muhammedán kriminális törvényben szereplő *dijat*-institúció részleteire nézve a szó fogalomkörének megismerése szempontjából okulni óhajt, az iszlám törvénytudományáról szóló bármely munkában megtalálja a szükséges tudnivalókat. Csak a legkönnyebben hozzáférhetőket idézem útmutatásul: T o r n a u w: ‚Das moslemische recht' (Leipzig 1855) 237—239. lapjai. K r e m e r: ‚Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen' (Bécs 1875) I. kötet 464—468. lapjain.

Ebből a *dij-at* (illetve *dijj-et*) szóból származnék az *-at (-et)* nőnemű rag elhagyásával a magyar *díj, díja.* Tekintetbe kell vennünk, hogy a szóban forgó arab-török szó nem népies kifejezés, hanem a törvénytudomány műszava, technikus kifejezés. Az átkölcsönzés se népies úton történt, hanem, hogy úgy mondjam, skolasztikus úton. A nyelvtörténeti adatok is a mellett bizonyítanak, hogy a *díj, díja* a magyar nyelvben legelőször a tanult emberek tollára került; a nép száján csak nagyon későn kezd megfordulni. Az átkölcsönzés ennélfogva voltaképen tudós módon történt, legelőször oly emberek közletésével, kik ez átvétel alkalmával az eredeti keleti szó alkatáról számot adtak maguknak, és midőn átvették, tudós módra elhagyták a nőnemű ragot, és úgy alkalmazták nyelvünkben, a mint a rag elhagyásával a muhammedán iskolákban mai napig is ejtik az efféle szavakat, azaz hogy: *díja.*

Ha e származtatás helyesnek találna bizonyulni, eggyúttal az is meg volna állapítva, hogy a kérdéses szó jelentésének fejlődése a h o m a g i u m b ó l, ember díjából, indult ki, és hogy a p r e t i u m jelentés, úgy mint a tőle függő speciális árnyalatok csak későbbi általánosításnak eredményei.

GOLDZIHER IGNÁC.

Az olvasó két, eggymással ellentétes véleménnyel áll itt szemben. Budenz (MUSz.) eredeti terméknek, Goldziher I. ellenben idegen elemnek tartja a cimbeli szót. Fontos és különös figyelmet

érdemlő az a kijelentés, a melyet fejtegetése bevezető soraiban tesz Goldziher, hogy t. i. Budenz, a kivel föntebb előadott nézetét közlötte, e származtatást elfogadhatatlannak jelentette ki. Ha oly nagy tekintély s szaktudományának oly kiváló avatottja, a minő Budenz volt, a szó idegen származásának ellene nyilatkozik s eredetiségére vonatkozó korábbi véleményét határozottan fönntartja, bizonyára több, komoly okának kellett lennie, a melyek őt különösen az idegen származtatás elfogadásától visszatartották. De viszont Goldzihert is oly komoly és lelkiismeretes tudósnak ismerjük, a ki minden számba vehető oknak tüzetes meghányása nélkül különösen eggy elismert tekintéllyel szemben véleményt nem szokott kockáztatni. Hogy tehát tisztán láthassunk s eggyik vagy másik nézet mellett szilárd állást foglalhassunk, kötelességünkké válik, hogy minden rendelkezésünkre álló adatot számba vegyünk s az ily kétes esetekben döntő sullyal biró mellékmozzanatokat kellő figyelemre méltassuk.

A jelentéssel kezdjük. A mint már föntebb olvastuk, Budenz szerint a szónak eredeti jelentése é r t é k, aztán á r (pretium), s végre mindennemű f i z e t s é g, különösen pedig v é r p é n z. Ennek ellenében Goldziher azt állítja, hogy a szónak eredeti jelentése épen ez az utolsó, a v é r p é n z volt s idő folytán értelme kitágult s fölvette az á r majd meg a j u t a l o m jelentést. Lássuk immár e két nézet közül, ad-e s melyiknek igazat a történeti nyelv: ‚Ha valamely barom valakit megölend, az barmot meg kell kövezni és ő urát meg kell ölni; hogy ha d í á t akarják megvenni, azt kell adni az ő lelkeért, valamit kérendnek: quodsi p r e t i u m fuerit ei impositum, dabit pro anima sua quidquid fuerit postulatus (JordC. 56). Minden gyilkosnak bizonsággal kell meghalni; az megholtnak d í j á t ne vegyétek, de valaki vért tészen, annak es meg kell halnia: homicida sub testibus punietur; non accipietis p r e t i u m ab eo, qui reus est sanguinis, statim et ipse morietur (uo. 194). Azt is szörzék: Hogy az gyilkost megőljék, a hol találhatják; de ha nem szánszándékból, hanem történetből ölte meg, tehát megszörzedjék a megholtnak rokonságival és füzesse meg a d i á t (Helt: Krón. 167). Ha valaki árvákat pörbe fog, mindjárt d i o k o n marad: si qui orphanos in causam convenerint, mox in h o m a g i o illorum convincuntur (Ver: Verb. 210). Az afféle patvaros az más félnek d i j á n, kétszáz forinton marad: calumniator in quinquaginta marcis h o m a g i a l i b u s, ducentos florenos convincitur (361). Marca h o m a g i a l i s: d i j á n marasztó (Gira

(uo. Szót. 16). Ha siketségre veszitek, ha valamely kezembe akad bennetek, tahát d í a · szerint megyen el, annak felette a gyermeketeket is ketté-ketté vagdalom (LevT. I.319). Olyan áldozat, mely az emberi nemzetségnek d i j á t és saccát megfizette csak egy volt (Pázm: Kal. 741). Ha valaki orvnak mond valakit, ki őtet nem illeti és rá nem bizonyíthatja, a más fél megmenti magát tőlle, eleven d í j á n marad érette (SzékOkl. II.121). Lehet a pör rut hirnév dolga, melyben d i u t, azaz 200 forintot kell letenni (Kász: Kitt.6). Ha az alperes ártatlanságát megbizonyitja, teljes d i j a szerint való hitet itélnek meg neki, azaz ötvened magával valót (uo. 147). Tagadja [a vádat] az alperes és felperesnek teljes d i j a szerint való hitire hagyja, melyet ha felvállal a felperes, tehát egész d i j u szerént kell reá eskünni (uo). Az Györgyöt hogy felakasztották, annak az d i j á b a n fizettünk az tatárával öszve 88 frt 42 d.' (MonTME. I.22).

A megidézett tanuk vallomásai a *díj* szó jelentése tekintetében egész biztos és határozott választ adnak. A JordCodex, Heltai s a Török-magyar emlékekből idézett helyek azon esetekről szólanak, a melyekben a gyilkosságot, emberölést pénzbüntetéssel meg- vagy meg nem lehet váltani; e helyeken tehát a *díj* = v é r v á l t s á g, v é r p é n z. Ezekhez sorozható még a Pázmányból (véráldozat) s a Leveles tárból idézett hely is (halálbüntetés). A magyar törvénykezés nyelvében (Veres-Verbőczi. Kászoni-Kittonich és Székely oklevéltár) már némileg tágabb értelemben = ‚birság, váltságpénz' látjuk szerepelni a *díj* szót. Baróti ugyan s utána Sándor István a ‚váltságon' kívül még ily jelentéseket is tulajdonítanak neki: ‚adófizetés, árra, megböcsültetése valaminek'; de ez a tágabb jelentés kétségtelenül PP. latin részének amaz adatán alapszik, mellyel az a u c t o r a m e n t u m szót ekként magyarázza: ‚a v a t ó p é n z, z o l d, item: dijja' (vö. Baróti saját szavait: ‚A mi szebb és ritkább előfordulatú találtatik bennek [MA. és PP. szótáraiban] ide hárogattam'. Előszó).

A Budenztől eredetinek állított ‚érték, ár, fizetség' jelentését tehát a XVIII. század végeig terjedő irodalom eggyáltalában nem ismeri.

A mellék mozzanatok sorából, a melyeknek a származás kérdésének eldöntésében számot tevő szavazatuk lehet, nem szabad kifelednünk a szónak nagyobb vagy kissebb körben való elterjedését sem. Ha nem is állíthatjuk határozottsággal, hogy a *díj* szóra vonatkozó minden adat be van iktatva a NySzótárba, a

jelenségekből ítélve mégis annyit állíthatunk, hogy ha egy és más szerző adata talán ki is maradt, az ide vonatkozó példák száma alig lesz szaporítható eggy-kettővel. A JordC. idézett helyeinek (Mózes II. 21. fej. 30. v. és Móz. IV. 35. fej. 31. v.), továbbá a szintén e codexben található harmadik helynek (Máté XXVII. fej. 6. v.): ‚Nem yllyk ezt vethny az ysten zekrenyeben, mert veer dyya'; a többi bibliafordítók megfelelő helyeinek eggybevetéséből kitűnik ugyanis, hogy a *díj* eggyiküknél se fordul elő. Móz. II. 21. 30. elsőbben idézett helyén, a hol a JordC. *díj* szót használ, Heltainál *fizetés*, Károlinál és Csipkésnél *váltság*, Káldinál *pénzváltság* szót találunk. A 2. helyen (Móz. IV.35. 31) a most említett mind a négy bibliafordító a *váltság* szót alkalmazza. Az új testamentom megfelelő helyét (Máté XXVII.6) Pesti, Károli, Félegyházi, Káldi, Csipkés *vér* v. *vérnek árra*, Sylvester és Heltai pedig *vérpénz* szóval fordítják.

E szó nagyon is szűk térre szorult forgalmának eggy más hathatós bizonyítéka az a mozzanat is, hogy első nagy szótárunk, Calepinus nem ismeri; MA szókönyvében pedig önálló szóként nem, s csakis eme kapcsolatban fordul elő: *ember dija*: homagium, s ugyanígy a latin részben is; PP. Molnárnak ez adatát eggyszerűen lemásolta, de a latin részben a következővel bővítette ki: ‚a u c t o r a m e n t u m: béiktató avagy avató pénz, zold; item: *dijja;* auctoramentum iugulati civis: d i j j a a meg-ölt haza-fiának'. Ezekhez járul még az a jelenség, hogy a régi Tájszótár eggyáltalában nem tud róla semmit; az új pedig csupán eggy szólást tud idézni, a melyben előfordul, de abból értelme világosan meg nem állapítható. Ha még hozzá teszem, hogy én a magam részéről e szóval csakis később, az irodalom révén ismerkedtem meg, s ebbeli kérdezősködésemre másoktól is ugyanezt az értesítést kaptam, nem merész az állítás, hogy a *díj* a legritkább szavaink közé tartozott s csak e század kezdete óta nyert nagyobb és nagyobb kiterjedést.

E kétsé
de erősen n
tartsuk. Ha
csolatba hoz
akadály nem
nunk eredeti

A mint
szóra, a mely

képmása. A mi az alaki különbség kieggyeztetését illeti, arra nézve Goldziher kellően beszámolt, úgy hogy e tekintetben az eggybevetés ellen nem tehetni kifogást; sőt a nyelvbeli tények csak megerősítik abbeli föltevését, hogy e szónak eredetibb alakja nyelvünkben nem *díj*, hanem *díja* volt, a mint ez a következő adatokból kiviláglik: ‚hogy ha *díát* akarják megvenni (JordC. 56); fizesse meg a *diát* (Helt: Krón. 167); *diján* marasztó gíra: marca homagialis (Ver: Verb. Szót. 16); teljes *dija* szerint való hitire hagyja... tehát egész *diju* szerént kell eskünni (Kász: Kit. 147); auctoramentum: *dijja*‘ PP.

Hogy a jelentés az eredeti szóéval teljesen eggyezik, az a föntebb idézett példákból egészen kétségtelen. Csupán eggyetlen körülmény van, a mely az eggybevetés helyessége ellen némi kétséget támaszthat; s ez abban áll, hogy az a nyelv, a melynek révén a török szavak eggy jó része hozzánk került, t. i. a szerbhorvát a *díja* szót nem ismeri. Ez ugyan még magában véve nem nyomna semmit a kölcsönvétel lehetősége ellen, mert akárhány oly szó van nyelvünkben, mely egyenest a törökből került hozzánk, de ezek vagy a honfoglalás előtti időkre esnek, vagy a török uralom korából valók. Az előbbi föltevésnek minden számba vehető mozzanat ellene mond; az utóbbi ellen pedig az a körülmény szól, hogy a *díja* szót már a JordC.-ben, tehát a törökség itteni térfoglalása előtti időben látjuk megjelenni. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a törökkel való egyenes érintkezés (követségek küldése, békeszerződések, foglyok kiváltása sat.) már a megelőző XV. században elég gyakori volt s hogy a két fél ügyeit épen irástudó férfiak intézték s hogy alkudozásaikban főszerepük nagyobbrészt a tolmácsoknak volt, a kik eggy és más oly műszót, a melyet csak anyanyelvükből ismertek, akaratlanul is ajkukra vettek s többszöri ismételgetés után az alkudozó féllel is megismertettek: annak is meglelhetjük magyarázatát, hogy mi módon jutott át a *díja* nyelvünkbe egyenest a törökből már abban az időben, a mikor még nem fénylett a félhold a magyar városok tornyain.

Mindent eggybevetve tehát, én a két (Budenz, Goldziher) vélemény közül az utóbbihoz csatlakozom s a *díja* szót szintén török jövevénynek tartom.

Szarvas Gábor.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kobza: koboz (Háromszék m. Bodola, Brassó m. Hétfalu Erdélyi Lajos), lant (Hétfalu, Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *kobzŭ*: espèce de lyre, de luth, de guitarre; zither (Cihac, Barcianu). Cihac mind a *kobuz* (luth, sorte de guitarre), mind a *kobzŭ* szót a török jövevényszók között említi. Amarra nézve igaza van, mert az csakugyan a törökből *(kopuz)* került; de a *kobzŭ* szót nem egyenesen a törökből, hanem a szlávság közbenjárásával kapták az oláhok; vö. or., rut., lengy. *kobza*: ‚pandora'. A mi köznyelvi *koboz* szavunk ugyanabból a forrásból való, a melyből az oláh *kobuz*: a törökségből; ellenben a székely *kobza* külön átvétel, a melyet, tekintettel előfordulása helyére, nem a szlávságból, hanem az oláhból kerültnek kell tartanunk. Ettől megint külön kell választanunk a dunántúli *kobza*, *kobzu* szót; amaz Kemenesaljáról ‚bőgő, öreg hegedű' értelmezéssel, emez ‚koboz' jelentéssel az Őrségből (Vas m.) van közölve a régi Tájszótárban. A *kobza* sem az oláhból való nem lehet, mert Kemenesalja vidékén nem kereshetünk oláh hatást, sem a török *kopuz* mássának nem tekinthetjük; a szláv *kobza* átvételének tarthatnók, de ez csak az orosz, rutén lengyel és cseh nyelvben van kimutatva; a déli szlávságban, a honnan a Dunántúlra kerülhetett volna, nem találom. Azért azt tartom, hogy a *kobza* (ha ugyan nem a közlő tévedése) olyan önállósított személyragos alak, a milyen pl. a *zúza*, *mája*, *tompora*, *szarva* sat. A *kobzu* a *kobzul* (≺ *kobzol*) igéből kikövetkeztetett főnév, a milyen a szintén Őrségben hallható *áspu* (ebből: *áspul*, *áspunyi*; vö. Nyr. XXIII.99). *

* Az idézett helyen Melich János azt mondja: ‚Az *áspónyi áspunyi*-ból elvonás útján lett *áspó*, *áspu*, másrészt hangátvetéssel *ásop*, *ázsop*'. Az utóbbi tévedés. Ha az *ásop* alak az *áspó*-ból v. az *áspu*-ból hangátvetéssel keletkezett volna, akkor *ásóp* nak v. *ásup*-nak kellene hangzania. De ez még haggyán, mert meg lehet engedni, hogy az **ásóp* v. **ásup* később *ásop*-pá fejlődhetett. Hanem azt ne feledjük, hogy az olyan hangátvetésnek, a melyben magán- és mássalhangzó cserél eggymással helyet, a magyarban való előfordulása igen-igen kétséges dolog. Azon esetek legnagyobb részében, a melyeket Simonyi a Nyr. VII.355—357. l. idéz, nem hangátvetés történt, hanem segédhangzó fölvétele utáni hangzó-kiesés, pl. a szláv *srêda*-ból (nem *streda*-ból!) a magyar *szerda* nem az *e* és az *r* helycseréje útján állott elő, hanem a fejlődés menete ez volt: *srêda* ≻ *szereda* (máig is megvan pl. a székelységben) ≻ *szerda*; épen így: *brêkinja* ≻

[*kocsány*. Edelspacher nézete szerint (NyK. XII.102) az ol. *kočan* (trognon, tige; stengel, strunk) mássa. Miklosich (Nyr. XI. 269) a szlávságból átvettnek tartja. Hogy nem az oláhból került, valószinű azért, mert a szó az oláhsággal nem érintkező vidékeken is előfordul (részint *kocsány*, *kocsán*, részint *csokány* alakban), pl. Debrecenben, Szalontán, Zemplén és Bereg megyében (Nyr. VIII.430; IX.206; XIV.43; Kassai J. Szókönyv III.208). De azért lehetséges, hogy Miklosichnak sincsen igaza, mert a szót egyenesen a törökből is *(kočan)* vehettük].

kócsin: ól (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502) — ol. *kočinъ*: étable, toit à cochons; schweinestall (Cihac, Barcianu) ≺ szb. *kočina*: disznóól.

kocsorba, kocsorva: szénvonó (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.428; Marosszék Szász Béla; Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XII.525) — ol. *kočorbъ*, *kočorvъ*: fourgon, bouloir, râble, tisonnier; rührstange (Cihac, Barcianu). Az oláh szó szláv eredetű: vö. lengy. *koczarga*: ofenkrücke; or. *kočerga* (és vö. még lengy. *koczuba*). — Zemplén megyében, Szürnyegen a szénvonó neve *kocserha* (Nyr. X.325), s ez kétségkívül a rutén *kočerha* átvétele.

kóda, k^{u}oda: hajfonat (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Brassó m. Csernátfalu Hoffmann Frigyes) — ol. *k^{o}âdъ*: queue, manche, hampe, poignée; schweif, schwanz; stiel, schaft, heft, handhabe; zopf, haarzopf (Cihac, Barcianu) = lat. *cauda*. Az oláh *k^{o}âdъ* szó ‚szélet, véget, szögletet' is jelent, pl. *k^{o}âdъ okjuluj*: augenwinkel; s ebből érthető, hogy a pállott szájút Hétfaluban (Hoffmann Frigyes közlése szerint) *k^{u}odás*-nak nevezik.

berekenye (Somogy m. Tsz.) ≻ *berkenye*; *Gregor* ≻ *Geregur*, *Gereguer* (Jerney: M. nyelvkincsek 43) ≻ *Geregely* (EhrC. 86) ≻ *Gergely* sat. Az a néhány hangátvetés-forma, a melyet nem tarthatunk ezen az úton előállottnak (pl. *forspont*: *frospont*, *irt*: *rit*), szorosabb vizsgálat után szintén csak látszólagos hangvátvetésnek bizonyul (vö. *rospont*, *trospont*, *fospont*; *irt*, *iritt* és *ort*, *orot*, *irotvány*, *iratvány*, *irul* = irtódik sat.), s ezeknek alakulásáról most már bizonyára Simonyi is máskép vélekedik. A Nyelvőrkalauz 77. lapján fölsorolt példák (*megrugaszt*, *rittani*, *nyoszol*, *izmat*, *ergye*) eggyikében se történt hangátvetés. Én részemről eggyáltalában kétlem, hogy a magyarba csakugyan előfordul-e eggymás melletti magán- és mássalhangzó helycseréje. De erről máskor. A mi az *ásop* alakot illeti, annak a fejlődése a következő arány szerint történhetett: (pl.) *sulykol*: *sulyok* = *áspol*: *ásop*.

kolna: présház (Arad m. Fábián Gábor 1839) — ol. *kolnă*: hangar, remise de voiture; szín; schoppen, schuppen, scheuer (Cihac, LexBud.); tectum; wagenschuppen; borház (Edelspacher NyK. XII.103). Az oláh szó a szlávságból került; vő. lengy. *kolnia*: fás-szín; cs. *kolna, kolnice*: kocsiszín; úszl., horv. *kolnica*: szín.

komatria: keresztelés [?] (Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *kumătrie*: komaság; commérage, compérage; gevatterschaft (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). Ez a szlávból került *kumătru* (koma) szó származéka.

komonák, kumunák: bő fölöltő (Udvarhely m. Kiss Mihály) — ol. *komănak*: csalma, kerek süveg; bonnet de moine rond; runde mütze (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). A jelentésváltozás különös ugyan, de ruhadarabok nevénél az efféle nem példátlan dolog; vő. pl. *csurapé*: 1) durva szőrharisnya; 2) ködmen, mente, szür; 3) olyan rossz kalapféle, melyet a szegények süveg helyett használnak; — *gluga, guluga*: 1) kámzsa, csuklya; 2) szürféle fölsőruha; — *hacuka*: 1) régi szabású hosszú német férfi-kabát; 2) könnyü női kabátka; 3) elviselt v. a divatból kiment ruha; 4) női (fehér) harisnya (l. Tájszótáramat); — *kápa*: 1) cappa, toga cucullata; kutte; 2) capitium, cuculio, cucullus; kapuze, kappe; reishut, reishaube (Szarvas-Simonyi NySz.).

kompona: libra, wage, mérő serpenyő (Szarvas-Simonyi NySz.; Székelyföld Kiss Mihály, Győrffy Iván; Csik m. MNy. VI. 373; Háromszék m. MNy. VI.356; Brassó m. Zajzon Nyr. III. 327; *kompina* Brassó m. Tatrang Nyr. III.477) — ol. *kumpănă*: mérő serpenyő; balance, bascule; wage (Lex. Bud., Cihac, Barcianu) < ószl. *kąpona, kąponъ*: wage. Miklosich a magy. *kompona* szót a szlávságból bekerültnek tartja (Nyr. XI.270), ellenben Edelspacher (NyK. XII.104) az oláh jövevényszók közé sorolja. Én az utóbbinak adok igazat, mert az oláh nyelvből való átvétel mellett szól az, hogy a szó csakis a Székelyföldön ismeretes; a régi irodalomban is csak Páriz-Pápai szótárának Bod-fele kia és Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárából van kimutatva, s levőleg mind Bod, mind Baróti székely volt.

Szinnyei Jó

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A szamár.

Neve szinonim a b u t a, b u t a s á g fogalmával; sőt a gyermekmese azt tartja, hogy az isten épen azért nevezte el szamárnak, mert előbbi nevét elfeledte, olyan szamár (ostoba) volt. Ezenkívül előfordul még mint a ló ellentéte, a s z e g é n y s é g jele, a mire főként azzal szolgált rá, hogy a koldusok kordéja elé fogva gyakran méregeti végig az országutat. Alakja lompos, járása lomha (kivéve a csikóját), hangja rút, ha megköti magát, nyakassága határt nem ismer, tápláléka pedig tüske és kóró. [‚Jobban szereti a szamár a tövist a szénánál; miért? mert szamár' — gúnyolják a szegény állatot a maga nevével]; ezért ragadhatott rá az ostobaság fogalma, mert voltaképen elég használható állat és magához való esze is van elég, példa rá, hogy a legveszedelmesebb hegyi utakon ovatosan és biztosan megy végig. De bármint legyen is, a köztudat elfogadta, hogy a szamár szamár és ez most már így lesz örökké.

Az ostoba gyerekre mindig azt fogják mondani, a mit ma: ‚Te szamár; te csacsi; te füles; ostoba, tudatlan mint a szamár; ha nagy füle volna, épen csacsi lenne; két lábú szamár'. ‚Mennyi ökröt, tehenet feláldoztam ez eggy szamárért', panaszkodik az apa, a kinek fia a sokba kerülő iskolázás ellenére is ostoba maradt. Az iskolában is a buták helye a ‚szamárpad'; a lehetetlen (tehát ostoba) kívánság ‚szamárkívánság'; a ki ostobával vesződik, az ‚a szamarat tanítja abécére'. Ha valaki társaságban sugdos, a mi illetlen dolog, arra is azt mondják, hogy ostoba: ‚Súg a szamár a lónak'. Az, a ki nem valami fényes tulajdonságával, hanem csak történetből tűnik ki, az ‚kilátszik mint a nyájból a szamár'; az ostoba vezető pedig ‚vezeti (a rábizottakat) mint a nyájat a szamár. A jó pap holtig tanul, mégis szamárul hal meg', így fejelik meg e közmondást Szatmárban, a hol úgy látszik, nem sokra tartják a papokat. A régiségben ugyanígy szerepel: ‚Sok két lábú szamárok vannak közöttük (Pázm: Kal.). Ifjak kik látják, csak megcsufolnak, engömet mondnak asszony szamarának (RMK. IV 79). Szamárkoronát adtok ő fejében (Czegl: Japh.). Szamár felelet, még szamárabb, a ki Pósaházival dicséri' (Sámb: 3. fel.). A mint látjuk, itt még fokozva is van a *szamár*, a mi napjainkban is előfordul: *Szamár, szamarabb, legszamarabb*. Ez az idegenben csak az olaszban van meg (mint a kutya csak a görögben): *asino, asinissimo;* különben pedig

az idegen nyelvek mind ép úgy használják a szamár nevét a ‚lusta, ostoba' fogalmának jelölésére, mint a magyar. A németben: ‚Esel; dummer esel; dumm wie ein esel; zweibeiniger esel; ist es die verschwundene, süsse blöde jugend-eselei?' (Heine). A franciában: ‚Âne; ou le nomme âne, parce qu'il est ignorant'. A latinban: ‚Asinus essem, si hoc crederem (Cicero). Quid nunc te, asine, lîteras doceam!' (ua.). A görög is gúnyolódik az ὄνος-szal: ‚Ὄνος πρὸς λύραν'.

Magán az ostobaságon kívül még több egyéb az ostobasághoz igen közel álló tettet és tulajdonságot is hasonlít a nép a szamárhoz. Természetes, hogy a hasonlítottnak ez épen nem válik dicsőségére: ‚Ordít mint a szamár; ordít mint a Bálám szamara [Veszprémben: mint a Mellári szamara]' mondják arra, a ki cél és értelem nélkül csak kiabál Mondják ilyenkor néha azt is: ‚Ordít a szamár, eső (v. szél) lesz'. Az érdemtelenül kapott kitüntetésre szokták mondani: ‚Illik rá, mint a szamárra a bársony (vörös v. selyem) nyereg'.

Ha valakit jól elvernek, arra azt mondják gúnyosan: ‚Dicséri mint Szt. Péter a szamarat'. Ehhez hasonló a régiségből fönnmaradt: ‚Úgy bánom véle, mint a szentelt vizet megivó szamárral a kis pap'; és ez a német szólás: ‚Ihn bitten, wie man den esel thut (bitten)' = jól megverni.

A már eggyszer említett szamártemetésre céloz: ‚Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb s úgy temettetett el mint a szamár' (Káldy György). Tréfás, gúnyos elismerése valaminek ez: ‚Ő is isten teremtése, mint a kis csacsi'.

A szamár füle mint különösen fölötlő, jellemző része, néhaněha szimboluma is szerepel eggy-két szólásmódban: ‚Hosszú mint a szamárfül' és ‚Rámaradt mint a szamárra a füle' = véletlenül jutott hozzá — meg nem érdemelt örökségre mondják az Őrségben.

Kevésbbé megvető értelmű már e rábaközi szólásmód: ‚Gyihos (tüzes) mint a fia szamár'. Erőt, nagyságot (reális értelemben) jelent ez: ‚Már meg-m
hozta a lisztet' (Somogy). Értel
a liszt, azért szappanos a keny

Szerepel a szamár néha
mint a szegények állata, sze
jutni' = elszegényedni; a nén
kommen'; a franciában: ‚Monte
az az állapot, a mikor már
ökre, se szamara' = koldus.

Meg kell még említenünk pár a görög világból fönnmaradt, a szamárról vett képet: az oroszlánbőrbe bujt és a jégen táncoló szamár ismeretesek Ezopusból, a szamár árnyéka mint valami hitvány semmiség kifejezője Demosztheneszből.

Mint a szamárhoz legközelebb állót itt említem föl még az öszvért is, mely állatról eggy szólásmódot találtam: ‚Olyan mint az öszvér, nem tudja, ló-e vagy szamár'. Olyan sekint-sebent-féle állapotot jelent, legtöbbször azonban azon gondolati hozzátoldással, hogy az ostoba maga tehet róla.

A szarvasmarha.

Ezen gyűjtőnév mint cím alá foglalom össze az ökörről, a tehénről, a bikáról, borjúról és bivalyról szóló szólásmódokat, nemkülönben azokat, melyek marhát vagy barmot említenek minden közelebbi meghatározás nélkül. A tárgyalás menetében is, a míg lehet, eggyütt tárgyalom őket, jelentésük szerint osztva föl csoportokra, és csak azokat, melyeknek ilyen közös jelentésük nincsen, tárgyalom főszavaik szerint. Ha ugyanis rögtön úgy kezdeném, hogy külön-külön szólanék a bikával, ökörrel sat. foglalkozó szólásmódokról, akkor mindeggyre vissza kellene ugyanazon fogalomra térnem és rengeteg szópazarlással kevesebbet mondhatnék el, mert kevésbbé lenne áttekinthető, mint így. Ez eljárásom annyival is célszerűbb, a mennyiben a főszó a legtöbb esetben esetleges: ‚barom, marha, ökör, tehén' legtöbbször eggyet jelent és föl is cserélhető eggymással. [Ilyen beszámítás alá eshetik ez is; ‚Ki tehene borja', mert itt is a tehén mint általában barom szerepel és a ‚Ki lova fia' analogiájára mondható az is: ‚Ki barma fia v. borja;' és ép így a fejésnél is a hasznot a barom, a szarvasmarha adja, hogy itt a nőstényt külön névvel nevezi, illetve a nőstényt jelző ‚tehén' szó mellől (szamártehén, szarvastehén) a faj nevét elhagyja a nyelv, az csak esetleges; hogy pedig ‚ökör' helyett bármikor állhat ‚barom' és megfordítva, hogy e kettő teljesen eggyet jelent, azt mondanom se igen kell.]

A ‚barom' első sorban v a g y o n t, é r t é k e t jelent. A földmíveléssel foglalkozó népnél természetesen a vagyoni állapot mértéke az, hogy kinek hány ökörre van szüksége, illetve hányat tud eltartani. Így jelenti a népnél a ‚hat ökör' a gazdagságnak majdnem legfölsőbb fokát. ‚Hat ökör jár ki az udvarából; hat ökrös gazda' = igen gazdag ember. ‚Kelmed se jött hat ökörrel cudar világra' — mondja a népdalban a béres gazdájának, a

akarva jelezni, hogy ő is szerezhet majd gazdagságot, épen mint a gazdája. ‚Segíts uram hat ökörig' azaz jó módba. ‚Jó szarvas, tőgyes a tehene' — ugyancsak gazdag embert jelent. Arra pedig, a ki gazdagságával alaptalanul dicsekszik, kicsit mondva nagynak, vagy a ki valaminek a legkissebb, legkönnyebb részét megtette, de még vár rá a nagyja, azt mondják: ‚Van már kötél, csak tehén kell hozzá'. Ezzel ellentétben a szegény embernek: ‚Se ökre, se szamara; vagy se ekéje, se ökre'. Szerepel, mint értékmérő is: ‚Megbánta négy ökre' = annyinak az árát nyelte el valami. ‚De sok ökrömbe került ez az eggy szamár' — mondja az elkeseredett apa sok iskolát járt, de azért ostobán maradt fiára; ‚De kivel nem ér föl egész világ ökre' (Arany: Toldi). A régiségben: ‚Meg lenne, ha ebért tinót adnék: pro cane malo suem reposcis' (Decsi: Adagia). Az idegenben minderre példát nem találtam, kivéve a pénz latin nevét ‚pecunia', a mi állítólag a ‚pecus'-ból származik és azt mutatja, hogy a régi rómaiak értékmérője a barom volt.

Általában tulajdont, valakinek valamijét jelenti ebben: ‚Se borja, se tehene' vö. ‚se ingem, se gatyám'; és ezen bibliai eredetű szólásmódban, melyet azonban nyelvünkben csak a régiségben tudtam fölfedezni: ‚Más tinóján szántani' (Kisv: Adag.). ‚Ha az én üszőmön ti nem szántottatok volna, az én mesémet ti meg nem leltétek volna' — mondja Sámson a filiszteusoknak (RMK. III.299. és 339). Ugyanez így van a bibliában: ‚Ha nem szántottatok volna az én üszőmön, el nem találtátok volna az én mesémet' (Kár: Bibl.). A németben: ‚Mit fremdem kalbe pflügen' még él, és Schrader szerint gyakran alkalmazzák a dolgozatát máséról leiró tanulóra.

Hasznot, jövedelmet jelent a tehén teje, a fejés és néha a tej forrása, a tehén tőgye. ‚Bánja, hogy a szomszéd tehenének nagyobb a tőgye' — mondják az irígyre. ‚Megfejetné az ágast is, ha lehetne' vagy ‚a bakot is megfejetné' a kapzsi, a zsugori. ‚Eggy tehenet fejnek' azok, a kik valamin eggyütt, közösen dolgoznak, eggy célra törnek. Ha pedig ez haszontalan munka, akkor azt mondják: ‚Az eggyik bakot fej, a másik szitát tart alája'. ‚Bak alá tenni a fejős dézsát' eggyesben is jellemzi a haszontalan, eredménytelen munkát. A németben: ‚Der eine melkt die dürre kuh, der andere hält's sieb unter'; a latinban: ‚Alter hircum mulgere videtur, alter cribrum supponere'. Sok munkának csekély hasznára mondják Veszprém megyében: ‚Aj, baj, kilenc tehén eggy font vaj v. még sincs vaj'.

Körülbelül ugyanilyen jelentésű [eredmény, haszon] a borjú ezekben: ‚Bika v. ökör alatt is borjút keres' = hiábavaló munka. Használják azonban olyan értelemben is, mint ezt: ‚Szarva között a tőgyit' — pl. ‚Kakas alatt keresi a tojást, bika alatt a borját'. A régiségben: ‚Ökör alatt borjút keressz: asini vellera quaeris; du suchest bratwurst im hundestall' (MA.). ‚Kihúzná a tehénből a borjút v. Kikéri anyjából a borjút' (Nyr. I.271). Értelme: a legmakacsabból is ki tud valamit könyörögni, hizelegni.

Ide sorolható még a barom mint a (durva) erő és a (térbeli) nagyság jelképe. ‚Hat ökör se mozdítja ki helyéből' = nyakas ember; ‚Hat ökör se húzza ki a hinárból' = nagy bajban van, mi sem segít rajta. A régiségben: ‚Eggy ökröt is megehetnék: bovem in faucibus portat' (Decsi: Adag.). Különösen a bika szerepel mint az erő jelképe: ‚Erős mint a bika; bikaerős, marhaerős ember'. Az óriási erő kifejezésére szolgál Dugonicsnál: ‚Egyik kezével a bika szarvát tartja, a másikkal leüti'.

Második igen gyakori jelentése a baromnak az o s t o b a, b u t a. ‚Te barom, te marha, te nagy marha, te ökör, te bivaly, te tinó, te tulok, te borjú', és fokozva: ‚hat ökör vagy te ahhoz', mind azt jelentik: te ostoba, te buta, te szamár. ‚Ostoba mint az ökör (mint a borjú, mint a tulok sat.). Baromostoba ember. Ökörfi, ökröndi. Tanulj tinó, ökör lesz belőled. Csupán a szarva hiányzik (azaz: máskép egészen marha). Címeres ökör és hibás népetimologia alapján, mely a szép szarvakat jelentő ‚címer' alatt az uraság bélyegét érti: ‚rád lehet ütni a címert'. A régiségben: ‚Nosza nagy ökör: nihil ab elephanto differt (Decsi: Adag.). Baromság, ostobaság' (Toln: Vigaszt.). A németben: ‚Er ist ein ochs, ein dummer ochs; dü vieh, der rindvieh'; a franciában: ‚Brute, bête, bêtise (ostobaság)'.

‚Ökörtül lótanács' mondják az ostoba beszédre, ‚ökörnek lótanács' szól rá a válasz, a hol azután már a ló följebb való. Dugonics szerint: ‚Ökörtül szamártanács, szamárgondolat'. A régiségben: ‚Ökörtől lópélda' (Decsi: Adag.). A vaktában nekirohanónak, hamar munkával kárt tevőnek mondják: ‚Neki megy mint a tót ökör a ködnek; neki megy mint a bolond tehén a fiának' (jöllökte és végig szaladt rajta). Ennek ellentéte: ‚Ne löködj mint a bolond borjú az anyját'. A bolondul kapálódzó: ‚Rúg, vág mint a dorozsmai tehén. Az isten tudja meg a kajla tehén' — mondják, ha valaki neki fog valaminek és nem tudja, mi lesz a vége. [E szólásmód alapja Sirisaka szerint a következő: a mester ker-

geti elszabadult tehenét. — Hova fut? kérdi a pap. — Az isten tudja meg a kajla tehén, feleli futtában amaz] Igen sokat emlegetik az új kaput meg a borjút, ha valaki nagyon megbámul valamit: ‚Bámul mint a borjú az új kapura. Báh bika, vörös borjú. Megnézi mint a vörös borjú az új kaput'. Vagy eggyszerűen csak: ‚Új kapu, vörös borjú'. A németben: ‚Er steht da wie die kuh vor dem neuen thor'.

Arra, a ki ostoba módon ki engedi magát zsákmányolni, azt mondja a nép, hogy ‚megfejik' azaz kihasználják úgy mint a tehenet, mely ezt békén tűri: ‚Megfejni a népet. Jó tehenet fej' a nő, a kinek gazdag szeretője van. ‚Fejős tehén. Meg lehet fejni eggy tál korpánál' = türelmes, olcsón, könnyen megtesz mindent. ‚Téged is megfejnek még eggy tál korpán' = adod-te még majd alább is; lehet majd még veled könnyebben is beszélni. (A tehénnek ugyanis a míg fejik, rendesen adnak valamit enni, hogy nyugton álljon; a legsilányabb pedig, a mit kaphat, eggy tál korpa). A régiségből Galeotti jegyzett föl eggy anekdotát, a melyben eggy öreg paraszt jól megfej három vén bakkecskét, azaz kizsarol három főurat, drága pénzen adva el nekik nehány találós mese megfejtését, melyeket Mátyás király neki és ő a királynak mondott. Az idegenben is előfordul; a németben: ‚Melken, das volk melken. Der kaiser lässt sich melken, wie eine feige memme' (Luther); a franciában: ‚traire'.

Ide tartozik még a ‚marhaszerencse; marhában van' (szerencsés, nyer) kifejezés is. A második minden valószínűség szerint az elsőn alapul, illetve abból képződött a ‚disznóban van' analogiájára. A ‚marhaszerencse' megértésére szolgál a következő közmondás ‚bolondra száll a füst'; a németben: ‚Der dumme hat's glück'. A néphit szerint ugyanis az ostobának több szerencsét ad az isten, az okosnak elég az esze. Tehát ‚marhaszerencse' = ostobának a szerencséje.

Közel áll ezekhez a ‚barom' mint a durvaság jelképe: ‚Baromember' = erős, durva ember. ‚Baromerkölcs, baron ségben: ‚Az ilyen nem ember, hanem baromen segíts.). A németben: ‚viehisch', a franciában: ‚bé

Rokon mindezekkel és némileg rajtuk alá elnevezés a megvetés kifejezésére. Épen mint a állatoknál tapasztaltuk, a szarvasmarhához is mindent és mindenkit, vagy azon az alapon, hog hez vagy szokáshoz hasonlót tényleg talál azo pedig valami anekdota, tehát belső vagy külső

ján. ‚Igyál ökör, tóviz!' (MA.). Ugyancsak az ivásról szól e hasonlat: ‚Annyit iszik mint a tehén'. Ökör helyett azonban szokottabb, ha valakit ‚tehén fiának' neveznek: ‚Tudom, ki tehene borja vagy. Ki tehene alatt szoptál? Tudjuk, micsoda tehén alatt szopott'. Ugyanez előfordul a régiségben is: WF-nél, értelme: genere humili natus. ‚Árva tehén bornya' = élhetetlen ember. Itt említhető még föl az eggyetlen szólás, a mely nem megvető, sőt ellenkező értelemben mondja valakiről, hogy tehén fia: ‚Riska tehén fia' = szerencsés. [A szólásmód eggy népmesén alapszik, a melyben eggy meghalt királyné riska tehénné válva ügyel fiára, annak mindenben segítségére van és végre boldoggá teszi].

Az illetlenül elterpeszkedőre, asztalra könyöklőre vagy másra dőlőre azt mondják: ‚Tehénkedik' azaz elterül mint a barom: ‚Rám tehénkedik mint eggy bivaly (Jászberény). Hasra tehénkedni. Ne tehénkedjél rám'. Hasonló szólásmódot találtam a franciában is: ‚S'étendre comme un veau' — a mi csak a kép természetességét bizonyítja. A veszekedő embernek a szólásmód szerint ‚Széna van a szarván'. Erdélyi erre megjegyzi, hogy régen az öklelő marhának a szarvára figyelmeztetésül szénát szoktak kötni, a mint ma néhol ólomgombot tesznek rá, hogy bele ne döfhesse valakibe. A szólásmód megvan a latinban is: ‚Foenum habet in cornu, longe fuge' (Hor: Sat. I. 4: 34). Kijut a hencegőnek is: ‚Teszi magát mint a Szalay tehene (Zala). Föltartja az orrát, mint a zámolyi borju'. A hálálkodónak mondják: ‚Ne hálálkodj mint a tehén (v. a pap tehene) a jégen'. A féktelenül ugráló ‚A farkához rúg mint a borjú' vagy ‚Úgy megugrándozik mint a szilaj marha'. Ép ilyen gúnyolódók ezek is: ‚Rászokott mint az ökör a béres szavára. Összeillenek mint a csálés a hajszással. Élődik mint a Kola tehene (mindenütt odakapott a szénához, szalmához, hiába kergették el). Bőg mint a zálogos tehén (mert nem kap jól enni). Siet mint a megkötözött marha (a mészáros, hogy el ne szaladhasson, a marha szarvát összeköti az eggyik elsőlábával és igy azután az állat csak lassan cammoghat előre). Üldögél mint a borjú a sömjékben. Tekeri az eszét mint a döglött borjú a farkát. Mindig hátul van mint az ökör farka' = mindig elmarad. A régiségben: ‚Alánő mint az ökör farka' (MA.).

A közösen tárgyalható jelentések közül hátra van még eggykettő, a melyek nem sorozhatók az eddigiek közé: ‚Szarva közt a tőgyit', előfordul Molnár Albert szókönyvében is — értelme: fordítva csinál valamit. ‚A jászol jár a tehén után' Sirisaka szerint:

a leány jár a a legény után. ‚Azt gondolom borjú repül' hazudsz. ‚Majd ha a borjúk repülnek' = lehetetlen. A régiségben: ‚Hamarabb repül a borjú' PP. Szimbolikusan a szerencsétlenséget jelenti a fekete tehén v. ökör: ‚Annak is rálépett a fekete tehén a lábára. Megtiporta a fekete tehén vagy ökör'. A németben: ‚Die schwarze kuh drückt ihn'. Schrader szerint a fekete tehén a pokol állatját, sőt néha magát az ördögöt is jelenti. Ide tartozik még az ‚arany borjú'. ‚Az arany borjut imádni' = csak a pénznek, a vagyonnak élni. A kép eredete ismeretes (Móz. II.32). Mint bibliai eredetű megvan természetesen az idegenben is. A németben: ‚Das goldene kalb anbeten'; a franciában: ‚Adorer le veau d'or'. És végül a ‚borjúnyúzó péntek'. ‚Holnapután kis kedden, borjúnyúzó pénteken' = soha. Magyarázatát se Dugonics, se Erdélyi, a kik pedig minden lehetőt és lehetetlent meg- és kimagyaráznak, nem adják. Nem találhattam meg Schradernél se. A ‚disznónyírő szombat' (Dug.) hasonló hozzá, de ez érthető: a disznót nem szokták megnyírni, de a borjút igenis megnyúzzák, ha megölik. Alapulhat esetleg azon, hogy kis faluban csak egyszer egy héten, szombaton vágnak, vagy azon, hogy pénteken, mint böjtnapon nem kell hús, tehát nem is vágnak, nem is nyúznak.

A szarvasmarha egyes fajai közül a szólásokban a legkitünőbb helyet a bika, a tehetetlen hímivarú ökör pedig a legalacsonyabbat foglalja el. Már említettük fentebb, hogy ő szerepel kiválóan mint az erő jelképezője. Mondják ezekről: Nyakas mint a bika. Haragszik mint a falu bikája (sok a szerelője). Ő a csorda ura, a bika (tehén). Szebbidő a megtanult bikának (egyik gyermek). Vigyáz mint a herélt bika. Komor mint bika a jégben. Mint bika a járása (Ar: Jancsi). Fújja mint a bika a kötelet (se nem ő se más). Megtanul mint a bika a kötelet (gyermek). Mint a bascsiaták a bika (tulajdonságait). Vesszőből (ember) nem lesz a bikából (ökör). Jól szolgáló szolgát (ember) nem (ember) a bikából (ökör) megérdemelni (ember) nem (ember).

A tehén, mint a bika a bikák a bika mint (ember) nem szerelhető. (Ez már régi természetében és így mint az megvető értelemben. Ha az ember a bikát a bika (ember) első pillantra, mint (ember) a bika szarban jelentése. a (ember) (ember) (ember) az a bika (ember). Az asszonyt (ember) a (ember) (ember) (ember) a bika (ember) muzsikus. de az (ember) (ember) a (ember) (ember) (ember) a (ember)

ságot, a férfi uraságát a férfiakra illő ruhadarabokkal szereti jelezni: pl. előbbre (v. följebb) való a kalap mint a fejkötő. Így jelez a gatya is, mint férfiruha férfiasságot, uraságot a háznál és ezért nem illik a tehénre (a nőre) a gatya, ezért mondják a fonák dologra: ‚Olyan mint a tehénen a gatya'.

A borjú gyermeket és a hasas tehénről vett képpel valami az emberben rejlőt, pl. indulatot jelent. ‚Tehenet vett borjastul. Borjas tehenet kapott'. A németben: ‚Er bekommt die kuh mit dem kalbe'. A franciában: ‚Avoir (pendre) la vache avec le veau' = viselős leányt kapni feleségül. ‚Ne hallgass erre a legényre, borjút beszél a hasadba' = vigyázz, mert elcsábít. ‚Borjúkötelen tartani' = gyermek gyanánt vigyázni rá, vagy büntetni. ‚Borjú vezeti a tehenet' = a gyermek okosabb akar lenni szüleinél. ‚Rúgott borjú' = elhagyott gyermek. ‚Adj neki, hogy el ne vesse a borját'. Erdélyi szerint a. m. hogy étvágya el ne menjen Inkább hiszem azonban, hogy a következő magyarázat a helyes: Az áldott állapotban levő nőnek, úgy tartja a hit, meg kell adni a mit kiván, különben rosszul lesz és esetleg koraszülés is állhat be. Ez van átvive a tehénre és erről van véve a kép. Értelme tehát: hogy rosszul ne legyen. ‚Megfordult benne a borjú' Erdélyi szerint: elmult a haragja. A régiségben Szabó D. szerint (MVir.) kihányta egészségét. Ez utóbbi mellett szól a német: ‚Kälbern; ein kalb machen; ein kalb anbinden' = rókázni. — Tényleg a borjúról van szó ebben: ‚Kifagy á borjú a tehénből, olyan hideg van'. Hasonló ehhez a németben február mondása januárnak: ‚Hätt ich die macht, wie du, ich erfröre das kalb in der kuh'. Szójáték a régiségben a ló és a barom ivadékainak nevével: ‚Hamarabb lesz a tehénnek csikója' (Kisv Adag.). Megemlítendő még a ‚borjúszájú' ing és csizma, a mi ügyetlen formájút jelent, a minő esetlen a borjú szája.

Két szakasz van még hátra. A szarvról, mint a szarvasmarha föltünő és jellemző testrészéről és az igáról, alkalmazásának eszközéről van nehány szólásmód.

A szarvnak két jelentése van. Az első a büszkeség. ‚Szarva nőtt valakinek' = büszkévé, nagyralátóvá lett. ‚Nagy a kajla szarva' = büszke. ‚Letörték v. leütötték a szarvát' = megalázták. A németben: ‚Sich die hörner abstossen. Jemandem die hörner schaben'. A héberben: ‚vasszarv' = hatalom (Szvorényi). Az arabban: ‚Szarvval biró' = előkelő (ua.). Másodsorban az, hogy valakinek szarva van, azt jelenti majdnem minden nyelvben, hogy a felesége megcsalja. ‚Szarva van; felesége megszarvasította'. Német:

‚Die frau hat ihm hörner aufgesetzt; er ist gekrönt'. Francia: ‚Avoir (porter) les (des) cornes; planter les cornes à qun'. Olasz: ‚Avere le corna'. Spanyol: ‚Cornudo'. Angol: ‚Wear horns'. A szólásmód homályos, bár több anekdota igyekszik eredetét és értelmét meg magyarázni. A legelterjedtebb a következő: Andronicus keletrómai császárnak (1183) szeretője volt fővárosának igen sok előkelő hölgye. Hogy a férjek mennél gyakrabban legyenek távol, a császár vadászati jogot adott nekik, a minek jeléül az illetők házára szarvasagancsot tűztek ki. Ennek alapján azután a férj szarvait a szarvas agancsától származtatják és sokágú szarvakról beszélnek. Weber a ‚Demokritosban' a harcba menő lovagok szarvas sisakdíszéből magyarázza, a mit a nő tett föl, maga pedig férje távollétében szeretőjével mulatott. Eggy középkori legenda Vergilius varázsló szobráról mint a hűtlenség bebizonyítójáról és a férj homlokán tényleg nővő szarvakról beszél. De mindezeket megcáfolja azon körülmény, hogy a szólásmód sokkal régibb. Gessner Artemidorusból idézi: ‚Cornua viris uxores facere dicuntur hodie, quae adulterantur, quam proverbialem formulam apud veteres percrebuisse usitatam fuisse Artemidorus testimonio est.' Az ógörögben is előfordul: Κεράτιας, κεράτης, κερατηφόρος ἀνήρ, κέρατα ποιεῖν τινι. [illegible] szerint az egész eggyszerűen a baromról vett nagyon [illegible] szetes kép. Az, hogy ez a férj durvaságát jelenti, a mely nejét a házasságtörésbe kergeti, erőltetett; de annál [illegible], a másik, mely szerint: szarvas — marha — [illegible], a ki [illegible] semmit (vő. csak a szarva [illegible] szarvakat rakni valakinek — marhává tenni. [illegible] a nyelvszokás a [illegible] ez [illegible] len: de hogy ez [illegible] az [illegible] mutatja, hogy eredete a [illegible]

Az i g a. [illegible]

[illegible]

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).

3) Hangrend.

A ragok és képzők e nyelvjárásban épúgy illeszkednek a szótőhöz, mint a köznyelvben. Hangrend tekintetében csak annyi eltérést tapasztalunk, hogy néhány szláv eredetű szóban nem illeszkedtek teljesen az ellenkező hangrendű magánhangzók: *dinyà* (dinnye) ószl. *dynja*, horv. *dinja; gàlàginyà* szrb. *gloginja; szërëncsà* ószl. *sъrękšta*, horv. *sreća*. Hangrendi disszimiláció állott be e szóban *kàpisztà*. A hangzóilleszkedés megtörtént a német eredetű *màjsztor* szóban.

B) MÁSSALHANGZÓK.

1) A mássalhangzók képzése.

A mássalhangzok képzését illetőleg csakis a sziszegő hangok érdemlenek különös figyelmet a szentlászlóiak és kórógyiak kiejtésében; Harasztin és Rétfalun még ezeknek a képzése se tér el a köznyelvi hangokétól.

Az *s*, *zs*, *cs* és *sz*, *z*, *c* különös képzése sajátságos színt ad a lászlóiak és kórógyiak beszédének. Szarvas azt mondja, hogy a magánhangzók különös ejtéséhez járul még az *s*-nek *sz*-vel, *zs*-nek *z*-vel s viszontas sürű fölcserélése'. Azonban itt nem szólhatunk eggyszerű hangcseréről, a mennyiben az *s*, *zs*, *cs* helyébe nem lép a köznyelv *sz*, *z*, *c* hangja, hanem e hangok mindkét sora helyett állandóan némileg eltérő képzésű mássalhangzókat ejtenek. Míg a köznyelvi magyar *s*, *zs*, *cs*-t a nyelv hegyével (frons) a foghús mögött (postalveolaris) képezzük. addig a lászlóiak kiejtésében ezek a hangok szintén a nyelv hegyével, de a foghúson (alveolaris) képeztetnek; jelölésükre tehát a ⌣ jel szolgál, a mi kissé előrébb eső képzést jelöl: *s͡*, *z͡s*, *c͡s*. Az *sz*, *z*, *c* hangok helyén is rendesen ugyanezeket a mássalhangzókat ejtik; s ezek az *sz* *z*, *c*-től csak abban kűlönböznek, hogy a nyelv hegyével képeztetnek, míg emezek képzésére a nyelv elülső részének felülete (praedorsum) szolgál; a képzés helye azonban ugyanaz.

A hallgató előtt valóban úgy tűnik föl, hogy a lászlóiak fölcserélik a kétféle sziszegő hangokat, mert a hol *s*-t vár az ember, eggy *sz* felé hajló hangot hall; viszont a hol *sz*-t vár,

ugyanazt a hangot *s* felé hajlónak véli. Így ejtenek Szt-László minden sziszegő hangot: *ṣó, ṣós kő, ṣasẽ* (sohase), *ṣegít; mázsa, csák, csibe;* — *ṣöntög* (a. m. borzas), *rétög, ṣűjök* (szőjük), *tűs körül* (tűz körül) sat.

Körógyon az *sz, z, c* helyett ugyanezeket a mássalhangzókat ejtik, sőt gyakran már egészen *s, zs, cs*-nek is hallatszik az illető mássalhangzó; de már az *s, zs, cs* helyett ritkán ejtenek *ṣ, gs, ḉs*-t. Megjegyezhetjük még, hogy az *ly* hangot ez a nyelvjárás nem ismeri, hanem *j*-t ejt helyette.

2) A mássalhangzók használata.

A mássalhangzók használatát illetőleg a haraszti és sztlászlói kiejtésnek legszembetűnőbb sajátsága, hogy sohase használnak kettős és hosszú mássalhangzókat, hanem helyettük mindig rövid mássalhangzót ejtenek: *ẽtem* (ettem), *ittám* (ittam), *vítem, látám, hulátá* (hullatta), *nẽm ẽheted* (ehetted), *ẽni* (enni), *ini* (inni), *mének* (mennek), *bene* (benne), *ágyon* (adjon), *ẽgör* (eggyszer), *ösze* (össze), *hoszi* (hosszú): *vigyáz* (vigyázz), *ot* (ott) sat. Rövid marad a mássalhangzó akkor is, ha mássalhangzón végződő szóhoz járul mássalhangzón kezdődő rag: *ütel* (ütve), *vetel* (vetve), *hányál* (hányva); *kezikel* (kezükkel), *kézel* (kezzel), *lábal* (lábbal) sat. Sőt még akkor is röviden ejtik, ha az eggyma mellé került két eggyforma mássalhangzó két külön szóhoz tartozik: *nẽ mondík meg* (nem mondják meg), *nẽ mondák volna* (nem mondtak volna), *dehonẽm* (dehogy nem). Körógyon és Petőfalun mindezen esetekben hosszú, illetőleg kettős mássalhangzót ejtenek.

A szó végén álló *l*-t ez a nyelvjárás általában megőrzi s evvel is régibb hangállapot őntartója, szó belsejében is a szótagzáró *l* csak *a, á* és néha *o, é* után marad el: *vót, dózi, dézít, pár; fűl, űnők, ütöztet, szömülek, küsűtök, kuszáva; fütem.*

Az *n*-t szó végén ritkán ejtik. Néha egészen elmarad, a nélkül azonban, hogy orrhangú magánhangzót ejtenének helyette, mint szarvas állítja, az *n* rendesen nyom nélkül vesz el: *tűa* (talán, *tűn* (azután, *mã* és *mon* (e h. maron, *nẽkü* és *nẽkon* (nélkül, e h. nélkülön). Egyes esetekben *o*-vel bővül a szavegi *a, bumo* (bánan), *emlámo* (csalán) — *ay* hangzik a *petemy* (pedig) szó végén s

Néhány *n*-nel végző szónak végén megőrizte ez a nyelvjárás ezt a hűhöz tartozó *n*-t: *szin* (szín), vö. *szine* Ertek., *szinek* (színek) *szin* szij), vö. *szin* (Lev. I 229) *szin* M. v., *szingat* (övet), a *szidenz* s eredetibb *szin* alakra utalnia a *szij* szó etimológiát. Mi az

296. l.); — *nőv* (vö. *növök*); — *rév* (vö. *rivás*). Ugyancsak *v*-t ejtenek a *mév* (méh, többese: *mévek*) szó végén is; s e szó eredetének magyarázatában ezt az alakot is tekintetbe kell venni.

Eggyes mássalhangzók használatában eltérnek a köznyelvi alaktól a következő szavak: *zsír* (sír, fn.); *burzá* (bodza), vö. *borza* PPBl., ebből az alakból lett *bozza* DomC. Beythe, s a mai *bodza; sinyór* (zsinór), ném. *schnur; bákrâcs* (bogrács); *bárászk* (barack) horv. *breskva*, tehát az *sz* a kölcsönadó nyelv mássalhangzóját őrizte meg; *gyërtá* (gyertya); *gyërtânfá; monyáró* (mogyoró), a régi nyelvben általában így van; *nyíz* (néz); *hudozik* (hugyozik), gyakori *d*-vel a régi nyelvben is.

C) A HANGOK KAPCSOLATA.

Az átmenet eggyik hangról a másikra lehetőleg a legrövidebb úton történik; az átmenet könnyítése céljából áll be néha az érintkező mássalhangzók részleges vagy teljes asszimilációja: *tüs körű* (tűz körül) László; *bálláng* (barlang); *bisálmá* (birsalma); *mëmëg* (e h. *mëmmëg*, *mëg mëg*, a. m. ismét); *dehonëm* (e helyett *dehogy nëm*, *dehonnëm*). Asszimiláló hatás változtatja a *j*-t *r* után *ny* vagy *gy*-vé: *várnyú*, *bornyú*, *szödörnye* (e h. *szëdërje*), *epörnye* (e h. *epërje*); *orgy*, *orgyá*. A *v* előtt álló orrhang mindíg dentilabialis *n*-nek *(n)* hangzik: *könv*, *ponvá*. Az átmeneten könnyít néha a mássalhangzók helycseréje: *bonc* (comb), *plântiká* (pántlika).

Két mássalhangzót eggymás mellett ez a nyelvjárás se igen kedvel, s eggy-eggy magánhangzó közbeszúrásával segít magán: *bögöre* (bögre), *ficsike* (fecske), *tekenő*. Három mássalhangzó közül a középsőt lehetőleg elhagyja: *tálfá* (talpfa), *körféj* (körtvély), *tesvér* (testvér), *fog bé* (fogd be).

Hiatus. A hiatus elkerülésére rendesen *j* szolgál, néha azonban *v*-t ejtenek a két magánhangzó között: *duván* és *duhán* (dohány), vö. tör. *duχan; ruvá* (ruha): máskor meg *h* lép a két magánhangzó közé: *sohâny* (sovány), *lëhân* (leány: Szt-Lászlóban). Néha két szótag összevonása tünteti el a hiatust: *lâny* (Haraszti), *hébá váló* (hiába való), *sásë* (sohase), *fâgitó* (favágító). Megtűrik a hiatust ebben: *áutá* (azután).

D) HANGSULY.

Különössé teszi a slavóniai magyarok beszédét a sajátságos hanghordozás, az énekléssszerű végtagnyujtás. Legszembetünőbb ez az éneklő hangsuly a harasztiak beszédében. Ők megnyújtják min-

den eggyes szólam, néha eggy-eggy szó utolsó tagját s e mellett az egész szótagon végig emelik a hangot, sőt néha a hangemelés már az utolsóelőtti szótagon kezdődik: *Páni is ot vót kápální.* — *âj mëg ë kicsít.* — *mëgnyízük mâmâ* (megnézzük máma). — *mégis a lëncsikévêl bánákozúnk.* — *szereti látnijâ.* — *ük mëg ákor gyütêk.* Megnyújthatja ez a hangsuly eggyes szó utolsó tagját is, ha ez a szó feleletül szolgál vagy megszólítanak vele valakit: *nenikê!* — *nêm.* — *kicsí.*

Szent-Lászlóban is ilyen a hangsuly, csakhogy nem emelik annyira a hangot, mint a harasztiak. Kórógyon és Rétfalun csak nyújtják a végső szótagot, de nem emelik rajt a hangot.

3. Nyelvtani szerkezet.

A) ALAKTAN.

1) Szótő.

A szótő változásai általában ugyanazok, mint a köznyelvben, csak nehány szó használatában látunk eltérést *.

A tő hosszú magánhangzója ragok előtt is hosszú marad ezekben: *hét*: *hétet, tizönhétet; lúd*: *lúdák, lúdát; fül*: *füle, fülét; bájusz*: *bájuszá; fálú*: *falút.* A *fű* (fej) szó *ű*-je is változatlanul marad a ragok előtt: *fűje.* Viszont megrövidül a *kebél* szó *é*-je: *kebelet*, s a *disznó* hosszú *ó*-ja helyébe *á* lép a többes szám képzője előtt: *disznák.* A tőhöz tartozó eredeti *v* hang megmaradt e szók ragtalan alakjaiban: *fív* (fű); *nőv* (nő-ni), *rév* (rí-ni).

Elmarad ragok előtt az utolsó szótag *o*, *ö*-je, a *gyerök* és *csúfol* szóban: *gyerkök* (de: *gyeröki*), *kicsúflani*, *kicsúfli* (kicsúfolja), *kicsúflik.* Magánhangzóval bővül a tő ezekben: *szân*: *szânat* (többes: *szânák*); *lât*: *lôtánâm, látánâd, látaná.*

2) Szóképzés.

A főnevek képzése csak annyiban érdemel figyelmet, hogy e nyelvjárás nagyon kedveli a kicsinyítő képzők használ nemcsak személyt és rokonságot jelentő szókon, h tárgyak, különösen növények, ételek nevein is.

* A közlött példákat a haraszti kiejtéssel jelölön nagyobb részüket ott gyűjtöttem. Az *é, ó, ő* hangot, vala jegyül használt *â*-t mindeggyik község a maga módj Az eggyes községek kiejtésében mutatkozó egyéb eltérés tan tárgyalása közben volt szó.

Ily célra a következő kicsinyítő képzőket használják:

-ó: *ápó, nanó, kutyó:* más képzővel bővülve: *nánóka, nánócsa, ângyócsa.*

-ka, -ke: *ápika, ányika, bácsika, nenike, szülike, rérike; morhika, tésztika, lisztike, ârpika, búziká, kukoricka, szilvika, lencsike; krájcika, hódika* (hold), *pípika* (pipa); *ëtyke* (eggy).

-csa, cse: *nánócsa, ângyócsa, gyerökcse, jânycsa; csikócsa; bápcsa,* (bab), *borcsa* (bor), *kinyércse, lévcse* (lé); *nápcsa, ólcsa* (ól, Kórógyon).

Az igeképzők közül igen gyakori a frequentativ képzők használata. Leggyakrabban használják az *-ál, -él* képzőt gyakran ismétlődő cselekvés kifejezésére, különösen annak a jelölésére, hogy az illető cselekvés rendesen meg szokott történni: ***hâlâl*** (hál): ‚Ët ezön á hejön á gyerök hâlâl'; *fonyâl* (fon): ‚Á jânyom, á kinek fonyâltám, ehált'; *látál* (lát): ‚Lâtâlom mindënáp'; *ménél* (megy, szokott menni); *évélt* (szokott enni): ‚Evel á kálânál évélt ű mindig'; *jüvélt* (szokott jönni); *ivâlt* (szokott inni); *ülélt* (szokott ülni); *kapâlâlt* (szokott kapálni); *szokált* (szokott valamit tenni): ‚Ot szokâlt lënijá; ëde szokâlt gyüni'.

Egyéb frequentatív képzős alakok: *viváskódik* (verekedik), *rugdáskódik, csábdoskódik, hájgálóskódik, hordoskódik, vereskődik; tisztogátolózik, fëntisztâkolózik* (tisztán fölöltözik), *hálátkózni. kínálkósztak, bânákozunk* (vmivel bánunk, bajlódunk), *mëgmosdózik.*

Az *-ul* igeképző mindig *-il*-nek hangzik, akár reflexív, akár denominalis értéke van; az utóbbi esetben az *-ül* képző helyett is *-il*-t mondanak. Reflexív értékű képzés: *fordil, tánil, meglódil, mozdil, fënjájdil* (jajdul); de: *röpül, kerül.* Denominalis képzés: *lësovânyil, mëkhâzásil, mëgvákil, mëksântil, gyorsil, sârgil, mëgócsil* (olcsóvá lesz), *mëgdrágil, ecsúnyil* (elcsunyul); *mëgsüketil, könyebil* (könnyebbül), *edögil* (elpiszkolódik). E képzőnek e sajátságos alakját a Magyar Nyelvjárásokban (54. l.) úgy magyaráztam, hogy valószinűleg az *-ít* képzős igék (*tanít, fordít, lódít, soványít* sat.) analogiájára lett az *-ul*-ból is *-il*; az igy keletkezett *-il* igeképző gyakori használata okozhatta azután, hogy a határozó képző *-ul* helyébe is nehány szóban *-il* lépett *(hâtil, házilról).* A slavóniai nyelvjárásnak pontosabb ismerete csak megerősíti ezt a véleményt, mert míg az *-ul* igeképző mindig *il*-nek hangzik, sőt a denominalis értékű *-ül* helyébe is *il* lépett, mivel ez igéknél az *-ul* minden eggyes esetben szemben állott az *-ít* képzővel, addig a határozó

képző *-ul* helyett csak eggyes esetekben ejtenek *-il*-t. Hogy itt valóban csak eggyszerű hangváltozással van dolgunk, bizonyítja az is, hogy az *elhígul* (elájul) igében megmaradt az *-ul*, mivel nem áll vele szemben *-ít* képzős ige; elősegíthette ez igében az *ul* megmaradását még az előtte álló szótag *í* hangja is.

A denominalis képzések közül figyelemre méltók még: *ócsít* (olcsóvá tesz), *fölcsévöl*, a fonalat eggy facsőre fölcsavarja; a *hamar* határozó szóból is képeznek igét: *hámájon*, a. m. siessen; pl. ‚H á m á j o n kêd vâgjá föl eszt á fât'.

Az *-ít* képzőt *íl*-vel ejtik ezekben: *tęrűltől*, *épűtől*, *në nyerű-tőz*; valószinűleg az *-ít* képző maradványa az *i* e két igében: *eriget*, *hasigat*. Az *-ít* helyett *-eszt* képzőt használnak ebben: *veszeszt* (veszít). Az *-ad* képzőt inchoativ értelemben használják ebben: *válnid*, *szétválad*: ‚Ëcé csák s z é t v â l á d u n k, nëm máráthátunk mindöröké ëgyüt; v â l á d ó s z í l v á'.

Balassa József.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

A jelen idő elsurran előlünk. Jól esik, ha olykor-olykor föl-elevenítjük a régmultakat. Művészeink és tudósaink örömmel időznek a mult emlékei között. A vers-költőt ihleti a régi jó előidők magasztossága, a zene-költőt lelkesíti a messze távolból meg-megcsendülő dalok hangulata; a képiró és képfaragó gyönyörködve szemléli az ó-kor műremekeit; a történet és régiség buvárlója vissza-visszatekint a régmultban lezajlott napokra, napfényre hozza a tudomány aknájából az elrejtett kincseket; a természettudós kutatja a kezdettelen kezdetet, fürkészi a töméntelen tünemények megindító okát; a hittudós öreg bibliáját napszállattól naptámadatig búj̈ja, bujkálja; a nyelvtudós is forgatja a régi nyelvemlékeket; de eggyik-másik csak kóstolgatja; eggyik körűlgeti, másik kerülgeti, a harmadik kerüli; ha hébe-hóba bele-bele pislant, eggyfuttonıba csak félszemmel sandít, eggyhirtelennyibe csak félfüllel konyít a porlepte és szűette nyelvemlékek megszólalására.

Pedig a nyelvemlékek, ugymond Simonyi, megbecsülhetetlen segítséget nyujtanak tudományunknak, s tökéletes ismeretük és földolgozásuk múlhatatlan föltétele minden nyelvészeti vizsgálatnak. A hangtan, szófejtés, mondattan fontosabb kérdései nem juth-

kielégítő megoldáshoz a régi nyelvemlékek meghallgatása nélkül: de sokszor még a legeggyszerübb s legcsekélyebb dolgokban se igazodhatunk el náluk nélkül.

A magyar tudományos Akadémia már két ízben tűzte ki a Jordánszky és Érdy codex nyelvi sajátságainak kimutatását pályakérdésül; de a pályakérdésre felelet eggy ízben sem érkezett.

Ugyan csak a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem az 1891/2. iskolai évre a következő pályatételt hirdette:

‚Előadandó a Jordánszky és Érdy codexek hangtana'. Bár e pályatételhez némi megszorítás volt fűzve, nevezetesen: ‚A pályázó ne tartsa föladatának, hogy minden részlettel foglalkozzék, hanem a lényeges pontokat kiválasztva, ezeket tegye tüzetes vizsgálat tárgyává', mégis sivatagba elhangzó szózat gyanánt hatott, meddő maradt.

Eddigelé alig találkozik eggy-két számba vehető nyelvemléktanulmányunk; s e csekély számban a Jórdánszky és Érdy codexnek alig jutott hely, mint a melyekkel ez ideig vajmi keveset és vajmi kevesen foglalkoztak, Eggyetlen munka, mely a NyK. XV.55—73. lapjain olvasható, Szigethy István tollából ered: ‚Az Érdy codex némely hangtani sajátságairól' (ismertette Munkácsi, Nyr. VIII.553—556). A Jordánszky codexszel még mostohább módon bántak filológusaink, eggyáltalán senki se méltatta arra, hogy vizsgálat tárgyává tegye; csupán Simonyi Zsigmond ‚A magyar névragozás' című cikkelyeinek sorozatában említi odavetőleg (Nyr. XIV.340): ‚Az *ettől* alak sajátságos módon bővült az enklitikus *n*-nel a következő példákban: ‚E n t t ẅ l e n foghwa nem észem hűbenne: ex hoc non manducabo ex illo (JordC. 606). E t t ű l e n fogua: ex eo (Fél: Bibl. 119). E t t ü l e n fogva (Szeged népe II.140)'.

Kálmány Lajos megerősíti és kibővíti Simonyinak ezen adatait. ‚A tájszólásbeli adat, úgymond, Dorozsmáról került; eggy, kilenc évig Szajánban lakott embertől írtam le.' Az idézett adatot még kettővel egészíthetem ki: ‚Fogaggyunk nem mén e t t ü l e n kezdve fél óra alatt odájig. E t t ü l e n fogva itt lakok'. Mind a két példa Félegyházáról való (Nyr. XIX.82). *

A JordC. és a Fél: Bibl. müvekben eggyaránt előkerülő és Félegyházán még ma is élő ‚ettülen fogva, ettülen kezdve' alak

* Tanulságos volna tudni, él-e még más nyelvjárásban is az *ettülen* fogva alak. V. H. K.

ama gondolatot ébresztette bennem, hogy a JordC. és Fél: Bibl. között talán néminemű rokonság észlelhető. Összevetettem tehát pontosan e két nyelvemléket; de legnagyobb sajnálatomra közöttük a legkissebb eggyezést se vettem észre, a mi arra engedne következtetni, hogy a kettő eggy vidék szülötte.

Nagyobb világosság s könnyebb összehasonlítás céljából im ide iktatom hűséges átirásban a két nyelvemléknek a Lukács evangeliomából (II. fej.) vett nehány párhuzamos versét:

JordC.	Fél: Bibl.
1. Len kedeg azon ydôben: Augustus czasarnak paranczolattya tamada, hogy mynd ez tellyes vylaag meg yrattatneek.	1. Lőn pedig ezekben az napokban, ki mene az vegezes Augusztus czàszartul, be irattatni az egez lako fôldet.
6. Leen azert, hog' mykoron ot vonanak, bel teleenek az ydôk, hog' zylne.	6. Lőn pedig mikor volnanak ők ot, el telliesődenek az ő szűlesenek napiai.
7. Es ot zylee hű elsô egyetlen eggyeet, es poztokban takarva hűtet, es helyheztetee hűtet a yazolba, mert nem vala egyeb helye hűneky a zeenben.	7. Es szűle az ő elsô szűlőt fiat, es be polala ôtet es fekűte ôtet az iaszolban, mert nem vala nekiek heliek az vendeg fogado haznal.
8. Es valanak paztorok azon tartomanban, vygyazwan es ôryzwen ez eeynek ydeyth hű barmoknak felettee.	8. Es paztorok valanak abban az tartomańban vigiazuan, es ôrizkőduen az naioknak ôriszesen.
9. Es yme wr ystennek angyala meg allapek hű mellettők, es ystennek feenesseghe kewrwl veve hűket, es nag' feelelemben esseenek.	9. Es ime az Vrnak angiala allapek ő kőszikben, es az Vrnak dicziőssege kőrniől tűndőkle ôket: es felenek nag felelemmel.
15. Es len hogy el mentenek vona hű thewlők az angyalok menyeknek orzagaban, az paztorok zolnak vala hű keztek mondvan: Mennyűnk el Bethlehemigh, es lassok meg ez dolgot ky tamadot, kyt tet wr ysten, es megh yelentet mynekűnk.	15. Es lőn mikoron ő tőlők az eghben el mentenek volna az angialok es az emberek, az paztorok mondanak: Meniőnk el mind ez c az V
16. Es hamarssagghal el yewenek, es megleeleek Mariat es Joseffeth, es a g'ermeket az yazolban helheztethven.	16 meg es a szolt

Ha a fönt említett forrásokon Simonyi Zsigmond és Albert János

vgroyyok (JordC. 374) olvasásáról és magyarázásáról (Nyr. XIX. 468. 519. 569), Volf György bevezetését a JordC. és ÉrdyC.-hez s a ‚Bátori László és a Jordánszky codex bibliafordítása' című akadémiai székfoglalóját (Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből VII. k. 10. sz.), továbbá Szilády Áronnak és Horváth Cyrillnek részben ide tartozó munkáit (Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880. Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt és codexeink. Budapesti Szemle, 171—172. szám): ezzel eggyszersmind kimerítettem a JordC. és ÉrdyC.-re vonatkozó föl-fölbugygyanó és el-elapadó forrásokat. Simonyi ‚A magyar nyelv' című művében csupán futólag érinti e két nyelvemléket, míg eggynémelyikkel behatóbban foglalkozik. ‚Említést érdemel, úgymond, a JordC. és ÉrdyC. következetes helyesirása, mely nyelvtörténeti kutatásoknak biztos alapot szolgáltat. A két codexnek nyelve is megeggyezik, s kétségtelen, hogy mind a kettő eggy vidéken keletkezett'. Hozzá teszi még: ‚helyesirásukban legfontosabb az, hogy a magánhangzók hosszúságát meglehetős pontossággal jelölik és rávezetnek arra, hogy sok oly szót és nyelvtani alakot ejtettek akkor még hosszú hángzóval, mely azóta megrövidült'. De, mint később a magánhangzók és kettős betük tárgyalásánál látni fogjuk, ellenkezőleg meglehetős pontatlansággal jelölik a hosszúságot és az úgynevezett hosszú hangzókban nem bizakodhatunk, mert igen gyakran cserbe hagynak bennünket.

Szarvas Gábor sejtelmét e két codex eggyezéséről Albert János is magáévá tette. ‚Szerfölött fontosnak találom, jegyzi meg eggy helyütt, hogy az á r v i z kitételére csinált fölötlő kifejezés *(ugrógyók)* csupán a JordC. és ÉrdyC.-ben fordul elő. Ez az adat igen erős bizonyíték arra nézve, a mit előttem Szarvas Gábor többször megemlített, hogy e két codex eggy és ugyanazon iró keze alól került ki, a mit azonban teljes bizonyosságúvá csakis a legtüzetesebb összehasonlítás tehet' (Nyr. XIX.569).

Most, mikor már be van fejezve az oly nagy hézagot pótló Nyelvtörténeti Szótár, ezen összehasonlítás némileg meg van könnyitve. Ennek segítségével megkisérlem a szóban levő két codexnek hang-, alak-, jelentés- és mondattanát összehasonlitani; első sorban a szöveg, sajátos kifejezések, ritkább szók és szóalakok s kiváltképen a nyelvjárás eggyezését igyekezem kimutatni.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az æ betű és hangja. A Nyelvőr mult havi számában a czimbeli hangra vonatkozólag a lozsádi nyelvjárás ismertetése közben mondott véleményemre ketten is észrevételt tesznek: Balassa József és Steuer János. Ha egyéb nem, az, hogy e hang igazi mivolta tisztán kiderüljön, kötelességemmé teszi a magam véleményének részletesebb elmondását és így az említett észrevételekre való feleletet.

A két észrevételező közül Balassa kétségbe ejtően fönnakad azon, hogy az æ [illegible] rossz helyre [illegible]; pedig én meg vagyok győződve, hogy [illegible] hogy az csak [illegible], valamint [illegible] ő is szót volna ellene. Én arról nem tehetek, hogy e [illegible] levelem nem jutott a szerkesztőhöz.

Azt [illegible] Balassa, hogy a [illegible] æ ugyanaz, a mi a [illegible] nyelvjárásban [illegible] ugyanez a hang megvan Zsellyben [illegible] (Nyr. XXII.376). Mindezeket [illegible] A [illegible] a d á m [illegible] Szűcs [illegible]

Hogy az æ hang [illegible] Balassa és Steuer [illegible]

1. Ez a hang [illegible]

2. Az [illegible]

3. [illegible]

4. Mert [illegible] nem [illegible]

[illegible]

tabb annál s így inkább az *ë*-nek, mint az *e*-nek megfelelő labialis hangzó. Igaz, hogy ez abba a rendszerbe, hogy az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó csak az *ö*, nem illik bele s ezen az alapon nem is elég világos az én értelmezésem; de azt hiszem, mégis világossá tehetem azt, a nélkül, hogy rajta nagyobb módosítást kellene tennem.

Hogy a lozsádi *æ* hang nem a nyiltságra törekvés eredménye, ez az én véleményem úgy keletkezett, hogy a lozsádiaknál rendes a köznyelvinél zártabb hangok használata v. megőrzése és a köznyelvinél nyiltabban csak az *o* hangot ejtik; de igen gyakori ennek is a zártabb *u*-vá való válása is; mégis, nem tudom miféle alapon, Steuer azt mondja, tévedek, mikor azt mondom, hogy a nyiltságra törekvés különösebb fokát eggyáltalán nem tapasztaltam náluk. Vegyük ehhez, hogy az *æ* oly hasonló hangzású az *ë*-vel, hogy legelső följegyzéseimben, míg el nem olvastam Balassa: ‚Magyar Nyelvjárások' című művét s benne az *æ* ismertetését, *ë*-nek írtam az *æ*-t is, megjegyezvén róla, hogy olyan *ö* formálag ejtik; továbbá, hogy sok esetben ez az *æ* teljesen át van változva *ë*-vé, de arra eggy eset sincs, hogy *e*-vé alakult volna (lœk*ëtt*, szœk*ëtt*).

Ezt az így keletkezett gondolatomat se vaktában írtam oda; mutatja ezt az a két eset, mikre már föntebb hivatkoztam. Megfigyeltem én a lozsádi ember szájában többször ezt a hangot, eltanultam tőle magam is, és itthon tükör előtt magamon is minden tőlem telhető módon megvigyáztam. Hiba volt, igaz, hogy bővebben nem számoltam be tapasztalataimmal; de ezt a hibámat, megfigyelésemet újra ismételvén, helyre hozom, a mennyire lehet, az alábbiakban.

Egészen más hang az *e*-nek megfelelő ajakhangzó, mint a küküllői és a többi helyre való *æ* hang, mert amaz sokkal nyiltabb és úgy keletkezik, ha az *e* ejtése közben a két ajak egymáshoz közeledik; emez pedig zártabb és úgy keletkezik, ha az *ë* ejtése közben az alsó ajak kissé közeledik ugyan a fölsőhöz, de a fölső ajak mozdulatlan marad és nem gömbölyödik, mert ha ezt tenné, *ö* lenne a keletkező hang.

A nyelv állása magasabb, a fölső fogak végével eggyszintű és a fogak közelebb vannak eggymáshoz, mikor *æ*-t mondunk, mint az *e* ejtésénél; a nyelv fölső lapja lapos, sőt kissé a két széle mintha föl is hajlanék. Lehet-e mégis az *e*-nek megfelelő ajakhangzó az *æ*? Nem inkább az *ö*-ből *ë*-be átmenet közé eső közbülső hang-e?

Még csak arról kell szólnom, hogy vajjon az *ë*-nél nyiltabb-e csakugyan ez a hang? Sok esetben úgy vettem észre, mintha eggy picit az volna; de megvallom, ennek az állítására a Balassa leírása vezetett, és ez okból határozott véleményt csak tökéletesebb eszközökkel tett megfigyelés alapján mondhatnék.

Megfigyelésemet az *ækær* (ökör) szón tettem főképen, mert ebben nincs ajakhangú mássalhangzó s így semmi se zavarja az ajakmüködés megfigyelését az *æ* ejtésekor, és mert az *eke* szóval összevetve könnyen megfigyelhető az *e* és *æ* nyiltsági foka eggymásután.

KOLUMBÁN SÁMU.

Megokolni. ‚Igenis, kérem. én csináltam'. Mondja Bánóczi József (Nyr. XXIII.184. l.). Megengedem. hogy csinálta, de azért megvolt az csinálva hamarabb, mint a hogy Bánóczi gondolja; mert ha ritkán is. használják azt a székelyek teljesen ebben az alakban. Én gyermekkoromban (1870—75 között) apámtól hallottam (emlékezetem szerint) legelőször.

Szomszédunk valami érzékeny kárt tett nekünk, miért apám élesen megszólta. hogy perrel fenyegetőzött. ‚Csak perelj! Én megmondtam s a törvény előtt is m e g o k l o k érte!' volt az apám felelete.

Azóta természetesen mástól is hallottam otthon (Orasztiéken. Udvarhely megyében hasonló értelemben.

KOLUMBÁN SÁMU.

Én csináltam. A Nyelvőr utóbbi füzetében mind gyakrabban találkozunk cikkekkel. a melyeknek az a rendeltetésök. hogy a nyelvújítás idejében vagy még később irodalmi nyelvünkben divatra kelt szóknak keletkezési történetét megvilágítsák

Az irodalmi szókincsnek [illegible] kihalt szók [illegible] bevezetésével. megtartó szókat [illegible] szabatosabb határozása. régi szók megmagyarázása. [illegible] új szók elsajátítása.

Ha [illegible] keletkezését [illegible] vajon az [illegible] ben: nem [illegible] már [illegible] vagy kitalált szónak [illegible] ez a szó [illegible]

Megtörténhetik. s már gyakran meg is történt, hogy valaki, akár öntudatlanul, egyedül nyelvérzékétől vezérelve, akár tudatosan, hosszabb elmélkedés, tépelődés után, eggy olyan szót talál ki, a melyet előbb sohase hallott s a melyről teljes jóhiszeműséggel azt gondolhatja, hogy e szót ő csinálta; pedig ha jól utána járna, meggyőződhetnék, hogy csalódott s hogy azt a szót már ő előtte más is kitalálta, vagy talán a nép is használta.

Mielőtt tehát valaki a hír szárnyára bocsátja s a nyelv történetkönyvébe be kívánja iratni, hogy ezt és ezt a szót ő csinálta, jól teszi, ha előbb megvizsgálja, vajjon csakugyan úgy áll-e a dolog, a mint ő képzeli magának.

A Nyelvőr áprilisi füzetében eggy nagyérdemű írónk pl. ezeket mondja: ‚Venio nunc .... *Megokolni*. Igen is, kérem, én csináltam'. Nézzük meg, nincs-e tévedés a dologban.

Előveszem Ballagi Teljes szótárát, a melyre mint tanúra, a cikkiró is hivatkozik, s ezt találom benne: **megokol*: jót áll. A *-ból azt látom, hogy tájszó. Megvan-e az 1838-iki Tájszótárban? Csakugyan megvan: *Megokolni*: valamiért vagy valakiért jót állani; s hozzáteszi, hogy Ferenczy János közlése szerint székely szó. Mit mond Kriza? Ő azt is megmondja a Vadrózsákhoz függesztett szótárban, hogy udvarhelyszéki szó. Ezen kívül megvan Fogarasi 1852. évi szótárában, CzF. nagyszótárában, sőt még Ballagi legújabb magyar-német szótárában is.

A cikkírónak nem ezt kellett volna tehát mondania, hogy ‚én csináltam', hanem körülbelül ezt: ‚*Megokol*, udvarhelyszéki szó; értelme: jót áll valakiért. Az irodalmi nyelvbe, változtatott értelemmel, én vezettem be ekkor és ekkor'. A *szemkör*-ről szóltában pedig ezt kellett volna mondania: ‚A *szemkör* szót tudtommal Verseghy használja először a Tudományos Mesterszókönyvben (1826); a Philosophiai Műszótár (1834) is ismeri még; azután feledésbe megy. Én elevenítem föl 1876-ben'.

Qui bene distinguit, bene docet.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A tehetségek veszedelme. Darab idő óta annyit hallom e szót: *tálentom*, hogy szinte meglepő. Nem csak Herman Ottó mondja — neki még azt is megbocsátom, hogy polítizál — hanem mondja eggy fizikus barátom, ki jól beszél magyarul s mondja eggy orvos barátom, ki sohse tudott jól magyarul. Feddhetetlen előéletű emberek, pontos adófizető, békés polgárok mondják, sőt

írják: *tálentom*. Honnan vették? Majd rájöttem, hogy eggyik. elökelő napilapunk fölfedezése az, hogy a *-ság, -ség* nem járulhat igékhez s nyomban tisztában voltam a *tálentom* népszerüségével. Szegény *ságség!*

Mikor ez elméletet először hallottam, eggyszeriben megrendült nyugságom, sőt bizonyos ijedség fogott el: vége a tehetségeknek a magyar világban! De aztán fölocsúdtam s mihelyt elmém zsibbadságát, bágyadságát kihevertem, föltettem magamban, hogy az igazság váltságára fölszólalok. Nem szabad megokolatlan gyülölséggel vagy utálsággal fordulni el világos jelenségektől, sem önkényt adni biráló elménket az előitélet fogságába. Határozott vétség igy járnunk el s a jó szándékot alig fogadhatjuk el kielégitő mentségül. Engedjük át azért feledségnek az elméletet, melynek még imádsággal is hiába sietnénk segitségére s mely bizony mulatságos, sőt, tartok tőle, nevetséges. Ám e tévedés tanulságot is rejt magában: az igazsággal való ismeretség — hiába volna itt minden leplezés vagy hazudság — csak aggság, munka és izzadság gyümölcse; érvényes szabályt, a gramatika e szellemi eleségét, tehát nem sietséggel szövetséges fölszinesség útján, hanem csak vesződséggel, fáradsággal állithatni föl. Ha másként teszünk, az lesz a fizetség, hogy nyelvészeti tekintélyünket elegendő ok nélkül vereségnek, sőt válságnak tesszük ki. Szóval, több lesz a vállalkozás költsége, sőt nyilvánvaló vesztesége, mint nyeresége. De hogy immár végét szakitsam: nekem is kivánságom, szabjuk az elriasztó kritika birságát a kontárokra, de ne bántsuk, a kikre rászorultunk, a *tehetségeket!*

Bánóczi József.

Leleplezés. Van a magyar nyelvnek egy szélhámosa, a ki folyton cseréli köntösét, változtatja alakját; máskülönben igen ártatlan fickó, csupán abban telik kedve, hogy minden percben más formát ölt s igy iparkodik megtréfálni a vele találkozókat, a kik aztán megérnek bossz

Annyiban külön
tesz senkinek s nem
szereti a fényes alka
a zászló-fölavató *ünn*
veszi valami jubileum
vagy ha hire futamod
nagy *ünnepiséggel* zár
el nem maradhat.

. Mindenki ismeri, de az igazi alakját aligha látta valaki; mert néha eggy-ugyanazon alkalommal háromféle formájával is találkozik az ember. Ugyan ki ez a jámbor szélhámos? — Hát az bizony nem más, mint az *ünnepély* úr, a ki megunván a vele eggykelésű *eszély*, *kedély*, *szentély*, *viszály*, *beszély*, *szivély* meg a többi atyafiának rengeteg seregét, azzal áll ki a gyöpre, hogy ő különb legény akar lenni mindezeknél. Vagyis nem kevesebb a szándéka, mint az, hogy ő helyes képzésű szó akar lenni.

Azt hiszem, többeknek föltünt már ama következetlenség, mellyel íróink javarésze a német *festivität* magyar megfelelőjét írja. A hirlapírókról nem is szólok; mert eggy rövidke napihirben én magam négyféle alakban olvastam: *ünnepély*, *ünnepiség*, *ünnepélyesség*, *ünnepség*. Hogy ez az eggy szó jogosítva volna négyféle alakban szerepelni az irodalmi nyelvben, azt legalább is kétlem.

Immár itt volna az ideje, hogy nyelvtudósaink hatósabban lépjenek föl ezzel a szélhámossal szemben. Első dolog volna természetesen megállapítani, hogy van-e elégendő okunk ezt az eggy helytelen képzésű szót kiragadni a többi közül s helyes képzésűvé alakítani. A második tennivalónk az lenne, hogy megállapítsuk, vajjon melyik hát az egyedül jogosult alak, a mit az irodalmi nyelv is aztán elfogadna.

Nem tudom, ki hogyan van vele; de az én fülemet legjobban sérti az *ünnepség*, bár sokan ezt az alakját tartják leghelyesebbnek s eggyik-másik lapunk ezt az alakját fogadta el kizárólagos használatra.

Én azt hiszem, szóképzésileg is ez a legrosszabb alak; mert ámbár van nehány f ő n é v i tőből *-ság*, *-ség* képzővel alkotott szavunk, pl. *barátság*, *emberség*, nemkülönben igékkel képzettek: *birság*, *fogság;* mindamellett legszivesebben képez a nyelvérzékkel biró nyelvész m e l l é k n é v i tőszavakból főneveket az említett képzőkkel, pl. *szépség*, *jóság*, *bölcseség*, *okosság*. Úgy hogy a főnévi szótöveket inkább átképezi melléknevekké, s csak azután függeszti hozzájuk a *-ság*, *-ség* képzőket, pl. *ok-os-ság*, *ünnep-i-ség*.

Az *erdőség*, *mezőség*, *hegység* valószinűleg *erdős-ség*, *mezős-ség*, *hegyes-ség* (hegyes vidék) értelemben alakult az ős nyelvérzék alapján.

Lehet, hogy csalódom, de szerintem az *ünnepély*, *ünnepség*, *ünnepélyesség* s *ünnepiség* különböző alakjai közül az utóbbi leghelyesebb szóképzéstanilag: *ünnep-i-ség*, vagy még helyesebben *ünnepiesség*.

Bodonyi Nándor.

A következetlenség és összevisszaság, a melyet ujságíróinknak a helyreigazítás szemükre lobbant, szomorú, de tagadhatatlan tény; s e tekintetben nem méltatlanul éri őket a megrovás, s a mit e pontra nézve a t. helyreigazító mond, annak minden szavát magamévá teszem.

Máskép áll a dolog azonban a *-ság*, *-ség* képzőre nézve; itt már homlokegyenest ellenkeznek nézeteink, s a szabályt, a melyet a szóban levő képző alkalmazására nézve fölállít, elfogadhatatlannak kell kijelentenem.

Bodonyi nem tagadja ugyan, hogy e képző eggyáltalában ne járulhatna főnevekhez, de alkalmazását csak eggy-kettőre nézve (‚ámbár van nehány főnév') engedi meg; a tény pedig az, hogy minden tárgynév alkalmasan fölveheti, ha az illető tárgynak sokaságát (gyűjtőnév) vagy tulajdonságát akarjuk kifejezni; pl. *nép-ség*, *polgár-ság*, *katona-ság*, *cseléd-ség*, *hegy-ség*, *erdő-ség*, *láp-ság*, *tér-ség* || *disznó-ság*, *kutya-ság*, *marha-ság*, *szamár-ság*, *tréfa-ság* sat.

Hogy pedig az a magyarázata, a mely szerint a *-ság, -ség* képzőnek némely főnévhez járulása csak látszatos, mert eredetileg melléknevekből vannak képezve *(erdős-ség*, *hegyes-ség)*, a nyelvbeli tények figyelembe vétele nélkül szülemlett, saját maga is meggyőződhetik róla, ha eggynehányat e kétnemű képzésekből eggymással szembeállítunk, olyanokat, a melyeknek megvoltát saját vidéke nyelvéből is jól ismeri, s a melyeknek eggyike is másika is más-más, eggymással össze nem téveszthető jelentést rejt magában. Ilyenek: *isten-ség* és *istenes-ség*; *ember-ség* és *emberi-ség (emberies-ség)*, *ura-ság* és *urias-ság*, *anya-ság* és *anyás-ság*, *asszony-ság* és *asszonyos-ság*, *nép-ség* és *népes-ség*, *paraszt-ság* és *parasztos-ság*, *tér-ség* és *téres-ség*, *vér-ség* és *véres-ség*, *köz-ség* és *közös-ség*.

Szarvas Gábor.

Hadastyán. Teremtetett az *aggastyán* képére és hasonlatosságára. De ki volt légyen neki megalkotója, azt csak a Fővárosi Lapok mult évi márc. 14. számából (1893. évf. 73. sz.) tudhattuk meg. Itt Prém József ‚A pozsonyi jubiláns' címmel Samarjay Károlyról, a régi íróról és jogtanárról hosszabb méltató cikket ir, melyből megtudjuk, a mi minket most érdekel, hogy a jubiláns Samarjay, mint minden tollforgató ember a szógyártás korszakában, sok jó és rossz szóval is gazdagitotta az irodalmat s hogy maga Vörösmarty, Toldy és Bajza is ‚nem egy kifejezését elfogadták mint helyeset'.

Igen érdekelne tudnunk, melyek voltak azok az elfogadott új ‚kifejezések'. A cikk csak eggyet említ föl közülük, a *hadastyán* szót, a melyről maga Samarjay így emlékezett meg Prém József előtt: ‚Épen félszázada annak, hogy a *hadastyán* szót alkottam. Az ‚Athenaeum' írótriumvirátusa ezt is akceptálta és elismerésük az 1843. évfolyamban olvasható'.

Megbocsáthatjuk a tisztes és érdemes aggastyánnak ezt az ifjonti szócsintalankodását, hiszen tudjuk, hogy százhuszonöt kiadást ért német-magyar nyelvtanával (Anleitung zur leichten und schnellen erlernung der ungarischen sprache) sokkal többet használt a magyar szellemnek, mint a mennyit e lábrakapott korcs szavával árthatott. ZOLNAI GYULA.

Nincs kész. A lefolyt vitában eggyik-másik hozzászóló azt állítá, hogy ezt eggyformán használja a nép: *nincs kész* és *nem kész*. Én így szoktam mondani: *nincs készen*, *nem kész*.

Megakartam győződni tanítványaim nyelvérzékéről, vajjon ők miként mondanák s általában tesznek-e különbséget e két kifejezés között. Megjegyzem, hogy népiskolában tanítok s tanítványaim a legkülönbözőbb társadalmi állású szülők gyermekei: uradalmi tisztviselők, földmüvesek, iparosok, s uradalmi cselédek gyermekei: az az eggy meg van bennük, hogy németül alig van tán kettő, a ki tudna valamicskét. Anyanyelve magyar valamennyinek.

Nagyon kényes dolog lett volna őket vallatóra venni, mert arról meg voltam már eleve győződve, a mint a t. szerkesztő is megjegyzé hozzászólásában, ha úgy teszem föl egyenesen a kérdést, megbízhatatlan feleleteket kapok. Én azt akartam, hogy öntudatlanul, csupán nyelvérzékük nyomán adják meg a feleletet. Cselhez folyamodtam.

Van az eggyik fajta irkájuk hátsó lapján (Iparos irkák) eggy kis gyermekvers, mely szól a kovácsról. Hangzik pedig eggyik vers-szaka ekképen:

‚Majd huszár jön dérrel, durral:
Hejh, pöröm lesz még az urral!
Mért n i n c s k é s z a fegyverem?
Bácsi, még biz megverem!'

Az egész vers áll hat vers-szakból.

Azt mondtam tanítványaimnak: ‚Édes gyermekeim, én szeretném, ha ezt a szép kis verset megtanulnátok; de jól és folyékonyan kell fölmondani.' Megtanulta és fölmondta h u s z; teljes

szószerinti hűséggel mondta föl valamennyi; de annál az eggy helynél valamennyi hevenyészni kezdett. Az eggyik így mondta: ‚M é g s e m k é s z a fegyverem?' A másik: ‚M é r t n e m k é s z a fegyverem?' A harmadik meg épen készebb volt a vers ütemét megváltoztatni, mintsem nyelvbotlást követni el; így mondta föl: ‚M é r t n i n c s k é s z e n a fegyverem?' De arra eggy sem akadt a ki úgy mondta volna föl: ‚Mért *nincs kész* a fegyverem?'

Lehet, hogy mások más tapasztalatokra jutnának; én csupán mint valóságot akartam ezt említeni. BODONYI NÁNDOR.

Kész van. Esküdni mesterünk szavára a tanítványi ragaszkodásnak becsülendő jele. Azonban szerkesztő uram nem fogja hálátlanságra venni, ha harmadízbeli fejtegetései után is ellene mondok a *kész van*-ról hangoztatott nézetének.

Előbb is kijelentem, hogy multkori észrevételeimnek nem volt egyéb célja, mint tanúskodni eggy részt a *kész van* kifejezésnek előttem is megszokott, nyelvérzékembe nem ütköző voltáról, másrészt elfogadható magyarázatot adni a keletkezéséről. Gondolatban sem óhajtottam, hogy az általánosabb köznyelvi *készen van* kifejezést elejtsük a vidéki *kész van* helyett: ennyire regényes szülőföldem szeretete sohase fog ragadni.

De viszont, hanc veniam petimus, megfoghatatlannak találom, hogyan lehet ezt az annyi oldalról s annyira megbízható főjegyzőktől igazolt szerkezetet mereven bináztatni.

Szerkesztő uramnak csak legutóbbi ellenvetéseire teszek néhány megjegyzést, de legtöbb kifogásomat a Nyelvőri vitak alkalmával már eddig is többször elmondhattam volna.

Vajjon abból, hogy nem mondjuk: Ez az alma *jobb* van, mint ez a más, vagy nem kényelmes volna így beszélni: A jövő hónap lesz-e az nem számít, mivel *nap* van: következik-e ugyan az, hogy a *kész van* is helyes? Hisz a nyelvben sok ilyen kifejezés van, egy-egy szerkezet vagy kifejezésmód egyszerű alkotó részeiből, a miből bárki is tovább képezhet, akár a szokás, akár a nyelvérzék is. Csak helyes ne volna ez a képzés, mivel *kész* nem főnév, hanem melléknév, és így mivel *több*, mint *jobb*, vagy egyéb. Pedig például ez a kérdés: Több-e az nem számít, mivel *szám* van? Következik-e ugyan az, hogy a *több van* is helyes? Ugyanígy a következő is: Ez a kérdés: Mért nincs kész a fegyverem? nem főnév, hanem melléknév, és így mivel *több*, mint *jobb*, vagy egyéb. Pedig például ez a kérdés: Több-e az nem számít, mivel *szám* van? Következik-e ugyan az, hogy a *több van* is helyes? Ugyanígy a következő is:

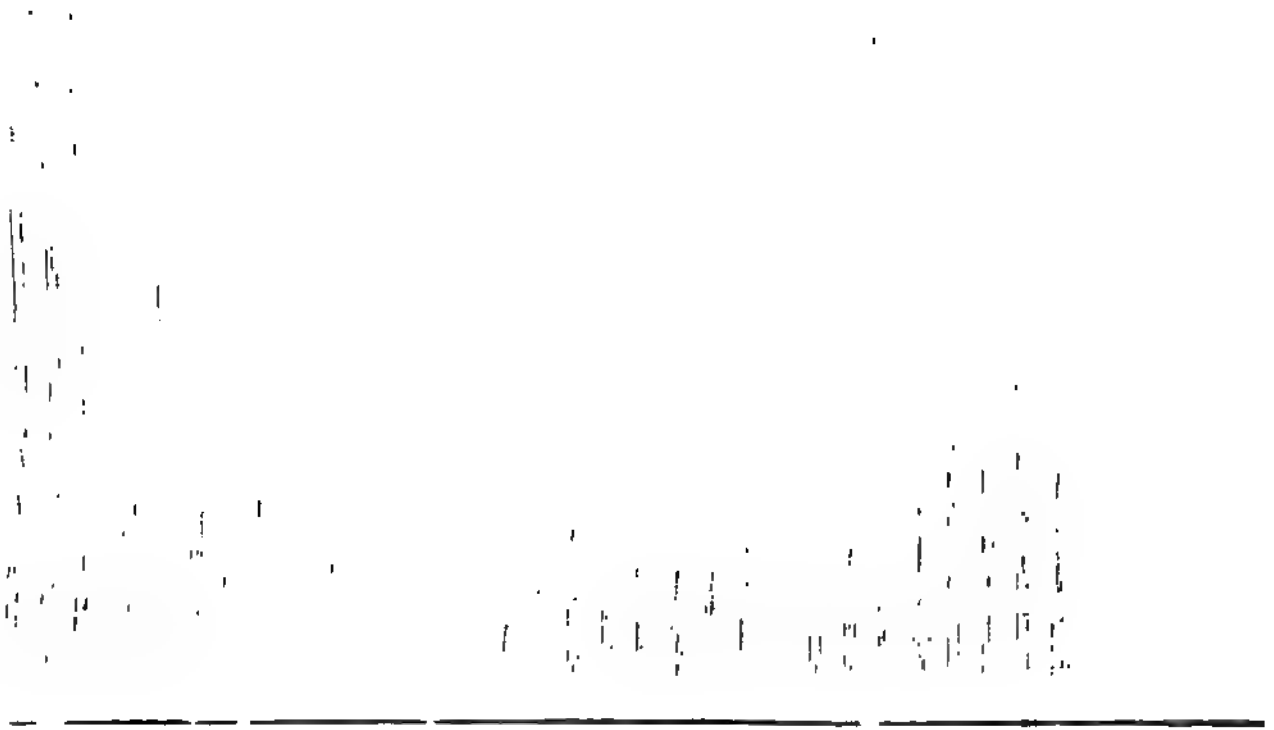

nyelvbeli jelenséget, a melyet én, bármennyire töröm is rajta a fejemet, sehogyse tudok megmagyarázni magamnak.

Azt mondja Zolnai (Nyr. XXIII.172), a *kész van* egészen természetes módon fejlődött megrövidülve a *készen van*-ból. Ha meg akarok győződni róla s két szememmel látni, miként megy végbe a természetes fejlődés, nem kell egyebet tennem, csak bele nyúlnom a sok százra menő példák seregébe s kivennem eggyet belőlük, a melyik először kezembe akad, s a mit tudni, látni akarok, megtudom, megláthatom. Itt van például a *szër* szó, a melynek tizennégy jelentése közt ezt is ott találjuk: ‚vice, mal'. A BécsiC. 90. lapján ezt olvassuk: ‚Utol*szërën* őfiai után az anya és mëgvégezteték'. Ez a régibb korból mutatványkép reánk maradt példa világosan értésünkre adja, hogy hajdanta így beszéltek őseink: ‚Pétör három szërën tagadá meg az urat. Sok szërën méltatlan haraguttam'. De e magán állónak látszó ádatból azt is megtanulhatjuk, hogy a BécsiC. irójának idejében a *szër* szónak önállósága már erejét vesztette s ragja is teljesen lehámlóban volt. A Bécsivel eggykorú Müncheni codex ugyanis már csakis a ragtalan alakot használja: ‚Mentől utolbszër jövének két hamis tanók' (66). De még másfél századon keresztül illeszkedés nélkül áll a *szër*: ‚Utószër szent Szilveszternek veternyén (LányiC. 54). Ezenképen szolgála ez betegnek szent Margit asszon nagy sokszër (MargL 56). Csak az vasáért sokszër megattak volna ötven forintot (RMNy. II.211). A fejedelmet többször százszërnél ellened fel indétottam' (Tel: Fel. 6).

Az ebből levonható tanulság tehát a következő. A nyelvtörténet előtti időkben hosszú-hosszú ideig ez volt a közhasználat: *öt szërën, hat szërën;* a XV. század közepén azonban a gyakori használat következtében a *szër* már teljesen ragvesztetten járul a mennyiségnévhez s vele egészen eggybeforr: *ötszër, hatszër*. Hogy azonban félig érvényben maradt önállóságát is elveszítse s végkép a ragok sorába lépjen, másfél századnyi időközre volt szüksége még végre a hangilleszkedés beállott: s a XVII. századtól

z még figyelembe
ről az eredetibb
gyébkor a kopott
k kerestetnének'
nézve szabályul
a szóknak alak-
jöjjön, s e vál-

tozás nem is ugyaneggy időben mindenütt, hanem helyről-helyre haladva nagyobb eggymásutánokban támad elő. Így a mai *-ból*, *-ből* ragnak eredetibb *-belől* alakja még egész épségében változatlanul élt a HB. korában: ‚ez homus világ timnücé*bëlől*', s mint a ‚vetévê üt ez munkás világ*bëlé*' (= világba) mutatja, bizonyára még önhangzóilleszkedés nélkül járta hosszú ideig, tehát: világ*belől*. S három század leforgása után még forgalomban van, de már önhangzóilleszkedéssel a teljesebb alak: ‚egy tizenkettő*belől* (EhrC. 1), kiterjeszti ő kezeit ez láng*balol* (44); eb*belől* engőmet bódognak mondanak (GuaryC. 31), ez irásoknak bizonság*balol* higgyed (uo.); meny*belől* vellamás szálla (DebrC. 565), ideje volna álmatok*balol* felserkennetök' (358) sat. E teljesebb alak azonban már ekkor kivesző félben volt, s az eggyberántott forma már-már általánossá vált. Így találjuk már az Ehrenfelddel körülbelül eggykorú Bécsi és Müncheni codexekben: ‚ki erede ő zarándoklattyának helé*ből* (BécsiC. 1); levetett hatalmasokat szék*ből*' (MünchC. 109).

A további tanulság, a melyet a föntebbiekből levonhatunk az, hogy az analogia hatása csakis az oly használatra terjed ki, a mely közszájon forog. Míg pl. a *-szërën*-ből rövidült *-szër* ragon a gyakori használat következtében végbement az önhangzóilleszkedés: ‚egyszer-más*szor*', addig a ritkábban használt *-szërű* mind e mai napig sem idomulhatott át: nagy*szërű*, ok*szërű*, nem pedig nagy*szorú*, ok*szorú*. Az eredetibb *-szërën* raggal teljesen ugyaneggy értékű működést végez a *versën* és *ízben*, pl. ‚Akkor megbékéllett eggy versen (= eggyszer ErdTörtAd. I 139). Az katonáknak egynehány versen (= egynehányszor) parancsoltam (MonTME. V.308). Minden esztendőben három ízben (= háromszor) innepet illjetek (JordC. 59). Üté az kősziklát két ízben' (= kétszer Kár: Bibl. I.139); de minthogy csak gyér használatnak örvendett, a *-szor*, *-szer* analogiája teljesen érintetlenül hagyta mind a kettőt és se kopást se hangzóilleszkedést nem hajtott végre rajtuk.

Ismerve immár a természetes fejlődés menetének s az analogia hatásának föltételeit, s tudva azt a semmiféle hiteles adattal eddig meg nem cáfolt tényt, hogy az összes irodalomban egész a legeslegújabb időkig a *kész van* használatnak sehol semmi nyoma sincs s hogy még a ma is élő nemzedéknek számos tagja megütközik alkalmazásán; valamint tudva azt, hogy a *készen van* épen nem tartozik ama mondások sorába, a melyek nagy-sűrű s mondhatni mindennapi használatban volnának, hogy tehát a szóbeli szerkezetre analogiául szolgálhatott volna: arra kérek határozott és

világos feleletet nyelvésztársunktól, mondja meg nekem s másoknak is, minő lappangó csodaerő az, a mely itt alig nehány rövid év alatt oly változtatást vitt véghez eggy kevésbbé használt kifejezésen, még pedig ugyaneggy időben az országnak különböző s eggymástól távol eső pontjain, a minőnek létrejöttére a minden nap közszájon forgó mondásoknak több száz évet megközelítő időre volt szükségük?

Ha ezt meg tudja nekem magyarázni, föltétlenül megadom magamat.

SZARVAS GÁBOR.

Agarad magammal: ‚Borsszem Jankó 1878. IV.1. oly tréfás kitétel, melynek analogiája a nyelvben nem akad', mondja P. Thewrewk E. az Arany Aristophaneséhez való Glosszáriumban 288. Pedig ez a tréfás analogiás képzés úgy látszik meglehetősen járatos a közbeszédben, én legalább többször találkoztam vele: ‚Egy pár ezer forint, a mit ő *cigányod* magával bizonyosan bekapott volna (Üstökös 23 : 331). Annak minden paraszt tartozik az útból kitérni akár hány *ökröd* vagy *lovad* magával legyen is' (Jókai: Rab Ráby I.33).

Jó volna, ha gyűjtőink megfigyelnék ezt az érdekes jelenséget.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből.

Tekintetes Úr! Becses felhívása folytán a mellékelt lapon kimutatott tájszókat megismertetés végett van szerencsém a menynyire lehetne felhasználni a Magy. Nyelvőrben beterjeszteni: de más oldalról szerencsének nem mondható, kivált néptanítói részről, mint kinek egyik legfőbb feladata, a tudomány és miveltség terjesztése, ismertetése a nyelv csin- s binjainak, mert annak mennyire csak ereje engedi, a tiszta valódi s nyelvtanilag kifejezett beszéd irálygyakorlat betanitása egyik fő kötelme.

Mert a néptanító hivatása, s a népiskola érdeke annyira össze van forrva azon nép sorsával és érdekével, melynek körében él és működik, hogy neki minden alkalmat felkell használni a folytonos közrehatás előidézésére. Igen, a hivatását átérezni képes tanító, teljes tudatában kell, hogy legyen annak, hogy ő egyik leghivatottabb tényezője annak, hogy népe nem csak anyagi, de

leginkább szellemi előhaladása, és ennek folytán jólétének is; tudatában van annak, hogy tiszta, nyelvtani érzékű, beszéd és irás, tapasztalatokkal teljes tudományával a népiskola által közvetve a népnek — különösen szellemi érdekeit előbbre vinni tartozik, — mert a magára hagyatott nép elmarad mindenben, s nem haladván semmiben, még anyagilag is napról-napra szegényedik.

Szegény lesz körében, szegény még nyelvében is.

Az elszegényedett nép pedig nem fog törődni semmivel, érzéketlen lesz minden iránt, sem testét sem lelkét nem mivelheti.

Mi természetesebb tehát, hogy midőn a nép nyelvén forgó tájszók mikénti használhatása, vagy esetleg végmegsemmisítése jő, vagy jöhetne kérdés alá, vádolhatja magát, minden a nép élén álló miveltebb osztály, de különösen maguk a tanítók, hogy mért nem hatottak oda már jó régen, hogy a helytelen kifejezések szóban és irásban végleg kiküszöböltessenek a nép úgy családi mint közéleti nyelvjárásából.

(Lehet-e a M. Nyelvőrnek ide hatni sikerrel???)

És mégis úgy van! hogy semmi sincs e tekintetben rendben, sok kivánni való marad hátra, s fájdalom, a későbbi kor nagyban okolni fogja a nép élén állókat, s a népnek tanítóit hogy kötelességeiket mennyire elmulasztották.

Bár az e téreni munka nagyon hálátlan és kevés sikert mutathat, mert a kérdéses tárgyaknak végleges kiküszöbölése sokszor a lehetetlenséggel határos.

Vagy az is meglehet, hogy az anyagilag szegény, folytonos életnehézségekkel küzdő tanítónak nincs már annyi türelme és fizikai ereje hogy e tárgyat szem elől nem tévesztve folytonosan ostromolhatná példa és tanítással ellene működhetnék minden nemű nyelvi kinövéseknek.

Nagy mértékű behatása van a nép mivelése elhanyagolásának, azon körülmény, midőn mind az állam mind az egyházak egyiránt negligálni látszanak a nép oktatására állított szegénységgel küzdő néptanítókat, anyagi helyzetük csak némi javításával is keveset gondolván, a haza népeit naponként engedik a régi kovászban pesvedni — nem segítenek, mint főtényezők azoknak nehéz munkájokban. — Sajnos, hogy e tárgybani esedező kérelmek még eddig sikerre nem vezethettek, s talán nem is vezethetnek soha.

Innen van, hogy gyakran maguk a népnevelők között találhatunk szellemileg elhanyagolt existenciákra, úgy annyira, hogy

épen még napjainkban is, a nagy Orosházán az iskola-fentartó közeg a gyapárhalmi pusztára egy napszámost fogadott be rendes tanitóul, talán azért, hogy legyen a nemzetnek egy igazi napszámosa.

Hát még csak a közel multban is mily viszásságokat láthattunk a tanitók miveltségi elmaradottságában, sajnálattal bár de kénytelen vagyok az igazsághoz s a valódi tényálláshoz hiven ide mellékelni egy hivatalából ezelőtt 33 évvel elmozditott szegény szellemű néptanitónak felfolyamodását a kecskeméti fényes egyházi hatósághoz, mely felfolyamodással nyilvánossá tette szegény pária azt, hogy ős Magyarország — mivel barbár ország — ellenségei szemében, mennyire lelkesül a nép neveléséért.

A felfolyamodás szórul szóra igy szól:

„Tekintetes főtisztelendő Úr!

Bizonyossan nem rég vót hogy az hivatalombol kieszközlötek, tuni való hogy aszt nem érdemletem, a mint a Katona Ferencz sógor úr is megmongya ha rá kerül a sor, de még anyit mondok, hogy töben is álnak meletem, mi óta a Kieszközöltetésem által a hivatalombol kineveztetésem Megtörtént, azóta nem tom az eszöm másfelé indítványozni, émmán tróbátam töb mesterségeket, de egyikel sem vagyok anyira megelégedve mint a tanitósággal nem tom minek hoznék fel töbokot, ebül láthatja a ki nem bolond hogy nem én vagyok a Kalak, hanem a Kalakk a Beregszászi, Megrontoja bizonyosan mert a kalakkék ránkorbol áskálottak ellenünk e szerint kérem magamat a hivatalom befedezésére a Kecskeméti városi egyház által meghivatni má most maradok jó akarójuk adig is mig egymásthivatal szerint élvezhetjük.

B.....i Dániel mk.“

Eddig a folyamodás, de mivel én már a térből kifogytam, Tekintetességedtől becses elnézést és bocsánatért esdek, csekélységem szolgálatát továbbra is felajánlván, kitünő tisztelettel vagyok

Tekintetességednek kész szolgája N. N.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Krisztus-mondák.

Rest többször fárad..

Bioñ Szëmpe[i]tër së v[a]ót jobb á diâkne[i] vâsznânâ; [e]ő së sokvál v[a]ót külömb á többi emberëkne[i], mikor me[i]g Krisztus ur[a]ónkval itt á f[e]ődön jârt; mer hogy ím [e]ő is csák olyáñ lustá v[a]ót, miñ mindeñ mágyár embër.

Ëccër, mâ nem tom, mikor v[a]ót, csák ász tom, hocs csërësnyee[i]rés idejë v[a]ót, Krisztus ur[a]ónk Szëmpe[i]tërvel válámi vârâsbá mënt. Á hogy mëndëge[i]lnek, hât ëccër csák mëllât Krisztus ur[a]ónk ë krájcârt á porbá. Ászongyá Szëmpe[i]tërnek, hogy

— Te Pe[i]tër!

— Hállom uram teremt[e]őm.

— Ne[i]z csak, ë krájcâr. Vët fël, tëdd el; j[a]ó lëssz válámire.

— De mâ urám teremt[e]őm, e[i]n bioñ ë krájcâre[i] lë nem hájlok, há ot márád is.

Krisztus ur[a]ónk nem sz[a]ót semmit, csák sze[i]pen lehájlott á krájcâre[i]; fël is vëttë, el is tëttë. Osztâñ ode[i]b mëntek. Âtmëntek á vârásoñ, á hol Krisztus ur[a]ónk á Pe[i]tër tuttá ne[i]kű vëtt á krájcâroñ ëggy ásszontú csërësnye[i]t. E[i]peñ szâzát áttàk.

Mikor osztâñ ki e[i]rtek á vârásbú, Krisztus ur[a]ónk, á ki minde[i]g elű jârt, álättombá elejtëtt ësz szëm csërësnye[i]t, osztâñ hâtrasz[a]ó Szëmpe[i]tërnek:

— Te Pe[i]ter!

— Hállom urám teremt[e]őm.

— Ne[i]sz csák, de sze[i]p csërësnye. Vët fël, ëd mëg!

Szëmpe[i]tër, hogy ím ëk kicsit nyálânk is v[a]ót, bioñ lëhájlott; fël is vëttë, mëg is ëttë sze[i]pen.

Ode[i]bbád ëk kicsit mëmmëg csák elhájit Krisztus ur[a]ónk ësz szëmet, osz visszász[a]ó Pe[i]tërnek, hogy vëgyë fël. Ám mëg fëlvëszi, mëgëszi.

Igy mënt ez oszte[i]ng, mig á szâz csërësnye[i]be tártott. Mikor mâ á szâzádikát is fëlvëttë Szëmpe[i]tër, osz mëgëttë, ászongyá neki Krisztus ur[a]ónk:

— No lâzsd-ë Pe[i]tër. Ázê[i] áz ëk krájcâre[i], á mit mutáttám nekëd, lusta v[a]ótâ ëccër lëhájláni, mos mëg szâszszor hájlottâ lë e[i]rtë; mer hogy ím ázokát á csërësznyeszëmëket e[i]n vëttem ázon áz ë krájcâroñ, osz csák áze[i] doptám el, hogy mágád is âtlâzsd, hogy ‚rëst többet jâr, fösve[i]ny többet k[e]őt'; mëg ‚a ki fárât emelinti, szâjât e[i]zeliti'..

(Gömör m. Váły.)

Mikó Pal.

Népmesék.

Ki mit kapott az istentől.

Megy a török az ur Jézushoz:
— Uram! add nekem a szentfődet.
— Na jó, hát legyen a tiéd — felel Jézus.
Indul azután a német:
— Uram! add nekem a szentfődet.
— Má nem adhatom, me a töröknek adtam.
— Hm, hm, szép dolog.
— Na jó, hát legyen a tiéd a szép dolog.
Nem haggya annyiba a magyar, felkerekedik osztán megy egészen a Jézus trónusáig:
— Uram! add nekem a szentfődet.
— Má nem adhatom, me a töröknek attam. Többen is kértek, de senkinek se attam.
— Hm, hm, nagy dolog.
— Na jó, hát legyen a tiéd a nagy dolog.
De a zsidó sem haggya a koncát, felszedi a sátorfát, meg a csomó puját s megy az urhoz:
— Uram! add nekem a szentfődet.
— Má nem adhatom, me töröknek igértem oda. Ne is háborgassatok, me senkinek se adhatom már.
— Hm, hm, cshupha csholas.
— Hát legyen a tiéd a csalás.
Ezér van az, hogy a nagy dolog mingyá a magyar nyakába szakad, a szép dolog meg a németébe; a szentfőd a töröké; de a csalás a zsidóé.

(Szatmár m. Patóháza.)

Bartók Jenő.

Tréfás versek.

[Egy csomó mátravidéki közleményt kaptunk, ezek közt az alábbi versikét, a következő levél kiséretében: ‚Tiszteűt Nagy-gyaó uram! Lucca szêki eü kiészűtt; ágyuk a urat! Az ên írásom is eü kiészűtt; tudom, hogy eü kanyarêttya a áldaóját ezêja macska kaparásê. A pënnám hëjányos, më az öreg tanitaó (az apáin volt, nyugtassa az isten), honnem jaó esik a beteö. Hát engedeömet instálok; maj mëgy a többi is, ha eü kiészű; aggyig sziggya a paostát‘].

Rêdën, Tagsán a vargák ködmönt köszörűnek,
Puszta-Szikszón eger mëntêt fűrészőnek.
Lám Kókán a lëncsêt kêccër is më étték,
Ezt a gyöngyösiek më is irígyêték.
Szëgedën a gombócát gereblyêvel tollyák,
Fêlëgyházán a savaót karáóba aggattyák.
Jászbërényi malomba verebet patkaónak.

(Zagyva vidéke.) Ruik László.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csátló: szoritófa. ‚Úgy râ ütött á csátló á máznà csontomrà, á hogy á kocsi ëggyet fordút, hogy mingyâ eltört á lâbám‘.

csátrà: lompos vagy kósza nő gúnyneve; néha: szajha. ‚Te kis csátrà! màrággy vesszteg, mer jó râd hânyok.

csátrángos: kósza, lompos.

csátrángol: kószál, csatangol. ‚Hol csátrángótâ á zegêsz dêlutân, te náplopó, te?‘

csáttog: fölver. ‚Lëhetelen vót tisztân elgyünnöm; mindenfelű csák úcs csáttogott fël á sâr á ruhâmrà.

csáttogós epër: földi eper, mely szárárol leszakítva csattanós hangot hallat.

csâvá: kukoricafosztás, -héj, -hántás. ‚No gyerëkëk, siessetëk mëgfosztàni még eszt á pâr csőt, osztân râ âgyázunk á csâvârà‘.

csâvâl: csóvál, a fejét lógatja. ‚Báj ván! Az öreg ëggyre csâvâtà á fejit‘.

csebogár: cserebogár.

csëcsëtka (csacsatka): kenderike, pirosfejű kis madárfaj. Tót szó (n.).

csehël: csahol, zsennyëg (a kis kutya). ‚Nem hallottâk, hocs csehëlt á Tiszà, êre jârtám tënnàp êccákà‘.

csëk: hím ivarrész. ‚Kösse'k kötelet á csëkire ánnák á bikânák, máj nem râncigâllya úgy. Fájtattya szegên ló á csëkit, ázê rúg úgy‘.

csékly e, csékly ês: hibás kezű. ‚Áttá cséklyêjë, mêg ő mongyá, hom mëvver‘.

cselêd: családtag. ‚Nágyoñ sokâ jâr áz áz ên cselêdëm, á Jáncsi, pegy á menyem, á felesêgi ályig győzi várnyi. — De szêp ráj; mennyi sok cselêggyi van; ályig fêr ebb' á kis köpűbe‘.

csëmbők: 1) bármiféle gubanc; de rendesen 2) a ló befont sörénye végén lógó szalag vagy szíj görcs. ‚Ugyáñ fêselkëggy mëm má te; iszen csupa csëmbők á hájád. Ki fősztë eszt á hámulyât; de csëmbőkös. — Mêgis szëbb á mi lovônk, mer ánnák selyëm á csëmbőkje‘.

csëmëllik: csömörlik, roszul lesz a ételtől. ‚Montám ugyë, hogy në ëgyê ánnyit, mer jód mëccsëmëllesz‘.

csëmëlyke: kék darázs, poszméh (?). ‚Vigyâzvá jârj ârá, hogy mën në csipjon á csëmëlyke. — Hât csíp áz? Isz ên ász hittem, dongó lêgy‘.

csëmmed: tapad, fogódzik. ‚Nem is êrzed, hogy beléd csëmmett áz á kullàncs — Ugy râ csëmmed áz embërre, mind a kullàncs‘.

csëmmeszkëdik: kapaszkodik. ‚Në csëmmeszkëggy árr á kötelre te, mer há lëszákájtod, mëvverlek. Ugyáñ në csëmmeszkëggyêk râm‘.

csëmmeszt: biggyeszt, függeszt. ‚No te kályóká, hová csëmmesztëtted mâ mëgint ászt á tárisznyât‘.

Mikó Pál.

Kiskunságiak.

p a j z á n: facér; nincs foglalkozása, állása; maga szabadjára van. ‚A csikóm nem vót a saraglyához kötve, csak ugy pajzán módra eleresztve; el is keverödött a vásárban'.

p á l m a f a: jegenyefa. A j e g ö n y e fa itt terebélyös. Az ezüst levelü nyárfa itt: f e j j é r n y á r f a; a rezgő nyár meg: f e k e t e n y á r.

p a l ó k a: fából összetákolt l i b i c k-helyettesitő. (L i b i c k: szögekből vagy sündisznó bőrből csinált eszköz, hogy a bornyú ne szophasson tőle). Négy hegyes csákóra áll. Közepire jő a bornyu orra. A gulyás sajátkezüleg fábrikálja.

p a m p o g: 1) beszél. ‚Mit pampoksz örökkë? P a m p o g v a beszél az öreg, fogatlan embör, a ki a hamut is mamunak mongya'; 2) pipázik; de úgy, hogy nagyon sokat pöfög vele, mégis majd elalszik a szájában.

p a m p u l a, p a p u l a: száj, a ló szája.

p e l l ö g e t: lassan, gyöngéden ráz. Az asszonyok, mikô melegük van, mögpellögetik a szoknyájukat. ‚Në pellögesd máñ azt az abroszt, türd össze!'

p o r c f ű: bruchkřaut.

p r ó s t y a: léckerítés (Szatmárban recekerítés, stahétli).

p u c o k: vakondok.

p u c k o s: csombókos, csomós, c s o m o r o s, mintha a bőr alatt pucoktúrások lennének.

p u d v á s: korhadt, reves, rehült; a taplós almát is pudvásnak mondják.

p u k h a s: pókhas, pocakos.

r á p ö t t ö n t. ‚Në csak pöttönd azt a lovat, hanëm üss rá'.

r i d e g: szabad, kijáró, magló (marha).

r u c c a n, á t r u c c a n: nagy hirtelen átmegy valahova.

r u p a: ripacsos, rücskös, himlőhelyes.

r ü c s k ö s: ripacsos, himlőhelyes (Szatmárban a. m. bircsós).

s i k á r: valami zsurló gyökere. Ezt kiássák, összekötik s ezzel sikájják az edényeket.

s i k a r i: sovány, szikár; s i k a r i s z ő r ű állat, a melynek nem bodor a szőre, hanem egyenes, mint a síkár.

s i l i g ó: ilyen a búza, ha a rosta átejti; siligó a könyér, siligó minden, a mi sovány, hitvány, így a sívány, a sívó homok, a sivatag is.

s ú d u l: magasra följön; pl. ‚Fősúdult már a nap. Ugyan fősúdult ez a gyerök!' — ezt csakis suhancra, suttyóra mondhatni, a ki hirtelen jót nőtt.

s u r j á n b a n d i: eszelős.

s z é l b a l l a n g ó: a szappangyökér virága, mikor megszárad; Szatmárban, Szabolcsban ugyanez: f á t y o l v i r á g.

t ü s k e s b a l l a n g ó: ördög szekér, boszorkánykerék.

t á b ë r n y á s: szana-szét álló; pl. az asszony mellén a ruha.

t á n y é r r ú z s a: napraforgó.

t a s l i: pofon.

t i m p o r á l: összehivogat, gyüjt. ‚Holnapra kapásokat timporájj! Összetimporájja a népet'.

t o r z a s-b o r z a s: torzon-borz.

t o r z a s, t o r z o s: fölálló hajú.

‚Egész ujañ torzos vót a Bënyák, mikô fölakasztották'.

fő t o r z a d t a haja: égnek meredt rémültében.

t o r z s o n g, t o z s o g: hemzseg. ‚Torzsong a nép a piacon'.

b e t r o p á l: berúg, megrészegszik.

v a d a r á s z: halat, bogarat, vadat keres. ‚Vadarász a kacsa a vizben'.

v a l a g: dutyifaros, dutyivalagas.

v í g á l y o s: ritka; más vidéken r i g á l y o s.

v ö c k ö m, s z ó g á m, c s e l é d ő m, a p r ó s á g, b a g ó m (bagoly): mind megszólító, becés neve a gyermekeknek.

z a t y a t o l, z e t y e t ö l: zöcsköl.

z s u f a, z s u f i, z s ú r m ó: zömök. ‚Zsurmóbb még a bátyjánál is'.

(Halas.)

Komjáthy Sándor.

H e g y a l j a i a k.

a c i, h o c i, a c i d e, h o c i d e: add ide, hozd ide.

a g y a l. A búzakévét szokták a tusájára fölállítani és a csépel a fejét jól elverni, hogy a szemje kihulljon, ezt a műtétet jelzik az a g y a l szóval. Átvitt értelemben: valakit jól elpüföl.

á k o m b á k o m: a csunya írás, vagy a kis gyermek írta alaktalan firkálás.

á l b o v á l: álldogál, bámészkodik az uccán.

á l t ó h e l y, ü l t ő h e l y: álló, ülő hely, ‚Áltó helyibe csak nem tört el a korsóm? Eggy ültő helyén megevett eggy fél kenyeret'.

a m b i t u s: tornác v. folyosó, kivált ha oszlopos, kerítéses.

á s p i s k i g y ó: a hamis aszszonyra mondják.

á t a l: restel, szégyel. ‚Nem átal ilyen ruhában templomba menni'.

meg á t a l k o d o t t: javíthatlan, rossz (ember).

a t r e c: levélcím.

b a c s i s z t a. Ezt az eszközt a szekér tengelyeire szokták tenni a levett oldal helyébe, a midőn is a lőcsök helyett az oldaldeszkát a bacsiszta négy rakoncája tartja.

b a c s ó: a juhász számadó.

b a k a f á n t o s: önfejű, akadékoskodó ember.

b a k f i n g, b u c k o m b á r é: bukfenc.

b a k ó c á l a ló, midőn a fejét nyáron a melegben le- s fölhányja.

b a l a f á n t; szőlőfaj neve.

b á l v á n y: a szárazmalom keringőjének tengelye,

b a m b a: hülyeforma, gyámoltalan.

b é c é z: a gyermeket kényezteti, gondozza.

b e f ű t n e k i, b e f i z e t n e k i: valami ügyben nem marad adósa, kárt tesz neki sat.

b e n y a k a l: becsíp, berúg.

b e t y á r - p á j i n k a: közönséges pálinka.

b i k f i c: csacsi, szamár, ostoba.

b í r k e: 1) barkavirág; 2) bárány.

b o b á j k a: karácsonyi sült és főtt tészta, diónagyságú darabokban, mákkal, mézzel vagy zsírral készítve.

(Tokaj.) Demjén Kálmán.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. **I. A magyar nyelvnek eredete** és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. **IV. A népnyelv és a** nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, **helyesirás. II.** Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai IV. A szófejtés. V. **A ragozás. VI. A mondattan.**

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

☛ **Fél évre nem fogadunk el előfizetést.** ☚

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 JÚNIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. VI. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Oldal

A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 241

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 247

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 251

A slavóniai nyelvjárás. *Balassa József* 259

A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 267

Helyreigazítások. Magyarázatok:

Redő. *Szarvas Gábor* 274

Mafla. *Szarvas Gábor* 275

A Kossuth név. *Szigetvári Iván. Szarvas Gábor* 276

Külföldi magyarok. *Bdnóczi József. Volf György. Pruzsinszky János. Szarvas Gábor* 277

Népnyelvhagyományok:

Szólásmódok. *Mikó Pál* 281

Hasonlatok. *Szőlgyény Ferenc* 282

Krisztus-mondák. *Mikó Pál* 282

Néphiedelmek. *Herrmann Antal* 283

Tréfás versikék. *Istvánffy Gyula* 284

Tájszók. *Mikó Pál. Dézsi Lajos. Vörös Balduin. Demjén Kálmán* 284

Népmondcok. *Ladányi Béla* 288

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr“** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő és kiadó-hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. JÚNIUS 15. **VI. füzet.**

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

I. Hol a hiba?

Szomorú tény, de úgy van, a hogy nyelvünknek eggyik éber szemű őre már évek óta Kasszandra hittel és szájjal hangoztatja: nyelvünk fenekestől ki van forgatva eredetiségéből, csak úgy hemzsegnek benne az idegenszerűségek, mondatszerkezetünk összevisszája majdnem határtalan, szórendünk általános bomlásnak indult, s hogyha e rohanva haladó romlásnak útját nem szegjük, a gyom és dudva eggynehány évtized alatt annyira elszaporodik s oly mély gyökeret ver, hogy kiirtására többé gondolni is alig lehet.

A kinek nyelvérzékét művelődésünk kozmopolitikus iránya valami szerencsés véletlen folytán meg nem rontotta még, a ki nyitott füllel hallja a körötte hangzó „művelt magyar beszédet,“ s nyitott szemmel olvassa a fölpezsdült magyar irodalom számot tevő újabb termékeit: a föntebbi sorokat nyelvünk mai állapota nem is fölötte sötét megfestésének fogja tartani.

A mi eddig nem volt, a minek megalakultát vágyva ohajtottuk, van már **irodalmi nyelvünk**, egy „teljesen kifejlődött, a többi dialektusoktól élesen különböző nyelvjárása a magyar nyelvnek,“ a melyen beszélnek a képviselőházban, a főváros úgynevezett irodalmi estélyein, a szalonokban, a kávéházakban, az uccán: szóval mindenütt, a hol az életviszonyok a műveltség elemeit érintkezésbe hozzák: a melyet tanulnak a tankönyvekből, az iskolában, a melyen írnak néhány parasztnak maradt kivételével a mai magyar tollforgatók, költők, tudósok és a melynek legigazabb s legszebb kifejezői. műveltségünk mindennapi kenyerének ez élesztője, a hirlapok.

Csakhogy ez a dialektus nem úgy fejlődött, mint a hogy mi gondoltuk, a hogy kívántuk s szerettük volna. Ez az „irodalmi nyelv“ nem az összes nyelvjárások egymásra hatásának eredménye, s legjelentékenyebb rétegét nem azok az elemek alkotják, melyek az összes nyelvjárásokban közösek,“ mint a hogy Simonyi

a z i r o d a l m i n y e l v fogalmát meghatározta. (A magyar nyelv I.237); nem támaszkodik a magyar i r o d a l m i h a g y o m á n y o k r a, az Aranyok, Vörösmartyak léleknyitó beszédére, nem táplálkozik a népnyelv öröktiszta forrásvizével; ez a nyelvjárás tisztán-pusztán a német kultúra, közelebbről a német zsurnalisztika emlőin nőtt naggyá, belőle merítette divatos szabású stilusának minden sujtását; eggy szóval, német gondolatoknak, német gondolkozásmódnak r é s z b e n magyar szavakkal való kifejezése. A s z ó részben még magyar; a másik rész görög szó, latin szó, francia szó, soha nem hangzott szó, mind német átirásban s német szó az eredeti köntösben; úgy hogy ha ez az idegen szavakkal való pompázás a mai arányában növekszik, eggy emberöltő multán a magyar irodalmi nyelvben írmagul se akad majd eggy igazi magyar szó; szellemére, belső valójára pedig már is annyira elváltozott, hogy szinte alig ismerünk rá benne az édes anyja vonásaira.

Hálás dolog, sőt kötelességünk volna már eggyszer ezt a nyelvjárást is, úgy mint a többit, minden ízében kiismernünk s eltérő sajátságai föltüntetésével rendszeresen leírnunk, hogy így eggy eggységes képben látva kézzelfoghatólag elénk táruljon, milyen fertőbe sodródott a magyar nyelv s mennyire letért a fejlődés természetes és helyes útjáról. Mert a nyelve szeretetében megfogyatkozott, iránta közönbössé vált nemzedék csak vak tüzi lármának hiszi a mi néha-néha való följajdulásunkat. Mert az egészében beteg test látásához szokott szem meg se ütközik már az eggyes senyedékes kelevényeken.

Pedig-pedig éltető gyökeréig beteg az egész test. A nyelvújítás szertelenségeiből nagyobbára kijózanodott nyelv megint tilosba csapott, a más rétje termette mérges dudvák izmait sorvasztják, erejét aláássák s henye fölsevevésünkben észre se vettük, mikor a baj íme a körmünkre égett. Itt a sürgető ideje, hogy legjobb erőnkkel s akaratunkkal lássunk a gondolkozóba ejtő baj gyökeres orvoslásához. Értsük meg a bajnak mivoltát, fürkésszük ki eredetét, derítsük föl ható okait, és én hiszem, hogy eggy kis jóakarattal, ügyszeretettel könnyen megtaláljuk a lábraállító, gyógyító füveket magának a magyar nyelvnek tele-gazdag füveskertjében.

Önként föltoluló kérdések: honnan a nyelvérzéknek ez általános eltompulása; honnan az irodalmi nyelv erőtlensége, gondolatárnyékoló kifejezésekben· megfogyatkozása, idegenszerűségekben tobzódása; honnan a nyelv iránt általánosan nyilvánuló lanyhaság,

közönbösség; szóval, h o l a h i b a? Kisértsük meg e kérdésekre megfelelni.

Ha a nyelv közel-időnkbeli fejlődésére visszatekintünk, az első mozzanat, a mi szemünkbe ötlik, hogy az irodalmi nyelvnek e nagymértékű elsekélyesedése, elkorcsosodása a kieggyezés óta fölpezsdült hirlapirodalom megindultával összeesik s ereje hanyatlásában lépést tartott annak rohamos növekedésével. Bátran kimondhatjuk, a mostani nyelvbeli állapotnak szülő oka első sorban a h i r l a p o k, a melyek kezdettől fogva mind maig az előrehaladott német szomszéd után indultak, attól tanulták mesterségük fogásait, abból táplálkoztak, azt utánozták külső-belső berendezésükben. Ez általános hatás, s az eggy nyomot járó munkások szaporodásának természetes következménye volt a hirlapírói k ü l ö n n y e l v megalakulta, a mi minden kifejlett mesterségnek természetes folyománya.

Csakhogy ezek a munkások nem mindíg a kellő rátermettséggel, fölkészültséggel látták el tisztüket, a folyton szemük előtt álló idegen minta s a hamar-munka kényszerítő volta megingatta természettől amúgy is gyönge nyelvérzéküket; a meglepő újságok hajhászata elnyomta a gondolatkifejező eszköz iránt való éber gondot; a ‚hogyan' mellékesnek látszott szemükben, előtérbe nyomult a ‚mit'.

A napszámos munka magával hozta a nyelvvel szolgamódra való bánást s a sajtó nyelvébe seregestül fészkelték meg magukat a legkirívóbb idegenszerűségek, jóval meghaladva mindazt, a miről Kazinczy és iskolája valaha álmodott.

S nehogy azt gondoljuk, a mai állapot s a Kazinczy törekvése közt belső szellemi kapcsolat van, hogy csak f o l y t a t á s a vagy épen betetőzése volna az ő fáradozásainak, s a mai írók reá mint mesterre hivatkozhatnak. Korántsem.

Kazinczyt céltudatos szándék vezette megtévelyedésében is s szépérzéke ragadta túlzásokba. Magyartalanságai nem eredetijének át nem értéséből erednek, hanem abból a buzgalmából, hogy ő nem csak fordítani akarta az eredetit, hanem egyenesen utánzására törekedett, az idegen nyelvhez kötött kifejezésbeli sajátszerűségeivel, mondatalkotásával, sőt hangzásával. ‚Ne csak *azt*, hanem *úgy*'! — követelte, s igyekezett előljárni példájával. Vezérgondolata volt: ‚a nyelvrontás' szükséges mindenhol, a hol a nyelvet müvelni akarják. Ő az idegen virágok átültetésében érdemet látott s a nyelvnek tett hasznos szolgálatot. ‚Idegen kecsek-

nek' tartotta, a melyekhez szerinte úgy hozzá fog szokni szemünk, hogy magyar kecseknek fogja nézni. Éles-elméjűségének nem utolsó bizonysága, hogy ennyire a jövőbe látott.

A mai irodalmi nyelvben csaknem eggytől-eggyig megtaláljuk az ő idegenszerűségeit. Csakhogy ezek nem az ő vezérnyomán burjánoztak föl. A mi nála müvészet számba ment, s megtévedt szépérzékének sugallatából fakadt, a mai íróknál gondatlanság, lelki henyeség s nyelvnemtudás következménye. Nem követői, tanítványai Kazinczynak, nem az az emelkedett szempont irányozza áldatlan munkásságukat, hanem erőhíjjas munkások, a kik nem utánozzák példaképüket, hanem gyarlón, lélek nélkül másolják.

És a mint a hirlapok a nemzet mind nagyobb és nagyobb rétegének lettek mindennapi, a nagy résznek pedig egyedüli olvasmányává, azon arányban terjedt el sajátos nyelve is a müvelt társadalmi körökben minden fonákságaival egyetemben; úgy hogy ma már alig van író, a ki e sorvasztó hatás alól szabadulni tudna. alig van könyv — szépirodalmi, tudományos, iskolakönyv —, a melyben bokrostól ne találnók a sajtó fölkapott kifejezéseit, németes gondolatszerkesztését és szórendjét, és a mi a legszomoritóbb, alig akad ép nyelvérzék, mely megütköznék rajtuk, és fölismerné a nyelv törvényeibe ütköző voltukat. Nem is lehet máskép, mikor iróink java része eggyúttal újságiró is.

Eggy gondolkodóba ejtő körülményt azonban nem lehet szó nélkül mellőznünk. A nyelvtörténet tanít rá, hogy az idegenből táplálkozó irodalom minden időben ki volt téve s nagyon könnyen engedett az idegen hatásoknak. A hogy Faludi mondja: ‚akadékos szeges munka az idegen nemzetnek nyelve járását és annak tulajdonát szakasztott úgy magyarosan ejteni'. A fordítót csak erős nyelvérzéke s mind a két nyelv benső sajátságainak, finomságainak teljes ismerete óvhatja meg a gondolatnak szóval való szolgamódra követésétől. E hatás érzik legmagyarosabb fordítóink gondos keze munkáján is.

De míg más korban az iró kocsintásai megmaradtak az irodalom üvegházi virágainak, legrosszabb esetben az irott nyelv szembeszökő botlásainak tovább tenyésző képesség nélkül, mert az élő nyelv tőlük teljesen érintetlen maradt, addig a mi időnkben az irott nyelvnek bármely kiáltó tévedése a beszélt nyelvben nyomban melegágyra talál, megfogamzik és kiirthatlanul gyökeret ver. E föltünő jelenség oka nem magyarázódik ki egészen se a megváltozott korviszonyokból, se a hirlapok szinte hihetetlen nagy

elterjedtségéből. Közreműködtek más tényezők is, a melyek a hajlamot kifejlesztették s a lelkeket rákészítették befogadásukra.

Az eggyik kebeldagasztó, bízni tanító, örvendetes dolog: a magyar nyelvnek szemlátomást való térhódítása, terjedése. Az államhatalom erőben megnövekedése magával hozta az állam nyelvének minden irányban való érvényesülését. A statisztikai adatok meggyőzőleg bizonyítják, mennyivel erősödött számban az utóbbi évtizedek alatt a magyarság. Eggy egész felekezet, több néposztály engedett a viszonyok hatalmának; anyagi érdeke, de még inkább hazafisága rábirta, hogy ne csak érzületében, hanem nyelvében is igyekezzék jó magyarrá lenni. S ez az átalakító erő még nem szünt meg működni, sőt nap nap mellett örömmel észlelhetjük minden téren ható elevenségét.

Természetes dolog azonban, hogy a lélekváltozás nem történik meg eggy nap alatt, hanem idő kell hozzá, míg az idegen gondolkozáshoz szokott nyelv elfelejti a régi kifejezésmódot, míg megérzi s el nem véti az utóbb tanult nyelv törvényeit. Úgy van az: a helyes beszédet megelőzi a hibás beszéd, s tagadhatlan tény, hogy itt a fővárosban rettenetes rosszul beszélik a magyar nyelvet; de hála isten — már magyarul beszélnek s vétek volna ez átmeneti, muló tünetek előtt szemet nem hunyni. Minden örömünk mellett se hallgathatjuk el azonban, hogy míg eggyrészről ez a még meg nem erősbödött nyelvérzék kétszeresen fogékony minden idegenszerűség iránt, mert az előtte voltakép nem is idegen, más részről az író se zárkózhatik el teljesen s kivált ha hirlapíró, az őt körülvevő világ befolyásától, ráragad a hallott beszédforma, visszacsendül a fülben vagy legalább hajlamosul hozzá a lélek. Szóval a hatás kölcsönös s mindkét esetben a nyelvérzék látja kárát.

A másik ok még általánosabb, a nemzet összes müvelt társadalmát magába fogó. Még élénken emlékünkben van, mikor a nemzet eggyik minisztere kiszalasztotta száján azt a sok port fölvert szavakat: ‚nem is müvelt ember, a ki nem tud németül!' Akkoriban minden oldalról fölhangzott az ellenmondás, erős nemzeti fölbuzdulásunkban észre se vettük, hogy a miniszter csak a közfölfogást foglalta meztelen szavakba. Mert nézzünk csak körül; volt-e a német nyelv tudása valaha annyira általános divatú mint most? Nem az-e minden tehetős és nem tehetős családapának főtörekvese, hogy a gyermeke minél hamarább elsajátítsa, még pedig tökéletesen elsajátítsa a német nyelvet? Hja, a német nyelv Magyarországon szükséges a boldoguláshoz! ez a jelszó; s a miniszter

rendeletben adja ki, hogy az iskolákban a német nyelv tanítására nagyobb gondot kell fordítani. Ne gondolja senki, hogy talán elfogult hazafiaskodás szól belőlünk, a mi végtére is nem olyan megmosolyogni való érzés, ha jól meggondoljuk. Eggy szavunk sincs a német nyelv tudása ellen; elismerjük, hasznos dolog a nyelvtanulás, ha ez nem az anyanyelv rovására történik. De határozottan károsnak és szükségtelennek tartjuk azt az elterjedt szokást, hogy a még magyarul beszélni alig tudó gyermeket azonnal német bonn kezére bízzuk s ezáltal fejletlen nyelvérzékét megrontjuk, anyanyelvének rejtettebb sajátságai iránt minden időre fogékonytalanná tesszük. Lehet, hogy a sokat kivánó élet s az anyagi érdek után törő emberek szempontjából tekintve nincs igazam; eggy azonban bizonyos: ez a kétnyelvűség is eggyik kiváló oka a nyelvérzék minden irányban észlelhető gyöngülésének s az irodalmi nyelv hanyatlásának.

Ismeretes dolog, mennyire divatos manapság az idegen szavakkal szertelen való élés. Nem akarok ez alkalommal a kérdés meghányás-vetésébe bocsátkozni, elég gyakran volt róla szó e folyóiratban. Legutóbb Szarvas Gábor mondta el róla a véleményét, meggyőzőleg mutogatván e rossz szokás kárhozatos s léha voltát. Helyben hagyjuk: ‚az idegen szók pazar alkalmazásának s szertelen elterjedésének eggyik főforrása a kényelmeskedéssel párosult szellemi renyheség, a melynek a fejtöréssel járó gondolkodás nincs inyére. Eggy másik oka a maga-fitogtatás s az ismereteivel való kérkedés, a mely minteggy szemlátomást vadászgatja s útonútfélen szedegeti össze a ritkábbnál ritkább idegen szókat, hogy bámulatba ejtse olvasóját' (Nyr. XXII.482).

Úgy vélem azonban, hogy nem járok messze az igazságtól, ha e divat megindító okául egyenesen az ortológiai mozgalmat mondom. Mikor a nyelvújítás túlkapásai ellen fölszólalt a józanabb fölfogás, eggyik sarktétele volt: ne csináljunk hibás képzésű új szót, hanem, míg alkalmas nem akad, használjuk inkább az idegent! Kemény tusa után sikerült is keskeny határok közé szorítani a szófaragás járványát s minden téren erőre kapott az ortológiai irány. De a mi a fölvetődött eszmei áramlatok rendes kisérője, bekövetkezett most is. A gondolat túlcsapott korlátain s a mi voltakép csak csillapító szerül, ideig-óráig való eszközül volt ajánlva, fölülkerekedett, a nyelvtisztaságra törekvést (purizmus) teljesen háttérbe szorította, elfojtotta, s a nyelv az eggyik végletből a másikba sodródott!

Ezekben ismertettük röviden a magyar nyelv jelen állapotát. Igyekeztünk fölfejteni a belső indítékokat, melyek azt előidézték, a rejtett rugókat, melyek mozgását irányítják. Vigasztalan a látott kép, magasra nőtt a gyom és dudva. Hol fogjunk tehát az eredmény reményével a kiirtásához?

Finály a magyar nyelv mondattanát tárgyazó müvében (‚Hogy is mondják ezt magyarul' 29) azt írta eggy helyütt: ‚Bekövetkezhetik az a semmi esetre sem örvendetes esemény, hogy a beszélő nyelv népies köznyelvvé aljasul, a mely csaknem mint egészen más nyelv áll szemben a tisztaságát és épségét megőrzött irott, vagy ha úgy tetszik, irodalmi nyelvvel; ezt a sajnos viszonyt azonban kijavítja az előhaladó mívelődés, és az iskola megtanítja az elvadult népet romlatlan és eredeti anyanyelvére'.

Istennek hála, a nép nyelve nem vadult el s nem is fog elvadulni soha. Hanem igen is bekövetkezett az a sajnálatos körülmény, hogy az irodalmi nyelv meg nem őrizte, de levetette tisztaságát és épségét. Abban azonban eggyetértünk vele, hogy a nyelvérzéknek helyes nyomra terelése, az irott nyelvnek a népnyelv forrásához vezetése az iskolák föladata. Hogy idáig jutottunk, az ő mulasztásuk okozta. Mert a mint összes müvelődésünk az iskolákon sarkallik, belőlük fakad, épen úgy az ő kezükbe van letéve az eszköz az anyanyelvnek az ifjú lélekbe kitörülhetetlenül beoltásához. Ez az első és legszentebb kötelességük. Eddig nem tették meg úgy, a hogy kellett volna, de hogy mostani berendezésük mellett a használt segédszerekkel nem is tehették, elismerjük.

További fejtegetésünk tárgya lesz annak a kritikai vizsgálata, milyen eljárásban részesül napjainkban az anyanyelv az iskolákban; mennyit érnek s a cél elérésére sikeresek-e az alkalmazott eszközök.

De erről a jövő számban. ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

[*Konty.* Alexics György (Nyr. XX.92) szerint az oláh nyelvből *(konč)*, Simonyi szerint ellenben (A m. nyelv I.117; Nyr. XX.131) az olaszból *(concio)* került hozzánk. Az oláh *konč* jelentése: 1) konty; bund, kopfbund; 2) bóbita; schopf (Lex. Bud.); az olasz *concio*: putz, zierrat. Alexics az oláhból történt átvétel

mellett azt hozza föl bizonyítékul, hogy ‚eggyrészt a jelentés teljesen eggybevág a magyarban használttal, másrészt pedig a szerb nyelv is ezt vallja, a mennyiben oda szintén az oláhból került át'. Az utóbbi okadatban nem látok logikát; mert abból, hogy a szerbek is átvették az oláh *konč* szót, ugyan miért következnék az, hogy mi is az oláh (nem pedig az olasz) nyelvből vettük át a mi *konty* szavunkat? De hátha még az se áll, hogy az oláh *konč* szó átkerült a szerb nyelvbe? A szb. *konda (kondja)* Popovićnál ‚zopf', Miklosichnál ‚art haube'; jelentése szerint akár oláh jövevényszó is lehetne, de a hangalákja (*d*-vel és *a* járulékkal) határozottan arra vall, hogy az átadó fél a mi nyelvünk volt (vö. *csont, kard, font, dorong, gödör, sor* ≻ *čunta, korda, funta, durunga, gudura, šura* sat; a magy. *cs* ≷ szb. *d*-re nézve vö. *gyolcs* ≻ *dold, kincs* ≻ *kinča*-ból *kinduriti*). Azért én Munkácsival tartok, a ki (NyK. XVII.90) a szerb *konda* szót a magyar jövevényszavak közé sorozza. Az ő okadata, hogy ‚a szláv alak csak igen kis nyelvterületen ismeretes és jelentés tekintetében is sokkal speciálisabb a magyarénál', abban a kérdésben, hogy az oláh volt-e az átadó fél vagy a magyar, természetesen nem lehet döntő; de, mint mondtam, a magyar javára dönt a hangalak. Ezzel tehát Alexicsnak eggyik erőssége, a mely különben is gyenge volt, teljesen elesik. Másik erősségét, hogy az oláh és a magyar szó jelentése teljesen eggybevág, már Simonyi meggyengítette azzal, hogy az olasz *concio*-nak is alkalmasint van ‚kopfputz' jelentése, a mire mutat *acconciamento*: aufputzung, zurechtmachung, hauptschmuck; s ehhez még hozzátehetem, hogy *acconciatura*: ornatus capitis (Lex. Bud. I.135). Jól mondja Simonyi, hogy az olaszból való átvétel mellett szól ‚az a körülmény, hogy épen a fényűzés köréből sok szó jött az olaszból nyelvünkbe; így pl. mindjárt a kontyhoz oly közel álló *paróka*'. — A mi a *concio* ≻ *konty* alakulást illeti, a *cs* ≻ *ty*-re nézve vö. Nyr. XIX.100; a szóvégre nézve: *boccaccino* ≻ *bakacsin; boitaro* ≻ *bojtár; gancio* ≻ *gáncs* sat. Hogy a véghangzó a magyarban veszett-e el (mint a *gáncs* szó végéről; vö. *gancso*-val Com: Jan. 210. és *gancsó* Tájszótáramban), vagy pedig már az átadó (velencei?) nyelvjárásban is mássalhangzós-végű volt-e a szó, annak vizsgálásába nem bocsátkozom bele. Csak azt említem még meg ezzel a véghangzóval kapcsolatban, hogy a *konty* szónak oláhból kerülte ellen még eggy ok szól. Legelőször a Virginia codexben kerül elő (149. l. ‚Vekoni fedelel fel neuelt kontiokal'), tehát jó régecskén, mert ez a codex alkalmasint a

XVI. század elejéről való. Abban a korban (de még később is) a szóvégi *u (ū)* még megvolt az oláhban; bizonyságul a körülbelül fél századdal később előkerülő *francu, francú* ‚szifilis' szóra hivatkozhatom, a mely a mai oláh *franc*-nak akkori **francu (francū)* alakjára mutat. S mikor a mai *franc* az oláhban még **francu (francū)* volt, akkor a mai *konč* is **konču (končū)*-nak hangzott. Ha tehát amazt a szót a XVI. századi magyar íróknál *francu, francú* alakban találjuk, elvárhatnók, hogy a Virginia codexben ne *kontio-k*-ról, hanem *kontiu-k*-ról legyen szó. Hogy nem úgy van, az is arra mutat, hogy a *konty* meg a *francu* nem eggy hazából vándorolt be hozzánk].

kopács (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szamosujvár Kovács József; *kopác, kopász* Moldvai cság. Nyr. IX.530; X.204): fa, nagy fa — ol. *kopăč*: élőfa; baum (Lex. Bud.; Barcianu).

kópé, góbé — ol. *kopil*: enfant; kind, knabe (Cihac, Barcianu). Vö. NyK. XII.104 (Edelspacher); Nyr. XVI.29 (Alexi György); 182 (Putnoky Miklós); 226 (Szarvas Gábor).

korosnya: háton vitt galycsomó, rőzsenyaláb, fanyaláb (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; XXI.528; Király Pál); *hátkorozsnyában* (vinni vmit): nyereghátban (Brassó m. Tatrang Nyr. II.477) — ol. *krosnă*: crochets de porteur, sellette (d'un petit marchand), hotte, charge; reff der lastträger; leder des tragreffs; tragkorb; last; *o krosnă de lemne*: eine tracht, ladung holz, die man auf dem rücken trägt (Cihac, Barcianu). A *krosnă* szláv jövevényszó; vö. úszl. szb. *krošnja;* bolg. *krosna*: wiege; cs. *krosna* korb; rut. *krošnja, korošnja*: art fischnetz; or. *krošnja, korošnja*: körbchen aus weidenruthen (Miklosich).

kort: esernyő (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *kort*: tente, pavillon, banne, parapluie; zelt, hütte, regenschirm (Cihac, Barcianu) < újgör. *χόρτη, χόρτς*: tentorium, castrorum impedimenta (Cihac).

kortuj: sövényház (Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XVI. 377) — ol. *kort* (l. az előbbi szót), vég-artikulussal: *kortul*; vö. *mutuj, moszuj, nyirely, Korbuly* (Nyr. XXII.387—389).

kószilt: összefont tej, Brassó m. Tatrang Nyr. II.477, — ol. *coŝăit*, pl *lapte coŝăit*: gestockte milch, sauermilch; *coŝăsesk*: gerinnen Barcianu < ószl. *kvas*: fermentum; *kvasiti*: gären; sämern (úszl. bolg. szb. cs. beleg. *kvas*). A szláv *kvas* a sa-

gyarba is átkerült *kovász* alakban. A *kószilt* szó (ha ugyan a vége nem a közlő tolla alatt módosult) megelőző **kószitt* ≺ **kovoszitt*-ból lett.

kovrics: perec (Brassó m. Hétfalu, Zajzon Nyr. III.327) — ol. *kovrig*: perec; craquelin; bretze (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). A magyar alak az oláh szónak népnyelvbeli *kovrič* többesszámából lett (Edelspacher: NyK. XII.104). A *kovrig* szó szláv eredetű; vö. or. *kovriga*: kreis, art rundes brot (Miklosich).

kozsók: rövidebb v. hosszabb bárány- v. juhbőr-bunda, suba, ködmen (Székelyföld Tsz.; Erdélyi J. Népd. és mond. II.328; Kriza; Udvarhely m. Király Pál; Homoród vid. Baczó Mózes; Csík m. MNy. VI.373; Háromszék m. Nyr. V.37; Háromszék m. Uzon Nyr. VIII.376; Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526; Zajzon Nyr. III.373; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.47; Szolnok-Doboka m. Málom, Nagy-Ilonda Muzsi János, Vékony Jenő; Segesvár Nyr. IX.44; Bánffy-Hunyad Nyr. XII.380; Szilágy m. Fóris Miklós, Incze Kálmán; Bukovina Nyr. VI.472; *kozók* Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kožok*: ködmen; pelisse en peau de mouton; pelz (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). Miklosich (Nyr. XI.271) a magy. *kozsók*-ot szláv jövevényszónak tartja, de ebben téved. A szlávságban csak *kožuh*, *kožuch*-féle alakok fordulnak elő, s ezekből a magyarban nem *kozsók*, hanem **kozsú* v. **kozsu* fejlődött volna (vö. szl. *lopuch*, *lopuh* ≻ *lapú*, *lapu* [a melyet én Halász és Munkácsi ellenére Miklosichcsal és Ásbóthtal egyetemben mégis csak szláv jövevényszónak tartok]; ószl. *plĭhŭ* ≻ *pele*; *vlach*, *vlah* ≻ *oláh* [azaz: *olá*]; *čech*, *čeh* ≻ *cseh* [azaz *cse*]; *méhъ* ≻ *méh* [azaz *mé*] sat.). Szláv jövevényszavaink között eggyetlen-eggy olyan sincsen, a mely szóvégi *ch*, *h* ≻ *k* hangváltozást tüntetne föl. Ellenben a *kozsók* szónak az oláh nyelvből történt átvétele mellett tanúskodik az oláh és a magyar szónak teljes alaki és jelentésbeli eggyezése, nemkülönben az is, hogy a *kozsók*-ot csak az oláhsággal érintkező magyarság nyelvjárásában találjuk. (Származéka *kozsókol*, *el-kozsókol*: elver, elpáhol [Csík m. MNy. VI.373; Háromszék m. Nyr. V.37]; vö. elnadrágol).

kozsókár *(kozsokár)*: szűcs (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI. 526; Tatrang Nyr. II.477; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *kožokar*: szűcs; pelletier, fourreur; kürschner (Lex. Bud.; Cihac, Barcianu) ≺ szl. *kožuhar*.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kecske (bak).

Főleg a t o r k o s s á g jelképe. Különösen szereti a káposztát és a sót és ezért mondják a torkosra, a nyalakodóra: ‚Kertészkedik mint a kecske a káposztás kertben'. A ki megbizhatatlan emberre bíz valamit, az ‚kecskére bízza a kertet v. a káposztát; a bakot teszi kertésznek'. A németben: ‚Den bock zum gärtner machen'. Ha pedig valaki arra törekszik, hogy két ellentétes érdek között állva mind a kettőt kielégítse, vagy pl. hogy adakozónak lássék és ez még se kerüljön pénzébe, azt mondják, azt akarja, hogy a ‚kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon'. A franciában: ‚Ménager la chèvre et le chou'. A más feleségének udvarlóra mondják: ‚Szomszédban nyal sót a kecske' (vö. ‚A vén kecske is megnyalja a sót' közmondást, a melyet szerelmeskedő vén emberre mondanak). Az önérdekből beszélőre vonatkozik: ‚Kecske beszél belőle'. Irtózik azonban a kecske a késtől s azért, a ki valakit nem szenvedhet, az azt ‚szereti mint a kecske a kést'.

Másik jellemvonása a kecskének a vígság. Folyton ugrál, de ugrálása esetlen. Innen a pajkos gyerek ‚ugrál mint a bakkecske'. A régiségben: ‚Ugrál mint a Noe bakja' (Káldi). E két tulajdonságot mondja Schrader a szabókat gúnyoló ‚kecske' a németben ‚geiss' elnevezés alapjának. A kecskebőrbe bújt szabók anekdotája természetesen mese. Hanem a szabók többnyire folyton vigak; de eggyuttal a sok ülés következtében esetlen mozdulatúak. Ez a hasonlóságuk a kecskével és innen ered a gúnynév.

Veszekedő kedvén alapul ezen szólásmód: ‚Ember vagy kecske'. Erdélyi szerint kétféle értelme van: 1) kicsinyelő, azon gondolati hozzátoldással: megdöfted a juhot, a mi pedig nem nagy dolog; 2) dicsérő, a mint az eggyszeri pap megdicsérte a kecskét, a mely fölverte öklelésével a templomban alvó asszonyt, annak bólogatását kötekedésnek vélve.

Szenvedő szerepet visz a kecske ezen szólásmódokban: 1) ‚Eggy bakot nyúznak' = eggyformák. A régiségben: ‚Csak azon bakot nyúzza' (MA.) = mindig ugyanazt teszi és mondja. ‚A vittebergai rabbinus azon régi bakot nyúzza (Pázmán). Itt is azon bakot nyúzza a Kalauz, melyet felljebb' (Pósaházi: Igazs.). 2) B ű n-bak. Bibliai eredetű; a németben ‚sündenbock'; a franciában: ‚bouc émissaire' és valószinűleg megvan a többi nyelvben is. Az engesztelés napján (hosszú bőjt) ugyanis a főpap a régi zsidók-

nál eggy kecskebakot áldozott föl, rászállítva előbb a nép bűneit. Így ez bünhődött szegény értük.

A b a k, mint a kecske himje, a hol a faj általános nevével föl nem cserélhető, előkelőt, erőset jelent. ‚Ismerem én a megye urait, társalkodtam én velük ott is a bakjával (Erdélyi). Nehezen lesz abbul bakszekér. Kutya volt a bakszekere'. Erre Dugonics megjegyzi, hogy az ország némely részén ‚bak' annyit tesz, mint erős. ‚Vagy kosul, vagy bakul (azaz mindenképen) meg kell annak lenni'. Az ‚erős' jelentése összefügghet azzal, hogy általában himet jelent, az ‚előkelő' talán a biblián alapul, a hol a próféták, Jezsaiás, Jeremiás gyakran nevezik a vezetőket, uralkodókat bakoknak, onnan véve a képet, hogy igen gyakran van a juhnyájban eggy bak, a mely azután rendesen elül jár, tehát ő a vezető. Lehet az is, hogy e jelentés a szarvakon alapul, a melyek tudvalevőleg erőt, hatalmat jelentenek.

Legutoljára hagytam azon szólásmódot, a melyben a bak tévedésből hamis etimologia alapján szerepel. ‚Bakot lőni' (einen bock schiessen). A szólásmód a németnek fordítása, még pedig a nélkül, hogy a fordítók (a némettel érintkező nép) azt megértették volna. Mentségükül szolgál, hogy maguk a németek se értik és úgy magyarázzák, a hogy azt a mieink lefordították. Ezt mutatja az, hogy rendesen eggy vadászról beszélnek, a ki zerge helyett kecskebakot lőtt. Pedig az eredeti és valódi értelem szerint *bock* = *purzelbock*: bukfenc; *schiessen*: rohanni (pl. der schwamm schiesst aus der erde); ‚bock (v. purzelbock) schiessen' tehát: sebes rohanás közben fölbukni, vagy eggyszerűen csak elbukni; s esetleg az okot értve az okozat helyett: félrelépni, hibásan lépni, átvitt értelemben: hibát követni el. (Vö. Nyr. XVII.262.)

A juh.

Szelid, békés állat, gyakran a túlságig is. Kicsinyje, a bárány, fürge, kedves állatka. Ezért használják nevét kényeztető szóul is: ‚Oh tulipiros lánykám, báránykám!'; a régiségben is Káldinál. A németben: ‚mein lämmchen'.

Mint az ártatlanság, szelidség és türelem jelképe szerepel ezekben: ‚Szelid, erőtlen, ártatlan mint a bárány. Ártatlan mint a ma született bárány. Tűr, szenved mint a bárány. Nyalja mint a bárány a kést. Báránybőrben farkas (= álszent). Olykor bárány, olykor róka' = szeszélyes, vagy szineskedő. A németben: ‚Ein from-

mes schaf; ein pferd wie schaf; unschuldig wie ein neugeborenes lämmchen'; a franciában: ‚mouton' ugyan csak szelidet jelent.

Minthogy a juh olyan szelid, engedelmes, azért nevezik az alattvalók, kormányzottak seregét is nyájnak. Így az eggyes hitközségek nyájak már a bibliában; a papok neve is pásztor igen sok nyelvben; pl. ‚lelkipásztor, pasteur (francia), pastori' (finn). Nyájának, juhainak nevezi Dávid az alattvalóit.

E szelidség és türelmesség párosulva gyengeségével, mint mondottuk, átcsap néha a túlságba is. Így a juh félénk és szerepel is mint a félénkség jelképe: ‚Fél mint farkastól a bárány'. Ezen alapul az is, hogy a nép, ha gyökeresen fölfordult világot akar jelezni, azt mondja: ‚Megeszi a juh a farkast'.

A szelidséggel más oldalról az ostobaság határos, és a birka tényleg ostoba is, és a nyelv; mint minden más állatot, őt is fölhasználja az ostobaság jelképeként: ‚Birka = buta; ostoba mint a birka; bamba mint a birka; birkaképű = ostoba tekintetű. Néz mint a birka az új kapura; van annyi eszem mint eggy fejős birkának' olyan mondja, a kitől még ezt a keveset is kétségbe vonták. ‚Okos mint a tavalyi kos' = buta. Előfordul a *kos* helyett *fokos* is, valószinűleg azért, hogy a rim jobb legyen, s a *tavalyi* helyett ez esetben eggy-eggy helységnévvel áll: bányai, tordai, darmai sat. Földesen (Szabolcs m.) meg is toldják: ‚Okos mint a tordai kos, seggel megyen a vályúra, mégis fővel esik bele'.

Közel áll az ostobához ezen szólásmódok jelentése is: ‚Kérődzik mint a mustrabirka. Szomorúan néz mint a dézsmabárány. Nyög mint a juh v. rossz juh a pokolban'. Az idegenben ugyan csak ostobát jelent. A németben: ‚Schaf; schafskopf; dummes schaf'. A franciában: ‚Mouton'.

A *kos* erőset is jelent: ‚Megállja a kosszarvat': erős ember. A juhról vett drasztikus szólásmód, melyet a nép sokat használ: ‚Dögrovásson van': elveszett ember. A juhász számadás végett ugyanis rovást vezet az elesett juhokról és a döglődőt előre fölrójja, nehogy elfeledje. A melyikről tehát bevágja a vonást, az annyi, mintha már el volna veszve.

Mint elnevezések gyengét jelentenek: 1) bárányfelhő (apró fürtös felhő). Hasonlóan: ‚Der himmel ist voll schäfchen' a németben és ‚Le ciel est moutonné' a franciában; 2) bárányhimlő: a németben ‚schafspocken'. Erőset, erőszakosat jelent a ‚faltörő kos', a mi a németben ‚widder', a franciában ‚belier', tehát eggyező gondolat.

A macska.

Az alattomos, hizelgő, torkos, tolvaj, marakodó, vérengző macska nyelvünkben és az idegenben is igen gyakran, mint gyengéd szerelmes és mint kényeztető megszólítás szerepel. ‚Kedves cicám, cicuskám, macám, cicám-macám'; kényeztetőleg: ‚szobacicus'. A régiségben: ‚Szerelmest setétben tanyára vezette | Ott igaz kedvéből cicáját ölelte' (Orczy: Költ. holmi. 145). A németben: ‚Mein kätzchen, miezchen! kammerkätzchen'; a franciában: ‚Mon chat, ma chatte'; az angolban tulajdonnévvel összekötve: ‚Tom cat'. Honnan ered ez? Az eggyik magyarázata az, hogy a macska tényleg rendesen a ház kedveltje, és csinos alkata, nesztelen finom járása, hajlékony termete, simulékony mozdulatai és kedves hízelgése eléggé érthetővé is teszik azt, innen azután a kedveltet ‚cicámnak' nevezik, a szobalányt pedig, kiben ugyanezen tulajdonságoknak kell, vagy legalább kellene meglenni, ‚szobacicusnak'. A másik magyarázat a macska szerelmes természete, a mit a nyelv szintén megfigyelt és föl is használt: ‚Szerelmes macska, v. szerelmes mint a macska'; a németben: ‚Verliebte katze v. verliebt wie eine katze'. Így is érthető tehát, ha valaki kedvesét ‚szerelmes cicámnak' mondja, a miből azután könnyen rövidül a ‚cicám'. Legvalószinűbb azonban, hogy mindkét magyarázat megáll eggymás mellett, eggymást kiegészítve.

A nyelv azonban szólásmódok alkotására a macska föntemlített rossz tulajdonságait is fölhasználja: ‚Te macska!' jelenthet tréfásan hízelgőt, de komolyan ravasz csalót is. A németben: ‚Schmeichelkätzchen, falsch wie die katze'; a franciában: ‚Chat, chatte'; az angolban: ‚Tom cat' jelent hizelgőt is. ‚Hízelkedik mint a macska; ravasz mint a macska' igen sokat használt szólásmódok. A ‚Nagy Szótár' közli ezen a kutyánál látottak analogiájára alkotott szólásmódot is: ‚Macskavér szorult belé' = macska, hamis, ravasz. ‚Alázatos mint a macska, mint a pap macskája' arra mondják, a ki szembe hízeleg, alázza magát és hátulról a körmét nyujtogatja. Ugyancsak a macska ravaszságára emlékeztetnek, bár eredetileg nem arról vett képen alapulnak ezen szólásmódok: ‚Talpra esik mint a macska'; a németben: ‚Er kommt wie die katze immer wieder auf die beine'. E szólásmódot olyanra mondják, a ki furfangjaival mindig megmenekül a csávából, ép úgy mint a macska a hátára eséstől. ‚Kerülgeti mint a macska a forró kását'; a németben: ‚Herumgehen wie die katze um den

heissen brei'; a franciában: ‚Il passe le dessus, comme chat sur braise; és: tourner autour du pot'. A kép itt is külső eredetű. A macska torkos, szeretne enni; de fél a forró ételtől, és kerül, fordul folyton körötte kémlelve, hol kaphatna bele úgy, hogy meg ne égesse magát. Jelentése olyanra illik, a ki fél nevén nevezni a dolgot, vagy mert fél, hogy valakit megbánt vele, vagy mert attól tart, hogy esetleges tudatlansága kisül és ezért mindenféle körülírásokkal, mellékesek elmondásával igyekszik a figyelmet a fődologról elterelni.

Mint a csalás jelképe szerepel a ‚macska a zsákban'. Macskát a zsákban ‚árulni' = csalni; ‚venni' = becsapódni. ‚Zsákban macskát nem árulok' mondja Molnár Albert szókönyvében, Káldi György pedig rögtön meg is magyarázza a szólásmód jelentését: ‚Nyul helyett zsákban macskát árul' a németben: ‚Die katze im sacke kaufen'; franciában: ‚Acheter le chat en poche'. A Káldi Györgynél talált formából kiviláglik a különben homályos szólásmód értelme: valakit megcsalni azzal, hogy nyul helyett macskát adunk el neki látatlanban. Ugyanígy magyarázzák a szólásmódot a Schradernél idézett összes anekdoták is, melyek közül a legvalószinűbb (már mint hogy népies eredete a legvalószinűbb) az, hogy az ördögöt csalták meg zsákban nyul helyett adott macskával. Lehetséges azonban, sőt valószinű, hogy ez anekdotát a nép később csinálta a szólásmód magyarázására.

Mint a torkosság és tolvajság jelképezője szerepel a macska ezekben: ‚Illik mint a tejes fazék mellé a macska őr (Dug.). Rászokott mint a macska a szalonnára. Macska jár ám a szalonnára' — házi tolvaj lopogat valamit. ‚Meg van esve mint a Kelemenék macskája az öntött kásáért'. A németben: ‚Stehlen wie die katze': és különösen a megesett leányokra vonatkozik: ‚Das mädchen hat die katze über den käse gehen lassen'; a franciában: ‚File a laissé aller le chat au fromage' = nem vigyázott magára, elveszitette tisztaságát. A latinban ‚felis virginaria': leány bolondja. ‚felis pullaria': knabenverführer.

Mint vérengző ragadozó állat az egereknek okoz sok bajt. ‚Fél mint az egér a macskától' mondják arra a ki nagyon tart valamitől vagy valakitől. ‚Nincs otthon a macska, cincognak az egerek' (a németben: Die katze ist ausser dem hause, da tanzen die mäuse) mondják akkor, ha a gazda távol létében a cselédek, vagy az anya távollétében a gyermekek bolondítják a házat.

Nagy ügyességét, melyet kiválóan egerfogás-kor tanúsít, hasz-

nálja föl ez a nagyítás: ‚Olyan lyukas, hogy kilenc macska se fog el benne eggy egeret' (alattomban értve, pedig rendesen eggy macska is elég rá, de itt annyi az elbuvó lyuk). Éles körmeit különben más is érzi néha, nem csak egér: ‚Micsoda macskával verekedtél?' kérdik azt, a ki össze van karmolva; ‚Er hat mit katzen gespielt', mondja rá a német. A ‚kutya-macska barátságban' is a macska az eggyik tényező. Mindezeket egyesíti magában a régiségben a Decsi Adagiájában közölt: ‚Nem eb, hanem macska: similior ficu' = nem erőszakos, hanem alattomos gazember. Az ügyes tolvajmacskáról levén szó, fölemlíthető itt még az ugyancsak a régiségből közölt: ‚Szömös mint a macska' (Decsi).

Ezután áttérhetünk eggy épen ellenkező tulajdonságára, illetve az arról vett képekre. Ha csak lopni, vagy egerészni nem jár a macska, akkor nagyon lusta. Igen szivesen hever különösen a meleg tűzhelyen, persze mikor nem ég a tűz. Ezért mondják azután: ‚Álmos mint a macska. Álmos vagyok mint a cica, nem aludtam az éccaka (Népd.). Álmos mint a Pilátus macskája'. Ez a Pilátus macskája különben még arról ismeretes, hogy bandzsít; Szegeden mondják a bandzsira: ‚Ún-néz mint a Pilátus macskája'. Hallani különben néha egyéb szólásokban is az eggyszerű macska helyett.

A macskában tapasztalt álmosság, alvó kedv fogalmával függ össze ezen ugyancsak szegedi szólásmód: ‚Mögmacskásodott a lábam'; a mire Dunántúl azt mondják: ‚elaludt a lábam' = megmerevedett, eggy kicsit lassan mozog benne a vér. A tűzhelyen heverésző macskáról szólnak ezek: ‚Macska mozog a tűzhelyen. Otthonn macska ül a padkán (Ar: Pázm. lov.). Verd el a macskát a tűzhelyről'; mindhárom a lusta gazdasszonynak szól. ‚Hallgat mint a jóllakott macska a padkán'.

A macska halk dorombolását is úgy látszik lustaság jelének veszi a nép, mert a halkan, lustán beszélőnek azt mondja: ‚Ne dorombójj mint a macska'.

E mellett a macska, különösen a fiatalabbja, játszi is: ‚Játszik mint a macska a farkával,' mondják az ugráló gyerekre. Az öregebb macska különösen az áldozatául esett egérrel játszik; elereszti, meg-megfogja; földobja és újra elfogja tízszer is, míg végre megöli. Innen ez a szólásmód: ‚Játszik mint a macska az egérrel. Volt egyszer egy leány, ki csak úgy játszott a legénnyel, mint a macska szokott az egérrel' (Ar: Tethív.). A németben: ‚Mit einem spielen, wie die katze mit der maus'.

Föltünő jellemvonása még a macskának a kényesség és tisz-

taság: ‚Úgy jár mint a macska a dióhéjba,' mondják a szűk, szorító csizmát hordó, de azért kényes járású legényre. ‚Szereti mint a macska a sarat. Mosogat a macska' (ez ugyan inkább torkosság tőle: nyalja az edényt); ez a szólás különben a lusta gazdasszonyt gúnyolja. ‚Mosdik a macska': vendég jön. Sajátságos módon rövidült azután ebből ez a kérdés: ‚Vajjon kit mos a macska?' A teljes kérdés ez lenne: ‚Kit vár a macska, hogy mosdik?' A macska mosdása különben nem csak vendéget jelent, a nép esőre is következtet belőle: ‚Mosdik a macska, eső lesz'.

Időjósként különben sokat szerepel a macska, legalább hasonlatokban: ‚Érzi mint a macska az esőt. Olyan képet vág hozzá mint a macska, ha esőt érez'. Gyakran csalódhatik azonban a macska az ilyen jóslással, mert ezeket is mondják: ‚Álmodta mint a macska az esőt. Gondolja (sejti) mint a macska az esőt'.

Nem hiányozhatik azonban a macskáknál se azon szakasz, a mely eddig minden fejezetben előfordult, t. i. a hol az illető állat a butaság jelképe s így az eggyes szólásmódok csupa megvetéskép hasonlítanak valakit vagy valamit hozzá. Megvan ez itt is, annak ellenére, hogy a macska rendesen kényeztetett, kedvelt és igen ügyes tiszta állat. ‚Olyan bölcs mint az én macskám. Nekem is volt eggy bölcs macskám, a csávába holt'. Ugyanezek megtalálhatók a régiségben is, Molnár Albertnél és Decsi Jánosnál. A megvetést jelentőkhöz sorolhatók a már előbb említettek, a melyek tolvajlásra, torkosságra vonatkozhatnak; s ezenkívül még a következők, a melyek ugyan semminemű rossz tulajdonságra nem vonatkoznak, inkább csak kötekedésből használtatnak (azért is a megvetés sohasem olyan erős, mint pl. a kutyán): ‚Tudja a járást mint a tarka macska a ház hiján. Épen úgy áll mint a macska a gérádon. Csupa élet mint a Bukiné macskája. Bezseg mint az éhes macska. Úgy megverték mint a korpába szart macskát. Oly erősen volt benne a lélek mint a kanmacskában' (Dug: Toldi).

Előfordul azután a macska még eggy pár tréfás szólásban is: ‚Letörte a macska szarvát' = valami csínyt tett. Érthető azonban úgy is, hogy csak mondják valakinek, hogy kárt tett, pedig nem igaz, és erre mondhatja az: ‚Igen, letörtem a macska szarvát'. A verés tréfás körülírása ez: ‚Úgy megintelek mint Jancsi a macskát. Megintette mint Sebők a macskát' (úgy rávágott, hogy beledöglött). A macska különben gyakran kap verést. Erről szól a székely hasonlat is: ‚Rávágott mint Ábel a macskára. Kikapott mint a tetten ért (tejen kapott) macska'.

A bátor föllépésével kérkedőt gúnyolják ezzel: ‚Szemibe mondta mint Csákán Pál a macskának'. A közölt anekdota szerint a macska megkarmolta és ő erre összefogva a négy lábát, szemibe mondta neki, hogy ez nem illik. Több világot vet azonban a szólásmód értelmére e másik: ‚Szömibe megmondta neki mint a majsai ember a gyiknak'; azaz könnyű annak a szemibe mondani bármit is, a kitől ezért nem kell félni. A hazugságra azt mondják Szegeden: ‚Macska szalajtott'; azaz annyit ér ez a beszéd. A kényes gyereket gúnyolják ezzel: ‚Mama, rám nézett a macska'; értelme: minden semmiért anyádhoz futsz panaszkodni. A szivarozó gyereknek pedig azt mondják: ‚Macskafark a szádba, nem szivar'. A bajos állapotot jelezi e szólásmód: ‚Úgy van mint kilenc macska a zsákban, maga a csúcsában'. Onnan úgy karmolás, harapás nélkül eggyik se kerül ki.

Az utolsó szakasz a macskaelnevezések: ‚Vasmacska' a horgony, a mellyel a hajót a víz fenekéhez lekötik. Nevét kampóitól kapta, melyek belekapaszkodnak a földbe, mint a macskakörmök. Ugyanilyen hasonlóságon alapszik a ‚famacska' név, a mi csizmahúzót jelent. Ez is belekapaszkodik a csizmába. A macskakörmök élességéről vett képnek köszöni nevét a ‚kilencágú macska' (‚neunschwänzige katze; the cat of nine tails'): a tengerészek hirhedt büntető eszköze és az orosz kancsuka. A ‚macskazene' (katzenmusik) egészen természetes hasonlóságon alapul. A ‚macskaasztal' (katzentisch) a gyermekek helyét jelenti. Ide is ép mint a macskáknak a nagy asztalnál megmaradtat viszik és nem kell oly illedelmesen viselkedni mint amott; ehetnek, úgy mint a kis macskák. Így magyarázza Schrader. Én azonban lehetségesnek tartom, hogy ez elnevezés összefügg a ‚cica' kényeztető jelentésével. Ott ülnek a kis cicák, mondhatják a gyerekek helyére és így könnyen megteremhet a cicaasztal, macskaasztal elnevezés. Legutoljára maradt a ‚katzenjammer, a macskajaj'. Ez még eggyáltalában nem magyarosodott meg, mint a többi (mert a kilencágú macska, macskazene és macskaasztal is valószinűleg a németből jött át nyelvünkbe). Schrader szerint a kép onnan ered, hogy a macska nagyon keserves pofát vág és keservesen ordít, ha valami baja van. Van is erre magyar szólásmód: ‚Olyan arcot csinál (vág) mint a macska a háromhetes záporeső után'. A macska nyomorához hasonló baj tehát a ‚macskajaj,' az elrontott gyomor.

SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).

3) Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

A helyhatározó ragok közül a *-ba*, *-be* és *-ban*, *-ben* ragot eggyaránt *-bȧ*, *-be*-nek ejtik: *ëggy dëngâbȧ vót ȧ gyócs; — evel törik ȧ sót ȧ tekenőbe.* A *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről* és *-tól*, *-től* ragokban az *l* mindíg megmarad; az első kettőnek magánhangzója *ó*, *ő*, ellenben az utolsóé *ú*, *ű (-túl, -tűl);* ugyanily magánhangzóval vannak e ragok a nyelvemlékek eggy részében is. A *-túl*, *-tűl* rag zártabb magánhangzóját megmagyarázza e rag eredete, a mennyiben **tövől* alakból fejlődött, s az *öv*, *öű* diftongusból lett *ű*.

A *-hoz*, *-hëz*, *-höz* rag *z*-je elmarad s helyette *l*-t ejtenek: *-hol*, *-höl*: *hâszhol*, *fâhol*, *kerthöl;* de néha *l* nélkül is hangzik: *hâszhó*, *kerthő*. A *-val*, *-vel* rag *l*-je is megmarad: *szálmâvȧl;* mássalhangzók után a *v* asszimilálódik, azonban Harasztiban és Szt-László az így keletkezett kettős mássalhangzó helyett is rövidet ejtenek: *kézel*, *lâbȧl*, *kezikel* (kezükkel).

Különös figyelmet érdemel a birtokos személyragozás eggyes és többes számú 3. személye. Az eggyes számban a rag *ȧ*, *e* vagy *i*. A mélyhangúak nagyobb részének *ȧ* a ragja: *szívȧ, hâzȧ, pohárȧ* stb; de eggyes szavak *i*-vel képezik ezt az alakot: *lovi*, *lâbi*, *hâti*, *szokâsi*, *kívânsâgi*. A magas hangúak nagyobb részének szintén *i* a ragja: *tüzi*, *küvi* (köve), *fődi*, *beszédi*, *cseleködeti*, *képi*, *könvi;* azonban *e*-vel képzik azok a szók, melyeknek az utolsó tagban levő *é* hangjuk a ragok előtt megrövidül: *keze*, *kinyere*, *szekere*, *levele;* bár az ilyenek közül is nehány szóé *i*-vel van: *nevi* (név), *levi* (lév), *teheni*. Szintén *e*-vel képzik még e szavak: *fűje* (feje), *zsebje*. Tovább ragozva a magas hangú szók eggyes számú 3. személyét a magánhangzó mindíg *é*: *eszét*, *szömén*, *kezét*, *fűlét*; csak a tőszótag *é*-je után ejtenek *i*-t: *bélit*.

A többes szám 3. személyének ragja mindíg *-ik* vagy *-jik;* magánhangzók után mindíg *-jik* a rag: *ajtójik*, *szobâjik;* továbbá explozivák után: *képjik*, *pápjik*, *zábjik*, *zsebjik*, *kábâtyik*, *lúgyik* (e h. *lúd-jik*), *tíkjik*, *üvegjik*, *háràngjik*, *ímögjik* sat; de: *lábik*, *hátik*; *l*, *r*, *m*, *n* után is rendesen *-jik* a rag: *tâljik*, *tányérjik*, *szërszâmjik*, *templomjik*, *kálányik* (e h *kálân-jik*), *mindëmyik* (e h.

mindön-jik): ha azonban az *l*, *r*, *m*, *n* előtt rövidülő magánhangzó van, a rag mindíg *-ik*: *levelik*, *kinyerik*, *szekerik*, *pohárik*. Spirans hangok után is mindíg *-ik* a rag: *lovik*, *nevik*, *könvik*, *kezik*, *hâzik*, *tüzik*, *kocsisik* sat.

A több birtokot jelölő ragok közül a többes szám 1. és 3. személyének ragja még eggy többes képzővel bővül: *a mí lâbajinkák*, *hâzajinkák*, *szobâjinkák*, *lovajinkák*, *kezejinkëk*, *képejinkëk*; és: *az ű lâbajikák*, *hâzajikák*, *szobâjikák*, *kezejikëk*, *képejikëk*. (Rétfaluban a *lovainkak*, *lovaikak* alakokat már nem használják; de mondják *miénkëk*, jeléül, hogy ott is megvolt ez az alak). Az eggyes szám 3. személye: *gyerökeji* vagy *gyeröki*.

Például álljon itt eggy mély és eggy magas hangú szó teljes birtokos személyragozása:

könvem	*könvejim*	*hâzam*	*hâzajim*
könved	*könvejid*	*hâzad*	*hâzajid*
könvi	*könveji*	*hâza*	*hâzaji*
könvünk	*könvejinkëk*	*hâzunk*	*hâzajinkák*
könvetök	*könvejitëk*	*hâzatok*	*hâzajitok*
könvik	*könvejikëk*	*hâzik*	*hâzajikák*.

b) **Az igék ragozása.**

Az alanyi ragozásban az eggyes szám 1. személyének ragja *-k*: *vetök*, *ádok*, *mégyök*; az ikes igéké majd *-k*, majd *-m*: *iszok*, *észök*, de így is: *iszom*, *dolgozom*, *fekhetöm*. A 2. személy ragja az iktelen igéken *-ol*, *-öl* vagy *-sz*: *tanítol*, *készülöl*, *élöl*, *mégyöl*; *vecc* (vetsz), *fordílsz*, *tanílsz*. Az ikes igék ragja mindíg *-ol*, *-öl*: *észöl*, *iszol*, *hízol*, *ëhetöl*. A 3. személynek rendesen nincs ragja: *vét* (vet), *ál* (áll) sat; nehány ige azonban megőrizte a régi *-n* ragot: *vagyon*, *mégyön*, *vészön*, *tészön*, *lészön*; úgyszintén *észön*, az esetben, ha az 1. vagy 2. személyű tárgyra vonatkozik: *mëgészön minket*. Rétfaluban így mondják: *vész*, *tész*, *lész*. Az ikes igék ragja *-ik*: *észik*, *iszik*; ikesen használják ezeket az igéket is: *lëhulik*, *elfogyik*, *fâjik*. A többes szám 1. személyében a rag *-unk*, *-ünk* (és nem *-onk*, *-önk*, mint Szarvas mondja), a 2. személyben *-tok*, *-tök*, a 3-ikban *-nak*, *-nek*.

A tárgyas ragozás személyragjai a következők: az eggyes szám 1. személyében *-m*: *észöm*, *iszom*, *lâtom*; a 2. személyben *-d*: *észöd*, *iszod*, *lâtod*; a 3. személy ragja a mélyhangú igék mellett mindíg *i*: *lâti*, *mondi*, *iszi*, *húzi*, *voni*, *hívi*, *hálli*, *kapáli*,

kaszâli, *kicsúfli*, *próbâli*, *vâkhati*, *âji* és *âjjá* (*ájni* a. m. ásni); a magas hangú igék ragja is rendesen *-i*: *észi*, *vészi*, *tészi*, de néha a teljesebb *-je* ragot használják: *ösmerje* (ismeri). A többes szám 1. személyében a rag *-ok*, *-ök* vagy *-jok*, *-jök*: *hozok*, *húzok*, *olvások* (hozzuk sat.), *vâgjok*, *elágyok*, *mongyok*. A 2. személy ragja mélyhangú igék mellett néha *-âtok*: *iszâtok*, gyakrabban *-ítok*: *látítok*, *mondítok*, *olvasítok*, *húzítok*. A többes szám 3 személyében a mélyhangú igék ragja mindig *-ik*: *lâtik*, *mondik*, *iszik*, *húzik*, *vonik*, *hívik*, *hállik*, *próbâlik*, *morzsolik*, *kicsúflik*, *kápâlik*, *vâkhatik*; a magas hangú igék ragja rendesen szintén *-ik*: *észik*, *tészik*, *vészik*; de néha a teljesebb *-jék*: *rösteljék*, *szögyék* (szedik), *szeretyék*.

A jelen idő többes számában az 1. személy alakjait megváltoztatja még e nyelvjárásnak az a sajátsága is, hogy a fölszólító mód alakjai átmennek a jelentő módba is: *lâsunk*, *nyomtâsunk*, *nyízünk*, *vâghasunk*, *próbâjunk*, *beszéjünk*, *üjünk*, *ágyunk*, *engegyünk*, *hárúgugyunk*, *húzugyunk*, *mönyünk*; és a tárgyas alakban: *lâsok* (látjuk), *vâghâsok*, *kinyisok*, *ereszük* (eresztjük), *vëgyök* (veszszük). *mongyok*, *szűjök*. Példák: Á ház előt ü j ü n k. Há t á l â j u n k égyet, f ë n t ő t ö z t e s ü n k. Nëm b í r j u n k nyomtatni. Nem kapnak majd ki? Felelet: Há k i k á p j u n k, k i k á p j u n k. Sokát h á j u n k, há sokán j ű j ü n k rákâsra. Nëm t u g y u n k mit mondâni rólá. Föstetik a ruhat? F: Nëm, úgy v ë g y ö k.

A Magyar Nyelvjárásokban (138. l) kifejtettem már, hogy ezek az alakok először a *t* végű igék jelentő módjában fejlődtek ki, és pedig úgy, hogy az eggymás mellé került *-tj*-ből épúgy *ss* vagy *cs* lett, mint a fölszólító mód hasonló alakjaiban; így lett *látjuk*-ból *lássuk*, *tartjuk*ból *tartsuk*. Minthogy a többi igék különben is eggyformán képzik ezt (*mondjuk*, *irjuk*, *halljuk* sat.), lassanként egészen összezavarodtak a jelentő és fölszólító mód alakjai, úgy hogy idővel a tárgyatlan alakban is eggyformává lett ez a két alak. Más nyelvjárásokban hasonló változás történt a tárgyas ragozás eggyes számú 3-ik és többes számú 2. és 3. sze *lássa*, *lássátok*, *lássák*. A slavóniai nyelvjárás azonban toztatta ezekben az alakokban a *-ja*, *-je* ragot, még *tj*: *ss* változás végbement volna: *látik*, *lâtítok*, *lâti*. ezekben a személyekben külön alakja maradt a jelentő szólító módnak. Az a nehány igealak, a mely az eggye szám 3. személyében a *-je* ragot mutatja (*ösmerje*, *rös retyék*, *szëgyék*), már a többes szám 1. személyének hatása alatt keletkezett.

Álljon itt nehány ige teljes tárgyas ragozása:

1.	2.	3.
lâtom	*mondom*	*ütöm*
lâtod	*mondod*	*ütöd*
lâti	*mondi*	*üti*
lâsok	*mongyok*	*üsök*
lâtítok	*mondítok*	*ütítök*
lâtik	*mondik*	*ütik*
4.	5.	6.
käpâlom	*vâghätom*	*kérhetöm*
käpâlod	*vâghätod*	*kérhetöd*
käpâli	*vâghäti*	*kérheti*
käpâjok	*vâghäsok*	*kérhesök*
käpâlítok	*vâghätítok*	*kérhetítök*
käpâlik	*vâghätik*	*kérhetik*

A végzett jelen ragjai közül meg kell említenünk az eggyes szám 2. személyét, mivel rövid magánhangzóval is ejtik: *ëtel* (ettél), *itál* (ittál), s a többes szám 1. személyét, a mennyiben ezt is, épúgy mint a jelen időben, *o*, *ö*-vel ejtik: *vâgtok*, *olvästok*, *kértök*.

A *vetni*, *kötni* és *sütni* igék végzett jelenét összevonva használják:

vetem (vetettem)	*vetem*
vetel	*veted*
vet vagy *vetët*	*vete*
vetünk	*vetök*
vetetëk	*vetétök*
vetek	*veték*

Épígy: *kötem*, *kötel* sat. és *sütem*, *sütel* sat. Rétfaluban és Kórógyon ezeket az alakokat kettős *t*-vel ejtik: *vettem*, *köttem*, *süttem* sat. Így összevonva használják még e két igealakot is: *ët*, *ëtt* (evett) és *it*, *itt* (ivott).

Az elbeszélő multat gyakran használják elbeszélésekben és nem rég történt cselekvés kifejezésére: *elméne*, *elvivé*, *elvivék*, *mondogatá*, *ëvék*, *ivék* stb. Nyíze kelmed, ângyomcsá mëktászít, hugy eszt m o n d â m. Az elbeszélő és a végzett mult használatát megvilágítja a következő elbeszélés, melyet Bárdy Pál úr jegyzett föl Harasztiban:

Hálijë kigyelmed tánítóné ászonyom, hutyod mëgijetem tënáp á dërékútbá, mikor urámál a vârosrá m é n é n k; ëme hugy máj m ë g h á l é k á nágy ijetségömbe. Kákásmëkszólálâskor i n d ú l á n k

e l, még sëtét v á l á ákor is, mikor á dërékútrá kifordiltunk. Beszélgesünk urámál, ëcör csák ászondi: Nyízed csák të Judi! ámá ot á kőrisfá melet válámi ván, tálá ëgyöm fárkás. Tálá nëm bolondilt mëg, mondâm urámnák; de tugyá kigyelmed, á lovájinkák igön ijedősek. Urám ösze is szëte az erét, hugy belé në dűcsenek á sâncbá. L â t â m én is, tugyá kigyelmed ot á fá melet, a hutyod âlot, oján nágy v á l á mint ëgy bornyú. Ászt m o n d á m urámnák: Háli kêd urám, hádë fordiljunk viszrá, mer mögészön minket is mëg á lovajinkákát is. Hádë mëny el të bálává, ászondi urám; ëgyöm nincs oján nágy béli, hugy ányit béverjön á gyomrâbá. A lovájinkák mëg mind m é n é n e k; ëme, ot v á l â n k á kőrisfá melet; á Fickó mëgijet, kevés héjá v á l á, hugy a sâncba nëm fordiltunk. Én üvőtösztem, áz á válámi mëg á fá melől ákor s z á l á d á e l; ëme ákor i s m e r é n k r â, hugy nëm fárkás, hánëm kutyó. Á Miler pusztájáról jüt ki, hugy áz isten veszesze el á bitáng ebjét. *

A fölszólító mód 1. személyében az ikes igék ragja is *-k*: *ögyek*, *igyák*; a 2. személyben rendesen *-á*, *-é*: *igyá*, *ögyé*, *mönyé*, de így is: *möny* (menj); a 3. személy ragja az iktelen igéknél *-n*: *mönyön*, az ikes igéknél *-ék*: *ögyék*, *igyék*, *álugyék*, *dolgozék*.

A főnévi igenevet igen gyakran használják ily alakban: *vënijá*, *lënijá*, *mënijá*, *keresnijá*, *vívászkónijá* sat. Ezekben az *á* nem a birtokos személyrag, mert hisz akkor a magas hangúakat *e*-vel ejtenék, hanem az *a* mutató szócska, s ez lassanként egészen eggybeolvadt az igenévvel. Használata igen gyakori: Gyere be ë n i j á. Szereti l â t n i j á. Emöntek s z â n t á n i j á. É n i j á ádot nékik. Szarvas példáit is így kell kijavítani: Ëném, csák vóná mit ë n i j á. Mágunk szokâjok ásztát t ë n i j á. Ázok tunák d á n o l-n i j á. Az *inni* igének ezt az alakját így mondják *inyá*: Muszâj vót ányit i n y á.

A határozói igenév alakja *-vál*, *-vel*, melynek *v*-je asszimilálódik az igető végső mássalhangzójához; Harasztin és Szent-Lászlón rövid marad az így keletkezett mássalhangzó: *írál* (irva), *ütel* (ütve), *vâgál*, *vetel*, *hânyál* sat. Kórógyon és Rétfalun: *írrál*, *üttel* sat.

* Az eggyes tájszavak magyarázata a szókincsről szóló részben található. B. J.

Álljon itt végül nehány ige ragozásának paradigmája:

1. **menni:**	*mégyök*		*ménék*
	mégyöl		*ménél*
	mégyön vagy *mén*		*méne*
	mönyünk		*ménénk*
	möntök		*ménétek*
	mönek		*ménének*

(Rétfalun: *mögyök*, *mégy*, *mén*, *mönnyünk*, *möntök*, *mönnek*.)

2. **vagyok:**	*vágyok*	3. **vetni:**	*vetök*
	vágy		*vec*
	vágyon		*vét*
	vágyunk		*vesünk*
	vátok		*vetök*
	vánák		*vetnek*
4. **enni:**	*észök*	*észöm*	*ëtem* (vagy *ötem* sat.)
	észöl	*észöd*	*ëtel*
	észik	*észi*	*ët*
	ögyünk	*ögyük*	*ëtünk*
	észtök	*észitök*	*ëtetök*
	észnek	*észik*	*ëtek*
5. **inni:**	*iszok*	*iszom*	*itám*
	iszol	*iszod*	*itál*
	iszik	*iszi*	*it*
	igyunk	*igyok*	*itunk*
	isztok	*iszâtok*	*itátok*
	isznák	*iszik*	*ittak*
6. **vënni:**	*vészök*	*vészöm*	*vötem*
	vésznek	*vészöd*	*vötel*
	vésztök	*vészi*	*vöt*
	vögyünk	*vëgyök*	*vötünk*
	vészön	*vészitök*	*vötetök*
	vészöl	*vészik*	*vötek*

A *venni* ige mintájára ragozzák ezeket is: *lészök*, *tészök*.

4) Névmások.

A személynévmásokat így ejtik: *én*, *të*, *ű*, *mí*, *tí*, *űk*; mint tárgy: *engöm*, *tégöd*, *űtet*; *minket*, *titöket*, *űket*. A *maga* névmás többes számú 3. személye: *mágik*, *mágikat*.

A birtokos névmások a következők: *ënyém*, *tijéd*, *üvé*, *mijénk*,

tijétök, *üvék*. A többes szám 1. személyében a több birtokra vonatkozó névmás: *mijénkëk*.

A mutató *ez a* névmás helyett használják ezt is *ez e*: E z e Sândor ákor lët, mikor hárminc esztendős vótám. A *milyen* névmás helyett ezt használják *hojàn*, s ez társa a *hogy*, *hol*, *hova* sat. névmásoknak: H o j á n gyerök vót áz? Ki h o j á n t ákár, Á h o j á n áz ászony, ojàn á gázdásâg. A *melyik* kérdő névmást így ejtik *mílik;* a *mennyi*-t pedig *minyi;* a *hogy, hogyan*-t zártabb magánhangzóval mondják: *hugy*, *hutyàn*, *hutyod*: H u t y o d ván? H u t y o d mondik mágiknâl?

Említést érdemel még a *mindnyájan* határozatlan névmásnak ez az alakja: *mindànyâjà*, mely még érezteti a *mind* és *nyáj* szó összetételét.

5) Határozó szók.

Az *-ul*, *-ül* határozó képző *-il*-nek hangzik ezekben: *hâtil*, *hâtíról*, *házilról;* az *óta* szó is összetételeivel eggyütt így hangzik: *iltà*, *àziltà*, *àziltó* (az óta), *aziltátul fogvà*, *miltà*, *miltó* (mi óta), *régiltà*. E szóban is *u* helyébe lépett az *i*, s az eredeti alak *ulta* volt, vö. *ulta* (JordC.), *az ultátul fogva* (Megy: Dial.), *ulta* (Szegi: Ének.); ugyancsak az *ulta* alakból lett a más nyelvjárásokban gyakori *úta*, *azúta*, *miúta*. alak.

Megemlítendők a következő határozó szók: *középüve* e h. középre; pl. Lëült k ö z é p ü v e; — *mëmëg* e h. mëg mëg, a. m. megint, ismét; — *mindön szömön névön*, *mindön szömönő névön* a. m. minduntalan; — a *mindöröké* szót ebben az értelemben használják: mindíg, folyton, például: m i n d ö r ö k é víváskódik (folyton veszekedik).

A n é v u t ó k birtokos személyragja a többes szám 3. személyében épúgy, mint a főneveknél *-ik*: *râjik*, *rólik*, *tűlik*, *álatik*, *előtik*, *hozâjik*, *mögötik*, *fölötik*, *melőlik*, *belőlik*.

Az i g e k ö t ő k közül megemlítendők: *âtál*, Kórógyon *hâtál* (át): *hátál mégyök;* a *föl* igekötő helyett rendesen ezt használják *fën*: *fënmégyök* (fölmegyek), *fënőtözöt*, *fënőtösztesünk*, *fënkelt*, *fënrikántotà* (földőfte) *a teheny*, *fëntészik;* viszont a *fël* szócskát használják e helyett *fenn-* ebben: *odá fël vóták*.

Az *el* igekötőt, ha szorosan az igéhez tartozik, *e*-nek ejtik; sőt gyakran *á* hangzik ilyenkor helyette: *ecégesztök* (elvégeztük), *emöntek*, *ecsúnyil*, *edögil* vagy *ácsúnyil*, *ádögil*. Hosszú magánhangzóval ejtik a *bé* igekötőt: *béeresztöte* (beeresztette). *bémégyök*.

bévontá; akkor is, ha határozó szó: odá *bé* vótám. A *vissza* helyett azt mondják *viszrà*, a mi valószinűleg a *hátra*, *előre* sat. igekötők analogiájára keletkezett. *

B) MONDATTANI SAJÁTSÁGOK.

A slavóniai nyelvjárás mondattani sajátságai közül a következők érdemelnek figyelmet:

1) A névelő gyakran elmarad a főnév mellől: Én nëm eresztöm urámát vele. Nëm szeretöm pâlinkât. Iszom víszt (vizet).

2) Az általános alanyt az ige 2. személyével fejezik ki: Ojàn páprikâs vót àz étel, hogy nëm öheted. Sásë tudod mëg, minyit kël fizetni. Hà àz utósót, mëgvárod az eleje elvész. Aszt vöszöd észre, hugy ... Ojàn jó à búziká, csák úgy röpköd az embör szíve, hà árátod.

3) Többes számban áll az ige több alany után: Mënd ászonyà, mënd embörje, mënd mëndenfélikéje mönek a vâsârà. Néha számnév után is többes számot használnak: két átyáfiak vótunk.

4) A tárgy ragja elmarad a főnévi igenév mellett az ilyen kifejezésekben: szőlőkápâlni, borinyá, lóherkászâni, elviték verébszurkânijà.

5) A birtokos személyrag elmarad néha az összetett mondat második felében, ha előtte már volt birtokos személyraggal ellátott szó: Nekünk nincs gunyhónk, ezöknek mëg nincs szék.

6) Gyakran használják az ige tárgyatlan alakját a tárgyas helyett: Ugyán hutyán is mongyunk csák. Nëm löhet, hugy az embör mindöniket szeresön. Ez á mohár ojàn kutyá portéká, huty hëjâbá nyűjünk. Viszont a tárgyas alakot használják néha a tárgyatlan helyett: Hât nëm ismeri mân minket? Àzér szerete (szerette) ojàn konyhât.

7) A *muszáj* szót segédigével ragozzák, mintha melléknév volna: muszâj vót ányit inyá.

8) A szórend tekintetében megemlítendő, hogy tagadó mondatokban a *vónà* segédige nem választja el az igekötőt az igétől,

* Ugyanígy mondják a moldvai csángók is, s ezt az alakot Budenz így magyarázza (MUSz. 588. l.): ‚Kérdés, vajjon itt a *-ra* külön lativ névutó (illetőleg segéd-határozó, mint *előre*, *messzire*, *hátra*-ban), vagy eredetileg *-la* helyett való (úgy hogy *visera* csak a *visszá*-nak változata, mely fentebbi egyik fölvétel mellett szólna, hogy *visszá* e h. **visszává*, *visszlá*)‘. Sokkal eggyszerűbb és valószinűbb a föntebbi magyarázat. B. J.

hanem az igekötő után következik: Bârcsák áz áz ëgy lânyom m á r á t m ë g v ó n á. Há nëm p o t y â s z t á e l v ó n á á dógât. Űk në (nem) m o n t â k e l v ó n á. BALASSA JÓZSEF.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

I. A szöveg eggyezése, kora és forrása.

Ha némi figyelemmel olvassuk e két codexet, tüstént szemünkbe ötlik, hogy az ÉrdyC. idézetei kivétel nélkül a JordC.-ből vannak merítve. Elegendő bizonyíték, ha az ÉrdyC.-ben csupán az evangéliumokra utalok, melyek (szám szerint húsz) körülbelül ötven lapot foglalnak el a Nyelvemléktár IV. kötetében, tehát a codexnek minteggy huszadrészét töltik ki. Ezen evangéliumok textusai, perikopái eggytől-eggyig itt-ott szóról szóra, néhol betűről betűre eggyeznek a JordC. evangéliumainak azon verseivel, melyekre, mint alapigékre, az ájtatos néma barát hivatkozik. Erről legkönnyebben úgy győződhetünk meg, ha például az ÉrdyC. 103. lapján (NyTár. IV.158) az ádventre szerkesztett evangélium bevezető sorait az alapul vett szentirási igékkel eggyütt elolvassuk és összevetjük a bevezető sorokban már előre jelzett bibliai könyv megfelelő verseivel a Jord-C.-ben. Prédikátorunk beszédének bevezetésében rendszerint ilyeténképen jelzi a szentirási helyet, a hol alapigéje található: ‚Ez ewangeliomot yrtta megh Elezer Zent Mathe kenyweenek hwzon eegyed reezeeben. Zent Mark tyzen eegyed reezeeben. Zent Lucacz tyzen kylenczed reezeeben. Zent Janos tyzen kettőd reezeeben' (ÉrdyC. 103). Ez zenth ewangeliomot b ő t h ẃ z e r e n t h yrtha meg sat. (116). Ez zent ewangeliomot e r e d e t h z e r e n t h yrtta megh sat. (122).

Legtöbbnyire ily szavakkal végzi bevezetését: ‚Eth vagyon ymaran az zent ewangeliomnak kezdete (103). Ez wtan kezdetyk el ymaran az zenth ewangeliom (105). Ymaran ennek wtanna kőwethkőzyk az zent ewangeliom (106). Ez wtan vaǵon ez ewangeliom (119). Eme kijelentés után egész terjedelmében közli az evangéliumi verseket.

Nagyobb világosság kedveért hadd álljon itt eggymás mellett az ÉrdyC.-ből ádvent első vasárnapjára irt beszéd alapigéje és a JordC.-ből ezen alapigének megfelelő részlet a kevésbbé eggyező részek kihagyásával:

JordC.

Máté XXI fej. Es hoǵ kezelghetet vona Jesus Jerwsalemhez, es yewt vona Bethffage new varosban oliuetimnek hegyere . . . . : Mennyetek el ez varosban, ky ty ellentek vagyon, es ottan talaltok egy meg keteth zamarth hû ffyawal: ogyatok el es hozyatok en nekem. Es ha ky vala myt zoland, mongyaatok, mert ezekkel vramnak dolga vagyon, es legottan el enghedy hûketh. Ezek kedyg mynd ezenkeppen bel teleenek . . . . : Mongyatok Syonnak leanyanak: yme az te kyralyod el yût teeneked kegyelmes, ylwen az zamaron, es hû kysded ffyan. El menwen azert az tanoythwanok, azonkeppen teenek. mynt hûnekyk paranczolta Jesus. Es el hozwan az zamart hû ffyawal, es reaok tereythwen hû rwhayokat, hûtet felûl reaya ylteteek. Az soksaghw seregek kedeglen el hymteek hû rwhayokat az wton, nemellyek kedeglen az fakrol agakat metelnek vala, es el hymtyk vala az wton. Az sereghek kedeg, kyk elette es vtanna mennek vala, kealttyak vala mondwan: Dyczesegh Dauid ffyanak, aldot ky yewt vrnak neweben.

ÉrdC.

103. l. Az ydôben mykoron kôzelghetôt vona Jesus Jerwsalem felee es yewt vona Bethffage new falwban olyvetymnek heegyeere . . . . : Mennyetek el az varasban, ky ty ellentekben vagyon: es ottan talaltok egy megh kôtôt zamart ew fyawal, olgyatok el es hozyatok ennekem. Es ha ky tynektek vala myt zoland: mongyatok mert wrnak dolga vagyon velôk es ottan el boczattya ewketh. Az kedeegh mynd azonkeppen bel teleek . . . . Mongyatok megh Syonnak leanyanak, yme az the kyralyod el yewt teeneked zylygsseghes ylween az zamaron es ew emptetô ffyan El menween azert a tanoythwanyok es wgy teenek mynth Jesus megh paranczolaa ewnekyk, es oda vyveek. az zamart mynd ew ffyawal es reayok veteek ew rwhayokath es ewteth fewlŵl reea ylteteek. Az teb sereghek kedeeglen le hanyaak ew ruhayokat az wton. Nemeellyek kedeeglen agakath zeghdelnek vala az faakrol es le hannyaak vala az wton: Az teb sereghek kedeeglen kyk elette es wtanna meennek vala, kyayttyaak vala mondwan: Ossanna az az dyczeeret Dauid ffyanak. Aldoth ky yewth wrnak neweeben.

Luk. II. fej. 3—21. Es myndnyayan mennek vala, hoǵ vallast teennenek, ky mynd az hû varosaban. Ffel meene azert Joseff es Galyleabol Nazarethnek varosabol Judeaban, Dauidnak varosaban, ky neveztetyk Betlehemnek, myert hoǵ hû es Dauidnak hazabol es nemzetseghebôl vona, hoǵ vallast tennee hû yegyeseewel Mariaval,

111. l. Es meennek vala myndnyayan: hogy vallasth teenneenek kymynd ew warasokban, ffel meene azerth Joseff es Galyleabol ew varassabol Nazarethbôl, Judeaban Dauidnak varassaban ky neueztetyk Bethleemnek, azerth hogy ew es volna Dauidnak hazabol es nemzeteebôl, hogy vallasth tenne Mariawal, ewneky yeǵzeth nezkôs felesseeghewel.

JordC.

terhes feleseeghewel. Leen azert, hoǵ mykoron ot vonanak, bel teleenek az ydők hogy zylne. Es ot .zylee hű elsó egyetlen egygyeet, es poztokban takara hűtet, es helyheztetee hűtet a yazolba, mert nem vala egyeb helye hűneky a zeenben. Es valanak paztorok azon tartomanban, vygyazwan es ŏrẏzwen az eeynek ydeyth hű barmoknak felettee. Es yme wr ystennek angyala meg allapek hű mellettők, es ystennek feenesseghe kewrűl veve hűket.... Es ottan monda hűnekyk az angyal: Ne akaryatok feelny, mert yme hyrdetek ty nektek nagy eremet, ky leezen mynden nepnek; mert ydwŏzŏytŏ zyleteek tynektek ez may nap, ky mondatyk wr Cristusnak, Dauidnak varosaban. Es ez tynektek yele: Talaltok egy ǵermeczket, poztokban bel takartat, es az yazolban helheztettet... Azon hertelen leen nagy soksaghw seregh az angyallal. dyczerwen wr istenth, es mondwan: Dyczŏsegh magassaghban vr ystennek, es felden bekesegh yo akaro embereknek!

Mennyűnk el Bethlehemygh. es lassok meg ez dolgot ky tamadot, kyt tet vr ysten, es megh yelentet mynekűnk. Es hamarsagghal el yewenek. es meg leeleek Mariat es Joseffet, es a ǵermeket az yazolban helheztethven..... Es mynd kik hallottaak vona, nagy(on) czodalaak, azokrol és kyk mondatanak a paztoroktwl hűnekyk.

Maria kedeg ezeeben tartía vala mynd ez bezeedŏket..... Es ennek vtanna haza terwen a paztorok. aidwa es dyczerwen

ÉrdyC.

Leen azerth hogy mykoron oth volnanak, bel teleenek ew napyay hogy zylne: Es zylee ew eeggyethlen egy ſſyaat: es rwhackhakban bel takargataa: es helheztetee ewtet az yazolba, mert nem vala ewneky eegyeb helye az zeenben. Barom paztorok es valanak azon tartomamba vygyazwan es ŏryzween az eeynek cheendesseegheeth ew barmok feleth. Es yme wr istennek angyala meghalla ew ſŏlŏttŏk es istennek feenesseeghe kŏrŵl vevee ewketh.... Es monda ewnekyk az angyal. Ne akaryatok feelnye: yme hyrdetek tynektŏk nagy eremet. Meely erem leezen mynden neepnek merth zyletŏt tynektek ez may napon ydwezeytew ky mondatyk wr Cristusnak Dauidnak varassaaban: Es az yegye tynektek. Leltek egy kys zylŏttet rwhaczkakban bel takarghathwan es helyhezthween az yazolban: Es azonnal leen nagy sokassaagh az angyallal meennyey sereghek dycheerween wr istent es mondwan. Dychewsseegh magassaghban wr istennek es felden bekesseegh yo akaro embereknek.

Meennyŵnk el Betleemygh es lassok megh az ygeeth, ky zyletŏth: kyth wr isten megh yelentet mynekŵnk. Es el yeweenek syetetŏs-ŏn es meg talalaak Mariat es Joseffet es az kys zylŏttŏth helheztethween az yazolban.... Es myndnyayan kyk hallaak: csodalaak, azokról es kyk mondathwan valaanak az paztoroktwl ewnekyk Maria kedeegh ezeeben tarttya vala mynd ez ygheeketh.... Es hattra terenek az paztorok dyczerwtween es dyczeerwen wr istenth mynde-

JordC.	ÉrdyC.
wr ystent myndenekben kyket hallottanak es lattanak vala, mykeppen meg mondottak vona hűnekyk.	nekben kyketh hallottanak es lattanak vala, mykeent megh mondattanak vala ewnekyk.
Es mynek vtanna bel tőltenek vona nyolcz napok, hoǵ kernyűl meteltethneek a gyermek, hywattateek hűneky newe Jesusnak, ky hywattateek az angalthwl mynek elette hű annyanak mehebê fogantathneek.	119. l. Mynek wtanna bel tőltenek volna nyolczad napok, hogy kernyẃl meteltethneek az gyermek, hywattateek ew neky newee Jesusnak, kynek newezteteek az angyaltwl, mynek elette meeheeben fogantathneek.

További összehasonlítás kedveért lássunk még eggynehány helyet a két codexből.

JordC.	ÉrdyC.
Máté XI. 2. Kereztőlő Janos kedeg mykoron hallotta vona Cristusnak teetemenyt, hozya boczathwan hű tanoytwany kezől, monda hűneky.	107. l. Az ydőben mykoron hallotta vona Janos az sokassaghban Cristusnak teetemeenyeet, el kyldween kettőt ew tanoythwany kőzzől monda ewneky.
Uo. 4. El meenwen yelenczetek meg Janosnak, kyket lattatok, es hallottatok: Wakok lathnak, santhak yarnak, poklosok tyztwlnak, syketők halnak, hallottak ffel tamadnak.	Uo. El menween mongyatok megh Janosnak, kyketh lattatok es hallottatok, vakok lathnak, santaak yarnak, poklosok tyztwltatnak. Syketek halnak, hallottak ffel tamadnak.
Ján. I. 1—5. Kezdethben vala yghe, es az yghe vala ystennel, es ysten vala yghe. Ez kezdettűl foghwa vala ystennel. Mindenek hű myatta lettenek, es hű nalanal kyl semy nem leth, ky let. Hű bennee eelet vala, es az eelet vala embereknek vylagossaga. Es az vylagossagh setethben es vylagosoyth, es az setethseghek hűtet be nem foglalhatak.	113. Kezdethben vala yghe es az yghe vala istenneel, es isten vala az yghe, az vala kezdethben istenneel. Myndenek ew myatta lettenek es ew nalanal kyl semy nem lett. Ammy lett ew benne eeleth vala, es az eeleth vala embereknek vylagossagha, es az vylagossaagh seetethseeghekben vylagoseyth, es az seetethseeghők ewtet bel nem foglalhataak.
Jan. II. 1—4. Harmad napon menyekzek lenek Galyleanak Kana newő varasaban, es ot vala Jesusnak annya. Oda hyvattateek azert Jesus es, es hű tanoythvany es, az menyeglizeben. Es az bor el fogyathkozwan, monda Jesusnak Annya hű-	124. Az ydőben menyekzők leenek Galyleanak Kana new varasaban, es vala ott Jesusnak annya, hywattateek el kedeegh Jesus es, ew tanoythwanywal a menyekzőben. Es borok el fogywan, monda ew annya ewneky: Borok ninczen. Monda ewneky

JordC.	ErdyC.
neky: Borok ninczen. Es monda hűneky Jesus: My gondom vagyon rea ennekem es the neked azzonyallat? nem yűt meegh el az en horam.	Jesus: My ennekem es teeneked azzonyallat. Nem yewt meeg el az en horam.

És így tovább, és így tovább.

Ezen eggybevetés az eggyezésre és eltérésre bőséges, hellyel-hellyel csattanós példát nyujt. Ebből, mint említettük, kiviláglik, hogy az ÉrdyC. irója hűségesen követte a Jordánszky codexet s csak imitt-amott, jobbadán az átirásnál tett apró-cseprő, többé-kevésbbé jelentős változtatást a szövegén. Prédikátoraink java része még ma is így jár el. Ha a szentirás eredeti szövegét idézi, némileg változtat a közhasználatú fordításon; saját fölfogásához alkalmazva gyúrja-fúrja a szöveg értelmezését, néha cicomásabb, keresettebb, költőibb fordításra törekszik; néha megelégszik azzal, hogy a már meglevő régies, nehézkes fordítást simítja, gyalulja, hogy előadása folyékonyabb, élénkebb, gördülékenyebb, magyarosabb legyen. Az ÉrdyC.-ben is lépten-nyomon ama tapasztalatra bukkanunk, hogy nyelve sokkal, de szerfölött sokkal magyarosabb, mint a Jordánszky codexé; másrészt a JordC. bibliafordítása jóval símább és szabadabb, mint a Bécsi, Müncheni, s más codexeké. Ezt a codexeink között tapasztalható eltérést keletkezési idejüknek különbsége nem magyarázhatja meg; mert hisz a Jord. codexet körülbelül csak tíz évi időköz választja el az ÉrdyC.-től.

Mellesleg megjegyzem, hogy Horváth Cyrillnek az ÉrdyC. koráról kockáztatott állítása nem állja meg a helyét. Ő ugyanis Volf Györggyel szemben, a ki az ÉrdyC. korára nézve azt véli, hogy 1526 és 1527 közé esik, Pelbárt eggy helyéből következtetve hozzávetőleg azt állítja, hogy 1526 előttre teendő (Temesvári Pelbárt és codexeink 34. l.). — A JordC. korára nézve két pontos adat van. Az eggyik a Birák könyve végén (V.348): ‚Zent Dorottya azzon napyan, ezer ewth zaz tyzen kylencz esztendewben. 1 ... 5 .... 1 .... 9.‘ A másik a 704. lapon sz. János evangélioma végén: ‚Adwenthnek else zerdayan azon eztendőben, mykoron Cristus zyletesetűl fogwan yrnanak Ezer ewt zaz tyzen hatod eztendőben‘. Minthogy ezen adatokból világosan kitűnik, hogy a JordCodexet 1516—1519-ben írták, Volf György nézetét pedig, mely szerint az Érdy codex 1526—1527-ben iródott, Horváth Cyrill hozzávetése meg nem döntheti, azért nem csak gondolomra mondhatjuk, hogy a JordC. tiz évvel régibb az ÉrdyC.-nél.

Számba veendő azonban ama körülmény, hogy a JordC. iróját békóba szorította a folyton szem előtt tartott Vulgata csűrt-csavart szórendje, melyet gyakran félre magyarázott vagy, mint a betű rabja, vak hódolattal követett. Innen magyarázódik a JordC.-ben a nehézkesség és magyartalanság. Ezzel szemben az ÉrdyC. nyelvének könnyedségének és magyarosságának, már a mennyire a codexekben könnyedségről és magyarosságról szó lehet, abban találhatjuk megfejtését, hogy az ÉrdyC. bár néhutt nyomról-nyomra haladó szolgai fordítása, de sok helyütt önkényes, ide-oda csapongó szabad átdolgozása, hogy úgy mondjam, minteggy prózai átköltése Temesvári Pelbárt Sermóinak. ‚Az ÉrdyC. irója annyira használta Pelbártnak mind Sermones de sanctis, mind Sermones de tempore című munkáit, hogy mai fölfogás szerint méltán plagium vádjával lehetne illetni' (Szilády : TemesvPelb. 63). Prologusában nagyjában meg is említi a forrásokat, a honnan az anyagot összehordta és művét eggybe szerkesztette. ‚Ex purissimo fonte, úgymond, authenticorum doctorum, scripturarumque Sacrarum lucet pauca de multis fidelia tamen e latino eloquio in nostrum wlgarem sermonem omnium dominicalium festiuitatumque sanctorum. Epistolas et ewangelia per anni circulum de verbo ad verbum cum addicionibus et exemplis ac vtilissímis ornamentis sew documentis salutiferis pro simpliciori-bus vtriusque sexus ac iunioribus minus in latinitate tritis' (NyTár IV. k. XXIV. l. 15—22. s.). De mintha bűnösnek érezné magát, csak amúgy kerülgetve vallja meg forrásműveit; a szerzők neveit mindenütt nagy bölcsen elhallgatja a néma kartauzi, mintha félne, hogy kezére koppintanak; a világért sem meri elárulni, hogy megdézsmálta Temesvári Pelbárt gondolatait, hogy hébe-hóba be-bepislantva műveibe hozzájárogatott eszmékért, sőt prédikációinak szerkezeténél is Pelbárt fráter szolgált mintaképeül.

Talán eggyetlen codexirónk sincs, a kin meg ne éreznék Pelbárt atya beszédeinek hatása. Pelbárt, azt véli Horváth Cyrill, körülbelül háromféle módon jelenik meg codexeinkben. Vannak darabok, melyek kegyeletes ragaszkodással követik műveit. Ezek codexbeli beszédeinknek csaknem kizárólag legszebb gyöngyei. Másokban a fordító is szerepet követel magának. Tetszése szerint szerkeszti és fúrja-faragja eredetijét vagy eredetijeit, sokszor a magáéval sem fukarkodván. És ilyen darabot legtöbbet találunk. Ismét mások csupán motivumaikat kölcsönzik Pelbárttól. Vázlatukban többé-kevésbbé hívek hozzá, de egyebekben a saját lábukon igyekeznek járni. Előre látható, így folytatja tovább.

hogy ebben az irodalomban Temesvári Pelbárt képe nem jelenik meg tökéletesen. Sőt átlag e müvek még haladást sem fognak föltűntetni eredetijükkel szemben. A magyar iró gyermeknek látszik mesterével összehasonlítva. Hiányzik belőle ennek érettsége, tudományossága és határozottsága. Ha önálló akar lenni, legtöbbször olyan naiv, hogy szinte csodálkozunk rajta. Ha mestere után megy, szava nem eggyszer válik érthetetlen dadogássá, s a legjobb esetben sem igen birja röviden és szabatosan kifejezni gondolatát.

Hogy mily össze-vissza módon, mily furfangosan toldozgatta, foldozgatta beszédeit az ÉrdyC. irója Pelbárt müveiből, erről érdekes tájékozást nyújt a forráshelyek összeállítása Horváth Cyrill fönt idézett értekezésének 22. és 27. lapján. Volf György kivált az átirásból következtetve azt állítja, hogy az Érdy codex írója a Pelbártból vett beszédeket s legendákat nem maga dolgozta ki magyarul, hanem már készen találta; s minthogy ilyet igen sokat közöl, nagyon hihető, hogy eggy egész gyűjtemény volt előtte. Ez már most valószinűvé teszi azt is, hogy könyve legnagyobb részét csakugyan eggyetlen eggy munkából szedte (NyTár. IV. köt. Előszó VIII.). Ezt csak akkor állíthatnók biztossággal, ha a szerencsés véletlen nyomára vezetne azon beszédgyűjteménynek, melyről föltesszük, hogy az ÉrdyC. írója használta. Minapában Pelbárt kiadásait nézegetve, ráakadtam eggyre, mely Sziládynak kikerülte figyelmét. * Erős a gyanúm, mert e sokat eggybefoglaló kiadás példányai közkézen forogtattak, hogy talán ebből is kompilált eggyet-mást a mi élelmes szerzetesünk. Ezt azonban csak tüzetesebb vizsgálat derítheti ki.

De lássuk mutatóul Pelbártból a *Ladislaus* névre vonatkozó magyarázatot az ÉrdyC. magyarázatával összevetve: „Prima sillaba nominis laus est per peragogen. dos aut datio vel datus, laos po-

* Minthogy Sziládynál nincs idézve a kiadások közt, teljes címét ide iktatom:

Pomerium Sermonum Hyemalium De Tempore Estivalium
Fratris Pelbarti de Themeswar: sacre pagine professoris ordinisque Minorum de observantia.

[Egy rész a címlapból ki van vágva.]

Impressi ac diligenter emendati expensis circumspecti viri archibibliopolae Joannis Rymann de Origaw. in officina industrii Henrici Gran, Hagenau 1511. Ex collectione Franc. Kazinczy, Széphalom 2ª Januar 1807. (M. Nemz. Muz. Pa-t. 13[illegible]. V. H. K.

populus interpretatur et sic l a u s d a t a p o p u l i s sonat'* (Sermo XVI. De sancto Ladislao, balold. 1. hasáb). ‚Lazlo Ladyslaus haromaa hassazthwan az az laus. dacio. populus. dycheeret, adaas, neep, kyket eegybe rakogathwan annyat teezen N e e p n e k i s t e n t e w l a d a t o t d y c h e e r e t' (ÉrdyC. 394).

Az ilyen Pelbártból vagy máshonnan vett magyarázatoknál rendszerint általánosságban említi a szerzőt. László nevének magyarázatához is oda függeszti: ‚Doctoroknak magyarazattyok zerent'. Így például a *Vid* névnél is: ‚Zent doctoroknak magyarazattyok zerent az Wydnek newe mondatyk eelethnek, quasi vita'. A szövegben szórványosan föl-föltünedező latin mondatok is Pelbártra utalnak.

Nem az a főcélunk, hogy codexünket Pelbárttal hasonlítsuk össze, ennek jó részét már megtette Szilády és Horváth; de a tüzetesebb eggybevetés még újabb földolgozóra vár, — hanem hogy a Jordánszky codexszel eggyeztessük.

Azon körülmény, hogy az ÉrdyC. a JordC.-ből veszi idézeteit, legföljebb csak azt bizonyítaná, hogy az ÉrdyC. írója használta a JordC.-nek bibliafordítását. Abból, hogy a szentírási versek a két codexben eggyezők, még nem lehet egész bizonyossággal a nyelv eggyezésére következtetni, mert a bibliafordítások nagyjában eggyeznek eggymással, kivált az olyanok, melyeknél mint codexeinknél csak 10 év az időbeli különbség. Legfontosabb bizonyíték az igeidők eggyezése e két codexben és ez már a fönt idézett szentirási versek igéinek időbeli eggyezésénél is szembe ötlik. Hogy az ÉrdyC. írója írta a JordCodexet, hogy mindkét nyelvemlékünk eggy szerzőtől ered, azt tüzetes részletességgel az alábbi eggyezések fogják igazolni. VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Redő. Az elvonásféle elmélet kétes s gyakorta veszedelmes voltának eggyik érthetően valló tanúja a többi közt a címbeli szó is, a mely, mint a Nyelvőr VII. kötetében (386—388 l.) ki van mutatva, hibásan van a régi szótárak *redős* szavából elvonva. Az alapszó ugyanis nem *redő*, hanem *red*, a mely mint tájszó

* Pomerium de sanctis, fratris Pelbarti ordinis sancti francisci. (M. Nemz. Muz. Inc. s. a. 1222).

Kassai Szókönyve s a Tájszótár szerint Vas megyének keleti részében ma is él.

Ez adatot most két újabbal egészíthetem ki. Az eggyikre a Tudományos Gyűjtemény forgatása közben akadtam. E folyóirat 1828. évi folyamának II. kötetében (58. l.) Vörösmarty a következőket mondja: ‚Göcsej szélén a fa ráncos kérgét *red*-nek mondják'.

Említésre méltó még, a mit a nyelvészkedő költő ez adathoz hozzácsatol, hogy van t. i. e *red* főnéven kívül ‚még egy *red* ige is, s innen a participium *redő*'.

A másik adatot legújabban Balassa József jegyezte föl a slavóniai magyarok beszédében: ‚*regy*: ránc'. (A *d*: *gy* változásra nézve vö. *kéd*: *kégy*, *hud*: *hugy*, *had*: *hagy* Nysz.)

Az elvonás érdeme Baróti rovására esik, a kinek ‚Kisded szótárában' először találjuk följegyezve a *redő* szót: ‚*Redős* [így]: rántz*-os, fodros. bodros, retzés. fürtös, p. o. szoknya*. *Redő. Redőzni*'. Itt nem szabad említetlenül hagynunk, a mit az előszóban a * jegyre vonatkozólag megjegyez: ‚Némellyek mellé * jegyet vetettem; azt akarván azzal jelenteni, hogy az ollyanok bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna'. SZARVAS GÁBOR.

Mafla. Én e szót gyermekkorom óta ismerem s azóta is számtalanszor hallottam a legkülönbözőbb vidékekről származott tanult és tanulatlan emberektől. Most azonban, midőn jelentésére nézve szótárainkban tudakozódtam utána, nem csekély csodálkozásomra azt tapasztaltam, hogy se CzF., s a mi magától értető, se Ballaginak egyik szótára sem ismeri. Kérdező-könyvemre azt a választ nyertem, hogy csakugyan vannak vidékek, a melyeken egyáltalán nem használatos. E szerint tehát tájszavaink sorába tartozik, s a mennyire helyes alapon nyugszik megfigyelésem, a tiszáninneni részeken éli divatját. Jelentése: mamlasz, szájatáti, bászli.

Idegen voltát már külseje elárulja: mert *maf-* alapszó a melyen, ha származékszó volna alapszava ke[illegible] egyáltalában nem ismer. Figyelemre véve azon k[illegible] hogy a Duna-Tisza köz[illegible] s a Duán[illegible] tévedünk, ha a [illegible] nézve s azt hiszem, a k[illegible] is ismert, párhuzamba a ném. *maulaffe* = szájatáti szóban a [illegible] változataiból ki[illegible] rövidülésével.

SZARVAS GÁBOR.

A Kossuth-név. Sokat irtak Kossuthról az egész világon; beszéltek eredetéről is, nem kerülte ki azt a sorsot se, a miben manapság minden nagy ember részesül, hogy megtették zsidónak, persze nem a zsidók, hanem az antiszemiták, a kiknél ez egyszerűen a mesterséghez tartozik; de megtették tót származásúnak is. Meglehet, hogy ez is eggyszerűen a mesterséghez tartozik; de itt már nem olyan föltétlenül bizonyos.

Épen ezért fordulok én a magyar nyelvtudományhoz, mert ő tőle szeretnék feleletet kapni e kérdésre: mit jelent a *Kossuth* szó? Ha kutatja a történettudomány nagyjaink eredetét, ha még kézi könyveink is összeállítják a *Bethlen, Rákóczy* sat. genealogiáját, azt hiszem, a Kossuth neve is megérdemel annyit, hogy szóvá tegyük.

És itt magam kijelentem, a mit az olvasó úgy is észrevesz, hogy tisztán csak mint laikus, mint eggy érdeklődő magyar ember vetem föl a kérdést. Én magam semmiféle kutatást nem végeztem; nem levén ismerős a szláv nyelvekkel, nem akarok előállni semmiféle állítással, a mi úgyis csak arra lenne jó, hogy illetékesebbek megdöntsék. Csupán csak azt mondom el, a mit minden kutatás nélkül készen kaptam.

A Helységnévtárban két község viseli a *Kossut* nevet (*h* nélkül van írva), az eggyik Pozsony, a másik Turóc megyében; ezt az utóbbit tartják a Kossuth-család fészkének. A főváros közelében levő *Kossuthfalva*, azt hiszem, kimaradhat a számításból, mert ez újabban keletkezett község tudtommal már Kossuth Lajosról vette nevét.

Belgrád mellett a Topčider-park eggyik része *Kosuta* nevet visel; a mi, ha nem csalódom, körülbelül annyit tesz. hogy ‚szarvas-tanya, liget, park' sat. Ezt a helyszinén hallottam. Prágában eggyik napon vezetővel jártam be a várost és a mikor a kálvinista templomhoz értünk, azt mondja vezetőm, tudva, hogy magyar vagyok: ‚Érdekelni fogja önt a szép név miatt, hogy ennek a templomnak a papja K o s s u t h B e n j á m i n'. Láttam is aztán, prédikálni is hallottam cseh nyelven a prágai Kossuthot.

Ennyi az, a mit én tudok. Az itt elősorolt helyek: Pozsony és Turóc megye, Belgrád és Prága csakugyan szláv nyelvre látszanak mutatni; eggyelőre azonban én nem mernék mást mondani, mint hogy látszanak; mert bebizonyítva még nincs. A prágai adatra különösen nem sokat adok; nem azért nem, mert az ottani Kossuth református pap, a mi Kossuthjaink pedig lutheránusok; hanem mert az átömlés szomszéd országok között mindennapi,

különösen a vallásüldözések korában sokan menekültek eggyikből a másikba.

Még eggyszer mondom, nyelvészeinktől szeretnék bizonyosat hallani, bármi legyen is aztán ez a bizonyosság. De hátha csakugyan szlávnak bizonyul a Kossuth név? Hát először is a név még nem föltétlen bizonyság az eredetre nézve; turóci nemes embernek lehetett előbb már magyar neve is. Másodszor pedig a magyar Kossuth dicsősége nem csökken azzal, ha tót eredetű volna is, a mint a magyar Petőfit sem kissebbíti meg a Petrovics név. SZIGETVÁRI IVÁN.

Azt hiszem, a következő nyelvi adatok érthető feleletet adnak arra, a mit Szigetvári Iván tudni kiván.

Miklosich ‚Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen' című művének 134. lapján ezt találjuk: ‚ószl. *košuta*: hirschkuh: újszl. bolg. szerb, or. *košuta*: hirschkuh; cseh *košut*: bock'. Ehez hozzávehetjük még Bernolák következő adatát: ‚*košut*: verschnittener bock, geiszbock; ürü, herélt kos, berbécs'.

Hogy a Pozsony és Turóc megyében fekvő s a Belgrád melletti Kosut helynév a föntebb idézett *košuta*: hirschkuh, *košut*: bock, geiszbock köznévvel ugyaneggy szó, vagyis hogy a Kosut (Kossut) helynév is voltaképen annyi mint: szarvas, bak, eléggé igazolják a nyelvünkben is található helynevekül szolgáló következő állatnevek: Szarvas, Szarvasd; Bak, Bagd; Bikád; Ökördi; Szamárdi; Tinód; Borjád; Ártánd; Disznód; Bárand; Farkas, Farkasd sat. sat. SZARVAS GÁBOR.

Külföldi magyarok. Fogtam törököt, de nem ereszt. A mióta vándorló szavainkat összeírni próbáltam, figyelmem mintha nyomozó levéllel kutatná az innen elszakadtakat. Sohse hittem volna, hogy a gyanusítás ennyire nyugtalanító foglalkozás s nem értem, hogy András bátyánk a m. kir. ész mellett nem szenved idegességben is. Az igaz, van láttatja: megint van pár adatom.

Az eggyik a *fogas*, mely a nemzetközi *fogasch* alakban a legelőkelőbb asztalokra kerül s tudtommal még a német császár se próbálta eddig németre fordítani, ki pedig französischen schaumwein-t iszik.

A másik az *alföld*, melyet a hódmezővásárhelyi munkásmozgalmak idején olvastam külföldi német lapokban. ‚Das alföld' úgy látszik, sok, sok ‚pusztennek' az összege országunk tiszamenti tájékán; itt valahol lakik az ‚alföldер bevölkerung'.

Der *kortesch*, das *korteschkediren* is sűrűn megfordult a magyar választások idején a bécsi lapokban, s csak a minap olvastam eggy horvátországi újságban: ‚Das k o r t e š i r e n ist wieder ein rentables metier' — a zágrábvárosi választásokról volt szó.

Érdekes adalékokat közölt velem G o l d z i h e r Ignác is. Nemcsak a *tesik*-et hallotta németektől Ausztriában, hanem ezt is: *papuccsen* (*papucs* többes száma), és *hát*; ez utóbbit igen sűrűn; a mit ő abból magyaráz, hogy a *halt*-tal rokonhangzású s a beszélő voltakép erre gondol, mikor a magyart mondja. Goldziher utolsó közlése a tréfás adatok sorába tartozik, melyeket azonban mi teljesen komolyan tartozunk számba venni. Ilyen a *getödtetes kraut* = t ő t ö t t k á p o s z t a. Ilyen, a melyet szintén Goldziher juttatott az eszembe, az a pompás adat Steinthalból. A hires berlini egyetemi professzor az ‚Einleitung in die psychologie und sprachwissenschaft' (Berlin, 1871) című müve végén a nyelv működésének kóros jelenségeiről szólván, a 480. lapon megemliti, hogy eggy beteg ‚bonjour monsieur' helyett azt mondta: b o n t i f m o n t i f; ugyanott szóról-szóra így folytatja: ‚Benedict berichtet ähnlich von dem erwähnten Böhmen, dass er oft dem richtigen worte einige laute vorsetzte. So sagte er z. b. *gattiehose* für *hose*, wobei er wusste, dass er sich geirrt habe; auch sprach er das wort, wenn man es ihm vorgesagt hatte, richtig nach'. Kérem, még ne tessék kacagni, előbb hallgassák meg a végét. Az eggyszeri német professzor — ez meg alkalmasint a lipcsei egyetemről való volt — a magyarok jellemzésére hozta föl: ‚Eigenes volk, diese ungarn! Bibliájuk első mondatában már benne van a *teremtete* — még ott is szitkozódnak!'

A nehezebben hozzáférhető adatok kiszimatolását ezuttal is Volf Györgyre bízom. BÁNÓCZI JÓZSEF.

A mult században, sőt alkalmasint már előbb is (Schmeller szerint már a XVII. században ismeretes volt: ‚Haben ihne drei bewaffnete t o l b a t z e n feindlich überfallen'. Szerk.), mikor nem eggy hadi kifejezést adtunk a külföldnek, elindult világlátni a *talpacs* vagy *talpas* is. Útjában meghonosodott mind a franciáknál, mind a németeknél. Kresznerics *talpacs* alakban francia forrásból veszi át Szótárába, magyarázatul idézve: ‚On donne ce nom à l'infanterie reglée, et enregimentée (Sacy: Hist. gen. de Hongrie. Yverdun, 1780. Tom. III. p. 265)'; de a szó francia alakját nem

közli. Sachs-Villatte nagy szótárának francia-magyar részében megvan *talpache* és *tolpache* alakban, amott igy magyarázva németül: ‚*Talpatsch* (ehm. art leichter ungarischer infanterie)'; *tolpache* alatt meg emígy: ‚*Tolpatsch*, ungarischer fuszsoldat'. A *tolpache* mellé tett [ungr.] jelzi, hogy a szó magyar származású. A német-francia részben *tolpatsch* mellett ez nem csak jelezve van, hanem meg van mondva magyar eredetije is: ‚ungar. *talpas* breitfusz'. Ez nyilván Heyse Fremdwörterbuchjából van átvéve, a hol a *tolpatsch* eredete igy van magyarázva: ‚ungarisch von *talp*, fuszsohle, *talpas*, breit- oder plattfusz'.

Sanders (Wörterbuch der deutschen sprache) a *tolpatsch* magyar származásáról nem akar tudni. Jelentését igy adja: ‚1) Spottnamen der ungar. fuszsoldaten (talán azt hiszi, hogy a németek ragasztották ezt csúfnévül a magyar bakancsosra); 2) eine in ihrem auftreten plumpe und ungeschickte, bäurisch-ungeschlachte, dumme person, tölpel (magyarul: mamlasz); 3) art groszer hunde (magyarul tréfásan a medvét szokás talpasnak nevezni, de igen ismeretes a talpas kutyanév is); 4) groszer plumper überschuh' (magyarul: bocskor). A második jelentés a németeknél fejlődött; az első nem volt csúfnév, hanem csak azóta gondolják annak, mióta a *tolpatsch* ‚mamlasz' értelmet is kapott.

Hogy magyarul eggyféle gyalogságnak komoly neve volt a *talpacs* vagy *talpas*, arról bizonyságot tesznek a NySzótárnak *talpas*-nál 3) alatt elősorolt adatai, és a franciák csakis komoly értelemben ismerik a kölcsönvett szót. Ugyanitt találjuk 4) alatt a Sandersnél említett negyedik jelentést is. Még a ‚mamlasz' értelem is magyar hatás alatt fejlődött. A magyar mint lóra termett mindig lenézte a gyalogságot, a miről az erre költött sok csúfnév tanúskodik. Igy a németekhez a *talpacs* vagy *talpas* némileg megvető mellékjelentéssel jutott. Ezt a mellékjelentést ők aztán tovább fejlesztették. A szóvégi *cs* már itthon lett *s*-ből. Ugyanily hangváltozást mutatnak: *bordács* (bordás), *ordacs* (ordas), *virgács* (virgás), *Lukács* (Lukás) sat. A *talpas* mellett a *talpacs* alakot igazolja a NySzótár és az Akadémia régi Tájszótára. Volf György.

Volf Györgynek ama fölszólítására, hogy itthon is keressünk a nem magyar ajkúak között eltévedt magyarokat, ide jegyzem a következőket.

A soproni ‚pancikterek' (bohnzüchter: babtermesztő) nyelvében a Volf említette stájerországi *rôs* a következő alakban járatos: *râwisch* vagy *râbisch*: ‚Er hat viel am r â w i s c h'.

Ezen kivül használják még saját ajkukhoz idomítva a következő magyar szókat: *âldomasch*, *râtasch* (ráadás), *kêpenek* (köpönyeg), *sâlasch* (szállás — kizárólag a sertések és marhák számára körülkerített helyet értik rajta), *kahlbock* (kalpag). Ritkábban lehet még hallani a *fôkosch* (fokos) s a müveltebbek ajkán a *fokosch* v. *fogosch* (fogas) hal nevet is. A *bêtjar* (betyár) közkeletü csúfnév; hasonlókép közkeletü a *tschardasch* (csárdás) és *kârwatsch* (korbács), továbbá a szintén Volf említette *tornister*, de *tanister* alakban.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Hadd járulok én is eggyel az eddigi adatokhoz, eggyel, a melyről nem merem ugyan határozottan állítani, hogy tény számba megy, de hiszem, hogy fölhozandó okaimnak lesz annyi erejük, hogy a valószinüséget megszerzik számára

A kik hazánkban s a szomszéd Ausztriában meg-meg szoktak fordulni eggyik-másik előkelőbb vendéglőben, a német nyelven irott étlapokon bizonyára többször találkoztak ilyféle ételcímekkel is: ‚Solo-spargel, solo-krebs' sat. Mikor legelső alkalommal én is rendeltem magamnak eggy ilyen ‚solo' ételt, nagy csudálkozásomra azt láttam, hogy nem e g g y, hanem t ö b b, az étek különféleségе szerint öt-hat, majd pedig tiz-tizenkét darab is volt a tányéron. Különös lehetett az eszejárása annak a német sógornak, gondoltam magamban, a kinek először ötlött az agyába, hogy hat darab rákot ‚solo-krebs' névvel nevezzen. Az étekfogóhoz fordultam fölvilágositásért. Azzal a magyarázattal szolgált, hogy v á l o g a t o t t, f i n o m, k i v á l ó. Jobb hiányában képtelensége ellenére is be kellett érnem ezzel a magyarázattal.

Midőn tájszólásaink tanulmányozása végett a Dunántúl kalandoztunk, történt, hogy Göcsejben eggyik szives házigazdánk, a kinél megszállottunk volt, s a ki fényesen megvendégelt bennünket, az első ebéd alkalmával záradékul eggy tele tál rákkal is kedveskedett. Ajánlhatom, mondá, Szala-rák! S hogy megértsük, mit mond e szó: Szala-rák, szülőfölde magasztalásául az odavaló rákok kitünőségének dicsőítésére vonatkozó minden adatot előrolt. Az első rangú bécsi vendéglősöknél is nagyon keresett cikk a Szala-rák, tette hozzá nyomatékul befejezésképp; s minden évben nagy mennyiségben rendelnek meg belőle a maguk számára.

Ekkor villant meg először gondolatomban, s minthogy más magyarázatát maig se tudom adni magamnak, azóta még jobban meg is erősödött az a meggyőződésem, hogy a német étlapokon

díszelgő *solo-krebs* nem egyéb, mint *Szala-krebs*, voltaképen tehát népetimologia.

A ‚kiváló, finom' fogalmat jelző *Solo* (= Szala, Zala), mely elsőbben csakis a ‚krebsre' vonatkozott, utóbb e jelentésében más ételnemekre is alkalmas jelzővé vált.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ne tő, ne cérna! fódd be az urad gatyáját. (Ügyetlen, szuszimuszi embernek — nőnek s férfinak eggyaránt — mondják, jelezve vele, hogy gyámoltalan, tökkel-ütöttnek tartják. Néha arra is használják, ki ‚nem a szemével, hanem a szájával keres' valamit, vagyis sokat kérdezősködik valami szükséges holmi után.)

Âm mâ osztân tëszi!: helyes dolog, jól történt, ügyesen van végezve; pl. szép ‚hërmonikás, tulipántos csizma'.

Terëm mind á hâti bőr. (Ezt az anekdotát beszélik róla: A háti (Hátról való) embernek megdöglött a tehene; lenyúzta a bőrét, vitte vásárra. Találkozik útközbe a komájával. — Mit visz komá? — Bőrt viszek elánnnyi á vâsârbá. — Hun vëttë? — A j^a^ó isteñ tuggyá; ugy termëtt. Valószinű, hogy ez nem az eredeti alakja az anekdotának; de mást nem hallottam.)

Keresztányâm lëtt: jól elnáspágolt, istenesen elvert.

Uccu bocskor, mën në mocskolly! (mondják tréfálózva a bocskorba öltözött aratónak. A bocskort csak az aratásnál használják, mert a ‚talló' fölszurkálná a lábat, a csizmát meg ‚összőkaristolnâ'.)

Az ëb âl lâbât: tréfás káromkodás.

Të mënny elő Vákáró, tëgëd ismer á kopó. (Két koldusról, a kik közül az egyik Vákáró nevű volt. Tréfás biztatás olyan esetben, a hol van is, nincs is mitől félni; pl. este a gyalogösvényen. Értelme: te már tudod a járást.)

Csáknák zsák këll. (Ha valaki nem mondja meg tettének igaz okát, s habozva felel a kérdésre a *csak* szóval, akkor mondják; olyan fél tréfás, fel bosszús felelet.)

Beszêhecc ánnák mind á bëllényi kánnák: falra borsót hánysz; süket fülieknek beszélsz. (Eredetére nézve ezt hallottam: Bëllényben (Gömör) a falu kanja beesett a krumplis verembe. Keresték sokáig, nem találták. Végre valaki meghallotta a röfögését; de nem tudta, honnan jön. Kiabált is neki: Kucukám, kucukám; de biz az nem mozdult, ő nem jött addig, míg ki nem húzták a veremből.)

(Nógrád és Gömör m. MIKÓ PAL

Hasonlatok.

Szüksíg van rá mint szómakalapra karácsonkor.
Lëmondott mint az ëbediek az essőrű.
Összemëgy mint a Simony Antâ krumplija.
Afëktá mint a Pisuték malacca.
Beleugrik mint Koksa a bőgőbe.
Úszik mint Csente a ködbe.
Nyugszik az úrba mint Máté tehene az útba.
Kiabál mint Kopcsányi a kútba.
Különös mint a Tëplán piksisse.
Illik mint kutyára a kolomp.
Boldog mint a ki eggy lovon szánt.
Annyi píze van mint bikának tolla.
Igazad van, mint riszëg asszonnak az árokba.
Három Burány, hat Adorján kilenc huncut.
Morog mint a macska a düdöllén.
Hajlik mint a nímët létányia.
Náthás mint a párkányi jány.
Mëgijjed mint Lábër a tűcsöktű.
Lesi mint Misznídër az ürgét.
Ojjan köd van, hogy még a bicsak is megá benne.
Ojjan sötét van, hogy kereket lëhetne hozzá támasztanyi.
Úgy mëgy mint macska a gyióhajba.

(Esztergom.)

SZŐLGYÉNY FERENC.

Krisztus-mondák.

Honnan van a légy.

Ëccër Szëmpêtër, á mikor mêg Krisztus urónkvál á fődön jârt, nágyoñ mët tánât âhítoznyi áz ő tudomânyâra. Ászongyá hât Krisztus urónknak:

— Urám, ên êdës terëmtőm; de szeretnêk ên ëccër isteñ lënnyi, letálâbb ëf fêl órârá.

— Ásszonya neki Krisztus urónk:

— Ugyáñ mâ mê szeretnê olyáñ nágyoñ isteñ lëñnyi, te Pêtër?

— Hât mâ csák mëvvállom, szeretnêk ëccër ên is válámit terëmtenyi.

— No jó váñ Pêtër; csák oszt mën në bând utóbb. Hât vêgy ëm mârêk fődet á márkodba; de jó összö szoridd.

Út tëtt Pêtër; de nem tuttá elgondónyi, hogy mi lëssz mâ ebbű, hât hogy minê több lëgyêk, homokot szorított á márkâba. Akkor osztâñ ászongyá neki Krisztus urónk:

— No mos nyis ki á márkod, osz mond, hol ‚lêgy'.

Hât lelkëm terëmtëttë, á hogy eszt á szót kimongyá Pêtër, oszt á márkât szêt nyittyá, ëcceribe ánnyi lêgy terëmtődzött á homokbú, hom máj ki vertë mágânák Szëmpêtërnek á szëmit. Á nevit mëg onnáñ kaptá, hogy ím Szëmpêtër ászontá: lêgy; pegy inkâbb v e s s z m á d â r á'.

Mikó Pál.

Néphiedelmek.

Szépasszonyok.

Bartais alatt a Vészpatakában van a Vészkútja nevű pompás forrás. Szt-György nap tájékán, mikor a pénzkigyulások is vannak, nem tanácsos itt járni, még kevésbbé a kútból inni; mert a boszorkányok az ember fejét behuzzák a mart alá a kút folyamának a likába, vagy pedig a Szépasszonyok megtáncoltatják.

Az ötvenes évek elején Mihály Pali május közepén eggyszer befogta vak lovát és kiment oda vesszőért meg karóért kerítésnek. Gyurka fiacskája hordogatta össze a vesszőszálakat, ő maga felmászott a patak martja szélén álló gyertyánfára, hogy karónak valót vagdaljon. Déltájban csak jönnek a Szépasszonyok, mint a forgószél, neki a fának. Palit megragadják, viszik, táncoltatják. Nagy kinjában elfingotta magát s erre úgy bévágták a patakba, hogy szinte odaveszett. Huncfut tolvaj kurva felesége is közöttük volt; s az biztatta a többit is. Pali alig tudott a szekéren haza menni; sokáig ágyban feküdt. Azután még sokáig élt, hallotta és értette a mások beszédjét, de maga nem tudott egyebet szólani, csak: „Jó, fiam, jó!"

Kincsásás.

1. Velencében, a hol a hagyomány szerint hajdan a falu egy része állott volt ezelőtt több mint 100 esztendővel Szabó József kincset ásott. Azt álmodta volt, hogy azon a helyen jó mélyen egy hordó pénzt fog találni: de igazságos gondolata legyen, mert különben nem tudja kivenni.

Neki is fogott az ásásnak, de egyedül nem győzte, társat vett magának. Megtalálták a hordót: kézzel nem birták, láncot kötöttek rá s a marton rudakkal emelték. Meg is indult a hordó. Ekkor Szabó azt gondolta, hogy hát ő mért is osztozzék meg társával a sok kincsen. Abban a pillanatban elszakadt a lánc s a hordó visszaesett a gödör fenekére. Sohase találták meg többé. Maig is ott van.

2. A falu felett Körestetőn volt Nagyerdőn egy ember Szt-Pál felé ment szürkületkor. Beszélgetést hall. Felmászik egy fára. Néhány ember érkezik oda nagy ásókkal, lapátokkal. A fa alatt az árokfejben asóval egy nagy kőből egy parragót felszednek. Egyik bemegy oda egy kicsi lyukon, megnő, az ajtó felett kijön. A parragót úgy visszaállítják, a hogy volt s elmennek.

A fán ülő látta a likban a sok aranypénzt; leszállott s csak úgy szemmel megjegyezte a helyet. Másnap kiment; de soha többé rá nem talált.

(Homoród, Karácsonfalva.)

(Derzsi József kézirati monografiájából összeállította és közli:)

HERMANN ANTAL.

Tréfás versikék.

Ëk kis parton van ëggy hâz,
Abba jëc cigân tanyâz;
Sütyi-f^{e}őzi ja hurkât.
Kêrëk t^{e}őlle ëggy morzsât,
De nem âd;
Mê jasz mongya pofon vâg
Pofon âm a kis kutyât!
Kapom szomszêd baltajât,
Lëvâgom a kis kutyât!
Kosaramba tëszëm azt.
Kêrdëzik az úton,
Mi van a kosârba?
Ëk kis túr^{a}ós dërëllye,
Ëgyën nêni bel^{c}őle.
Kapja a kis kutya,
Kiugrik a sz^{a}ómâba;
Töviske tört a talpâba,
Ördög bújjon a sarkâba!

(Mátravidék. Balla.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

Csëndël: csëndül. ‚Mëccsëndëlt á fülem, tánât ki mëllyik?'

csëndít: kis haranggal harangozik; ellentéte kondít. ‚Hálgás csák, csëndítëttek-ë mâ! — Bion mâ kondították is bemënőre, indúhatunk (a tëmplomba)'.

csëngetyű: cérnára fűzött s fölaggatott szőllőfürtök vagy egyéb gyümölcs. ‚Nágyon êg á bêlëm, hoz lë ánnyok ëcs csëngetyű szőllőt á pádrú, tálâñ áttú elâ'.

csëpëgês: eresz alja, a hová az esővíz csorog. ‚Tët ki lyányom á rozmáringot á csëpëgês álâ, hágy âzzon mëg ëk kicsit; de mágád në â ki, vesz mëg'.

csëpêrke, csipêrke: parlagi gomba. ‚Ên nem szeretëm á csëpërkêt, mer áz ot terëm, á mőre á juhok jârnák'.

csépko: hibás kezű, hajlott vagy törött karú. ‚Hof fogod mâ mëgëst ászt á kêst, te csépko: nem tod bëcsőlletësebben fognyi?'

mëgcsëppent: megfej, kicsinylően; ellentéte csurdít, ha sokat ad a tehén. ‚Nêz ki áz ôbá, csëppends mëg á Virâgot, osz csinâ ëk kis öntözőt, mer így nem ákár tyúsznyi ez á háluská'

összöcsëpűz: összeboglyaz, fölborzol. ‚Fêsëlkëggy mëg, te csitribora, hász ugy összövâñ csëpűzve á hájád, ákár csák á kominârê'.

csërbácsik: törött fogú. ‚Hát të mótá lëttê cserbácsik, Pestu; mikor törted ki á fogád?'

c s e r b ó k á: soknedvű, az ‚aszotthoz' hasonló növény; kivált a ludak eledele. ‚Ej de fêre â á nyáká á libâidnák. mivel tártottád jó? — Csërbókât szëttem nekik? — De hállod, án nem jó; mer áttú kiszârádnák'.

c s e r e, c s e r i: cserebogár. ‚Sohá mennyí csere váñ áz idên; no iszeñ máj lësz p á j o d gyüvőre, mëgëszi mind á krumplyit'.

c s e r e p c s í k: csészeforma gyümölcsszedő; máskor: szorító, tartó. ‚Tessën vënnyi szeᵉp ᵃómát! Jᵃó lëssz 'et teⁱre is. mer nincs mëgütᵉődvë, cserepcsikbá szëttük á fâjârú, nem râsztuk (g.). Ên nem tom. huñ vëttë, de ánnyi á bánkójá, hocs cserepcsikbá rákjá' (n.).

f ë l-, k i c s e r e p ë s ë d i k: kipáttogzik, fölhámlik (az ajaka valakinek a gyomorégéstől). ‚Ên nem tom, mi lőttë (lelte) ázt áz Erzsut, bogy mos mindêg olyáñ kicserepësëdëtt á szâjá szêlyi'.

c s ë r ë s: cserfa-erdő. ‚Hová mënőñk gombâznyi, hé? — Hât á csërësbe, ot ván á több p ë s z e'.

c s ë r ë s z n e k k'ő: a kemence szájának oldalán levő kő. ‚Bemënt á kemëncébe, oszt nem tudott kigyünni; ki kellett vënynyi á csërëszněk követ' (g.).

c s ë r t á l ó d z i k, c s ë r t á t: csörtet, csörögtet. ‚Há! ki csërtát mâ mëmmëg ott á komrâbá. Vágy të vágy áz Mâri? Ugyáñ mit csërtálódzol mindêg, minthá kísírtet jârná ott'.

c s e s z: rútít, fertőztet. ‚Csesszhedd mâ, há mëgugrásztottád á nyúlát, ábbú bioñ nem ëszël'.

c s ë t ë r n a: csatorna. ‚Ugy ömlött á csëtërnâbú á víz, ákár csák á páták. — Hâñ csëtërnât nyittátok mâ ki? Kettőt, mëg ëf felet: de ász mâ mëg is meccëttük' (szőllőmunkára vonatkozik).

c s e t r e: kis kósza lány. ‚No te csetre, falufutyi, mëggyütê mâ'.

c s ê v ê k ë d i k: szeleskedik: ideodajár, mint a **s z â t y v â n** á vetélő-cséve. ‚Ugyáñ eriggy láb álú, në csêvékëggy mindég előttem'.

c s ê v e l y ë g: tévelyeg, bolyong. ‚Szëgêñ lyânyom, mőre csévelyëghet áz most á nágy világbá; tavaly őszön írt utollyárá'.

c s e v e t ë l: zsinatol, zajong. ‚Ugyáñ legyetek mâ csëndëseñ, ne csevetëlyetëk fromfurt. Nem láttyátok, hogy öreg ápó imátkozik?

Mikó Pal.

Debrecenvidékiek.

c á b á r: váz.

c i b á l: ráncigál, tép

d i s z t e l e n: ekteten: pl. ‚disztelen nagy terem'.

d i v á n k o z i k, d e v á n k o z i k: tétovázik

d í z b o l, d é z b o l: megrázol, megdézmál.

d ö g ö n y ö z: csömöszik, nyom- kod, szorongat. ‚Ő gyúrja ő törökőt dögönyözi a sok örömök közt'.

d ú s z k á l: vagdos az ételben: dúrkál, mustrálgat az ételekkel.

d ü l l h á t t a: [illegible] napra

e g y a s z e n: [illegible]

éhhas: éhes has. ‚Jó a, csak éhhas kell neki.
elbandzsalodik, bancsalodik: elbámul.
elkezdi: azt mondja, így tesz.
élőmózsia: élelmiszer.
elmúlaszt: megszüntet. ‚Ez az ír nem múlasztja el a kilíst'.
eltökit, elsinkófál: ellop.
ett: evett.
ezenben: azonban.
feleszegáron: fél áron, értéken alul.
ficánkol: vickándozik.
fusskati: futrinka a más vidéken füskatának nevezett bogár.
gabalyít: összeszed, összehoz.
gáncs: birkozás közben a lábnak a másik birkozó személy lába mögé vetése; a tőle képzett ige gáncsol. Az irodalmi nyelvben használt gáncsol helyett a népnyelv ‚gáncsoskodik' szóval él.
gímberedik, gémberedik: elzsibbad.
górál: hajít, hajigál.
görhe: keményre sütött málépogácsa.
gyalít: elzsibbaszt, enyhít.
hajjé: persze, no igen.
hancúzás: pajkosság.
hasló: heveder (a lónál).
hékás: koma.
helyre ember: helyét megálló, derék ember.
hőbörödött: hóbortos, őrült.
húrcolóskodik: hordozkodik, költözködik.
iszkurál: ösztönöz, nógat.
ítt: ivott.
kácsi: kalács gyermeknyelven. A gyermek a holdat is így nevezi.
kácsing vlmire: áhít, ohajt valamit.
kajafintás: félre ment, görbe; különösen edénynek a széléről; átvitt értelemben: hóbortos.
kákó: eggyik végén görbe fa, kampó.
kápás. ‚Nem kápás az ember feje' ugyanoly értelemben mint ‚nem káptalan az ember feje'.
karicsál: kárál, a tyúk sajátságos hangja.
kezes: 1) szelid; pl. kezes juh; 2) tolvaj; pl. kezes szógáló.
kimuritol: meghal, megvető értelemben.
kikél: felkél. ‚Nem tom mikor kél ki az ágyból'; különösen betegről mondják.
kikászolódik: kievickél, kiszabadul.
kócé: kissebb diák neve.
koldusvonat: lassan járó vonat.
kollint: üt, csap, csak a fejről: ‚főbe kollint'.
kornyikol: rossz hangon énekel (a disznóról is).
kótyogós: kábult, beteges, a székely ‚kótyagos'.
köti magát, tuszkolja magát: nagyon ajánlja magát.
kötve hiszen: kikötéssel hisz vmit.
kötyfőtöl: kavar.
kuksol: lekushad, meghúzza magát.
kuncsorog: rimánkodik.
kutyúl: kötyfötöl.

Dézsi Lajos.

Zalamegyeiek.

balogács: balkezes.
bugyor: batyu
caci: szajha, ringyó.
csege: munkásbor.

e v e s s i g ĕ s: gennyedt.
f ᵘó k o d i k: száradni kezd, szikkad. ‚Esü után, ha jᵘó üdü van, mingyár fᵘókodik'.
g ʲé r n y á n y c s o s: nyomorult, sovány ember.
g i n y á l: nehezen metsz; pl. midőn életlen a' kés. ‚Nézd, hogy ginyállo azt a fát'.
g ᵘó t t u l: bóbiskol, gunnyaszt. ‚Mit gᵘóttusz ott a sordikba'.
h ʲé l: padlás. ‚Ereggy a hʲéba, hozz lë pëlyvát'.
h ᵘő k k ᵘő: a kemence tüzes feneke vagy bármely más hely, a melyen előbb tüz volt.
k o s l a t: csatangol, kóborol.
k ö c ö l e: eggyszerü vászonlepedő, melyet a nők nyári kabát gyanánt hordanak.
k ᵘó j t o r o g: csavarog, kószál. ‚Kᵘójtorog mind a falusi kutya'.
k u s z t o r a: nagyobb kés.
m ë g t ü n d é r ö s ö d i k: mëghokrosodik. ‚Mëgtündérösödött a luam'.
m e l ë n c e: kis kerek teknő.
m ʲé s o g: nyafog. ‚Ne mʲésoggy te gyerök!'
n e h e s s i g: nyavalyatörés. ‚Hogy a nehessig törgyön ki rajtad!'
n y á m á d i: gyámoltalan, tehetetlen.
n y e g g e t: nyaggat. ‚Ne nyeggesd azt az állatot'.
p a l a s t o j á s: záptojás.
p a t y o l a t ö k: uri tök.
p o r h á l: a midőn a kukoricatöltés után a gaz fölverte a földet, másodszor megkapálja, azaz porhálja. ‚Emëgyëk kukoricát porhányi'.
p r i c c s: puszta faágy, rabágy.
s z i j á c s: forgács, mely az asztalosoknál gyalulás után megmarad.
t é n f ë r ë g: lézeng. ‚Ide s tova ténfërëg'.
t r o m b á j s z: otromba, ostoba ‚De trombájsz ëggy embör'.
z s ʲé t e r: fejőke.

(Alsó-Lendva környéke.)

Vörös Balduin.

Hegyaljaiak.

b o g a r a s, a kinek nincs ki a négy fertály.
b o g á r z i k. Ha a jószág a legyek miatt megvadulva futkos, arra mondják, hogy bogárzik.
b o j ó: bogyó.
b o j t o r v á n: a keserülapu ragadós termése; b o j t o r v á n k o d i k, a kit tolakodása miatt nem rázhat le az ember könnyen a nyakáról.
b o k a: baka.
b o n y i k, b u n y i k: rabló, zsivány, bujdosó.
b o t r a beszél a cseléd vagy gyermek, ha gorombán felel.
b ö k ö n y: bükköny.
b ö r b ö n k e: kis hordó, átalag
b ú g a sertés, mikor párosodik
b u g a: a napraforgó virágzata
b u g y b o r é k: buborék.
b u k k a n c s: a szekérúton a gödör.
b ü n k ő: bunkó, furkó.
c a j b e r o s: cégéres rossz életü személy.
c i c i: csecs, cici
c i k u: malac, serté
c i n g á r: sovány e
c i n t e r e m: a te szobája.
c u l á p: földbe ásc fél, kerítéstámaszt
c s a b a k: a levágc rét, vagy vessző

csábrádi: féleszű, eszelős.
csajhos: lompos, a ruhája alja vizes.
csakli: csere-bere.
csantra: csorba (edény).
csapó: az ostor sugárja.
csapófa: emelő rúd.
csápol: az ostorral nem valami erősen csapkod.
csapra mecc: a szőlővenyigén metszéskor két-három szemet hagy.
csátibot: hajlós, hüvelykvastag jó hosszú tölgyfabot.
csatló: hosszú hajlós dorong, melynek segítségével a szekér derékkötő láncát megcsavarva, szorosan tartják; fa v. hordó szállításakor használják.
csatlóskodik: alárendelt helyzetben valaki után jár, vele tölti az időt.
csattagó: kelep.
csenál: csalán.
csepegő: méhkasformán kivájt kő, mely a víz szűrésére szolgál.
cserpák: eggyfülű faedény, szüretkor merítik vele a mustot.
csík: malacbetegség, abban nyilatkozik, hogy az ínyében az ér megtelik fekete vérrel.
csikasza jószág, ha éhes, a horpasza beesett; a fáradság miatt ki van állva.
csikló: a csont forgója, csukló.
csobán, csobolyó: kétfenekű kerek faedény, bodnárcsinálta nagy kulacs, különösen víznek.
csopák: kis fajta, kis szarvú marha.
csök. E szóval a csikóra is kiáltanak: ‚Csök ne! csina ne!'
csörgő kacsa: vadkacsa faj.
csőröge: forgács fánk.
csutora: a pipaszár csontból való szopókája.
csuszpitol: csúszkál (gyerek).

(Tokaj.) DEMJÉN KÁLMÁN.

Népmáncok.

Nincs szëbb kastély a szombati kórháznál,
Nincs szëbb orvos Marikóczky Pistánál;
Kᵉík szemêre fᵉőtëszi az ókulárt,
Úgy vizsgállya aszt a beteg kis lëjányt.

A szombati kórházudvar kavicsos,
Rajta sᵉítál Marikóczky fᵉőorvos.
Fᵉőorvos úr aggyon isten jᵃó napot!
Aggyon isten barna legᵉíny, mi bajod?

Fᵉőorvos úr igën nagy a kᵉírésëm,
Szeretᵉőnnet a kórházbó kikᵉírëm.
Kevês vᵃóna százhúsz forin ezüsbe;
Beteg mᵉíg ᵉő hagy feküggyék ide be.

Fekhetëtt má hat hónaptó elëget,
Bocsássa ki fᵉőorvos úr ha lëhet.
Kibocsátni barna kis lányt nem lëhet,
Met tëgnaptó sokkal nagyobb baja lëtt.

(Gömör m.) LADÁNYI BÉLA.

A serdültebb ifjúságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégszerződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint diszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelv magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, helyesírás. II. Összetétel és szokepzes. III. A jelentesek viszontagsága. IV. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 íves füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 JÚLIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. VII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Oldal

A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 289
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 296
A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 299
A slavóniai nyelvjárás. *Balassa József* 306
A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 313
Kérdések és feleletek:
1) ‚Egyetlen leány'? 320
2) *Kendtek* v. *kentek?* 321
3) Melyik a legnagyobb abszurditás nyelvünkben? 322
4) Mélyhangú-e az Albert szó? 323
5) Magyar szó-e a *tarisznya? Szarvas Gábor* 324
Nyelvtörténeti adatok:
Ritkább szavak. *Pécsi Ödön* 326
Népnyelvhagyományok:
Szólásmódok. *Mikó Pál. Sassi Nagy Lajos* 331
Állatmesék. *Mikó Pál* 332
Tréfás versikék. *Istvánffy Gyula* 333
Tájszók. *Mikó Pál. Dézsi Lajos. Demjén Kálmán* 333

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr"** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. JÚLIUS 15. **VII. füzet.**

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

II. A magyar nyelv a népiskolában.

Oktatásügyünk az 1868-ban megalkotott törvényeken sarkallik, s jobbára még mindig az abban lerakott elvek szabják meg a nevelés mikéntje útját, irányát. Nem lehet eltagadnunk, hogy a szilárd alapon rendezkedés korában a népnevelés az eszközökhöz mérten a megillető gondban ne részesült volna. A kormányon ülő államférfiak kezdettől fogva lelkes buzgalommal láttak a munkához s az erősbülő vagyoni viszonyokkal lépést haladt, javult az iskolák, tanítók helyzete is, szaporodott számuk s a kor sokoldalú kivánalmaihoz szabódott berendezésük, fölszerelésük; a minek jó hatása viszont a müveltség szemmel látható terjedésében, szinvonalának egyetemes emelkedésében nyilvánul. Eggyszóval a haladással, a külső eredménnyel az előző állapotokhoz képest meg lehetünk elégedve s ha előre nem látott vagy elkerülhetetlen állami rázkódás ki nem zökkent a helyes csapából, bizvást remélhetjük oktatásügyünk fokozatos fejlődését s az eszményi állapothoz közeledését.

Mert még sok a kivánni, még több a tenni való. Annyit már elértünk, hogy a társadalom és kormány eggyformán elismerik az iskola fontosságát, megértették állami életünkre nagy kiható erejét, átlátták, hogy nemzeti megszilárdulásunk s boldogulásunk főtő eszköze a kellő alapon és irányban mozgó iskola. Legalább erre vall az a napról napra erősbülő érdeklődés, a mi az oktatásügy tekintetében észlelhető.

Az elégedetlenség szava s a mozgolódás moraja hangzik minden felől. Az állami kiforrás izgalmait elő nemzet nincs megelégedve az iskola elérte eredménnyel, csekelyli a kormány reáforditott gondját, elitéli tatarozó, halogató intézkedéseit, gyökeres reformokat sürget, követel. A tanitóság megérezte, hogy a nemzet szeme reáfordult, panaszos szájjal hozakodik föl sanyarú helyzetével, elismerést és valamivel fehérebb kenyeret kér izzadásos mun-

kájaért. S a kormány legjobb tehetségével törekszik az elodázhatatlan kivánalmak helyes megoldása módját megtalálni. Hangos című ‚tantestületek, tanácsok' üléseznek, gyüléseznek és bankettoznak eggyre-másra, javaslatok, új oktató tervezetek készülnek nyakrafőre, se szeri se száma az újabbnál újabb miniszteri rendeleteknek. Mind annak a jele, hogy a tenniakarás vágya megszállta a lelkeket, de a kezdés. bátorsága még hiányzik.

A jelszót már minden száj eltanulta s tovább adja: nemzeti nevelés! Csakhogy sajnos, ezzel is úgy áll a dolog, mint a többi nagy hangú jelszóval: azok harsogtatják legjobban, a kik legkevésbbé értették át valódi értelmét. Eggynémelyek sejtik ugyan, hogy ez valami olyast akar mondani, hogy az ifjúság nevelésében nem az ismeretekkel torkig tömés, hanem a nemzet éltető ereit mozgató vágyak, törekvések, eszmék fölébresztése s beoltása a főcél, hogy az élet nagy harcának megharcolásába ne csak a létföltartás ösztönét, az egyéni érdeket vigye be az ember, hanem azon túl és az előtt lelke minden érzése, a boldogulásra irányuló összes törekvése ehhez a röghöz, ehhez a néphez kösse, mely magából kisarjazta. De hogy milyen eszközökkel, hogyan és miként volna e cél keresztülvihető, erre a kérdésre senki se tud vagy nem mer nyiltan megfelelni s a kormány tétovázó intézkedései úgy hatnak ránk, mint eggy soha nem járta helyre tévedt vaknak tapogatózó botorkálása. Mert sok lelki bátorság és biztosan látó ész is kellene ahhoz, hogy sutba dobva a hagyományos pedagógia megcsontosodott előitéleteit, elhagyva az utánzás gondolatfosztó útját, a magunk lábára álljunk s a mi sajátos helyzetünk érett megfontolásával úgy cselekedjünk, a hogy a nagyot nőtt nemzet érdeke kivánja.

Messze térnénk kirótt szakmánktól, ha annak bővebb kifejtésébe ereszkednénk e helyütt, miben áll hát valójában az a sok szóbeszédre okot adó nemzeti nevelés és hogyan gondoljuk mi a rávezető útat. A mi bennünket e kérdésben közelebbről érdekel, az a magyar nyelv jelentősége és tanitása módja az iskolákban, s épen ezt akarjuk behatóbban megbeszélve szóvá tenni.

Az anyanyelv tanításának lélekképző hatását a helyes ösvényre ért pedagógia soha se kicsinyelte, sőt napról napra hódit az a szinte magától értődő gondolat, hogy az ébredő léleknek megnyilatkozásától sudárba szökkenéseig azt a táplálékot kell első sorban és főképen nyújtani, a melyet az édes anya emlejéből szí-

vott magába, mert csak az ettől megizmosodott lélek lesz erős a nehezebb táplálék földolgozására.

Ez a vezérelv szolgál alapul a mi nevelési rendszerünknek is; de ha az elv alkalmazását közelebbről szemügyre vesszük, a meg nem értésből eredő annyi visszásságra, következetlenségre találunk, hogy semmi csoda, ha a rossz módszer folytán a helyes elv ellenére is a tanítás eredménye ki nem elégítő. Rosszak a tankönyvek! Ezt szokták okul vetni, a minek igaz voltát eggy-két kivétellel mi is elismerjük. A baj oka azonban nem ebben gyökerezik, hanem abban, hogy r o s s z a t a n t e r v, a mi a tanítás tartalomkörét és irányát megszabja, s így eleve megköti a könyvíró kezét gondolatainak szabad követésében. Magától értetődik, hogy elhibázott tantervhez legföljebb r e l a t í v e jó tankönyvet lehet írni, s erről lesz majd alkalmunk részletes méltatásuk alkalmával meggyőződni. A bajon tehát valójában mind addig nem segítődik, míg az intéző körök, okulva az eddigi tanítás sikertelenségén, el nem vetik a régi sablon keretében mozgó tanterveket, s át nem látják, hogy ide nem félszeg s eggymásra gázoló miniszteri rendeletek kellenek, hanem rendszerváltoztatás. Az időpont épen alkalmas reá; minden jel oda mutat, hogy az akció kora pitymallik, s a levegő tele van a haladás, a megujhodás eszméivel. Hiszen épen a magyar miniszterelnök mondta a minap e gondolatkeltő szavakat: ‚Félős, hogy ha idejében ajtót nem nyitunk a küszöbön váró reformoknak, ajtóstól fognak betörni'.

A helyes útat és irányt az anyanyelv tanításában maga a dolog természete mutatja meg. Az iskolába fölkerült gyermek már eggy, nyelvérzéke után könnyen beszélte nyelvet hoz magával; tanításában tehát más eljárást kell követnünk, mintha eggy merőben idegen nyelvről volna szó. Följebb haladva, a középiskolákban más a célja az anyanyelv, más az idegen nyelv tanításának, tehát módozatának is másnak kell lennie. S mégis azt látjuk, hogy a tanterv alig tesz különbséget a kettő között s magyar nyelvtanaink fölfogásukban, egész berendezésükben és hangjukban eggy kaptafára vannak rámázva latin, német sat. nyelvtanainkkal. Itt a hiba, ezt az idejét multa fölfogást kell nevelési rendszerünkből mindenekelőtt kiküszöbölnünk, ha boldogulni akarunk.

A népiskolák számára kiadott tanterv a célt és föladatot helytelen magyarsággal ugyan, de helyesen szabja meg: ‚Az elemi népiskolai tanítás központjául a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, ak'

figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán ki tudja fejezni; aztán gondolatait következetesen és szabatosan tudja eggymásután sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni... A népiskolában a magyar nyelvtanbeli oktatásnak nincs egyéb célja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni'. *

Magunk is azt valljuk, hogy a népiskola megtette kötelességét, ha a gyermek négy, illetve hat évi oktatás után eggy, a nép fölfogásához mérten írt könyvet meg tud érteni s a szükségelte írnivalókat el tudja végezni. S ha mégis azt tapasztaljuk, hogy a népiskola ezt a föladatot is csak félig-meddig oldja meg, biztosra vehetjük, hogy a módszerben van a hiba.

Két sarkalatos fogyatkozása van ennek a népiskolai tantervnek. Az eggyik, hogy nem a pedagógia azon alaptételéből indul ki: ‚ismertről az ismeretlenre!' s nem veszi számításba eggy hat éves gyermek fogalomkörét s fölfogó képességét.

Müller, a nagy nyelvtudós mondta, hogy eggy müveletlen ember szókincse legföllebb 300—400 tőszóra terjed, a mennyire beszédközben eggyszerű életmódja mellett szüksége van. Ha eggypár százzal megtoldjuk is a számát, bizonyos, hogy eggy gyermeknél még a családi nevelés különbségeinek tekintetbevételével se tehetjük többre. Vegyük még hozzá, hogy ezek a szavak és kifejezések majdnem kizárólag a közel álló, az érzéki világ tárgyait illetik. Már pedig ez az írott, vagy ha jobban tetszik, irodalmi nyelv szavaihoz, ezer meg ezer forrásból fakadó kifejezéseihez viszonyítva, elenyésző csekély.

Az oktatás kezdő fokán tehát az anyanyelv tanítása nem állhat egyébből, mint hogy a gyermek nyelvtudását fogalomköréhez mért olvasmányokkal erősítsük s csak ez után lassú haladással

* Tanterv a népiskolák számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1877-dik évi rendeletéből. Akárki fogalmazta meg ezt a tantervet, nem sok becsületet vallott vele. Csupa nagyképűsködő, nehézkes mondatokból áll, s tanító legyen, a ki az értelmét ki tudja hüvelyezni; hozzá még szórendi s egyéb magyartalanságok is szép számmal tarkítják. Csak mutatóba: ‚Bármi tárgyról beszél a gyermek, a tanítónak mindíg szigorúan kell őt arra vezetni s figyelmeztetni, hogy beszéde nyelvtanilag is helyes legyen (46). Az ütenyszerinti írástanítást a kiszabott órában minden akadály nélkül lehet eszközölni' sat. Bizony ez ‚nyelvtanilag' is helytelen beszéd! A. J.

ismertessük meg vele a még soha nem hallotta, mindenesetre nem értette szavait és kifejezéseit a nyelvnek, hogy legyen ideje emlékezetébe vésni. Ehhez pedig semmi egyébre szükségünk nincs, mint eggy kellő pedagógiai tapintattal, s a gyermeklélek ismeretével eggybeszerkesztett olvasókönyvre. S épen e kézzelfogható igazság ellen vétenek legtöbbet népnevelőink, a kik abban a hitben élnek, hogy az iskola padjára került gyermek a nyelv minden csinja-binját ismeri, s beszélnek neki, írnak számára olyan nyelven, a melynek a tizedik szavát se érti. Pl. a Gönczy-féle Ábécés könyv olvasmányai közt az eggyiknek a címe: *Munkára fel!*, s ebben ilyen kifejezések vannak: *nem restekért van itt a hely* — a címmel eggyütt magyartalan szerkezet —; *ó halld te is, tettre kész szivvel... észszel jövődbe nézz... áll előtted is munkakör... a kor repül; élelemtár, tanterem, eredmény, gyönyör... nagy tömegekben előforduló... senki nem nélkülözheti... szent leend* előttem... *szivem hő részvétre lobban* (Gáspár: Olvk. II—III. oszt.) és több ilyen. „Betűnek nevezzük a *beszédbeli hang* írott vagy nyomtatott *jegyét*. A hangzatosság *érzékeltetése. Jellemez.* Adatik elő. *Kérdő jegy*" sat. sat. (NagyL: Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításában.) Pedig hogy az irodalmi nyelv nem azonos a nép beszélte nyelvvel, azok a furcsaságok bizonyítják legjobban, a melyeket a műveltség látszatát erőltető eggyszerű emberek szájából hallunk.

A másik hiba, hogy tantervünk nem számol a nyelv dialektikus eltéréseivel, pedig ismeretes dolog, hogy nyelvjárásaink és az irodalmi nyelv között épen a kiejtésbeli különbségek a legnagyobbak. Gondoljuk el most pl. eggy tőről-fakadt palóc gyerek helyzetét; mennyire idegenül hangzhatik az ő fülében, mikor először hall vagy olvas ilyeseket: *szalmával, almáért; addig, pedig, azután, boltos, volt; tanítsa, szakítsa* sat: holott ő teljes világ életében ezeket hallotta s csakis ezeket ismeri: *sz°ómáv°o, °ómáj°é; aggyit, pegyit, oszt°ég, b°oltos, v°ot; tanítsa, szakítsa*. Vajjon nem eggyenként kell-e megjegyeznie s emlékezetében megtartania például a szegedvidéki tanyás gyerekeknek az ilyes szavakat: *Szegeden, kereszt, kenyér, szem, eszem, menni, híres, egyszer* sat. mikor az ő nyelve csak ezekre jár rá: *Szögedéhe, kürüszt, könyér, szöm, öszöm, mönni, hírös, ëcsër?* Vagy a görögeji például mikor ezeket olvassa, vajjon érti-e nyomban: *elhúsul, összetalálkozik, meneget, azt mondja; disznó, kapával, azzal, eggyszer, ezután*, holott az ő nyelvén ezek így hangzanak: *ehusu, ëggyütalákszik, möögyet, aməgyu; disztu, kapajjá, arrë, ëcsë, ettún* sat.

Dehogy is érti! Neki mindez és sok más ezer kínai nyelven van mondva, a mit előbb épen olyan fáradságosan kell megtanulnia, míg rászokik a nyelve, szeme.

Nekünk tehát az a véleményünk ebben a dologban: az elemi oktatás első két évében a népiskola föladata abból áll, hogy rászoktassa a gyermeket az irodalmi nyelv az illető dialektusétól eltérő szavainak helyes kiejtésére és leírására, vagyis megtanítsa a gyermeket, hogy ezen a nyelven beszéljen és írjon. A dolog természete hozza magával, hogy e föladat sikeres megoldására a tanítótól ezután több nyelvészeti ismeretet kell kivánnunk. Minden tanítónak alaposan kell ismernie a magyar nyelv főbb nyelvjárásait vagy legalább azt, a hová sorsa vetette, hogy könnyen és biztosan megtalálhassa a vezető szálakat, a melyek az illető dialektusból az irodalmi nyelvhez vezetnek. A tanítóképző intézetek kötelessége volna, hogy megértessék a leendő tanítókkal e dolog fontosságát; mert sajnos, tanítóink legnagyobb része mind máig balga hitben él a népnyelv jelentősége felől, azt korcsnak tartja, lenézi, megveti vagy eggyáltalán figyelmére se méltatja. Erre a fontosnak tartjuk kérdésre különben még utóbb, a tanítóképzők tantervének megbeszélésénél rátérünk.

Hát a nyelv szerkezetét kell-e a népiskolában ismertetnünk, kell-e nyelvtant tanítanunk?

Nagytekintetű pedagógusok vannak azon a nézeten, hogy a nyelvtan tanítása a népiskolában teljesen fölösleges, s hogy az a csekély nyelvtani ismeret, a mire a népiskolának szüksége van, az olvasmányok kapcsán is elsajátítható.

El kell ismernünk, sok igazság van e véleményben, s ha mi, részünkről mégis a mellett vagyunk, hogy a népiskolában elkerülhetetlen a nyelvtan tanítása, ebbeli nézetünket a következőkkel okoljuk meg.

Mi lehet a célja a nyelvtan tanításának? Első sorban a helyesirás szabályainak megértetése. Maga a tanterv is ezt tűzi ki főcéljául: ‚A nyelvtani alaktan tanítását a tanítók leginkább a helyesirás alapjául szolgáló tudnivalókra szorítsák'. Az bizonyos, hogy a helyes irás jó részben gyakorlat-dolga; de sokban megkönnyíti az elsajátítását, jobban megőriz a tévedéstől, ha ismerjük s így tudatosan alkalmazzuk a szabályait, a melyek után igazodik. Ennek a könnyű megértése pedig a mi nyelvünk természete sze-

rint az alaktan ismerete, a tő és rag megkülönböztetni tudása nélkül alig képzelhető.

De még más haszna is van a nyelvtan tanításának. Pedagógus soha se kételkedett benne, hogy a nyelv szerkezetének boncolgatása eggyike a legelmefejlesztőbb gyakorlatoknak. A ki ezt a sajtalan kenyeret eszi, eleget tapasztalhatta, mennyi fejtörésébe, megerőltetésébe kerül a gyereknek az alany és állítmány csodáinak első kihüvelyezése, a nyelv gondolatkirakó eszközeinek a megismerése. Mikor nyelvtant tanítunk, gondolkozni tanítunk.

Még más ok is kívánja, hogy a gyermek már az elemi oktatás folyamán megismerkedjék anyanyelve szerkezetével. Tekintenünk kell ugyanis arra, hogy az elemi iskola előkészít a középiskolára, a hol pedig tantervünk szerint mindjárt az első osztályban megkezdik a latin gramatika tanítását. Elég hiba ugyan, de így van s csak a megértést könnyítjük meg vele, ha a gyermek már rendszeres gramatikai ismeretekkel fog eggy idegen nyelv leküzdéséhez.

A nyelvtan tanítása tehát mellőzhetetlen. Nem azt akarjuk ezzel azonban mondani, hogy a népiskola föladata volna a nyelvtant egész kiterjedésében fölölelni, a gyermeket fölösleges tudós fogalmakkal, szabályokkal, tételekkel elhalmozni, a hogy most dívik. Az ilyen tanítás céljatévesztett. Szem előtt kell tartanunk, hogy a főcél a helyesiráshoz elvezetés, s a nyelvtan tanításának ehhez kell alkalmazódnia.

De tán ehhez, a hogy sokan vélik, nem is szükséges nyelvtani kézikönyv? Szó sincs róla; az eszményi álláspont e téren mindenesetre az volna, hogy eggyáltalán tankönyv nélkül tanítsunk, s a holt betűtől, a gyermektől nehezen megérthető könyvtől szabadulnának meg az iskolák, ha a tanítás csak élő szóval folyna. De számolnunk kell a viszonyokkal. Bármennyit emelkedett is a tanítóság müveltségi foka s képzettsége, még sok víz lefoly addig a Dunán, míg oda érünk, hogy a tanítói kar csupa lelkes, hivatásszerető s szakértő emberekből álland. Oly viszonyok között, mikor eggy embernek 70—80 gyerekkel kell küszködnie, a tanítónak a legtöbb helyen a tanításnál előbb való a krumplikapálás, a mi kenyeret ad, a tanítóra sokat nem bízhatunk; hanem inkább arra kell törekednünk, hogy a gyermek tanító nélkül is könyve után boldoguljon.

Még csak eggy általánosan uralkodó ferde fölfogást akarok szóba hozni. Szerte azt beszélik, hogy elemi iskolai tankönyv készítéséhez nem szaktudomány, hanem mennél több tapasztalat szük-

séges. Kétlem, hogy ez igaz volna; hogy eggy olyan, a ki csak kontár a maga szakmájában, világos, eggyöntetű rendszerbe tudná önteni a tudomány igazságait. Elég bizonyíték különben ellene az a számanincs, és rosszabbnál rosszabb tankönyv, a miket ilyen tapasztalt, de tudatlan ‚tanférfiak' írtak. Én épen abban a hitben élek, hogy igazi jó tankönyvet csak szakjaértő, tudós ember írhat, a kinek a tudománya erős pedadógiai érzékkel, a gyermeklélek ismeretével, hogy úgy mondjan naivsággal párosul.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kukuci: 1) [becéző szó] kicsike; kül. kis gyermekekre mondják: *kukuci-mukuci* (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XX.480); 2) [gúny.] apró, cingár ember (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV. 428) — ol. *kokucă*, *kukucă*: poupard, mignon, mignonne; wickelkind, wickelpuppe, schoosskind (Cihac, Barcianu). A szóvég *(-i)* a becéző keresztnevek (*Pali*, *Pisti*, *Józsi* sat.) és más kicsinyítő szók analógiájára alakult.

kukuta: bürök (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kukută*: bürök, nagy bürök; schierling (Lex. Bud., Barcianu) ← szb. horv. *kukuta* (Cihac).

kurászló: fecs-tej (az a rosszízű sűrű tej, melyet a tehén a megborjazás utáni napokban ad; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *koraslă* = lat. *colostra* (Cihac). A szónak közönségesebb alakjai: *kolastră*, *korastă*, *kurastă* (Cihac, Barcianu, Lex. Bud.); innen a rutén *kolastra*, *kułastra*, *kurastra*, tót *kurastva* (Miklosich), és a szlávságból kerültek hozzánk (s részben a mi nyelvünkben módosultak) a *kurásztra*, *gurászta*, *gurâszta*, *gurâszka*, *gulásztra*, *gulászta*, *gulesztra*, *gujësztra* alakok, a melyek Fölső-Magyarországon és az alföldön vannak elterjedve (l. Tájszótáramat). Lehetséges, hogy eggyik-másik (pl. a kapnikbányai *gulásztra*, *gurászta*, a kisküküllőmegyei *gurászta* alak) egyenesen az oláhból van átvéve, de határozottan oláh eredetűnek csak a bukovinai *kurászló* alakot mondhatjuk.

kurélye: gyöngyfüzér (Moldvai csáng. Nyr. III.3; IX.532; X.204) — ol. *kurēle*, többes száma a *kurē* szónak, a melynek a jelentése: szij (Lex. Bud.). Ezzel veti eggybe a szót Edelspacher

(NyK. XII.104) és az ő nyomán Munkácsi B. is (Nyr. X.204). Nem helyes a *kurélye* szónak az oláh *koral* (korall) szóval való eggyeztetése, a mely a Nyr. III.3. lapján található.

kurety : káposzta [gúnynév] (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII. 458) — ol. *kureķ* : káposzta ; kraut (Lex. Bud., Barcianu). Az oláh *ķ* > magy. *ty* hangmegfelelésre nézve vö. *entyinál* (Nyr. XXII.436).

kurka : pulyka (Moldvai csáng. Nyr. III.3) — ol. *kurkă* : pulyka; truthenne (Lex. Bud., Barcianu) < újgör. κούρκα. A magyar szó oláh eredete már NyK. XII.104 (Edelspacher) és Nyr. III.3. (Szarvas) is ki van mutatva. [Vö. *kurkán*].

[*kurka* : ‚rövid női kabát' (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII. 502). Kolumbán Samu véleménye szerint az oláh *skurteikă*-ból lett, a melynek a jelentése : ‚rövid ködmen, kurzer pelz' (Lex. Bud.), ‚jäckchen, leibrock, kurzer pelz' (Barcianu); de ezt az eggyeztetést az alaki eltérés miatt nem fogadhatjuk el (az oláh *skurteikă* a magyarban aligha öltött volna más, mint **kurtéka* alakot). A *kurka* szó alkalmasint szláv eredetű ; vö. bolg. *kurka* : pelz (< tör. *kürk* : wolf, pelz ; Miklosich) ; de vö. még or., lengy. *kurta*, *kurtka*, cs. *kurtka* : ‚art kleid' (Miklosich) ; innen a magy. *kurtka* : rövid fölső ruha (Abaúj m. Jászó Nyr. IX.478)].

kurkálód-ik : bonyolódik (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. **in-kurk- (-āre, -āt)* : verwickeln, verwirren (Barcianu). Kimutatta Munkácsi B. (Nyr. X.204). Magyar továbbképzéssel.

kurkán : pulyka (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kurkān* : coq d'Inde, dindon ; truthahn (Cihac, Barcianu). Kimutatta Munkácsi B. (Nyr. X 204) [vö. *kurka*].

kurtékli (Gyarmathi S. Vocabularium : ‚kocogány, kurtékli, rövid foszlány'; székely szó); nyilván ugyanaz a ruhadarab, a melyet máskép *kurti*-nak neveznek a Székelyföldön (= női újjas, rékli, vizitke, otthonka, bujka, friskó). Ezt a szót Simonyi (Kombináló szóalkotás 16) a *kurti* + *rékli* összevegyülése útján előállottnak magyarázza; én is vegyülékszónak tartom, de szerintem az előrésze nem a *kurti*, hanem az oláh *skurteikă* szó (l. fönnebb : 2. *kurka*). A *kurtékli* olyanforma alakulás, mint a *derékli* (hálókabát v. ingféle fölöltő; Szabar, Király Pál; l. Tájszótáramban). Mind a két szó alakulását elősegíthette az, hogy több ruhadarabnak *-li* végű a neve (pl. a *rékli*-n kívül : *lajbli*, *jankli*, *mándli*, *pruszli*, *vizitli* sat.).

kurti: női újjas, rékli, otthonka (Székelyföld Tsz.; Nyr. II. 556; V.221; Andrássy Antal 1843, Kőváry László 1842; Udvarhely m. Nyr. III.513; Háromszék m. MNy. VI.336; Nyr. V.90; Vadr. 499a; Dézsi Mihály; Uzon Nyr. VII.429; Csík m. Nyr. VII. 331; Győrffy Iván; Csík-Madaras Nyr. XX.47). A régi Tájszótár úgy értelmezi, hogy ‚kurta asszonyrékli', s ez az értelmezés szinte beleringatja az embert abba a hitbe, hogy a *kurti* nem egyéb, mint a *kurta* szó kicsinyítője. Ez annyira kétségtelennek látszik, hogy azt hihetnénk, kár is reá több szót vesztegetni. Hitünkben még megerősít az, hogy a régi Tájszótár ugyanennek a ruhanévnek *kurta* változatát is említi. Pedig hát a dolog még se olyan bizonyos, mint a milyennek tetszik. Van ugyanis ennek a szónak még eggy harmadik változata is, t. i. *skurti* (szintén a régi Tsz.-ban), a mely mindjárt az oláh *skurtă* (jaquette fourrée; Cihac) szót juttatja eszünkbe. Ez a szó épen olyan csalóka, mint a mi *kurti*-nk. Alakjára nézve teljesen összeesik a *skurt* (rövid) szónak nőnemű *skurtă* alakjával, s jelentése is megengedi azt a föltevést, hogy a kettő azonos. Valójában még se úgy áll a dolog. A *skurt*, *skurtă* (rövid) = lat. *curtus, curta*, ol. *corto, scorto* (az olasz és az oláh, [valamint az albán *skurtă*] szó kezdő *s*-je prepozíció-maradvány). A ruhadarabot jelentő *skurtă* jövevényszó: tör. *kürte* ‚veste, habit court; weste, kurze jacke' (Zenker); ugyanez a szlávságban is megvan: or. lengy. *kurta* ‚art kleid' (Miklosich). A tör. *kürte* az oláhban először kétségkívül **kurtă* alakot öltött, de azután, minthogy hangzásánál és jelentésénél fogva a nyelvérzék könnyen összekapcsolhatta a *skurtă* (rövid) szóval, fölvette ennek az alakját. Így esett össze az eredeti és a jövevényszó (vö. a magy. *fial*-ról nyilvánított nézetemet: Nyr. XXIII.148). Ha azonban a két szó eredetét vizsgálva nyomról nyomra haladunk, arra jövünk rá, hogy a kettőnek az oláh nyelvben való ‚eggybekelése' alkalmasint eggy réges-régi ‚viszony' (sit venia verbis!) megújítása volt. A török *kürte* szó ugyanis nézetem szerint valószinűleg indogermán eredetű s abba a családba tartozik, a melybe a lat. *curtus*, olasz *corto*, sp. *corto*, port. *curto*, fr. *court;* ném. *kurz;* ószl. *kratъkъ*, úszl. *kratek;* vö. kurd *kurt* (rövid; és *kurtek*: mellény).

A magy. *kurti*-t nem tarthatjuk a tör. *kürte* átvételének, mert semmi okát sem látjuk annak, hogy az *ü* mért változott volna *u*-ra. Ez a török szó a maga eredeti hangrendjével került át hozzánk; legalább nagyon valószinűnek tartom, hogy a Szarvas-Simonyi NySz.-ban értelmezés nélkül közölt *kürdi* szó azonos

vele (vö. Egy üstemét kürdi fejér béllésével; egy kürdinek való istmet posztót MonTME. I.291; másfél sing fejtőt is kürdi alá hozattunk az szakácsnak I.282).

A szlávságból átvettnek se igen tarthatjuk a *kurti*-t, mert a *kurta* alak csak az oroszban és a lengyelben van meg. Ellenben nagyon valószinű, hogy a szó az oláhból jött át; e mellett szól először is az, hogy csupán a Székelyföldön ismeretes, másodszor pedig a *skurti* alak, a mely másból, mint az ol. *skurtă*-ból nem fejlődhetett. Az utóbbiból a magyarban a szókezdő mássalhangzók elsejének elveszésével (a minek az okát nem szükséges magyarázgatnom azoknak, a kik a magyar nyelv hangtörvényeit ismerik) *kurta* lett. Ebből a *kurti* vagy az *-i* kicsinyítő képzővel, vagy pedig (s ez valószinűbb) más *-i* végű ruhanevek (pl. *lájbi*, *pundri* sat.) analógiájára alakult.

Szinnyei József.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A disznó.

A legmegvetettebb háziállat. Nincsen semmi szép tulajdonsága; hűség, nemesség, erő, kedvesség, a melyek sorra előfordultak az eddig tárgyalt állatoknál, belőle mind hiányzanak; hasznot se hajt életében — csak eszik és fetreng a pocsolyában. Van erről közmondás is, mely szerint disznó és zsugori csak halálával hajt hasznot. Ugyanezért mondják arra, a ki haszontalan munkát végez: ‚A disznón gyapjút keres' (latin: Ab asino lanam petere); és ezzel függ össze a *soha* szóval eggy jelentésű: ‚disznónyírő szombat' (Dug.).

E megvetettség a szólásmódokon is erősen meglátszik. Alig lehet eggy párt összeszedni, a mely ne a legnagyobb megvetéssel szólna a disznóról. Olyan, a mely jót mondana róla, épen nincsen; de annál több van, a melyik rút tulajdonságaival foglalkozik.

Főjellemvonása a tisztátalanság, a mi oly annyira szembeötlő, hogy neve: d i s z n ó szinonim lett a ‚piszkos, ronda, mocskos' szavakkal, ép mint d i s z n ó s á g szinonim ezzel: ‚piszok, undokság'. Az iráson esett tintafoltot nem is nevezik másként, mint: ‚disznó, coca, koca, poca'. A németben is: s a u. ‚Te disznó, te ronda disznó!' gyakori ócsárlások. ‚Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb, és úgy temettetett el mint a szamár'. A nemzetiségeknek már említett jellemzése is a piszkosságról mondja,

hogy: ‚Oláh disznó, magyar ökör, német kutya'. De a mint megvetett a piszkosság. úgy lett általában a megvetettség szimboluma a disznó: ‚Ha kend ember, más se disznó. Becsületes ember, csak a valaga disznó. Kocapipás' = kezdő ügyetlen pipás; ‚kocavadász,' a ki csak a puskát cipeli és a vadásznál veszi a nyulat. Mint ilyen megvetettre természetesen nem illik ékesség a disznóra; innen a szólásmód: ‚Illik mint a disznóra az aranyperec (Dug. Decsi: Adag.). Illik mint a disznóra a cserépfödél'. A németben: ‚Du sau, du schwein; schweinsgelage; schweinerei, sauerei'. A franciában: ‚Cochon; cochonnerie; une vie de cochon' ép úgy szinonimok a r o n d a és r o n d a s á g g a l, mint a magyarban a d i s z n ó és d i s z n ó s á g. Az olasz se tud a gyűlölt németre nagyobb csúfot mondani, mint: ‚porco tedesco'. Ugyanez áll a latin, görög és héber nyelvekről is.

A keleti népeknél különösen megvetett volt a disznó. A zsidók a tisztátalan állatok közé sorolták és meg se ették. (Ezt használja föl e tréfás szólásmód: ‚Annyi a pénze mint a zsidónak disznaja'. Annál föltünőbb azonban e másik: ‚Mosolyog mint a Mózes malaca az árpától'). E megvetésre mutat a héber nyomán az egész világon elterjedt mese, hogy az emberek a bortól előbb vigak lettek mint a madarak, azután erősek mint az oroszlánok, de végre disznókká lettek. A törököknél a legnagyobb gúny szimboluma a disznófark, a melynek küldésével többször bosszantották is uraink a török basákat. Az egyiptomiaknál bár megették a disznót, de megvetett volt a disznópásztor; innen és a tékozló fiú parabolájából terjedt el, a ki a legnagyobb sülyedés jeléül disznót őriz, minden népnél ez a szólásmód: ‚Még nem őriztünk eggyütt disznót. Hol v. mikor őriztünk eggyütt disznót' azaz nincs jogod, hogy magaddal egyenlőnek végy, még nem sülyedtem oda; épen mint: ‚Eggy disznót hizlalnak' = egyenlő rosszak. A németben: ‚Wir haben noch nicht die säue mit einander gehütet'. A franciában: ‚Nous n'avons pas gardé les cochons ensemble. Être frêre et cochon'.

A disznó rút evésétől és a sárban fetrengésétől több szólásmód ered. Általában, a mi csúfot csak tehet valaki, azt rendesen a többi között a disznóhoz is hasonlítják: ‚Ne butykássz mint a disznó az ételben. Turkál mindenben mint a jóllakott disznó a makkban. A disznót a pitarból kihajtani' = megszűntetni a csámcsogást. A régiségben: ‚Szürcsölsz mint a disznó (DBón: Részegs.). Válogat az ételben mint a disznó a makkban' (SzD: MVir.). A sárban fetrengésről: ‚Megszokta mint a disznó a pocsétát'.

Az illetlenül összenevetőkre, összekiabálókra mondják: ‚Összeröhögnek mint a bakonyi disznók'; a régiségben: ‚Együvé röhögnek mint a disznók' (SzD: MVir.). ‚Összerohannak mint a Csanyi disznai. Összebujnak v. összeülnek mint a szegény ember malacai' azok, a kik összedugják a fejüket, különösen, ha pletykázásért teszik. ‚Kövér mint a disznó' igen gyakran előforduló szólásmód és az esetlen, rút kövérre mondják; a soványt meg azzal gúnyolják, hogy olyan hasa van mint az árva malacnak'. Így jut ki mindenkinek a disznóból: ‚Éhes mint a szegény ember malaca. Szalad mint a miskei malac. Jó kedve van mint a kötözött malacnak. Hallgat mint a süket disznó a búzában'. Arra, a kit nem nagyon szeretnek, mondja a nép: ‚Szereti mint a fene a malacot v. malacát'.

Különösen a hencegés, hetvenkedés az, a mire a leghamarabb mondják rá a malac hasonlóságot. A szólásmód eredete a malac hánykolódására vezethető vissza, a mit hetvenkedésnek néz a gúnyolódó. Miért hetvenkedik már most a megkötözött malac? Azért, mert jó kötélre tették, tehát megbecsülték. Így tehát én a: ‚Feszít (hánykódik, teszi magát) mint a pótrás malac a garason kötélen. Úgy főtürgya az órát mint a háromgarasos malac a négygarasos kötélön' alakokat tartom az eredetieknek. Ezekből származott azután rövidítéssel: ‚Úgy reá tartja magát mint a pénzes malac. Affektál mint a garasos malac:' és ebből: ‚Affektál mint a Kún Nina malaca'. Ez utóbbi alak megmagyarázására nagy hamar anekdotát is csináltak, a mely igen kitűnő példa annak megmutatására, hogy mennyit értek az igen, a szólásmódokat magyarázó történetekké. A cselédleány ilyen a mint azszonya kinál valakit: ‚Igyan ne affektálj, egyék!' Magától nem eszik a malac, s a kinek ismert affektálnak példája, hogy a malac affektál, nem eszik. Ha magyarázni akarnók ezt, így tartja az orrát mint az ének tanulója. Ha a hencegés ma tulszínűleg a jó régi ez

Nem magyarázni [illegible] a [illegible] viselője se [illegible] a [illegible] neki is kapcsolja a [illegible] kedésnél [illegible] a [illegible] serki malac [illegible] van anekdota [illegible] eimondani. A [illegible] kartérni [illegible]

birónak, hogy a malac már eggy éves volt. Az nem lehet, mondja a biró; a tordai malac, ha eggy éves, már okosabb és a kocsi előtt fölugrik.

A megvető értelemtől többé-kevésbbé ment szólásmódok a következők: ‚Se hücs ki, se haj be' vagy ferdítve: ‚Se tücski, se hajts be' (a se tücske se bogara analogiájára), a melyekben a disznó ‚vagyont' jelez. ‚Konyhás malac forma ember' = jó, engedékeny ember; annak a bizonysága, hogy a fiátal malacot pár hóig itt-ott megtűrik a konyhában. Az ilyen azután rászokik az asszony szavára és engedelmeskedik neki, akár a kutya vagy macska. Sokáig persze nem tart a dicsőség, mert növekedtével mind esetlenebb és piszkosabb lesz.

‚Disznóban van' (a német: schwein haben, sau haben) a kártyajátékból ered, a hol a ‚disznó' a legjobb kártya és négy disznó eggyütt a legnagyobb szerencse. Eggyes anekdoták a lövészünnepeken a legrosszabb lövőnek adott disznóra magyarázzák, de ez erőltetett. Ma azonban a nyelvszokás tényleges disznót ért rajta és így kerültek forgalomba az óraláncokon, karkötőkön hordott szerencsedisznócskák is.

A középkor mesés szörnyeire emlékeztet a zöld disznó. ‚Zöld disznórul mesét mondok, mondjak-e?' ingerkednek néha a kis gyerekkel, a mire akármit felel, mindenkép arra csavarják, hogy a mese elmarad. Értelmét nem tudtam kipuhatolni; valószinüleg nem egyéb üres szójátéknál. Erdélyi szerint sohase hallott dolgot jelent; de ennek ellentmond az, hogy mese sohase következik utána.

Az aprómarha.

A ház szárnyas állatai is szerepelnek a szólásmódokban, a mint hogy az ember mindent belevon ezek körébe, a mit csak lát. Közletlen környezői tehát hogyan maradhatnának el? Akkora szerepük természetesen nincsen, mint a négylábúaknak; az érintkezés nem oly közletlen velük, életük, természetük tehát nem lehet erősebb megfigyelés tárgya; meg maga ez állatok természete se olyan, a mi sokféle képet nyújthatna. Legtöbbet az aprómarha közül a tyúk fordul elő, a mit különben az is magyaráz, hogy háromféle alakban és névvel szerepel, melyeknek természetesen mind más és más a szimbolikus jelentésük is: a tyúk általában, a kakas és a csirke. Utána következik a lúd a gúnárral, azután a galamb, a pulyka és legutoljára marad a kacsa.

A tyúk.

Leggyakrabban mint az o s t o b a s á g jelképezője szerepel: ‚Annyi esze sincs mint a tyúknak. Ért hozzá mint a tyúk az ábécéhez. Tud hozzá mint a tyúk a regéhez' (Dugonicsnál és a régiségben Kisvárdainál). Az idegenben idevágó a német ‚dummes hühnchen'. ‚A tyúk is kikaparja' = napfényre jön hamar, olyan eggyszerű, hogy nem kell sok ész a kitalálásához. A régiségben: ‚Nám a tyúk is kivakarná' (Decsi: Adag.). Ilyenforma a ‚tyúkkaparás' is, mint a rossz irásnak gúnyos elnevezése. A német azt mondja rá: ‚Da sind hühner über das papier gelaufen'. Mindakettőben szerepel a tyúk lábnyoma, mint a kúszáltság jelképezője; a tyúk maga itt is ostobaságot jelez. Mint a szó szoros értelmében az ostobaság szimboluma szerepel a ‚vak tyúk' (minteggy fokozás: tyúk is, vak is): ‚Megette a vak tyúkot' = bolonddá tették. ‚Megetette az urával a vak tyúkot' = a házasságtörő nő elhitette az urával, hogy ártatlan.

Különös jelenség, a mely a lúdnál is ismétlődik, hogy a nyelv a tyúkot többszörösen fölhasználja egészen ellenkező tulajdonságok jelzésére: ‚Hallgat mint a tojáson ülő tyúk;' a régiségben: ‚Hallgat mint a tyúk a gyomban' (Fal: Jegyz.); ellenben: ‚Mindíg karatyol mint a kotlós tyúk'. Ismét: ‚Lelapult mint a tyúk a gyomban (= félénk). Meglapul mint a jó tojó tyúk;' — ellenben: ‚Nem leli helyét mint a tojós tyúk'. Itt ugyan az ellentét nem annyira a jelentésben, mint inkább a formában van. De ismét föltűnő a jelentésbeli ellentét a következőkben: ‚Tyúktermészet (sohase lakik jól). Úgy nyeli mint éh tyúk a nyálat'; ellenben: ‚Jóllakott mint a molnár tyúkja a garádon;' vagy fordított értelemmel tréfásan: ‚Éhes mint a molnár tyúkja'. Ennek ugyanis folyton van mit ennie, mert sok szem hullott el az udvaron. Ezért is mondja a nép a jól élőre: ‚Úgy él mint a molnár tyúkja'.

‚A tyúkokkal együtt fekszik le' (a németben: ‚Er geht mit den hühnern zu bette') mondják arra, a ki korán fekszik le. ‚Olyan mint a kányától megköpesztett tyúk' a rongyosra, megtépettre szól, ‚Eggy szemeten kotorásznak' az egyenlőség kifejezésére használják. Ezen szerep majdnem olyan, mint az ostobaság jelképezése s majd minden állatnál megtalálható.

Mint a vagyonosság, a jólét jelzője szerepel ebben: ‚Tyúk fő a fazekában'. A németben: ‚Am sonntage sein huhn im topfe haben'. ‚Tyúkkal kaláccsal járni vki körül' = mindent kedvére

tenni, hogy vmire rábirhassuk. A hazugságot jelzi a tarka tyúk: ‚Sok tarka tyúkja van' = hazug. A tyúk ostoba üres beszédet jelent, tarkasága cifraságát; tehát tarka tyúk: cifra, hiú, üres beszéd = hazugság.

Cselekvő vagy szenvedő, de tényleges szerepet visz a tyúk ezekben: ‚Szomorú mint a kinek a tyúk elkapta a kenyerét, (v. eggyszerűen): megette a tyúk a kenyerét'. Mondják semmiségért búsuló gyerekre. ‚Azt is tudja, hányat tojott a biró tyúkja' = a kinek mindenben benn van az orra és mindenkinek titkát kifürkészi. ‚Tyúkot lopott', a kinek pelyhes, kikeféletlen a ruhája.

A tyúkkal foglalkozó szólásmódok sorát végül eggy népmesebekezdéssel zárjuk be, a melyben ugyancsak a tyúkról van szó: ‚Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl volt eggy tetűlépéssel, eggy balhaugrással, eggy kemencenyögéssel, eggy tyúkköhögéssel'. A tyúkköhögés itt csekélységet jelent, épen mint a többi kifejezés.

A *kakas* a tyúk himje, büszke alkotású és magatartású állat, és e tulajdonságai alapján büszkét, hatalmasat, urat és férfit (férjet) jelent, a mint hogy ő a baromfi-udvar basája, korlátlan ura és számos tyúknak egyedüli himje. ‚Tarajosan beszél (büszke). Én a kakas, te a tyúk (= én vagyok a hatalmasabb). Csak magam vagyok kakas az udvarban'. A régiségben: ‚Kakaskirály' (Decsi: Adag.). A németben: ‚Stolz sein, sich brüsten, wie der hahn; der hahn im korb'. A franciában: ‚C'est le coq du village (de l'assemblée)'. Uraságát féltő, veszekedő természetéről vannak véve a következő képek: ‚Kisfaluban újság esett, két kis kakas összeveszett' = nincs semmi újság, mert a kakasok összeveszése közönséges, mindennapi eset. A régiségben: ‚Hős kakas; mely hegyes, menten felborzad, mint eggy kakas (Decsi: Adag.). A magyar harc után okos, addig olyan mint a kakas'. (Thali: Adal. II.309).

Férjet, férfit, himet jelent ezekben: ‚Szomszéd kakasáé (= nem a férj fia; a németben: In eines anderen hahnes nest seine eier legen). Megsarkantyúzza mint a kakas a tyúkot (= udvarol neki). Nagy kakas' (szoknya bolondja). A franciában *coquetterie* előbb a kakas udvarlását jelentette és csak azután vitték át a tyúk tetszelgésére s innen a nőkre (Schrader). Ostobaságot jelent, ha vki a ‚kakas alatt tojást keres' (vö. ‚bika alatt borjút'), haszontalan tettet, ha a ‚kakast ülteti a pulykatojásra'.

Szerepel mint időjelző, mert a hajnal hasadtát hangos kuko-

rikolással üdvözli: ‚Még kakasszólás előtt' (= éjjel, hajnal előtt). Így szerepel a bibliában is: ‚Bizony mondom néked, ez éjszakán, minekelőtte a kakas szólna, háromszor megtagadsz engem'.

Erdélyi szerint ritka dolgot, valójában azonban sohasem létezőt jelent a kakastej: ‚Kakastejjel, varjúvajjal sült kenyér' mondják a gyereknek, hogy jobb ízűen egyék. ‚Az eggy madártejen kívül mindene van. Van ott még kakastej is' (= nagy a bőség, az is van, a mi másnak senkinek). A madártej kifejezés mutatja, hogy itt a kakas nem hímet jelent, hanem általában mindazt, a melynek nincsen teje. A németben: hühnermilch; a latinban: lac gallinaceum; a görögben: γάλα ὀρνίθιον.

Élénk fantáziára mutató kép az, midőn a nép a tetőn csapdosó lángokat ‚vörös kakasnak' nevezi. (Közös a némettel: ‚Den rothen hahn krähen lassen v. aufs dach setzen'). Schrader e képben régi mitologikus vonatkozást keres. Összeveti azzal, hogy a régiek a tüzet élő lénynek tartották: τὸ πῦρ θήριον ἔμψυχον. Ciceronál: ignis animal, flamma vorax. A perzsa tűzisten *Agni* = lat. *ignis*. Az Eddában a szél és a tenger testvére, tehát ugyancsak élő isten a tűz. Majd meg a tűzisten áldozati állatának tartja a vörös kakast. Én eggyszerűen fantasztikus képnek tartom, a midőn a nép a csapkodó lángokat a tetőn szárnyait csattogtató kakashoz, a lángok sustorgását annak kukorikolásához hasonlítja.

Mint eszköz neve is előfordul a kakas: a puska kakasa (a németben: der hahn des gewehres). Az elnevezés magyarázata az, hogy a puska ott ad hangot, ott szól. Hogy ez és nem a kakasnak taraj formája az elnevezés eredete, mutatja az, hogy a francia ugyancsak a puska szólásáról nevezte el a puska kakasát; csakhogy a míg nálunk kukorikol, ott ugat a puska, a kakas neve ugyanis *chien*: kutya.

A *csirke* főleg gyermeket, gyengét jelent: ‚Erőtlen mint a csirke. Nem mai csirke (= már nem fiatal gyerek). A csirke tanítja a tyúkot kodácsolni (a németben: ‚Das ei will klüger sein als die henne' = a gyerek tanítja apját). ‚Csirke csipog a nád alatt' mondják, ha valami titok kezd napfényre jönni, különöse ha látszani kezd, hogy a leány elvesztette a pártáját.

Tréfás szólásmód végül a *dicsértessék* elferdítése: ‚Csirke eszik a Jézus Krisztus'; a felelet rá: ‚Mind öreg a vén asszony

Szabó Ernő.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23.)

4. Szókincs.

Valamely nyelvjárás teljes megismeréséhez szükséges a szókincsnek minél alaposabb ismerete is. S ebben a tekintetben nem elégedhetünk meg avval, ha ismerjük a használt szavaknak eggy-eggy eltérő alakját, hanem tudnunk kell, melyek az illető nyelvjárás szavai, s milyen jelentésben használják őket. Arra nem terjeszkedhetünk ki, hogy elsoroljuk a nyelvjárásnak minden eggyes szavát, annyi azonban mindenesetre szükséges, hogy gyűjtsük össze minél nagyobb számban azokat a szavakat, melyeket az irodalmi nyelv nem ismer, vagy ha ismeri is, más alakban vagy más értelemben használja őket.

Az eggyes szavak eltérő alakjával az illető nyelvjárás hangtana foglalkozik bővebben; a szókincsről szóló részben tehát inkább csak a szavak jelentésére kell tekintettel lennünk. Újabb nyelvjárástanulmányaink külön s néha elég részletesen is tárgyalják az illető nyelvjárás jelentéstanát, s általános logikai kategoriák szerint állapítják meg az eggyes szavak jelentésében mutatkozó eltéréseket, természetesen mindig az irodalmi nyelvben használt jelentéshez viszonyítva az illető tájszó jelentését. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a népnyelv eggyes szavainak jelentése nem fejlődött mindig az irodalmi nyelvnek hasonló alakú szavából, hanem gyakran a nép nyelve őrizte meg az eredetibb jelentést, melyet az irodalmi nyelv változtatott eggy bizonyos irányban; vagy pedig mind a tájszónak, mind az irodalmi szónak jelentése eggy eredetibb harmadik jelentésből fejlődött. Ez okokból, ha eggy nyelvjárást le akarunk írni, a szavak jelentése tekintetében is úgy kell eljárnunk, hogy lehető teljességgel bemutatjuk az illető nyelvjárásban használt szavak közül mind azokat, melyek bármi tekintetben érdekesek. Alkalmilag utalnunk kell arra is, hogy az illető szó eredetibb jelentést őrizett-e meg, vagy pedig az illető nyelvjárás területén fejlődött-e az az új jelentés. A mennyire lehet, ki kell mutatnunk az illető nyelvjárásnak idegen eredetű szavait is. Hogy minél világosabb képet nyerjünk a leirandó nyelvjárásról, szókincsét lehetőleg összetartozó csoportokban kell tárgyalnunk.

A slavóniai nyelvjárásnak szókincsét is ily összefüggő csoportokban fogom tárgyalni. E község

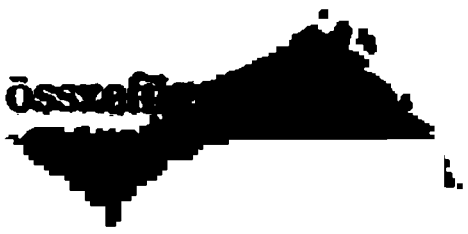

pesti Szemle) részletesen ismertetem építkezésük módját és ruházatukat, s ugyanott bemutatom szókincsüknek eggy érdekes részét. A már ott említettek közül itt csakis a jelentés tekintetében érdekesebb szavak bemutatására szorítkozom.

1) Rokonság.

A gyermekek apjukat így hívják: *ápika*, *édös ápikâm*, anyjukat: *ányika*, *édös ányikâm*. A leánygyermek neve *jâny*, *lâny* (Szent-Lászlón *lëhâny*), *lânyom*, *lâncsâm*, a fiúgyermeké *gyerök*, *gyerökcsém*. A *gyerök* szó mindig fiút jelent s nemcsak a kis fiút hívják így, hanem a legény is, a míg nőtlen, mindig csak *gyerök*. A gyermek bátyját *bácsikâ*nak, nénjét *nenikén*ek hívja, ezek pedig őt *kis testvérömnek*. Az *ücsém*, *ücse* szó általában rokont jelent; pl. ‚Neki ü c s e ván Rétfálun' annyit tesz, hogy rokona van ott. Az *ücse* szónak ez a jelentése újabb fejlődés, s a fiatalabb testvér jelentésből vált tágabb körűvé. E mellett használják e szót eredeti értelmében is a fölnőttek, ha kissebb testvérükről van szó: ‚Ez áz én ü c s é m'. Azt, hogy hány gyermek van a háznál, így kérdik: ‚Minyi c s e l é d e l vátok?' A maguk rokonságát így is mondják: *az én felejim*.

Az öregszülők neve Harasztiban: *nágyápikà*, *öregápikà* és *nágyányikà*, *öregányikà*; a nagyanyát *szülikén*ek vagy *édös szülikén*ek is hívják. Szt-Lászlón és Kórógyon az öregszülők neve *peszeápikà* és *peszeányikà* vagy *szülike*. A *szüle*, *szülike* eggyúttal öreg asszonyok megtisztelő megszólítása is. A házközösség intézménye következtében gyakran megesik, hogy eggy-eggy öreg ember vagy asszony marad a háznál, a ki a családnak talán harmad vagy negyedízi rokona, s néha már maguk se tudják miféle rokonságban van velük; az ilyen öreg ember vagy asszony neve *ápó*, *ápóka*, *ápócsa* és *nánó*, *nánóka*, *nánócsa*. Így szólítják azután általában az öreg embereket és asszonyokat is. A szüleinek férfitestvérét a gyermek *nágybácsikâm*nak, *édös bácsikâm*nak hívja, a leánytestvérüket pedig így szólítja: *édöm*, *édösöm* vagy *pâsóányikâm*.

A sógorság kifejezésére több szavuk van; maga a *sógor* szó általában rokont jelent, mint néha a régi nyelvben is (vö. NySz. *sógor*: affinis C. MA.); s a nászok is így hívják eggymást. A sógorság jelölésére szolgál a régi nyelv *rér* szava: *réröm*, *rérikém*; a gyer[illegible]elül 16—18 éves korukig a nénjük [illegible] urát is. Ugyanily értelemben [illegible] Szikszai így magyarázza:

‚*réred* = nénédnek vagy hugodnak ura'; s a Peer codex is: ‚az hwganak ferye az az r e r y'. Ha két legény két eggy testvért vesz el, tehát vőtársak, eggymást *zeté*nek hívják; ez a szó a horvát nyelvből való: *zet* a. m. vő. A menyecske az ura szüleit így szólítja: *âpâm urâm* és *ânyâm âszony;* az ura bátyját *nâgy urâm*nak, az öccsét *kisebik urâm*nak nevezi, sőt még az ura bátyjának fiát is, akármilyen kicsiny, így hívja: *kisebik urâm*, s *kéd*nek szólítja. A gyerekek a bátyjuk feleségét *ângyomâszony*nak, a legöregebbet *ângyócsâ*nak hívják.

Eggymást a nép vagy tegezi vagy *kéd*nek szólítja, az asszony is urának így mondja: *kéd urâm*. A megtisztelő megszólítás: *kigyelmed*.

2) Gúnynevek.

A nép között mindenütt szokás, hogy eggymást gúnynévvel ruházzák föl és rendesen eggy sincs a faluban, a kinek eggy-eggy ilyen gúnyneve ne volna; s ezt rendesen jobban is ismerik, mint az illetőnek igazi családnevét. Ezen a vidéken e mellett minden eggyes község lakosságának megvan a maga gúnyneve. A baranyaiak a slavóniai magyarokat *brëncók*nak hívják; így nevezik a többi slavóniai községek a harasztiakat is. Viszont a harasztiak a rétfalusiakat *puzâs*nak, a lászlóiakat és kórógyiakat *bóbâcok*nak gunyolják, a szomszédos lacházi magyarokat pedig, kik a század elején költöztek be, *gyogyúk*nak nevezik.

3) Ruházat.

ábrosz: nagy kendő, a mit az asszonyok esős időben magukra terítenek; ez a jelentés nem a mai köznyelvnek asztalkendő jelentéséből fejlődött, hanem a szónak régebbi tágabb értelméből, a mennyiben *abrosz* eredetileg bármi kendőt jelenthetett; erre mutat az is, hogy az eggyes szláv nyelvekben ma különböző kendőt jelent (vö. Miklosich: EtymWörterbuch 23. l.).

bélés az a ruhadarab, a mit az asszonyok a kebél, a férfiak az ímög alatt viselnek.

cipelő: cipő; megfelel a horvát *cipela* alaknak.

curák: az asszonyok rövid téli kabátja.

csáráp: az asszonyok harisnyája, horv. *ćarapa*.

csuvá: téli bundás kabát, szintén az asszonyok viselik.

fárhâm az a szalag, a mit hátul a futára kötnek.

foszlâny: ujjatlan mellényke; az asszonyok viselik Szent-Lászlón és Kórógyon. A régi nyelvben gyakran fordul elő *fosz-*

lány és *fosztány* alakban; a szónak horvát alakja *fuštan*, *fištan*, alb. *fustan*, s Miklosich szerint az olasz *fustagno*-ból származik; igy nevezik e ruhadarabot *Fostat* városától (Miklosich: Etym-Wörtb. 59. l.):

futá: szines szalagöv; Harasztin szines selyem övet hordanak s ezt *török futá*nak hívják. A szó török eredetű: *fota* s fürdőkötényt jelent; a kisoroszban és lengyelben *fota*: öv. A régi nyelvben is előfordul a *futa* szó ‚gyapot szövemény' jelentéssel (NySz.).

ímög teljesebb alakja az *ing* szónak.

ingvál az ímög bő ujja.

kánkó, szürkánkó: a férfiak téli fölső ruhája.

kebél: a nők rendes fölső ruhája.

kitá: hajfonat; szláv eredetű szó, a horvátban *kita* bojtot jelent, a többi szláv nyelvekben ‚különféle köteg, csomó' jelentése van (Miklosich: EtymWörtb. 158. l.); a régi magyar nyelvben is tágabb jelentéssel fordul elő, s ‚mindenféle csomót, fonatot, köteget' jelent (NySz.).

köce: férfiak fölső ruhája; *kis köce*: ujjatlan mellényféle, *nagy köce*: térdig érő ujjas kabát.

mámuz: puha papucs.

péntyöl: a nők alsó inge; ugyanaz, mint a *pëndël* szó, vö. *pentöl*, *péntölöcske* (Thaly: VÉ. I.274, II.79).

prëgácsa: kék házi kötény, horv. *pregača*.

rëgy: ránc.

rustyá: rojt.

sudrás: sodrott hajfürt, a *sodor* igéből.

szër, ször az egész ruházat eggyütt; ők maguk fehér szörben járnak, s az úri embert, a ki rendesen sötét ruhában jár, fekete szörösnek hívják, s ez náluk a kaputos ember közkeletű neve.

szív a *szíj* szónak a régi nyelvben is előforduló alakja; a bőrövet, a mivel a leányok derekukat néha átkötik, *fényös szív*nak hívják.

takarító: kötény, különösen a szebb ünnepi kötény; így nevezik, mivel a ruhájukat kimélik meg vele.

testáló: kis mellény, a nők viselik Rétfalun.

4) Épület és részei.

ákna: e szónak kétféle jelentése van; így nevezik a kéményt a *szénhely* fölött, továbbá a hambárban a különböző gabona

számára deszkával elkerített eggyes részeket. Mindkét jelentés az eredetibb és általánosabb üreg jelentésből származott; szerb *okno*: tetőlyuk, padlásablak, akna (Miklosich: SlavEl. 97. és EtymWörtb. 220. l.).

cikó: kívül fülő baglyakemence; de csak Harasztin hívják így, Kórógyon és Szt-László *kemince* a neve, a *cikó* pedig ‚kuckót' jelent, különösen a kemence mögötti kuckót.

előte; így nevezik Harasztin a cikónak a konyha falán levő ajtaját.

fávâgító, *fâgító* az a hely az udvaron, a hol a tüzelő fát összerakják és fölvágják.

gáné: szemétdomb.

hâz; ‚szoba' értelemben csak Rétfalun használják; *első hâz*, *hátulsó hâz*.

hodâj: igen nagy szoba vagy bármi más igen tágas hely. Ez a szó mindenesetre összefügg a horv. *odaja* szóval, a mi ‚szobát' jelent, s török eredetű (Miklosich: EtymWörtb. 219. l.; vö. Nyr. XXIII.130. l.).

ól; ez a szó nemcsak a házi állatok számára rendelt helyet jelenti, hanem általában az épületnek valamely kissebb s különböző célra szolgáló elkülönített részét. Így *ól*nak nevezik az eggy-eggy házaspár számára a melléképületben elkülönített kis szobát (ezt néha *kámárâ*nak is hívják). Van továbbá *boros ól*, az a kamara, a hol a bort tartják, *morhâs ól*, *tános ól* a tehenek és *tíkos ól* a tyúkok számára. Kórógyon a disznóól neve *kocsonyá* (vö. szerb. *kočina*, Mikl: EtymWörtb. 135). A disznóólnak azt az elrekesztett részét, a hova a hízót teszik, *kálickâ*nak hívják.

pád, *pálâs* a padlás neve. A ház elejét az uccán így nevezik *pádája* (pad alja), s ha valaki a ház előtt áll, az a p á d á l á t vagy p á d á l á l á t van; épígy mondják: ‚Kimégyök á p á d á l â vagy p á d á l á l â'.

pilénös; így hívják azt a kis gunyhót, a hol a polyvát tartják.

próstya a kerítés eggy neme.

szén: tűz; ugyanily értelme van e két összetett szóban: *szénhej*: tűzhely és *szenes hâz*: konyha. Ilyen értelemben használja a *szén* szót a régi nyelv is (NySz.); s ez a nyelvjárás megvilágítja a NySzótárban kérdőjellel közölt *szenes ház* jelentését is: ‚Az alsó bótot, a melyben szoba és s z e n e s h á z vagyon, készíttesd Bakith uramnak' (Thurzó: Lev. I.196). Kétségtelen, hogy a *szenes ház* itt is konyhát jelent.

tárábá: a kerítésnek eggy neme; horvát eredetű szó: *taraba*: palánk, kerítés.

5) Bútorok, házi eszközök, szerszámok.

A szobában levő bútorok nevei közül megemlítendők:
károkszék: támlás faszék.
kócság: faláda, melyben a ruhákat tartják.
kulúp: kecskelábakon álló eggyszerű fekvő hely.
nyoszoja: ágy.
pánk: pad; bizonyosan a német *bank*ból lett.
A nyoszojában van a *pârnâ* (derékalj), a *ponvâ* (lepedő), nehány *cihâ* (vánkos) és a *lázsnák* (pokróc, a mivel takaróznak); föléjük piros csíkos terítőt borítanak, ez a *cifrâ ponvâ*. A *cihâ* szó magát a vánkost jelenti, nem pedig a párnahéjat; a *lázsnák* szó, takaró értelemben gyakori a régi nyelvben (NySz.).

A konyhában használt eszközök:
bákrâcs: bogrács; az akpából lóg le a *bákrâcslâncon*.
dügeny: kanta.
kálân: kanál; *szákâcskálân*: főzőkanál.
kápinyá: merítő eszköz; kabakból készítik, úgy hogy a fogója fölötti részt levágják, s az egész merítő kanál formájú lesz.
kristâj: pohár. Ezt a jelentést úgy nyerhette, hogy előbb bizonyosan a *kristájpohár*, *kristâjüveg* összetételt használták s úgy vette át a jelző szó az egésznek jelentését.
sós kű: eggy nagyobb darab kavics, a mivel a sót törik.
szâhân: négyszögletes tepsi; a kereket ők is *kerek tepsi*nek hívják. A *szâhân* török eredetű szó, melyet a szerb nyelv közlésével vehettek át. Vö. tör. *saχan*, szerb *sahan*.
tigány: lábas; a miben a zsírt olvasztják, annak *engesztö tigány* a neve, a zsírt pedig *engeszték*nek hívják. A *tigány* szó is a szerb nyelvből való, a hol szintén idegen eredetű. Vö. szerb *tigan*, *tiganj*, alb. *tigan*, gör. τήγανον, újgör. τηγάνι (Miklosich: Etym.Wörtb. 356).

Egyéb házi eszközök és szerszámok nevei:
bâltâ mindenféle vágó szerszám neve; a *fejsze* szót nem ismerik.
ere: gyeplő. E szót a NySz. csak Molnár A. és Páriz Pápai szótárából idézi ily értelmezéssel: camus, frenum; zaum oder halfter. Használja az *ere* szót Szegedi Gergely is Énekes könyvében: ‚Rontsuc el vgymond minden kôtelét, vessûc el rolunc min-

den è r e i é t' (2. l. 21. sor). Hogy ezt valóban így kell olvasnunk: *eréjét* s benne a gyeplő jelentésű *ere* szót látjuk, mutatja a latin szöveg: ‚Disrumpamus l o r a istorum, et projiciamus a nobis densos funes istorum!' — Az *ere* szót az új Tájszótár mint dunántúli tájszót is közli a Nyr. V.128. lapjáról; ez a közlemény, mint az ott közölt tájszók nagy része mutatja, szintén a Dráva mellékéről való. Meglehet, hogy e szó másutt is megvan a nép nyelvében, legalább Ballagi Teljes Szótárában is közli, mint tájszót: ‚**eré*, fn. gyeplő, zabola'. Czuczor Gergely ismerte mint régi szót (vö. Magy. Ny. Szótára II.380, *ere*, régies főnév. Gyeplő vagy fék, melylyel t. i. a ló száját megeresztik vagy visszarántják), s használja is Korog bán című éposztöredékében: „Ekkor futamásnak ereszté Sárga serényü lovát .... Nyomban utána Tahir tágítá gyöngyös *eréjét* És már sarkában dobogott".

hàsáló: a szövőszéken levő henger.

kendő ruvà: törülköző.

kesze: dohány- vagy pénzes-zacskó; török eredetű szó, melyet szintén a horvát nyelv útján vettek át. Vö. horv. *kesa*, tör. *kese*.

kocsi: van h o s z i k o c s i és r ö v i d k o c s i; a szekér szót nem használják.

kotogó: az ökör nyakán levő kolomp; bizonyosan a régi nyelv *koltog*, *kótog* (kopog NySz.) igéjéből származik.

kuszturà: bicska; horv. *kustura*. A finomabb zsebkés neve *csàtàntós bicskà*.

lâbîtó: lajtorja; ily értelemben használja a régi nyelv is (NySz.).

mâszor: facső, a mire a kenderfonalat fölcsavarják.

nyeső: vágóeszköz, a mivel a szérűt simára nyesik.

oszmojà: szurok, a mit a kovács használ; ószl, horv. *smola*: gyanta, szurok.

pingő: kissebbféle csengő; a *pëng*-igéből.

pípà; a szára pedig: *pípàkàmis*. A *kàmis* szó valószinűleg szláv eredetű; vö. szerb *kamiš*: nád.

pistuj: pisztoly. Míg a köznyelvi *pisztoly* szó német eredetü, a *pistuj* inkább szláv eredetre mutat. Vö. horv. *pištolj*.

plén az ajtó zárja; ugyanaz a szó, mint a köznyelvi *pléh*, s a régi nyelvben ez is jelenti az ajtó zárját. (NySz. *pléh*: 2) sera MA. schloss PPB.).

rákoncà: a szán oldalát tartó rúd. Előfordul a régi nyelvben is (NySz.).

zsàzsàg: hosszú rúd, pózna. BALASSA JÓZSEF.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

II. Ritkább kifejezések, sajátságos szólamok eggyezése.

A mondattan tárgyalásánál részletesen fogjuk elősorolni ama kifejezéseket és szólamokat, melyek mondattani szerkezet szempontjából említést érdemelnek. Itt csak azon föltünőbb jelenségekre szorítkozhatunk, melyek kizárólag vagy túlnyomólag codexeinkben mutatkoznak s ezzel eggyszersmind adalékul szolgálnak codexeink nyelvének eggyezésére. Ilyenek:

Délnek szívében: media die. Mykoron en Damascosban menneek d e e l n e k z y v e e b e n: circiter meridiem (JordC. 780). Harmad napnak d e e l z y w e e b e n (ÉrdyC. 509). Annak előtte valo napon d e e l z y w e e b e n meent vala el ew aloytasa zerent es masod napon esmeg d e e l z y w e e b e n jwtott vala hazahoz (ÉrdyC. 514).

Ezen kifejezést más nyelvemlékekben nem találjuk. Lehet, hogy valamely nyelvjárásban lappang, de mindeddig nem jutottunk nyomára. A jelentésnek ez átvitelét számos nyelvben tapasztalhatjuk. Finn: puun s y d ä n: kern des baumes, kynttilän s y d ä n: docht, pähkinän s y d ä n: nusskern, s y d ä n-kesä: mitte des sommers, s y d ä n päivä: mittag, s y d ä n pölkky: mittelpfeiler, s y d ä n-talvi: mitte des winters, s y d ä n-vesi: das mittelste, tiefste wasser, s y d ä n-yö: mitternacht (Erwast: Suomalais-saksalainen sanakirja s. v. s y d ä n). Francia: au c o e u r de l'été: nyár közepén. Német: im h e r z e n deutschlands.

Eggyesül vkihez v. *vmihez*. Eeggyesűl hű f e l e s s e g h e h e z: adhaerebit uxori suae (JordC. 11. 413. 488. ÉrdyC. 523). Senky nem mer vala hű h o z y a y o k eeggyesűlny: nemo audebat ipsis adhaerere (JordC. 721). Ky wr i s t e n h e z eegesewl: qui adhaeret deo (ÉrdyC. 100. 538) A TelCodexben is: Hazassagkepen eggesvlt f i r f i u h o z; de a MünchC. megfelelő helyén (Máté XIX. Márk X. fej.): Eggesól ő f e l e s e g e u e l. Rut eggesóle ő n a p a u a l: adhaesit socrui (BécsiC. 2). Eggyszer az Érdy codexben is előkerül az eggyesül igének *-vel* raggal való szerkezete: Az leelek eeggesewlend az t e s t e l (563b).

Ezerszer való ezer. Vala ew zamok e z e r z e r v a l o e z e r: erat eorum numerus millies centenorum millium (JordC. 894). E z e r z e r v a l o e z e r e n zolgalnak vala ewneky (ÉrdyC. 553b).

Tyz ezerzer valo zaaz ezeren wdwarnak vala ewneky (uo). Ezer szerte valo ezerni ezeren (Com: Jan.).

É és nappá. Oth leen wr ystennel Moyses negyven ee es nappaa: fuit ibi cum Jehova quadraginta dies et quadraginta noctes (JordC. 75). Beytelt negven ee es nappaa (362). Negywen ee es nappa beytele (ÉrdyC. 137). Mykoron leen Yonas az cethhalnak eehaban harom eeh es nappa, azonkeppen leezen embernek ffya az feldnek zyweben harom eeh es nappa: sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tres dies et tres noctes, ita erit filius hominis in corde terrae tres dies et tres noctes (JordC. 391). A MünchC. megfelelő helyén (Máté XII. fej.): Harom nappal es harom eyel. Az ÉrsC. és ThewrC.-ben mindenütt *ee nappa*, nem pedig *ee es nappa* kifejezés olvasható, míg a JordC. és ÉrdyC.-ben az *éj-nap* szót mindenütt *és* kapcsolja össze.

Napi napon. Terteenek egy napy napon: factum est quodam dierum (JordC. 598. ÉrdyC. 562). Egy napy napon meg yelentee ew neky wr isten (ÉrdyC. 183. sat.). A *napi napon* kifejezés a NySz. tanúsága szerint még csak a Gyöngyösi codexben fordul elő; e két codexünkben pedig a *napi napon*, *tegnapi napon*, *hónapi napon* határozó egészen közönséges. Ezen kifejezéseket a nép nyelvében még ma is gyakran hallhatjuk.

Szép illat. Tellyes zeep yllatokkal: plena suffituum (JordC. 894. 918. sat. ÉrdyC. 5. 40. 44. sat.). Zep yllathw draga kenetők: et suffitus et unguentum (JordC. 918). Zeep eedes yllatw (ÉrdyC. 412. 499). Zeep zagw (311). *Szép*, mint az *illat* jelzője, csak e két codexben található (vö. német *es riecht schön* kifejezéssel). *Jó illat* csak nagy ritkán, így: Yo yllat (JordC. 90); yo yllatw (ÉrdyC. 319. 400); yo yzew, zynew es yllatw (ÉrdyC. 74).

III. Ritkább szók és szóalakok eggyezése.

Itt említem mindazon figyelemre méltó szókat és szóalakokat, melyek kizárólag a JordC. és Érdy codexben, esetleg még egy vagy más nyelvemlékben találhatók. Közéjük iktattam a JordC. vagy ÉrdyC. hapax legomenonját is; mert könnyen lehetséges, hogyha a NySzótárban föl nem dolgozott porladó nyelvemlékeket halottaiból föltámasztjuk, akkor talán ezen árván maradt szóknak is megtaláljuk a párját. Némelyeknél megjelöltem a nyelvjárásterületet, a hol e szók vagy szóalakok mai napság is élnek,

másoknál magát a helyet is odajegyeztem, a hol a mostani időben legjobb keletnek örvendenek. Nagyon természetes, hogy az új Magyar Tájszótár befejezéseig a megjelölés korántsem lehet tökéletes. Köszönetet kell mondanom e helyen is Szinnyei Józsefnek, ki eggyes adatokat a sajtó alatt levő Magyar Tájszótár kéziratából készséggel bocsátott rendelkezésemre. A Nyelvőrnek csak néhány kezem ügyében levő kötetét lapozhattam át, ennélfogva kénytelen voltam a régi fogyatékos Tájszótárhoz folyamodni. A somogymegyei, rinyamelléki (fölső-drávavidéki) adatokat Hermán Mihály, szavahihető és megbizható ember, szóbelileg közölte velem. A csoportositásban a betűrendet követtem.

Ayonto: janua. Ky nyomothwan az ayonton (JordC. 444). Talán feledségből maradt ki e szó a NySzótárból?

Argual: discepto. dispoto. Kyre ezenkeppen argualnak vala (ÉrdyC. 662b. 41. ÉrsC. Mel: Jób.). E szó szülőföldemen, [illegible] vidékén is járatos panaszkodik, veszekedik, sopánkodik értelmében.

Aztag: horreum. scheune. Eredeti értelme e szónak az ó-szlávban horreum. [illegible] eredeti értelmét csak két helyen, a JordC. 362. és az [illegible] 128. lapján őrizte meg: Az [illegible] congregabit triticum in horreum. Az [illegible] gomba azaz [illegible]

B[illegible] Ha az [illegible] tusnak [illegible] talala [illegible] ha mit [illegible] Kéz[illegible]

[illegible]

[illegible]

Dagaszúl: Szigetvid. Baranya m. Nagy-Atád. Somogy m. *Dagasz*: dugasz (Tsz.).

Díj, díja: homagium, pretium. Ha vala meely barom vala kyt megh ôlend, az barmot megh kel kewezny es hû urat megh kel ôlny; hogy ha dyaath akaryak megh venny, azth kel adny az hû lelkeert: quodsi pretium fuerit ei impositum, dabit pro anima sua (JordC. 56). Az megh holthnak dyyaath se vegyeetek: non accipietis pretium (445). A többi codexben és a többi bibliafordítóknál *díj, díja* sehol se fordul elő. Goldziher Ignác e szót Budenzcel szemben arab-török kölcsönzésnek tartja. Eredeti jelentése ‚homagium, ember díja' volt, a ‚pretium' pedig csak későbbi árnyéklata az eredeti jelentésnek. Goldziher eme föltevését Szarvas nyelvtörténeti adatokkal, kivált a JordC. fönt idézett helyeivel és a régi *díj, díja* szónak a nép nyelvéből vett megfelelő kifejezésekkel erősíti meg (Nyr. XXIII. 193—198).

Eztô [?]: annus. Harmyncz nyocz eztey vona: 38 annos habens (JordC. 638). Harmyncz kett eztôs (ÉrdyC. 608).

Feyzy (fëjszi: securis JordC. 361. ÉrdyC. 349. 527. 578). A *fëjszi, fészi, féci* alak még ma is közkeletű, a Székelységben széltében-hosszában járatos. [*Fëjszi*: Székf. Kiss Mihály. Hszék m. Vadr. 432. 499a. Hétfalu, Nyr. IV.556. XVI.478. Brassó m. Tatrang, Nyr. II.476. *fészi*: Székf. Arany-Gyulai: NépkGyűjt. III. 226. Kiss Mihály, Győrffy Iván. Hszék m. *féci*: Moldvai csángóknál, Nyr. III.2. Szinnyei: Tsz.].

Fonalyt: fon. Egybe fonalytaak az fyghenek hû leweleth (JordC. 12. 344. ÉrdyC. 80. 479). Slavóniában a gyakorító *-ál* képzős igék úgyszólva kiszorítják az eggyszerű igéket. A *fonyâl* igén kívül Balassa még számos *-ál* képzős igét közöl a slavóniai nyelvjárásról szóló kimerítő értekezésében (Nyr. XXIII).

Ghereentes (gëréntes): porriginosus, grindig. Mykoron meg keztte vona wtalny az ew gherentes voltaat, egy napynapon meg tyztoytaa ewtet (ÉrdyC. 277b).

Hermecz: [?]. Vala myt yot awagy gonozt ew yffywsaganak fazekaban megfôzne, olyannaa lenne ew venseegeenek hermeczeeben (ÉrdyC. 319b).

Herwadagos: pallidus (ÉrdyC. 402b. 476. Helt.).

Hewon: vacue, inaniter (JordC. 495. 233. sat. ÉrdyC. 497. 541. sat.). A JordC. és ÉrdyC.-ben mindíg igy van irva; más codexekben ettől eltérőleg: *heian, heuan, heon, hyan.*

Heyoz: hiúz (JordC. 907). Más nyelvemlékekben: *héjuz, hewsz, hiusz, hioz.*

Hosweet: husvét (JordC. 74. 773. ÉrdyC. 33b). A JordC. és ÉrdyC. a többi codexektől eltérőleg következetesen így írja.

Inas kor: adolescentia, jünglingsalter. Ynaskor, mykoron emberben mynd weer, mynd erey newekődyk (ÉrdyC. 131. Mel: Jób.). Gömörben, mint ezt Mikó Pál a ‚Palóc megszólítások' között közli, a fiúnak rendes neve *inas*, bár ezen a néven különösen az apa szokta fiát nevezni (Nyr. XXIII.26).

Ffel *ynaskodyk*: Yeles leen, es ffel ynaskodwan ... (ÉrdyC. 409b). (Vö. *inas*: puer NySz. *inas*: kissebb fiúgyermek Zsombor, Erdély, Abaúj m., Rozsnyóvidék. 7—13 éves gyermek, Abaúj m. Nyr. II.520). Más codexekben az *inas* szó nincs ily értelemben használva.

Izvez, yz vezz (iz-vész): tumultus, aufruhr. Mykoron megh zent vona az yzvez, hozya hyvata Pal az tanoythwanyokat: postquam cessavit tumultus (JordC 773). Leen nagy yz vezz az neep kőzőth (ÉrdyC. 201). Csak e két helyen fordul elő. Azon szópárok közé tartozik, melyeknek egyik tagja a másikat magyarázza, mint zomok-kígyó, kő-szikla, puszta-kietlen sat. Előrésze talán azonos amaz *íz* szóval, mely Heves, Borsod, Gömör megyében ma is él ilyen kifejezésekben: ‚Egyën mëg az íz! Vigyën el az íz! Íz-rák betegsége van'.

Kalomar. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig így találjuk. Más nyelvemlékekben: *kalamár, kolmar*. (Vö. az alábbi *polgar* alakkal.)

Kyzelet (készelet): persvasio. überredung (JordC. 182. ÉrdyC. 82. 108. 121. 550).

Kutya, kutyachka: tugurium. tabernaculum. Kysded kwtyaczkaban lakozwan: commoratus in tabernaculis (JordC. 821). Apro kwtyakat alkotanak, mert ezekre valo annezra nem vala (ÉrdyC. 581—2). Más codexekben nem található, csak a XVI. századi debreczeni íróinál. Szarvas a *kutya* és *kútya* szót egy jelentésűnek tartja (Nyr. XII 197).

Lapacz, lapoczka hely: planities. fläche. Adaa mynd az feldeth Izrael nemzetynek, mynd az hegyeken, lapaczon és mezeken (JordC. 314. 196). Más codexekben nincs meg.

Maraz: pruina. Myrra az maraz is egyk (JordC. 45. Vö. az alábbi *zúz* szóval.)

Markalat: [illegible] Nem de ez terrenek termezesere es egy markalatra (ÉrdyC. 200). A JordC. megfelelő helyen (JordC. 12 és

Nem de ewth verebeket adnak ee kett penzen: nonne quinque passeres veneunt dipondio. Bizonyosan az olasz *marcheletto*, mely Szent Márkról elnevezett velencei pénzt jelöl (Sim: Magy. nyelv 117).

Mwka. Ez a szó még a továbbképzésben is mind a két codexben következetesen *n* nélkül van írva. Így pl. kezeydnek *mwkay* (JordC. 800). Az *mwkalkodok* yghen kewesek (381). *Mwkara* fyzetnek (ÉrdyC. 505b). Kezy *mwkalkodas* (394) sat. A *múka* alak e két codexen kívül még csak a Thewrewk, Kulcsár és Bod codexben mutatkozik. Tudtommal e szóban a slavóniai és palócos nyelvjárások is elenyésztik az *n* orrhangot.

Palaz: adulter. Herodes belee holt az gonoz palaznak zerelmeeben (ÉrdyC. 524. 82. JordC. 839).

Palazolkodyk: fornicor, unzucht treiben (JordC. 859). *Palázolás* járatos Győr és Balaton melléken (Tsz.).

Palogar. A JordC. és ÉrdyC. mindíg így írja, a CzechC. 7. szintén. Másutt *pologár*.

Rotad: rothad. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindíg *h* nélkül találjuk rotad (JordC. 840); rotadando (ÉrdyC. 192); rotadandosag (JordC. 754. ÉrdyC. 67. 536). Így még csak DebrC. 111; máshol *rothad* v. *rohad* (l. NySz.).

Reewől, *reűl*: révöl, réül. A JordC. és ÉrdyC. mindíg így: reűlees (JordC. 741. ÉrdyC. 119. 634); elreűteteem (JordC. 781); reewől (ÉrdyC. 276); rewletes (NémGl. 124. TelC. 59). Más codexek a ‚mentis excessus' kifejezésére *rívűlet*, *rűtet* alakot használnak (l. NySz.); kétes értékű Kálmány ‚Szeged népének' emez adata: ‚Az angyalok r é v ű l n e k' (III.148).

Skarablya: scorpius. Attam tynektek hatalmat mynden kygyokon, mynden scarablyakon: do vobis potestatem calcandi serpentes et scorpiones (JordC. 560). Ha keerend tyk haznat, scarablya feerghet ad ee hűneky: si petierit ovum, numquid porriget illi scorpionen (564. 900. ÉrdyC. 594). Comeniusnál: skarapona. Az olasz *scarapone*, *scarabone* szóból ered (Nyr. XXI).

Swdar: sudarium, schweisstuch. Swdar kezkenő (JordC. 771). Szarvas a Nyr. utóbbi kötetében olasz *sudario*-ból származtatta; de alkalmasint szláv eredetű, mint más ruhanév.

Zadazat. (Nincs meg a NySzótárban.) Nagy kewel tettek vala be az kwthnak zadazattyath: reducebant lapidem super os putei (JordC. 52a). [*Szádazat*: nyílás Hszék. Győrffy Iván. *Száda*: valaminek a szája, Székely. *Szádaló*: hordónak az aknája, Palóc,

Barkó. *Szádló-fa*: fa-dugó, székely. A ki langost akar enni, álljon a kemence *száda* körül (Km.) Tolna m. Nyr. VI.82].

Zaar: calvus, calvaster. Maga ees zaar homloku vala, az ew akarattya zerent nevezteteek Zekzardnak (ÉrdyC. 398). Andreas, Bela et Lewenta filii Zarladislai (Endlicher 109. 113). Kopasz Lászlót még ma is így nevezik: Szár László.

Zynůl, zynewl: szinűl. A JordC. és ÉrdyC.-ben a. m. színig. Telczeetek be mynd zynůl az vydreket vyzzel. Es be telteek mynd zynůl: implete hydrias aqua. Impleverunt eas igitur usque ad summum (JordC. 627. 748). Megh telteek ewket mynd zynwl (ÉrdyC. 124). Venereekőkkel zynewl tellyes (ÉrdyC. 432b. 124b). Ma így mondjuk: *szinűltig, szináltig, szinjártig* megtölteni a poharat. (Lásd e szóra nézve Ponori Thewrewk Emilnek magyarázatát Nyr. X.70.)

Zolzolo: szószóló. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindíg *l*-lel; másutt eggyszerűen *szószóló.*

Zylemeer (szülemér): progenies (ÉrdyC. 80. 189b. 349. 569).

Tomb: pondo, pfund (JordC. 105. lapján kétszer. NádLev.). [Vő. Egy tombászon faragnak. Erd: Km. 7841.]

Ugrogy: flumen. Essew eswek ugrogyok ywenek: venerunt flumina (Jord. 374).

Wgrogyos: [?]. Az wőlgyeth wgrogyos yzapp feel tőltőtte (ÉrdyC. 485b). (Lásd: Egy kihalt szó. Nyr. XIX.468. 519. Ugrógy-e vagy ugró-gyó. Uo. 569). Hogy *ugrógy* volt a főnév, — úgymond Simonyi — azt majdnem kétségtelenné teszi az Ugrógy várnév, mely a XVIII. századbeli okiratokban olvasható. De nem fogadható el Simonyinak amaz ötlete, mely szerint a göcseji *ugorgyán* az *ugrógy* szóval eggy eredetű volna. Még valószinűbbé teszi az *ugrógy* olvasást az, hogy a folyó jelentésű *jó* legrégibb nyelvemlékeinkben sem mutat *gy*: *j* hangváltozást. Az Árpádkori okiratokban és Anonimusnál is: Keth-y o u-kyzi, Berek i o, Sou j o u, Heu y o u (ma: Két-j ó-közi, Berety-j ó. Sa-j ó, Hé-j ő).

Wachoralyk: vacsorál*ik* (ÉrdyC. 441. GKat.). A *vacsorál* igének ikes alakja Szinnyei Tájszótárában se található.

Zuz (zúz): pruina (ÉrdyC. 379. 380b. Gvad. Orczy). *Zúz* Csallóközben kődlepés jelentéssel ma is használatos (Nyr. I.333).

Emez eggymás mellé állított helyek, szók, szóalakok, szólamok, kifejezések föltünő eggyezése határozottan megerősíti amaz eddig csak ingadozó véleményt, kétes értékű gyanítást, hogy a JordC. és ÉrdyC. nyelve tökeletesen megeggyezik eggymással.

Igen fontos kérdés az, vajjon eggy és ugyanazon vidéken írták-e codexeinket. Mindenesetre eggy vidéken írhatták; mert, ha bebizonyítottuk, hogy nyelvük eggyezik, ezzel eggyszersmind a szerző azonosságát is megállapítottuk. Már pedig eggy és ugyanazon szerző nem szokott két nyelvjáráson írni. Hogy mely vidéken írták és hogy mennyiben eggyezik nyelvjárásuk, azt e két codex nyelvjárásának tüzetes összehasonlítása fogja kideríteni. A nyelvjárás vizsgálata előtt tudnunk kell, hogyan jelöli e két codex az eggyes hangokat. Első sorban tehát a helyesirás eggyezését és eltérését kell megállapítanunk.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. A közelebbi napokban egy kis vigjátékot láttam, melynek címe: ‚Egyetlen leány'. Hazamenet e darab meséjét boncolgatva egyszerre felötlött a darab címének *egyetlen* szava. ‚Egyetlen'?! Mi ez? — kérdeztem magamtól. Hisz a mi *egyetlen*, az senki vagy semmi. Aztán végig mentem a számneveken, állhat-e csak egy is közülök a fosztó képzővel, pl. *kettőtlen*, *hármatlan*, *hatatlan*, *tizetlen*, *százatlan* sat; s átmentem a melléknevekre, s kérdeztem, van-e pl. *nagytalan*, *kistelen*, *jótalan*, *rosztalan*, *hosszútalan*, *rövidtelen* — és így tovább: s feleletem az volt, hogy a *-talan*, *-telen* fosztó képző sem a melléknevekhez, annál kevésbbé pedig a számnevekhez nem járulhat. Az *egyetlen* tehát világos logikátlanság.

De mivel más részről nem tagadhatni s távol áll tőlem is a gondolat, hogy létezését és mindennapi használatát kétségbe vonjam, kérem a t. szerkesztőséget, méltóztassék a Nyelvőrben nagybecsű válaszával e kérdésemre felelettel szolgálni: Nem logikátlanság-e, a minek valóban látszik, a fent idézett szó? S ha nem, miként magyarázandó a fosztó képző hozzájárulásával támadt értelmetlenség? S végre, miért nem járulhat a fosztó képző melléknevekhez?

F e l e l e t. Az *eggyetlen* korántsem az, a minek látszik, t. i. logikátlanság. Csonkult kifejezés, olyan, a minők például ezek: *testvér*, *őszinte*, *jelen* (gegenwärtig), a melyek eredetileg teljességükben így hangzottak: *eggy test és vér*, *ő szinte való*, *jelen való*. A kérdésbeli szó is régebben az *eggy* számnévvel párosulva volt járatos

s teljességében így hangzott: *eggyetlen eggy*, azaz olyan e g g y, a melynek nincs e g g y j e, mássa, párja.

E kérdést egyébként már P. Thewrewk Emil megfejtette s elég világosan megmagyarázta a Nyr. VII. kötetének 195. lapján.

A t. kérdezőnek az a hite, hogy a fosztó képző melléknevekhez nem járul, csalódáson alapszik. Hogy nem sok melléknév van, a mely e képzővel járatos, az igaz; de mégis van eggynehány, a melyeket már Joannovits György előszámlált a Nyelvőr III. kötetének 129. lapján s a melyek a következők: *bátortalan*, *boldogtalan*, *hűtelen*, *igaztalan*, *jámbortalan*, *szaporátlan*, *tisztátalan*. Ezekhez hozzácsatolhatjuk még a következőket: *bizonytalan*, *gyöngédtelen*, *végestelen*; továbbá az *-i* végzetű mellékneveket, minők: *asszonyiatlan*, *uriatlan*, *ünnepietlen*, *emberietlen*, *polgáriatlan* sat.

Hogy a melléknevek legnagyobb részéhez miért nem függed a fosztó képző s miért szokatlanok a *nagytalan*, *jótalan* sat. sat, e kérdésre eggyszerű a felelet: azért, mert a melléknevek legnagyobb részének e képzőre nincsen szüksége; majdnem mindeggyikének ugyanis megvan a maga ellenlábasa, a n a g y n a k a k i c s i n y, j ó n a k a r o s s z, m a g a s n a k az a l a c s o n y, g y o r s n a k a l a s s ú, s z é p n e k a r ú t sat. De azért nincs kizárva az a lehetőség, hogy a hol a határozottság s szabatosság eggyes fogalmak pontos megkülönböztetését megköveteli, hogy akármelyike is föl ne vehesse a csupán nemleges természetű fosztó képzőt. Így például helyesen beszélek, ha azt mondom: Valamint nem eggyazon fogalmak kifejezői a *vig* és *komortalan*, ép úgy mást mond a *komor* s mást ismét a *vigatlan*.

2. K é r d é s. A Nyelvőr ez évi januári füzetében Aranytól idézve eme sort olvastam: ‚Hallja k e n d t e k! Se ide nem, se oda nem fütyöl a madárka' (35). Az idézet egészen hű, kivéve a *kendtek* szót, a mely így van szedve: *kentek*.

Ha ez nem sajtóhiba, engedje meg a t. szerkesztőség azon szerény kérdést: szándékosan van-e nagy költőnk ortografiáján e változtatás téve és mi okból? Másodszor, ha a *kend* többes száma *ken-tek*, s ez volna a helyes, az analogia szerint hasonlólag hasonlónak kellene lenni ezeknek is: *csend*: *csen-tek*, *rend*: *rentek*, *gond*: *gon-tok*.

Kérem a t. szerkesztőséget, oszlassa el a legközelebbi füzetek egyikében, e pontra vonatkozó habozásomat.

F e l e l e t. Az eredeti szövegen tett változtatás szándékos és tudatos, mert a *kendtek* irásmód nem ment minden kifogástól.

A *csend*, *rend* eggy részről, s más részről a *kend* nem vonhatók eggy kalap alá; az utóbbi ugyanis ragozott, az előbbiek pedig tőszók. A *kend* tudvalevően összerántott alak ebből: *kegyelmed*, a mely elsőbben *kelmed*, aztán még jobban megrövidülve *kemd* s végre *kend* lett. Hasonló változáson ment a többes számú második személyi alak keresztül: *kegyelmetek*: *kelmetek*: *kentek* s végre *kentek*.

3. K é r d é s. Ha ezen kérdésre: ‚Melyik a legnagyobb absurditás nyelvünkben?' jutalom tüzetnék ki, a pályadíjat kétségen kívül a következő kifejezés nyerné meg: ‚legközelebb *felmerült* az eset' (v. a hír, eszme, kérdés stb.), mint olyan, a mely képtelenség tekintetében versenytársai közt leginkább kimagaslik és a mely mégis majdnem minden szónoki beszédben és hirlapban többször is, de eggyszer legalább mindennap előfordul.

Absurditásnak neveztem ezen frázist — s méltán! Mert a *merül* ige fogalmának éppen az teszi lényegét, hogy a nehezebb test valamely folyadékban annyira alásülyed, hogy az egészen elfödi őt; a mozgás iránya tehát k i z á r ó l a g felülről alá felé történik. Ez oly világos igazság, a melyet csak a vak nem lát. S ha ez úgy van, nem méltó-e a feletti csodálkozásunk, ha dacára e feltünő absurdumnak újságaink naponkint kedveskednek mindenféle dologgal, a mely ***felmerült?***

Már régóta figyelemmel kisérem a Nyelvőr ‚Helyreigazítások' rovatát, füzetről füzetre várva, hogy mikor emel szót e goromba logikátlanság ellen, de várakozásom mindeddig hiába való volt. A t. szerkesztő engedelmével, noha csak laikus vagyok, én lépek ki ellene a küzdő térre.

Utóirat. Azt nem merem s nem is szabad föltételeznem a t. szerkesztőségről, hogy talán helyesli e kézzelfogható absurdumot. Azt hiszem inkább, hogy kikerülte figyelmét.

F e l e l e t. Abban igaza van a föntebbi soroknak, hogy a *merül* cselekvésszó k i z á r ó l a g aláfelé irányuló mozgást jelent. Hasonlóképen alátörekvő mozgás kifejezői a következő igék is: *bukik, dől, esik;* s nem hiszem, hogy ő maga, a ki abszurdumnak tartja a *fölmerül* kitételt, eggyszer-másszor ne hallotta volna olyanoktól, a kikre rá nem fogható az ép nyelvérzék megtompulása, a következő vagy hozzájuk hasonló mondásokat: ‚A mint a födélzetről aláhanyatlott, eggyszerre eltemették a hullámok, de rövid idő mulva több szemtanú látta f ö l b u k n i őt. A multkor velünk

is megtörtént, hogy szánkázás közben szerencsésen földültünk. Ha játszani akarunk, akkor új labdát kell vennünk, mert a régi tegnap fölesett a háztetőre s megakadt a csatornában'. Ezekkel ellenkezőleg a *növés* elvitázhatatlanul csakis fölfelé törekvő mozgás; s mindamellett van három dolog, a mely szintoly elvitázhatatlanul aláfelé nő: a vén ember bajusza, a gólyának az orra, meg a tehénnek a farka.

Ha tehát a vízből *föl* lehet bukni, a szánkóval *föl* lehet dűlni, s a labda *föl*eshetik a háztetőre, merülni is nem csak *alá*, hanem *föl* is lehet.

4. Kérdés. Szarvas Gábor a Nyelvőr XXIII.77. lapján igen helyesen a szerkesztők jogai és kötelességei közé számítja az elfogadott cikkek kéziratában netán előforduló nyelvi helytelenségek kijavítását, s e kötelesség nem teljesítéseért meg is rója a Budapesti Szemle szerkesztőjét.

A Nyelvőr ugyanezen füzetében a 82. lapon ezeket a ragozásokat olvasom: ‚Albertnek, Albertet, Albertől', holott a Nyelvőr szerkesztője nem régiben (XXII.398) egy szabályt állított fel, a mely szerint az ‚Albert' névhez mély hangú ragokat kell függeszteni.

Kérdés, vajon ki fogja Szarvas Gábor szabályát követni, ha ő maga sem követi?

Felelet. Ha a Nyelvőrben nagyobb botlás nem fődözhető föl ennél, ez bizonyára könnyen megbocsátható vétség; annál könnyebben megbocsátható, mert az Albert névnek egész kis sereg rokonsága van: Adalbert, Colbert, Dagobert, Hubert, Lambert, Norbert, Robert, Schubert, a melyek az ő -bert végzetükkel veszedelmes csábítónak szegődtek be ellenünk. Aztán mi írástudók, a kik az ilynemű vegyes hangú szókat nem a nép ajkáról, hanem az iskola padjain tanultuk el, folyton ki vagyunk téve annak a kísértésnek, hogy a két hatás közül az előbbnek és erősebbnek, az idegennek engedve a félhonos Álbĕrt, pátĕr, frátĕr sat. helyett az iskolában tanult hangoztatásnak hódoljunk s Álbert-et, páter-nek, frátert-ől ejtéshez szegődjünk, a mint ez más, erősen ëző honfitársunkkal, Jókaival is megtörtént, a kinek ‚Fráter Györgyében' egy helyütt ezt találjuk: ‚fráterkám', máshelyütt ellenben: ‚fráterem'.

De van egy számottevő mozzanat, a mely megadja nekünk a föloldozást, a teljes bűnbocsánatot. Ez nagyanis a velem több

ismerősöm, a kik mind ëző vidék szülöttei vagyunk, fiatal irótársunkat, a kiről az idézett helyen (Nyr. XXIII.77) szó van, nem A l b ë r t-nak, hanem következetesen s határozottan Á l b e r t-nek hívjuk; s meg vagyok győződve róla, hogy maga a t. kérdező is, noha ő is ëző vidékről való, e név kiejtésében velünk eggy csapáson jár, s valamint *Paulertől*, *Budenznek*, *Koneket*, szintúgy csakis Á l b e r t t ő l, Á l b e r t n e k, Á l b e r t e t szokott rendesen ejteni. S Mikó Pál, a ki a kérdésbeli helyreigazítást írta s a ki gömöri palóc létére minden esetben kivétel nélkül m á l t ë r o s kanalat, s á k t ë r n á k való kést sat. mond, ez esetben ëző nyelvérzékének ellenére ösztönszerűleg mind a három előforduló esetben magashangú ragot alkalmazott, mert társának a neve az ő fülében is nem A l b ë r t-nak, hanem A l b e r t-nek csengett.

5. K é r d é s. V o l f György a Nyelvőr áprilisi számában K l u g e nyomán magyar szónak tartja a *tarisznyát*. Igen érdekes és tanulságos Rossberg, Sanders és Kluge nézeteinek egymás mellé állítása. Az első a német *tornister* szóról csak annyit tud, hogy ‚sicher fremder herkunft'; a második merészebb és kockáztat egy kis föltevést: (ungr.?); a harmadik már egyszerűen azt meri írni: ‚erst im vorigen jahrh. aus dem ung. *tarisznya* = vorratssack übernommen'.

Ez a fokról fokra való haladás kissé mulatságos. De nem kevésbbé feltünő, ha valaki eredeti magyar szónak tekinti a *tarisznya* szót. Hát ez magyar hangzású szó? — Lehetetlen.

Annyi tény, hogy az egész németség ismeri a *tornister*-t; sőt mi több, a dán nyelv szókincsében is megvan. Hogyan kerülhetett volna odáig? Legfölebb drótos tótjaink cipelhették volna magukkal. Csakhogy a dolog nézetem szerint egészen másképen van.

Régebben kísértem figyelemmel ezt az eddig meg nem fejtett szót. Valahányszor a latin *canister* szó (a. m. kosár, kenyérkosár) szemem elé került, mindig eszembe jutott a tájszólásban ejtett *tanister* alak. Du Cange (ed. 1887) szótárában megtaláltam a középkori *turniclia* szót, melyről azt olvasom, hogy ‚sagum militare, quod armaturae ferreae, vel thoraci superinduebatur a veteri Gallico *Tornicle* et *Tournicle* pro *Tunique*'.

Nem kevésbbé érdekes a *torniclum* szó, melyről Du Cange azt írja: ‚Vestis species, qua collum circumcingitur'. Ebből világos, hogy eredetileg az ércfegyverzet fölé aggatott ruhadarab volt, melyet a nyakon megerősítettek. A vasfegyverzetben álló vitéz apró-cseprő

tárgyait csakis e ruhadarabban hordhatta, úgy hogy az értelmi átmenet semmi nehézséget nem nyújt. Az egyszerű, köpenyszerű ruhadarabból később valóságos táska lett és így nagyon terminészetes, a népetimologia kölcsön vette a kosár (canister) végzetét.

Annyit mindenesetre mernék állítani, hogy a *tarisznya* lett a *tornister*-ból és nem megfordítva. Ezek után bátran föl merem vetni a kérdést: a német szótáríróknak s velök Volfnak, vagy inkább nekem ad-e igazat az olvasó és a t. szerkesztő.

F e l e l e t. Válaszunkban e fejtegetésnek több tételével és állításával kell foglalkoznunk. Ezek a következők:

a) ‚Volf György Kluge nyomán magyar szónak tartja a *tarisznyát*'. — A cáfolat írója nem egészen jól értette meg, a mit Volf állít. Volf ugyanis, a mint a 187. lapon olvasható, így szól: ‚Kluge már egyenest kimondja, hogy a m a g y a r b ó l v a l ó'. Ez tehát nem annyit tesz, hogy a *tarisznya* eredeti magyar szó, hanem hogy a ném. *tornister* a magy. *tarisznya* szónak a képmása.

b) ‚Nem kevésbbé feltünő, ha valaki eredeti magyar szónak tekinti a *tarisznya* szót'. — Ez a valaki, a mint az előzményekből kitünik, első rendben bizonyára Volf György, de a mint a cáfoló szavaiból kivehető, többen is, sőt talán sokan vannak, a kik a kérdésbeli szót magyar eredetünek tartják. Hogy kik azok a ‚sokan', azt én sehogy se tudtam kitódozni: mert még a mindent magyarból származtató Kassai és CzF. is megengedik idegen voltát; csupán a NSzótár kisérli meg egy ‚talán' előreszúrásával, hogy magyar gyökerre vezesse vissza.

c) ‚Hat a *tarisznya* magyar hangzási szó? Lehetetlen. — Persze hogy nem magyar hangzási s valóban nem is magyar, a mint ez világosan ki van fejtve a Nyelvtör. XII. kötetének 85. lapján: A [illegible] kikerülte [illegible] ben kiserte [illegible] a Nyelvtör. XII. [illegible] idegenül hangzik.

[illegible] nyelv [illegible] Lehetetlen [illegible] képes [illegible] az [illegible] ez [illegible] a [illegible]

kedők hozták be s ismertették meg népünkkel; a mi még képzeletnek is kissé merész dolog.

e) Végül elmondja saját véleményét, a mely rövidre fogva abból áll, hogy a magy. *tarisznya* a ném. *tornister* tájdivatos *tanister* formájának a képmása; a ném. *tornister* pedig a klat. *torniclum* (= vestis species, qua collum circumcingitur) szóból alakult, még pedig akként, hogy a *torniclum*, *torni-* előtagjához a ‚kosár' jelentésű lat. *canister* szónak *-ster* végzete járult hozzá; így lett aztán belőle *torni+ster*. A lat. *torniclum*-nak ‚nyakravaló'-féle jelentése sem okoz szerinte semmi nehézséget, mert ebből a népetimologia könnyen átcsapott a ‚táska'-féle jelentésbe.

Mind ebből látható, hogy a cáfoló nagy könnyen és kényelmesen bánik el a szóknak mind alakjával, mind jelentésével s hogy magyarázata annyira világos és természetes, hogy a legcsekélyebb kétség se férhet hozzá. — Vagyis az eredmény az, hogy a német szótáríróknak nincs igazuk, mikor a *tornistert*-t magyar vendégszónak tartják, mert az a legtermészetesebb kombináló szóalkotás: *torni*(clum) — (cani)*ster*.

Szarvas Gábor.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Ritkább szavak Knauz Nándor ‚Monumenta Ecclesiae Strigoniensis' I. kötetéből.

Áldó kut. Meta tendit ad Aldocut I.127. (1193).

Agyag keltő. Pervenit ad foveam Ogog kelthew I.669. (1264).

Aszupatak. Procedit ad silvam in Ozowpotok I.507. (1252); transit unum Oscewpotok I.507. (1252).

Almás. Ibi intras in viam Almas I.127. (1193).

Aranyos. Locus qui dicitur hungarice aranas I.25. (1075); in predio quod Oranas Winc apellatur I.291. (1227); locus qui Oranas Winch dicitur I.320. (1231); tributum salium circa Aranyas habitum I.569. (1256).

Ártány. Dedi villam, que rikachi artand vocatur I.25. (1075).

Árok. In angulo aruch terra divisa est I.25. (1075).

Bálvány. In villa balwan terram I.25. (1075).

Bérc. Venis ad quoddam Berch I.507. (1252); metas in Berch positas I.587. (1258); ad partem occidentalem ad Berch

I.606. (1260); in monticulo B e r c h vocato I.670. (1264); ad quendam B e r c h I.735. (1269).

Berek. In nemore quod B e r u k dicitur I.689. (1265).

Berekszeg. Per villam Vduorc protenditur ad b e r e k z e g I.66. (1138).

Bükkfa. Est ibi B i k f a pro meta I.127. (1193); hinc descendit ad b i k et ibi est meta I.606. (1260).

Bikakut. Vadit usque ad b i q u a c u t I.127. (1193).

Bokor. Perveniatur ad silvam, que dicitur B o k o r I.127. (1193); vadit ad occidentem iuxta terram B o c o r u s I.515. (1252).

Család. Nomen villae C h a l a d I.333. (1232).

Csallóköz. Cultellum que vel qui C o l l o c u z sive minus Posonium dicitur I.515. (1252); ecclesia s. Nicolai de Pispucki in C o l l o t k u z I.648. (1264).

Cseke. Terram suam C h e k a vocatam undique metatam I.500. (1251); intrat campum et venit usque metam C h e k e; sed incipiendo a fluvio Nitra usque ad metam C h e k a separatur terra I.670. (1264).

Csermel. Dionysius nobilis de C h e r m e l I.672. (1264).

Cser. Prima meta incipit a C h e r I.127. (1193).

Csonkavár. Vadis ad arborem populi que C h u n k a w a r vocatur I.669. (1264).

Csucs. Procedendo usque ad montem c h u s I.25. (1075).

Diószpataktő. Inter condicionarios in G y o s p o t o k t e u residentes I.616 (1262).

Ebfa. Est spina, que e b f a dicitur I.670. (1264).

Ebtő. Juxta flumen circuit magnam quantitatem terrae, et vadit ad E b t h w I.476. (1247).

Éger. Descendit ad quercum, de quercu ad e g e r a g I.127. (1193); cuiusdam silue E g e r nuncupate I.669. (1264); per finem cuiusdam silue E g y r nuncupate I.766. (1272).

Egres. Nomen piscinae alpariensis E g r e s I.25. (1075).

Értő. Nomen piscinae E r t u e I.25. (1075).

Falufölde. Ad locum qui vocatur f o l u f e l d e I.721. (1268).

Fehéregyház. Locus F e i j r h i g a z I.127. (1193); Andreas filius Petres de f e i r i g h a z I.540. (1254).

Fehértó. Includens piscinam que F e y r t o w dicitur I.268. (1224); piscina f e i r t o u I.25. (1075).

Fertő. Juxta fertev et in f e r t e w habent fratres partem I.127. (1193).

Fény. Vallem que F e n e o z o u nuncupatur I.391. (1236).

Földesvár. Inde meta ad f e l d e s w a r I.127. (1193).

Földköz. Juxta terram f e l d k u z, que nunquam arátur I.670. (1264).

Fűzes. Piscina que F u z e s dicitur I.721. (1268).

Fűzfa. Ultra quam sub salicis arbore f y z f f a I.565. (1256).

Füvesut. Venit ad locum qui dicitur F y v e s u t h I.721. (1268).

Görgeteg. Inde ad villam G u r g u t e g I.127. (1193).

Halastó. Nomen piscinae h a l a s t o u I.25. (1075); piscina que vocatur H o l o s t o w I.721. (1268).

Haraszt. In siluulis que vulgo H o r o s t h dicuntur I.276. (1225); pars fruticeti, quod vulgo H a r a z t dicitur I.689. (1265); item mete ville H o r o z t, terra H o r o z t I.721. (1268); cum arbustis, que vulgariter H ó r o s t dicuntur I.749. (1270); cum feneto et siluulis que vulgariter H o r o s t dicuntur I.750. (1270).

Hegy. Contra montem d u r u g h e e g vocatum I.488. (1249).

Hegyeskő. De prato transit usque ad h i j g i s k e w I.127. (1193).

Hegyeshalom. Vadit ad h i j g e s h o l m I.127. (1193).

Helembasziget. Insula H e l u m b a z y g e t h dicta I.360 (1234).

Hidegkut. In villa H e d e g c u t I.65. (1138).

Hidvég. Villa H i d w e g h I.14. (1019).

Holt. Juxta ripam fluvii nomine H o l u t W a g I.66. (1138).

Homok. Juxta pratum et H u m u k est meta I.670. (1264).

Horgas. Nomen piscinae h o r g a s I.25. (1075).

Igrice. Villa y g r i c z e I.14. (1010).

Ikerkő. Duo parvi lapides naturales, quas silvarum custodes Y k u r k u nominarunt I.616 (1262).

Ipoly. Flumen cuius nomen y p u l I.391. (1236); terminatur in portu I p u l v y z e I.606. (1260).

Juhar. Sub arbore aceris, seu J u h o r I.565. (1256).

Kápolnahegy. Vadit ad k a p o l n a h e g h I.669. (1264).

Kéktó. Nomen piscinae k e k t o u I.25. (1075).

Kerektó. Nomen piscinae k e r e k t o u I.25. (1075).

Kerekmál. Ascendit ad monticulum qui vocatur k e r e k m a l I.488. (1249).

Kénhalom. Meta vadit ad c e n h o l m I.127. (1193).

Kisduna. Ripam fluminis K y s d u n a vocati I.412. (1239).

Kistisza. Nomen piscinae k u s t i z a I.25. (1075).

Körisbokor. Meta vadit ad k e u r e s b o k o r I.127. (1193).

Kőhegy. Meta incipit a monticulo qui K u h y g dicitur I.496. (1250).

Körös. Super fluvium qui nuncupatur c r y s I.25. (1075).

Köveskut. Meta incipit a q u i e s c u t I.127. (1193).

Köveshegy. Inde vadit ad c u e s h i j g I.127. (1193).

Kősark. Vadit ad q u e s a r c I.127. (1193).

Kövestó. Nomen piscinae Q u i e s t o w I.127. (1193).

Kőszent. Protenditur per metas et dividitur cum c u z e n d I.127. (1193).

Kutfő. Prima meta incipit a c u t f e w I.127. (1193).

Kürtöspatak. Descendit ad nemus, iuxta K w r t h w s p a t h a k a I.565. (1265).

Laposfő. Ultra lacum qui L a p o s f e u dicitur I.268. (1224).

Liba. Nomen predii monasterio collati l i b a I.127. (1193); vadit ad portum l i b a u z I.127. (1193); aqua, que vocatur l i b o u z a I.127. (1193).

Lóakol. Vadit ad l o a c o l I.127. (1193).

Lovászhegy. Vadit ad l o a z h i j g I.127. (1193).

Lovasság. Servientes in equo proprio qui vulgo L u o s i c s a g dicuntur I.466. (1247).

Macskazorom. Particulam terre super M a c h k a z o r m u I.504. (1251).

Magyalfa. Ad arborem ulmi, que vulgari nostro dicitur M a g o l f f a I.565. (1256).

Mező. Fratribus Heremitarum beati Augustini de m e z e u s u m l o v I.751. (1270).

Mogyorókerek. Vadit ad m o m n e r o w k e r e k I.127. (1193).

Nádas. Nomen terrae n a d a s I.95. (1165).

Nagyhalom. Nomen villae N o g h o l m I.222. (1218).

Nándortó. Nomen piscinae N a n d u r t o u I 25. (1075).

Nyalka. Nomen villae N y a l k a I.452. (1245).

Naszál. Juxta silvam n a z a l I.25. (1075).

Nyergesbérc. Ascendere in montem N e r g e s b e r c h vocatum I.616. (1262).

Nyir. Ad radicem montis qui N y r dicitur I.230. (1219); prima meta eiusdem terre N y v r incipit a parte orientali de uno magno monte N y v r k v vocato I.448. (1249); terram N y r vocatam I.722. (1268).

Ördög. Usque ad caput laci, qui o r d u k s a r a vocatur I.25. (1075).

Poklosverem. Ad quandam cavernam, que vulgo p o k l o s v e r e m nominatur I.366. (1234).

Rakottyafa. Est ibi dumus de r a k a t y a f a nuncupatus I.488. (1249); dumum R e k e t y a est I.670. (1264).

Rőf. Cum ulna de vico, que vulgo R e y f uocitatur I.562. (1255).

Saracska. Rivulus nomine s a r r a c z k a I.25. (1075).

Sarkoscser. Per silvam huntiensem, que hungarica s u r k u s c h e r vocatur I.25. (1075).

Sárkányosfő. In vallem s a r k a n u s f e u vocatum I.606. (1262).

Sárostó. Nomen piscinae s a r u s t o u I.25. (1075).

Sárvize. Flumen quod s a a r w y z e vocatur I.669. (1264); flumen quod s a r w e z y nominatur I.766. (1272).

Szamárfölde. Prope Helumba et Zamarfelde I.616. (1262).

Széppatak. Incipit a parte orientali a Z e p p o t o k I.606. (1260).

Szék. Iuxta locum qui S c e k nuncupatur I.476. (1247).

Szentmariaszigete. Insula S c e n t h m a r i a z y g e t e vocata I.360. (1234).

Sziget. In s c y g e t in templo I.275. (1225).

Szilfa. Arbores ulmi que z y l f a dicuntur I.507. (1252) sub dumo z y l b u k u r I.670. (1264).

Szines. Mulier ‚S c i n e s' donat I.71. (1146).

Szoboszlóvásár. Locus vocatur hungarice Z o b u s l o u w a s a r I.25. (1075).

Szolnok. Iobagiones castri de Z o n u c I.365. (1234).

Szölőmál. Ad montem qui vulgo dicitur Z e v l e v m a l I.229. (1219).

Szölős. Dedi villam que vocatur s c e u l l e u s I.25. (1075); nomen villae Z e w l e w s I.14. (1019); vadit ad s c e u l e u s h y g I.606. (1260).

Telekföld. In possessione ipsorum T h e l e k f e l d I.221. (1218).

Torda. Castrum quod vocatur t u r d a I.25. (1075).

Tölgyfa. Sub arbore ilicis, scilicet T h w l f f a est meta I.565. (1256); ad arborem T v l f a I.587. (1258); sub arbore, que dicitur T u l f a I.606. (1260); sub una arbore, que t u l g f a nomi-

natur I.606. (1260); arbores scilicet t u l g I.607. (1261); est arbor T u l g f a I.607. (1263).

Tölgyestöve. Tendit ad locum qui dicitur T u l g i s t u e I.230. (1219).

Tövisesvölgy. In locum T y v i s s e s w e l g h vocatum I.669. (1264).

Ügyfa (igyfa, egyfa, szentfa). Prima meta incipit de v g u f a I.127. (1193).

Vár. Vadit ad monticulum qui vocatur w a r I.127. (1193).

Vámostelek. Terra W a m o s t h e l e k vocata I.476. (1247).

Vaskard. Nomen villae v a s c a r d I.76. (1156).

Vizhely. Piscatoria V e y z h e l vocata I.721. (1268).

Vitéz. Tendit ad villam v y t e z, que etiam a r p a d nuncupatur I.721. (1268).

PÉCSI ÖDÖN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tót idádó, tót elvëvő, mónâr kis kutyâjá. (Bosszantás és bosszankodás kifejezője. Gyerekek mondják annak, ki meggondolatlanul valamit elajándékozott, de csakhamar megbánta s visszavette.)

Csihí ápâm tót ló ez. (Eredete világos: a tót lónak a *csihí* szót kell mondani, hogy indítson, mert azt érti. Akkor használják, mikor valami, nem épen nehéz dologba fél valaki bele fogni; néha az eredetihez hasonló alkalommal: mikor a jól megrakott talyigát eggy rántással mozgásba kell hozni.)

Nem tok ên ánnyit szântányi, á mënnyit të be në boronânâ!: jobban győzöd nyelvvel, mint én; minden kifogásomra van két annyi mentséged.

Gyü urám Jêzus. (Tréfás idézése a fuvaros ember fohászkodásának. Ez t. i. valóban mondja hosszabb út, vagy munka előtt s a *gyü* a lónak szól; de minthogy eggybe mondja a két részt, furcsán hangzik. Munkakezdetén használják, leginkább városokban.)

Rájtá ván a bődűlettyë: meglátszik, észrevehető rajta. Egyyaránt fejezi ki a jó módot, a rossz kosztot, szóval azt, a minek ‚lâttáttyá' van.

Csupá cifrá, mêg së szêp. (Világos és kemény itélet a cifrálkodó, ruhájára kényes legényre vagy lányra; szembe szokás mondani.)

Sohá több fât, mind áz erdőn! ki ëgyënës, ki görbe. (Gúnyos vagy tréfás csodálkozás olyas dolgok hallattán, a mik nem mennek csuda számba vagy már épen rég ismeretesek.)

Ki kutyá gázdá! (Így utasítják ki az ebet este a házból. Többet nem tudok róla.)

Juho te! (Kutyariasztó fölkurjantás. Azt jelentené: menj a juhoz; de tulajdonkép csak az elzavarásra használják.)

Nem bânnâ, há Miksinê billennë: szeretné, ha minél több gugyi (pálinka) volna a fölhajtott üvegben. A helynevet mindíg a szóló helyéhez képest változtatják.

Së kicsi, së nágy, mágám së vágyok viselős: tehetem, hisz úgy sincs egyébre gondom.

Hâ|ákodik mind á domáhâzi ludák. (A becsípett, sokáig búcsuzó embereket szólja meg ez a mondás. Eredetét, úgy tudom, onnan vette, hogy a ludak folyton fecsegnek, ha jó lakomát csaptak, vagy a tilosban vannak. A helynév azonban ezzel nincs magyarázva.)

(Terbeléd.) MIKÓ PÁL.

Zemplénmegyeiek.

A Gyurika vakaró gyermek: utolsó, nem is lessz több.

Eggy lókust ül vele: egyenlő rangú.

El nem olvadna eggy kanál vaj a szájában: élhetetlen. tyutyu-mutyu ember.

Úgy alszik mint a güzü: sokat és mélyen alszik.

Olyan mint döbbencs Sári: széle, hossza eggy, otromba.

Úgy áll ott mint a fancsali feszület az úton: semmit se csinál, bámészkodik.

Énekel mint a palágyi koldus: húzza a szót.

Összehúzódott mint Komoróc végén a guta: félénken félre áll, fázósan összehúzódik.

(Sárospatak és Sátoralja-Ujhely.)

SASSI NAGY LAJOS.

Állatmesék.

Á pórul járt tűcsök.

Vót ëccër á vilâgon ëk kis prücsök. Mëguntá otthon á muzsikâlâst egymágâbá, elindút hât vândollányi. Áhogy mëgymëndëgêl, áz orszâgútoñ tánâ ë krájcârt. Mëgörűt neki, mind vák Láci á fêszëminek, mingyâ râ is űt s hángosáñ elkezdëtt kiábânyi: ‚Csák váñ, á kinek váñ, csák váñ á kinek váñ!'

Árá mënt êpen ëk kátoná; hállyá; mit kiábâl á prücsök. Odámëgy, fêrelöki á prücsköt, oszt á krájcârt félvëszi, zsebre tëszi. Ázzál mënt odébb á zuttyân. Á szëgéñ prücsök më̈g, hogy im mos mâ pêz nêkű márátt, náb búsáñ csák ász hájtottá hogy: ‚Csák így bânnák á szëgênnyel, csák így bânnák á szëgênnyel'.

(Nógrád.)

Á kutyá nëmës levelë.

Bi úgy á! Á kutyá së vót mindêg kutyá; csák ázóta lëtt á, hogy á nëmës levelit mërrâktâk á zegerek.

Mâ hogy mikor vót, bi ên nem tom, nem vótàm ot, mikor írtâk, hât honnàñ tunnâm; de àsz tom, hogy vót à kutyâknàk nëmës levelik. Mer hogy ím mikor Àdâm nem êrte be ávvál à zëggy borozdà fődvel, à mit à zúristeñ szântott fël, mëv vetëtt be neki, hànem mêg többet àkárt, hât àkkor à zúristen elvëttë à zembërtű à kënyëret, oszt à kutyânàk, mëg à màcskânàk áttá. Á zëmbër mëg, hogy gonoszú në vesszêk êhëñ, nëmës levelet ádott à kutyânák êrtë, àzon vëtte mëg tűle.

Èccër osztâñ, àkkor mêg jóbà vóták à kutyà à màcskâvál, àszongyà à màcskà à kutyânàk: ‚Hállod-ë pàjtâs, ácidë të nekëm àszt à levelet. Të mindêg hol êre, hol âra jârsz, ên mëg mindêg à kocikòn ülök; mâ ën csák à mondó vónêk, hogy jobbáñ mëmmárád án nâlàm'.

Úgy is lëtt; à kutyà odadtà à nëmës levelit à màcskânàk, àm mëg eltëtte à komrâbà, à lâdàfiâbà. Hànem bioñ mëjjârták velë. A zegerek mërrâktâk à nëmës levelet. Mikor osztân à zembër elvëtte à kutyâtú à kënyëret egêszeñ, à szëgêñ kutyânàk koppánt à szëmi, mer hogy ím nem tuttà mivel bizonyítani à jussât.

Àkkor osztâñ nágy hàrágjâbâ neki esëtt à màcskânàk, hogy hât mê hàttà mërrâgnyi à zegerektű. Á màcskà mëg à zegereket kesztë esztrëngânyi êrtë. De hogy ím mâ összö nem tuttâk ráknyi, à zembër mëg ujàt nem ádott, hà inkâbb àszt is eltágáttà, à mi vót, à szëgêñ kutyà kënyêr nêkű màrátt. Hànem osztân àzótà váñ is à màcskânàk nëmulass, hà à szëmi elibe kerű, àm mëg à zegeret têpi szêt, à hol tànâllyà, mer hât miáttok veszëtt mëg à jó bàrâtsâg à kutyâvál.

(Nógrád m. Terbeléd).

MIKÓ PÁL.

Tréfás versikék.

R[a]óka farkât billegtëtyi,
Dudâs akar lënnyi;
Macska talpât köszörülyi,
Szakâcs akar lënnyi.

Elesëtt a lúd a jêgën,
Maj fëlkêl a gyüv[e]ő hêtën,
Csattogtattya szârnyât, farkât,
Összeütyi ja bokâjât.

(Parád.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csiláj, csilé: csitt. ‚Csiláj! hógássátok mâ ëk kicsit, nem tok tűletek olvásnyi, összözavarom áz igêt à mátolân'.

csibá: couche toi; kutyakergető szó. ‚Csibà kutyà, në ugàss, nem vágyok ên fázëkás' (népdal, n.).

csibdoská, csipëtke: csipdelt tészta, levesbe használják.

csiborâsz, csipárâsz: csikar és kaparâsz. ‚Ëgyë mëg áz íz á dolgod, fiám, minek csipárâsztád lë á kënyêr domójât! — Në csiborâsz ábbá kásznyibá, nincs ott nekëd semmi!‘

csibüske: kis csirke.

csibak: csibuk.

csicsí: aluggy; ‚csicsi bábá, csicsí‘ mondják a szunnyadó gyereknek.

csicsít: altat. ‚Mâri te, gyere mâ, csicsídd el eszt á külyköt, nem tom mi lőttë, nem ákár má döglennyi‘.

csicsigát: altatgat vagy dédelget. ‚Mit csicsigátod ánnyit, há bőg, hágy bőgjêk‘.

csicsëri(-borsó): szívalakú, kemény szikú borsó. A szepesi borsó más; ezek a fajok ismeretesek: csicseri-, cukor-, szëpësi borsó; más a bagóca; babfajok közül ime eggy pár: cukor-, turci-, váj- kákás-, büdöskő-, gyálog-, kárdos-, hârtyâs-, kâsa-bab, disznóbab.

csicsóká: gumós növény; szára olyan, mint a napraforgóé virágzás előtt, gyökerén olyan gumók teremnek, mint a burgonya.

csihí: gyü te; lóbiztató tót szó.

csihí-puhí: ütleg; néha ütésre biztató. ‚Në cirógázsd, áz ëb á lelkit, há csihí-puhi, szégy á nyáká kőzê!‘

csíhos: csinos, nyalka. ‚Ej de csihos legêñ lëtt ábbú á bunkóbú; mikor mêg ên letelőször lâttám, állyig vót ki á fődbű‘.

csik(-hal): cobitis fossilis.

csíkász: csikot fogdos; a csikfogónak is ez a neve. ‚Pályi, nem gyüsz csikâsznyi á durëndái rêtre?‘

Mikó Pál.

Debrecenvidékiek.

lohajt: siet, lelkendezve, lélekszakadva megy.

löcsköl, lötyfötöl: a vizet csapkodja.

lapatyol: sebesen beszél, fecseg.

látat, láttat: eredmény. ‚Nincs látattya (v. láttattya) a dógának‘.

lazsuknyál: tétovász, restelkedik, az időt lopja.

lecsepű l: rágalmaz.

líhu: nagy fatölcsér.

mancsi: malac.

mécsköldök: a mécsesnek az a része, a melybe a belet teszik.

megagyabugyál: megver.

megbolhász: megtizedel, megritkít.

megmacskásodik: összebonyolódik, így is mondják: összegörcsölődzik.

megmarjúl: a fájdalom beleáll.

megpiszkol: összeszid.

mélázik: ábrándozik.

mindítig: mindíg.

motosz, motocka: rögeszme.

mukkan: megszólal, kukkan.

muti: mutasd.

nyakóc: puszta, csupasz nyakú: arról is mondják, a ki félre tartja a nyakát.

nyámmog: lassan eszik.

nyavigás: nyavalyás.

nyúlánkódzik: olyan után nyúl, a mi magasabban van, mintsem elérhetné.

ödöng: jön-megy, leginkább gyermekről.

ösztörü: horgas szeg, a mire a mészáros a húst fölakasztja.
örvivel: ürügye alatt.
pákászol: immel-ámmal csinál.
pakontekli: pappendeckel.
paskol: tenyérrel üt, vereget (pacskol).
perszag: perzsszag, perzselésszag.
peslékel: ki- s bejár.
pesznyes: gyámoltalan, betege, firges (gyermekről).
pocskondiáz: bepiszkol.
pokolbél: nagybél (nagyétű emberről).
ponktomosan, funktomosan: pontosan.
ponyedrák, a zsidó gúnyneve. ‚Zsidó, zsidó, ponyedrák! Mír nem eszel szalonnát; ládd a magyar megeszi'.
ponyókán, ponyókásan, ponyókára: könnyedén, pongyolán.
potyorász (az eső): lassan, zihálva esik.
pugris, bugris: nyárspolgár.
pukkantó: a felfújt papirzacskó (gyermeknyelven).
putina: kisgyermeknadrág.
ráhúz: ráüt. ‚Húzz rá arra a kölyökre, ne ríjík a fülembe'.
salapál: csapkod, felé vág.
saslódik: inséggel küzd, nélkülöz.
saval: neheztel.
sérafikál, sompordál, somfordál, sertepertél: ólálkodik, settenkedik, jön-megy.
siheg: a mellbetegek fuladó hangjáról.
sikari: sovány, szikár.
suprikál: megver.
susma: ügyetlen, hülye.
süngörgődzik: hízeleg (a macska).
sűrít: vmi tervet forral.
szabadság: nagyvásár (H.-Hadház).
szakasztott olyan: épolyan (szakasztott mása)
szamuklál: 1) szimatol; 2) bámészkodik.
szedelősködik: összeszedi a holmiját.
szemre való: jó kinézésű.
szuszákol, szuszmog: motozva csinál valamit.
szútyongat: nógat, serkent.
szüpül: hozzá feszül, pászol.
tángál, megtángál: megver.
tapicskol: a sárban tipegtopog.
tengerlő: tengernyi. ‚Tengerlő sok munkám van'.
tessík-lássík (munka): látszatra való.
tetésen van: tetézve van.
tila, tilu: kilogramm.
típász, tépász: megtép.
tojókázni: tojózni.
ülőke: a ház előtt levő kis pad.
vaksi billa: vaksi.
veréce: lécajtó.
viaszk: viasz.
vigeslen vígig: véges végig.
zohorál: perel.

(Debrecen.) Dézsi Lajos.

Hegyaljaiak.

dágvány: nagy, sürű pocsolya.
dancol: valamit összegázol.
dánomoz: vígan van.
dekec: szekérkenőcs.
dencel: fekvés által összegyűr. ‚Ne denceld le azt az ágyat!'
derékrevaló: mellény.

dérce: búzakorpa.
díbol: elront. ‚Össze van díbolva a födemen a kóró. Szélyeldíbolta a lova a szénámat'.
dikhenc: rossz ló.
dikó: ágyforma fekvőhely.
disztó: disznó.
dörmöl: nehezen rágja rossz fogával az ételt.
drugál: vastag rúd, a tutaj kormányszára.
dugacs: dugó; te seggdugacs!: kis termetű ember.
dúlásig van: több a szükségesnél.
dúskálbenne: válogat benne kelletlenül.
dzsama: összezúzott étel, gyümölcs sat.
egere van (a lónak): lóbetegség neme, a szomjúságtól van s úgy gyógyítják, hogy az orrát befogva kergetik.
egyveledik: elegyedik, vegyül.
ejtőzik: megcsappan. ‚Ebéd után jó eggy kicsit sétálni, hogy ejtőzzön az ember'.
éles vasalás: a patkolásnak eggy neme, midőn hegyes szöget vernek a ló patkójába, hogy a jégen el ne essék.
előte: a kemence sárból gyúrt ajtaja.
elszelel: elszalad.
elvetemedik: meghajlik, meggörbül (a deszka vagy fa, ha a meleg, vagy nedvesség folytán rendes állásából, vagy helyéből kimegyen').
erdéji: szőlőfaj.
eszterhaj: eresz.
esztike: üsztöke.
fecske: kőmivesek gúnyneve.
félkezes: marokszedő nő, ki az aratáskor félrészt kap.
fénkű: kaszakő.
féntok: a kaszakő tokja.
fergetty ű: a szekér része.
fésűje a háznak: a zsindelyes ház gerincén fölnyuló hosszabb zsindelysor.
feteke: fekete.
firtat: szóval sürget, kutat. ‚Ne firtasd, hogy ki ette meg a kenyeredet'.
flangéroz: csavarog; céltalanul, haszon nélkül jár-kel az uccán, vagy egyebütt.
fordítás: a borkészítés eggyik módja. A szőlőt háromszor taposssák ki; az első taposás után a mustot a kádban lábbal összetiport törkőre öntik s pár órai állás után taposókádban lábbal való tiprás közben lezsákolják s elszűrik. A régi időben a csizmadiák is csináltak fordítást, mikor még szeges csizma nem volt, csak szimpla.
forma: gyermekműszó, gombozás közben használják, mikor a lyuktól két gomb a vetéskor egyenlő távolra van.
furik: talicska, targonca.
futó: fickógolyó a puskában.
futó paszuly: kúszó bab.
fürje: fürj.
gadnár: ászokfa a hordók alatt a pincében.
gagucs: nádvágó, kaszaforma nyeles eszköz.
gajdol: értelmetlenül hosszasan dalol.
gamózik: közösül.
garaguja: vízhordó rúd; két végén eggy-eggy vashorog van, melyekre az edényt akasztják; vállon emelik.
garággya: a partnak füves, bokros, mesgyét alkotó része.
géga: gége.

(Tokaj.) DEMJÉN KÁLMÁN.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 AUGUSZTUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. VIII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok: Oldal

Holval. *Prikkel L. Marián* 337

A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 343

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 349

A házi állatok a magyar szólásokban. *Szabó Ernő* 353

A slavóniai nyelvjárás. *Balassa József* 357

A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 364

Tájszó-tarlózat *Simonyi Zsigmond* 368

Helyreigazítások. Magyarázatok:

Elavult szók. *Máthé György* 375

Díj. *Nagyszigethi Kálmán* 375

Redő. *Prikkel L. Marián* 376

Fölmerül. *Mikó Pál* 377

Csonkahét. *Mikó Pál* 377

Ritkább szavak. *Mikó Pál* 378

Népnyelvhagyományok:

Elbeszélések. *Legányi Gyula* 382

Álomfejtések. *Versényi György* 383

Tájszók. *Mikó Pál. Demjén Kálmán* 384

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr"** a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. AUGUSZTUS 15. **VIII. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Holval.

‚Az üdőnek némelly részeit, írja Geleji Katona (Titk. 1120), igen alkalmatos szókval nevezik mi magyarink *rég, reggel; tege, tegnap;* holval'. Ez az érdekes utóbbi szó a mai nyelvben már elavult, de a régiségben elég terjedelmes használatban volt. Eddig tudtommal négyen próbálkoztak a megfejtésével: Ipolyi, Hunfalvi, a Nagyszótár és Budenz; de végleg elfogadható magyarázatot eggyik sem adott róla.

A három elsőnek értelmezése jórészt eggybevágó. Ipolyi szerint ‚régi nyelvünknek a *reg* kifejezésére használt s *-val* raggal alakított szava, a *holval* nyilván a hold vagy éj után bekövetkező első, reggeli időszakot jelenti, a minthogy a régi s mai keleti népek az időszakokat nemcsak a napok, de különösen az éjek szerint is számíták' (Magy. myth. 289. és 259).

Hunfalvi szerint a *holval* a vogul *kolt, kolta, kolita* (= mane) kifejezésnek mássa, a melynek *-ta, -t* időragja a *-val, -vel*-nek felel meg a *reggel, holval, tavasszal* s a többiben (Vog. föld és nép 19).

A Nagyszótár megeggyezik a két előbbi magyarázóval abban, hogy a *-val*-t szintén ragnak veszi; de már a *hol* etimonjának megállapításában ingadozik: ‚A régies *holval*, úgymond, azaz *regvel* = *holnap* (mane, cras). Gyöke vagy a fehérséget s fényességet jelentő *ho* (*hó*, honnan *hal-ány* is), minthogy reggel, hajnalban fényesedik, világosodik az ég; vagy hihetőbben az emelkedés eszméjét kifejező *ho*, minélfogva *hol* annyi, mint ‚kel v. köl; kelet, világ, nap kelte'; így a nap alászállta, esése: *est*, s tehát *hol-val* (= kel-vel, köl-vel) a. m. napkeltével (regvel v. reggel, hajnalban), valamint: *est-vel* a. m. napnyugtával'.

Mint látnivaló, e magyarázatoknak legfőbb hibájuk az, hogy a *-val* részt eggyre veszik az instructivus raggal. Igaz ugyan, hogy a *holval* nyelvemlékeinkben elégszer előkerül határozónak, a mely

körülmény látszólag arra mutat, hogy a *val*-nak ragos szerepe van; de főnévi használata ennél gyakorabb. Már pedig ha a *val* igazában rag volna, a főnévi használatra okszerű alapot sehogy se tudnánk találni annál is inkább, mert a *holval* épúgy fölveszi a ragókat, mint bármely más főnév (vö. holvaltól, holvalig, holvaliglan, holvalra sat.); sőt még az *-i* birtokos képző is hozzájárul (vö. hollali eső, holwaly vygyazas sat.); holott nyelvünk rag után, legalább rendszerint, nem szokott képzőt függeszteni. A *-val* ennélfogva ragnak nem magyarázható.

A mi a *hol* rész értelmezését illeti, erre vonatkozólag Hunfalvi helyes úton jár, midőn a vogul *χol* (= mane) szóval köti rokonságba; de már Ipolyi és a Nagyszótár szemmelláthatólag ferdén okoskodnak. Ipolyi szerint ugyanis ‚a *holval* a hold (v. éj) után bekövetkező első reggeli időszakot jelenti, vagyis a *hol* nem más, mint a *hold* s a *holval* = holdvilág után következő időszak'. A *hol* és a *hold* kétségtelen eggyazon tőnek sarjadékai (MUSz. 105); de jelentésbeli azonosításuk manapság már legföllebb tréfás ötletnek járja meg. A Nagyszótár magyarázatával pedig, a mely eggyrészt ingadozó, másrészt meg önkényes okoskodáson alapszik, fölöslegesnek tartom bővebben foglalkoznom.

A *holval*-nak legértelmesebb s maig is elfogadott magyarázatát Budenz adta összehasonlító szótárában (105—106). E szerint a *holval* a következő ugor szókkal függ össze: osztB. *χolá* napkelet (oriens, ost) | osztIrt. *χodaj* morgen || vogK. *χol* mane, *χolt* cras | vogL. *kuol* mane, *kuolt* cras || zürj. *kŧa*, *kŧla* (zürjP.) aurora. ‚Világosan kitűnik, mondja, a magyar szók alapjául *hol-* (oszt.-vog. *χol-*, *kuol-*) mint névszó l u x, s p l e n d o r, mint ige l u c e r e, s p l e n d e r e'.

Ezen alakokat Budenz mind képzetteknek mondja az igének vett *hol-* (ugor *kąl-*) tőből, kivéve az eggy *hol-nap* szónak *hol*-ját, a melyet egyenesen névszónak tart. Magát a *holval* szót *-l* képzős igenévnek veszi eggy *holov-* (holovo-) igetőtől, mely szerinte úgy tehető föl a *holod-* (= hold) mellett, mint van *nyugov-* a *nyugod-* mellett.

Bármily tetszetes is e magyarázat, vélekedésem szerint oly gyöngéi vannak, melyek elég okot szolgáltatnak arra, hogy elforduljunk tőle s valószinűbbet keressünk a helyébe.

Budenz a *holval* alapjául 1) is képzelt igealakot állít, a melyet tényleg se a magyar, se a többi ugor nyelvben nem találunk meg: 2) a *holval*-nak fölhozott ugor megfelelőiből alaposan azt lehet

következtetnünk, hogy a szónak *hol* része főnév, nem pedig hogy valami *holov-* igető lappang benne; 3) a *holnap* kifejezés nyilván a mellett bizonyít, hogy a *holval*-nak *hol*-jában névszóval van dolgunk. A *holval*-nak szerepe ugyanis nyelvemlékeinkben nem eggyszer eggybeesik a *holnap*-éval: ‚Ha az frater holual reg-[uel] eret zewlewt ennek, hyzem, hogy haznalna neky (EhrC. 92). Holval fergeteg lezen, mert żomoro męń fenlic (MünchC. 44). Ma iffiusag, holvara immar agsag (Born: Ének 301). Holual reggel megviragzic, estuere elheruadt' (Born: Ének 331.) sat.

E példákban, mint látnivaló, a *holval holnap* helyett áll; ha tehát a *hol* a *holnap*-ban névszó, akkor a *holval*-ban is annak kell lennie, mert a ‚cras' jelentést mindkettőben a *hol* viseli magában, míg a *-val* a *nap*-nak eggyértékese. Már maga ez az eggy bizonyság is oly hathatósan szól Budenz értelmezése ellen, hogy hitelét legalább is valószinűtlenné teszi előttünk. Hozzá járul végül 4), hogy a *holval*-nak puszta nyelvi tényekből eggyszerűbb s világosabb magyarázatát adhatjuk a nélkül, hogy kialakulását föltevésekkel kellene elképzelnünk.

A *holval* szót hitem szerint mindenekelőtt két részre kell osztanunk s mindeggyiket külön magyaráznunk. A mi a *hol* részt illeti, ezt kétséget kizárólag névszónak kell tartanunk, a mely értelemre s alakra eggyaránt megfelel az osztB. *χolá* | osztIrt. *χodaj* || vogK. *kol* | vogL. *kuol* || zürj. *kĭa* | zürjP. *kĭla* szóknak. Legeredetibb jelentése, mint Budenz helyesen állítja: ‚lucere, splendere', illetőleg ‚lux, splendor'. Ebből fejlődött ki később az ugorságban maig általános ‚diluculum, aurora, mane; morgen' értelme, mely a *holval*-ban, meg a *holnap*-ban is megvan. Alakjára nézve pedig az eredeti ugor *kąl-* tőnek származéka (a megfelelő rokon alakok alaki magyarázatára nézve vö. MUSz. 106).

Önállóan a *hol* se az élő, se a régi nyelvben nem kerül elő. A NySz. egyedül Sándor I. Toldalékkönyvéből tudja idézni. Ez a körülmény azonban épen nem jogosít föl bennünket arra a következtetésre, mintha önállólag soha se dívott volna nyelvünkben; mert hiszen a rokon ugor alakok, meg a *holnap*, *holval* szók nyilvánvalóan tanúskodnak eggykori megvoltáról.

Nehezebb dolognak látszik azonban a *-val* rész mibenlétének délszinrehozása. Hogy rag nem lehet, arra már előbb rámutattam. Igaz ugyan, mint említettem, hogy a *holval* szó nyelvemlékeinkben elégszer áll határozó gyanánt ‚cras mane; morgen früh' értelemmel, s ez a használat szemre a mellett szól, hogy a

val nem más, mint a *hol* főnevet határozóvá képző instructivus rag; de ily alapra támaszkodva eggyben döntő itéletet mondanunk merészség volna. Tekintetbe kell ugyanis vennünk eggyrészt, hogy a *holval*-nak főnévi, még pedig ragos alkalmazása gyakoribb, másrészt, hogy nyelvünk az időhatározókból igen sokszor el szokta hagyni a ragot. Így tehetett esetleg a *holval* mellett használt *-t* vagy *-n* raggal is; minek az lett a következménye, hogy a határozó alak eggybeesett magával a főnévvel. E mellett az sem lehetetlen, hogy népünk, midőn a *holval*-hoz ragot kellett volna függesztenie, a *val* részt összetévesztette a hasonló alakú instructivus raggal s ez okból nem tett hozzája ragot. Bármiként történt a dolog, az az eggy bizonyos, a mit Budenz is tartott, hogy a *val* nem rag.

De hogy képző sem, az is igaz. Ily denominalis névszóképző ugyanis se a magyar, se a többi ugor nyelvben nem födözhető föl. Nincs tehát más hátra, mint hogy főnévnek vegyük s mint ilyennek fürkésszük az eredetét. Erre is rámondhatjuk azt, a mit a *hol*-ra, hogy nyelvemlékeinknek nincsen róla tudomásuk. Azonban mindjárt nem tagadhatjuk ki nyelvünk törzsökéből, mert tudvalevő igen sok szónak nincs nyoma nyelvtörténetünkben, melyek a rokon nyelvek tanúsága szerint az ős ugor nyelvben bizonyosan megvoltak. Azután meg ki kezeskedhetik róla, vajjon nem maradt-e fönn eredeti alakjától elváltozott formában, vagy valamely elszigetelt kifejezésben? Szemesebb kutatás arról győz meg bennünket, hogy a *val* nem veszett ki se saját nyelvünkből, se a többi ugorságból. Két oly szót találunk, mellyel rokonságba állíthatjuk.

Eggyik a *világ*, *villám*, *villog*, *villag* szavainkban lappangó *valo-*, illetőleg eredeti ugor *vagla-* ‚lucere, splendere, fulgere; lux. splendor, fulgor' tőre utal, melynek az ugorságban ily sarjadékai vannak: finn *valkea* lucidus, albus; ignis, flamma lucens; *valo*, *valu* lux, lumen | észt *valge* weiss, hell; licht, helligkeit; *valu* licht, helligkeit; *välk* blitz, strahl, leuchten | cser. *volgodo* lucidus, fulgens; *volgunžo* fulgur | cserM. *valganzä*, *valganca* fulgur | mord. *valda* licht, hell; licht, helle | mordE. *valdo* licht, klar, hell; licht, helle; *vulske* der morgen (MUSz. 582).

Első esetben tehát a *val*-t közletlen a finn *valo*, *valu*, *valkea*, észt *valu*, *välk*, *valge* sat. szókkal állítjuk édes eggytestvérnek. A *valo*, *valu* eredetibb **valgo* helyett való, mely az említettem ugor alakokkal (ezeknek alaki magyarázatát l. MUSz. 583) együtt

eggyazon tőről fakadott. A *val* tehát e szerint kopott végű nom. verbale a régibb **valgo* formából, a mely meg az eredeti ugor *vaglə-* alapigének fejleménye. Jelentése ‚lux, splendor; licht, helle'.

E magyarázat értelmében tehát a *holval* szónak etimonja ‚lux matutina; morgenlicht, morgenröte'. Mint látnivaló, az eggyeztetés ellen se alaki, se jelentési kifogás nem emelhető.

A másik szó, mely szinte beható figyelmet érdemel a *val* eredetének tisztázásánál, a finnben, észtben s a zürjénben van meg, még pedig ilyen alakban: finn. *vuode* (rendesen: *vuote*) | észt *võde* | zürj. *vo*. Alakjukra nézve a finn *vuode* és az észt. *võde* *-de (-te)* képzős nom. verbalék a *vuo-*, illetőleg *vo-* ‚verlaufen, fliessen' igetőtől s jelentésük tulajdonkép ‚cursus, verlauf', rendszerint pedig ‚idő, év'. A zürj. *vo* szintén igei névszó. csakhogy kopott alakú a *vo-*, *volĭ-*, ‚venio' igétől; jelentése ‚jahr'.

Könnyen észrevehető, hogy jelentésbeli akadék itt se állja útját annak, hogy a *val* szóba a *vuode*, *vode*, *vo*-nak ‚idő' értelmét bele ne magyarázzuk, mert a *holval* amúgy is az időnek eggy pontját jelöli. (Ugyanezen *vuode-*, *võde*-nak mássát kimutatta Szinnyei J. a *taval* (= az időn) szóban Nyr. VIII. 201—204). De alaki szempontból se lehet kifogásolnunk e rokonítást, mivel az eredeti *-d* nom. verb. képző a magyarban *-l*-re változott; meg különben is nyelvünk az ősi szóközépi *d*-t a vogul-osztják és a zürjén-votják nyelvekkel egyetemben igen sokszor, még pedig ugyanazokban a szavakban *-l*-lé fejlesztette; vö. finn *ydime*, mord. *uďeme* > magy. *velő* (**veleme*) | mord. *udo*, lapp *ode* > magy. *al*-(só) | lapp *nadda*, *nad*, mord. *neď* > magy. *nyél* | finn *täyde* (täyte), lpF. *dienda* > magy. *tele* sat. A finn *uo*: magy. *a* hangok megfelelésére nézve vö. finn *vuo*: magy. *vá-(l)*; finn *tuo*: magy. *az*; finn *vuotehe*: magy. *ágy* sat.

Ezen értelmezés szerint tehát a *holval* szónak etimonja: ‚tempus matutinum; morgenzeit, frühzeit' volna.

Már most az a kérdés, melyik magyarázatot tartsuk valószinűbbnek a kettő közül. Az eddig fölhozottak után nem mondhatnánk határozott itéletet, mert számbavehető kifogást eggyik ellen se tehetünk. Még két tanúvallomást kell meghallgatnunk, melyek a döntésnél leginkább számottevők, t. i. a nyelvtörténetet és a rokon nyelvek bizonyságát.

A régiségben találunk részben oly példákat, melyeknek a *holval*-nak *val*-ja ‚tempus' s részben olyanokat, melyekben ‚lux, splendor' jelentésűnek vehető. Az elsőre példák: ‚Ő tőrődelmekben

holual felkelnec (BécsiC. 188). Ha az frater holual reg[uel] eret zewlewt ennek, hyzem, hogy haznalna neky (EhrC. 92). Holual fergeteg lezen, mert żomoro mėń fenlic (MünchC. 44). Embernec ffya el yew esthwe awagy hollal (ÉrdyC. 5b). Igen hollal myseet zolgala (ÉrdyC. 545). Szolgait kęrdeze kiraly jo holual' (EsztH. 13) sat.

Ezen példákban a *holval* vagy ‚holnap' helyett áll (pl. holual fergeteg lezen = holnap fergeteg lészen), vagy legalább is a *val* ‚idő' értelműnek vehető (pl. Embernec ffya el yew esthwe awagy hollal = ‚hol idején', azaz reggeli időben). Maga az a körülmény, hogy a *holval* sokszor azonos jelentésű a *holnap*-pal, eléggé nyomós erősségnek látszik a mellett, hogy a *val*-ban az ‚idő' értelmű *vuode*, *võde* lappang; de nem nyújt elégséges alapot arra, hogy mindjárt ennek részére döntsük el az ügyet, mert hiszen a ‚lux lumen' értelem is alkalmas az időnek, kornak jelölésére. A nép legalább gyakran nevezi ‚világ' néven az időt, pl. Jól éli világát (= napjait, idejét). Hány hét a világ (= az idő)? Régi, rossz, háborús, török világ (= kor, idő) sat. Ugyanerre a régiségben is van példa. A *val* tehát a mellett, hogy sokszor ‚idő' jelentésű, lehet épen a finn *válo*, észt *valu* szóknak is mássa.

Hozhatunk föl továbbá példákat a nyelvtörténetből, melyekben a *val*-lal jól megfér a ‚licht, helle' jelentés: ‚Holual leven, hozza hyvya zen Ferencett (EhrC. 5). Nugoggal ez eyiel es holual léuėn, iol leżen e dolog (uo.). Alog holualiglan (BécsiC. 7). Holvalra iutvan keezőn ragada őtet (DebrC. 564). Miglen amaz őrvendetes fel-támadásnak holvala ő réjájuk fel nem verrad' (Megy: Bayle 397) sat. E példákban a *holval*-nak ‚morgenröte, morgenlicht' a jelentése; tehát a *val*-ba egészen bele illik a ‚lux' értelem.

Ipolyi a régi magyar nyelvemlékekből (III.177) ily kitételt idéz: ‚Setétségeket holvalba fordeitat', s ezt a kérdést teszi hozzája: ‚Valjon a *holval* szó még ehhez ‚világosság' értelmével is bírt?' (Magy. myth. 290). Valóban e példa az imént idézetteknél hathatósabban szól a *val*-nak ‚lux' jelentése mellett.

Mindamellett még se az eggyik, se a másik fél példái nem tudnának bennünket teljesen maguk számára hódítani, ha nem lépne elő a régiségből Melius Sámuelnek s a királyok két könyvének fordításával, hogy az ügyet közelebb segítse a megoldáshoz. Ebben mindössze eggy rövid mondást kell megtekintenünk, mely többet nyom a latban, mint az eddig említett összes tanúvallomás.

‚A r e g g e l i v i l a g i g h auag *holualig*' (54. l.), irja Melius uram; tehát a *holval* = r e g g e l i v i l á g; mivel pedig a *hol* = m a n e, m o r g e n, a *val* e szerint nem lehet más, mint v i l á g. És ezt a mondást pontosan össze lehet eggyeztetnünk a *holval*-nak régiségbeli ‚morgenröte, morgenlicht' jelentésével.

A nyelvtörténetből tehát jóval nagyobb tekintetű bizonyság állítható a mellett, hogy a *val* ‚lux' értelmű, vagyis hogy a finn *valo*, *valu*, észt *valu*, *valge* sat. szóknak képmássa.

A mi csekély kétségünk még fönmarad a dologban, eloszlatják a rokon nyelvek, nevezetesen az é s z t nyelv, melyben a *holval*-nak testvérét megtaláljuk a *koidu valge* (v. *valu*) ‚morgenröte, morgenlicht' kifejezés személyében. Ebben a *valge* teljes-tökéletes megfelelője a *val*-nak mind alakjára, mind pedig jelentésére nézve. Ide járulnak továbbá az osztIrt. *χodaj-χunt* s az osztB. *χola-χúntl* kifejezések, melyeknek második tagja alakra ugyan elüt a *val*-tól; de maguk jelentésre szintén eggybevágnak a *holval*-lal, levén t. i. az értelmük: ‚lux matutina, aurora; morgenlicht, morgenröte'.

Fejtegetésemnek eredménye tehát az, hogy a *holval* szó összetett név, melynek első része, a *hol* a rokon nyelvi alakoknak megfelelően ‚aurora, mane, morgen' jelentésű, míg a *-val* rész a nyelvtörténet s a rokon nyelvek tanúsága szerint a ‚lux' értelmű finn *valo*, *valu* sat. szók képmássa. Ezzel azonban nincs teljesen kizárva a másik eshetőség se, hogy t. i. a finn *vuode* s az észt *võde* lappang benne.

Prikkel L. Marián.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

III. Az anyanyelv tanításának módszere s tanterve a népiskolában.

Még eggyszer kiemeljük, hogy céltévesztő dolog volna népiskolában rendszeres, mindent fölölelő nyelvtant tanítanunk, elég, ha a legeggyszerűbb nyelvi alakok fölfejtése kapcsán a helyesirás szabályait tudatossá tesszük a gyermek előtt, vagyis a nyelvtant nem magáért tanítjuk, hanem csupán eszközül szolgál a főcél eléréséhez, a helyesiráshoz.

Mily elvek és módok alkalmazásával oldhatjuk meg tehát legkönnyebben e föladatot, mi a nyelvtani tanítás helyes módszere a népiskolában?

Szó sincs többé róla, hogy nem az, a mely a régi latin gramatika nyomán érthetetlen meghatározásokba s rideg szabályok halmazába szorítja a nyelvet s a helyett, hogy gondolkodásra késztené a gyermeket, emészthetlen definiciók s más hijábavalóságok bemagolására kényszeríti. Ezt a módszert már régen elitélte és sutba dobta a pedagógia s elég szégyen, hogy akad akárhány ilyen szellemben írt nyelvtan, a mely a miniszterium ajánlatával tankönyvül használódik sok népiskolában.

Újabb időben általánosan lábra kapott az a nézet, hogy a nyelvtan tanításában a mondatból mint szerves egészből kell kiindulni. Természetesnek tartják, hogy a gondolkozni tanuló gyermek először a gondolat nyelvbeli formájával, a logikai itélet érzéki kifejezőjével — a mondattal ismerkedjék meg s csak ennek biztos tudata után kell az itélet szétbontásához, a mondat alkotó részeinek taglalásához fognunk. Ez az ú. n. mondattani módszer.

A népiskolai tanterv szintén e módszert fogadta el követendő vezérelvül, s a nyelvtan anyagát a tanítás keretébe igyen osztja be:

‚A népiskolai tanítás második évében: a mondat lényeges két főrészének megértetése; a tárgy-, személy- és cselekvésszók ismertetése; az eggyes és többes szám fogalma; az ige főbb ideje.

A harmadik évben: a mondat bővítése kiegészítőkkel; szószármaztatás, két mondat eggyüvé kötése.

A negyedik évben: bővebb ismertetése a beszéd főbb részeinek; az eggyszerű mondat kibővítése mellékmondatokkal; összetett mondatok alkottatása; egyenes és foglalt mondat (?), jelentő és foglaló (óhajtó) mód, a foglaló és óhajtó mód részesülővel való fölcserélése (?)‘.

Tantervünk szerint tehát a nyelvtan tanítása már a második iskolai évben megkezdődik, a mit nem helyeselhetünk. A tapasztalat a mellett szól, hogy kevés gyermek képes a folyékony olvasást eggy év alatt elsajátítani, s eggyáltalán alig akad még a második év végén is olyan, a ki azt, a mit elolvasott, megértené s el tudná mondani. Magától értetődik, hogy az értelemnek e fokán a gramatizálás gyümölcsöző nem lehet.

A mi véleményünk az, hogy a népiskolában az első két évet kizárólag arra kell fordítani, hogy az irás és olvasás gépies begyakorlása mellett az olvasmányok magyarázata kapcsán megismertessük a szavaknak az irodalmi nyelv szerint való helyes kiejtését, s ugyanezen úton terjesszük kiljebb fogalomkörét, szóbőségét. Vagyis, a mint már előbb kifejtettem, ne tanítsunk addig

nyelvtant, a míg magát a nyelvet meg nem tanítottuk, és bármennyire paradoxonnak tessék is ez állítás, ez az egyedül helyes módszere az anyanyelv tanításának.

Az az ellenvetés pedig semmit se nyom a latban, hogy a nyelvtannak a fölsőbb osztályokba szorításával célt nem érhetünk, ‚mert a nyelvtani anyagok földolgozás s begyakorlás nélkül értéktelenek s a gyakorlás időt kiván', tehát kezdeni kell azt már az első osztályban. A harmadik és negyedik év teljesen elégséges arra, hogy a főcél szem elől nem tévesztése mellett a nyelv vázlatos alaktanát megismertessük a gyermekkel, mert abból neki csak annyira van szüksége, hogy az irásnak a kiejtéstől való különbözéseiben el tudjon igazodni.

A nyelvtan tanítását nem is úgy kell fölfognunk mint valami önálló külön tantárgyat, hanem szoros összefüggésbe kell hozni az olvasmányokkal, s csak minteggy a tárgyalás, az értelmi taglalás kiegészitésére használjuk föl az eggyes jól megválasztott nyelvtani alakok fölelemzését. A nyelvtani gyakorlókönyvnek tehát úgy kell szerkesztődnie, hogy a példamondatok — természetesen a tárgyalásra alkalmas alakban — eggytől-eggyig a már földolgozott és átértett olvasmányokból választottak legyenek, hogy így ne kelljen a gyermekeknek először az új, még nem ismerte gondolat, szóbeli kifejezés fölfogásával küszködnie, a tanítónak előbb értelmi magyarázatokkal vesződnie, hanem az összes figyelem az alakra irányulhasson. És épen ez az, a mire eddig nyelvtaníróink eggyáltalában ügyet se vetettek, hanem többnyire olyan példákkal rakták meg könyvüket, a melyeknek szavait, kifejezéseit csak hosszas magyarázgatás után véshetjük a gyermek emlékezetébe, a mi kifárasztja az elmét, hátráltatja, lassítja a cél felé való haladást. Balgaság azt hinni, hogy eggy 7—8 éves gyerkőce a hogy elolvassa, nyomban érti is az ilyen mondatokat: ‚Oh be nagy kincs az ép szem és az ép fül! *Hát az ép szív nem nagy kincs!* A tüzifáról, kőszénről, *pirszénről (!)* vagy egyéb *tüzelő anyag beszerzéséről* sem feledkeznek meg. *Égitestek* a csillagok?' sat.* ‚*Borszín terül el a nyugoti égen. Megveszi a hideg. A gimszarvas a kérődző emlős állatok* közé tartozik' sat.** [Nem nevetséges valami az, azt gondolni, hogy eggy nyolc éves gyermek tudja, mi az: *gimszarvas*,

* Magyar nyelvtani kézikönyv. A népiskola II. oszt. számára. Írta Belicza József. I. füz.

** Komáromy Lajos: Magyar nyelvtan. I. füz.

kérődző állat, emlős állat? Ma már nem születnek a gyermekek a bölcsesség fogával!] Ugyancsak e szempontból hibáztatjuk a nyelvtaníróknak azt a bevett szokását, hogy példáikat örömest szedik költők müveiből, a nép közmondásaiból — eggyrészt a hitelesség, másrészt a tetszetősség, szépség okáért. Ha még az első okot helyénvalónak, nyomósnak tartanók is, pedagógiai szempontból teljesen elhibázottnak gondoljuk a másikat. A költők a gondolat tetszetősbbé tételére rendesen képes, többnyire önmaguk alkotta kifejezésekkel élnek, a mit embere válogatja, a ki érti; épígy a közmondások mindig képes értelemmel szólnak. Ott tehát, a hol nem a nyelv stilisztikájáról van szó, gondatlan dolog a nyelv alaktanát csak félig értett, félig sejtett értelmű szólásokon magyarázni. Hányadik gyermek tudja, mit mond ezzel a költő: ‚Minden órádnak leszakaszd virágát. A türelem rózsát terem. Fű kizöldül ó sírhanton, bajnok ébred hősi lanton' sat. sat? Pedig alig van nyelvtan, a melyikben ezek és e féle példák ne hemzsegnének, a melyek mind a nyelv elemi törvényeinek kihüvelyezését, szabályokba foglalását csak megnehezítik. A nyelvtan tanításában tehát nem szabad arra törekednünk, hogy holmi magvatlan okokból ismeretlent ismeretlennel magyarázzunk, a mi kárba veszett hiú fáradság, hanem a mindennapi élet közszájon forgó szólásain mutogassuk a gondolkodás eszközeit.

A mi a hitelesség kérdését illeti, arra e helyütt semmi szükség nincs, hogy alkalmasint német elmétől eltanult pedantériával minden példa után oda biggyesszük az író nevét, munkáját annak megigazolására, hogy nem az ujjunkból szoptuk, a mit mondunk. Tudományos munkába, de nem elemi nyelvtanba való az ilyen, a hol legföljebb az illető tankönyvíró szakjabeli fogyatékosságáról tehet tanúbizonyságot, a ki minden további utánagondolás nélkül majmol olyat, a mit nálánál okosabbaktól látott, de a minek szükségét, célzatát csak félfüllel értette.

A hitelesség kérdése első sorban magán az írón fordul meg. Ha saját szemünkkel nem látnók, el se igen hinnők, hogy akad elég ember, a ki könyvírásba bele mer fogni előbb, mintsem a nyelvvel való bánás müvészetét elsajátította volna, a nyelv minden csinja-binját kitanulta volna. Sajnos, nálunk az a fölfogás divik, hogy minden ember született író, a ki eggy adóslevelet ki tud állítani s minden rektor kész tankönyvíró, ha sikerült eggy diplomát kifognia s ha nyelvtudománya terjed annyira, hogy nagyjából ismeri a Simonyi, Szinnyei nyelvtanát. A stilust olyan tapasztó

munkának nézik, a mit minden faluvégi cigány emberül meg tud cselekedni. Ebből fakad aztán, hogy a legtöbb tankönyvnél a beosztás, a tartalom birálatába akár bele se bocsátkozzunk; előre is égetni való rossznak kell kijelentenünk, mert olyan nyelven van megírva, a melynek minden sora nyelvérzékbotránkoztató, a nyelv sajátos törvényeinek lábbal tiprása, a mit utánzandó példaképül a gyermek kezébe adni az írói önérzetről, tisztességről való magamegfeledkezés, a melyet nem a ráhivatottság sugalt, hanem vagy a ‚ha nem csurran, cseppen' jelszóval dolgozó földhöz ragadt szegénység íratott, vagy még gyakrabban a pajtáskodásból eredő protekció szentesített. Az ilyen írónak hitele nincs, nem is lehet s lelki erőtlenségét a dologba látó előtt nem takarhatja el semmiféle tudákosság fitogtatásával.

S ha mégis azt látjuk, hogy az ilyen fán termett tankönyvekkel el van árasztva minden rendű és rangú iskola, a felelősség sulya azokra a fölsőbb hatóságokra nehezedik érte, a kik kezükön keresztül bocsátják, jóváhagyják, ajánlják vagy épen meg is koszorúzzák. Pedig iskolai tankönyvnél nem kizárólag csak a belső tartalmat kell beható vizsgálat alá vennünk, egyenlő rangú vagy tán még fontosabb kivánalom, hogy az előadás formája mocsoktalan magyarságú, könnyen érthető, szabatos legyen, mert tapasztalásból tudjuk, hogy a gyermeknek első stilusmintául az annyiszor át meg áttanult tankönyve szolgál. A magas miniszteriumnak mulaszthatatlan kötelessége volna, hogy ennek a szabadjában dolgozó gazdálkodásnak minél előbb végit szakítsa s bennetudós embereit több szigorúság és meggondolás gyakorlására serkentse a tankönyvek birálatában és approbálásában.

A mi meggyőződésünk az, hogy az eddig gyakorolt módon valódi jó tankönyvekkel soha se látjuk el iskoláinkat. Ez csakis úgy lesz elérhető, ha a miniszterium költséget nem kímélve szaktudományuk legavatottabbjait bízza meg iskolai tankönyvek kidolgozásával, a kik mesterek a tudomány dolgában, és mesterek a toll forgatásában is.

A tanterv amúgy is vázlatos utasításainak további részletes birálatába ez alkalommal nem bocsátkozunk. Különben is úgy hallottuk, hogy a közoktatásügyi tanács uj tantervet dolgozott ki a népiskolák számára, megvárjuk, mit hoz a jövő. Reméljük azonban, hogy abban az új tantervben nem lesz szó se *egyenes* és *foglalt* mondatról, se *foglaló* (= óhajtó) módról, se a *foglaló és óhajtó* mód részesülővel való fölcseréléséről (15. l.) és más efféle furcsaságokról.

Mielőtt a népiskolákban használt nyelvtanok birálatához kezdenénk, még eggy, a népiskolában divatos módszertani hibára akarjuk a figyelmet irányozni. A tanterv is utasításul adja, a tanitók számára irt ‚Vezérkönyv' is megkivánja, hogy a gyermekek a tanitó kérdéseire mindig teljes mondatokban feleljenek. Már Simonyi, a kinek nézetével eddigi tárgyalásunkban is több pontban megeggyeztünk, rámutatott e szokás nyelvérzékrontó hatására (Magyar Tanügy 1877. VI.57).

A tanító föltette kérdésre a gyermek rendszerint úgy felel, hogy ismétli a kérdés tartalmát, aztán gondolkodik a hiányzó tagról s ezt végül teszi hozzá, ha eszébe jut'. Hogy ez igy történik, s hogy ily módon a gyermek hibás szórendhez szokik s iránta való érzéke gyöngül, csattanósan bizonyítja az eggyik, — nem is a legrosszabbik népiskolai nyelvkönyv példája, a mely azt kivánja, hogy a gyermekek a tanítónak föltett kérdéseire a kijegyzettem szórendű mondatokkal feleljenek: ‚Kérdés: Hány nap van egy évben? Felelet: Egy évben *van* 365 nap. [NB. A gyermekek e korban még csak húszig tanultak számolni!] — Mit szed a fiú? — A fiú *szed* virágot. — A fiú *hallgatja* a madarat sat. — Hol ül a huszár kevélyen? — A huszár kevélyen *ül* a lovon' (Komáromy L.: Magyar nyelvtan. I.11. 23. l.). Pedig hát a kinek ép a nyelvérzéke, tudja, hogy ezekre a kérdésekre a helyes szórendű felelet igy hangzik: Eggy évben 365 nap van. A fiú virágot szed. A fiú a madarat hallgatja. A huszár a lovon ül kevélyen. Nem szabad tehát a gyermekeket mondatokban feleltetni, hanem úgy, a mint nekik tetszik. Romlatlan nyelvérzékük okvetetlen helyesebb feleletet sugall nekik, mint a minőket tudós tanitóik a szájukra erőltetnek.

Rövidre vonva fejtegetésünk velejét, a következő főbb pontokba foglaljuk össze:

1) A népiskolai oktatás első két évében a tulajdonképeni nyelvtan tanítása teljesen mellőzendő, hanem jól szerkesztett s céltudatosan összeállított olvasmányok alapján gyakoroltatni kell a gyermekeket a szavak irodalmilag helyes kiejtésében és leirásában s vele kapcsolatban bővitjük a gyermeknek nyelvismeretét, fokozatos haladással rászoktatjuk az irodalmi nyelv szavainak és kifejezéseinek elsajátitására.

2) A nyelvtan tanítása a harmadik évben kezdődik s a negyedikben bevégződik; s akkor is a nyelvtan tanítása nem főcél, hanem csak eszköz a helyesirás szabályainak megértéséhez.

3) A népiskolai nyelvtant szoros kapcsolatba kell hozni az olvasókönyvvel, úgy hogy annak minteggy csak kiegészítő részeül, kisérőjeül szerepeljen, s a nyelv elemi törvényeinek tárgyalása a belőle szedett példamondatokon történjék.

Ez elveknek életbeléptetése s szakszerű keresztülvitele mellett bízvást reméljük, hogy a népiskola tökéletesen meg fogja rárótt föladatát oldani, a mi nem áll egyébből, mint hogy a gyermek négy évi tanulás után ortografiailag helyesen tudjon írni, s a nyelvnek elvont fogalmakat jelölő szavait érteni s használni tudja.

Vizsgáljuk meg most apróra a népiskola nyelvtanait, mennyiben felelnek meg a kivánalmaknak.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kuszkora, kuszkura: apatárs, anyatárs (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; Zajzon Nyr. III.373; Tatrang Nyr. II.477) — ol. *kuskru*: parrain de noce; mitschwiegervater; *kuskră*: marraine de noce; mitschwiegermutter (Cihac. Barcianu) = lat. *consocer*, *consocrus*.

kutréjos: fortélyos, furfangos, fogásos, ravasz (Székelyföld Tsz.; Kriza, Kiss Mihály; Székely-Keresztúr Nyr. VIII.525) — ol. *kutrier-*: courir, parcourir, fouiller, remuer, courir çà et là, vagabonder, rôder, tournoyer; herumlaufen, durchlaufen (Cihac, Barcianu). Magyar képzéssel. A jelentésfejlődésre nézve vö. *csavirkál*: 1) csavarog, 2) csűr-csavar vmely dolgot, fortélyoskodik (Székelyföld, Tájszótáramban). A *kutréjos* szó alakulására valószinűleg befolyással volt a hasonló jelentésű *fortélyos*.

lákon: telhetetlen (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *lakom*: avide, cupide, gourmand, friand, glouton, góulu; gierig, lüstern, habsüchtig (Cihac, Barcianu) < ószl. *lakomъ*: cupidus (úszl. *lakom*; bolg. *lakom*: gierig, habsüchtig; szb. *lakom* sat.). A magy. *lákon*-t Edelspacher is az oláh jövevényszók között említi (NyK. XII.111). Az őrségi (Vas m.) *lakoma* szó, a mely ‚torkost, falánkot' jelent (Nyr. I.422; III.283), a déli szlávságból való.

lák: tó, mocsár (Szarvas-Simonyi NySz.; Erdővidék? Tsz.) — ol. *lāk* = lat. *lacus*. Az eggyeztetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.105).

liliák: denevér (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — oláh *liliāk*: chauve-souris; fledermaus (Cihac, Barcianu) ≺ szb. *lilak* (ószl. *lilijakъ*). Az eggyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII.105).

[*limány*: örvény (Szeged Csaplár Benedek, Király Pál; Török-Becse Nyr. IX.93). Edelspacher oláh jövevényszónak tartja, de ebben határozottan téved. Ellene szól először is az (a mit ő valószinűleg nem tudott), hogy a szó olyan nyelvterületen fordul elő, a hol oláh hatást nem igen tehetünk föl. De még inkább az, hogy az oláh *limān* ‚kikötőt' jelent. A szó a szlávságban is megvan, még pedig a szerb nyelvben ‚örvény' jelentéssel; az átvétel innen történt].

lindik, lingyik, lingyikó: csikló, clitoris (Szatmár és Bihar m. Barna Ferdinánd; Nagybánya Nyr. XIV.475; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Nagy-Ilonda Vékony Jenő; Szamosujvár Kovács József; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Székelyföld Tsz.; NyK. X.334; Kiss Mihály) — ol. *lindik*, *lindĭk*: clitoris; kitzler (Cihac, Barcianu, Edelspacher).

lingár: 1) kedveskedő, hízelkedő, nyájaskodó (Brassó m. Hétfalu Nyr. VI.181; Király Pál; 2) proletár (Bereg m. Nyr. XV. 422); 3) betyár, kapcabetyár, bitang, csavargó (Bereg m. Dercen Nyr. XX.432) — ol. *lingĕr-(esk)*: lécher, flatter, écornifler; lecken, schmeicheln, schmarotzen; *lingĕrire*: das schmeicheln; *lingĕritor*: léchant, lécheur; leckend, schmarotzend; lecker, schmarotzer; *lingĕritūrĕ*: action de lécher, de flatter; schmeichelei; *lingĕros*: flatteur, caressant; schmeichlerisch (Cihac, Barcianu) — a *ling-* (= lat. *lingo*) ige származékai, s ezekből a *lingár* szó kikövetkeztetés útján állott elő. A 2. és 3. jelentés fejlődése könnyen megmagyarázható.

lingő: gyenge? (‚gyenge, lingő szavad nem hallik annyira' Arad m. Pécska Kálmány L. Koszorúk I.160) — ol. *lingav*: maladif, faible, énervé; kränklich, schwach; *lingĕv(-ĕsk)*: devenir faible; kränklich, entnervt sein (Cihac, Barcianu).

liváda: gyümölcsös kert (Moldvai csáng. Nyr. X.204; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *livāde*: rét; wiese (Lex. Bud., Barcianu) ≺ szláv *livada* (ószl., bolg., szb.).

lok: két hegy közötti keskeny tér, völgylapály, térvölgy, lapályos hely, alantabb fekvő hely (Erdély Nyr. IX.527; Székely-

föld Tsz.; NyK. X.334; Nyr. II.470; Kiss Mihály, Győrffy Iván, Kőváry László; Udvarhely m. Nyr. VI.517; Győrffy Iván; Udvarhely m. Bethlenfalva Nyr. II.381; Ócfalva, Bikafalva Nyr. IX.239. 240; homoródi járás, Bágy Baczó Mózes, Bencze Miklós; Csík m. Győrffy Iván; Háromszék m. Vadr.; Orbai járás Nyr. VII.332; Uzon Erdélyi Lajos); *lokos*: mélyedéses, lapos (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *lok* (= lat. *locus*). Edelspacher eggyeztetése (NyK. XII.105). A jelentés szorosbítása talán úgy magyarázható, hogy a szorosbító jelző a *lok* szó elől elmaradván, ez maga vette át az egész jelzős kifejezés jelentését (vö. pl. az *állat* szó jelentésének fejlődését). De úgy is magyarázhatjuk, hogy a *lok* szót az átvételkor épen olyan lapályos, alantabb fekvő helyre értették, s a székelységben ez a jelentése állapodott meg (vö. *záp*fog ≺ ószl. *zǫb* ‚fog,' *fogoly*madár ≺ ném. *vogel*, Simonyi Zs.: A magyar nyelv II.150).

lunguj: hosszú (ember) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő). ‚Méjen hosszu l u n g u j embër e!' (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *lung* (= lat. *longus*), végartikulussal: *lungul*.

macsuka: bunkó, bunkós bot (Székelyföld Tsz.; Arany-Gyulai NGy. III.367. 384; Kiss Mihály; Udvarhely m. Győrffy Iván; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Csík m. Arany-Gyulai NGy. I.124; Csík-Rákos Dobos András; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Erdővidék Nyr. IX.42 [*matyuka* is]; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.283) — ol. *măčukă*: bunkó, bunkós v. fejes bot; knotenstock, knüppel, kolben, keule (Lex. Bud., Barcianu) ≺ újgör. ματζοῦκα.

máj: ‚N e m á j vesztögetöm rea a szót. M i t m á j vesztögetöm sat!' (Udvarhely m. Vadr.). ‚N e m á j legénkëggy no!' (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Nagy-Ilonda Vékony Jenő). ‚N e m á j még tëdd magad!' (Szolnok-Doboka m. Szamosujvár Kovács József). N e m á j őtözköggy tésis ajan sakáig. N e m á j még menny tésis minden vasárnap a táncba, vaj ëccer üjj itthann is' (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.283). N e m á j: ne még! M i t m á j: mit még! (Szilágy m. Nyr. IX.564) — ol. *māj* (= lat. *magis*): noch, mehr, wieder; *nu māj*: többé nem v. ne, nicht mehr; *če māj*: mit még, was noch? (Szarvas: Nyr. XXI.473; Steuer: Nyr. XXII.38).

maláj: köleskása (Hétfalu, Zajzon Nyr. V.275) — ol. *mĕlāj*: farine de millet, de maïs; hirse, kukuruzmehl (Cihac, Barcianu).

[A Magyarország nagy részében elterjedt *málé* szó nem az oláh nyelvből került hozzánk, mint Edelspacher (NyK. XII.105) véli. A föltett **málaj* alakból ugyan ép úgy fejlődhetett volna *málé*, mint a *taraj*, *karaj*, *ganaj*-ból *taré*, *karé*, *gané*; csakhogy azt kellene előbb igazolni, hogy az oláh *mĕlāj*-ból miért lett **málaj*. Ennek az alaknak a föltevését — hogy egyebet ne is említsek — már csak az is megnehezíti, hogy az oláh *mĕlāj*-nak szabályos magyar megfelelője a hétfalusi csángók nyelvében *maláj* alakban van meg. Az oláh nyelvből történt átvételt az is kérdésessé teszi, hogy a *málé* szó az oláhságtól távol eső vidékeken (pl. a Dunán túl, a Kúnságban, a palócok földjén, a Csallóközben) is el van terjedve. Meg kell azonban vallanom, hogy bármennyire utána jártam is, nem sikerült minden kétséget kizárólag kideritenem a *málé* szó eredetét. A szláv nyelvek közül csak a ruténban találunk eggy (alkalmasint az oláh nyelvből átvett) *małaj* (maisbrot) szót: de a ruténből való átvétel ellen azon kívül, hogy szláv szavaink legeslegnagyobb része a déli szlávságból való, még inkább a szónak jó nagy és távol is eső területen való elterjedése szól. A szláv *mel-* (őrleni) alapszónak a származékai között nem találkozik olyan, a melynek a *málé* magyar mássa lehetne. A német nyelvben is hiába kereskedünk. Magának a terméknek a bevándorlása útját nézve, figyelmünk Törökországra irányul; onnan kapták a szlávok, s onnan kaptuk alkalmasint mi is, mint ‚törökbúza' neve mutatja. Az is valószinű, hogy először liszt alakjában ismerkedtek meg vele eleink; s ha ezt a föltevést elfogadjuk, akkor a *málé* név eredetét keresve a perzsa-török *mâlîden* (újperzsa *malîdan* Fick) ‚reiben, zerreiben, treten, zertreten, zerdrücken, zermalmen', *mâlîde* ‚gerieben u. s. w.' (Zenker) szavakra bukkanunk, a melyeknek igei alapszava: *mâl-*. Ha a *málé* szó csakugyan erre vezethető vissza, a mit valószinűnek tartok, akkor eredetileg ‚őrlöttet = lisztet' jelentett,* s így összefügg a szanszkrit *mar- (mṛṇâti)*, a latin *mol- (molere)*, a szláv *mel-* (ószl. *mlĕti, melją, moliti*), a német *mal-* (ófn. *malan*, úfn. *mahlen*, *mehl*) sat. szavakkal].

* Vö. ugyanabból az alapszóból: lat. *milium*, gör. μελίνη, litv. *malnos*: köles, köleskása.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Az aprómarha.

A lúd.

Ugyancsak az o s t o b a s á g eggyik jelképezője. Különösen az a németben, a hol a férfi ‚szamár', a nő ‚lúd', ha ostoba. Nálunk a nemi viszonyok hiányzanak a nyelvben, azért ez az elkülönítés se áll fönn olyan mereven. A lúd v. liba különben nem pusztán ostobát jelent, össze van vele kötve rendesen az ‚ügyetlen, szögletes, nevetséges mozdulat' fogalma is. Sőt vannak szólásmódok, melyekben pusztán ez utóbbit jelenti. Lustát, eggyügyűt jelent ezekben: ‚Ostoba liba; ostoba mint a liba. Lúddá tenni vkit. Liba volt, most lúd'. A németben: ‚Dumm wie die gans; dumme gans, dummes gänschen'. Ügyetlen mozgására vonatkoznak a következők: ‚Tipeg-tápog mint a hízó lúd. Megszorult mint a lúd a híd alatt. Hízeleg mint a domaházi lúd' (Gömör). A nevetséges hosszú eggyes sort gúnyolja: ‚Úgy mennek mint a ludak'. Csúf hangjáról szólanak: ‚Tátog mint a dugott liba; páhog mint a dugott lúd'.

A hizlalt lúd idomtalan alakjához is hasonlítják a nagyon kövér embert: ‚Kövér mint a lúd; kövér mint a sz. Márton lúdja'.

A föntebb előre jelzett ellentétes használat abban áll, hogy a szelídség meg a méreg jelképeül is szerepel: ‚Liba szelídség, ártatlan libatermészet; szelid mint a liba' és ‚Elfutotta a lúdméreg; csúnya lúdmérgű, gúnármérgű'. Különösen a gúnár a mérges; szerepel még ezenkívül is mint verekedő természet; míg az első csoport libája, a mint látszik, fiatal ludat jelent, bár nálunk (Zala m.) a ‚lúd, liba, zsiba' szókat vegyest használják.

A gúnár mint a veszekedő természet jelképe szerepel ezekben: ‚Örül mint a másét elverte gúnár. Azt véli, ő ölte meg a gúnárt'. A régiségben is Kisviczainál, azon megjegyzéssel: ‚Simia in pelle leonis,' tehát üres hencegőt jelent: ‚Ő verte el v. ölte meg a gúnárt' (ő volt az erősebb; mert a gúnárral szembeszállani erő is kell és a ki csak hiszi, hogy ő tette, az üres hencegő).

De ha valami baj éri a ludat, oda a büszke veszekedő kedv, leereszti szárnyát és lomhán húzza maga után. Azért mondják a kedvetlenre: ‚Olyan mint a szárnyaszegett lúd v. gúnár'. A régiségben ugyanígy Decsinél: ‚Felkötözködött mint a beteg zsiba'.

Kapzsiságáról és némileg hangjának utánzásaképen alkotott

kép az, mellyel a kapzsi gyereket gúnyolják: ‚Kiki magának mint a kis liba'. A kalászt találó és arra futó libák hangja hasonlít ehhez: ‚kiki magának', és tettük is olyan, mintha csakugyan ezt kiabálnák. A régiségben is gyakori (Decsi, MA., SzD., Czegl., Kisv.): ‚Lúdra szénát vesztegetni' ez állat megvetettségét jelzi ellentétben a sokra becsült lóval.

Mint táplálék szerepel ezekben: ‚Legyen lúd, ha kövér; együk meg, ha fehér (legyen hát úgy, a hogy te akarod). Sok szt. Márton lúdja kelt el azóta' (régen volt). A németben: ‚Er hat viel Martinsgänse essen helfen' (már idős ember). Ősszel szt. Márton nap körül van a kövér ludak ideje, ekkor adott a jobbágy urának is adóba eggy kövér ludat, meg természetesen magának is hizlalt akkorra. Ezért volt rendesen Márton napján minden házban lúd az asztalon.

Van eggy pár gúnyolódó szólásmód is: ‚Nem halt meg senki; mégis harangoznak mint Jándon a lúdnak (Bereg m.). Orron verte mint Gubi a libát' (Félegyházára vitt ludakat; de míg oda ért, majd mind agyonverte, a mint rájuk ütött, hogy ne gágogjanak).

Van végül még eggy furcsa kifejezés, a melyben a lúd szerepel: ‚Valaki ludas valamiben' = bűnös, tettes. Eredetileg talán lúdlopót jelent. Dugonics szerint ‚ludas asszonynak' nevezik azt is, a ki kérdést se várva csak beszél. Ez eredhet ép úgy a lúd folytonos gágogásától, mint a ludas kofák folytonos nyelvük járásától.

Mint eszközök neve szerepel a következőkben: ‚Lúd lelke' = a régi tűzhelyeken a vas, a melyre a pecsenyét fölszúrták; ez volt úgy benn a lúdban, akár csak a lelke. ‚Lúdgége': hosszú cső (mint a lúd hosszú gégéje), a mely eggy csatornát a másikon keresztül vezet.

A galamb.

Végre eggy állat, a melyről nem kell semmi rosszat se mondani. A szelídség, a szeretet, a szerelem és tisztaság jelképeül szerepel a szólásmódokban. Mint kényeztető név előfordul majd minden nyelvben: ‚Kedves galambom. Mindenfelől csak azt hallom, hogy nem szeret a galambom'. A régiségben: ‚Jöjj el én galambom az kőszálnak odvába (ÉrdyC.). Eggy vagy te én galambom' (Mon: Apol.). A németben: .Mein täubchen; thue mir auf meine freundin, meine taube, meine fromme'. A franciában: ‚Ma pigeonne'. Az Énekek énekében is előfordul mint becéző név. Hogy már most miért kapta a galamb szó e becéző jelentését, különösen a szerelmesek szájában, annak két oka is lehet. A galamb mint

tiszta, szelíd, kedves állat, mindenkinek kedveltje és kedveltünk nevével szivesen nevezzük azt. a kit szeretünk: de másrészről a galamb buja szerelmes természete is föltünő és ugyancsak alapja lehet annak, hogy valaki szerelmesét galambomnak nevezi.

Mindakét tulajdonság maga is szerepel a szólásmódokban: ‚Szelíd mint a galamb; szelíd mint 'a galambfi. Nincs eggy csepp epéje se mint a galambnak. Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje' (Ar: Toldi). A németben: ‚Tauben haben keine galle'. A franciában: ‚Douce comme une colombe'. A latinban: ‚Felle columba caret'. A bibliában: ‚Legyetek okosak mint a kígyók és szelídek mint a galambok' (Máté X.16). Nóénak galamb viszi meg olajággal szájában az özönvíz lecsillapultának, tehát a békének a hírét.

A tisztaságról vett kép: ‚Tiszta v. fehér mint a galamb; ártatlan mint a fehér galamb'.

Buja természetéről. szerelmességéről szólnak a következők: ‚Galambtermészetű': szapora, buja. ‚Úgy élnek mint a galambok'. A németben és a latinban a csókolózást mondják galambszokásnak: ‚Schnäbeln: columbari id est columbarum more oscula pangere. Tubaház' = szerelem tanyája, kéjház.

Kevésbbé szép hasonlat az, melyet a galamb tiprodásáról vett a nép: ‚Ugra-bugrál mint a tojó galamb: úgy tipeg-topog mint a tojó galamb: tipródik mint a szaró galamb'.

Fölemlitbető végű, a ‚sült galamb', mint a munka nélküli jólét jelképe: ‚Várja, míg szájába repül a sült galamb'. A régiségben: ‚Ne várjad a sült galambokat az égből a szájadba, hanem munkálkodjál' (Heltai: Mese könyv: Mátyás). A németben: ‚Er hofft, dass die gebratenen Tauben ihm ins Maul fliegen werden'. A franciában: ‚Il attend que les alouettes lui tombent dans le bec, qui lui tombent toutes rôties dans le bec'.

A pulyka.

Főleg a magyarság szemléletére jellemző szólásokat ad: ‚Fölfújja magát, mint a szarka a pulykatollat: fölfújja magát, mint a pulyka' (Ar: Toldi). ‚Kapkodja a fejét, mint a pulyka a borsót'. ‚Kapkodja a fejét, mint a pulyka' (Ar: Toldi). A folyton hangoztatja önzését: ‚Csak egy az ura, mint a pulykának'.

Tojása hasonlít az egyszínű, szép mintájú szerecsen tojáshoz: ‚Szeplős mint a pulykatojás'.

Esetleges szerepet játszik ezekben: ‚Szent mint a Bodóné pulykája' (azt állította róla asszonya, hogy kan nélkül tojik. Valószinűleg terhes leányt gúnyolnak vele). ‚Világgá ment mint a tót asszony pulykája. Elülhetünk már mint az egri pulyka. Farba rúgta mint Terjék a pulykát', (el akarta kergetni és megölte vele).

Igen eredeti népszokás emlékét őrzi Erdélyi szerint ezen szólásmód. ‚Pulyka volt a pecsenyéje' = sikerült neki, a mit akart. A vendégül hivott leánykérőnek ugyanis, ha igenlő választ remélhetett, pulykapecsenyét adtak; ha nemet akartak jelezni, malacot sütöttek.

A kacsa.

A nép között a legkevésbbé emlegetett háziállat. Mindössze is csak a következő szólásmódokban szerepel. A fecsegőre mondják: ‚Mindig jár a szája mint a kacsa segge'. A csalárdságra, burkolt beszédre, Erdélyi szerint: ‚Kilátszik a kacsa orra. Látom már a kacsa orrát' = észreveszem már, mit akar. A régiségben: ‚Tudja hol jár kácsa': obliquus cursus (Decsi).

Esetleges a szerepe ebben: ‚Szive hasadjon meg mint a Mandi kacsájának'.

Gyakran emlegeti azonban az irodalom, különösen a hirlapirodalom. Itt a kacsa alaptalannak, légből kapottnak bizonyult hirt jelent. A németben: ‚Zeitungsente'; a franciában: ‚Canard'. Ebben a nyelvben található föl különben az a teljes szólásmód is, a mely az elnevezés megértésére vezet: ‚Donner des canards à quun': valakivel elhitetni vmit, telebeszélni a fejét vmivel. Tehát a kacsa eggyszerűen hazugságot, üres beszédet jelent. A hasonlat a kacsa folytonos gágogásáról van véve, annak az alapján, hogy a ki folyton beszél, az nem mondhat mindig igazat; sok beszédnek sok az alja. A kacsa tehát üres fecsegést, hazugságot jelent, mint rövidítés a kacsagágogás helyett.

Vannak természetesen tetszetősebb magyarázatok is, de a melyek sokkal kevésbbé alaposak. Vannak, a kik a lapokban megjelent hihetetlen kacsahistóriáktól származtatják, melyek a század elején eggymásután jelentek meg a lapokban. Furcsa lenne azonban, hogy a sok képtelenség közül épen ezek emléke maradt volna fönn. Grimm a folyton fölbukkanó híreket nevezi kacsáknak, és a képet a bukdácsoló kacsától származtatja. Van végül olyan nézet is, mely szerint *ente — lüg-ente = lügende — legende*. *Lügende* névvel illette ugyanis a reformáció a legendát; pl. Fischartnál: ‚päbstliche

lügende' (Schrader). De mindez igen mesterkélt dolog a legelőbb említett eggyszerű és természetes magyarázattal szemben.

* * *

Visszatekintve már most a földolgozott anyagra, látjuk, miként használja föl a nép háziállatait arra, hogy róluk képeket alkotva e képekkel jellemezze a maga helyzetét, tulajdonságait. Alig van rossz vagy jó helyzet, megvetendő vagy dicsérendő tulajdonság, a melyre ne volna a háziállatokról vett kép és alig van indulat: szeretet. szerelem, gyűlölség, harag, megvetés, a melynek nyelvében ne szerepelne legalább eggy háziállat neve; a legtöbbében több is.

Érdekes és háladatos volna már most tovább kutatni és hasonló módon földolgozni a vadállatokról, az élettelen természetről, a házról és az eszközökről, és végül az emberekről szóló szólásmódok csoportjait; azután mindezeket összeállítva, esetleg hozzácsatolva a közmondásokat is (természetesen hasonló módon földolgozva) használható szólásmód- és közmondás-gyűjteményt adni a magyar közönség kezébe, a mi még eddig úgy is hiányzik.

Szabó Ernő.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23.)

4. Szókincs.

6) Játékszerek.

csinge: kemény labda, a mit a gyermekek maguk készítenek.

lábdá: fából készült játékszer, olyan mint eggy hegyesre kifaragott dugó.

inókâ: hinta; *inókâzni*: hintázni.

ördöghintâ: körben forgó hinta; eggy fél öl magas faoszlopra erős szöget vernek, erre deszkát fektetnek, a mely a szeg körül forog, s a deszka két végére rövid kötélen eggy-eggy farudat erősítenek. E rúdra ül eggy-eggy gyermek s körben forognak a deszkával.

7) Halászó eszközök.

Haraszti, Szt-László és Kórógy népe csakis mocsarakban halászhat s erre a célra a következő eszközöket használja. A csí-

kot *vorsâ*-ban fogja, a mit apró vesszőből csinál (l. Herman Ottó: Halászat könyve 243); a megfogott csíkot a *tögző*-be teszi; ez nem más mint kabaktök, a minek a szárát levágják, s a nyílását bedugják, hogy a csík ki ne mászszék belőle (vö. *csíktök*, uo. 208). A halfogásra szolgál a vesszőből készült *vejsz*, külső kerítése a *lészâ* (vö. Herman O. 154). Ha a halász azt mondja: *mëgnyíztékâ vejszëmet*, annyit jelent, hogy meglopták, elvitték belőle a halat. Halászó eszközök még a *dob*, a *mereccső*, merítő háló (Herman Ottónál *mereggyű* 233) és a *tápogató* (uo. 333).

8) Állatok nevei.

besc: kánya. Ez a szó a régi nyelvben csak eggyszer fordul elő és pedig a Jordánszky codexben (94. l.): ‚Es ezek az eghy madarak kőzzől, kykkel nem yllik eelnye: keselyẅth, heeyaath, b e s e e t h‘.

cákór: patkány.

fákopogátó: harkály.

ficsike: fecske.

fír: fűrj.

gácsa: gém.

gágójâ: gólya.

gámbócâ: mezei tücsök.

kán: kandisznó; *kános*: herélt disznó; *göbe*: nőstény disznó.

kusi: csikó; így is mondják: *csikócsâ*.

kutyó: kutya.

liszâ: olyan ló, melynek a homlokán fehér folt van; más vidéken *hóka* a neve.

lüvődék: pillangó. A régi nyelv is használja *lövöldék* alakban (NySz.).

pitâ, pátkâ: kacsa; szláv eredetű szó, vö. horvát *patka*. Rétfalun *réce* a neve.

pile: liba. A horvát nyelvben *pile* csibét jelent, s ebből lett Rétfalun *pilicse*, szintén a. m. csibe.

pisten: csibe; csak Harasztin használják. A régi nyelvben s több más nyelvjárásban *pislen* a csibe neve; ez is szláv eredetű szó, vö. szerb és úszl. *pišće*.

pockân: vakondok; Kórógyon: *pucoktúró*.

potykász: ponty.

púpere: denevér.

purâ: pulyka; horv. *pura*.

seregéjös kígyó; így hívják a nagyobb fajta mérges kígyókat.

szácskó: szárcsa.

tík: tyúk.

zelepátkâ: gácsér. Tehát az összetétel első tagja, a *zele* szó hímet jelent. Ezt a szót a NySz. kérdőjellel közli, mivel csak egy adata van rá s ebből jelentése nem világos: ‚Az nagy z e l e bak soce Pazmany Peter vramtol nem ferhet el‘ (Bal: Epin. 2). A *zelepátkâ* szó világossá teszi, hogy a *zelebak* annyit jelent mint: h i m b a k.

A ménes neve *hërgia;* török eredetű szó, mely a horvát nyelv útján jutott ebbe a nyelvjárásba, vö. horv. *ergela*. Ugyanez a szó az oláh nyelv útján eljutott a moldvai csángók nyelvébe is: *hergely* (vö. Nyr. XXIII.6).

9) Növények és gyümölcsök nevei.

bisálma: birsalma.

bobojó: paradicsom (Haraszti); Szent-Lászlón *jârâncsi álma* a neve.

bököny: bükkön.

burzá: bodza.

csálány: csalán.

csícság: szúró bogáncsfaj.

dinyá: dinnye.

epörnye: eper; *fődi epörnye*: szeder. Ez a nyelvjárás megőrizte tehát e szónak teljesebb alakját; e h. *epërje*. Épígy megmaradt a *szeder* szónak teljesebb alakja is ebben az összetételben *szödörnye-pödörnye* a. m. vad szeder.

gálágínyá: galagonya.

gécsá: tövis.

kâpisztá: káposzta.

körféj: körte.

monyáró: mogyoró.

péra: burgonya.

petrezsijom: petrezselyem.

sütő: tök.

szílva; a magvaváló szilva neve: *váládó szílvá* vagy *rânká szílvá*. Kórógyon az apró savanyú szilva neve: *órábóra*.

10) Étkezés, ételek.

Az étkezések nevei a következők: a reggeli étkezés neve *ebéd* vagy *fölöstökön* (rendesen valami főtt étel), a déli étkezés *délebéd*, a délutáni ozsonna *krëndijá*, az esti étkezés pedig *vácsorá*.

Eggyes ételek nevei:

csőrige: csöröge fánk.

gâncá: kukorica gölödény.

hajmászelős: vereshagyma mártás.

keszőce: ecetes savanyú lé.

kötöt háluska: töltött tésztaféle.

láksá: lepény.

lév, lé: lé, leves: *péra leves*: burgonya leves; *bobojó lév, lécse*: paradicsom leves; *tárhanyás lé*.

lepény: cipó.

lepetös méz: lépes méz; *csorgot méz*.

picsá: kocsonya; horv. *pače*.

péra kásá: burgonyás kása.

pirincs: rizs; horv. *pirinač* (gen. *pirinča*).

pirús kinyér: piritott kenyér.

pirutác: spiritusz; isszák pálinka helyett.

pisojká: vékony hurka; kukoricakásával töltik.

pívó sör; horv. *pivo.*

pökméz: lekvár; a szerb *pekmez* szóból lett, s alakjára a népetimologia. is hatással volt.

pörc és *töpörtő.*

próha: kukorica málé; horv. *proha.*

rotyäntotka: tojásrántotta; gyakoribb neve azonban *tikmonyoska.*

rözsdöröje: túrós haluska.

rözsme: kenyérmorzsa.

tikmony: tojás; és pedig bármiféle madár tojása, pl. *verébtikmony*, *gägójätikmony*, *pätkätikmony* sat; tehát a szó, mely eredetileg csak ‚tyúktojást' jelentett, általánosabb jelentéshez jutott. E szóból lett a rántottának már említett neve: *tikmonyoska.*

11) Egyéb tájszók.

Az itt elsoroltakon kívül még sok oly tájszót használ a slavóniai nyelvjárás, melyeket nem sorozhatunk ilyen összetartozó csoportokba.

Vannak eggyes szavaik, melyeket beszéd közben gyakran használnak különösebb jelentés nélkül s csakis minteggy a beszéd folytatására szolgálnak; ilyenek: *äma*, *ëme*, *ëgyöm*, *igyöm*, *äszondi*, és összekapcsolva is *äszondi igyöm.* Az *äma*, *ëme* némileg mutató szó értékével is bir: ‚Á m á nyizd, Mâriká!' De használják minden különösebb jelentés nélkül is: ‚Ë m e mégyök mingyâr'. Leggyakoribb e szócskák közül az *ëgyöm*: ‚Tugyá ë g y ö m tisztölendő urám, öt esztendejig vót ë g y ö m ëthon. Osztâ ë g y ö m nëm is vót kápós'. Előfordul e szócska eggy-eggy régi írónál is (NySz., ImreS: Magyar nyelv és nyelvtud. tört. 250).

Indulatszófélék: *hájdë*, *hádë*, annyi mint: menj, menjünk, induljunk; — *äld;* jelentése körülbelül: ejnye! ‚Á l á, á l á, möny el' (menj el)! Á l á, á l á në nyerűtöz'; — *bäs*, rendesen az előbbivel kapcsolatban: ‚Á l á b á s të hébá váló!' (= ejnye, te hiába való); nyomatékosító értékű az *épen* szó mellett: *bäs épön;* ‚Az iltâtul fogvá b á s é p ö n nëm vótám Kopâcson, miltó kigyelmedet áhosztám onétá'.

Feleletül az *igön* szót használják; nagyobb nyomatékul a *mâ*, *mân* (már) szócska szolgál. Tagadó kérdésre vagy állításra az igenlő felelet: *de inkâb.*

A *dé*, *dej* szócska jelentése: körülbelül, minteggy (nem pedig ‚talán', mint Szarvas írja): ‚D é tíz liter szílvâm termöt. Ëme mégyök mingyâr, csák még d é két szitábélel ván (t. i. két szitára való lisztje van). Vánák ot d e j hârmán. D e j má rëgel jütem ëde'.

Szarvas följegyzi, hogy használják az *eh(a)* szót gyomor értelemben, s hozzá teszi: ‚csak a nevező és csak személyragozva használatos: Jáj de fâjjik az ê h o m'. Én ezt nem hallottam s kérdezősködésemre sem tudtak fölvilágositást adni e szó ilyen használatáról. Használják azonban az *éha* szót továbbképezve és összetételben: *Éhéra õtem* (éhgyomorra ettem); *szoméhas* (szomjas).

Sajátságos a *kimikimi* szó jelentése; magában használva annyit jelent: mindenféle bulladék; e mellett használják jelzőül is: ‚Hâ k i m i k i m i kínál (nagynehezen, nagy kinnal) evégeztük az árátót'. E mondatban *árátó* azt jelenti: aratni való, ugyanily értelemben használják ezeket is: *nyomtató*, *kászâló*, *gyüjtő*, annyi mint nyomtatni, kaszálni, gyüjteni való.

Az ujjak nevei a következők: *nágy új* (hüvelyk), *mutátó új*, *gyírős új*, *jüvendék új*, *kis új*.

Egyéb említést érdemlő tájszók még a következők:

a) Főnevek.

bâjos: kuruzsló.

cúlá: kimosni való ruba, szennyes.

dëngá: eggy vég. ‚Egy dëngâbá vót á gyócs'.

féléjel: éjfél; szószerinti fordítása a horv. *polnoč* kifejezésnek.

fojosó: csúz.

jâccó (Rétfalu): az a ház, melyet a fiatalság arra a célra tart, hogy ott a sátoros ünnepek harmadik napján táncoljon.

krëcs: falról lehulló vakolat; horv. *kreč*: mész.

levél (Rétfalun) jelent bármiféle irást is.

orvos, azt is jelenti: orvosság.

páru: parola. ‚Párut ád'.

pëcërá, *pëcërâj*: pálinka főző gunyhó.

pilingőr vagy *bükő duktor*; így nevezik az orvost, a ki kijön a faluba és beoltja a gyermekeket.

pörgő rokâs: esztergályos.

sânc: árok.

sárámontá: száraz szőlővenyige.

sonkoj: a méh sejtje.

szömérőm; használják ‚szégyen' értelemben épúgy mint a régi nyelv: Szömérőm rânyízni. Szömérőm ũneki (nem illik hozzá). Nëm tészöm, mer áz szőmérőm

szitábél: eggy szitára való. ‚Még dé két szitábélel ván'.

szokák: mellékucca.

vászák: mindenféle szenny, piszok.

b) Melléknevek.

bálává: ostoba, bolond: ebből ige: *mëgbálávil*: megtéved, pl. az irásban; vö. horv. *balav* (nőnemben *balava*): taknyos.

dühös: veszett; *dühös kutyó*: veszett kutya.

foszlot: rendetlen öltözetű.

görcsös (Rétfalu): sovány.

krompá: sánta.

nyivântos: beteges.

pocskos: piszkos (vö. pocskol)

rongyos: sovány.

rucskos: piszkos.

szöntös: kócos, borzas.

szűkös: szükséges.

c) Igék.

bódolog: kószál.

botolózik: elsétál, elcammog. ‚Nëm botolózik-é á szëntëgyhâzbá?'

csirip: csíp.

dob: elér. ‚Nëm dob el (nem tud elérni). .Doptálák (elértelek)'.

eldögil: elpiszkolódik.

elhígul: elájul: ‚Jű házá; de elig tudot házá jüni, osztân elhígút'.

elpotyâz: elveszteget. ‚Há nëm potyâsztá el vónà á dógât' (ha nem vesztegette volna el mindenét).

fënrikánt: földöf. ‚Fënrikántotá á teheny'.

fëntisztâkolózik: tisztán felöltözik.

fëlvon, *fënvon*: magára veszi a ruhát. ‚Ëme eszt vonom most én fël'.

hálátkózik: versenyez; különösen a kocsisokra alkalmazzák midőn eggyik a másikat megelőzni iparkodik.

kóbolog: kószál.

kopcsol. Ha két kan összevesz és verik eggymást, azt mondják: k o p c s o l n á k á kánok.

korciáz: eggy darab jeget köt a lábára és avval csuszkál.

kulâroz: céloz.

lerógjá á fát: eggy kis fejszével apródonként kivágja.

les: vár.

mëkrëpâl, *öszekrëpâl*: összetákol; vö. horv. *krepati*: foltoz, összefoltoz.

mëgpókoz: fölpuffad (Szarvasnál tévedésből *fókozni*). ‚Nágy vizet it á morhikâjá és mëgpókozot'.

mëgűszköl: megkerget. ‚Mëgűszkölte á dühös kutyó'.

nyerít: kiált, ordít. ‚Në nyerícs!'

pâgyigát: fölráz. ‚Fël ván pâtyigattâ áz âgy' (Szarvas közli; magam nem hallottam).

péntyög, *viszápéntyög*: felesel.

përdâcsil, *viszápërdâcsil*: felesel.

rúgát: nyomtat. ‚Tënáp is tizönëgy körösztöt rúgátunk'.

sápákodik: panaszkodik.

tártózik: tartózkodik.

üvőt: hív. Mân üvőt á tánitó urám (t. i. hív téged).

vetemödik: nő a vetés. ‚Szépen mëgvetemödöt'. Ebből a főnév: *vetemödés*. ‚Épön ákor vót jég, mikor kezdődött rájtá á vetemödés'.

vívaiskódik: verekedik.

zút: dob, üt. ‚Hâtbá zútotám, = hátba ütöttem kézzel, vagy hátba dobtam pl. kővel. ‚Rëktrám, áz Izrá mëgzútot engömet'.

12) Szólások.

A részegséget többféleképp fejezik ki: mëgiszi mágât; kicsit bézávárodot; mëgverte á bélit; mëgitá áz eszét; szömén ván.

Egyéb szólások:

Kisütöt á jó idő.

Á szömére jüt: a lóról mondják, ha hályog van a szemén.

Nëm szolgâltám én êre; ezt szokták mondani, ha valamivel megkínálja őket az ember.

Në ugás mâ; në nyerícs; në üvőcs; fog bé já gegődet; annyi mint: hallgass, ne lármázz.

Á hátálom mögverte: a villám ütötte.

Hoszi neki já körme: lopni szokott.

Közlöm végül azokat a szólásokat is, melyeket Szarvas Gábor jegyzett föl Szent-Lászlón (vö. Nyr. V.65), csak annyit változtatok rajtuk, hogy a kiejtést pontosabban jelölöm. *

Hálotám hírét, de lâtâsât nëm lâtám. A hâlâsât nëm hált mëg bele sënki.

Á hideg nyom, mindënáp mëgnyom; áutá mëmëg fëlzárgát.

Á tisztölendő úr? Ó áz jóhitű kedvesöm, áz isten âlgyá mëg.

Húsztá á görcs, lelte á rosz; gőzölték ëgyöm, gyógyítotâk, de mënd hëjâbá.

Dej vót nágy kolërá. Szinte fét áz embör, oján nágy indúlát vót; igön zúgolódot á főd népe. Én nëm fétem. Á bátor szívű győzőseb még á nyáválâkon is. Osztâ gyöm nëm is vót kápós.

Ákor ű vót bíró, hánëm áziltá lëvöték rúlá á bírósâgot.

Csák á boszút űzi neköm; turkos-turkig vágyok vele.

Závárkodâsbá vánák: civakodnak.

Lëcsinâtá áz áblákot kendővel.

Nëm nésztem én tüzet-vizet, jârtám mindönfelé. Mëgfordiltám mâr én mënd szitân mënd rostân. Tejbe, sájtbá mindömbe forgotám.

BALASSA JÓZSEF.

* Az *s, sz* mindíg *ṣ*-nek, a *z, zs* pedig *ẓ*-nek hangzik e kőzség kiejtésében. B. J.

A JORDANSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

IV. A helyesírás eggyezése és eltérése.

a) A magánhangzók jelölése. Általában meg kell jegyeznem, hogy a szűk ejtésű, úgynevezett hosszú magánhangzók rendesen kettős betűvel vannak jelölve. De ezen kettős betűk, mint alább a kettős betűk tárgyalásánál a kézirat vizsgálatából ki fog tűnni, nem kizárólag hosszú hangokat, sőt igen gyakran rövid, széles ejtésű hangokat is jelölnek. E szerint a mai *a*, *e*, *ë*, *o* hang e két codexben néhol kettős *aa*, *ee*, *oo* betűkkel van irva. Példák: *olaaz*: olasz (ÉrdyC. 54), *byaal*: bial, bivaly (546), *keeral*: kerál, király (63. 66. 391), *eyeel*: éjjel (JordC. 39), *eerőss*: erős (ÉrdyC. 579), *leean*: lëány (ÉrdyC. 23), *oolaz*: olasz (ÉrdyC. 261), *zoolgal*: szolgál (ÉrdyC. 391) sat. Viszont az eggyszerű *a*, *e*, *o* betűk más codexekkel megeggyezőleg gyakran hosszú hangot jelölnek. De a szűk ejtésű *í*, *ő*, *ű* és *ú* eggy helyütt sincs kettős betűvel megkülönböztetve a széles ejtésű hangoktól. Az *y* nem jelöl *ü*, *ű* hangot se a JordC. se az ÉrdyC.-ben; állandóan a mai *i*, *í* hangnak felel meg.

Az *ew* betűnek mind a két codexben rendesen a mai *õ*, *ő* hang felel meg; de az Érdy codexben a *-tewl* névragban *ű*-nek olvasandó. Kétségtelenné teszi emez olvasatot az, hogy e névragot az ÉrdyC. sohase írja *ő*-vel, a mely jegy különben az *ew*-vel váltakozva jön elő; továbbá ama körülmény, hogy a mélyhangú szóknál a Jord. és Érdy codexben eggyaránt *u* betűt találunk. Ugyanez az eset forog fenn a Margit legendában is. Az *ev*, mint Simonyi kimutatta, a *-tevl* névragban ott is *ű*-t jelöl, mert a *-tul* névrag és a melléknévképző *-u* következetesen *u* jeggyel van írva (Magyar nyelv 154. l. jegyzet).

b) Mássalhangzók jelölése. A kettős mássalhangzók se jelölnek mindenütt hosszú hangot, sok helyütt pusztán grafikus sajátságnak kell tekintenünk, így pl. ezen szókban: *Babyllon* (JordC. 915. 916. 918), *eppee*: epe (264), *kappw*: kapu (247. 303. 543), *közeppyn* (434), *eeleffant*: elefánt (918), *egghő*, *egghew*: égő (219. 220. 279. 341), *be dwggak* (ÉrdyC. 172), *swgg*: súg (189), *reezzőg*: részeg (554) sat.

A *cz*, *ch* betű a mai *cs*-nek felel meg. A *ch* mindkét codexben gyérebb; de az előbbi többször *c*-t is jelöl, bár e hang nagyobb-

részt a mai eggyszerű *c*-vel van írva. A *g* és *t* mellé írt *h*, épúgy. mint más nyelvemlékben, nem nyújtja meg a mássalhangzót. Mindkét codexünkben a *z* eggyaránt használatos *s*, *sz*, *zs* jelölésére. Így mindkét codexben lépten-nyomon találkozunk a következő szavakkal: *fyzt*: füst, *zereg*: sereg, *erzek*: érsek, *rezt*: rest, *czendez*, *ydwöz*: csendesz, üdvösz, *zent*: szent, *zyr*: zsír (JordC. 265), *zoltaar*: zsoltár (ErdyC. 211). A *w* betű mindkét codex írásában kimarad, ha utána vagy előtte még eggy *w* van a szóban; kettős *w*-t eggyikben sem találunk. Példák: *kyẃle*: kivüle (JordC. 89), *neẃ*: nevű (ÉrdyC. 140), *bwczwal*: búcsúval (160).

A hiányjel (') leggyakrabban a *j*, de néha más betű helyét is pótolja, pl. *yar'*: járj (JordC. 378), *gyogyo'tana* (381), *yeu'*: jőjj (ÉrdyC. 126), *ayo'tatus y'ede* (259). A JordC.-ben a jésített mássalhangzók mellett számos esetben az *y* helyettesítője.

Eggyáltalában e két codex ortografiája is egészében véve megegyezik eggymással; csak szigorúbb vizsgálat után elvétve bukkanunk eggy-két jelentéktelen eltérésre. Így a JordC.-ben a mássalhangzók, az ÉrdyC.-ben pedig a magánhangzók vannak több helyütt megkettőzve. E jelenség magyarázatához alább e két codex kéziratának összehasonlítása fogja megadni a kulcsot.

A többi grafikus eltérések, melyek a későbbi tárgyalás folyamán fognak kitűnni, pusztán eggyes szóalakokra terjednek. Legyen elég előzetesen a következőket megemlíteni.

Az ÉrdyC.-ben *és* következetesen *es*, épúgy mint *is* következetesen *ees*, míg a JordC.-ben *és*, *is* következetlenül van írva, eggyszer *es*, másszor *ees* alakban. Ekképen ingadozik a JordC. a 3. személyű névmás írásában is. Az ÉrdyC.-ben *ő* következetesen *ew*-vel van írva, ellenben a JordC. a 3. személyű névmást rendesen így írja: *hẃ*, *hew*; csupán a codex eggy negyedrészében találunk *ew*-t, nevezetesen a 121. laptól a 349. lapig, vagyis Mózes IV. k. I. fejezetének ‚Az leuitak pedyg *ew* nemzethseegek kezzee' szókkal kezdődő versétől egészen az evangéliumok prológusáig; továbbá a 883—930 lapig, vagyis az apokalipszis elejétől a codex végeig. Más helyeken mindíg *hẃ*, *hew*-t találunk. A *hẃ*, *hew* alakok közé csak eggyszer a 459. lapon keveredett *ew*, viszont az *ew* alakok közé a 122. lapon *hẃ* csúszott be. Ide jegyzem még a JordC.-ből ezen eltéréseket is: *hennen* (481. 490. 499), *hwnen* (499). Más helyen mindíg *ennen* a nyomatékos névmás.

Egyéb ortografiai eltérések. Az ÉrdyC. a denominalis *s* képző előtt a tővégi hangzót legtöbbnyire *u*-nak irja. Ebben

ÉrdyC. őrizte meg a régibb alakot (vö. az ÉrdyC. *alazatus, chodalatus, valaztatus* alakjait a HB. *ildetu, kinzotu* alakjaival). A JordC.-ben is jelentkezik eggyszer-kétszer a tővégi *u*, de szerfölött ritkán, pl. *czodalatus* (63a), *hasonlatus* (374. 892); viszont az ÉrdyC.-ben is találhatók elvétve *ayoytatos* (328. 325), *alazatos* (252) alakok. Lehet, hogy az Érdy codexben az eredeti tővégi *u*-nak megtartása szintén csak grafikus sajátságnak tulajdonítandó, mert az *s* képző ily hangszinnel nemcsak az *-at* képzős főneveknél fordul elő, hanem, mint a Németujvári Glosszákban, a *-ség* képzős főneveknél is, pl. *ygassagus* (ÉrdyC. 295), *yozagus* (300), *meltossagus* (60), *rutssagus* (45) sat.

A JordCodexben a *-szër* rag rendesen illeszkedés nélkül: *masodzer, harmadzer, hanzer,* az Érdy codexben pedig többnyire illeszkedéssel található.

A JordCodexben hellyel-hellyel föl-föltünedezik a névelőnek *ah* alakja is, pl. a 399. 604. 606. 608. 613. 614. lapon, s még: *ah hol* (650), *eh dolgot* (457) is kerülközik a jelzett helyeken, de az Érdy codexbe a névelőnek ezen alakja nem férkőzött be.

A névragok között a JordCodexben szórványosan a *-bel, -rel* alak is meg-megjelenik az eredetibb *-ből, -ről* helyén, pl. *emberbel* (477. 550), *gymeczbel* (373), *ydwesseghewnkrel* (351), *mezzerel* (587), *kyrel* (424. 543. 553. sat.). A névragoknak ezen alakja az Érdy codexben eggyetlen eggyszer se tűnik elő; miből azt lehetne következtetni, hogy a másoló a JordCodexnek fönt idézett helyein önkényűleg változtatta meg a névragok magánhangzóját.

Most, miután az eggyes hangok jelölését, a helyesírás föltűnő eggyezéseit és apró-cseprő eltéréseit megállapítottuk, áttérhetünk a nyelvjárás eggyezésének bizonyítására.

V. A nyelvjárás eggyezése.

Balassa József a Hunfalvy-Albumban közölt ‚Codexeink és a nyelvjárások című' érdekes és értékes dolgozatában a codexek szövegéről ekképen nyilatkozik: ‚Codexeink valóságos nyelvjárási szövegek, melyeknek használhatóságát azonban nagyon megnehezíti a gyarló helyesirás, főleg az, hogy ritkán jelölik a hosszú hangokat és hogy gyakran több különböző hangnak is csak eggy jele van. E tökéletlen helyesirás az oka, hogy codexeinket nem használhatjuk úgy föl a nyelvtudomány számára, a mint kellene; de még igy is meghatározhatjuk azt a nyelvjárásterületet, a hon-

nan az eggyes codexek írója való. S ennek meghatározása főleg azért nagyon fontos, hogy szembe állítva a codexek eggyes sajátságait a mai irodalmi használattal, megitélhessük, vajjon valóban régibb alakkal van-e dolgunk, vagy pedig nyelvjárási sajátság-e az illető codexben, a mivel szemben talán ép a mai irodalmi nyelv őrizte meg a régibb alakot.

Ha ismerjük a nyelvjárást, melynek szülötte az illető codex, csak akkor becsülhetjük meg kellőleg eggyes sajátságainak fontosságát.

A codexek keletkezése vagy az író születése helyének megismerését — folytatja tovább Balassa — a tökéletlen helyesiráson kívül nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy codexeink nem az első kézből maradtak reánk, hanem eggytől eggyig másolatok. Lehetséges, hogy á másoló ugyanazon rendház tagja, mint a szerző, sőt talán földije is; ilyenkor változatlanul hagyja a codex nyelvét, s könnyebben fölismerjük a szerző nyelvjárását. Lehetséges továbbá, hogy a codex leírója szolgai másoló, a ki az eredetit betűről betűre írja le; az ilyen is híven megőrzi a nyelvjárás képét. Azonban leggyakrabban azt látjuk, hogy a másoló nem ragaszkodott az eredeti szöveghez, hanem. ha figyelt, lemásolta az eredetit betűről betűre; ha azonban gondolata eggy kissé másfelé is kalandozott. elolvasta az előtte fekvő kézirat néhány szavát. s aztán leírta a maga kiejtése szerint.

A helyesirás tökéletlensége és a másoló figyelmetlensége magyarázza meg e két codex ingadozásait is. A többi codexekhez arányítva a JordC. és ÉrdyC. irása elégge következetes. Mind a mellett e két codexben is nem ritkán olyan következetlenség tűnik szemünkbe, melyre más nyelvemlékekben. még ha keresve keresnők, se akadunk. Találomra a JordC. 428. lapjára nyitok. Csak egy verset ragadok ki. Mindössze két mondat. hol az eskuszik ige egész kaméleon-szerű változatokban jelenik meg: .Valaky azért eskewzyk az oltarra. eskőzyk mynd azokra es. kyk hamysan vannak. es ky eskőzik az templomra. eskőzik mynd azokra es. kyk hamysan vannak es azokra ky az menyorzagra eskezyk. eskezyk ystennek zerynt.

Bár ez ingadozások vizsgálatunknak nemileg útját szegik. mind a mellett jelető fontosságra megalapíthatjuk a nyelvjárást. sőt hozzávetőleg megállapíthatjuk azon korszakot is, melyben a JordC. és ÉrdyC. keletkezének.

VERESMIK-HERVAY KORNÉL

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

Régóta gyűjtögettem olvasás közben olyan helyeket, melyeken íróink tájszókat vagy általában olyan népies szókat alkalmaztak, a mik az irodalmi nyelvben szokatlanok, ámbár az élőbeszédben közönségesek. Eggyeseket, ámbár legújabban az irodalomban is járatosak, fölvettem azért, mert CzF. és Ballagi szótárában még nincsenek meg, pl. *offektál*, *balek* s több efféle. (Az ember nem is hinné, mi minden hiányzik a mi szótárainkból. Beszélik, hogy Mikszáthnak eggy dán fordítója egészen jól boldogult a szótárakkal, de eggy szónak a jelentését levélben kellett megtudakolnia, s valami nagy ritkaságnak tartotta; pedig mi volt? a *kifli*. De kérem, ezek sincsenek meg a szótárakban: *kenyértörés, licitál, mappa, meglepődik, zümmög, összeszid*. De vannak ilyenek: *öszvelegez, boncs, erek, rog, rohany, gara, hágonc, odorjas, túrony, merfürdő* sat. a mit soha magyar ember se a nyelvére, se a tolla hegyére nem vett, még nyelvújító sem.)

Az új Tájszótár szerkesztője mellőzte az íróknál előforduló adatokat, s eljárását meg is okolta. Mindazáltal közlöm Zolnaié után az én tájszótarlózatomat is adalékul az újabb irodalmi szókincs ismeretéhez. Hiszen úgy is mikor jutunk újabb irodalmunk rendszeres földolgozásához? Majd valamikor a jövő században. Nagy n e m z e t i f ö l a d a t volna ez, melynek megvalósításához mecénások kellenének, de a mi mecénásaink ideálja rendszerint a rossz dráma s a vizenyős hazafias vers!

abajg: zajong. ‚A pajkosabb fiuk berontanak zajgva, apjokat köszöntve, körüle abajgva' (Szász: Műford. I.316).

abajgatás: zaklatás. ‚A hazánkat rontó abajgatások (a nemzetiségi izgatásokra vonatkozik) daczára örökké maradunk dicső hazánknak hű fiai' (‚Egyetértés' 1886. 49. sz. 2).

abaposztó: durva posztó. ‚Kápolnán étket vágtunk a hollónak, megadván béllését az abaposztónak (Sárosi: AranyTromb. 82). Fehér abaposztó dókát viselt, a fölött ujjatlan, szironnyal himzett bőrkosokat' [tót legény] (Jók: GazdSzeg. I.56).

ábdál: összetákol, nagyjából farag. ‚Bükkfából ábdált csutora' (Vajda: Béla királyfi 25).

acélni: l. *megacél.*

adogál: adogat. ‚Vagy pecsovicsoknak kölcsön adogál, kik azzal fizették a kölcsön interét' (Sárosi: AranyTromb. 43).

affektál. ‚Vesselényi ir is, noha nem affektálja az authorságot' (Kaz: Lev. I.104. 292).

afféle. ‚Még föl sem szentelték, most még csak afféle kis pap' (Miksz: Almanach 1888. 215. S így másoknál is gyakran. A mutató névmásnak sajátságos használata, ép úgy mint pl. ‚Csak ú g y packázik vele. Csak a m ú g y félvállról. A m o l y a n kirúgó legény' sat. Szótáraink nem jegyzik meg külön e használatot, ámbár CzF. példái közt idevágók is vannak).

afforma: afféle, olyanforma. ‚Többére megtörténik, hogy gondolatink s beszéléseink afformát szüljenek álmunkban' (Kaz: Cic. 209).

ágál: taglejtésekkel kiséri beszédét. ‚A papnak a prédikációját akczióval kell kisérni; már pedig mivel ágál az, a kinek nincs jobbkeze?' (Baksay: GyŐ. I.317. Szótáraink nem említik, holott régóta általánosan el van terjedve. A NySzótárba fölvettem.)

ágendás. ‚A nyüvés az ágendások dolga, a gerebenelés a szegény sorsú özvegy asszónyoké' (Baksay: GyŐ. II.85).

aggat: útjában van vkinek, lábatlankodik. ‚Megfért mindegyik a maga oltárai körül és nem aggatott a másiknak' (Baksay: GyŐ. II.241).

aggóskodás: aggodalom, gondoskodás. ‚Minő igazságtalan a te aggóskodásod': wie ungerecht ist deine sorge (Kónyi: Hajós 63).

agyarol: agyarral tép. ‚Körmünk sasok módjára nagyra nő, száraz kenyért agyarlunk mint a kő' (Sárosi: AranyTromb. 123).

aj: ej, jaj. ‚Aj nagymama! akkor te magad vagy az Ákhábné' (Baksay: GyŐ. II.201).

ajbaj. ‚Ajbaj! csinálj mást, törj többet is meg (Ar: Arist. I.304). Családját csak ajjal-bajjal tudta fentartani' (Győry: Münch. Kis kiad. 23).

akáca: akácfa. ‚Lement a kis kertbe, a nagy akácza alá ült' (Miksz: Alm. 107).

akad valamibe: belekót, beleavatkozik. ‚Megirta a varmegyének, hogy végezze a maga dolgát és ne akadjon olyanba, a mit nem biztak rá. Mit firtatják azt, a mit senki se tud' (Baksay: GyŐ. II.41).

akár: épen úgy mint, v. épen úgy mintha. ‚Hat ez az úgy történt, akar a mesében (Ar: Tex 5: 65). A sok nép keritett várban megtörheti őket, akar egy mozgárban (uo. 10: 73). Hat ez olyan bolond nehéz? Van egy jó mázsa. Akár csak ‚enekig' nem volna' (Mikszáth: Almanach 1888. 76).

akasztó: kapocs, mellyel vmit beakasztanak; zsinór, melyre vmit fölfüggesztenek. ‚Függönyök helyett repedt deszkatáblák, miket csepümadzaggal szoktak bekötözni, ha akasztójuk elvész (Kuthy: Hazai Rejtelmek 32). A hadviselés egész elméletét vállszalagjának csokrában hordja, gyakorlatát pedig gyiklesőjének akasztóján' (Győry: Shak. XIII.242).

akkurátos. ‚Anyám oly akkurátos; meine mutter ist in allen stücken so accurat' (Dóczi: Faust, családi kiad. 138).

alattság: hajókötél. ‚Belerántja az egész vontató lócsapatot az alattságnál fogva a vizbe' (Jók: MFöld. 10).

alj. Szólás: ‚A magyar gazdaasszonyok talán még fogják érteni, mikor van az edény szinig, s mikor szoros aljáig' (Arany: Arist. I.54).

állapot: baj, kellemetlenség. ‚Igy megy a világ amice! lásd az egész állapot Tilivel csak abból támadt, hogy...' (Kovács: Fars. Kal. 34).

állkapca. ‚Az állkapcza versenyben a német maradt a győztes, mert nem, mint az esküdt, kétfelé szakítva rakta a szájába a fánkot, hanem kettőt összefogva' (Jók: RRáby.[1] I.152). Ez a helyes alak, nem pedig az okoskodás szülte állkapocs; pl. ‚Megvillant hófehér műfogsora az állkapcsai között' (Miksz: Almanach. 1888. 241).

álló: állóhely; félszer? ‚Kivezette kedves lovát az állóból' (Vajda: Béla királyfi 18).

állongál: álldogál. ‚Halaványan, reménytelenség sápadtságában állongált' (Vitk: Munk. II.96. Vitkovics többször használja a palócos *ál*-féle gyakorító képzést; vö. *csapál*).

almáriom: szekrény. ‚Kutatni kezdett az almáriumban, az akták közt' (Miksz: Almanach 1888. 174).

álomszuszék: aluszékony. ‚Az álomszuszék cselédek korai fölébresztését' (PHirl. 1881: 17: 6. l.).

alszëg, *alvég*: a falunak alsó része; a felső *fëlszeg*, *fölvég*. Innen a következő melléknevek.

alszëgi. ‚Külön sorban a felszegiek, külön sorban az alszegiek, Az első gyerek kezdeményezésére megindult a kis sereg' (Baksay: GyÖ. II.286).

alvégi. ‚Vádolja Nyelves, az alvégi eb fölvégi Lábast sérelem miatt' (Ar: Arist. I.257).

ambitus: tornác, folyosó. ‚Kimentem az ambitusra pipázni, a hol rendszerint a barát anekdotizált' (Miksz: Almanach 1888. 243).

amolyan: l. *afféle*. ‚A pálya fele-utján félrevágott, nem mint amolyan kirugó legény . . .‘ (Ar: Bolondlst. 2. én.)

amúgy. ‚Kérdi Laczfi hegykén, csak amúgy félvállra‘ (Ar: Toldi 1 : 9. Így gyakran; l. Lehrt e helyhez, s vö. fönt *afféle, amolyan*).

anyjostól: anyjával eggyütt. ‚A menyasszony, anyjostúl, mátkástúl: mutter und tochter, der graf (Kaz: Emilia 21). Felsietett Németországba, hogy személy szerint láthassa, ha netán az ő fia volna, kit anyjostul együtt elveszni engedett‘ (Baksay: GyŐ. II.153).

annyi. Szólás: ‚Hagyjátok az ifiurat békén. Majd lemegyek én, ha már annyiba költ‘ (Baksay: GyŐ. II.187).

apácafánk: sütemény neme. ‚Csercsi, ki nékem a klastromból külde apáczafánkokat, már elhagyá iskoláit‘ (Pály. 316).

áporog: büzt terjeszt, büdöslik; vö. *áporodik* Tsz. ‚A tőzegtűz lomba füstje elhordta büzét messze, áporog‘ (DélibH. 143).

áprehendál: rossz néven vesz, megneheztel, megsértődik. ‚A főfőrangu világ aprehendálta nála a nép szeretetét‘ (Jók: Hétközn. I.93).

aprogat: aprítgat. ‚Fát aprogat‘ (Tolnai Beszélyei II.23).

apróz: aprít. ‚Én is segíthetnék fát aprózni‘ (Tolnai uo.).

aranylile: madár, Charadrius-faj. ‚A koronásgém, a vakvarjú, az aranylile s egyéb fajai az emberkerülő vízi vadaknak‘ (Jók: MFöld. 10).

aranymálingó, vö. *aran máringó*: sárga rigó Somogy, Nyr. III.140. ‚Vallatja apját, mért nem fogott arany málingót, majd ő most hazavinné a Jánoskának‘ (Baksay: GyŐ. II.226).

arcpirulás: szégyen ‚Ott is megszégyenüllünk vele, hasonló arczpirulás ért bennünket Orosházán‘ (Jók: MFöld. 19).

árva-csalán: nem-szurós csalán. ‚Istenmezei kápolna! jobb volna ha nem is volna. ott áll egyedül magában papsajtban, árva csalánban‘ (Lisznyai: Uj Palócz Dalok 37).

ásgál: áskál. ‚A neki tüzesült érzületet, eresszük, ha[illegible] a maga természeti zuhanásaként, és ha lefolyt, akkor az [illegible] togassa, egyengesse folyamatját, úgy azonban, hogy posh[illegible] lissá ne ásgálja‘ (Vitk: Munk. III.53).

ás-vés: keresztül-kasul jár vmit. ‚Ordító zajos c[illegible] véste a sürü bokrokat:‘ ein brüllender wind durchwühlt[illegible] büsche (Kónyi: Ábel 108).

aszaló: aszalni való. ‚A nagy körtefa jó terméssel egy maga leád két kocsi gyümölcsöt. Mennyi kendert lehet azon cserélni, azonkivül aszalóra is temérdek jut belőle' (Baksay: GyÖ. II.34).

aszondja: azt mondja. ‚Az isten már meg nem segít, „ott a pokol!" — aszondja; pokoltűzből te ments ki hát szivem égi démonja (Dömötör J. VasUjs. XX.166). Máltáról indulván, aszondja. áldást könyörgék gyermekre, asszonyra' (Dóczi: Faust, családi kiad. 130).

asszonyám: asszony-anyám. ‚Regmecz táján lévén most, szóljon asszonyámmal (Kaz: Lev. III.112). Jó asszonyanyádtól is megtanulhattad' (Vitk: Munk. II.168).

átalag: hordócska. ‚Egy példányt két átalag tokajival külde Voltairenak (Kaz: Pály. 162). A vezeklő lovag, ki azt vállalná magára, hogy könnyeivel töltsön meg egy átalagot' (Csiky: Aug-Ir. I.115).

átfűl, átfüllik: egészen átmelegszik. ‚A zuhatag örök permetege üdíti az átfült léget (Jók: MFöld. 47). A pásztortűz mellé (ül) az átfüllött gyepre' (Lisznyai: Uj Palócz Dalok 253).

átkozott. Szólás: ‚A kutyák átkozottúl ugatnak' (Miksz: NemzUr. 285).

átvált: 1) átmegy, túlról kerül. ‚A csodálatos állat, valahányszor a hajó elkanyarodott, mindig átváltott a széloldalra' (Palásthy: Verne, Angolok az ész. sarkon 25). 2) átpártol. ‚Óh! de a szerencse az korcs, az átvált, s elhódítva tőled, János királylyal fajtalankodik' (Ar: Shak. XIV.39).

atyus. ‚Mint hivnak az ő kedves kis atyusoknak': qui m'apelleront leur papa (Kaz: Kényt. ház. 107).

avandsiroz: előlép. ‚Hát valjon Bernát Gazsi tót diákja hova avandzsirozott a muszka alatt?' (Jók: Hol leszünk két év mulva 1848. 1879. kiad. 72).

báb: mézeskalács; az eggyszerű *báb*-ot is ilyen értelemben használják Dunán túl. ‚Három sátor gazdagon megrakva mézesbábbal: mindegyik sátorban két inas, a kiknek nem volt egyéb dolguk, mint szórni a mogyorót, órát, bölcsőt a rajzó gyermekcsoportnak s mérni a márczot (mézsört) ingyen' (Baksay: GyÖ. II.330).

bácsika: bátyácska, nagybátyácska. ‚A gyermekeknek meg volt parancsolva, hogy ne alkalmatlankodjanak bácsikájuknak' (Baksay: GyÖ. II.72).

bagó: 1) ‚A principális pipáiból a félig égett dohánymaradékot, a bagót összegyüjtötte számára (mert a szegény rabnak pipázni nem szabad, csak bagót rágni' Jók: RRáby II.67). 2) a bagók — az elsőéves bölcsészek diszneve — oda hátul majd megfeszültek féltökben' (Jók: Hétközn. I.165).

bajmolódik: bajlódik, vesződik. ‚Valóban ha circulusokkal nem bajmolódna, második Aristippusnak gondolnám (Berzs. Kaz. 9). Azért bucsuztam el a külvilágtól magam, hogy másokért csak igazán most bajmolódjam véle?' (Zichy: BölcsNáth. 157).

bakadozik: akadozva, baktat. ‚Ő Homerust fordította ex apertura, holott mások Ciceróból is csak ugy bakadoztak' (Baksay: GyÖ. II.56).

bakfitty. ‚Ha valaki szerelemből bakfittyet vet, jó, azt ő lássa: dass einer aus leidenschaft einen seltsamen streich macht, das lass ich gelten (Kaz: Munk. V.163). Egy 40 esztendős szakállatlan batykó bedugá a fejét az ablakon, s kiált, hogy a gazda kinyittassa mindjárt a kaput, különben ő reverendájával tesz egy bakfittyet az asztal közepére (Kaz: Lev. I.152). Panaszkodunk, hogy a jó irókkal rosszak is támadnak közöttünk; pedig ez igy volt másutt is. Sokszor nyelvaggatóinknak bakfittyök is használ a nagy czélra' (Vitk: Munk. II.159).

bakkant: bólint, gyökkent. ‚A játszó társának minden menetelekor egyet szokott bakkantani v. billenteni a fejével' (Kölcsey: Nemz. Plut. 1816. III. k. Vas. Ujs. 28: 441).

bakonyér: erdei forrás. ‚A sziklák tövében olykor egy kristálytiszta bakonyér bukik fel' (Jók: VadonVir. 165).

balek. ‚A nemzet visszatéríti költségeimet. Nos igen. Mire való egyébre a nemzet? Ez a legnagyobb balek, uram' (Mikszáth: PHirlap. 1886. 220).

balkány. Szatmár vármegyében ismeretes a köznép előtt is, s sásas, csátés folyó vagy álló vizet jelent (Kaz: Munk. VII. Glossz). (*Balkány*: békalencsés mocsár; van ily nevü tó i[illegible] már vármegyében. CzF. — Hasonlókép Szatmár megyéb közölve Nyr. X.430).

balkörmü: kicsapongó, fajtalan. ‚Mint az olyan balkör cselekesznek, mikor a kissé kinyitott ajtón a csarnokból kednek' (Ar: Arist. I.363).

bancsalog: bandsít, sandít. ‚Verset ír, a holdvilágon l log szemével' (Tompa: I.288).

bandsali: félszeg? furcsa? szórakozott? ‚Bandsalibb embert nem képzelhetsz, mint a szeretetre oly méltó Virág. Kerüli a sokaságot, elég lévén magának' (Kaz: Lev. II.62).

bandsalít: sandít. ‚Szöpögött és kökényszemmel (értvén a kökénynek nem szinét, hanem izét) bandsalított a négy gyerekre' (Baksay: GyÖ. II.284).

bandsit: sandít. ‚A vén csúful bandsított a kérdőre' (Jók: VadonVir. 172).

bandukol: l. *elbandukol*.

bangó: bamba, együgyű. ‚Bangó, az a te hibád: narr, das ist deine schuld (Kaz: Munk. V.99). Nem, kedves bangó: nein, liebe närrin (Kaz: Barnh. 20). Olvassa ön el még egyszer szinművét, és nevezzen engem esztelen baugónak, ha jónak találandja benne azt, mit most annyira magasztal' (Nagylg: Életuntak 2: 1).

barack. ‚Ejnye gazember! szólt a nagy Mácsik mosolyogva és baraczkot csattantott fejére a bütykös ujjaival. ‚Melyik Laczkónak vagy a fia?' (Miksz: NU. 41).

barackkása: baracklekvár. ‚Vendégeink voltak s én baraczkkását akartam csinálni, de más befőzöttjök nincs, mint szilva' (KovácsP: FarsKal. 45).

bártli: előke a kis gyermek nyakára. ‚Gyermekszobákban látni apró emberkéket egy-egy bártlival' (Miksz: A király szemüvege).

bászli: együgyű. (Édes Gerg: Horácz 1819. 215. ‚A büdös banyára'). ‚Hát már nem szophatta a bászli az angyali vért?' (az angyali ‚ujt' h. versben) (Közoktatás VI. 5. sz).

batár: üveges hintó. ‚Látsz szép batárt, czifra ruhát, bársony páholyt kibélelve (TóthK: Költ. 292). Rozzant vén batár, mely szíj-rugóin erre-arra hintál' (DélibH. 147).

batisz: patyolat. ‚Nyakán a kendő tiszta mint a hó, hátul batiszból varrt zsebbevaló' (Sárosi: AranyTr. 141).

batykó: pópa; így Kazinczynál többször. ‚Ez az orosz batykó, a Bányácski, két hét olta sok izenetek által kéregetett' (Kaz: Lev. I.149).

bátyura: bátyja ura, urabátya; *urabácsi* is Dunán túl. ‚Egyiken ül az öreg gazda, a másikon egy tüskés szemöldökü bátyura, öreg Patak Istvánnal egy ivásu' (Baksay: GyÖ. II.273).

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Elavult szók. Simonyi Zs. a ‚Magyar nyelv' I. kötetének 147. lapján eggynehány példát sorol föl az ‚elavult s csak a régiségben található kifejezések közül'.

Az elősoroltak közül a székelyek főleg Udvarhely megyében a Nyikó és Bözöd vidékén ma is használják ezeket:

avas: tilos erdő. A nyikómelléki székely ma is nem a h a v a s r a, hanem az a v a s r a megy s erdeje inkább a v a s azaz tilos erdő távol Pálfa környékén, sem mint h a v a s.

kiharsad, *kiharsag* és *kiharsan* (a tűz) kifejezéseket ma is használják Bözöd vidékén, a mikor a tűz először, meggyujtás alkalmával m e g d u v a d s azután hirtelen nagy robajjal a láng fölcsap.

Ugyanezen vidéken használják a *kordul* = ‚korogni kezd' kifejezést is, pl. megkordul a hasa, vagy kórdul a hasa.

Szüretkor a vén székely asszony most is úgy kínálja a mustot a vevőnek: *kostolitsa* (= kóstolja) az úr, be édes.

Van még eggy szó: *el-kunász*, melyet Simonyi ‚elbódul' jelentéssel jelez; de, úgy látszik maga is kételkedett az értelem helyességében, mert kérdő jelet tesz utána. A k u n a-játék Bözöd vidékén ma is dívik s dívott különösen 8—10 évvel ezelőtt, míg az erdőket nem tilalmazták s szabadon legeltették a székely atyafiak marháikat. A kuna tréfás játék. Ha az eggyik pásztorfiú úgy támaszkodik botjára hóna alá téve a bot fölső végét vagy csak a könyökét, hogy a test sulya a botra nehezedik s e mellett vagy elméláz, mint ők mondják: elkódorog az esze, vagy nem fogja a másik kézzel a botot, oda megy eggy másik, a botot kiüti s a körül állók botját is megüti azután s azt mondja: k u n a. Gyakran körbe állnak s úgy kunásznak. Néha vastaggá, durvává lesz a játék, mert az, kinek a botját ki akarták ütni, hirtelen fölkapja a botot s a merészkedő fejére vág vele. A bot kiütésekor a fiú megtántorodik, de nem ‚elbódul'; s így véleményem szerint *el-kunász* igealaknak átvitten vagy ‚megtántorodik', vagy ‚megtántorít' a helyes értelme.

MÁTHÉ GYÖRGY.

Díj. A Nyelvőr majusi füzetében (197. l.) Szarvas Gábor a NySzótárra támaszkodva azt állítja, hogy ‚a *díj* szó MA. Szókönyvében önálló szóként nem, s csakis eme kapcsolatban fordul elő: *ember díja*, homagium'.

Így, a mint ez ott mondva van: igaz is, de nem is igaz. MA. Szókönyvének t. i. három olyan kiadása van, a melyet még MA. maga rendezett sajtó alá: az 1604-iki, 1611-iki és 1621-iki. Az első kettőben csakugyan nem fordul elő a *díj* önálló szóként, de a harmadikban előfordul, még pedig így: *dív*: aestimatio, lytron, homagium; ugyanígy PP.-nál is.

Eme fonetikailag is érdekes adaton kívül a NySzótárból kimaradt még a PPB. glossariolumában levő, jogtörténetileg fontos két adat is: homagium mortuum, integrum: *hólt díjja 66 forint;* homagium vivum: *eleven díjja 33 forint.*

Nagyszigethi Kálmán.

Redő. ‚Az elvonásféle elmélet kétes s gyakorta veszedelmes voltának eggyik erthetően valló tanúja, a mely hibásan van elvonva a régi szótárak *redős* szavából', mondja Szarvas a Nyelvőr ez évi folyamának 274. lapján a címbeli szóról, a melyre egyébként már régebben is igyekezett rábizonyítani a neologus mesterektől való származást. Az elvonás érdemét, vagy inkább bűnét Baróti Szabó rovására írja, a kinek szótárában szerinte először találjuk följegyezve a *redő* szót.

Most az eggyszer tévedett Szarvas. Legkevésbbé se érdemli meg Baróti e vádat, mert eggy csepp része sincs a *redő* megteremtésében. Eleintén magam is abban a hitben voltam, hogy a *redő* a tudatosan nyesett szavak sorából került forgalomba; de eggy véletlen alkalom szemembe tolta tévedésemet. Nézegetvén ugyanis a Tudományos Gyűjteményben a Horváth Zsigmond közlötte balatonvidéki tájszótár kivonatát (1839. XII. k. 3—6. l.), eggy helyütt csak szemembe ötlik, hogy: ‚*Redő* = ráncz. *Redős* péntely'.

Tehát a balatonmelléki nép használja a *redő* szót, még pedig ugyanoly értelemmel, mint a göcseji, kemenesalji és a slavóniai a *red*-et.

Mindamellett nem akartam eggy könnyen hitelt adni Horváth közlésének, azért kérdést intéztem eggyik balatonmenti faluból származó társamhoz, vajjon ismeri-e vidékük népe a *redő* szót? Azt a feleletet nyertem, hogy igenis ismeri és széltében használja *rëdő*, némelykor *rödő* alakban.

Ugyanez a társam nagyobb hitel végett közölte velem eggy náluk divatos népdalnak két sorát is, melyben a *redő* előkerül:

Csicsáéknál ég a világ,
Most varrják a *rëdős* (=ráncos) gatyát.

Nem áll tehát Szarvasnak azon állítása, hogy ‚a redő nevet a népnyelv nem ismeri' (Nyr. VII.386). Az pedig fölötte valószinű, sőt bizonyosra vehető, hogy a balatonvidéki nép nem Baróti szótárából tanulta el.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy a *redő* nagyon hihetően szintúgy ivadéka az ószl. *rędŭ* szónak, mint akár a nyugotszéli *red* alak s így a két név voltakép édes eggytestvér.

PRIKKEL MARIÁN.

Fölmerül. A Nyelvőr idei (XXIII.) kötetének 322. lapján eggy kérdés olvasható, mely a címbeli szóval sehogy sincs megbarátkozva. Azt mondja róla a kérdező, hogy bizonnyal csak azért nem emelte föl ellene szavát eddig a Nyelvőr, mert kikerülte figyelmét s szentül meg van róla győződve, hogy a milyen rossz ez a szó, épen oly keményen fogja most sujtani a szerkesztő itélete. Hogy is lehetne jó az olyan kifejezés, mely merő ellentétét jelenti annak, a miből származott? Hiszen m e r ü l n i csak *le* szokás; abszurdum tehát az, hogy valaki *föl* m e r ü l.

Úgy látszik azonban, hogy erősen csalatkozott reményében, minthogy a szerkesztő nemcsak hogy el nem itéli ezt a kifejezést, hanem még eggy pár újabb adattal meg is szerzi s jogát ily hathatós példákkal támogatja: ‚Ha tehát a vízből *föl* lehet bukni, a szánkóval *föl* lehet d ü l n i s a labda *föl* e s h e t i k a háztatőre, m e r ü l n i nem csak alá, hanem *föl* is lehet'.

Én a magam részéről hasonlóan a mellé állok, hogy pl. a hírnek teljes joggal szabad fölmerülnie. Gyermekkorom óta ugyanis sokszor hallottam s ma is használom ezt a kifejezést: *fölfittyen*, a mi azt jelenti, hogy valaki ‚bucsút mond ez árnyékvilágnak, beadja a kulcsot'; pedig jól tudom, hogy a vizsla füle rendesen *le* f i t y e g, a gazdája orra meg *le* f i t t y e n, ha eredmény nélkül kell haza menniük. Sőt arról is van tudomásom, hogy a ki haragszik valakire, meg nem szólítaná, ha mingyárt *föl* e s n e is benne; ellenkezőleg, ha azt látná, hogy vízbe akar fulni, nem hogy kimentené, de ha *föl* m e r ü l n i látná is, visszanyomná a víz alá.

MIKÓ PÁL.

Csonkahét. Erről a szóról jóideig azt hittem, hogy széles Magyarországon mindenütt ismerik, nekem olyan természetesnek látszott ez az elnevezés. Karácsony napja a legtöbbször hétközbe esik, s minthogy *viliáján* (előestéjén, Gömörben ez a szó járatos)

nem szokás dolgozni, rendesen három-négy nap a hétből ‚szent-heverd-el napja' (ezt a szót is onnan ismerem). Minthogy pedig munkás embernek ez kicsit sok, csonkának nevezi a hetet, melyben négy napig nem dolgozott. Mondom, ez nekem olyan természetesnek látszott s csak most vettem észre az új Tájszótár nézegetése közben, hogy a palóc vidéken kívül biz ez csak Erdélyben járatos, minthogy az összes adatok onnan valók. Lehet, hogy máshol is van divatja, de úgy .látszik, a közlők figyelmét kikerülte.

Kíváncsi voltam tudni, vajjon ismerték-e a régi magyarok. Igen is ismerték; a NySz. tud róla, habár csak eggyetlen idézete van is. Hanem ez az idézet épen elég arra, hogy még különösebb legyen előttem ez a szó. Én eddig úgy tudtam, hogy karácsony hete, itt meg azt találom, hogy husvét hete. Úgy látszik, az új Tájszótárnak lessz igaza: minden hét, a melyiken sátoros ünnep van. Mindenesetre érdekes adat arra, hogy szokott eggy szó fogalmi köre változni.

MIKÓ PÁL.

Ritkább szavak. A Nyelvőr XXIII. kötetének 326—331. lapjain a föntebbi címen közli Pécsi Ödön azokat a magyar szavakat, melyek Knauz Nándor ‚Monumenta Ecclesiae Strigoniensis' című könyvének I. kötetében előfordulnak. Minthogy eggyik-másik szónál úgy látszik, hogy tévedett valamiben, az igazság kedveért nehány szóm volna ezekre nézve.

Mindenesetre dicsérendő dolog, hogy nem fázott eggy ilyen okmánytár átkutatásától s pontosan följegyezte mindazokat az adatokat, melyek eggyik-másik szavunk történetéhez adalékul szolgálnak; azonban nem ártott volna, ha némelyik szó eredetének jobban utána nézett volna. A mi nyelvemlékeink és régi okmányaink irása gyakran ejthet tévedésbe, ha a szónak csak futtában nézzük az alakját. Ilyen tévedést látok én a 327. lapon levő idézetben, melynek mutató szaváúl Pécsi ezt a szót írta: *ártány*, ámbár az idézett mondatban világosan ki van mondva, hogy: ‚dedi villam ártánd' vagyis Ártánd nevű helyről van szó.

Nagyobb a tévedés a 331. lapon levő *vízhely* szónál, melyhez ez az idézet van adva: ‚Piscatoria *Veyzhel* vocata'. Ha meg volna engedhető, hogy a *víz* szót akkoriban *veyz*-nek mondták és irták, a mi azonban alig hihető, még akkor se volna értelme a *vízhely* szónak, minthogy ilyen kifejezés egészen fölös a *kút, forrás, patak* sat. világos jelzés mellett. Ellenben világosan mutatja a jelentést a latin *piscatoria* szó, mely ‚halfogó helyet' jelent. Ha

már most ezt a *veyzhel* szót a halfogással hozzuk összeköttetésbe, világos lesz, hogy az nem lehet egyéb, mint *vejsz (vész) hely*, vagyis olyan hely, a hol a v e j s z é t vagy v é s z t szokták a vízbe tenni, hogy a halakat azzal megfogják (vö. Herman Ottó ‚Halászat könyvében' a *vejsze*, *vész* sat. szókkal. Ugyanitt van fölemlítve maga a *veyzhel* szó is, még pedig a XIII. századból, a melyből a Pécsi idézete is való. Hasonlóképen megvan a *veyzhely* a NySzótárban is, csakhogy nem a *hely* szónál, hanem a *vész* szó idézetei között).

Tulajdonképen ez a szó keltette föl figyelmemet a cikk iránt; de minthogy egyéb megjegyezni valót is találtam benne, talán nem lesz fölösleges, ha okulás kedveért elmondom azokat is. Ilyen megjegyzésre méltó dolog az, hogy nehány szónál a könnyebb végét fogta Pécsi a dolognak s a hol például olyan összetett szót talált, melynek eggyik felét nem értette világosan, kiírta mutatószónak azt, a melyik könnyebb volt (de viszont van *macska-zorom* is adatai közt, a melynek második tagját én se tudom magyarázni). Ilyen a 328. lapon *fény*, melynél a példamondat ez: ‚Vallem, que f e n e o z o u nuncupatur'.

Ha eggyáltalán csak az első szót jegyezte volna ki, vagy pedig az érdekesebbet, nem volna erre kifogásom. Ámde mikor ezeket olvasom: *áldókut, agyagkeltő, aszupatak* sat, méltán kérdhetem, hogy hát a *feneozou*-ból mért került magyarázatra csak az első rész, holott a második rész — talán — érdekesebb.

Azért mondom ‚talán', mert ennek a szónak lehet más magyarázata is. Előbb azonban lássuk a kihagyott *ozou* szót. Minthogy az idézet latin szava: *vallem* ‚völgyet' jelent, ezt a magyar szót nem lehet másnak olvasnunk, mint a régiségben gyakrabban, ma már azonban csak némely vidék régebbi keletű, félig-meddig elhomályosult értelmű helynevében előforduló *aszó*-nak, mely szintén völgyet jelent (vö. NySz. *aszó*, továbbá Dvorzsák ‚Magyarország helységnévtára').

Az egész szó tehát *fényaszó*, vagy: f é n y v ö l g y lenne, a mi ugyan, tudtommal elő nem fordul sehol; de minthogy Dvorzsák idézett művében a *fény* szó csakugyan alapja nehány helynévnek, nem lehetetlen, hogy a déli nyilású völgyet *fényaszó*-nak nevezték valamikor. Az előtag: *fene* ebben a formájában azonban más magyarázatra is adhat elég okot. Első, bár kis ok volna az, hogy a NySz. nem tud róla, hogy a *fény* szónak *fene* vagyis mai ortografiával *fénye* alakja lett volna; ezt azonban könnyű volna megdönteni azzal a ténnyel, hogy a legtöbb szavunk eredetileg magán-

hangzón végződött s mégis már a codexek korában csonka tőt mutat. Fontosabb azonban az az ok, hogy ebben a *fene* alakban irva más két szavunk igen is gyakran fordul elő. E két szó a *fenyő*(fa) és a *fene* (= ferus, sat. NySz.).

Nem volna lehetetlen tehát a *fenyőaszó* ‚fenyővölgy' magyarázat sem, mert a Helységnévtár ennek se mond ellene, levén benne vagy tíz szó, melynek *fenyő* az alapja. Ellene mond azonban ennek a magyarázatnak (más kissebb dolgon kivül) az, hogy a hely rendesen onnan kapja nevét, a mi leginkább jellemzi s megkülönbözteti környezetétől; a *fenyővölgy* ellenben semmit se mondana, mert a hol a völgy is fenyves, ott valószinüen a hegyen is fenyő terem, tehát nem volna ez a név pontos jelölés, mint pedig általában lenni szokott.

Több ok szól a *fene* ‚ferus' szó mellett. Az alak megengedi, a jelentés szinte követeli ezt a magyarázatot. Nem a ‚ferus = vad' jelentést értem itt, hanem a *fene* szónak eredeti, már a codexek korában elveszett jelentését, mely bizonyosan ‚farkas' volt (l. MUSz.). Igaz ugyan, hogy eddig nem találtunk adatot arra, hogy a *fene* szót eredeti jelentésében a magyarok itt, új hazájukban is használták volna. Ámde, minthogy legrégibb nyelvemlékeink összefüggő nagyobb szövegben csak a XIV. századból vannak, s ez az okmány a XIII. század elejéről való, másrészt meg minthogy a helynév gyakran őriz meg eggy már rég kihalt szót, nem lehetetlen, hogy a *feneozou* szó csakugyan *feneaszó* vagyis ‚farkasvölgy' volt. Hogy a helynév a maga mivoltában ez ellen a föltevés ellen nem tiltakozik, elég bizonyíték az, hogy van vagy hatvan helynév, melynek *farkas* az alapja; sőt van *Farkasvölgy* is három, s hogy a bizonyíték annál erősebb legyen, van maga *Farkasaszó* is, Szatmár megyében.

Nem vitatom, hogy a kérdésben forgó szót csakugyan így kell magyaráznunk; csupán az volt a szándékom e fejtegetéssel, hogy a lehetőséget igazoljam, másrészt, hogy ha netán a *fene* eredeti jelentése máshonnan is előbbukkanna, ne álljon egyedül, tehát félig hihetetlenül az az adat. Ellenkező esetet mutat a 328. lapon levő *hegy*. Pécsi kiírta a *kápolnahegy*, *kőhegy* szókat egészen; a *doroghegy* szónál azonban csak a *hegy*-et. Az ok világos: amazokat értette, ezt nem. Igaz, hogy a *dorog* szót se a NySz. se a Tsz. nem ismeri, ámde *helembá*-t se ismeri s ezt mégis ott találjuk a maga helyén. Pedig nem lett volna nehéz rájönnie a szóra: az idézet világosan mondja, hogy ‚contra montem *durug*heeg voca-

tum', s minthogy itt *dörög* h e g y e t olvasnunk alig lehet, tisztán látszott volna az alapszó: *dorog*, mely külön, önállóan ma is nyolc helynek a neve s a mellett van még Dorgos is kettő, mi világosan mutatja, hogy ez a szó eléggé ismert volt helyneveinkben.

Némely szónál alig tudom megérteni az okát, miért irta ki a közlő az egyik szót a másik nélkül. Ha már a helynevek közül kijegyezte azt is, a mi nem magyar, kár volt elhagynia mellőle a fontosabb magyar szót. a mint azt az *Ipoly* szónál tette, hol a második idézetben: ‚terminatur in portu *Ipulvyze*' levő I p o l y v i z e mindenesetre fontosabb s igy méltóbb lett volna arra, hogy a Szómutatóba jöjjön.

Hasonló hibába esett a *nyír* szónál is. Azt hiszem, érdekesebb a második idézetben levő *Nyvrkv* (melyet mai kiejtéssel aligha nem *nyűrkű*-nek kell olvasnunk), mint az eggyszerű *nyír;* már csak azért is, mert az idézet szerint: ‚de uno magno monte N y v r k v', egyenesen h e g y e t jelent, a mit pedig vagy úgy kell magyaráznunk, hogy nyírfás erdő volt a tetején, vagy még inkább azok közé a nevek közé kell soroznunk, hová Ajnácskő is (vár Gömör megyében) tartozik. Érdekes másként ez a szó azért is, mert a NySz. a *kő* szónak ‚hegy' jelentését nem ismeri.

Ugyanily ok miatt érdekes ez a szó is, mely az *ördög* szóhoz adott idézetben van: ‚Usque ad caput laci, qui o r d u k s a r a vocatur', vagyis az *ördögsár*. Ez a szó, úgy látszik, nem fordul elő nyelvemlékeinkben s a Helységnévtárban se találom; pedig maig is élő szó; igy nevezik t. i. a sárvulkánt, azt a helyet, mely esős idő alkalmával feneketlen sárral van tele, sőt gyakran füstölög is. Tudtommal van ilyen hely több is; én Gömör és Nógrád megyéből ismerek nehányat, de hallottam Erdélyben is róla s azt hiszem, az új Tájszótár is ismerni fogja (a régiben nincs meg). Máskép *pokolsár*-nak is nevezik. Mint helynév érdekes még az a szó is, mely a *liba* szó idézeteiben előfordul: ‚Vadit ad partem *libauz*, aqua que vocatur *libauza*'. Ámbár van Úsz helynév is, az itt előforduló *uz, uza* szót, minthogy valóban vízről van szó, alighanem *uszó*-nak, usztatónak kell értelmeznünk; kár, hogy az idézetek olyan szűkszavúak, s igy a szöveg nélkül az ilyen szók alig érthetők. Meg kell még említenem, hogy a *szilfa* szónál előfordul a *szilbokor* szó is; ‚sub dumo zylbukur' a *szőlős* szóhoz irt második idézetben pedig (‚vadit ad sceuleushyg') *szőllős hegy*.

Minthogy a pontosság érdekében szükséges, hogy minden szót

abban az alakban ismerjünk, melyben egykor járatos volt, jobb lett volna, ha Pécsi lehetőleg a mai ortografiával, de annak a kornak megfelelő kiejtés szerint irta volna a mutató szókat, vagy legalább az eredeti alakot (az eggyiket mindenesetre) rekeszjel közé tette volna. Ha így járt volna el, érdekesebb lett volna a gyűjtemény, melyben ilyen eredeti, fölötlő alakok is fordulnak elő: *bokorus* (vagyis *bokros* a *bokor* szónál); *csollotköz*, *gyiós* p o t o k t ő, *kénholm* (melyet Pécsi *kénhalom*-nak ír, pedig világos, hogy *kín*-h a l o m vagyis ‚akasztóhegy' a helyes értelme); *lovasokság*, mely érdekes adat arra nézve, hogy a *-ség* képző mint járulhat a többes szám *k*-ja után. Eredetileg *luosicsag* van az idézetben, melyet a közlő eggyszerűen *lovasság*-nak olvas; ez azonban valószinütlen. minthogy eggyrészt ‚servientes' van az idézett helyen, másrészt az az eset ritka, hogy egész szótag haszontalanul volna betoldva.

Röviden megemlítem még, hogy a *mogyorókerék* szóhoz adott idézet: ‚Vadit ad m o m n e r o w k e r e k helyesen olvasva *monyorókerék* alakot mutat; hasonlóképen nem *értő*, hanem *értüe* az igazi alak, melyet mutatószónak kellett volna írni.

Azt hiszem, a t. gyüjtők és közlők nem fogják rossz néven venni, ha Pécsi cikkének ily részletes javítása után a kissé több utánajárás és pontosabb jelölés szükséges voltát hangoztatom.

MIKÓ PÁL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélések.

A f e k e t e l ú e l t o l v a j l á s a.

Csütörtöki nap kenem a csizmámat, mer hogy szinte kéccer kenődik eggy héten, a mikor ehun odagyün eggy idegen ember és aszongya:

— Maj szíp lesz mán.

— Úgy akarom magam is, mondok.

Evvel az ember elmegy. Én bemík a tanyába és lefekszek a vacokba; Kati jányom igy fekütt előttem a bundán.

Alig alszunk el, ehun kopogtat valaki. Azt kérdem, hogy ki a? Ferenc vót az igás kocsis, valami ruhás fattyu, mer csakugyanis három esztendeig lakott Gerzon naccságánál és aszongya: Gazduram! Aszondom: He?! Aszongya: Oda a nagy fekete lú. Erre én aszondom Kati jányomnak: Te csak jányom fekügy itt a bundán, míg visszajövök.

Avval kilípek, titova tekintek, és nincs a lú. Ekkor aszondom

Ferencnek, hogy: Ferenc! És aszongya Ferenc, hogy: Tessík. Erre ismét aszondom Ferencnek, hogy: Nyergej fel eggy lovat; te pedig üjj fel eggy másikra és bemegyünk a városba.

Hát be is jöttünk és elmegyek Barcánál és lemagyarázom neki a dógot; és aszongya, tegyek le két ezüstöt.

Ni, hogy esett e nékem, mikor harminc píz vót a lajbi zsebbe; azon is tajtík pípát akartam venni a nagy fiúnak Csarnovicba. Eggy hét mulva meg-meg elmentem Barcánál, és nincs a lú. Uj fent eltött eggy hét; de nem került a lú. Ni azóta is oda a nagy fekete lú, pedig mán javasasszonyt is megkérdeztünk irányába!

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA.

Álomfejtések.

Ha asszony álmába asszonnyal találkozik: baj, bánat, betegség; ha férfi találkozik asszonnyal: szerencse.

Fuszujkaszemet látni halomba: bánat.

Gyűrü az ujjadon: körülfog a baj.

Hagymát enni: keserűség.

Hegy: akadáj.

Hónapszám: hirtelen baj.

Mezitelen lenni: szerencséjiben akadáj, bánat.

Ha valami összeomlik a házba: halál lessz.

Ha tehenet, ökröt, átajjába szarvasmarhát lácc, s a szarvát megfogod: kérőd akad; ha nem birod megfogni a szarvát: elszalasztod kérődet.

Piselni látni mást: szerencse.

Piselni akarni s nem birni: életbeli bajoskodás.

Tiszta fejér ruha: jó, szerencse; szennyes ruha: bánat; a fekete is; fekete ruha pirossal: hirtelen bánat.

Ha a zasszony álmába felveszi menyasszonyi ruháját: meghal.

Terhesnek lenni: szerencsétlenség.

Törökbuzaszemet látni halomba: bánat gyülekezik a fejedre.

Szárnyasállat: ellenség.

Szinházba lenni: szomoruság.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csikár: gyengén föl. ‚Nem jó mêg ez á krumplyi, te gyerëk, hászë mêg csák csikárvá vàñ; főz mëj jobbáñ'.

csikász: beesett hasú, vékony derekú. ‚Ej komám, de csikász á márhâjá, mê nem ád neki többet?'

mëcscsikászik: soványkodik. ‚Nem tom bi ên, hogy ággyuk el szëgêñ Virâgot, nágyoñ mëcscsikászott, mótá á bornyá mëddöglött'.

csikárâsz: kaparász. ‚No hogy soppággyon le á körmë, á ki úgy összõcsikárâsztá eszt á kënyëret! — Hât têgëd ki csikárâszott mëg, csupá csikárâs á kezed'.

csíkkan: nyikkan (a fog). ‚Bizonyosáñ fárkásfogá ván ánnák á gyisznónák; hógás csák, hogy csikog á fogá, áz elêbb csikkánt ëggyet.

csikkánt: nyikkant, elnyir, vág. ‚Olyáñ hámá lëcsikkántottá á fejit, hogy ás së montá: pápápucs'.

csiklint: csikland. ‚Csiklinds më, hágy nevessêk ëk kicsit! — Nem csiklintom bi ên, mer mëhhárap'.

csikó: lógós; anyja után futó gyerek. ‚Hât têgëd ki á fenë hítt; minek gyüssz utânnám csikónák?

csikoktát: nyikorogtat. ‚Hógás csák më, fiám, mëlyik csikoktáttyá úgy á fogât. Â, iszën nem á gyisznó csinâtá, én csikogtám á csizsmâm sárkâvál'.

csikótó: sikoltyu, az ekét a rúdhoz tartó faszög.

csikorít: szorít. ‚Mi bájá á zújodnák? — Becsikorítottá á sároglyá á szekerën, osz vêrhólyág lett rájtá'.

csillag: a ló homlokán levő fehér folt. ‚Ápó, mê híjjâk emiőnk lovónkát Csillágnák? — Mer csillág váñ á homlokân, áz á fehír szőr ott lá!'

MIKÓ PÁL.

Hegyaljaiak.

gémberedik a sár, mikor kezdi a fagyást.

gengénszúró: ráctövis.

gereblyegiher: sovány ember.

gerendely: az eke gerendája (átv.).

gibirtusz: pálinka.

girbincs: igen tüskés hal.

girinc: gerinc, sertésnél órrja

giringy: görény.

gohér: szőlőfaj, korán érő fehér.

gór: szór, összevissza hány.

gurásztra: összement turós tej.

gümő: gumó.

gyalogpaszuly: bokorbab.

gyutovány hideg: váltóláz: de van gyutovány fű is.

hajkurász: tereli az állatot ide-oda.

happondáré: félkegyelmű.

hapuca; ha a kis gyerek elesik, így biztatják vele, hogy ne sírjon.

harcsapundra: fiókharcsa.

hátrul, hátrulsó: hátul.

hercehurcál: pletykáz. ‚Adok én neki, csak engem elhercehurcáljon a városba!'

hidas: komp a folyón.

hímes: festett; husvéti tojás

hódas ember: hóbortos, a kinek néha ‚följön a hava'.

homlít: a szőlőtőkét gödörbe dönti, venyigéit kinthagyja, melyekből új tőkék lesznek.

horpasz: a ló, szarvasmarha oldalán levő két mélyedés.

hucsor: lop, csen; apróbb tolvajlásokra mondják.

huzóvonó: végrehajtó, adószedő, jegyző sat.

(Tokaj.) DEMJÉN KÁLMÁN.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. Ára fűzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen nyelvek. III. A nyelvjárások és a nyelvjárások. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvművelés, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** I. Hangok, hangcsoportok, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések változásai. IV. A szófajok. V. A mondat. VI. A mondatrészek.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 SZEPTEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. IX. FÜZET.

TARTALOMJEGYZÉK A. [illegible]

TARTALOM.

Szólásmagyarázatok: Oldal

Követ fújni. *Szarvas Gábor* 385

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 390

A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 393

A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 400

A házi állatok a magyar szólásokban. *Mikó Pál* 404

Helyreigazítások. Magyarázatok:

Magyarnak Pécs, németnek Bécs. *Mikó Pál* 412

Mafla. *Melich János* 415

Súrol. *Melich János* 416

Külföldi magyarok. *Harmath P* 417

Redő. *Szarvas Gábor* 417

Kérdések és feleletek:

1) Eredeti magyar szó a *burgonya?* 420

2) Mi az eredete a *dugába dól* szólásnak? 423

3) Hogy állhat meg a nyilt *e* oly szótagban, melyre mélyhangú tag következik? 424

4) Végtére? Végheletlen? 425

5) *Mennyekben* v. *mennyégben? Szarvas Gábor* 426

Tájszó-tarlózat. *Simonyi Zsigmond* 428

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr“** a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolitasával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. SZEPTEMBER 15. **IX. füzet.**

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Követ fújni.

Minden tekintetben sajátságos és nevezetes eggy szólás. Nevezetes először, mert mind irodalmi, mind közbeszédbeli használata annyira ritka, hogy szinte elavult, ismeretlen számba megy; nevezetes másodszor, mert a tétel, a melyen a kép alapszik, tiszta képtelenség. Akármelyik értelmében vesszük ugyanis a *fújni* igét: akár úgy, a minő a jelentése ebben: ‚kürtöt (dalt, indulót) fújni', akár a minő e mondásban: ‚átkot, szitkot, tajtékot fújni', akár a minő ebben a közmondásban: ‚addig fújd a kását, a míg meg nem éget', mindenképen értelmetlenség; mert k ö v e t eddig még soha senki se maga nem f ú j t, se mást fújni nem látott; nevezetes harmadszor, mert bár a régibb irodalomban megőrzött példák tanúsága szerint a címbeli alak mutatkozik eredetinek, újabb szótáraink mégis alakjával eggyütt értelmét is változtatva közlik. Tetemes ugyanis a különbség s egészen más, ha azt mondom: ‚Péter és Pál nótát fújnak. Péter és Pál gyékényen árulnak. Péter és Pál rendesen malomban őrölnek' s teljesen más, ha így beszélek: ‚Péter és Pál e g g y nótát fújnak, e g g y gyékényen árulnak, rendesen k é t malomban őrölnek'. Az előbbi eggyszerű kijelentés, az utóbbi átvitel, képes beszéd; nevezetes negyedszer, hogy a három szótáríró, a kiknél följegyezve találjuk, majdnem mindeggyik másként értelmezi; Czuczor-Fogarasi szerint: ‚együtt fúni a *követ: egy huron pendülni', Ballagi szerint: ‚egy *követ fúni, vagy együtt fúni a követ: mind a kettő egyenlően gonosz, ugyanazon gonoszságon törik a fejüket (Teljes szótár); együtt fúni a *követ: unter einem hute stecken, in ein horn blasen' (Magyar-német szótár), Wagner szerint: ‚*capita conferre, offensare: tanátskozni, egy-kővet fúni, titkon főzni valamit; die köpfe zusammenstoszen, miteinander sich heimlich unterreden' (Phras.).

Halljuk immár, mit beszélnek a régi irodalomban gyér számmal található példák: ‚Az palatinus intentiója, meglehet az, f u h a t

követ; de talám elviszi az ördög halálos betegségben (A két Rákóczy Gy. Levelezése 561). Pillogatnak szemeikkel, követ fujnak sziveikkel (Amade: Vers. 120). Máskép fujja osztán Szolimán a követ és más hazugságot bordájában szövet' (Kónyi: HRom. 161). E sztükszavú példákból is elég tisztán kivehető a szólás értelme; *követ fújni* t. i. annyi mint: fondorkodni, ármánykodni, forralni vmit. Kitűnik ez nevezetesen II. Rákóczy György szavaiból: ‚Az palatinus intentiója, meglehet az, fuhat követ', ha e hely megvilágítására szolgáló, anyjához intézett levelének im e szavait ide csatoljuk: ‚Ellenünk való praktikában törökkel érsek, magyar urak, palatinuson kívül, részesek legyenek, nem reméljük' (557). Az Amadéból idézett hely értelme is világos: szemeikkel mosolyognak (barátságot szinlelnek), sziveikben fondorkodnak. (A *pillogat* jelentésére nézve vö. ‚Mit nézhet az atya és az anya örömesben, mint mikor az kisded gyermekek egyik kezecskéjekkel az annyok kebelét föl nyittyák s az másikkal az haját vonszák, lábokkal rugdosnak, szemekkel pillogatnak' Prág: Serk. 468.) Kónyi szavainak az előbbiekhez hasonló az értelme: mást forral ekkor Szolimán.

Mind ebből látnivaló, hogy a szólás, a mint azt idézett újabb szótáraink közlik és magyarázzák, nincs mindenképen a tökéletesség kellékeivel fölruházva. ‚Péter és Pál követ fújnak ellenem' világosan annyit mond, mint, hogy Rákóczy szavával éljünk: praktikálnak. Értelmezésüknek tehát nem adhatjuk meg a ‚kifogástalan' érdemjegyet. Ha helyes volna CzF. magyarázata: ‚egy húron pendülnek', s Ballagié: ‚mind a kettő egyenlően gonosz', akkor Rákóczy e szavaival: ‚az palatinus követ fú' s Kónyi: ‚máskép fujja Szolimán a követ' tökéletlenül fejezte volna ki magát, minthogy se a palatinusra, se Szolimánra nem lehet ráfogni, hogy két személy lettek volna s eggyütt fújták volna a követ.

Minő tényen vagy jelenségen alapszik s mi a magyarázata e szólás keletkeztének? E kérdésre eggyik már idézett tanúnk, ha nem ád is határozott s tisztán érthető feleletet, legalább megmutatja az ösvényt, a melyre lépnünk s a melyen tovább haladnunk kell, hogy megoldásáig eljuthassunk. Ez a tanú Amadé László, a ki eggy más helyütt (59. l.) ezt mondja: ‚Mindenképen agyarkodnak, mint a kígyók követ fujnak'. Követ tehát voltaképen a kígyók fújnak, s a kép róluk van átvive az emberre. Hogy a *fújni* ige annyit jelent-e e helyen, mint ‚anblasen: megfújni, ráfújni', vagy pedig ‚ausblasen: kifújni, magából kiadni', erre

nézve van szintén eggynehány adatunk, a melyek a kivánt fölvilágosítással szolgálnak. Itt következnek: ‚Ti mindnyájan kégyókövet fúttatok és eggybe attátok magatokat, hogy reám támadjatok (Mel: Sám. 92). Ezelőtt tizennégy esztendővel nyomtatásban kibocsátottam vala könyvemet ‚Igazságra vezérlő kalauz' neve alatt. Az olta mind zsibogtak és őrlődvén kigyókövet fujtak az lutheristák, hogy erre valamit felellyenek' (Pázm: LuthV. 1). Az említett uraknak, vagy minek mondjam, mert akkor urak még nem voltak Székely László, Bethlen Gergely, Mikes, Apor kicsoda és micsoda voltak, gyanakodám, hogy valami kigyókőfuvások vagyon, mert az előtt is ezek az emberek csinálták a fogarasi feredőt' (Bethl: Élet. 483). Ez adatokból kettő válik világossá. Az eggyik, hogy a régebbi források szerint a szólásnak eredetibb alakja nem *követ*, hanem *kígyókövet fújni*; a másik, hogy a *fújni* itt utóbb idézett ‚ausblasen, kifújni' jelentésében áll.

Most már annak a kérdésnek magyarázatával állunk szemben, vajjon itt a mineralogiában szerpentin név alatt ismert ásványról van-e szó, vagy talán valami néphabonával van-e dolgunk. Tudvalevő, hogy a szerpentinnek, magyar nevén kigyókőnek, csupán annyi köze van a serpens-kigyóhoz, a mennyi a *bakszakálnak*, medvetalpnak, szarkalábnak a *bakhoz*, *medvéhez*, *szarkához*: a kapocs köztük csupán külső s a szóban levő kő nevét onnan kapta, mert olajzöld színével s csikos erezetével a kigyóbőrhöz hasonlit. Minthogy tehát a tapasztalat könyvében sehol se találunk oly esetet följegyezve, hogy a kigyók követ fújnának, mazáló, hogy a következtetés, hogy ez a szólás valamely babonás [illegible]

alapszik.

A nyelvek terén [illegible]

eléggé ismert [illegible]

része közbirtok, a [illegible]

nek tudatában [illegible]

nyelvek valamely [illegible]

hasonmása [illegible]

nyomára [illegible]

sem akart [illegible]

annyit mond [illegible]

alaptalannak [illegible]

deti terem[illegible]

kezés [illegible]

bejelentik [illegible]

Kérdezősködni kezdtem eggy és más ismerősömnél, a kiktől fölvilágosítást remélhettem; kezdetben eredménytelenül, de később akadt eggy, Mikó Pál, a kinek emlékezetében félhomályos sejtelemként még élt az a gyermekkori benyomás, mintha hallott volna olyasmiről beszélni, hogy a kígyók az évnek bizonyos szakában összebújnak s követ fújnak. Ez értesítéssel tehát meg volt jelölve a vidék, a hol talán még maig is él a nép közt a kígyóknak kőfúvásáról eggykor elterjedt hiedelem.

Biztos adatok szerzése végett Mikó Pál utasítása szerint nehány gömöri és nógrádi megbízható egyénhez fordultam fölvilágosításért, s tudakozódásomra az itt következő három rendbeli értesítést kaptam.

‚Én magam is ismerem és sokszor hallottam ezt a szót: ‚fujja a kigyókövet'; de én ezt csak szószaporításnak tartom s nem is hiszem, hogy a kigyók követ fujnának. Elmondom mégis, a mit a kigyókőről hallottam és tudok. Van itt eggy szegény asszony a faluban (Gergelyfalván), a ki a szemét gyógyíttatni benn járt a városban az orvosnál. Hazafelé jövet találkozott eggy juhásszal, a ki azt mondta neki, hogy sose vigye azt az orvosságot haza, majd ad ő neki olyant, a mitől eggyszerre elmulik. És adott eggy kigyókövet, mely a szegény asszony szemét meggyógyította s azóta másoknak is használt vele. Ezt a kigyókövet magam is láttam. Nagysága olyan mint eggy verébtojás, csak az a különbség közte, hogy ez a kő igen gömbölyű, fejér szinű és olyan vér-ér formák látszanak rajta'. (Gömör megye.) Mikó Gáspár.

‚Itt Felső-Vályban, hol én lakom, ez a szólásforma: ‚fujják ellenem a kigyókövet' nem él a nép tudatában, hanem igenis ez a másik: ‚eggyütt fujják a követ', továbbá ‚fujják a követ ellenem', melynek ez a jelentése: megrontásomra, ellenem működnek. Az pedig valóság, hogy a kigyók tavasszal nagy tömegben, különböző nagyságúak, kissebbek és nagyobbak, összegyülekeznek s valamely sürű bokorban mint eggy kis hordó összegömbölyögve sziszegnek, mozognak. Ez hihetőleg a kigyók farsangja, párzási ideje, azonban hogy követ fujnának, vagyis kibocsátott méregnedvükből kő képződnék, arról a legöregebb emberek, kikkel beszéltem, nem tudnak semmit, sőt nem is hallottak. Valami ‚kigyókő' is ismeretes, de arról, használatáról nem birtam semminemű fölvilágosítást nyerni'. (Gömör megye.) Kupay Dénes.

‚E szólásmód tárgyában: ‚fujják ellenem a kígyókövet' a Karancs, Medves és Monosza vidékén több helyen tudakozódtam. Az értesítések közül, mik többnyire élőszóval mondattak el nálam, legértékesebbnek a Lázár Henrik tudósitását itélem, a kinek levelét ide mellékelem'. (Fülek.) N. Pap Gyula.

‚A Medves vidékén, Almágy és Ajnácskőben tudakozódtam, hogy ismeri-e a nép ezen közmondást: .Fujják ellenem a kigyóköve'. Egy embertől sem tudtam fölvilágositást szerezni; e mondást ott nem ismerik. Tudakozódtam, hogy hallották-e hirét a ‚kigyókőnek'. Nem hallották. De mikor a kérdést igy tettem föl: ‚Hát a kigyó-fujta-követ ismerik-e?', erről tudnak beszélni sokan. Agócs Kajsza János, almágyi lakos, ki hatvanon fölül van, még az öregektől hallotta, hogy a kigyóknak az a törvényük, hogy gyülést tartanak minden évben s ekkor fujják a követ. Majoros István erdőkerülő, Oláh Pál juhász és többek szerint szent Gergely napja előtt és után, tehát Gergely nap táján gyülekeznek össze a kigyók s kört képezve fujják a kigyókövet. Majoros István az apjától hallotta, hogy ilyenkor tajtékot fujnak magukból a kigyók s ez a tajték kővé válik; a ki aztán ilyen kőhöz jut, az szerencsés. A nép hite szerint a kigyófujta kőnek gyógyitó hatása van. Gyógyitja a hideglelést és a szemfájást; a beteg a nyakába kötve hordja, mig jobban nincs: sőt a ló szembaját is ezzel gyógyitják s azért némely háznál a láda fiában őrzik a kigyófujta követ'. (Fülek.) Lázár Henrik.

Mind az eddig mondottak egybevetéséből a következő eredmény állapitható meg.

A szólásnak eredeti teljesebb alakja: *kígyókövet fújni*. Jelentése: ‚fondorkodni, ármánykodni, gonoszt forralni'. Keletkezése ama babonás népi elképzelésre vezethető vissza, hogy midőn a kígyók tavasz idején parzás alkalmával összefonódnak, szájukból tajtékot fujnak s ennek hatására a megmaradt kígyók Ugyancsak a népi képzelet a kígyókövek hollétét egyes vizekhez fűzi. A vizekkel különféle természetfeletti lények állanak összeköttetésben. A kígyókövek szintén ilyen lényekül szolgálnak. A kígyó [illegible] mert már Bocskay [illegible] juk róla [illegible] ki igen ritka [illegible] innya igen [illegible]

Ez a [illegible]

a melyben Amadé is idézi: ‚követ fújnak, mint a kigyók' s utóbb gyakoribb használat következtében a hasonlatul vett tárgy elhagyásával megrövidülve: ‚követ fújni' kapott erőre a közbeszédben. Minthogy azonban az ármánykodás és cselszövés különösen eggyes politikai pártok kebelében van napirenden, a szólás többségre alkalmazva kissé megszűkült értelemben kezdett divatossá válni s eggyrészt az ‚eggy húron pendülni' példaképére, mint már Wagner magyarítói is alkalmazzák, ‚eggy követ fújni', másrészt mint Kupay tudósításából értesülünk, ‚eggyütt fújni a követ' változatban járatos az országnak eggyes vidékein.

Már föntebb említettem, hogy e szólást eredetinek, eddigelé saját birtokunknak kell tartanunk. Saját birtokunknak mindannak ellenére, hogy, a mint később tudakozódásomra értesültem, ugyanez a szólás ismeretes a tótság eggy részében is, a mint erről Rybár Istvánnak következő, hozzám intézett sorai tanúskodnak: ‚A kigyó kőről kérdezősködve, Petyko András levélbelileg értesített, hogy Zólyom megye északi részében (Predajna környékén) s valószínűleg másutt is a felvidéken következő közmondás él a nép nyelvén: *duju kamen, ako hady*: fujják a követ mint a kigyók. Ezt a közmondást azonban ritkán s csak akkor alkalmazzák, ha több nő összejőve titokban hosszabb ideig tanakodik'. Mint már magából ez értesítésből kitetszik, a szólás a tótságban csak nagyon ritka s jóval szűkebb, az eredetitől eltérő: pletykázni értelemben használatos; ez a tény, valamint ama másik, hogy Bernolák szótára, a mely elég gazdag gyűjteményét foglalja magában a tót szólásoknak, ezt a szólást a három jellemzetes: *duhať, kamen, had* szóknak eggyike alá sem iktatta be. Okszerű tehát a következtetés, hogy a tótságnak az a része, a melynél itt-ott járatos ez a szólás, azzal a szomszéd magyarokkal való érintkezés útján ismerkedett meg.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Mamaliga (*momoliga* Csík-Szentkirály Nyr. XII.432): puliszka (Székelyföld Kiss Mihály. Győrffy Iván; Moldvai csáng. Erdélyi J. Népd. és mond. I.430) — ol. *mămăligă*: espèce de polenta de farine de maïs; polenta, maisbrei (Cihac, Barcianu) ≺ szb. horv. *mamaljuga*.

márfa: portéka, málha, poggyász (Székelyföld Nyr. VIII. 515; Háromszék m. Nyr. X.39; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527; Tatrang Nyr. II.523; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *marfă*: portéka; waare (Lex. Bud., Barcianu) < szb. horv. *marha*, *merha*, *marva* (úszl. *mrha*: — vö. magy. *marha*). Az eggyeztetés Edelspachernál is megvan (Nyk. XII.105).

marieska: játék-malmocska (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.283) — ol. *morișcă*: mola parva, mola lusoria: kleine mühle (Lex. Bud., Barcianu); a *m°ârș* (= lat. *mola*) kicsinyítő származéka.

masa: bába (Kapnikbánya és vid. NyK II.37*) — ol. *m°âță*, *m°âșe*: vieille, grand'mère, tante, sage femme; behamme, grossmutter (Cihac, Barcianu). femininuma a *moș* (vieillard, vieux, grandpère, oncle) szónak: vö. még: *moșesk-*: accoucher, einer gebart beistehen, entbinden: *moșire*: action de faire le métier d'accoucheuse, de faire accoucher: entbindung, niederkunft: *moșit*: geburtshilfe (l. b. Nyírán az oláhokkal való *egyvetartozás* érzete okozta, hogy az olá *m°âșe* a magyarban nem *mama*, hanem *masa* alakot öltött. — Edelspacher téved, midőn (Nyk. XII.105) a régi Tájszótárban található *mása* = *mama* összetételt is ide vonja. Ez semmi összefüggésben nincsen az olá. *mâșe* szóval, hanem a *más-anya* mása olyan tévedés: vö. *Mása-anya*, *más-anya*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*, *más-anyó*: öreganya.

matahála, matahula: [illegible] járású. ügy[illegible] bánya Nyr. [illegible] dorán [illegible] spectre. [illegible] — A *matróna* [illegible] túl [illegible] csak *ma*[illegible] ketségk[illegible] A Nagy[illegible] fogas[illegible] kicsi[illegible]

matász: mataxa, metaxa, sericum rude PP.; eine decke rauher seide PPB.; készétetlen, nyers selyem, béka-selyem SzD.; készítetlen selyem (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos) — ol. *mătăsĕ*, *matăsĕ*: soie; seide (Cihac, Barcianu) ≺ újgör. μάταξα, μέταξα. — Kőrösi Sándor (A magyar nyelvbeli olasz elemek 33.) a *matász* szót az olasz nyelvből átvettnek *(≺ matăssa)* tartja; Edelspacher (NyK. XII.105) az oláh jövevényszók közé sorozza. Valószinüleg az utóbbinak van igaza, mert a szó csak Erdélyben ismeretes s a régibb irodalomban is csak erdélyieknél (Páriz-Pápai, Bod, Szabó Dávid, Szentmártoni Bodó, Vectigal Transylvanicum) kerül elő (l. Szarvas-Simonyi NySz.).

matrizsál (Zilah Nyr. XIV.430; Szilágy-Somlyó Nyr. XVI. 286; Erdély Máté Sándor; Háromszék m. Kiss Mihály; Torda Nyr. XVIII.95; *matrusál* Kolozs m. Makó Veress Endre; *matruzsál* Hunyad m. Nyr. XVIII.95; *motrisál* Szatmár m. Patóháza Nyr. XIX.379; *motrosál* Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.476; Szolnok-Doboka m. Horgospataka Nyr. XI.478; *mostrosál* Kapnikbánya és vid. NyK. II.378): kotorász, keresgél, matat, kutat, turkál, babrál — ol. *motroš-(esk)*: fouiller, fureter, mêler, mettre en confusion, en désordre, embrouiller, lambiner, lanterner, marmotter, gronder entre les dents; umwühlen, vermischen, verwirren, zusammenwerfen (Cihac, Barcianu).

mĕdĕm: földért járó haszonbér (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527) — ol. *medimnŭ*: mesure de cuivre à blé de 16 oca (Cihac). Tehát eredetileg a mérő edényt jelentette, a mellyel a haszonbér fejében járó gabona-mennyiséget kimérték. Az oláh szó szláv eredetű; vö. ószl. *mědъ*: aes; *mědênъ*: aeneus (úszl. *méd*, *medên;* vö. még ószl. *mědьnica* ≻ magy. *medence.*

merindárica: kendő, a melybe az útravalót takarják (Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.382) — ol. *merindărică*, kicsinyítő képzés ebből: *merindăre*: útravalónak való ruha (Lex. Bud.).

mërinda, mëringya, merëndе: útravaló (eleség) (Beszterce-Naszód m. Zselyk Nyr. XVIII.576; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII. 382; Szamos-Ujvár Kovács József; Nagy-Ilonda Vékony Jenő; Kapnik vid. Nyr. II.236; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI 527; Zajzon Nyr. III.373; Bácsfalu Nyr. III.564; — *merëndélni*, *merendés ruha* Hétfalu Nyr. XVI.527; Tatrang, Zajzon Nyr. II.523. III.373) — ol. *merinde*, plur. vulg. *merinde* (Edels-

pacher): viaticum; útra való eledel: reisebrod, mundvorrath (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *merenda*.

mĕringyár: asztalkendő, a melybe az útravalót takarják (Szamos-Ujvár Kovács József) — ol. *merindāre*: útravalónak való ruha (Lex. Bud.).

mĕsdĕnĕ *(mesdĕne, mesdenye)*: fiatal fa, csemete (Brassó m. Hétfalu MNy. V.346; Nyr. V.377; XVI.527) — ol. *meždinĕ*: bornes entre deux champs contigus (Cihac) > ószl. *meždina*: intervallum. — A jelentésfejlődés ilyen volt: ‚mezsgye' > ‚a mezsgyére határjelül ültetett fiatal fa' > ‚fiatal fa' (általában).

mĕsztikál (Kolozsvár és vid. Moldován Gergely; *mĕsztĕkál* Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Sepsi-Szentgyörgy László Árpád; Szolnok-Doboka m. Sósmező Vékony Jenő; *mĕsztyĕkál* Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Sósmező Vékony Jenő *misztikál* Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Sepsi-Szentgyörgy László Árpád): kever, elegyít — ol. *mestek- (-are, -at)*: mâcher, mêler, remuer, mélanger, brouiller, bouleverser; mischen, rühren, umrühren (Cihac, Barcianu) = lat. *masticare*.

micigó: a fűzfa virága (Udvarhely m. Nyr. IX.236); helyesebben v. eredetibb alakjában talán *micikó*: kicsinyítő képzés az oláh *micĕ* ‚wollflecke', plur. *mice* ‚lammwolle' szóból.

micus, mĕcus: cica, cicus (Székelyföld Győrffy Iván) — kicsinyítő képzés az ol. *mĭcĕ* (macska) szóból.

miknyi: parányi (Csongrád m. Arany-Gyulai NGy. II.386. 441) — ol. *mik*: petit, menu, mince, modique; klein, gering, niedrig (Cihac, Barcianu) = lat. *mica*.

Szinnyei József.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

Széles Magyarország sok, kenyerét oktatással kereső ember él abban a hitben, hogy iskolai s kivált nyelvtan-irásnál a világon se könnyebb se jövedelmezőbb foglalkozás nincs. Hogy ez a hit erős mint a halál, bizonyítja az a soknál is több tankönyv, a minek évi termelésével nálunk csak a kalendárjomcsinálás versenyezhet — tán az sem. A ki valamirevaló tanító vagy tanár s

tart magára valamit, bizonyára azzal kezdi pályafutását, hogy tankönyvet ir.

Pedig hogy ez a hit eretnek, s a dolog nem olyan könnyű, mint a minőnek látszik, arról mindjárt meggyőződhetünk, ha számba vesszük azokat a kivánalmakat, a miket az iskola a számára dolgozó elé ró.

Jó iskolai tankönyvnek elengedhetetlen kelléke, hogy t a r t a l o m, m ó d s z e r és s t í l u s tekintetében kifogástalan legyen. Ha e három kellék közül csak eggy is elhibázott, meg-nem-felelő, a tankönyv értéktelen s iskolai oktatásra alkalmatlan.

A t a r t a l o m szempontjából megkivánjuk, hogy itt, a hol a tudomány elemeiről van szó, az eggyes tételek oly alakban eszközöltessenek, a hogyan azokat a tudomány jelenlegi állása igazságként hirdeti. Ennyi szakismeretet megkövetelhetünk minden tankönyvírótól; ez eggymagában nem is érdem, hanem magától értetődő, természetes valami, s a ki még ez ellen is vét, bizonyságot tesz róla, hogy nem való arra az állásra sem, a melyet hivatva volna betölteni s eggy gyékényen árul azzal, a ki hamis pénzt hoz forgalomba. Az iró érdemes munkája csak ott kezdődik, ha a tudomány igazságai közül helyes érzékkel meg tudja választani, a mire célja eléréséhez szüksége van, s eggyöntetű, világos rendszerbe tudja csoportosítani azokat.

Pedagógiai munkában nem kicsinylendő kellék a helyes m ó d s z e r sem. Minden tudományágnak megvan a maga külön ‚nürnbergi tölcsére' és minden kor számára különböző; a pedagógiai érzék és képzettség épen abban nyilvánul, a sok közül eltalálni az adott körülményekhez illő leghelyesebbet. Eleget halljuk emlegetni: ‚nincs rossz tankönyv, csak rossz tanító, tanár', azt az elvet akarván a szólással megeleveníteni, hogy az élő szó sok részben feledtetni, pótolni tudja a könyv fogyatkozásait, ha a tanító, tanár hivatását szerető s dolgát értő ember. Ha dolgátértő ember! Csakhogy az épen a bökkenő, hogy nekünk gyéren akad ilyen emberünk; a legtöbb taposó malomnak nézi pályáját, a módszeres nevelést az istenre, a ki a tehetséget osztja s a tankönyvre bízza.

És a s t í l u s! Furcsa viszonyok közt élünk mi, mikor nem azt kell az iró szemére hánynunk, hogy az irása n e m v i l á g o s, n e m s z a b a t o s, hanem azt, hogy n e m m a g y a r o s, s egész úgy tűnik föl a dolog, mintha nálunk a müveltség bizonyos fokáig az iskolázásnak nem nyelvfejlesztő, nyelvmüvelő, hanem nyelvrontó hatása volna.

Se terünk, se kedvünk hozzá. a népiskolában használt összes magyar nyelvtanokat eggy folytában sorra venni, megrostálni. Elméleti fejtegetéseink megvilágítására elég lesz, ha minden fajtából a kiválóbbakat kiszemelve a föntebb jeleztem szempontok szerint szoros kritika tárgyává tesszük s minden befolyástól menten kimutatjuk jó és rossz oldalaikat.

I. **Záray Ödön.** ‚Magyar Nyelvtan. Népiskolai használatra. Budapest. 1893. Huszonhetedik kiadás'.

Huszonhetedik kiadás! Még csak nem is ‚javított' vagy ‚újra átdolgozott' kiadás. Ez az utóbbi körülmény szeget ütött a fejembe, s előre is azzal az erős gyanúval fogtam a könyv átnézéséhez, hogy ez a nyelvtan bizonyosan még valamikor a tüszkős korszak elején iródhatott, a mint hogy föltevésemben nem is csalódtam. A régi gramatika minden dőresége eggy ügyetlen napszámostól halomra hányva — ez a könyv tartalma. Szinte csodálja az ember, hogy akad még Magyarországon olyan tanító, a ki ilyen könyvet ád a tanítványai kezébe. Pedig akad nagy számmal, legalább a kiadások sokasága erre vall.

A módszere is épen az, a mely szerint eleink már száz esztendővel ezelőtt tanulták azaz betanulták a vallás és tudomány dogmáit a ‚Kiskátéból' és ‚Kistükörből'. Ez az ú. n. k é r d e z ő m ó d s z e r, a mi arra való csak, hogy a dolgakerülő tanitót fölmentse a magyarázás csekély fáradságától is, a tanulót pedig gondolatnélküli szómagolásra szoktassa.

El kell ismernünk, hogy a Záray kérdései s ráadott feleletei sok helyt nagyon elmések s oly kihegyezett komikum van bennük, hogy lehetetlen fejcsóválás nélkül olvasnunk; pl. ‚K. Miről ismerhetni meg a tőszót? F. A t ő s z ó t arról ismerhetni meg, hogy r a g nincs hozzá ragasztva. — K. Minek mondjuk azt, a mit a tőszóhoz ragasztunk? F. A mit a tőszóhoz ragasztunk, az a r a g. (7. l.). — K. Mi a névmás? F. A névmás oly beszédrész, mely m á s n é v h e l y e t t á l l. — K. Hol állhat a melléknév? F. A melléknév a főnév előtt és után is állhat. — K. Mikor van az ige egyes- s mikor többesszámban? F. Egyesszámban van az ige, ha a személyes névmás vagy annak ragja — az i g e r a g is egyesszámban van, pl. *én* irok, ir-*sz*. Többesszámban van az ige, ha a személyes névmás vagy az igerag szintén többesszámban van, pl. *mi* ir-unk' sat. sat. Tartalmi furcsaságain csak átfutok.

‚A mássalhangzók felosztatnak egyszerűekre és ö s s z e t e t-

t e k r e mint: *gy*, *ly*, *ny* sat.' (4. l.). Tehát a *gy* ‚összetett mássalhangzó' s nem ‚összetettjegyű betű'! — ‚A belviszonyragokhoz tartoznak: 1) a birtokosrag: *é;* 2) a birtokvonzó (sajátító): *nak*, *nek*. (E rag a s z e b b h a n g z á s v é g e t t el is hagyható!); 3) a tulajdonító: *nak*, *nek*; 4) a szenvedőrag: *t*, *at*, *ot*, *et öt* (11). — ‚A névelő nem használtatik: birtokragos nevek előtt pl. *házam* összedőlt' (13). E szerint hibás magyarságúak pl. ellőtték *a* féllábamat, haragszik rám *a* galambom, mert nem szól sat. sat. — ‚Vannak cselekvő, szenvedő és középigék; van jelentőmód, parancsolómód, kötmód, óhajtó mód, névmód (pl. szaladni, szántani), s részesülő mód; van félmultidő (íra, kére), régmultidő (várt vala); van határozatlan és határozott igeragozás; van rendes és rendhagyó igeragozás. — Kivételező k ö t s z ó k: *csakis*, *csupán*, *egyedül* sat. (39). — Szóképzők: *al*, *el*, *aly*, *ely* mint: *huzal* (drót), *guzs-aly*, *teng-ely; am*, *om*, *em*, *ma*, *me* mint: *ár-am*, *or-om*, *ter-em*, *játsz-ma*, *ször-me; ár*, *ér*, *nok*, *nök* mint: *tan-ár*, *vez-ér*, *tanács-nok*, *el-nök*' (42) s több efféle képtelenségek.

A könyv végén függelékül csatolva van eggy ‚mintaelemzés', a mely így kezdődik: ‚Elemzésnek neveztetik azon eljárás, melynélfogva a mondatokat részeikre — elemeikre — fölbontva, a nyelvtani szabályokkal gyakorlatilag alkalmazzuk (?). Ez tehát az iskolában a nyelvoktatás barométere, melyben annak gyakorlati értéke a jelző higany!' Vagy én nem tudok magyarul, vagy ennek az egésznek nincs eggy mákszemnyi értelme se. — ‚A mintaelemzés egészen a gyermek hangján van tartva. Az okadatolás, mely az é r t é l y e z é s s e l karöltve jár, játszsza a főszerepet' (59).

Szórendi hibák: ‚Szótagnak nevezünk egy vagy több hangot együttvéve, ha azok értelmet nem fejeznek ki s csak egy szájkinyitással *kiejthetők* 5. l. (e h. e j t h e t ő k ki). — A névelő oly beszédrészecske, mely a nevek előtt állva, ezeket bizonyosabban *határozza meg* (e h. m e g h a t á r o z z a); a régmultidő, midőn a cselekvés már rég *történt meg*' 24. l. (helyesen: m e g t ö r t é n t). — Azt nem is említem, hogy az egész könyv csupa *-tatik, -tetik!*

A pedagógiai érzék teljes hijjára vall, hogy népiskolai tanulóknak megmagyarázza az idegen betűket is! ‚Az idegen szókban: *s* kimondatik mint *sz* (Solon, servus!); *c* mint *k* (Clemens, Cicero); *qu* mint *kv* (Quintilianus); *y* mint *i* vagy *j* (gymnasium, Yucatan!) sat.'

Melegen ajánljuk e könyvet az orsz. közoktatásügyi tanács tankönyvbiráló bizottságának szives figyelmébe.

II. **Vargyas Endre** kir. tanfelügyelő. ‚Magyar Nyelvtan a miniszteri tanítástery szerint. I. rész az elemi népiskolák II. és III., II. rész a IV., III. rész az V. és VI. osztályai számára. Negyedik változatlan kiadás. Budapest. 1892.'

A címlap is büszkén hirdeti: változatlan kiadás! A szerző nagy önelégültségére vall ez a dolog, a ki művét olyan tökéletesnek tartja a maga nemében, hogy azon már javítani való se akad, örök időkre szól. Pedig hát — —! Hajdan, míg a ‚nonum prematur in annum' elve dívott, az író évek hosszú során tartogatta az asztalfiában munkácskáját, csiszolgatta, javítgatta százszor is, míg a világ szeme elé került. Hja, akkor ráértek az írók a hirnévre várni; de a mi nyilvánosságot hajhászó korunkban a kenyér a fő, korán érünk, korán lejárjuk magunkat. Ámde minden magáratartó írónak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva az a szoros kötelessége, hogy ezt a javító, átdolgozó szokást legalább munkája új kiadásánál használja föl.

Két érdeme megvan a tankönyvnek. Az eggyik, hogy az újabb nyelvtan-irodalom ismeretével készült. Nem találjuk benne, mint az előbb tárgyaltban, a neológia kificamodott műszavait, és értelmezései is, stílusa is egészségesebb fölfogásra vall. A másik, hogy hiven követi a miniszteri tanterv utasításait. Hozzátehetjük, nagyon is hiven; kevés önállósággal s megválogató képességgel.

Föltünő az a különbség, a mi fölfogás és kidolgozás tekintetében az I. és II. rész közt mutatkozik, s egészen úgy tünik föl, mintha az író a II. rész kidolgozásánál más rendszerű nyelvtant követett volna, mint az I. résznél.

Az első részben (II. és III. oszt.) a mondatból indul ki, s a mondatrészek alapján ismerteti meg röviden az eggyes főbb beszédrészeket: a főnév mint alany, a névmás mint alany, az ige mint állítmány, a melléknév mint állítmány sat. Mi is azon a nézetben vagyunk, hogy ez a helyes kiinduló pont az elemi nyelvtan tanításában. E kezdő fokon se szabad azonban ilyen szabályokat tanítanunk: ‚A melléknév rendesen a mondat állítmányát képezi'. Az is pedagógiai hiba, hogy az igét először mint alanyt ismerteti meg: ‚A mondat alanya lehet ige is, pl. Tanulni hasznos. Az ilyen igét, minthogy főnév helyett áll, főnévi igenévnek nevezzük. Mikor az igét alany gyanánt használjuk, az ige *-ás, -és* képzővel főnévvé is átalakítható, pl. Lopni bűn, vagy: a lop*ás* bűn' (I.12). Először is az eggyszerűen nem igaz, hogy ezekben a mondatokban ige volna az alany; de meg hihetetlen is, hogy az is-

meretek e fokán a gyermek meg tudná érteni az itt adott szabályt. mikor még azt se hallotta, mi fán terem az a képző. Különben Vargyas maga se tudja, mitől jó az a főnévi igenév. A II. részben már ‚igehatározatlannak' nevezi s azt mondja róla: ‚A *-ni* végzetű igehatározatlant akkor használjuk, mikor az ige az alannyal semmi összeköttetésben sincs. Pl. Várni — kínos' (II.18). — Mind az újabb elnevezés, mind az előbbivel ellentmondó szabály értelmetlenség.

A bővített mondat ismertetését a jelzővel kezdi, a mi nem helyes, mert jelzője nem csak az alanynak és állítmánynak lehet, hanem a többi — eddig még nem ismert — mondatrésznek is. Nem találó a főnévi jelző elnevezése is a tulajdonságjelzőnek, mert hisz a birtokos jelző is voltakép főnévi jelző. A mennyiség- v. számjelzőről pedig teljesen megfeledkezett s így esett aztán meg rajta, hogy a számnevek ismertetését kihagyta, róluk eggy szót se szól.

A határozók csoportosítása eléggé rendszeres; de fölöslegesnek tartom, hogy a helyhatározóknál minden ragnak külön nevet adott: marasztaló rag, veszteglő rag, állapító rag sat. Népiskolában nincs ennek semmi értéke; sokkal kívánatosabb, hogy a háromféle helyviszony — helybenlétel, helyből mozdulás, helybe jutás — fogalmát értessük meg töviről-hegyire s erre építsük föl a határozók rendszerét.

A II. rész (IV. oszt.) nem tekint többé a szavak mondatbeli helyzetére, hanem az eggyes beszédrészek alaki változásaival foglalkozik, vagyis az ú. n. szótant vagy alaktant tartalmazza. Nem helyeseljük népiskolában az alaktannak a mondattantól ilyetén elválasztva tanítását, különösen úgy nem, a hogyan itt találjuk. Elemi nyelvtanban nincs szükség arra, hogy a főneveket elkezdjük ragozni minden meglevő raggal s minden ragnak külön nevet adjunk. Mert, a mint tudjuk, a rag mindíg valamely mondatbeli viszony megjelölésére szolgál, ettől nyer életet s e nélkül többnyire tartalmatlan, holt betű. Vargyas szerint a főnév fölvehet belviszony-, helyviszony- és vegyesviszony-ragokat. ‚Belviszonyragok: 1) birtokosrag *-é;* 2) birtokvonzórag *-nak*, *-nek*. A birtokvonzóragot máskép sajátítóragnak is mondják s szebb hangzás kedveért ki is lehet hagyni; 3) tulajdonítórag *-nak*, *-nek*. A tulajdonítóragot nem lehet kihagyni; 4) tárgyrag *-t*'. — Hogy miért ezek belviszonyragok, nincs megmondva. Érdekes aztán az a ragozási minta, a mit ő bemutat: ‚Alanyeset: *atya*. Birtokos eset: *atyá-é*. Tulajdonító eset: *atyá-nak*. Tárgyeset: *atyá-t*. Felszólító eset: *óh atya!* Távolító

eset: *atyá-tól*'. Tulajdonitó eset! Távolitó eset! Felszólitó eset! Nagyon erősen bevésődhetett szerzőnknek emlékezetébe, a mit a latin gramatikákból tanult. — ‚A személyes névmások a tulajdonitó és tárgyragot rendkivülileg veszik föl, úgy mint: tulajdonitó eset: *nekem, neked, neki;* tárgyeset: *engem, téged, őt, minket, titeket, őket*'.

Kell-e még több bizonyiték, hogy ezt a részt valami ócska gramatikából böngészte össze?

Itt is van rendes és rendhagyó igeragozás. ‚Az óhajtó módnak módjegye: *n* b e t ű'. Én úgy tudom, hogy a föltételes módnak nem ‚*n* betű a módjegye', hanem *-ná, -né* a k é p z ő j e. Nagyon helyes, hogy az elbeszélő mult és a végzett mult időket csak megemliti, de a ragozás táblázatából kihagyja, ‚mert ezen mellék-időket a közönséges irásmódban nem használjuk; sőt a magyar ember rendes szójárásában a jövő időt is a jelen idő elé tett *majd* szócskával használja, pl. *irni fogok* helyett azt mondja: *majd irok*' (14). — Annál furcsább, hogy a paradigmák közt a föltételes s fölszólító mód jövő idejét is tanitja imigyen: *várni fognék*, *várni fognám* sat; *várni fogjak*, *várni fogjam* sat., a minőket magyar ember soha szájába nem vett. Az alaktani fölfogás sodorta abba a tévedésbe is, hogy a kötőszókat előbb szedi csomóba, mintsem az összetett mondatról eggy szót is ejtett volna. Különben is nála oly sok és annyi nevű a kötőszó, hogy szinte megzavarja az ember fejét. Az is igaz ugyan, hogy a fölsoroltaknak a fele se kötőszó, hanem határozószó, pl. *csupán*, *egyedül, tüstint*, *azonnal, bezárólag*, *utoljára* sat. Ez se utolsó különösség: ‚R ö v i d i t e t t vagy k u r t i t o t t m o n d a t az, a melyben a kötőszó és visszahozó névmás kihagyása által a főmondat a mellékmondattal eggyé lesz. Ilyenkor az ige r é s z e s ü l ő alakot vesz fel. Pl. *A ki nem dolgozik, ne is egyék*. Rövidítve: A nem dolgozó ne egyék (26. l.)':

Módszerbeli fogyatkozása a könyvnek, hogy csupán rövid, száraz értelmezéseket s szabályokat ád, többnyire eggyetlen fölvilágositó példa nélkül, s igy a kifejtést és megértetést teljesen a tanitóra bizza. A módhatározókról pl. ennyit mond: ‚A mondatban az alanyon és állitmányon kivül használhatunk olyan mondatrészt is, mely az alany cselekvésének módját határozza meg. Ezen mondatrészt módhatározónak mondjuk. A módhatározók ezen kérdésre felelnek meg: *hogyan? mikép? mimódon?*' (I.20). S punktum. Kétlem, hogy akadna gyerek, a ki ennyi fölvilágositásból megértené s föl tudná fogni a módhatározó mibenlétét és eleget tudna tenni a nyomban kivánt föladványnak: ‚Irjatok 3 mondatot mód-

határozóval erre a kérdésre: hogyan? Irjatok 3 mondatot módhatározóval erre a kérdésre: miként?' Az okhatározót eggy példamondatban mutatja be, a mely így hangzik: ‚A jó tanuló szorgalmánál fogva (!) dicséretet érdemel'.

Tán elég is lesz a jóból. E rövid ismertetés is meggyőzhet róla, hogy ez a nyelvtan nem olyan jó, mint a minőnek a szerzője tartja, nincs joga a ‚változatlan kiadáshoz', sőt nagyon is ráfér a javító kéz. Így, a hogy van, mind tartalmánál, mind módszerénél fogva alkalmatlan a népiskolai tanításra, se a tanító se a tanítvány nem sokat okulhat belőle.

ALBERT JÁNOS.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

V. A nyelvjárás eggyezése.

A különböző nyelvjárásterületeket nem lehet eggymástól pontosan elválasztani, nem vonhatunk közöttük szabatos földrajzi határvonalat. ‚Majdnem mindenütt találunk kapcsolatokat s átmeneteket a különböző nyelvjárások között. Ha eggymás végtiben három nyelvjárást vizsgálunk, a középsőnek rendszerint lesznek olyan sajátságai is, melyek jobb szomszédjával, s olyanok is, melyek a bal szomszéddal kötik össze' (Simonyi: MNyelv. I.200). Vannak azonban olyan általános, jellemző sajátságok, melyek nemcsak a nagyobb területeket különítik el eggymástól, hanem az eggyes kissebb nyelvjárásszigeteket is különválasztják a környező vidék nyelvétől. Ilyen jellemző sajátság az úgynevezett ezés, ëzés, özés és izés hazánk jókora területén. Csak eggy-két mondatot kell hallanunk a nép ajkáról, nyomban megitélhetjük, vajjon az ëző vagy öző vidék szóejtése tükrözik-e beszédében.

Elég eggy pillantás és tüstént szemünkbe ötlik az is, hogy ëző vagy öző vidék szülte-e a JordC. és ÉrdyC. íróját. A szöveg eggyezésénél például fölhozott részekből is kitünik, hogy mindkét codexünk valamely öző vidéken íródott. Ha figyelmesen összehasonlítjuk a JordC. és ÉrdyC. özését, azt vesszük észre, hogy a JordC. az ösítésben sokkal mérsékeltebb, mint az ÉrdyC. Ennek magyarázatát a mai hangfejlődésben is láthatjuk. Ugyanis minduntalan azt tapasztaljuk, hogy az ajakmüködés nagyobb és nagyobb

tért hódít magának; megesik, hogy a szomszédos ëző vidékre is befurakodik. Sőt ha szemmel kisérjük eggy és ugyanazon özö vidék nyelvének fokozatos történeti fejlődését, meggyőződhetünk, hogy öt-tíz esztendő elmultával igeh sok szót ejtenek ajakmüködéssel, holott azelőtt szeren-szerte ajakmüködés nélkül ejtették. Ebben kereshetjük okát az ÉrdyC. túlnyomó özéseinek a Jord-Codexszel szemben.

Így az Érdy codexben sok helyütt *ö*-vel találjuk a következő szókat, melyek közül ösítve csak eggy-kettő bukkan elő a Jord-Codexben: *bőtű* (47. 179), *bewchűlet* (77. 283b. 294b), *embőr* (46), *eretnők* (56. 74. 76), *Eersebőt*: Erzsébet (628), *eenők* (478), *értőköz-*: értekëzik (73), *főrtőztet* (85), *feerőg* (49, 67), *Geryől* (421), *germők* (48. 66. 615), *heezőlkődyk*: hízelkëdik (77. 199b), *ydegőn* (63a. 63b), *yghőn* (77), *ynghőrly* (450), *kőrőzt* (598). *keezőrőyt*: kényszerít (50), *leelők* (86). *mestőr* (338), *meerőg* (619). *nemőt*: németet (295), *negől*: nëgëly (472b), *ewttek-yttak* (192), *őrwőnd* (63), *peentők* (446), *rőbőgő*: rëbëgő (64b), *remőte* (72), *rezőg*: részëg (432), *zőm* (40. 379), *zőndőrődyk* (638. 670), *Sepőss*: Szepës (633), *zerechőn* (542), *zőrőz*: szërëz (46), *zőrkőzt* (523), *tengőr* (63. 313), *terőh* (369), *teewőlyőg* (287b. 288b), *veetők* (45. 68b).

Minthogy az özés codexeink nagy részében szerepel és a magyar nyelvnek majdnem egész területén, kiváltkép az Alföldön, Székelységben, a Drávamelléken többé-kevésbbé hallható, ennélfogva első sorban azt kell eldöntenünk, hogy melyik özö vidéken irhatták e két codexet.

Annyit tudunk, hogy az Érdy codex írója eggy kartausi szerzetes. Ezt már az újabb címlap is elárulja *; lehet, hogy az előbbi címlapján is meg volt már e név, ha ugyan volt címlapja, mert az alábbi címlapot csak később függesztették hozzá. Hogy valóban kartausi szerzetes írta, ez leginkább a Prologusból tünik ki: „IN nomine domini Amen. Ad laudem glorosissimi Brunonis primi fundatoris Sacri ordinis nostri Carthusiensis“.

‚Eggy pár adatból azt következtetem, így nyilatkozik Volf György, hogy déli Magyarországban élhetett vagy talán oda való volt. Ilyen az, hogy a Prologusban Szlavoniát közel helyezi s a szlavon vallásos irodalmat különösen kiemeli,

* Nagyszombati kézirat. Irta egy carthausi szerzetes. 1527. Régibb címe: Hvngaricvs Evangeliorvm Sermonvm de an. 1527. (M. Nemz. Múz. könyvtár, Quart. Hung. 358.) V.-H. K.

mikor azt mondja: ‚Hoc igitur sacracius mente tractans, ut quam (?) omnium linguarum Naciones in sua lingua materna fere totam Bibliam habent translatam puta Theutonica, Bohemica francigena Gallica, Sic p r o p e n o s et S l a o n i c a‘... sat. Ilyen továbbá az is, hogy a *szerencse* szó nála ép úgy mint a déli íróinknál általában (pl. Verancsicsnál, Zrinyinél) mindig *szerencsa* alakban fordul elő (435. 467. l. sat.). Ilyen végre még az, hogy egy helyen a *kutya* szót ‚gunyhó‘ értelemben használja (Nyr. XXIII. 317), a mit csak valamely déli szláv dialektusból sajátíthatott el. A kolostort tehát, melyben codexünk készült, déli Magyarországban lehetne keresni‘ (ÉrdyC. Előszó IX).

Volf kezdetben ezen ötletszerű véleményével csak a tapogatózás terén maradt, csak félig-meddig gyanította, hogy az Érdy codex írója délvidéki lehetett, mert mindössze csak a fönt említett három többé-kevésbbé jelentékeny adatra építette föltevését. Akkoriban a nyelvjárásra vonatkozólag azt se merte eldönteni, hogy Délmagyarországnak keleti vagy nyugati részén, Erdélynek vagy Dunántúlnak déli vidékén írták-e codexünket.

Kilenc-tíz évvel utóbb a Jordánszky codex nyomtatványának az eredetivel való összevetése alkalmából eme gyönge vizű gyanítása határozott itélettè formálódott. Ezen összevetés kapcsán a JordC. és ÉrdyC. nyelvjárásának eggyezését is megsejtette, gyanítását pedig a nyelvjárásterület pontosabb megjelölésével következőképen módosította: ‚Röviden három dologra utalok. Az első a Jordánszky codexnek általában nyelvjárásbeli megegyezése az Érdy codexszel. Ez utóbbinak eredetét a Nyelvemléktár IV. kötete előszavában Magyarország déli részébe helyeztem. Ugyanitt pontosabban szólva Magyarország d é l n y u g a t i részében, a Dráva mellékén keresendő nézetem szerint a Jordánszky codex nyelvének forrása is‘ (RMNy. V. k. JordC. Előszó XIV).

Mulasztásul kell fölrónunk, hogy e véleményének támogatására mindeddig nem tette közzé a bizonyító erővel biró adatokat, holott Előszavában igérte: ‚Okaimat majd külön értekezésemben sorolom elő‘. Sürgető ideje már elmult. Kivánatos és üdvös lenne a tudomány előbbre vitelére, hogy ezen nagybecsűnek igérkező értekezés mielőbb napvilágot lásson, vagy legalább ne késsék oly soká, mint eddig késett. Volf Györgynek, mint codexeink legavatottabb ismerőjének ezen értekezése nagy haszonnal járna tudományunkra, főleg azon oknál fogva, mert dicsérettel kell elismernünk, hogy nyelvérzékének tiszta sugallata, finom megfigyelő

képessége ez ízben is jó útra vezette; csak előbbre kellett volna haladnia azon az úton, a melyen megindult, hogy sejtelemszerű állítását kellő adatokkal megerősíthesse.

Az igazság érdekében meg kell vallanom, hogy codexeink nyelvjárásának földerítésében engem is ez az állítás vezetett nyomra. Megindultam a már egyengetett úton és jártomban Balassának ‚A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése' c. kiváló munkája volt vezetőm és útbaigazítóm.

Pontosabb eggybevetés, tüzetesebb hasonlítgatás után arra az eredményre jutottam, hogy a JordC. és Érdy codex valóban a Drávamelléken keletkezett. De nem, mint ezt Volfnak helyreigazított szavaiból következtetni lehetne, hazánknak nem délnyugati részén, vagy pontosabban megjelölve a fölső-drávai nyelvjárásterületen írták, hanem, mint ezt az alábbi adatok eggytől-eggyig igazolni fogják, hazánk délnyugati részétől ugyancsak a Dráva mentén a Duna felé haladva körülbelül Eszék táján, Baranya megye déli részén, tehát a Slavóniával határos alsó-drávai nyelvjárás-területen.

Szemeljük ki Balassa könyvéből ezen nyelvjárásnak jellemző sajátságait s hasonlítsuk össze codexeink nyelvével.

Az özésre vonatkozólag a Duna-drávaközi nyelvjárás-vidékről általánosságban azt állítja: ‚Az egész alföldi nyelvjárásterületnek fő jellemző vonása az özés, s már ez is kezd néhol múlni a szomszédos ëző nyelvjárások hatása alatt. A sárközi nyelvjárásban már gyakori az *ë*, s az alsó- és fölsődrávaiban is annál inkább gyarapszik, minél nyugatabbra megyünk' (MNyelvj. 52).

A mint láttuk, az özés emez ingadozása kissebb-nagyobb mértékben a Jordánszky és Érdy codexben is észlelhető.

‚Az *ly* helyén ez a nyelvjárás *j*-t ejt, de nem egész következetesen, mert gyakran helyet enged a dunántúli *l*-nek' (Uo. 53. l.). Az *l*-es alakokra codexeinkben is számos példát találunk: *ghedőle*: gëdöle, gödölye (JordC. 59), *kostollak*: kóstoljak (574), *ylle*: ilj le, ülj le (584), *üllőn le* (417), *yllenek*: üljenek (uo.), *neemullanak meg* (ÉrdyC. 572b), *syllezt*: silleszt, süllyeszt (JordC. 87. ÉrdyC. 268), *zomeehullak* (JordC. 634), *tyztul meg* (375) sat. Föltehető, hogy a fölhozott példák eggynémelyikénél a másoló figyelmetlenségből elhagyta az *y*-t jelölő vonáskát az *l* betű mellől és így kétes, vajjon eggyik vagy másik szó nem olvasandó-e jésített mássalhangzóval.

‚A magánhangzók néha zártabbá válnak; így pl. *a* helyett

áll *o'*. Így: *morha* (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII 286. Kopács. XVI.473. JordC. 246. 853. ÉrdyC. 364b), *bokancz*: bakancs (JordC. 471), *porttyan*: partján (ÉrdyC. 227), *vyoz*: viasz (550) sat. Ez utóbbi három szót Hermán Mihály tanúsága szerint a Dráva mentén is *o*-val ejtik.

‚Zártabbá vált gyakran az *ó*, *ő* is': *bűr*: bőr (Drávamellék Kopács, Nyr. XVI.283. *bűr* JordC. 823), *kű*: kő (Baranya m. XIV. 142. Kopács XVI.331. *kű* JordC. 265), *zű*: szó (JordC. 246. 570. 823), *ű*: ő (*hű*, *hew* JordC.) sat.

‚Viszont van példa a magánhangzók nyiltabb ejtésére is; ilyen az *i*, *í* helyén álló *ë*, *é*: *ënnen*, *ëme*, *ëtt*, *ëthon*, *szëget* (szeget); *kéván*, *vélág*, *vérad*, *rév* (rí) révás, *ásét*, *addég*, *még'* (54). Az itt fölsorolt szók a Jord. és Érdy codexben is ilyen alakban találhatók: *eennen* (JordC. 83a), *eede* (423), *eeth* (185), *eethon*: ëtthon, itthon (uo.), *zeegheth* (ÉrdyC. 377. *szëget* Drávamell. Nyr. VI.87. Kopács, XVII.45). E szókban a kettős *ee* közép ë-nek olvasandó. Más példák: *kewan* (ÉrdyC. 96b. 483), *verrad* (270b), *reekat* (185), *reewas* (JordC. 156. 339), *addeg* (ÉrdyC. 514).

‚Az ajakhangzó *ü* helyett nem ajakhangzó *i* áll: *tikör*, *fistös*, *hivös*, *fív'* (54). Codexeinkben: *tyker* (JordC. 833. ÉrdyC. 531b), *fyzt*: füst (898), *hyvős* (ÉrdyC. 652), *fyv* (JordC. 832. ÉrdyC. 464b). Más codexekben is közönséges.

Legyen elég a példákból ennyi; a hangtani sajátságok ismertetésénél bővebben fogjuk tárgyalni ezen hangváltozásokat. Előzetesen még csak azt akarom megjegyezni, hogy Hermán Mihály állítása szerint az *ü* helyett való *i*, valamint az *ő* helyett való *é* kivált Henészen, a Rinya-folyónak Duna felé eső oldalán, tehát körülbelül az alsó- és fölsődrávai nyelvjárásterület összeszögellő határán használatos: *biri*, *físi*, *gyíri*, *sírí*; *dicséség*, *fézni*, *idé*, *erés*, *elétte*.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A Nyelvőr ez évi (XXIII.) kötetében az első számmal érdekes cikksorozat indult meg, melynek írója, Szabó Ernő, a fönti címen azokat a szólásmódokat fejtegeti, illetőleg csoportosítja, melyek kiválólag házi állatainknak a közélethez való viszonyával foglalkoznak. A tárgy maga oly érdekes, hogy szinte lehetetlen a nélkül menni el mellette, hogy figyelemre ne méltatnók.

Az első közlemény elolvasása után tisztában voltam vele, mit s hogyan akar Szabó elmondani s érdeklődésemet annál inkább fölköltötte a tárgy iránt, mert szólásainkat eddig nem tapasztalt módon csoportosította s fejtegetései egészen eltértek az eddig szokásos formáktól. Határozottan helyeselnünk kell, hogy a hibás, célszerűtlen, ábécérendet kerülte, mely, hogy az ő szavait idézzem: ‚Legrosszabb osztályozás, mert főszónak hol az alanyt veszik, hol mást, sőt nem ritkán a kötőszót is, s így az ember nem igen tudja, hogy mit hol keressen' (13. l.).

Hasonlóképen helyesen cselekedett, mikor a közszólások két faját, a közmondásokat és a szólásmódokat élesen elkülönítette egymástól, mert ezek valóban nem vonhatók egy kalap alá már csak azért sem, mert, hogy hasonlattal éljek, a közmondás olyan a beszédben, mint a kő a gyűrűben: magában véve is ugyanaz marad, mint a foglalatban: a szólásmód ellenben mindig helyzetre vonatkozik, mindig valami különös vonatkozása van, s azért, hogy ismét képet használjak, olyan mint a kertben a virágágy: annyi formája lehet, a mennyit az ember épen alkotni akar. Meghatározásai mindenesetre helyesek; de hogy ez ellen az elválasztás ellen eggypárszor ő maga is vétett s a szólásmódok közé közmondásokat is kevert (például a 65. lapon: Ember fogad fogadást, eb a ki megállja) mind csak arra mutat, hogy bizony meglehetősen nehéz ezt a két fajtát jól szétválasztani eggymástól s ha e miatt a szótárakban nagy ‚összevisszaság uralkodik', a mint Szabó mondja (10. l.), nincs nagyon mit csodálni rajta.

Hogy pedig a Nyelvőr közleményeiben miért van előbb minden összevéve, közmondás és szólásmód eggyaránt, később meg a hasonlat is elválasztva a szólásmódoktól, erre a kérdésre csodálom, hogy Szabó maga meg nem felelt, ki pedig teljesen jártasnak látszik a Nyelvőr adatainak útvesztőjében. Ha jobban utána nézett volna, be kellett volna látnia, hogy egészen más eggy folyóirat dolga s egészen más eggy teljes, összefüggő munkáé. A Nyelvőr lapjainak jó részét arra szenteli, hogy a népnyelv kincseit összegyűjtve, alapot adjon a kutatók vizsgálódásainak. És itt a fő nem az, hogy rendezve, csoportosítva legyen eggy-eggy vidék minden sajátsága (az külön ismertető cikkek kötelessége), hanem az, hogy ezek a sajátságok k ö z ö l v e legyenek; már pedig senki se kívánhatja a közlőtől, hogy többet s jobb formában adjon, mint a hogy tud, s így a Nyelvőrtől se, hogy valamely közlő kissebb gyűjteményét vagy darabokra tépje s szétszórja, vagy az egészet félre-

tegye. A Nyelvőrben tehát — hiszen mutatják az eggyes közlemények — ez a dolog nem függhet egészen a szerző akaràtától.

A mi pedig a hasonlatok elválasztását illeti, szerintem a Nyelvőr helyesen teszi, ha különválasztja a szólásmódok eggyszerű fajtájától. Hogy miért nem tetszett ez Szabónak, azt hiszem sikerülni fog fejtegetésem további folyamán kimutatnom, ez alkalommal azonban legyen szabad ezt mellőzve megokolnom előbbi véleményemet. Szabó nem akarja kettę választani a hasonlatot és az eggyszerű szólásmódot; pedig a kettő között szintén elég éles a különbség. Eggy példát hozok föl. Valaki papirból kivág eggy lovat, más papirra meg fölrajzol eggy lovat. Mind a kettő ló és még sem az, hanem papir, s ha pontos külömbséget akarok tenni a kettő között, a mi pedig könnyen lehet, így fogom a kettőt külön meghatározni: Ez a papirdarab lóformájú; s viszont: ez a kép eggy lónak a képe. Ilyes különbség van a szólásmódok említett két faja közt is.

Csak sebtiben veszek eggy pár példát a Szabó idézte szólásmódokból. ‚Eggy nyeregben ülnek' = eggy dologban fáradoznak, eggy uton járnak. ‚Jól tud szántani a cigányok lován (157). Lóhátról beszél (156). Ökörtől lópélda' (158) sat. Mindezek magukban alkotnak eggységes képet s a mint kimondtuk, előttünk áll egész valójában; bárhol mondjuk is ki, bármely vidékről való ember előtt (természetesen helyzettel kapcsolatban, a mi a szólásmód főkelléke), azonnal meg fogja érteni, rá fog ismerni. Ez az oka, hogy az ilyen szólásmódok szinte az egész nyelv területén el vannak terjedve, használják s értik őket mindenfelé; de sőt azt is mondhatnók, hogy a szólásmódok közül kizárólagosan csak ez a fajta kerülhet át eggyik nyelvből a másikba. Hogy miért, az könnyen érthető: ezekben nincs egyedi jelölés, nincs helyi vagy idői viszony, csupán csak helyzet. Ez felelne meg a metszett papirlónak.

Egészen más a hasonlat. Ime eggy pár példa: ‚Iparkodik mint a szögverő kutyája. Hozzá szokik mint a cigány lova a koplaláshoz. Alázatos mint a leforrázott kutya'. Mindezekben bizonyos egyediség van, bizonyos ismertető jelen alapszik az értelem, s míg az eggyszerű szólásmód magában véve kép, ez csak akkor lesz azzá, ha ezt az egyediséget ismerjük. Más szóval: a hasonlat az által lesz képpé, hogy valakit vagy valamit eggy jól ismert dolog helyzetében képzelünk. Vegyük el a hasonlatból a *mint* szócskát, s a mi megmarad, nem egyéb puszta állitásnál. S ezért a

hasonlat példája a rajzolt kép, melyből csak eggyetlen főbb jelt kell elvennünk, s nem ismerünk többé rá.

Állítsuk most szembe a szólásmódoknak ezt a két faját. ‚Ásítoz mint a kuvasz' mondják az unatkozó emberre, s ezzel egyenesen őt jelölik meg, a ki ebben az eggy dologban hasonlít a kutyához. Ellenben ez a szólás: ‚Ásítanak az agarak, jó vadászó idő lesz' nem magát az illetőt festi ásító helyzetben, hanem a kutyák képét idézi föl, minteggy képmásául az illetőnek. Emez kép magában, ember nélkül, amaz csak úgy, ha a kettőt eggymás mellé állítjuk, ö s s z e h a s o n l í t j u k.

Van tehát értelem a szólásmódok ilyen szétválasztásában. Ám én ezzel legkevésbbé se azt akartam mondani, a mit Bauer mond: ‚[A hasonlatot] a szólásmódok tárgyalásából ki kell rekesztenünk' (Szabó idézte, 10 l.). Épen nem; hanem azt igenis megtehetjük, hogy a hasonlatokat külön csoportosítsuk, már csak azért is, mert rendesen eggyes vidékek szerint változván bennük a fórész, csak így csoportosítva sorozhatók az általános keletű szólásmódok mellé, mint azok eggyértékese. Hogy mennyire, szinte kényszerítően látszik ezt igazolni maga a szólásmódok tárgyalt két fajtája, mutatja már az is, hogy Szabó, ki az elválasztásnak ellensége, a kutyánál (105. s köv. ll.) maga is kénytelen úgy járni el, hogy a hasonlatokat külön csoportosítja s külön adja a szólások eggyszerű fajtáját.

Szabónak kifogása van a szólásmódok alaki csoportosítása ellen is. Helyes, ha arra gondolt, hogy a főcsoportokat, hogy úgy mondjam, a címszókat nem a külső, hanem a belső viszony szerint válogassuk össze. De ha még ennek keretén belül is a firtatott belső sajátságra fekteti a fősulyt, nem lehetek vele eggy véleményen. Nem lehetek pedig már csak azért sem, mert jól tudom, hogy a szólásmódok értelme annyira változó, hogy pontosan alig lehet meghatározni s ezért nem is gyűjthetők eggy fogalom kizárólagos körébe; másrészt nem lehetek azért, mert elméletét itt is rosszul alkalmazta; ő maga is alkotott alcsoportokat, s ezek kedveért sokszor erőszakot követett el a szólásmódok igazi értelmén; belekényszerített eggyes csoportokba olyanokat, melyek eggyáltalán nem illenek oda vagy épen nem is vonhatók csoport körébe. De különben se értem, mit akart ezzel mondani: ‚Ha nyelvtanilag, vagy stilisztikailag akarja őket valaki tárgyalni, annak természetesen csoportokat és alcsoportokat kell e meghatározások keretén belül létesítenie, a szerint, a hogy azok céljának legjobban

megfelelnek' (12). Gondolkodtam rajta eleget, nem értettem meg sehogy se Tehát csak annak kell alcsoportokat ‚létesítenie', a ki Bauer formán akar velük foglalkozni? Jó; de hát akkor minek csoportosította Szabó pl. a kutyára vonatkozókat a ‚rossz, lusta, hencegő, alattomos' sat. szók alá? Vagy mindenkinek kell alcsoportokat alkotni? De hát akkor minek ott a ‚nyelvtanilag vagy stilisztikailag'?

Sok, sok ilyen s más fajta kérdés merülne föl önként s maradna magyarázat nélkül az elmélet és gyakorlat összehasonlítása után, ha Szabó maga nem adná nyitját a rejtélynek. Úgy áll a dolog, hogy a kritikában s az elmélet java részében saját gondolatmenete volt az irányadó, a gyakorlatnál azonban az, kit a következő szavakkal ajánl figyelmünkbe: ‚Az osztályozásnak mintája, melyet én követtem, Schradernél van meg, ki előbb a bennük szereplő lények, tárgyak, fogalmak szerint csoportosítja anyagát, azután pedig a jelentések szerint alkot alcsoportokat. Ezt a fölosztást kellett követnem már csak azért is, mert anyagom köre ép a szólásmódokban szereplő állatok szerint volt meghatározva' (13). Ki hinné, hogy ezekkel a szavakkal Szabó im ezt mondta: Schradert követtem, ki az én tudományom legfőbb tárháza volt s ki mindvégig kezemnél fogva vezetett.

De adjuk meg a császárnak, a mi a császáré és Szabónak, a mi a Szabóé. Szép munkát végzett. Apró-cseprő hibáinak százа nem nyom annyit a mérlegben, mint erényeinek egyike. Munkáján meglátszik, hogy kedvvel végezte; sokat s helyesen olvasott, még többet gyűjtött s a mit összeszedett, tudta is jól használ venni. Hibáit bár szó nélkül nem hagyhatjuk, el kell ismernünk, hogy a kérdés tisztázásához nagyban hozzájárult, s utat mutatott, idegen nyomon haladva bár, a későbbi vizsgálódóknak.

A mit magukról a szólásmódokról általában mond, abban alig találunk kivetni valót. Azt természetesen nagyon kétes bizonyítéknak tartjuk. s úgy látszik, ő maga is keveset bizott benne, hogy az idegen eredet kérdését a fülére bízta: ‚Nem volt mást mit tennem, mint azt vizsgálnom, hogy melyik hangzik idegenszerűen s azt egyenesen kihagynom a gyűjteményből vagy pedig ha fölvettem, erre figyelmeztetnem az olvasót' (14). Csak az a baj, hogy nem minden idegen eredetű holminkon érzik meg az idegenség, s a min már megérzik, biz az alig található gyakran népünk között. Ennek kell tehát s némileg Schradernek betudnunk, hogy sok olyan szólás került a gyűjteménybe, melyről csak nagy jó-

hiszemüség teheti föl magyar voltukat; a milyen, hogy példát is idézzek, a ‚macskaasztal' (258). Igaz ugyan, hogy Szabó megigérte, hogy az idegenre lehetőleg rá fog mutatni; ám ő e helyett a részletes tárgyalásnál előhozott olyan idegeneket is, melyeknek a magyarhoz semmi közük. Mindezekre a részletek bírálatánál még hivatkozni fogok.

Erősebb hangot érdemel ott, hol az idegen nyelvekről beszél. Hát annyi idegen nyelvet ismer, beszél ő eggymaga? Szép; de szinte hihetetlen, hogy oly pompásan tudja mindeggyiket. Nem Schradertől hallotta? Talán. Megnézem s fejet csóválok. A közlött adatok nem vesztettek volna értékükből és becsükből semmit se, valamint az ő érdeme se csökkent volna legkevesebbet se, ha, a mint az igazság kutatójához illik, legalább általában annyit jelentett volna ki, hogy az idegen nyelvek szólásai nagyobbrészt Schraderből vannak idézve; hisz az már maga is érdem, hogy e művet nemcsak hogy olvasta, hanem tanulmánya tárgyává is tette. Szabó azonban e helyett, hogy érdemét szebb színben tüntesse föl, az idegen példákról csak ennyit talált szükségesnek mondani: ‚Az idegen nyelvekről e tekintetben [a hasonlatokról] kevesebbet mondhatok: azt hiszem azonban, hogy csak azért, mert a tájszólásokat se a gyűjtemények, se a szótárak nem igen dolgozták föl (15). Meg kellett tehát elégednem azzal, hogy a régi alakokat, már a mennyit találhattam és az idegen formákat a mai magyarok mellett elősoroltam (uo. alul). Kevésbbé teljes az idegen alakok gyűjteménye; ezekre nézve be kellett érnem eggy-két gyűjtemény és szótár fölhasználásával (16)'. Mit mondana minderre Schrader, ha úgy véletlenül a kezébe kerülne Szabó cikke s látná, hogy az ő neve ugyan kevés helyen szerepel, de azért az az ‚eggy-két gyűjtemény és szótár' csaknem egyedül az ő ‚Bilderschmuckja'?

A forrásokhoz jutottunk. Sokkal számol be Szabó s mi el is hisszük neki, hogy mindannak hasznát vette. De hányat nem említ itt (16), a melyre tárgyalása folyamán hivatkozik! Elolvastam a Szabó cikkeit végig, hadd számoljak én be az ő forrásaival annak rendje és módja szerint.

Olvasta, idézte, forgatta, és lefordította, a hol szüksége volt rá Schrader ‚Bilderschmuckját'. Ezt kellett volna első helyen említenie; hanem mostohán bánt vele. A hol az olvasó ezt a rovatot találja: ‚az idegenben' vagy ‚a németben, franciában, latinban' sat. s nem találja utána téve a forrást vagy olyan nevet lát, mit Szabó itt elfeledett elmondani, mint például Arist. Göthe,

Schiller és sok más, könnyítse meg a dolgomat s gondolja oda ezt: (Schrader). A hol más név volna helyén, majd úgyis megmondom; bizony nem sok lesz ilyen. Nem csak útmutatást kért Szabó ettől a könyvtől, tudományának jó része is innen került s e miatt gyakran olyan dolgot is elkövetett, a mi szépen tervezett elméletével sehogy se fér össze.

Ez után következett volna a Nyelvtörténeti Szótár. A mit az olvasó úgy ismer Szabó cikkéből, hogy a régiségben fordult elő, azt mind ebben a könyvben találhatja meg. Ha Kisviczayt, Pázmányt s más ilyes nevet lát forrás gyanánt (kivétel Dugonics) s érdeklődnék a szólás iránt, kisértse meg a NySz. adatai között megkeresni. Eggyáltalán hibás és semmivel se menthető ez az eljárása. Ő maga mondja, hogy az illető szólásgyűjteményekben igen bajos megtalálni valamit, mert a hány szó lehet a szólásban, annyi helyütt kereshetjük, minthogy főszónak majd ez majd amaz van véve, s mégis ő maga esik abba a hibába, hogy forrását nem jelöli meg pontosan s az olvasóra bízza, hogy találja meg, ha tudja, az idézett helyet. Ha már a forrás jelölését a folyékonyság kedveért el is hagyta idézetei mellől, csillaggal mégis jelölnie kellett volna azt a szót, mely alatt az illető szólást keresnünk kell, még az esetben is, ha a NySzótárt nevezte volna meg forrása gyanánt. Eggyáltalán nem tudni, mit akart azzal, hogy az írót s müvét megnevezte a régiségből vett adatoknál; de a lapszámot nem tette ki. Csak a 202. lapon levő idézeteket vegyük példának. Mit akart ő ezekkel: ‚Pázm: Kal., Czegl: Japh., Sámb: 3 fel.‘? Hiszen aligha tévedek, ha azt állítom, hogy ő ezeket a müveket nehezen is látta vagy legalább dolgozatánál nem használta; mire jó hát ez a fitogtatás, mely önmagát gúnyolja ki? Mondhatná, hogy azért tette, hogy lássék, mely korból s kinek a nyelvéből való az idézett szólás, vagy nehogy azt higgyük, hogy az ujjából szopta idézeteit; csakhogy nekünk mind a két okra az volna válaszunk, hogy ily formában ugyanazt érjük vele, mintha eggyszerűen azt mondaná, hogy megvolt a régiek beszédében is, minthogy az utánjárás úgyis lehetetlen.

Forrásai legfőbbjének az élő nyelvet, saját és társai megfigyelését nevezi meg (16). Elhiszem, hogy ő maga sok szólást ismer, sokat gyűjtött szülőfölde nyelvéből, ámde ez nem elég ok arra, hogy sok kétes esetben a forrás megnevezését eggyáltalán elmulasztja. Schrader megmondta az okát: ‚Es liegt im charakter meines buches, nicht gelehrte von fach vorauszusetzen, sondern

gebildete denkende freunde der deutschen sprache und des deutschen volkes; und solchen ist an gehäuften citaten nicht das geringste gelegen: es würden ihnen vielmehr die vielen in klammern gesetzten citate das lesen nur erschweren' (Bev. II). Ennek igenis van értelme, de nincs a Szabó eljárásának. Először is azért, mert a Nyelvőr első sorban tudományos folyóirat, másodszor pedig azért, mert Schrader csak ott hagyta ki az idézést, a hol általán ismert szólásról volt szó, Szabó ellenben ott is, a hol igen kétes, vajjon használja-e ezt a magyar nép (pl. ebebéd, ebhalállal elveszni 65. l.). S hozzá még csak eggyetlen szóval se utal eljárásának okára, e miatt aztán gyakran azt kellene hinnünk, hogy a mit mond, azt saját maga szedte össze, annál is inkább, mert forrásait, főleg a Nyelvőrt és Schradert, különben elég gyakran idézi még ott is, a hol azt az előzményekből magunk is kitalálnánk.

Az eggyáltalán nem lehet mentség, hogy külön szakaszban úgyis elősorolta forrásait. Hogy nézhessünk mi így utána, vajjon helyesen idézett-e, vagy sem. Hisz ez óriás munka volna, nagyobb magánál annál, mit Szabó végzett. Ha csak a Nyelvőr huszonkét kötetét kellene is átvizsgálnunk, már maga ez is elég ok volna a panaszra a források elhagyása miatt.

Többi forrásait mellőzve, még csak gyűjtésének módjára és mennyiségére van pár megjegyezni valóm. Ő maga is megvallja (16. lapon), hogy gyűjteménye épen nem teljes, ám ez a hibabevallás nem menti föl az alól, hogy többet is vártunk volna tőle. Nem hivatkozom arra, hogy társaitól több is telt volna, ha jobban utána jár, ez nagyon viszonylagos dolog; de már azt nem hagyhatom szó nélkül, hogy olyan folyóiratot mint a Magyar Nyelvészet figyelmébe se vett. Én csak vaktába fogtam a kezembe a VI. kötetet s már is olyanra akadtam nehányra, miről Szabó említést se tesz. Tudom, jól látom, hogy sokat kutatott és talált; de kereshetett s találhatott volna többet is. Ilyen munkánál nem szabad eggyetlen számbavehető nyelvészeti folyóiratot se kihagyni.

Itt kell szólnom még bizonyos dolgokról. Az obscén szólásokat értem. Szabó ezek mellett úgy megy el, mintha nem is tudna létükről, s még se tudja megóvni magát, hogy nehányat föl ne vegyen gyűjteményébe. Erről, azt hiszem, szólnia kellett volna. Lám Schrader megtette (Bev. IV. második szakasz). Szabó, ki a szólásmódokkal oly behatóan, részletesen foglalkozott (s hozzá még Schradert is használta), bizonnyal tudni fogja, hogy az e fajta szólásmódoknak száma légió, s hogy ha igazán eredeti, találó,

csattanós van a szólásmódokban, ebben a fajtájukban még inkább megvan. Miért nem szólt hát róluk eggy árva szót se? Hiszen jórészt olyanokhoz kellett szólnia úgyis, kik az ilyen dolgoknál nem tartják mingyárt kezüket a szemük elé (még kevésbbé mint Schradernél, ki a nagyközönségnek írt); megtehette volna, hogy okát adja annak is, ha tárgyalja, annak is, ha nem. Mindezek után aligha tévedünk, mikor sok egyéb hiba mellett a hasonlatok elválasztása ellen szóló szavait is (l. föntebb) úgy magyarázzuk, hogy sokban követte Schradert, sokban nem. Schrader se választja el a hasonlatokat, Szabó se; de Schrader a közmondásokat is elő-hozza, Szabó kirekeszti tárgyalásából, a mennyire tudja. Schrader nem jelöli minduntalan forrásait, Szabó se, és így tovább az eggyezés és különbözés hosszabb során át.

De lássuk már most az eggyes állatokról szóló csoportokat.

MIKÓ PÁL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Magyarnak Pécs, németnek Bécs. Ennek az érdekes, ma már elhomályosult s tévesen magyarázott szólásnak történetét igen szépen és világosan mondja el Nagyszigethi Kálmán a Nyelvőr XVIII. kötetének 97—100. lapjain. Fejtegetése oly világos, hogy az ellen kifogást emelnünk eggyáltalán nem lehet s csupán a végeredmény az, melyhez szó férhet s melyet épen azért nem is hagyhatunk figyelmen kívül.

Velős cikkkének im ez a rövid foglalatja: Manapság ezt a szólást Szirmay után úgy magyarázzák, hogy a németnek Bécsben, a magyarnak Pécsett volt először egyeteme, s így az volt a magyarnak Pécs, a mi a németnek Bécs. Ámde ez a magyarázat nem állhatja meg helyét, mert ez a szólás aligha keletkezhetett annak a kornak, melyben a pécsi egyetem virágzott, a kettőt össszehasonlítgató számítása alapján. Nem is úgy keletkezett, hanem egészen más alapon.

Itt ugyanis félreértés van a dologban: ennek a szólásnak nem az az eredeti alakja, melyben ma ismerjük. Molnár Albert magyar-latin szótára még ily formában őrizte meg számunkra: ‚Magyarnak Czécz, németnek Bécz', a második kiadásban, s ezt így kell olvasnunk: ‚Magyarnak Csécs, németnek Bécs'.

Minthogy nem hihető, hogy a német fővárost, Bécset hasonlítaná e szólás a magyarországi Csécs nevű faluhoz, azt kell gon-

dolnunk, hogy itt tulajdonképen nem is két helységnek a nevéről, hanem két köznévről van szó. S valóban egyéb források kis kezdő betűi egyenesen e föltevés helyességére utalnak. Ez a két összehasonlított szó tehát *csécs* és *bécs*, melyek eggybeforrva élnek e szóban: *csecsebecse*: joujoux, nippsachen.

Eddig egészen helyes és kifogástalan a Nagyszigethi magyarázata. De már az, a mit több helyről vett idézetei alapján e szólás igazi értelmének mond, aligha állhat meg a maga egészében. Szerinte e szólás más szóval ezt jelentené: ‚Magyarnak jut az alja, németnek meg a java'. Minthogy bőséges adatokat idéz véleménye támogatására, kisértsük meg csupán ez adatok alapján igazítani meg tévedését.

Molnár Albert szótárának negyedik kiadásából idézi, mint szólásunk eggyértékesét, a következő német magyarázatot: ‚Verschlagne ränck-erfinder, mit geringem geschenck eines andern mühe und arbeit belohnen', továbbá ugyancsak Molnárból és Kisviczayból, e latin közmondásokat: Admirabiles in nectendis machinis Aegyptii (Conos artoxia). S minthogy, mondja, ez utóbbi latin szólás nem fordul elő kézi szótárainkban, vissza kell mennünk egész Rotterdami Erasmusig, ki Decsinek (s ez alapon Molnárnak is) a latin közmondások gyűjteményénél forrása volt.

Erasmusnál, mondja Nagyszigethi, a fönnebb idézett latin közmondás első része (Admirabiles sat.) következőleg van magyarázva: ‚de versutis, et ut ait Plautus, consutis dolis dictitatum'. „A conos artoxyát pedig így értelmezi: ‚(dicitur) de similibus et inter sese respondentibus. Quidam eruditi putant, conon pistorium esse instrumentum, non dissimile artoxyae, quod panarium scalprum videtur significare. Caeterum apperet conos munuscula quaepiam fuisse, quae pueris dono darentur. Proinde vide, ne competat (adagium) in eos, qui vili levique munusculo compensant operam alicuius" (N. idézete. 99. l.).

Mindebből, ily formán vélekedik Nagyszigethi, világos, hogy a szólás olyasmit jelenthet, hogy a fortélyos német a magyar fáradságát és munkáját valami csekélységgel szokná megjutalmazni. Ugyanis ‚mint *conos* dibdáb ajándékocskát, a régi magyar nyelvben *csécs* gyermekjátékot jelentett', s hogy ennek, Nagyszigethi szerint, csakugyan kis értéke volt, igazolja a NySz. XVII. századból való e két idézete: ‚Bőcsülendőt bőcstelen dibdáb c s é c s é r t elád. Az aprólékos c s é c s é r t ne cseréljük el a maradandót'.

Hogy a *csécs* nem valami nagy drága jószág lehetett, abban

igaza van Nagyszigethinek, idézetei teljesen véleménye mellett szólnak. De már a *bécs* szóra nézve nem áll véleménye, mely szerint ennek ‚valami maradandó értékűt kelle jelentenie'. Ugyan miért volna maradandó értékű? Mert ‚bécs pénzegység volt és pedig a fillérnek kétharmad része'? Hát olyan nagy vagyon az, a mi a forintnak háromszázad része? ‚Az 1591-ben megjelent Magyar Arithmetika világosan megmondja, hogy 1 magyar forint 100 pénzt, vagyis 75 krajcárt, 1 pénz pedig 2 fillért vagy 3 bécset tett', idézi Nagyszigethi annak bebizonyítására, hogy a *bécs* maradandó értékűt jelentett.

Lássuk csak, igazán olyan becsben tartja-e a magyar ezt a kis pénzmagot. Általán ismert ez a szólás: ‚Nincs eggy árva fillérem se', hasonlóképen ez a másik: ‚Biz ez a holmi eggyütt véve se ér eggy fityinget'. Tudjuk, hogy az elsővel a szóló azt akarja mondani, hogy egészen tiszta a pénztől, semmije sincs, s a másikkal, hogy a kínált holmi fagarast vagy semmit se ér. Már pedig ha a fillér (vagy a fitying) semmit jelent, vajjon micsoda alapon jelenthet a *bécs*, a mi pedig a fillérnél is kissebb értékű, mert, hogy a cikkiró szavait idézzem, ‚a fillérnek két-harmad része', valami maradandó értékűt?

De ha már maga a *bécs* szó jelentése, illetőleg értéke nem tiltakoznék is az ellen a föltevés ellen, hogy tárgyalt szólásunk a neki tulajdonított értelemben volt használatos eggykor, eléggé ellene szólna az Erasmusból vett idézet is. Mert mit mond Erasmus? ‚Dicitur de similibus et inter sese respondentibus'. Ez pedig magyarul azt teszi, hogy ‚eben guba, mind eggy kutya' a kettő közül eggy se több, jobb a másiknál. Igaz, hogy azt is mondja: ‚Proinde v i d e, n e competat in eos, qui vili levique munusculo compensant operam alicuius'; ámde a helyes mérlegelésnél van-e, lehet-e jogunk az ‚így van' elébe tennünk ezt: ‚talán, lehet'? Erasmus azt határozottan, minden megszorítás nélkül mondja, hogy a ‚conos artoxya' egyenlők jelölésére szolgál s csak azután, eggy *talán*nal veti utána, hogy ‚no meg az is lehet, hogy arra vonatkozik, a ki holmi csip-csup ajándékkal szúrja ki másnak a szemét'.

Nagyszigethi magyarázatának téves volta tehát abban gyökeredzik, hogy ő először a Molnár Albert szótárának negyedik kiadásában levő német magyarázatra épített. Pedig a 4. kiadásnak német magyarázata, a mint maga Nagyszigethi legjobban tudja, már nem Molnár Alberttől való, minthogy ő maga említi (Nyr. XXIII.376), hogy Molnár maga csak három kiadást rendezett sajtó

alá. A német szöveg tehát semmiképp se fogadható el a magyar szólás hiteles eggyértékesének, mert az szemmel láthatólag nem egyéb, mint az Erasmus-féle kettős magyarázatnak rövidre szabott fordítása.

Röviden összegezem véleményemet. Nagyszigethit megtévesztette a MA.[4] német adata s ő ezen az alapon kutatva tovább, arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a magyar szólás: ‚Magyarnak Csécs, németnek Bécs' azt jelentette, hogy: ‚Magyarnak jut az alja, németnek meg a java'. Ez ellen szól Erasmus állítása, mit *talán*-nal odavetett utógondolata nem dönt meg. De ellene szól a cikkiró véleményének legjobban az a körülmény, hogy a magyar a *bécs*-et már csak azért se tarthatta sokra, mert a nála valamivel nagyobb fillért is semminek tekinti.

E szerint tehát más a címszólásnak igazi értelme. Lehet, hogy van közmondás, mely a német-magyar barátságot csakugyan úgy tünteti föl, a mint azt Nagyszigethi ebben a szólásban gondolta; én azonban nem ismerek ilyet s ezért hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy szólásunk semmit se akart többet mondani, minthogy az eggyik ép oly keveset kapott, vagy kevéssel rendelkezett, mint a másik. Hiszen ilyen fajta szólásaink száma akkora, hogy önkénytelenül is az ilyenekre kell gondolnunk e fejtegetés közben: ‚Eggyik eb, a másik kutya. Eggyik tizenkilenc, másik eggy hiján husz. Vak vezet világtalant'. Ilyen még ez a komédiás-bódék előtt sokszorta hallható mondás: ‚Németnek eggy garas, magyarnak három krajcár'; továbbá ez a Nógrádban járatos szólás: ‚Az eggyiknek semmi se, a másiknak annyi se'.

Valószinű, hogy a magyar szólásnak megalkotója, midőn a németet és magyart szembe állítva eggyikkel is másikkal is csekélységet jelentő, eggyértékű tárgyat hozott kapcsolatba, elsőbben is az előtte ismert német *bätz* (= bécs) ötlött eszébe, s ennek mind alaki mind jelentésbeli párját keresvén, ráakadt az előbbivel erősen rímelő s hasonlóképen ‚csip-csup' jelentésű magyar *csécs* szóra.

Nem tévedek talán, ha mindezek után így javítom ki Nagyszigethi végeredményét: ‚A magyarnak semmi se, a németnek annyi se, vagy akár megfordítva: A németnek semmi se, a magyarnak annyi se'.

MIKÓ PÁL.

Mafla. Szarvas Gábor a Nyelvőr XXIII.275. lapján azt állítja, hogy a *mafla* szó megfelelője a ném. *maulaffe*. Én ezzel az eggyez-

tetéssel nem tudok megbarátkozni, s csak annyiban fogadom el Szarvas állítását, hogy szerintem is a *mafla* ném. jövevény. Diez[4] 645. lapján ezt találom: ‚*moufle* fr. (m.): schnauze, dazu norm. *moufler*: maulen, pic. *moufeler*: die lippen bewegen, vom deutschen *moffel*: wer dicke, herabhängende lippen hat'.

Ha utána nézünk Sandersnek, ott azt fogjuk találni, hogy a németben *muffel, muffeln, mampfen*: unvernehmlich reden (II.338), *mummeln*: sprechen, wie wenn man brei etc. im munde hätte' (II.343).

Ennek a ném. *moffel, muffel*-nek a mássa szerintem a magy. *mafla* szó. Analógiaként szerepelhet a *zsemlye* > ném. *semmel*.

MELICH JÁNOS.

Súrol. Ez az ige jogtalanul foglal helyet a MUSzótárban. E mű 356. lapján eredeti ugor hozománynak van mondva, s megfelelőjeként a cser. *turž-*: perfricare, dörzsölni, cserM. *turž-* van megemlítve. Ez az eggybevetés helyén való a *töröl-*, *dörzsöl* (*törzsöl* 236. 260) igéknél, de nem a *súrol*-nál.

A Szótár szerint a *súrol* rekonstruált ugor alakja *sɐgr-*, *tɐgr-*. Ha a *sɐgr-* alakot vesszük eredeti ugor megfelelőnek, akkor a magyar alakot csakis spirans-féle kezdetű ugor nyelvbeli szavakkal vethetjük eggybe, mert ugor eredeti szókezdő spirans az összes ugorságban spiranssá, illetve *s*-féle hanggá fejlődött (a magyarban és finnben *h*-vá is gyöngülhetett).

Ha pedig a *tɐgr-* alak az eredeti, akkor a magyarban is *t* szókezdetet várunk, mert a *t* : *s* hangváltoztató hajlandóság a nyugati ugor nyelvek sajátja. A magy. *szoba* és a finn *tupa* eggybevetése ép e szabály miatt volt helytelen (Hunf: NyKözl. III.24), s most mind a magyarban (Mikl: EtymWb.), mind pedig a finnben (Thomsen 178. Über den Einfluss) jövevényszónak bizonyult.

Én ez igénket mind alaki, mind jelentésbeli teljes eggyezésénél s ama körülménynél fogva, hogy legrégibb irodalmunk még nem ismeri, s még azután is, midőn először, eggy XVI. századbeli szakácskönyvben találkozunk vele, csak ritkán s elszórva eggyes íróknál látjuk alkalmazva: idegen, még pedig német vendégszónak tartom. Eredetije a német dial. *schô"ren*, tisztogatni, padlót, konyhaeszközöket sat. (Romosz, Hunyad m. szász helység), irod. *scheuern* (melynek más tájnyelvi alakja: *schurren*) mássa.

A szó jelentésére nézve Sanders ezeket mondja: ‚1) hart eingreifend reiben; aus lauter reinlichkeit alle farbe von tisch

und bänken abscheuern; 2) reinigen, den fussboden, haus- und küchengeräth'.

A magyar szó átment az oláhba is; s már Cihac is helyesen, mint legutolsó forrásra, a német *scheuern*-re mutatott (II.529).

MELICH JÁNOS.

Külföldi magyarok. Nagy örömömre szolgált, midőn eggy német elbeszélést olvasva, eggyszerre magyar szókat pillantok meg a szövegben. Ime, ismét pár külföldre került atyafi. A folyóirat, melynek hasábjain e felfödözést tettem, Berlinben jelenik meg, túlnyomóan északnémet írók a munkatársai s ugyancsak túlnyomóan északnémet olvasóközönséghez szól, s a magyar szókat mégis minden magyarázat nélkül (eggynek kivételével) közli: tehát ezeknek általánosan ismerteknek kell lenniök.

A hely így szól: ‚Hinter dem schlitten ritt der leibhusar in rotem a t t i l a, blauen beinkleidern, gelben c z i s c h m e n, weissem, braunverbrämtem p e l z d o l m a n, vergoldetem p a l l a s c h und goldgestickter säbeltasche' (Deutsche Rundschau 1876. II.168).

Az *attila* meg a *dolmány* eléggé elterjedtek ugyan s már mondhatni a nyugateurópai szókincshez tartoznak; de a *csizma*- és *pallos*-ról nem hittem volna, hogy német könyvben mint közkeletű szókkal találkozzam velük.

Hogy csillogó nemzeti öltözetünk eggyes kellékeit a mi nyelvünkön nevezi az író. azon nincs mit csodálkoznunk; hisz tudjuk, hogy az idegen tárgyakkal az idegen nevezetek eggyütt vándorolnak. De a mi szerzőnk Magyarországon járt s közletlen szemléletből ismerte meg földünk eggy részét, a mint e helyből kiviláglik: ‚Dürftiges, sonnenverbranntes, graues gebüsch, die zerbröckelten lehmwände eines s z a l l a s, in dessen hürde die schafe vor dem wolfe zittern' (uo. III.21). Külföldön é l ő magyarnak tartsuk-e ezt is? Vagy csak a szerzőnek előszeretetéből az idegen szók iránt került a *szállás* a német elbeszélésbe?

Utóbbi föltevés mellett szól a következő hely is: ‚Die l u f t s p i e g e l u n g auf jenen unabsehbaren tieflandsebenen, d é l i b á b nennt sie der ungar' (uo.).

HARMATH P.

Redő. E folyóirat utolsó füzetében Prikkel Marián arra a fölfödözésre jutott, hogy ez a címbeli szó, nem a mint én állítottam, Baróti alkotása, hanem valóban élő szó, mely a Balaton mellékén közönséges használatnak örvend; s ez állításának igazolásául két tanút említ meg, a kik a *redő* megvolta mellett bizo-

nyítanak. Nem vonom, s nem is akarom kétségbe vonni e tanúknak jóhiszeműségét; de úgy vagyok adataikkal mint a kisértetekkel. Bizonyozza ez is, amaz is, esküsznek rá ezren és ezren, oly igaz, mint isten a mennyben, hogy ők valósággal láttak kisértetet; de ha valami hitetlenkedő nyomába jár a dolognak, kisül, hogy látták olyas valamit, csakhogy az nem volt kisértet.

Horváth Zsigmond idézett adata hiven leírva így hangzik: ‚*Redő* = ráncz. *Redős* péntely'. Ezt az adatot látva s vizsgálva önkéntelenül is eszembe ötlik, a mit Vörösmarty (TudGyűjt. 1828. II.58) a *red* szóról mond: ‚Göcsej szélén a fa ránczos kérgét *red*-nek mondják, innen *redü*, *redves*. Van tehát *red* ige is; s i n n e n a p a r t i c i p i u m *redő*'. Erős a gyanúm, hogy Horváth Zsigmond, midőn a balatonmelléki tájszavak sorába beiktatta ezt, hogy: ‚*redő* = ráncz', Vörösmartynak most idézett szavai forgottak eszében. A költő a fölvett s már-már kelendőségnek induló *redő* magyarázatául eggy *red* igére következtet, a melynek természetes származéka a *red-ő;* Horváth Zsigmond ellenben a ‚*redős* péntelyben' leli föl a *redő* = ránc főnevet. A mily kétségtelen ugyanis, így következtet, hogy *velős*, *szeplős*, *szőllős* sat. a *velő*, *szeplő*, *szőllő* főnevek-nek származékai, ép oly kétségtelen, hogy a nép száján forgó ‚*redős* péntelybeli' *redős* is eggy *redő* főnévnek a hajtása. Ezt a gondolatmenetet és okoskodást megerősíti Prikkelnek második tanúja, a kiről ezt mondja a helyreigazító: ‚Ugyanez a társam nagyobb hitel végett közölte velem eggy náluk divatos népdalnak két sorát is, melyben a *redő* előkerül: Csicsáéknál ég a világ, most varrják a *rëdős* (= ráncos) gatyát'. Világos, félre-nem-érthető beszéd. A balatonmelléki nép ‚*redős* gatyáról' énekel, tehát Balatonmellékén közönséges szó a *redő*.

Én azonban kétségbe merem vonni ezt a hitelesnek látszó *redős* alakot is. Maga Prikkel is kifejezi abbeli meggyőződését, hogy ‚a *redő* nagyon hihetően szintúgy ivadéka az ószl. *rędŭ* szónak, mint akár a nyugatszéli *red* alak'. Így is elfogadom; bár én szabatosabban ekként fejeztem volna ki magamat: kétségtelen, hogy a nehány tájszólásban élő magy. *red*: r á n c hű képmása a délnyugati szlávság *red* szavának. A helyreigazítás írójához fordulok tehát, magyarázza meg nekem, mert ez nekem kemény dió, a melyet nem tudok föltörni, hogy és miként került e mellé a *red* mellé az az *ő* hang s miféle elem rejlik benne: képző vagy járulékhang?

Már ez eggymaga is elegendő ok volna arra, hogy a *redős*

olvasást és hangoztatást elvessük; de még eggy fontos tény is ellene szól a tájszólásbeli szó hosszú *ő* hangjának. E szó ugyanis melléknévi alakjában él a Rába vidékén is; ha tehát, a mint közlőink idézik, csakugyan hosszú volna a második tagbeli magánhangzó, a mint a rábaközi következő adatok bizonyítják: cs^{ü}*ő*sz (Nyr. XVII.184), Gy^{ü}*ő*r (231), f^{ü}*ő*d (376), b^{ü}*ő*cs^{ü}*ő* (376), esztend^{ü}*ő* (377) sat. sat, e népnek ajkán így kellene hangzania e szónak: red^{ü}*ő*s; a régi Tájszótárban azonban így van beiktatva: *redes*. Ebben pedig a második tagbeli *e* hang kétségtelenül zárt: *ë*; tehát így olvasandó, illetőleg ejtendő: *redës* v. *rëdës*. Vagyis ez a melléknév az eggyes tájakon élő *red*: r á n c főnévnek *-s (-as, -os, -es, -ës, -ös)* képzős származéka; az özö vidékek kiejtése szerint tehát így hangzik: *red-ös*.

De nekem nyomós okaim vannak, hogy még ezt a *redös* alakot is erős gyanú alá fogjam. A mint t. i. az eredetibb *rënd* s ennek *réd*omba (rendben, sorban) és *rét* (falte) mutatják, a bennük levő *e* hang zárt; okszerű tehát a következtetés, hogy testvérszavuknak, a *red*-nek *e* hangja is zárt, vagyis nem *red*, hanem *rëd* a hangzása. Ezt a következtetést megerősíti s határozott ténynek nyilvánítja Prikkel második tanújának az az értesítése, hogy ‚a Balaton mellékén a *redő rödő*-nek is ejtődik'. Tudnivaló pedig, hogy a rövid *ö* hang csakis a zárt *ë* helyén állhat, de a nyilt *e*-vel nem váltakozik. *Seb*, *csel*, *ver*, *les* a legerősebben özö vidékek lakóinak ajkán sem ejtődik s nem is ejtődhetik imígyen: *sëb*, *csël*, *vër*, *lës*. Ámde ha a zárt *ë* önhangzós alapszóhoz szintén zárt önhangzós képző járul, ez utóbbi nyelvünk hangrendjének követelése szerint az alapszó önhangzójához alkalmazkodik, vagyis hasonlóképen *ë*-nek vagy *ö*-nek kell lennie; tehát: *bëgy-ës*, *hëgy-ëz*, *për-ëg*, vagy az özö vidékek lakóinak ajkán: *bögy-ös*, *högy-öz*, *pör-ög*. De hogy volna vidék az országban s olyan magyar szülők gyermeke, a ki így beszélne: ‚nëmös, szëmös, vërös, csërög, përöl' sat. sat, alig hiszem, hogy valaki állítani merné, a kinek a magyaros hangrendre nézve ép, fogékony a nyelvérzéke.

Az állítólagos ‚*redős* péntely, *rëdős* gatya', ha valaki pontosan megfigyeli, bizonyára így ejtődik: ‚*rëdës* pént*ël*, *rëdës* gatya', vagy: ‚*rödös* pént*öl*, *rödös* gatya'.

Midőn azonban a *redös* alakot gyanúsnak mondottam, ezzel már előre azt akartam jelezni, hogy teljes lehetetlennek nem tartom. Vannak ugyanis, bár nem nagy számmal, eggyes szavak, a melyekben az eredetibb *ë* hang még az ëző vidékek beszédében is

idővel nyilt *e*-re változott. Így a tagadó szó, melyet a dunántúli vidékek zárt *ë*-vel ejtenek: *nëm*, a Dunán innen már nyilt *e*-vel járatos: *nem*. (Hogy a zárt hang az eredetibb, a tiltó *në* szón kívül mutatja a Hbeszédbeli *nüm* is). Ilyenek még a következő világosan eggybetartozó, de a hangszín tekintetében szétvált szavak: költ: kelt, töl-t: tel-ik, körít: kerít, töm: tem és temet, növel: nevel, röjt: rejt; rëng: remëg. Eggyes vidékeken, rendesen Dunántúl s részben a palócoknál zárt, míg a Dunán innen nagyobbára nyilt hang az uralkodó a következő szókban: csërësnye: cseresnye, fëcske: fecske, këmënce, kemënce: kemence, fökély: fekély. förtő: fertő, fösték: festék.

Nem lehetetlen tehát, hogy eggy és más helyen idővel az eredetibb *rëd* zárt ë hangzója szintén nyiltra változott; s ez esetben nem volna kizárva, hogy a *redös* alak is hallható. Azt azonban sehogyse tudom elhitetni magammal, hogy eggy és ugyanazon a helyen váltakozva *redös*-t és *rödös*-t ejtenének.

Szarvas Gábor.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy vacsoránk alkalmával szóba jött a *burgonya* szó, s a gazdám, a ki M.-Óvárt kitünően végezett, kijelentette, hogy a krumplinak jó magyar neve *burgonya*. A *krumpli*, *kolompér* paraszt szó s müvelt ember nem használja, habár a magyarság legnagyobb része ezt a nevét ösmeri is. Én persze, mint a Nyelvőr híve, erősen hitetlenkedtem mind a *burgonya* magyarsága, mind a *krumpli*, *kolompér* parasztossága tekintetében.

Szóba jött az etimologiájuk is. A krumplit mindnyájan értettük = ném. *grundbirne*. Hanem a *burgonya* ismeretlen nagyság volt előttem is. Nem emlékszem, hogy valaki már beleharapott volna. Csak úgy sejtésre mondtam, hogy olasz jövevény és hogy etimologiailag egy a *burgungyi*-ával, a mi ugyan répát jelent. A gazdám azonban többet tudott.

Szerinte ez két különböző eredetü szó, mert a *burgundi* (a hogy itt Zalában ejtik) csak rövidítése ennek: *burgundi répa* = rübe von Burgund; olyan répa-fajta, akár az ollendorfi, a krumpli pedig magyarul *burgonya* volt és lesz.

Se a tudományom, se a könyvtáram nem ér addig, hogy megtudnám mondani a valót; azért kérem a t. szerkesztőséget, tudassa velünk a Nyelvőrben, hogy állunk a *burgonya* dolgával.

Felelet. Nem hiszem, hogy a *burgonya* magyarságának szószólója ezt a nézetet a magyar-óvári intézet tanárainak valamelyikétől örökölte volna. Hogy a *burgonya* magyar szó? Minden eredeti nevezetnek, a mellyel valamely eddig előttünk ismeretlen tárgyat megjelölünk, szükségképen érthető elemekből kell állnia s legalább eggy lényeges tulajdonságát magában kell foglalnia. S e tekintetben még a nyelvújítás is legalább eggy részben kellő figyelemmel volt s eleget tett e követelménynek, a mennyiben legalább az alapszó érthető eleme volt az új szónak; pl. *kör*-önd, *él*-c, *lov*-ar, *ül*-nök, *titk*-ár, *jár*-da sat. sat. De mi a kérdésbeli szónak alapszava, *bur*-e, vagy *burg*, s ki ismeri jelentését? CzF. szerint ugyan alapszava ‚burg (bur-og); jelentése: gyakran, vagy bőven burul, vagy burkolódik'. Ennek a magyarázatnak más baja nincs, mint hogy nem számol be róla, mely vidék ismeri, vagy melyik írónál található föl ez a *burg* v. *burog* ige; s aztán hogy adós marad a fölvilágosítással, hogy miként borul be a krumpli.

Csak eggy futó tekintetet kell vetnünk a növényvilág különösen eledelül szolgáló cikkeinek nevezetére, s legott meggyőződünk róla, hogy ezek majdnem kivétel nélkül vendégszók, közösek eggy vagy más s néha több nyelv nevezetével; pl. *gabona, búza, rozs, árpa, zab, kukorica, rizs, bab, lencse, borsó; dinnye, tök, uborka; narancs, citrom, alma, körte, szilva, cseresnye, berkenye, lasponya, egres, málna, ribiszke* sat. sat.

E tagadhatatlan jelenségre építve tehát, látatlanban is egész valószinűséggel állítható, hogy ez a mi földrészünkbe csak az újabbi korban átkerült termék nevezetével eggyütt a szomszéd népek valamelyikének jóvoltából került hozzánk. S a t. kérdező egészen helyes nyomot követ, midőn eredetijének a *burgundi* szót gyanítja.

Hiteles s történetileg megállapított tény ugyanis, hogy a burgonyának Európában legelső termesztői Burgundia lakói voltak s valamint egyéb esetekben is történt, a honnan az új tárgynak ismerete más vidékekre is elterjedt, magának az illető helynek nevével nevezték el az új tárgyat. Így kapta nevét a *rózsa*, a honnan Európába került, Rhodus szigetéről, *cseresnye* Cerasus városáról; *szárdinia* és *szárdella* Szardinia szigetéről; az újabban nálunk is divatossá vált s fölötte terjedni kezdő finom pálinkafaj, a *konyak*, hasonlóképen a városról: Cognac, a hol a legjobb minőségű e nemű ital készül, van elnevezve. Ilyen köznevekké vált városnevek még a következők: *malaga, madeira*

(borfajok), *malozsa* v. *mazsola* (szőllőfaj), *orleán* és *mandzseszter* (szövetek), *kordovány* (bőr); a franciában a Burgundia tartománynév: Bourgogne szintén két jelentésben szerepel: 1) (burgundi) bor, 2) lucerna. S igy lett a magyarban a Burgundia tartománynévből köznév s az Amerikából került új termék nevezetévé. És a szó ebben az alakjában még ma is él és járatos Komárom megye Kürth helységében, a mint erről a Nyelvőrnek (XIX.187.) következő adata tanúskodik: ‚*burgundia*, kumpi: burgonya' (l. Új Tsz.).

Tekintetbe véve nyelvünknek a vendégszókon véghez vitt, néha szinte hihetetlen hangbeli változtatásait, nincs benne semmi lehetetlenség, hogy a *burgonya* szót az idézett *burgundia* módosulatának ne tartsuk. Ennek ellenében azonban minteggy magától ajánlkozik az a föltevés, hogy nem inkább a tartománynak francia *Bourgogne* (olv. Burgony) nevezete szolgált-e a mi *burgonya* szavunknak alapul. E nézet elfogadását azonban két nyomós ok tilalmazza. Az eggyik, hogy a francia és magyar nyelv között egyenes érintkezés nem mutatható ki; a mi francia szó nyelvünkben megtelepedett, az legnagyobbára német réven került hozzánk; a német nyelvben azonban a francia kiejtéses alak eggyáltalában nem járatos s így nem is lehetett közletője az illető szónak. A másik mozzanat, a mely ellene szól e föltevésnek, hogy magyarázatlanul hagyja a *burgonya* szónak vég *a* hangját. Nyelvünk ugyanis az idegenből átvett *-on*, *-en*, *-ön (-ony*, *-eny*, *-öny)* végzetű szavakhoz nem told járulékhangot, a mint ezt több rendbeli példa bizonyítja: *bodony (bödöny)*, *bókony*, *pagony*, *puttony*, *szigony*, *torony* sat.

De van eggy szomszéd nép, a melynek gazdag tárházából elég nagy számú vendégszóval gyarapodott meg nyelvünk s a melyben teljes hasonmássát megtaláljuk a mi kérdésbeli szavunknak. Ez a nyelv, a mint a t. kérdező is helyesen sejti, az olasz s az illető példakép *Borgogna* (olv. Borgonya) = *Burgundia*, fr. *Bourgogne*. (Vö. ‚A b o r g o n y a i hercegasszony ujmódi fökötőben mutatta magát', Fal: NA. 127). Az olasz kölcsönvétel mellett még az a körülmény is szól, hogy a *burgonya* csakis Baranyában, még pedig ennek délnyugati részében, az Ormányságban járatos; egyéb vidékről se a régi se az új Tájszótár nem tesz említést. Tudakozódásomra Bodonyi Nándor baranya-sellyei tanító ezeket írja: ‚A drávamenti Ormányságon általában *burgonya* néven ismeri a magyar köznép a krumplit; Felső-Baranyában járatosabb a *kolompér* elnevezés'.

Különböző írók s különböző vidékek más-más, még pedig a legváltozatosabb névvel nevezik ezt a terméket. Lippainál (1664.) *paláda* v. *földi alma*; Benkőnél (1783.) *pityóka*, *földi alma*, *krumpèr;* Diószegi és Fazekasnál (1807.) *kolompir*, *csucsor* v. *csucsorka*, *pityóka*, *földi alma*, *krumper*. A LexBud. szerzőjénél (*mere* a.) *csicsóka*, *pucóka*, *pucok répa*. Bernoláknál (*zemak* alatt) *földi kenyér*. A Tájszótárban *kolompér* a következő egyértékesekkel magyarázva: *kutyatök*, *földi alma*, *csucsorka*; (burgonya a.) *péra*, (krumpli a.) *földi mogyoró*. Ballagi Teljes szótárában mint a burgonya egyértékese: *sváb tök*.

E nevezetek közül eredetieknek csak a következőket lehet tartanunk: *földi mogyoró*, *sváb tök* és *csucsorka*. Ez utóbbi azonban csupán irodalmi szó s csakis Diószegi és Fazekasnál fordul elő, a népnyelv nem ismeri; mert a mire az új Tájszótár hivatkozik, azt nem vehetjük tájszónak, minthogy csakis mint a *kolompér* magyarázója van a régi Tájszótárba beiktatva. A többi nevezet mind idegen. Ezek két osztályba sorozhatók: az elsőbe azok tartoznak, a melyek idegen kifejezéseknek hű fordításai: *földi alma* = erdapfel. *földi kenyér* = erdbrot: eine art erdäpfel, helianthus tuberosus (Sand.). *kutyatök* = hundskürbis: die zaunrübe, bryonia alba (Grimm). A másodikban a szláv elemben vett jövevényszók: *Patáka*, a növénynek eredeti (latin) neve; e nevvel járatos ma is a szerb, horvát, szlovák és szlovén nyelvben. *Pityóka*: sváb *pityóka*. *Krumper*, *kolompér krumpli* ném. (dial.: *krumpirn* stb.). *Péra*; szlovákok egyike sem ismeri ezt a nevezetet, a csakis mint határozó tájszó van ott is, meg a burgonya neve a régi Tájszótárban. Érdekes hogy a *hacsak az oláh péra*: [illegible] akarjuk tenni benne.

Z. Kéta. Arra a kérdezősködésre, miszerint [illegible] felvilágosítani a lapunk [illegible]

P. a. Ha az a szó [illegible] tudakozza, mit értett az a szó [illegible] ők is, úgy mint [illegible] nélkülözhetlen [illegible] ilyen [illegible] Kühe [illegible] mi a nagy [illegible]

Nyelvőr XIV. kötetének 49—52. lapjain közlött fejtegetésre, a hol ki van mutatva, hogy a *duga* e szólásban eredeti jelentésében áll s annyit tesz mint: á r o k, g ö d ö r.

Ez a magyarázat Kőrösi Sándornak ama szerintem is helyes véleményén alapszik, hogy ez a *duga* nem mint Miklosich állítja, szláv, hanem olasz vendégszó. Ásbóth Oszkár eggy legújabban (1893.) megjelent ‚A szláv szók a magyar nyelvben' című értekezésében föntartja ez alaknak szláv eredetét, midőn így szól: ‚A *duga* [is] így lehetett a *dongá*-nak eredetibb **dunga* alakjából, de lehet későbbi átvétel a horvát-szerbből, a hol *duga* szakasztott ugyanazt jelenti'. Ásbóth itt kettőt nem vett figyelembe. Az első, hogy a magy. *duga* jelentése, akár az ó-szlovén alak módosulatának, akár a szerb-horvát képmássának tartsuk, jó távol áll a szláv szavak jelentésétől. Míg a szlávságban ugyanis ‚regenbogen' és ‚fassdaube' értelme van a szónak, addig a magyarban az új Tájszótár adatai szerint annyi mint: ‚kis gát, ároktöltés, a patak vizének eggy ponton való elzárása és elvezetése'. Hogy ez a két jelentés, midőn a kölcsönvételről van szó, erős akadálya az eggyeztetésnek, az szemmel látható dolog. A másik mozzanat, a mely tudósunk figyelmét kikerülte, még fontosabb. Hasonlóképen az új Tájszótár adatai szerint ugyanis ez az ‚ároktöltés' jelentésű *duga* még a következő alakokban is járatos: ‚*dugaj* Háromszék m. Vadr. 496a; *dugály* Székelyföld Andrássy Antal 1843. Háromszék. m. MNy. VI.321. 357; Győrffy Iván'. Ha a *duga* a szlávból való kölcsönvétel volna, a szótagzáró járulékhangot kellene megmagyaráznunk; ennek azonban nem hiszem, hogy csak valószínű okát is lehetne adni.

Másként áll azonban a dolog az olasz kölcsönvétel föltevésével és elfogadásával. Kőrösi ugyanis, a hol e szavunknak olasz voltát bizonyítja, Tommaseora hivatkozva, a *doga* mellett eggy *dogaja* alakot is említ, a melynek hasonlóképen ‚földhányás, receptaculum' a jelentése. Valamint tehát *duga* szavunknak ‚gát, ároktöltés, árok' jelentése, ép úgy a székelységben járatos *dugaj* és *dugály* alak is alkalmasan csakis az olasz kölcsönvétel elfogadásával magyarázható meg.

3. K é r d é s. A Nyelvőr mult évi folyamában (393. l.) a szerkesztő, Szarvas Gábor, ezt a szabályt állítja fel mint olyat, a mely alól nincs kivétel: ‚Mély hangú taggal a magas hangok közül csak a következők párosulhatnak: *ë*, *é*, *i*. pl. l*ë*ány, l*é*ha, t*i*los'.

Azon kérdéssel bátorkodom tehát a t. szerkesztőséghez fordulni, miért ejtenek még oly vidékeken is, a hol, mint nálunk Fehér megyében, az *é* hang egészen otthonos, Ferkót, nyilt *e*-vel Fĕrkó helyett? De e *Ferkó* még eggy más tekintetben is szabálytalannak látszik előttem. A kicsinyítő *-ka* képző ugyanis, a melynek a *-kó* véleményem szerint csak változott alakja, magas hangú szókhoz magas hangú alakban: *-ke* járul; pl. *Ilon-ka*, ellenben: *Erzsi-ke*. *Ferkó* helyett tehát a szabályos alak ez volna: *Ferkő*. Miért nem az?

F e l e l e t. E látszólag szabálytalan hangtani jelenségnek a következő magyarázatát adhatjuk. Minden név, de különösen a keresztnevek alapszavukkal már jó ideig voltak járatosak, mikor a kicsinyítő képző hozzájuk függedt; *Károly, Péter* például bizonyára már jó ideig használt szavak voltak, a mikor *Károlyka*, *Péterke* lett belőlük. Ugyanez volt az eset a *Franz*-ból megmagyarosodott *Ferenc*-cel is, a melynek mind a két *e* hangja kezdettől fogva nyilt volt s hosszabb időn át annyira megerősödött, hogy midőn csonkult alakjához a becéző *-kó* hozzájárult, a már megszokott hangot nem volt ereje megváltoztatni.

A mi a *-kó* képzőt illeti, hogy miért nem alkalmazkodott az alapszóhoz s miért nem lett belőle *Ferkő*, ennek az oka az, hogy eggy pár sürűn használt keresztnevet: *Jankó, Petkó* sat. a tótból vettünk át; s ezek szolgáltak aztán analogia gyanánt további hasonló képzésekre, a minők: *Palkó, Lackó, Lajkó, Matkó, Gyurkó, Ferkó.*

4. K é r d é s. Két kérdéssel bátorkodom a t. szerkesztőségnél alkalmatlankodni: 1) Milyen elem a *végtére* határozó szóban a középső *té* szótag? 2) Nyelvtanaink azt tanítják, és a példák végtelen száma helyesnek is mondja e szabályt: hogy a *-hat, -het* képző csak igékből alkothat újabb igéket. Miért járul mégis e szó ban: *végheteilen* ugyanezen képző egy főnévhez: *vég?* Vagy talá ez a *vég* főnév is, ige is volna egyszersmind?

F e l e l e t. Mind a két kérdésre már jó előre megadta választ Szinnyei József ugyane folyóirat hasábjain. Apróra meg okolt válasza egész terjedelmében olvasható a VII. kötet 97—9 lapjain; azért e helyen csupán az eredményt jegyzem föl, a mely ben fejtegetése megállapodott.

Végtére. E szónak középső *té* tagja két külön elemből ál a melyeknek mindeggyike, épen úgy mint a szónak vég *-re* tagj lativusi rag; nevezetesen a tagnak első, *t* eleme, ugyanegy a *t-*

ragnak kezdő *t* hangjával, második, *é* része pedig ugyanaz a lativusi rag, mely a *fel-é*, *mell é* sat. szókban mutatkozik.

Végtelen. Ismeretes, hogy a potenciális *-hat* képző csakis igékből alkot újabb igéket; a címbeli szóban mutatkozó *-hat -het* képző tehát alig lehet ugyaneggy a vele alakilag eggyező potenciális képzővel. S valóban, nem is az; hanem ugyanaz a *-hat -het*, a mely névszókból alkot igéket s a mely a régi nyelvben elég gyakran használt *seb-het (sebez), hely-het (helyez)* cselekvésszókban is világosan fölismerhető.

5. Kérdés. Az én fülemnek, a ki édes anyámtól tanultam az Úr imádságát ilyenképen: ‚Miatyánk ki vagy a *mennyekben*', szokatlan, s mondhatnám visszatetsző volt, midőn a *mennyekben* helyett először olvastam a *mennyégben* szót. Azóta is láttam majd eggy majd más munkában kinyomtatva, de olyhá tekintettem, mint sok más, a nyelvújítás óta divatba jött, tudákoskodó íróktól készített s felkapott szót. A legközelebbi napok eggyikén azonban olvasva a magyaros kifejezésekben gazdag s eredeti, tősgyökeres szólásmódokban s népies szókban bővelkedő Mikszáth Kálmánnak műveit, ezeknek eggyikében, a mely ‚Urak és parasztok' címet visel, a 169. lapon e mondatra bukkantam: ‚Meg van annak a (a napnak) a maga dolga a *mennyégben*, kérem alássan'.

E helynek olvasása már szeget ütött a fejembe: nem hihetem ugyanis, hogy Mikszáth, ha *mennyég* nem volna népies szó, csupán úgynevezett választékosság vagy jobb hangzás kedveert használta volna e szót. Azt kell tehát feltételeznem, hogy mégis van olyan táj, a hol ez a, nekem furcsán hangzó szó divatban van.

Épen azért, mert dacára e körülménynek mesterkélt írók készítményének tartom, bátorkodom a t. szerkesztőséget felkérni, méltóztassék engemet e szóra nézve tájékoztatni, illetőleg eldönteni, melyik a kettő közül az eredetibb, a *mennyekben*-e vagy a *mennyégben?*

Felelet. A kérdés eld[illegible] ha a kellő mozzanatokat figyelembe véve a maguk ért[illegible] semmi nehézséggel s annyira mindenki előtt világossá lesz, [illegible] detinek s melyiket hibás másol[illegible]

Az nem szorul bizonyít[illegible] melyekre a térítők őseinket el[illegible] legfontosabb épen az Úr imá[illegible]

hogy anyanyelvre való áttétele a kereszténység fölvételének mingyárt kezdetére esik. Ezt a régesrégi fordítást azonban irott emlékben nem bírjuk; de bírjuk, s ez alapos okokon nyugvó meggyőződésem, eggy szájhagyományban, abban, a melyet a katolikus egyház, természetesen az újabb kor kiejtéséhez idomítva, őrzött meg s a melyre kisdedeiket az anyák a katekizmusból tanítják meg. Ős régiségéről az a szolgai s szinte betűt betűre követő fordítás tanúskodik, a mely a szent és sérthetetlennek tartott eredetihez annyira ragaszkodik, hogy az anyanyelv törvényein keresztül gázolva különösen a szórendet teljesen kiforgatja sarkaiból, kiforgatja annyira, hogy a szent könyvek szövegéhez szintén szolga módra ragaszkodó legrégibb codexeink is tartózkodnak ebben őt utánozni.

Elég lesz csak a következő helyet, mint legföltünőbbet idéznünk:

panem-nostrum quotidianum da nobis hodie

‚mi-kenyerünket mindennapit adjad nekünk ma'.

A Müncheni codexben ez a hely így van fordítva: ‚mi testi kenyerőnk felett való kenyeret aggyad műnekőnk ma': Jord-Codex: ‚mi mennyei kinyerűnket aggyad nekűnk ma'. OrthUng: ‚am mi minden napi kenyerőnket aggyad nekőnk ma'. S e legrégibb fordításban hasonlóképen a szórend erős sérelmével, a mely tekintetben a többi fordítók nagy száma is vele eggy nyomon járt, az imádságnak kezdete, természetesen a latint szorosan utánozva, így hangzik:

Pater-noster, qui es *in-coelis*

‚Mi-atyánk, ki vagy a *mennyekben*'.

Föltünő azonban, a mit alább találunk:

fiat voluntas-tua sicut *in-coelo* et

‚legyen-meg a te-akaratod, miképpen *mennyben*, azonképpen

in-terra

a földön is'.

S ugyan így találjuk e két helyet fordítva az imént idézett három régi nyelvemlékben is: MünchC. Mi atyánk, ki vagy *mennyekben* ... miként *mennyen* és azonként földőn. JordC. Mi atyánk, ki vagy *mennyekben* ... miként *mennyben* es felden. OrthUng. Mi atyánk, ki vagy *mennyekben* ... ef földőn is mint am *mennyben*.

A [illegible] oly szembeötlő, hogy minden [illegible]bbi esetben azért áll [illegible]ert az áhítatos for-[illegible]eti *in coelis* és *in*

A mondottakhoz még hozzá kell tennünk, a mi szintén nagyot nyom a latban, hogy a *mennyég* az eggy Winkler codexen kívül csakis nyomtatványokban s ezeknek is csak eggynémelyikében nagy ritkán fordul elő. Természetes tehát a föltevés s a latba eső okok erősen a mellett szólnak, hogy tudákoskodó írók, a milyenek a hosszú sorú példák tanúsága szerint régebben is voltak, helytelennek találván, minthogy csak eggy menny van, a *mennyek*-féle többes számot, kiokoskodták, hogy az bizonyára tudatlan írók és másolóknak rovására irandó botlás.

SZARVAS GÁBOR.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

beajánl: ajánl, bemutat. ‚Jó volna Kiningernél elébb magadat beajánltatni' (Kaz: Lev. II.44).

beajánlás: ajánlás. ‚Ezen városi tanács a nevezett praeparandus beajánlásában annak alkalmatos voltát tartotta szeme előtt' (Kaz: Levelez. I.454).

beáll: befagy. ‚Mikor a beállott Balaton jegére legelőször rásüt a nap' (Jók: MFöld 96).

bébillér: l. Tsz. ‚Hát ez itten ki lova csikaja, ez a másik két fancsali pofájú bébillér?' (Jók: RRáby II.108).

bebukik: bebukkan, bebotlik. ‚Nagymama összecsapta a kezeit, mikor a kis ajtón bebuktunk; először én, azután a fejsze, azután a málészt (Baksay: GyÖ. II.29).

becsali: csalogató, csábító, vonzó. *Becsali*: csárdák neve. ‚Minden marasztott, kedvre hangolt, becsali mind a két sziget' (Vajda: Találk. 92).

becsinál: biliárd-műszó. ‚Nézze barátom, hogy becsinálom ezt a vöröst per mopsz' (Jók: RRáby II.89).

bece: kényeztetett gyerek. ‚Eduárd a vén rókának valóságos beczéjévé lőn' (Kemény: Erény és Illem 7).

befercseg: befecskend. ‚Irtózatos zajgás hallatszott béfercsegelt oldalain': um seine bespületen seiten (Kaz: Munk. II.207). ‚Befercsegve vérrel': von blut beströmt (VII.286).

beforr: betódul. ‚Prytan se jő egy is; de késve majd tolongnak aztán az első padért, egyszerre mind beforrva' (A. A. II.6).

befüvedezett: befüvesedett. ‚Apró befüvedezett dombok' (Jók: Vadon Vir. II.66).

begombol: bezsebel. ‚Hiszen ha csak az volna a baj, hogy a

dijat nem gombolhattam be; de roppant sokat vesztettem a fogadásokon' (Jók: GazdSzeg. II.171).

begyökeresedik: meggyökeredzik; l. *bugyli.*

begyömöszöl: beletöm, beleerőszakol. ‚A kivételt csak magyarázni szabad, de nem minden áron begyömöszölni a rendes esetek közé' (Nyr. XIX.549).

behord: tele-hord. ‚Mennyi szép vetést beiszapolt, behordott kaviccsal (ez a felhőszakadás)! ez hogyan nőtt, hajtott, felhuzalkodott utána a csalán, a kibe nem üt a ménkű' (Baksay: GyŐ. I.296).

bekeg: mekeg. ‚Erre a megszabadult [juh] visszabekegé: Az voltam' (Vitk: Munk. II.124).

bekotyol vkinek: csuffá tesz vkit. ‚No ugyan Kőrösnek bekotyótunk' (BHirlap VI.172. tárca).

beléizeledik: belejön, beleándorodik. ‚Ha beléizeledik majd nagyon is elmerül gyönyörök és kéj közepett' (Ar: Arist. I.292).

beleizelít: beleizeledik. ‚Endre annyira beleizelített a pártfogókeresésbe, hogy még Csentei uramat is megkérte, hogy szerezne neki pártfogókat Debreczenben' (Baksay: GyŐ. II.54)

belekóstol vmibe: megkóstol vmit. ‚A kit az egyszer megszorít, ha addig éi is belekóstol a labakásájába' (Jók: Hétközn. 129).

belekottyan: helyén kívül beleszól. ‚A bohócz akárnikor belekottyanhatott a beszélgetésbe (Greg: Shak. 52). Elég nem jó. kottyant bele Laczkó Mihály' (Mikszáth: NemzUr. 224)

belevesz: belekött, összevész vele. ‚Belevesz a feleségébe s minthogy reggel nem szokás asszonyt verni, felteszi magában, hogy estére hagyja a szamadást' (Baksay: GyŐ. II.214).

bemagol: szórul szóra megtanul. ‚Elejétől végig, szórul-szóra, betűről-betűre bemagolja' (Athen. 1874. 662).

benfentes: bejáró, beavatott. ‚A Matyi urfi valamiféle ‚benfentes' volt az udvarnál, ott dolgozott a császári burgban' (Jók: RRáby I.62).

benyiló. ‚Első kötelessége legyen keresztvasat csinaltatni benyilójára' (Baksay: GyŐ. II.248).

bepakkol: berak, bemálnaz. ‚Az éjjel bepakkoltam minden ruhámat' (Mikszáth: Almanach 1888. 137).

beparancsol: berendel. ‚A kegyelem bíró beparancsolta a vádlottakat is, meg a tanukat is a nagy házba' (Baksay: GyŐ. II.283).

berbence, borbince: szalma- vagy fonadékba foglalt üveg butelliákat, kagyai

berbenczét, kenyeret, sódart s embereiteknek két eleven kost küld (Kaz: Pály. 31⁸). Dohányos börböncze' (Jók: RRáby II.116).

bërëg, bërrëg: bër, bërr-féle hangon szól. ‚A szél sir üvöltve, beregve: zischen und heulen die lüfte (Dóczi: Faust, csal. kiad. 179). Majd egyet horkantott a gép átcsapva szörnyű zakatolásba, minden tagja mozogni, berregni, rángatózni, futni, kergetőzni kezdett' (MHirl. 1891. III/22).

bernyákol: nyivákol. ‚Mint a macskák éj-fél-kor is bernyákoltatok' (Dug. Szerecs. I.326).

bertáfol. ‚A hájdarabot oda tette a bertáfoló kutyának az orrára' (Jók: GazdSzeg. I.36).

berukkol: bevonul. ‚Szabadságos katona béresem azon ürügy alatt, hogy be kell rukkolnia, aratásra rendesen megszökik' (Baksay: GyÖ. I.3).

beszédes vkivel: beszél vkivel. ‚Ha beszédes vagy Mezeivel, mondd meg neki' (Ar: élet. 75).

betyáros. ‚Nagyvilági hölgyek, kiket IV. Henrik betyáros udvara elriasztott' (Greg: Shak. 36).

beugrik: be engedi magát fonni, rábiratja magát, belemegy vmibe. ‚Egy-egy olvasó beugrik valamely kedvencz irója miatt s kénytelen aztán megismerkedni ennek a révén a többi tizenhárommal is' (Miksz. Almanach 1888. 3).

bevág: elnyel, befal, bekebelez. ‚No majd a töltött káposztánál revanzseot veszek! fenekedék az esküdt; majd hogy ki vág be több tölteléket?' (Jók: RRáby I.139).

bezörget: zörget, hogy a bennlevők észrevegyék. ‚Ugy szeretett volna bezörgetni az ablakon: Aludjál nyugodtan szegény asszony!' (Baksay: GyÖ. II.299).

biberkél: babrál. ‚Szelíd mint a galamb, mindég csókol s biberkél' (KisfS: Somlyó I.69).

bicsaklik: megcsuklik. ‚Kissé többet hajtva fel, bicsakló lábbal későn tére meg haza' (Szarv: Phaedr. 41).

bicegél: bicereg, biceget. ‚Én, ki huszonöt esztendeje, hogy együtt biczegélek': ich, der ich schon fünfundzwanzig jahre mitlaufe' (Kaz: Munk. V.174).

birkebárány: birka, az Alföldön, pl. Kecskeméten, bürge. ‚A levélbe zárt főnek nincs expressiója s physionomiája. A birkebárány bőre módjára dolgozott hajfürtön fel nem akadok, mert azzal a régiek metszőji nem gondoltak' (Kazinczy, Figyelő 1877. II.53).

birok: birkozás. ‚A szél ered, fölágaskodva birokra kelnek a habok (Vajda: Találk. 146). Ember! — szólt ásóját ütésre emelve — nem birokra hoztalak én ide, hanem számadásra' (Baksay: GyÖ. II.339).

bitangol: oroz, orozva vadász. ‚A stratfordi ifjak nem egyszer bitangolhattak Lucy vadas kertjében (Greg: Shak. 69). Azelőtt a mai bitorol értelmében használták; pl. Elég semmire való árulók bitangolnak fényes királyi hivatalokat (Bár. Munk. VIIIb. 4). Ő gaz bitanglót ölt és nem királyt, s csak kart adott a törvény bosszujának (Kaz: Lev. I.338). Hogy ő ne légyen soha kénytelen egy átkozott bitangló elől szaladni (III.264). A különféle uralkodó házak, melyek kormányra jutottak, a régi maximához állandó ragaszkodás s a hajdani erkölcsök sérthetlen tisztelete által erősíték meg bitangolásokat (1834. TudTár I.133). Vö. Bitolja népszerüség fénypalástját, takarva gonddal szennyes inge rongyát' (Gyulai Pál: Költ.[1] 278). — Ismét más jelentése: bitang gyanánt veszteget, prédál, pazarol vmit; pl. ‚[A nyelv nem egyes emberé, hanem az egész közönségé;] nem szabad azt hát bitangolni (Tud. Gyüjt. 1824. II.149). Elállván a parancsoktul, bitangolja életét' (Vitk: Munk. II.59).

bizgat: izgat, ingerel, piszkál, loval. ‚A bohócz sem hiányzik, mint bizgató, összeveszítő, elbolondító, danoló' (Greg: Shak. 34. Vö. *fölbizgat*).

bizonykozik: bizonygatja, a mit mond, erősködik. ‚Éppen azon bizonykozott' (Abonyi: A mi nót. I: 59).

bizt(om): bizalm-am. ‚Nincs enyhem, nincs békességem, nincsen biztom senkihez' (Vitk. Munk. I.30).

bizsereg: nyüzsög, pezseg. ‚A sügérek, kárászok bizsergő tömege' (Jók: MFöld 99).

bóbiskol: elszunnyadva bólogat, szunnyadoz. ‚Üvegeink az épen bóbiskoló Minka felett összekocczanának s a kis leányt szegénykét megkeresztelők (KovácsP: Fars. Kal. 19). Kályha szélén bóbiskol a dajka, a szunnyadó gyermeket ringatja (TóthK: Költ. 460). Bóbiskolt a lámpa aluszékony fénynyel' (Vajda: Béla királyfi 80).

bódi: bódult, bohó. ‚Elcsábíttatni ne engedd e megvesztegetett bódi világba magad' (Vitk: Munk. I.108).

bogárhát. (Szólás:) ‚A szép sik földeket, egyenesre szántva, mert ti nem szántotok dombos bogárhátra' [nem szántjátok a földszalagot domborúra, mint a bogár háta] (Ar: Az alföld népéhez).

bogárhátú: vö. CzF. bogárhátú szántás, bogárhátú tető. ‚A kis bogárhátu kunyhó szentegyház vala, a hol füle soha egy trágár szót sem hallott' (Gyulai: Arany emlékezete).

boglyos, boglyas: borzas. (Bessenyei, l. Beöthy: Széppr. II.325). ‚Gyermekeidet pedig csókolsz. Mondjad ezt a kis boglyasnak' (Tompa I.15).

boldogasszonytenyere: virág, silybum Marianum, és alchemilla vulgaris, l. Nyr. VIII.495. (Ellenőr XI.383. estilap).

bolyókás: balgatag, bohó. ‚Fogadást tevének sok leánykák s asszonyok, hogy fel nem ébred eggyszer senyvedt tüzök: Te pedig megértvén a bolyókás esküvést . . .' (UngvTóthL: Vers. 134. 14).

bomfordi, bunfordi: bohó, bohókás, furcsa. ‚Követve e bomfordi bon-tont, befutja Svájczot, Párist, Londont (Vajda: Találk. 43). A kedves Rózájának is van egy bunfordi fia' (Baksay: GyŐ. II.201).

bomlott: zavart, megzavarodott. ‚E nagy csend olyan rémítő, a szív mint bomlott óra üt' (Gyulai: Költ.[1] 102).

borcsúsztató: borkorcsolya. ‚Kinálja vendégeit, ád örömjeleket, borcsusztatójára ujjongat étkeket' (Dug: Trój. Vesz. 90).

borlukma: bortized. ‚A hétnyári tiszteletes nem jöhet mindszentnap előtt, mert még a borlukmát be akarja szedni' (Baksay: GyŐ. II.97).

borocska. ‚Ő várja őket meleg ételre, néha egy kobak borocskára is' (Baksay: GyŐ. II.313).

borostás: sörtékkel rakott, szúrós-hajú. ‚Dörmögött az öreg, borostás állát körülkaparászva' (Jók: GazdSzeg. I.31).

borsódzik: fodrosodik. ‚Egyszer csak a Balaton elkezd haragoszöldre válni, ‚borsódzni', a komp pedig ingani' (FővL. 18: 868. tárca).

borsókás: finnig. ‚Nem borsókás-e. mint disznó szokott' (Ar: Arist. I.32).

borsol. [Szólás:] ‚Minden nap ujabb boszusággal fogja önnek borsolni ételét' (Jók: Vadon Vir. 48).

boszorka: hexe (Dóczi: Faust, családi kiad. 34. 99).

boszorkaság. ‚Nem állom ezt a vad boszorkaságot': mir widersteht das tolle zauberwesen (Dóczi: Faust, csal. kiad. 99).

botol: l. *lebotol*.

botolatlan: nyesetlen. ‚Másfélhetes botolatlan szakálla, mint a kukoriczatartó berzenkedett tüskés elhatalmazottságában' (Jók: Vadon Vir. 41).

SIMONYI ZSIGMOND.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894 OKTÓBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

TARTALOM.

Szómagyarázatok: Oldal

Baktat 433

Csélcsap 435

Kurgat 436

Szontyolodik. *Szilasi Móric* 437

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 438

A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 442

A házi állatok a magyar szólásokban. *Mikó Pál* 448

A Jordánszky és Érdy codex. *Veinstein-Hevess Kornél* 458

Irodalom:

Benedek Elek: „Magyar Mese- és Mondavilág. *Szilasi Móric* 464

Helyreigazítások. Magyarázatok:

Szent Mihály lova. *Riedl Frigyes* 471

Darabont. *Melich János* 472

Székfű. *Lehr Vilmos. Szerk.* 474

Párjál. *Mikó Pál* 475

Dugába dőlt. *Ásbóth Oszkár* 476

Rémerős. *Kőrösi Sándor* 476

Tájszó-tarlózat. *Simonyi Zsigmond* 477

Népnyelvhagyományok:

Állatmesék. *Mikó Pál* 480

TUDNIVALÓ.

A **„Magyar Nyelvőr“** a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. OKTÓBER 15. **X. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Baktat.

Van a magyarban sok mozgást jelentő ige, mely látszólagosan fölösleges müveltető képzővel járja, vagyis a müveltető képzőnek nem érezhető különös jelentése. Így használtatik *futtat* a következő példákban: ‚Ilyen legénynyel mint te vagy, nem is futtatok magam, csak az öcsémet küldöm (AGy. I.390). Üvöltve futtatnak a szelek' (Tompa I.71); továbbá *hágtat* pl. ‚Négy fene bestiák felhágtattak vala' (RMK. II.103); *vontat* pl. ‚Kis apró gyermekek csuffollyák vala az Eliseust: Nosza szegény itri kopasz, menny fel, vontass fel kopasz, hágtass fel' (Mel: Sám. 370). Még számos hasonló példát találhatunk, mint: ‚léptet fakó lován, az Dunában beszektete; vágtat a ló a pusztában' sat.

Nem sorolom el a többi idevágó adatokat, minthogy más helyütt (Kombinált müveltető s mozzanatos igeképzés c. értekezésemben) lehetőleg valamennyit összeállítottam s ugyanott megpróbáltam e sajátságos jelenséget meg is magyarázni.

Baktat a Tsz. szerint a. m. 1) sántikál pl. ‚A hibás ló alig baktat'; 2) lassudan, restelkedve fut, üget. Különben a szó jelentése elég ismeretes. Kétségtelenül atyafia a *bakol (baklik)* ige a következő jelentésben: ‚A ló megbaklik': megcsökönyösödik, nem akar húzni (Gömör Nyr. XVII.88). ‚A ló megbakolta magát (Etéd uo. 135). Ha megbaklom magam, velem aztán semmire se mész, (uo. 88). (Vö. *bakolódik*: 1) akkor mondják, mikor a kosok öklelődznek (Nyr. XVII.88); 2) akadékoskodik, makacskodik, dacoskodik (Tsz.[2]).

Az *akadékoskodásból*, *csökönösségből* fejlődött a lassú járás jelentése, a mint ezt bizonyítja *csöktet*: akadozva megy (Tsz.), melynek rokonsága *csökik*: növésében elmarad, összeesik, kissebb lesz; de már *megcsökik* azt is jelenti, hogy megcsökönyösödik. Megvan még *csökönik* is: fogy, apad, alább hagy (Tsz.[2]).

Bizonyosan hozzájuk tartozik a *csökönös*, *csökönyös* is (vö. csap : csaponó, csaponyó, csapònós, csaponyós. Tsz.[2] Vö. NySz.).

Végre eggy új kérdés merül föl. A *bakol* szónak a mint a Tsz.[2] mutatja, négyféle jelentése van, még pedig 1) cölöpöt ver, 2) kendert tilol, tör, 3) bólintgat a ló: fejét le s föl mozgatja; bóbiskol, 4) kötélen v. . gúzson bakot (hurkot) csinál. Első tekintetre látható, hogy ez a négy jelentés nem lehet közös eredetű; a miből következik, hogy itt olyan igével van dolgunk, mely eggyforma hangzása ellenére is különböző eredetű. De nem ez érdekel bennünket, hanem hogy a négy jelentés közül melyiket válaszszuk ki, a melyik alkalmas volna, hogy a *bakol*, *megbaklik* fönti jelentését is megérthessük belőle. A válasz azt hiszem könnyű; világos, hogy a harmadikat. Toldjuk meg még eggyelőre a következőkkel: Bakol a ló, mikor föl-le hányja a fejét, kiváltképen ősszel, ha a legyek csípik (Nyr. XVII.135). Bakol: szunyókál az ülésben a kocsis (Miskolc uo.). Továbbá vö. bakkant: bólint (Nyr. XXIII.373); bakadozik: akadozva baktat (uo.). (Tudjuk, hogy eggyező a jelentése a *bókol* igének is, s valószinű, hogy a két szó eggy eredetű; de ennek kutatása s fejtegetése nem tartozik tárgyamhoz. Elég nekünk, ha megállapíthatjuk a *bakol*-nak ezen jelentését).

Már a szunyókálás is fejlődött jelentése a *bakol* igének; s ezt onnan kapta, mivel a szunyókálás és bólogatás eggyüttjáró képzetek, a melyeket a szók jelentésében föl szoktak eggymással cserélni (vö. Nyr. XXIII.52). De tudvalevő az is, hogy a csökönyös ló, mikor megbicsakolja magát, a fejét is hányja-veti, tehát eggyüttjáró képzetek a csökönyösség is meg a bólogatás is. Így tehát nem csuda, ha a *bakol* azt is jelenti, hogy csökönyös. Különben arra nézve, hogy a lelki állapotok a velük járó testi jelenségekről szoktak elneveztetni, fölösleges példákat idézni; hisz mindenki elpirul, ha szégyenli magát; elsápad, mikor fél vagy reszket mint a nyárfalevél: hüledez a babonás nép (Tompa III.144); ha valaki a fogát vicsorítja, az azt jelenti, hogy haragszik; a ki vállat von, az nem törődik a dologgal; ha pedig foghegyről beszél, minteggy szürcsölve a szókat, avagy félvállról vagy pedig orrát fintorgatja, ajkát fölbiggyeszti, akkor bizonyosan gőgös, a ki megveti felebarátját.

Így lett *ábrázatlan*: szemtelen, pedig eredetileg: csunya (Nyr. XXI.279); *torza-borza*: miserandus, erbärmlich (NySz.); pedig

eredetileg a. m. tüskés (Nyr. XVI.529); ép úgy mint a finn *hassu*: 1) bozontos, borzas, 2) hóbortos, bolondos. Hasonló *puposkodik*: intumeo; *puposkodó*: arrogans; *púposan*: superbe (Nyr. XXII.559); vö. *fölfuvalkodik* sat. Így lett oláh *gîngav*: stotterer, stauber a magyarban *gángá*: ügyetlen, esztelen jelentéssel (Nyr. XXII.491). Vö. még a következőket: *acsargat*, *acsarog*: fogait csikorgatja dühében; *acsarkodik*: agyarkodik, fenyegetőzik (Nyr. XXII.432). Finn *hilata*: 1) lassan előre megy, 2) cipel, húz, 3) törekszik valamire. MordE. *končan*: 1) hunyorgat, 2) megcsal. VogB. *sunsi*: 1) néz, 2) tisztel. MordrE. *vanan*: néz; *vanokšu-*: ápol (Paas. I. 11. 32). Ὑποβλέπω: haragszik.

Végül ne felejtsük, hogy a baktatva járás és a szunyókálás is némiképen eggyütjáró képzetek.

Csélcsap.

Azt gyanítom, hogy ez nem egyéb, mint eredeti *szélcsap*. Erre a gondolatra először is a következő szólás vezetett: Szélcsap sugarak mászkálnak (Bródy: Nyomor 9). A *csélcsap* régi szó, a mint a NySzótárból kiki meggyőződhetik róla. Megvan mint ige, és származékai *csélcsapás*, *csélcsapó*, *csélcsapóság*, azután *csélcsap*, a melyből *csélcsapos*, *csélcsaposkodik*, *csélcsaposkodás*, *csélcsapság* származnak. Legvalószinűbb, hogy a *csélcsap* mint rövidülés a *csélcsapó* mássa, mivel *csapó* eggymagában is megvan levis, inconstans, flatterhaft jelentéssel. Ezt ugyan a NySz. csak GKatonától idézi, de nem áll magában, a mint *csapong*, *csapongó*, *csapodár* (NySz.); *csapdi*, *csapzi* (TSz.[2]) bizonyítják. Jelentésénél fogva *csapó* könnyen eggyesülhetett a *szél* szóval; vö. szeles, szeleverdi, széllel béllett, mint az bolond csak széllel jár (Decsi: Adag. 133). Ismeretes a ‚nagy szelet csap' kifejezés; vö. szél-csináló: vanus jactator SI.; tsél-tsapni: tselet, *tzelet* (sic! de úgy látszik sajtóhiba *szelet* helyett) tsapni (KisdSzót.).

Szóval *szélcsapó*, *szélcsap* volna a *csélcsapó*, *csélcsap* eredeti alakja, s könnyen föltehető, hogy *csélcsapni* ige az összetett participiumból fejlődött. A *csélcsapó* rövidülését *csélcsap*-ra elősegítették az ilyen szólások: ‚Iszik mint a csap. Olyan v. részeg mint a csap'.

Megjegyzendő még, hogy a NSzótárban is megvan (ha ugyan hiteles) *szélcsapás*: átv. ért. szeleverdiség; *szélcsapó*: szeleverdi, szelekótya sat.

Az összetétel jelentésére nézve vö. h ó f e h é r, m é z é d e s, b o r i z ű sat. A hangváltozás pedig *(sz > cs)* kölcsönhatás által jöhetett létre, mint *barboncás*: garaboncás (Nyr. XXII.240); *kukszél*: gyukszél, juhszél (Nyr. IV.77); *genge*: gyenge (NyrKal.); *gegenye*: jegenye (Nyr. III.11).

Kurgat.

Jelentései: 1) kerget (Nyr. XV.189), 2) siettet, sürget (Nyr. XX.287). Ezt a szót a MUSz. a *karika*, *karing* szókhoz vonja; Simonyi pedig azt hiszi, hogy kombinálás a *kurjogat+kerget* igékből (KombSzóalk. 12. Vö. Nyr. XX.405). Jelentésre ugyanaz, mint a NySzótárbeli *korgat*, melynek jelentése szintén ű z, k e r g e t, b o l y g a t: ‚Abban mesterkedjenek, miképpen eczersmind jöhessenek ki, ne szakadozva, mert 20, 30 s aprónként ha jőnének, úgy az föld népe is agyon k o r g a t n á k ő k e t, de ha seregestől lesznek, bátorsággal jöhetnek' (Bethlen: Polit. Lev. 287).

A *korgat* pedig véleményem szerint nem egyéb, mint a *korog*: k n u r r e n müveltető származéka. Megjegyzendő eleve az is, hogy *korog* a régi nyelvben nem oly speciális jelentésű, mint manapság. Vö. Daru modra szollok, k o r r o g o k C. K o r o g s kotyog hangossan a gólya (Ben: Rithm. 112). Másodszor a lárma s verekedés, kergetés eggyüttjárók lévén, könnyen föl is cserélhetők egymással. Hogy vajjon mit jelent a müveltető képző, arra okoskodás helyett szolgáljanak válaszul a) *abajgat*: 1) kiabál, 2) hajszol, zaklat, nyaggat, bolygat (Tsz.²); bolygat, felhajszol (Nyr. XV.188): ‚Ezt is m e g a b a j g a t t á k istenesen (Nyr. XVII.375). Ne a b a j g a s d úgy azt a dézsát, mert kilocsog a víz (uo.). És azután is minduntalan való leveleiben a b a j g a t j a, dorgálja, oktatja vála (Szal: Krón. 138). Kevésbe múlt, hogy a borbélyt meg nem a b a l y g a t t á k (Gvad: NótTest. 157). Vadakat a b a j g a t' (KisdSzót.). *Abajgatás*: zaklatás (Nyr. XXIII.368). S mellette ismeretes *abajog*: kiabál (CzF.); panaszkodik (Tsz.²), zajong (Nyr. XXIII.368); b) *zajgat*: bolygat (Nyr. XIX.188), *megzajgat*: fugat (NySz.) (vö. *összezajdul*: összeverekszik (Nyr. XIX.188), *zargat*: kerget (Tsz.), mely utóbbira ép a *kerget* lehetett hatással); *zajog* pedig eléggé ismeretes a c l a m o, v o c i f e r o jelentéssel.

Mind a két példa tehát alakilag s jelentésbelileg is teljesen megeggyezik a *kurgat* igével. Mellékjük vehetők még *riogat*, *rivogat*, *megriogat*: increpito, tadeln, rügen (NySz.), mint a *rí, rikog* illetőleg

**ricog* származékai. Végül a mi az *o* ≻ *u* hangváltozást illeti, tudvalevő, hogy a *kurrog* is megvan, nemcsak a régi nyelvben, hanem a Tszótárban is. A jelentésváltozást magyarázó hasonló példák még a következők: *rixa* tulajdonképen: das mundaufreissen; rokonai *rima*, *ringitar* (Vaniček: Lat. Etym.). Ἀνολολύζω: 1) hangosan fölkiált, 2) fölizgat pl. πρώτας δὲ Θήβας τῆσδε γῆς Ἑλληνίδος ἀνωλόλυξα (EurBacch. 24). Finn *telmo*: 1) lärm, gepolter, 2) die fehde, das fechten (Erwart). Mordvin *torun*: szól, dörög, *turan*: veszekedik.

Szontyolodik.

Jelentése a NySz. szerint: *contristor, betrübt werden*. Mellék alakjai ugyan csak a NySz. szerint: *szomkolyodik* és *szontyorodik*, s ez alakoknak mindeggyike előfordul a népnyelvben is (Nyr. XXII.411).

Hogy melyik az eredeti alak, azon azt hiszem nem lehet soká habozni, avagy kétségeskedni. Világos, hogy *szomkolyodik* illetőleg **szomkolódik*: s ez esetben a képzője *-kolódik* [illegible] *hány-kolódik*. A gyökerszóra [illegible] *lyodik*: deficio animo, niedergeschlagen werden [illegible] 234), a melyből [illegible] *szom-* [illegible] A [illegible] *-p* csak a mozzanatos képző [illegible] gyakorító képző [illegible] sat: míg viszont a *szomjolyodik* [illegible] hogy a *szomkolyodik* [illegible]

A [illegible] rülnek föl hangtani [illegible] míg az *l* ≻ *r* [illegible] eredeti alak [illegible] előtt az *m* ≻ *n* [illegible]

Enny [illegible] *mori* [illegible] MUSz. [illegible] a minő [illegible] *sumo*: [illegible] *mort* sat. [illegible]

[illegible]

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Mióra *(mijóra, mihóra, millóra)*: előhasú juh, eggyéves bárány (Székelyföld Kriza; Udvarhely m. Nyr. XI.40; Vadr. 332: Udvarhely és Torda m. Nyr. VIII.473; Háromszék m. Vadr.) — ol. *miᵉârĕ*: brebis de deux ans; das zweijährige schaf; két esztendős juh (Cihac, Barcianu, Lex. Bud.) < lat. **agniola* (vö. Cihac Dict. I.164; Edelspacher, NyK. XII.106).

mlásé: szőllőkötözésre való apró fűzvessző (Moldva, Klézse Nyr. VII.237) — ol. *mlāžĕ*: pleyon, osier, rouette (Cihac); szláv eredetű szó (vö. Cihac II.199; és Miklosich EtymW. 200a).

mokány (*mokán; makány* Tsz.): 1) alpinus, montanus; wilder, roher bauer PPB.; havasi oláh (Erdély Szinnyei József: Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.382; Vékony Jenő, Kovács József; Udvarhely m. Nyr. IV.81; Csík m. MNy. VI.374; Háromszék m. Erdélyi Lajos); *mokány ló*: kicsiny, zömök hegyi ló (Erdély Szinnyei József; sat.); hitvány ló (? Tolna m. Paks Nyr. XIX. 479); 2) szilaj, makacs, kemény (*m.* gyerek, *m.* ember; a köznyelvben); 3) a szamár gúnyneve (Gyöngyös vid. Nyr. II.181) — ol. *mokān*: alpinus, alpestris, montanus; hegyilakos; alpenbewohner (benennung der siebenbürgischen schafhirten; habitant des montagnes dans Transylvanie de l'Est et de l'Ouest, charretier, roulier, brutal, grossier (Lex. Bud., Barcianu, Cihac); vö. olasz *macan*: gyermek (dial.), kelta *makan*: ifjú (Nyr. XVI.227; Szarvas G.)

monyator *(munator)*: az (rendesen gyermek), a ki a juhokat a fejő-helyre hajtja (Székelyföld Nyr. IV.236; Győrffy Iván: Udvarhely m. Homoród vid. Baczó Mózes; Háromszék m. Erdélyi Lajos; Csík-Rákos Dobos András) — ol. *mînător*: treiber, antreiber: hajtó (Barcianu, Lex. Bud.) = lat. *minator*: conducteur de bestiaux, en les faisant aller par des coups, des menaces (o. *menatore*, prov. *menador*, fr. *meneur*); vö. *mîn-*: hajtani (= lat. *minare*: faire marcher des bestiaux devant soi, en leur donnant des coups de fouet, en les menaçant; Cihac).

mósia: 1) örökség (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő); 2) nagy lakótelek, közelében fekvő birtokkal; kúria (Háromszék m. Uzon Erdélyi

Lajos; Dálnok Márton Imre) — ol. *mõšie*: 1) haereditas, örökség, erbschaft; 2) haeredium, patrimonium, bona haereditaria; örökös jószág; erbgut; — fundus, telek, grundstück (Lex. Bud.); propriété, domaine, terre; das gut, landgut, grundeigenthum (Cihac, Barcianu).

mósuj, mósuly *(mószuj, muszuj)*: 1) öreg ember, apó (Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Moldvai csáng. Nyr. III.3); 2) öreg szolga (Bánffy-Hunyad Nyr. X.23; Moldvai csáng. Nyr. X.199. 200. 204) — ol. *moš* (artikulussal *mošul*): vieillard, vieux, grand-père, oncle; avus, öregapa, grossvater; öreg, apó, der alte, greis (Cihac, Lex. Bud.). Az átvétel már Edelspachernál (NyK. XII.106) is ki van mutatva. Az artikulusos alak átvételére nézve vö. Nyr. XXII.387.

motohárica: ügyetlen kezefogású, lassú (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.476) — ol. **mãtãhãlicã*, dim. *mãtãhãlã*: spectre, épouvantail. Vö. *matahála* Nyr. XXIII.391.

muki: taknyos (gúnynév) (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII. 458) — ol. *muk* (= lat. *mucus*): takony, rotz (Lex. Bud., Barcianu). L. a következőt.

mukuc, mukuca, mukucka: végecske, pl. *gyertya-mukuc*: gyertyavég (Kapnikbánya és vid. NyK. II.378) — ol. *muk* (= lat. *mucus*): mèche, moucheron, lumignon, bout de chandelle etc.; *muk de luminã*: das stückchen kerze (Cihac, Barcianu); kicsinyítve: *mukuc*, *mukucã* (Edelspacher). L. az előbbit.

munyekar: újjas (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502) — ol. *mînekar*: karmantyú, tuszli; muff, stutzen; muff, leibchen (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *manicarium* (Cihac).

múr: kőfal (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Tatrang Nyr. II.523) — ol. *mũr* = lat. *murus* (Edelspacher).

murga: pej (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *murg*, fem. *murgã*: sötétszürke, schwarzgrau, eisenschimmel; braun, rothbraun (Lex. Bud., Barcianu); *kal murg*: cheval bai-brun (Cihac) ≺ alb. *murk*: obscur, noir, gris (Cihac). Az átvétel Edelspachernál is meg van említve (NyK. XII.106).

murit: meghalt, vége van (tréf.) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Csík-Rákos Dobos András; ‚*murit* lett neki' Háromszék m. Dálnok Márton Imre); meg*morít*: megdöglik (Debrecen Nyr.

X.476); mëg*muritott*: meghalt (Hajdú m. Földes Nyr. III.181); *muritty*: meghalt (Alföld Nyr. IV.379); *muruty*: halál, elveszés (?); mög*muruttyolt*: meghalt (Temesköz Kálmány L. Szeged népe II. 244); mëg*muritál*: meghal, megdöglik (tréf.) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos); më*g-murittyol*: ua. (tréf. Háromszék m. Erdélyi Lajos); më*g-murjál*: ua. (tréf.) (Szamosujvár Kovács József) — ol *mor-* (= lat. *morior*), inf. *murīre*, part. praet. *murit*.

musacól: székfűvirág (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *mušëcel* (dial. *mušëcōl* Edelspacher): mezei székfű, chamille (Lex. Bud., Barcianu).

musty: moha (Kapnikbánya és vid. NyK. II.378) — ol. *mušk* (dial. *mušt* Edelspacher): lichen pulmonarium, tüdőmoh, lungenmoos, baumflechte (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *muscus*.

muta, mutuj, mutyuri: vö. Nyr. XXII.388, a hol ezeket már tárgyaltam.

mutál; *el-mutál*: elhalaszt (Brassó m. Hétfalu MNy. VI.324; Nyr. II.327; Győrffy Iván) — ol. *mut-* (inf. *mutāre*, part. praet. *mutāt*): változtatni, ändern, verändern; versetzen (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *muto*. Nem lehetetlen, hogy a *mutál* a latin szóból van képezve, de az előfordulás helyénél fogva mégis valószinűbb, hogy az oláh *mut-* szolgált alapjául.

nanás: 1) keresztapa (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos); 2) násznagy (Kapnikbánya és vid. NyK. II.374; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Rácz Béla); 3) házasságszerző (Székelyföld Győrffy Iván; Udvarhely m. Kiss Mihály) — ol. *nënaš*: *n. la botez*: keresztapa, taufpathe; *n. la kununie*: násznagy, brautführer, beistand (Lex. Bud., Barcianu). Vő. NyK. XII.107. Edelspacher.

nepotya: unoka, leány-unoka (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *nepotë* (= lat. **nepota*): neptis, unoka-leány (Lex. Bud., Cihac). Az átvételt kimutatta Szarvas G. (Nyr. III.3), utána Edelspacher (NyK. XII.107) és Munkácsi B. (Nyr. X.204).

nërávás: fortélyos (pl. ló, ember) (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523; Hétfalu Nyr. XVI.527) — ol. *nërav*: mos, consuetudo; szokás; gebrauch, gewohnheit; mores; erkölcs; sitte; libido, protervia, petulantia; makacsság, fajtalanság, maga feje után való járás; muthwille, caprice, eigensinn, frevelmuth (Lex.Bud.); *nërë-*

vos: durus, asper, incultus, crassis moribus, rudis; durva, otromba, goromba, bárdolatlan; roh, grob, ungesittet, ungebildet; protervus, libidinosus, contumax, petulans; pajkos, makacs, fajtalan, maga feje után mindent cselekvő; muthwillig, eigensinnig, schlimm, ausgelassen, frevelhaft (Lex. Bud.). Vö. ószl. *nravъ*: mos, modus, consuetudo sat. — Edelspacher szerint ‚a *nerávás* alak egy **nerávu* alapszóra utal, s ez nem a rum., hanem a szláv *-a* végű alak másа' (NyK. XII.107). Ez az *-a* végű szláv alak *narava* volna, de nem tudom, honnan vette; ilyen tudtommal nincsen az egész szlávságban (vö. Miklosich: EtymW. *norvu*). A *nërávás* szónak mind a hangalakja, mind a jelentése, nemkülönben előfordulása helye is határozottan az oláh nyelvből való átvételre vall. Hogy a hétfalusi csángók az oláh *nërav*-ból nem **nërávas*, hanem *nërávás* melléknevet képeztek, annak a magyarázatát valamely *-ás*-végű rokonértelmű szó (pl. *gircsávás*, *frekturás*, *ákácsás* sat.) ráhatásában kereshetjük.

nërod: 1) bolond (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204); 2) makacs, nyakas (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *nërod*: stultus, amens, demens, delirus, fatuus, insanus, vesanus, mente captus; bolond, esztelen, eszelős, eszeveszett; närrisch, verrückt, wahnsinnig, irrsinnig, muthwillig, ausgelassen (Lex. Bud., Barcianu). Szláv eredetű szó (vö Miklosich: EtymW *rodu*). Az átvételt kimutatta Szarvas (Nyr III.3), utána Edelspacher (NyK. XII.107) és Munkácsi B. (Nyr. X.204).

nëtëntók (*etentók, etentok, letentók, netentok*): ügyetlen, egyszerű ügyű, élhetetlen, gyámoltalan, gyáva (Székelyföld Kriza, Gyöngyvirág Iván, Kiss Mihály: Háromszék m. Vadr., Kiss Mihály: Erdővidék Nyr. VIII.188: Brassó m. Hétfalu Nyr XVI.527, XXI.528, Király Pál) — ol. *nëtëntok*: maladroit, gauche, stupide, obtus, embarrassé, plump, linkisch, tölpelhaft, ungehobelt (Cihac, Barcianu).

neteré (Csík m. Nyr. X.96) Moldvai csáng. Nyr. X.204) *nëdrá* Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.528 Király Pál, ügyetlen ol. *nëtërău*: hegaud, niais, dadais, ot, tolpel, der ungeschickte Mensch (Cihac, Barcianu).

nódica: pórsz (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *nodiță* szíjacska, keskeny kötelek; riemchen, schmales Leder, Schnürchen, Schuhriemchen (Lex. Bud. Barcianu) — vö. ol. *nodă* hangesere alkalmasnak nem tartozkodom [illegible]

más valamely szó ráhatása következtében állott elő; ez a szó pedig az oláh *nod- (înnod-)*: ‚összekötni, csomózni, kötözni' (= lat. *nodo*) lehetett.

nomilódik: neveződik (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *num-* (*numesk*, inf. *numīre*, part. praet. *numit*): nennen, ernennen, benennen; *a se numi*: sich nennen (Barcianu). Magyar továbbképzéssel. Az átvételt már Munkácsi Bernát kimutatta Nyr. X.204. (itt ol. *nomi* hiba).

nótin: kétéves bárány (Székelyföld Kriza) — ol. *n°âtin*: agneau, poulain, pouliche etc. d'un an; das zweijährige schaf (Cihac, Barcianu); eredetibb, teljesebb alakja *an°âtin* ≺ lat. *annōtinus*: multévi, tavali.

nunta: menyegző (Brassó m. Hétfalu Vadr., Rozsondai József) — ol. *nuntă*: menyegző, lakodalom; hochzeit (Lex. Bud., Barcianu) ≺ (maked. ol.) *numtă;* plur. *nunć* (≺ *numć*) ≺ lat. *nuptiae* (az eggyesszámi *nuntă* alak nyilván a plur. *nunć*-ból van kikövetkeztetve, s nem a lat. *nupta*-nak felel meg, mint Cihac és Edelspacher véli).

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.*

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

III. **Belicza József** főv. elemi népiskolai igazgató. ‚M a g y a r n y e l v t a n i k é z i k ö n y v. I. füzet. A népiskola II. osztályú növendékei számára m o n d a t t a n i a l a p o n; II. és III. füzet. A népiskola III. és IV. osztályú növendékei számára o l v a s m á n y i a l a p o n. Sajtó alá rendezte dr. Jancsó Benedek. A ‚Budapesti Tanítóegylet' által k o s z o r ú z o t t p á l y a m ű. Budapest fő- és székváros tanácsa ezen tankönyvet az összes fő- és székvárosi iskolák számára elfogadta és kizárólag használni rendelte. Hetedik kiadás. 1892.'

‚Koszorúzott pályamű, sajtó alá rendezte dr. Jancsó Benedek, a fő- és székvárosi tanács népiskoláiban kizárólag használni ren-

* Mult füzeti cikkemben ez a hely: ‚megkivánjuk, hogy az eggyes tételek oly alakban *eszközöltessenek*, a hogyan azokat a tudomány jelenlegi állása igazságként hirdeti' (394), így javítandó ki: oly alakban k ö z ö l t e s s e n e k.

delte'. Három oly jelentős mozzanat, mely szinte szoros kötelességünkké teszi, hogy jobban szeme köze nézzünk e munkanak s hogy megkeressük benne azokat a kiváló tulajdonságokat, a melyekkel e többszörös kitüntetést és méltatást megerdemelte.

Értelmes és tapasztalt ember munkája, az az első bepillantásra meglátszik rajta. Ismeri a magyar nyelvészet jelenlegi álláspontját s ahhoz alkalmazkodik, ismeri a népiskola föladatat, s tudja a helyes módszerét is.

Ez az első nyelvtan, a mely ügyet vet arra a fontos kivánalomra, a mit előzőleg fejtegettem, hogy t. i. a tankönyvnek kidolgozásában, példáiban és szavajárásában a gyermek fogalom- és ismeretköréhez kell alkalmazkodnia, a mi pedig sokban eltérő eggy fővárosi és eggy palóc vagy székely gyereknél. A szerző jószándéka határozottan kivehető, hogy ő — maga is fővárosi — fővárosi gyermekek számára akart nyelvtant irni. Megtetszik ez a példamondataiból, a melyekben sürün fordulnak meg effajta kitételek: ‚a szobaleány takarít, a cseléd mosogat (I.18), Deák-Ferencz-utcza, Váczi-utcza (!), Esküter, Erzsébettér (28), hangverseny, macskazene, lámpagömb (II.5), a házmesterek felügyelnek (23)' sat, a mit nagyobbára csak eggy fővárosi gyerek érthet. Itt van teszem eggy példamondat: ‚Pál öccse a h a t t y ú k a t **rizszsel** t á p l á l j a' (I.12). Ugyan már melyik vidéki gyerek tudná azt, hogy a hattyúkat rizzsel szokták táplálni; mikor én magam se tudom, mert én mindig úgy láttam, hogy mikor a pesti urficskák kisétáltatódnak a városligetbe, a joppli zsebében nem rizst, hanem kiflit visznek a tó hattyúi számára! Hogy ezek a kifejezések nem mindig a legszebb virágai a magyar nyelvnek, az a kissebbik hiba; sokkal nagyobb az, hogy az iró nyelve egyébhol is olyan szintelen, döcögős, félrekocsintó, mint maga ez a fővárosi németmagyar dialektus.

Helyes módszerű eljárás a szerzőtől, hogy kezdetben (l. füz.) csak eggyszerű, könnyen érthető példamondatokat közöl és csak később (II., III. füzet) ád összefüggő olvasmányt a nyelvtani tárgyalás anyagául. Célszerűbbnek tartottuk volna, ha mind a példamondatok, mind az olvasmány következetesen valamely iskolai Olvasókönyvhöz kapcsolódnék, a mely a gyermek előtt töviről-hegyire ismeretes. Az okát kifejtettük már előbb, s nem akarjuk ismételve elmondani. Annyi bizonyos, hogy a Belicza választotta olvasmányok oly szerencsétlen kézzel választottak mind pedagógiai mind nyelvi tekintetben, hogy a különben érdemes könyvet csaknem teljesen hasznavehetetlenné teszik.

A II. füzet eggy kis leiró elbeszéléssel kezdődik. a mely csekély változtatással ismétlődik a III. füzetben is, s a példamondatok nagy része aztán folyton ebből van kikapva. ‚Szilveszter estéjén', ez a címe ennek az ízetlen kis olvasmánynak. El nem mellőzhetem, hogy bővebb szemelvényt ne idézzek belőle:

‚Az éhes farkasok ordítanak. Ijesztően zizeg a száradt levelü nádas. Olyan siró, olyan jajgató, olyan ijesztő az a hang, mely a nádsípokon végig zúg, hogy *a macskazene fülemüle-ének hozzá képest* (!). A bagoly visítva menekül, a kánya szipeg, a farkasok meg ordítanak. *Valóságos pusztai hangverseny a maga teljes borzasztóságában* ... A keskeny útra, mely a *végtelen hótengerbe* nyúlik, épen most kanyarodik egy szekér ... A kocsiderékban a szalmán végignyujtózkodva hever a rozsdás puska, *még a szabadságharcz idejéből*, de azért nagyon adja a legényt. A tele hold veres arcza is épen most emelkedik ki lassan a hótengerből s mint egy óriási lámpagömb világítja meg a kietlen rónát. A szekér pedig alig észrevehető pontként mozog előre, *mint a tenger végtelen homályába merülő ladik*' (II. füz. 5).

Ez a hátborsóztató leirás valószinüleg arra a hatásra-számitással van ily rémes szinekkel ecsetelve, hogy a gyermek képzelődése útján az iránta való érdeklődését annál jobban fölköltse. Nem mondom, hogy a gondolat alapjában véve nem jó, de mindenek előtt ne feledjük el, hogy mindenféle részletező leirás, ha még olyan mesteri is, a gyermek fegyelmezetlen agya előtt untatóbb és érdektelenebb, mint valami kis eggyszerü elbeszélés az ő gondolatvilágából. Föltünő az is, hogy az iró teljesen szem elől tévesztette kitüzött célját, a mi könyve első részének megirásában irányadója volt s a mit mi is érdemeül róttunk föl, hogy t. i. fővárosi gyermekek számára ir. Micsoda képzelete lehet eggy fővárosi gyermeknek ordító farkasokról, zúgó nádasról. végtelen hótengerről, a tenger végtelen homályába merülő ladikról, kietlen rónáról, a mit soha rövid életében színnel se látott? S még hozzá hogy van ez megirva! Az idéztem részek mutatják ezt a teleszájú frázisoktól duzzadó stílust, a mi ízetlen és érthetetlen. Nem képtelen kép pl. ez: ‚a keskeny *útra,* mely a hó*tengerbe nyulik*, kanyarodik egy szekér'? (II.51). A tengerbe nyúló út! szembeszökő fonákság. A legbosszantóbb pedig az a dologban, hogy ezek a szemen-szedett szép szólások majdnem minden mondatrész tárgyalásánál ott ‚díszelegnek példamondatokul. Pl. ‚a macskazene fülemile-ének hozzáképest (II.5. 23. 53. III.26. l.) — valóságos

pusztai hangverseny' (II.12. 19. 21. 23); sőt eggyszer így is: ‚ez *egy* valóságos pusztai hangverseny' (21).

S a többi fölvett olvasmánya is mind épen ilyen pedagógiai érzék hijjával való. Pl. a II. füzet végén részletesen le van írva ‚Őseink vallása', mikor a gyermeknek még a saját vallásáról is csak halvány fogalmai lehetnek. S hozzá így előadva: ‚*A táltosok az áldomásokon, gyásztorokon a népet áhitatra, a lakomákon s nemzeti ünnepen kobzaik kiséretében elzengett hős dalokkal dicsvágyra gerjesztették vagy más szelidebb érzeményekre ébresztették*' (II.56). Ugyan hányad részét értheti meg ennek eggy nyolc éves gyermek?

Pedig ez a nyelvtan egyéb tekintetben kiváló jó könyv. A tárgyalás módszerét kifogástalannak tartom; s magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy csakis ily módon lehet a népiskolában a nyelvtan tanításával eredményre jutni. Minden eggyes gyakorlathoz csatolva van nehány fölvilágosító példamondat, utána következik vastagabb nyomással a nyelvtani szabály röviden s begyakorlásul irásbeli és szóbeli ‚föladványok'. Végül pedig minden ily módon végigtárgyalt szakasz után az előkerült s megbecsült szabályok még eggyszer csoportokba foglalva. A példák többnyire világosak s eggyszerű köznapi dolgok kifejezései; nehány hibásat már megemlítettem.

A nyelvtani anyag földolgozása s rendszerbe foglalása is sikerültnek mondható. A mondatrészek ismertetését megelőzi a különböző hangzók föltüntetése, osztályozása s a szótagolás szabályai. Én részemről célszerűbbnek tartanám, ha szorosabban ragaszkodnék a mondattani alaphoz; s a hangzók ismertetését később a mondatrészek tárgyalása közben foganatosítanám. Meg is mondom miért. Belicza a vokálisok és konzonánsok közti különbséget így definiálja: ‚Azt a hangot, a melyet s a j á t h a n g j á v a l, minden más hang segítsége nélkül ki tudunk mondani, magánhangzónak, azt pedig, a melyiket c s a k e g g y m á s i k h a n g s e g í t s é g é v e l tudunk kimondani, mássalhangzónak nevezzük' (I.6). Nem kell bizonyítanom, hogy ez a szabály nem helyes; mert nem igaz. Pedig alig akad nyelvtan, a melyikben ez a definíció meg ne volna; s az egész nem egyéb mint a régi gramatika tisztes hagyománya, a mit az utódok minden meggondolás nélkül tovább adnak. Régenten volt is annyi — a mennyi értelme ennek a különbségtevésnek, mikor így tanították az olvasást: *a—bé—cl – a—ká = ablak*, vagyis silabizáló módszer szerint. Mióta azonban nagyon helyesen a hangolvasás divik, ennek a

definíciónak még a gyermekek előtt sincs értelme. Hogy mi a vokális és mi a konzonáns, nem is olyan könnyű megmondani; a gyermekész előtt azonban legkönnyebben fölfoghatóvá tesszük, ha a szótagokban való miként viselkedésüket szemléltetjük. Úgyde a szótagolás szabályainak nem szabad a szavak bővebb ismertetését megelőznie, ennek pedig nem a mondatét.

Elmés gondolatnak találom a hosszú és rövid magánhangzók föltüntetését olyan példákon, a melyekben a jelentésbeli különbséget csak a hangzó rövidsége okozza, pl. ‚Minden *kerék kerek*, *sás* felett repül a *sas*, a *csikós* mellénye *csíkos*, a *rák* tojást *rak*' (?) sat. (I.7). Annál rosszabb azonban a hozzácsatolt föladvány, hogy mondják meg a gyerekek, mi különbség van: *alom* és *álom*, *bab* és *báb*, *kor* és *kór*, *csap* és *csáp* (?), *méz* és *mez* sat. között (I.9); mert olyat kiván tőlük, a mi értelmi fejlettségük fokát meghaladja; a disztingváló tehetség különben is későn és lassan fejlődik.

‚A kettőztetett kétjegyű mássalhangzót rövidíteni szoktuk és pedig akként, hogy az utolsó jegyet csak egyszer írjuk ki; de a sor végén való elválasztáskor a kétjegyű mássalhangzók jegyeit rövidítés nélkül külön-külön ki kell írni' (I.13). Egész akadémikusan hangzik ez az ortografiai szabály. Csak az a bökkenő, hogy ilyen példákat is mond rája: ‚István *Károlylyal* összekocczant. A hattyúkat *rizszsel* táplálja', a mi a kimondott szabálynak világosan ellene mond; s a szabály szerint így kellett volna írni: Károl*lyal*, riz*zsel*! Tudom ugyan, hogy az asszimilálódott *-vel* ragra az akadémia külön szabályt állított föl s Belicza ezt követte példáiban; de meg nem magyarázta sem itt, a hol a tő és rag ismerete hijján nem is lett volna időszerű, se később, a mi már öreg hiba. Különben is később mind kevesebb és kevesebb gondot fordított a helyesírás tanítására, s ez könyvének határozott fogyatkozása.

A tárgyalás menete szorosan követi a miniszteri tantervet. Miután megismertette az eggyszerű mondat főbb fajtáit, sorra veszi a mondatrészeket. A kiindulás jó; de Belicza nem következetesen járt el. Az I. füzet 21. lapján azt mondja: ‚Vannak *állító*, kérdő *és tagadó mondatok*', míg a III. füzetben ‚Az egyszerű mondat háromféle lehet: *jelentő*, *felszólító* vagy kérdő mondat' (14). Az eggyes beszédrészek, (főnév, melléknév sat) megismerésének legtermészetesebb módja, ha azokat az alany és állítmány kötésében mutatjuk be. Sajnos, hogy erre Belicza nem mindíg ügyel; inkább az alaktani kategoriákat tartja szem előtt. Csakis ebből magyarázható — no meg a tantervből —, hogy a személyes név-

másokat elébb ismerteti mint az igét; pedig az ettől függ, nélküle léte sincs. Az ige három főidejének a cselekvés három mozzanatával való magyarázata nagyon világos; de magyartalan szerkezetűek a példák: ‚Károly kérdé tőle: Dezső, mit csinálsz? Dezső meg azt felelte: *én* irok. Úgy? jegyzé meg Károly, *én* azt hittem, *te* rajzolsz vagy számolsz' (I.34). Magyar ember e példák közül legfőljebb a másodikban használna névmást, a másik kettőben semmi esetre se Ebben azonkívül a szórend is hibás: ‚Úgy-e Sándor, *te is jösz velem*'? Helyesen: te is v e l e m j ö s z.

Belicza mások példájára az alany és állítmány után a *jelzőt* tárgyalja. Nem tartjuk helyesnek, mert jelzője mindenik mondatrésznek lehet; tehát a mondat csontvázához nem is tartozik; s mert a birtokos jelző és ragjai oly bonyolódottak, hogy annak az elemzésével tanácsos nem sietni, s végül mert az ismertetni kezdett igéhez legszorosabban csatlakozik a tárgy.

Teljesen fölösleges szabály a melléknevek fokozásánál ez: ‚Ha a melléknév mássalhangzóval végződik, a *b* ragot is használhatjuk, s akkor a rag elé nem teszünk magánhangzót' (II 16), tehát: *magasabb* v. *magasb*, *édesebb* v. *édesb*. A köznyelv csak magánhangzóval használja, az összevonás csak költők szabadossága.

Épen így szükségtelen elemi nyelvtanban a melléknévi igenevek (18) külön fölemlítése; hiszen a nyelvérzék előtt ezek is csak olyan melléknevek mint a többi.

A birtokos ragozásnál a paradigma hibásan van ragozva így: *az ők kertjök*, *az ők kertjeik* (II.28), mert így csak eggyes tájakon beszélnek. Még furcsább, hogy a főnévi igenevet részes-határozónak mondja (45).

A határozók közül csak a hely-, idő-, mód-, cél- és okhatározókat veszi föl, s nagyon helyesen. A gyerekész előtt úgyis fölfoghatatlanok azok az ú. n. képeshatározók; elég, ha a főbbeket fölismeri. Célszerűbbnek tartanám azonban, ha a ragok és névutók száraz fölsorolása helyett a tér fogalmát értetnők meg a gyermekekkel s ebből kiindulva magyaráznók a határozókat.

Az igemódok nevei szintén az új gramatikák nyomán haladnak: jelentő, föltételes és fölszólító, s elég különös, hogy ő is m ó d j e g y e k r ő l beszél s nem m ó d k é p z ő k r ő l. S szinte megütköztem rajta, hogy a ragozás táblázatában ilyen alakokat is találtam: föltételes mód, jövő idő: *irni fognék*, *kérni fognám*, *lenni fognék* sat. (III.36); a minőket én se nem hallottam, se nem olvastam jó írónál; a magam nyelvérzéke pedig visszaborzad tőle.

Elemi nyelvtan írójának nem szabad teoretikusnak lenni, nem szabad egyebet, csak azt tanítania, a mi az élőnyelvben megvan. *Irtam legyen*, *voltam legyen*, *lettem legyen!* Ki mond ma ilyeneket?

Azt is csak Beliczától hallottam először, hogy ‚régente a feltételes mód jövője gyanánt általában ezt az alakot is használták, most csak ritkán használjuk: *irandok*, *kérendek*, *ázandom*, *lecndek*' sat. Én úgy tudom, hogy ‚régente' ez az alak a végzett jövő (fut. perf.) kifejezője volt a jelentő módban: ‚valahová menendesz, én is megyek, valahol lakozandasz, én is lakom', s ma a köznyelv eggyáltalán nem él vele.

Az összetett mondatok s a szóképzés tárgyalása is igen rövidre fogott. Nincs is ebben szükség a részletezésre, mert már alig függ össze az ortografiával; ámbár azt se hiszem, hogy a gyermekre nézve gyümölcsöző volna az összes név- és igeképzőknek eggymás után való fölsorolása. Célszerűbb lett volna csak a főbbeket, gyakoriabbakat kiválogatni, s példákkal megvilágítva előadni.

Ennyi a Belicza könyvének a tartalma. S ha most a részletes vizsgálat után ítéletet kell mondanunk róla, nem mondhatunk egyebet, minthogy a könyv módszeres kidolgozás, berendezés tekintetében eggyike a legsikerültebbeknek; de a nyelvtani tárgyalásra fölhasznált olvasmányok mind nyelvi mind tartalmi tekintetben annyira elhibázottak, hogy a könyvet ily alakban a fővárosi iskolák számára jó lélekkel nem ajánlhatjuk; az átdolgozást azonban nagyon megérdemli.

ALBERT JÁNOS.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kutya.

A magyar nyelv valóban legtöbb képet alkot ennek a nevével. Ámde az ok, mely ezt előidézi, bizonyára nem az, melyet Szabó a következő szavakkal jelöl meg: ‚A nép szereti állatait, jól is bánik velük; de szolgai alázatosságukért meg is veti. Nem tetszik neki, hogy bár erejük nagy részben fölülmúlja az ember erejét, ennek mégis könnyen kész szolgáivá lesznek' (63). Ó dehogy! Van is a szegény munkásnak arról tudomása, milyen erkölcsi okból veti meg, ha ugyan teszi, a kutyáját, vagy bármi más állatját.

Én az ilyen szólások eredetét máshol keresem. A szólás kép, valaminek a jelölésére. Hogy a kép mindíg érthető legyen, valami állandó dolognak, tárgynak kell benne szerepelnie. Az állatok tulajdonságai nem igen változnak, az embereké folyton más és más. Ha én valakit pl. lustának akarok festeni, tehetem ugyan, hogy eggy más ember nevével hozom kapcsolatba, mondhatnám például, hogy: ‚Te Jancsi!' a mikor a *Jancsi* eggy lusta ember neve volna; ámde ki értené azt meg? Hány Jancsi lehet igenis serény és munkás? De ha ezt mondom: ‚Te ólommadár'! ezzel már jól megjelöltem a tulajdonságot, az ‚ólommadár' a lustaság, a lassúság példaképe. Nem az elmélkedés adja tehát a szólásmódok eredetének magyarázatát, hanem az állatok tulajdonsága maga, mely mindenkor biztosabb ismertető jel emberi hibák jelölésére, mint valamely többé-kevésbbé ismert embernek megfelelő tulajdonsága. Élettelen dolgokra igenis, rendesen megfelelő tárgy adja a képet s az ilyen szólásokban lehet bizonyos szűkebb körű jelölés; emberekre, nem ugyan mindíg. de legtöbbször általán ismert fogalmat használunk. Ha v a l a m i összehuzódik, az ‚összement, mint a Samu nadrágja'; de ha v a l a k i összehúzza magát, az ‚nyújtózkodik, mint a szalonnabőr a tűzön' (tudvalevő, hogy összezsugorodik).

Mielőtt a részletes tárgyalás vizsgálatába bocsátkoznám, még eggy kijelentéssel kell foglalkoznom. Abban általánosságban igaza van szerzőnknek, hogy az emberek rendesen csak a hibát veszik észre másokban s ennek jelölésére az állatvilágból vett képeket használnak; s ez könnyen érthető is: az ember minduntalan tapasztal valami rosszat állatainál s alkalom adtán ezeket emberi tulajdonságok jelölésére is fölhasználja; de már abban téved, hogy állatait megvetéssel nézi s csak rossz tulajdonságaikra figyel. Legyen szabad itt pár népies hitet fölemlítenem, mely az állatokról igenis nagyra becsülve nyilatkozik. Az ökrök rendesen ég felé sóhajtanak, mielőtt aludni mennének; s az anyajuhok báránykáik almába első jobb lábukkal keresztet is húznak, hogy a kicsikék Krisztus nevében békén pihenjenek (Terbeléd, Nógrád m.). A kutyák előre megérzik az örömet és a bajt s jókor jelzik is. Meglátják a kisérteteket s gazdájukért szembe is szállnak velük. A kakas első szava szinte eggy miatyánkkal ér föl, mert elzavarja a rossz lelkeket sat. sat, lehetne erről egész könyvet írni. Tehát igenis meg tudja becsülni, sőt nagyra becsüli, nem hogy megvetné a nép az ő állatait. Ha rossz oldalukat, hibájukat megjegyzi, de

kiváló tulajdonságaikról se feledkezik meg. Szolgáljon erre eggy csattanós példa tanúságul.

A parasztgazda szép, nagy szarvú ökröket vásárolt; hízik látásukon s az eggyik elé állva így ad örömének, bámulatának kifejezést: ‚Szép ökör vagy, jó ökör vagy; no a ki teremtette, már ilyen ökör magam is szeretnék lenni'. A napokban hallottam, mint anekdotát; de ismerve a nép lelki életét, épen nem tartom lehetetlennek, hogy meg ne történhetett volna.

Hasonló dicséret nyilvánul abban, mikor valakit erős, nyakas, derék embernek akar mondani, s azt mondja róla, hogy ‚kutya magyar, kutya kuruc', vagy mikor a falusi lány játék közben, a hizelgés bizonyos nemével azt mondja kedvesének: ‚De nagy kutya maga'; hasonlóképen mikor a nagy urat ‚nagy kutyának' nevezi a nép, tehát a mikor épen azzal az állattal hasonlítja össze, melyről Szabó ezt mondja: ‚A legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb, tehát a legmegvetettebb is' (63). Világos tehát, hogy nem a meghunyászkodás, hanem valami más az oka annak, hogy a ki s a mi rossz, az ‚kutya'.

Téved abban Szabó, hogy a kutya a legmegvetettebb. Hogy mennyire nem ügyelt ez esetben szavaira, mutatja az, hogy a 299. lapon is van eggy ‚legmegvetettebb' állatja — a disznó. Erre igenis ráillik az említett jelző; de a kutya sehogy se érdemli meg. Hogy mégis annyi. rosszat jelentő szólásmódban szerepel a neve, annak csupán vadsága az oka. Nincs vadabb állatja az embernek a kutyánál; a ló, tehén, ökör lehet szilaj, a szamár lehet csökönyös sat, de vad rendesen csak a kutya. S ez adja magyarázatát annak, hogy ‚kutya magyar' dicséret, ‚kutya német' szidalom.

Hogy többszörös ismétlésbe ne essem, elmondom még, hogy mi okozta azt, hogy Szabó sok szólás magyarázatánál tévedett. Azt mondja a 16. lapon: ‚A szólásmódok értelmét tehát fölhasználva, a hol lehetett, más hasonló szólásmódok analógiáját inkább a l a k j u k b ó l igyekeztem megállapítani'. Viszont a 13. lapon: ‚A nép lelki életének szeszélyes, csapongó megnyilatkozásai ezek a szólások, a mik leggyakrabban még a l o g i k a t ö r v é n y e i n e k se hódolnak'. Ha a logikának nem hódolnak, vajjon van-e jogunk a gyengébb alapon álló analógiára hivatkozni, azt hiszem ezt' a kérdést nem kell bővebben kifejtenem. S ezek után rátérhetünk eggyes magyarázatainak s csoportosításának birálatára.

Azt mondja, a megvetettség nyilvánul e szólásban: ‚Kutya van a kertben'. Ha az *eb*, *kutya* csakugyan egyedül a megvetett-

ség jele volna, igazat adnék neki: ámde láttuk, hogy az eb magában véve nem annyira a megvetettséget, mint inkább a vadságot, a gonoszságot jelenti. E szólás se jelent tehát egyebet, minthogy ‚baj van, kutyául áll a dolog; jó lesz ovakodni'. Attól pedig, a mit megvetünk, nem igen félünk, nem kell ovakodnunk. Hasonló módon tévedt a 65. lapon levő eme szólásnál: ‚Eb a ki haragszik'. Azt mondja, ez hizelgés. Hogy tréfa közben mondjuk, az magában véve még nem ok, hogy hizelgésnek vegyük. Értelme inkább ez: ‚Embernek nézlek; de ha haragszol tettemért, kutyának foglak nézni, a mely a bántalmat harapással torolja meg'. Ez tehát épen az ellenkező csoportba, vagyis a megvetettség körébe tartozik.

Épenséggel nem értem, micsoda tréfa lehet ebben: ‚Hol tépted úgy össze magad, te kászta kutya?' (64). *Kászta* vagy *kásztoha*, a mint azt ‚Palóc megszólítások' című cikkemben elmondtam (Nyr. XXIII.25), a rosszalás, szidás kifejezője; hogy lehetne tehát a ‚kászt(oh)a kutya' megszólítás tréfa? Sőt nem az a másik szólás se (ugyanott), a melyet én ilyen alakban közöltem: ‚Tót idadó, tót elvevő molnár kis kutyája' (XXIII.331).

Abban sincs igaza, hogy a ‚két ház ebe' (65) csak megvetés. Magyarázata se helyes; azt jelenti tulajdonképen: mind a két háznál jól tartják. (Ne legyek én a felelős érte, ha mást is jelent; én így ismerem s ha máshol nem ez a jelentése, meg kellett volna neveznie azt a helyet Szabónak.)

Már föntebb említettem, hogy az: ‚Ember fogad fogadást, eb a ki megállja', mint közmondás nem tartozhatik ide. Az ‚ebebéd' meg, a melyet így magyaráz, ‚a hol bor nincs', a maga egészében gyanús, hogy megvan-e a magyarban. Schrader is csak a latinból idézi (96. l.).

Az ‚eggyformán rossz' jelentésű szólásmódok közé vette ezt is: ‚Eben gubát cserélni' (65. l.) s eggy másik helyen (110. l.) úgy magyarázza, hogy ‚a *guba* szépítő kitétel' a *kutya* helyett; ugyanitt említi a Kunos magyarázatát, ki a törökből vettnek tartja e szólást. Én természetesebbnek tartom azt a magyarázatot, melyet Kálmány Lajos a Nyelvőr XXII. kötetének 424. lapján ilyenformán közöl: ‚Eggy szép kutyát ellopott a paraszt, de siettiben ott hagyta a gubáját. Mikor a kutya gazdája észrevette a cserét, így szólt: Semmi no! eben gubát cseréltem'. E szerint tehát itt két, egyenlően használhető tárgyról volt eredetileg szó, s csak később vitték át két, egyenlően rossz dolognak jelzésére.

Az idegenből idézett csoportnál (lásd Schrader 93—98-ig) csak azt kell megjegyeznem, hogy elég ügyesen járt el e tekin-

tetben: a mit Schrader eggymás után közöl, ő azt szétszórja s a mi ott külön van, azt ő eggy csoport körébe vonja. Mindenesetre nagy ügyesség, így legalább bajosabb az ellenőrzés! Pedig erre is szükség van, á mint eggy idézetből látom. A Nyelvőr 66. lapján ugyanis thìs carnal *car* sajtóhiba s így javítandó ki: this carnal *cur*, a mint az Schrader 98. lapján található. Itt jegyzem meg általában, hogy nehány sajtóhibát e szövegben igazán csak úgy tudunk helyreigazítani, ha a forrást pontról-pontra figyelemmel kisérjük.

Ugyancsak a 66. lapon említi, hogy Madarász Henrik a magyarok elé kutyát vettetett adó helyett; de a forrást elfeledte megnevezni, pedig ez már igazán megérdemelte volna; s azzal se vétett volna, ha e két francia idézetnek is: ‚ce n'est pas tant chien; deux chiens après un os' urát adta volna. Ép így minden megjegyzés nélkül van idézve ez a szólás: ‚fölvette a kutyainget', bár elég érdemes lett volna arra, hogy legalább a ‚kutyaingnek' adta volna valamellyes magyarázatát.

Azt el kell ismernünk, hogy az idegen szólásokat lehetőleg úgy igyekezett csoportosítani, hogy azokból a magyar szólásokra is lehessen bizonyos szabályt alkotni. Épen ezért csodálom, hogy a halasi szólásmód mellé (‚körösztű van benne a kutya') nem idézte mingyárt azt az angolt is, mely nem jelenti bár egészen ugyanazt, az észjárás azonban nagyon eggyező: ‚To have a dog in one's belly' ugyanis azt jelenti, hogy valakinek gyomrában van a kutya, vagyis rossz kedvű (Schrader 98).

Föntebb említettem, hogy mennyire különös helyzetekbe vitte őt az, hogy főforrását hol egészen nyomon követte, hol ellentétbe állott vele. Ime eggy csattanós példa. A kutyának ‚rossz' jelentésével elmondja, hogy a Dugonics idézte szóláshoz: ‚paripáról agárra ugrott' hasonló a német ‚aufm hund sein'. Aztán így folytatja: félig meddig idetartozik ‚sich mopsen' = unatkozik (68). Ugyan miért tartozik ez ide? Mert unatkozni csak a kutya szokott? Nem, hanem mert ennek a német kifejezésnek helyet kellett találni s minthogy máshová nem fért, tette ide. Hogy igazán ez az oka, mutatja az, hogy sok érdekes, a magyarban is mássára találó szólást nem említ a németből csak azért, hogy ne kellessen kutatnia a megfelelő magyar kifejezés után (pl. der narr beisst ihn: eszi a fene; fene eggykor valami kutyafajt jelenthetett; MUSz.) s viszont a mit hova eltudott a kéznél levő magyar mellé helyezni, azt nem feledte ki.

A hasonlatokat, melyek a kutya tulajdonságaival jelzik az emberi gyarlóságot, mint már említettem, Szabó is kénytelen csoportosítva külön fejtegetni. Az egész cikksorozatban jóformán ez a rész (104—112) üti meg legjobban a mértéket, habár annyira mégse, főleg magyarázatainál, hogy teljesen hibátlannak tartsuk.

Így pl. a 105. lapon ‚gyűlölt, útált tulajdonságnak' mondja a hencegést azért, mert a nép a hencegőt ilyenformán szólja meg: ‚Hányja a farát mint a torba menő kutya'. Én itt se annyira gyűlöletet, útálatot, mint inkább csípős gúnyt látok, mely a hencegőt minteggy le akarja szállítani abból a magasból, melybe önhittsége emelte. Ez a kicsinyítő gúnyolás, ez a kevesbítő szándék játszik akkor is közre, mikor valakiről azt mondjuk, hogy ‚nagy kutya' s nagy urat értünk alatta. Eléggé világosan mutatja ezt az a tótos kiejtésű szólás is, mely eggy szegény béres szájából kelve, Rappon eléggé ismertté vált: ‚Koburg herceg jó ember, de vannag neki kutyái, a kig minket faldosság'; a szegény akkor az uradalmi tisztekre gondolt s jól esett neki legalább az a tudat, hogy a kik úrkodnak fölötte, azok is csak alantasai eggy még nagyobb úrnak.

Kevésbbé tartozik a hencegésre ez a szólás: ‚Kinyúlt kilenc kutya hosszára'. Ez is csupán gúnyolódás, mert hiszen a kutya sokszor épen nagyon is összehúzza magát s ha valakire a föntebbi szólást alkalmazzák, azt azért teszik, mert a kutya is úgy szokta, mint a nagy lábra kapott ember: akkor nyújtózik nagyot, ha jó dolga van, máskor összezsugorodik. Itt eggy állatmese jutott eszembe. talán nem vétek vele, ha elmondom. — Télen, mikor ‚kutya hideg' van, a kutya folyton ezt hajtja: ‚Hej, csak az isten még eggyszer hozza el a nyarat; dehogy dudorgok többé! Építek házat magamnak, abban fogok télen lakni'. Mikor aztán eljön a nyár s a ‚kutya melegben' teljes hosszában kinyújtózik a napsütötte helyen, így elmélkedik: ‚Eh! a fene tudna nekem házat építeni'. Ezt a mesét különben, mint a legtöbb ilyen fajtát, szólásmód helyén használja a palóc nép s a lusta, gyakran meg-megszoruló embert gúnyolja vele.

A lustaságról szólva, meg kell említenem, hogy ez a szólás: ‚Hortyog mint a zsigorás kutya' sehogy se illik ide. Vegyük eggyértékesét, melyben a ló neve szerepel s látni fogjuk, mit jelent tulajdonképen: ‚Húzza a lóbőrt a fagyon' ugyanezt jelenti, s ebben ugyan hiába keresnénk lustaságot, hanem igenis eggy másik, némileg testi bajjal összefüggő szokást, a nehéz lélekzést vagyis hortyogást.

Megemlítve a ‚megalázkodásnál' levő francia idézetet, melyről mostanig se tudom, honnan van véve (talán Moléból?), a többi

csoportokon röviden átfuthatunk. Tévesen magyarázza Szabó ezt a szólást: ‚Szereti mint az eb a gereben nyalást'. Azt mondja (107): ‚Azzal szoktak rá-ráhúzni'. Alig hiszem! Minek keresnünk rejtett alakot a világos képen? A gereben hosszú, kiálló vas-szögekkel készült héhelő, kendermunkáló eszköz; bizonyos, hogy a ki megnyalja (persze, hogy ott, a hol a szögek vannak), van oka tartani máskor ettől a mulatságtól. Nem annyira nyalánkságot, mint inkább falánkságot jeleznek ezek: ‚Habzsoli a levest mint a kutya. Ha jó volna, a kutya is megenné', s egyáltalán nem idevaló a ‚Szaglál mint az agár', mely nem csupán az étel után járóra illik, hanem az egyéb dolog után kutatóra is (pl. finánc).

Hasonlóan tévedés az, hogy ebben a szólásban: ‚Megtisztelte mint a kutya a verem tetejét', az ügyetlenség jelét látja. Nem kell mondanom, honnan ered. De azt megemlítem, hogy ilyen formában is járatos: ‚Mondd meg neki, tisztelem mint a kutya a verem tetejét'. Nehány, kissebb jelentőségű félreértést a hasonlatok köréből végül azzal a megjegyzéssel mellőzök, hogy Szabón is megbosszulta magát a skatulyázó-rendszer. A mi eggyformának látszott, vagy a minek máshol nem akadt helye, összecsapta eggy nyájba. jóformán csak azért, hogy ne kellessen keresnie az igazi értelmet. mely kissé bajosabb munka lett volna; viszont, a hol eggypár adat akadt, nem feledte el nevet adni a csoportnak, ha talál oda az a név, ha nem.

A mi a kutya nevével való tagadást illeti, el kell ismernem, hogy az itt fölhozott példák csakugyan megvetően szólnak az ebről s bizony jobban is tette volna Szabó, ha a ‚megvetettség' csoportját ide s nem az előbbi részbe teszi. Hogy az *eb*, *kutya* szó jelentése egészen a ‚semmiig' jutott, annak, szerintem, nem annyira magának az ebnek megvetett volta, mint inkább az a körülmény adja magyarázatát, melyet Szabó is említ (63. l. alján), hogy t. i. a kutya leggyakrabban van kéznél minden viszonyaink között, s azért, ha valaminek kifejezésére kép kell, leghamarabb a kutyáról van alkalmunk venni. Nem tudom, elmondta-e már más véleményemet, azonban mégis megemlítem a beszédbeli képekre nézve azt a különös sajátságot, hogy a beszélő rendesen a közletlen közelből, a látott, szem előtt levő tárgyról veszi a képet még akkor is, ha annál ügyesebbet, találóbbat is kaphatna, ha jobban szétnézne. Ez adja aztán magyarázatát annak, hogy igen sok, különben világosnak tetsző szólás értelme, eredete mégis olyan homályos. Ilyenforma példának tartom én a ‚kaparj kurta' szólást is; s ha

ebben tévednék is, a t. olvasó bizonnyal talál elég példát arra, hogy mennyire a véletlentől függ sok képnek az eredete a közbeszéd folyásán.

E kitérés után, mely cikkem elején hangoztatott véleményem igazolására volt szükséges, rátérek ismét a Szabó adataira. Furcsán igazolja véleményét a kutya ‚szép színben való föltüntetéséről' (112) ezzel a szólással: ‚A kutya is megugatja'. Magyarázata nagyon is erőltetett. Ez a szólásmód épen ellenkezőt mond, mint a mit Szabó neki tulajdonít. Helyes magyarázata ez: A kit még a kutyák is megugatnak, a ‚kik' pedig mindég gonoszban járánkoznak, az bizony rossz ember. Itt tehát a kutya épen nincs szép színben; a minthogy nincs a következőben se: ‚Ugyan ne beszélj olyanokat (bolondokat), a mit még a kutya se ugatna meg. A kutya se ugatná meg, a mit beszélsz'; ebben t. i. hasonlóan az van kifejezve, hogy még annyit se ér az egész, hogy a kutya eggyet vakkantson rá; az se ‚veszi kutyába se'.

A kánikula magyarázata egészben a Schraderből való. A mi a kutyának, mint tárgynévnek használatát illeti, Szabó adataihoz még a következőket kell adnom: *vaskutya* nevet visel a bányászok kocsija is. Ennek a régies neve, a mint a NySz. következő szava: *‚hunkfutó*: hundeläufer (der auf einer förderbahn arbeitet)' mutatja, *hunk* volt, mely világosan eggy a német *hund*-dal s csupán a vég *d* ≻ *k* magyarázatára volna szükség; de eléggé világos e magyarázat főleg azért, mert bányászaink leginkább németek voltak s azok nagyrészt ma is; műszavaik is a németből jöttek bizonnyal. Tudtommal pedig németül *hund* a neve bányásznyelven annak a sineken haladó tárnakocsinak, mely a bányában összegyűlt anyag összegyűjtésére s továbbszállítására szolgál. A salgótarjáni kőszénbányák magyar munkásai ezt *vaskutyá*-nak, vagy többnyire csak *kutyá*-nak nevezik. *Fakutya* neve van még a csőszök madárkergetőjének is. Ez eggy darab deszka, melyhez alulra eggy fogantyú, fölülre pedig eggy kalapács van erősítve; a kalapács forgón mozog s jobbra-balra csapva, lármás hangot ad, mely a mada
nevezete.

A mi a *kutya* és *eb*
a Szarvas Gábor szavai
szó, a *kutya* pedig mind
ilyen, az újabb időben so
régi gazdát nemcsak a

A codexekben a *kutya* szó eggyáltalán nem fordul elő, a mint a NySzótárból látható s fokozott térfoglalása csak a XVII. századtól kezdődik.

Végül ehhez a cikkhez is, mint a többi következőhöz, Szabó adatai mellé csatolok nehány adatot, melyet vagy magam ismerek a palóc népnyelvből vagy eggyik-másik könyvben találtam; a forrásokat a szokott rövidítésekkel jelölöm. A népnyelvi adat után néha elhagytam, hogy honnan ismerem; az ilyet általánosnak tartom. Előleges megjegyzésem csupán annyi, hogy ezek a Szabó cikkének olvasása óta jutottak eszembe vagy kezem ügyébe, keresni nem igen kerestem; de a mit találtam, följegyeztem. Birálatom közben nem említettem a csoportoknál, mert a skatulyázásnak nem vagyok barátja; a mi alkalomszerű volt, fölemlítettem.

A kutya legtermészetesebb tulajdonságáról, a vadságról vett kép van a következő szólásokban: ‚Ha kutyával játszol, bot legyen a kezedben' = durva emberrel durván kell bánni; kis eltéréssel hasonló értelmű lesz bizonnyal a Szabó idézte: ‚Eb oda fa nélkül' is (110). ‚A kutya marását szőrivel gyavítják' = a mitől baja lett valakinek, ugyanattól kell meggyógyulnia (MNy. VI. 362. l. Háromszékből). Vadságára emlékeztet ez is: ‚Harapja a kutya a hasamat' (MNy. VI.363) és ‚Morog már a kutya' (Nógrád) = éhes vagyok, korog a gyomrom; minden állat, tehát a kutya is, legdühösebb, ha éhes.

Ezzel áll némi kapcsolatban a következő szólás is: ‚Vess a kutyának, majd nem ugat' (Gömör); a kutyát t. i. le lehet kenyerezni; hasonlóan azt is, a ki azért szid bennünket, hogy elhallgattassuk valami ajándékkal. Egyébiránt ez az elhallgattatás csak ideiglenes lehet, minthogy a kutya (s a rágalmazó) soha se tudná természetét mindenkorra megtagadni. Jellemzően igazolja ezt az a szólásmód, mely a müvelődés iránt kevésbbé fogékony emberre használatos: ‚Hiába húzod a kutyának a fejét az asztalra, mégis az asztal alá kerül'. Ezen a szóláson alapszik a kutyának szójátékos neve is: ‚Asztal alatt fogas'.

Vadsága gyakran tör ki, mi főleg akkor föltünő, ha semmi különös ok nincs rá. A ki ebben a tekintetben hasonló hozzá, a következő szólással utalnak rá: ‚A kutya is akkor vesz meg, mikor legjobb dolga van' (Gömör). Hasonló gondolaton alapszik a németben: ‚Wenn's dem esel zu wohl ist, geht er aufs eis' (Schrader 50), habár itt nem is a kutya, hanem a szamár a kép alapja.

Azonban, úgy látszik, nem minden kutyát tart a nép eggyformán vadnak, a mint a következő szólásból is kitetszik: ‚Veres kutya, veres ló, veres ember — eggy se jó'; e szerint tehát a veres kutya volna a ‚legkutyább'. De azért csak ‚ebek a kutyák' (Szabó 65), s ha már nem haraphatnak, más egyéb szégyent tesznek az emberen; azért a kinek csak eggy krajcárja maradt, elteszi, ‚hogy a kutyák meg ne hugyozzák'. Honnan ered ez a szólás, nem tudom; de annál sajátosabbnak tűnik föl, mert sopronmegyei ismerősöm szerint a németben is megvan: ‚Das mich kein hund anbrunzt'.

Veszedelmesebb dolgot jelent ennél a következő szólás: „Jó, jó! csak oszt a kutya be ne ugorjon a kovászba!" A kovászra ugyan nem igen gondol, a ki mondja, de annál inkább a család becsületére, melyet valamely ‚kutya perszóna' tönkre tehet.

Lehet, hogy azért, mert a kutya ilyen veszedelmes jószág, s mert az ilyennek kicsinylésében van valami önérzetes büszkeség, a nép viszont gyakran használja olyankor is a kutya nevét, mikor kicsinylését, rosszalását fejezi ki valami iránt. Ezért mondják, hogy ‚majd rájön még a kutyára is a dér' olyankor, mikor valaki nagyon főnhéjázón viseli magát. Míg a nyár tart, úr a kutya is, de ha rájön a dér, oda a kedve. Ilyenkor aztán rajta esik meg a szégyen, a mikor ‚eszik az úr, les a kopó', mely szólást csakugyan olyan emberre szokás használni, a ki a magáét hamar elherdálván, mástól vár segítséget (Nógrádban mindennapos a gyerekek között, ha az eggyik a másiktól kunyorál valamit).

Ilyenformán lesz a kutyából, a veszedelmes állatból kutya,

megadják azt a
k, a mint ezt a
e mondta, ebem
sak a kutyámra

azonban inkább
‚Sok tarka kutya
elé, mikor valaki
hogy ez az övé.
lő szólás, olyan-
séri, amaz bosz-
a dereka kivánja,
z, mely azonban
nagyobb rakásra

rakodik', mely különösebben azért használatos, mert megfelelő ellentéte a szegény ember baját jelző szólásnak: ‚A jég is ott szakad be leghamarabb, a hol legvékonyabb'.

Végül nehány szót kell említenem, melyben a *kutya* szolgál alapul: ‚Kutyázomos adta': a tréfás, enyhébb káromkodás eggy neme, ‚Kutyafüle': semmi nem igaz; a tagadás erősebb kifejezése. ‚Kutyamosó': a tiszti szolga tréfás neve. ‚Ebrúd'; ilyen kifejezésekben: kivetették ebrúdon = kilökték és ‚Kiebrudalták' = kikergették, vagy kiverték, mint a kutyát szokás, bottal. ‚Ebadó', ebben a szólásban: ‚Ebadóba hagyni' = bajban, cserben hagyni. Ez megvan a NySzótárban is. Eredeti jelentése talán ugyanaz, mint az ‚ebek harmincadjáé', melyet Szabó úgy magyaráz (106. l.), hogy a kutyák megtépik azt, ki az ebek harmincadjára, vámjára kerül.

MIKÓ PÁL.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

V. A nyelvjárás eggyezése.

Codexeinknek még több sajátságát említhetnők, mely meggeggyezik a fölsődrávai nyelvjárással; de már az említettek között is sok oly sajátság van, mely más nyelvjárásban is föllelhető. Nem mellőzhetjük azonban e nyelvjárásnak legjellemzőbb s figyelemre legméltóbb sajátságát, mely más nyelvjárásokban nem található, eggyes-egyedül a szomszédos slavóniai nyelvjárásba szivárgott át vagy megfordítva a slavóniai nyelvjárásból férkőzött az alsó-drávaiba. Ez ama különös hangváltozás, hogy az *-ul* igeképző, akár reflexiv, akár denominalis értéke legyen, az alsódrávai nyelvjárásban, valamint a slavóniaiban mindíg *-il*-nek hangzik (L. Balassa: MNyelvj. 54. 56. Szarvas: A slavóniai tájszólás, Nyr. V.63. Balassa: A slavóniai nyelvjárás, Nyr. XXIII. 216). Ezzel megeggyezőleg az *-ul* igeképző a JordCodexben h é t s z e r és az Érdy codexben k é t s z e r jelenkezik *-il* alakban: *gyogyl*: gyógyil (JordC. 163. kétszer, * 293. 402. 717), *gyogyllyon* (825), *gyogyll'atok* (575), *gyogylnak* (ÉrdyC. 199), *dychŏyl*: dicsőil (626). Figyelmesebb vizsgálat után talán más példákra is akad-

* Az első *megh gyogy* alak sajtóhiba e h. *megh gyogyl*, mint ezt a JordC. elején a helyreigazítások között láthatjuk. V. H. K.

hatunk, így a NádCodexben is az *-ül* igeképző analógikus hatás következtében *-il*-nek hangzik: *dicsőil*, *megtenősil*, *erősil* sat. (NyK. XIX.26).

E képzőnek e sajátságos alakját nagyon helyesen magyarázza Balassa. ‚Valószinűleg az *-ít* képzős igék (*tanít*, *fordít*, *küldit*, *soványít* sat.) analógiájára lett az *-ul* ból is *-il*; az így keletkezett *-il* igeképző gyakori használata okozhatta azután, hogy a határozó képző *-ul* helyébe is nehány szóban *-il* lépett (*hátil*, *hüvelvül*). A slavóniai nyelvjárásnak pontosabb ismerete csak megerősíti ezt a véleményt, mert míg az *-ul* igeképző mindig *-il*-nek hangzik, sőt a denominalis értékű *-ül* helyébe is *-il* lépett, mivel ez igéknél az *-ul* minden eggyes esetben szemben állott az *-ít* képzővel, addig a határozó képző *-ul* helyett csak eggyes esetekben ejtenek *-il*-t.

‚Hogy itt valóban csak eggyszerű hangváltozással van dolgunk, bizonyítja az is, hogy az *elhígul* (elájul) igében megmaradt az *-ul*, mivel nem áll vele szemben *-ít* képzős ige' (Nyr. XXIII. 216. 217).

Hogy valóban az *-ít* képző volt hatással az *-il* alakulására, bizonyítja pl. *elhasil*: elhasad (Baranya m. Bélye, Nyr. XVIII.142), mely kétségtelenül az *elhasít* ige analógiájára keletkezett. Hasonló analógia magyarázza meg, hogy *csúnyét*, *gyógyét* mellett megfelelő *csunyél*, *gyógyél* alakokat találunk: ‚Csunyéj meg. Csunyéjon meg a gégéd' (Középbaranya, Nyr. II.237), *gyógyél*: gyógyul (Somogy m. Pellérd, XI.239).

Codexeinkben is a *gyógyil* alakot a *gyógyít* alak hatásának kell tulajdonítanunk, mert a szóban levő képző nemcsak az eredeti *-ojt -ejt*, hanem a továbbfejlődött *-ujt*, *-iht* (ijt), sőt a mai *-lt* alakban is elő-előbukkan: *neemuyczatok* (JordC. 848), *ynduyt* (756), *ehnyhe*: enyhítse (ÉrdyC. 619), *ehnyttee* (244b), *tanyt* (JordC. 897), *gyogyt*, *gyogytta*, *gyogyttany* (JordC. 389. kétszer, ÉrdyC. 174b).

Határozó szókban nem találunk analógikus *-il* képzőt; az *óta* szó is eredetibb *ulta* alakjában olvasható: ‚Két eztendő ulta fogwa (JordC. 380). Harmad nap ulta fogwa (403). Yffyusagomulta foghwa (ÉrdyC. 217). My ulta, myulta foghwa (194. 514). A slavóniai és fölső-drávavidéki *mlta*, *dziltá*, *dziltától fogvá*, *régilta* (Nyr. XXIII.265), *réglta* (Drávamell. Kopács XVI. 573), *múta fogton* (Somogy m. Nagy-Atád, Herrmán Mihály) határozó szók, mint a codexeinkben megőrzött alakok elváltozásai, hamis analógia folytan újabb fejlődést mutatnak.

Az alaktani eggyezések közül fontosnak tartom a gyakorító *-ál*, *-él* képző megemlítését, mely nemcsak a slavóniai nyelvjárásban, hanem, mint a Nyelvőr népnyelvi közleményeiből észre vettem, az Alsó-Dráva vidékén is közkedveltségnek örvend. A JordC. és ÉrdyC. irója is nagyon kedveli: *fonalyt*: fon (JordC. 12. 344. ÉrdyC. 80. 479. vö. *fonyâl* Nyr. XXIII.216), *harapal*: harapál (ÉrdyC. 184), *megh halal*: meg halál, 3.' személy (JordC. 23. 176). *meneel vala* (ÉrdyC. 246b), *neezel* (JordC. 493), *tekeentel*, gyakortaa *tekeentely* vala (ÉrdyC. 615b) stb.

A kicsinyítő névszóképzők használatára is meg kell jegyeznem, hogy nemcsak a slavóniai magyarok, hanem az Alsó-Dráva vidékiek is, kivált az Eszék vidékéhez közel lakók, előszeretettel viselkednek a kicsinyítés iránt: ‚*etyke*: eggy; igy: *kettőke, háromcsa, négyke, kinyirke, fácsika, házka, tehenke*' sat. Általában ez a vidék nagyon kedveli a kicsinyítést'. Közli Császár Lajos Eszék vidékéről (Nyr. XV.181).

Nagyon természetes, hogy e kicsinyítés, mely leginkább élemedett korú emberektől, kivált a kenetes beszédű öreg anyókák ajkáról ragadt a fiatalabb nemzedékre, codexeinkben nem oly gyakran fordul elő, már csak azért se, mert eggy kissé furcsán hangzanék a biblia, vagy az evangeliumok és legendák választékos nyelvébe elegyítve. Mégis jócskán akadunk ilyen kicsinyítésekre, melyek más codexekben nagyon ritkák, mint pl. *cellachka* (ÉrdyC. 580b), *morhachka* (364b), *zarnyaska*: szárnyacska (JordC. 94), *tekeneche, tekenelche* (ÉrdyC. 242b. 243. kétszer), *lapoczka*: lapác, planities (JordC. 190).

Az alsódrávai nyelvjárásterület közletlen érintkezik a dunántúli nyelvjárás-vidékkel. E vidék nyelvének hatása, már a mennyireannyira, a JordC. és ÉrdyC. nyelvén is érezhető. Dunántúli hatásra mutat a szó belsejében a szótagzáró *l* elmaradása: *esew*: első (JordC. 62. Veszprém m. Csetény. Nyr. XVIII.284. *éső*, Tolna m. Bátta uo. 334), *gylősegh*: gyűlölség (JordC. 244. 603. ÉrdyC. 524. 578. mindig *l* nélkül), *ötözet* (JordC. 184. ÉrdyC. 167b), *ywöt*: üvölt (JordC. 295. 389. 841) sat. Az utóbbi két szóban a slavóniai nyelvjárás is elenyészti az *l* hangot (Nyr. XXIII.213).

A *-va, -ve* igenévképzőnek *-val, -vel* eredetibb alakja is dunántúli sajátság a JordC. következő helyein: *be teewel* (294. 310. 698), *le teewel* (892). Úgy rémlik, mintha az *ujonnal* (ujonnan) alakot is olvastam volna a dunántúli népnyelvhagyományokban. Ennek megfelelőleg a NySzótár tanúsága szerint egyedül

e két codexben található: *uyonnal valo* (JordC. 234. 344), *uyonnal* (ÉrdyC. 120b).

Codexeink nyelvkincse is főleg az Alsó-Drávavidék szóanyagával eggyezik. Igaz ugyan, hogy a szókincs a nyelvjárásra vonatkozólag kétes erejű, ingatag bizonyíték, mert eggyes szók és szóalakok lassan-lassan faluról-falura, vidékről-vidékre vándorolnak, elkerülnek az eggymástól távol eső s teljesen különböző nyelvjárásokba, magával viszi, terjeszti az ide-oda költözködő lakosság, mint ezt a Dunántúlról Orosházára költözöttek, a baranyai kiskun-halasiak és a többi környezetükből kiváló nyelvjárásszigetek igazolják; mind a mellett a szókincs is legalább holmi nyomra vezet, legalább némi útbaigazításul szolgál codexeink nyelvjárásának földerítésénél. Nagyon helyesen mondja Simonyi: ‚A nyelvrások eggyúttal nyelvemlékekül szolgálnak, a mennyiben a köznyelvvel szemben megőriznek számos régiséget, olyanokat is, melyek az irodalmi emlékekben csak elvétve vagy épen nem kerülnek elő. Jelesen az elszigeteltebb nyelvjárások, a nemzetnek zömével kevésbbé közlekedő vidékek szoktak ősrégi szókat s alakokat megőrizni' (MNyelv 192).

A ritkább szók és szóalakok eggyezésével párhuzamban hézagosan már megjelöltem ama helyeket, a hol e szók és szóalakok maiglan fönmaradtak. Az előbbiekhez pótlásul az alábbiakban ama figyelemre méltó szókat és szóalakokat állítottam össze e két codexünkből, melyek jobbadán az Alsó-Dráva vidékén, mint e két codex nyelvjárásterületén és részben a vele szomszédos nyelvjárásokban élnek. Fölhasználtam a Nyelvőr népnyelvi közleményein kívül Tóbi Antal ‚Baranyai szótárát' (TudGyűjt. 1826. II. k. 38—55 l.), és Jerémiás Sámuel ‚Baranyai szótárpótlékát' is (uo. ·X.* k. 63—72).

asztag. ‚Mikor a gabonát turubba (turup — trupp) összehorgyák' (Sopron m. Szilsárkány, Nyr. VI.373. JordC. 362. ÉrdyC. 128. 129).

babuta: büdös banka (Répcemellék, II.517), *babuka*: wiedehopf (Veszprém m. Szentgál, III. 89), *fosto* Horpács, 94). Mas elő. Som Pécskörn megyében gyeben p nevezik a

* Balassa a duna-drávaközi nyelvjárás i a II. kötetet.

rat (Nyr. XVII.223. 224. XIV. 575). Lásd e szóra nézve Schuchardt magyarázatát (Nyr. XVIII. 436. Jegyz.).

bese: kánya (Slavóniai nyj. Nyr. XXII.358. JordC. 94).

busz: rejtett, alattomos, pl. *busz meleg* (Tolnam. Nyr. VI.230), *bús meleg*: midőn borús időben meleg van (Baranya m. Csúza, Nyr. XVIII.47. A Tájszótár, NSzótár és Ballagi is idézi, Munkácsi az oszm. *pus*, csag. *bus* és csuv. *pus* szóból származtatja (Nyr. XIII. 259). Nagyon valószinű Szarvas véleménye, hogy ‚e *buz*nak eredetileg ‚pára' volt a jelentése, de ezt a helyébe tolakodott idegen (szl. *para*) utóbb kiszorította a forgalomból' (Nyr. XVIII.124). Az ÉrdyC.-ben előforduló *buz* és a fönti adatok csak megerősítik Szarvas véleményét.

csökik (Eszékvidék, Nyr. V.270), *csökve nől* (Baranya m. II.184), *megczökyk*: collabor, subruor (JordC. 97).

dinya: dinnye (Slavóniai nyj. Nyr. XXIII.359. Eszék vid. V.270. Dráva mell. Kopács XVI.284. JordC.).

fív: ‚Hánnyon mënnyünk fívkaszâni?' (Drávamellék V.380. Eszék vid. VIII.279. Slavón. nyj. XXIII.213). A JordC. és ÉrdyC. is megőrizte a tőhöz tartozó *v*-t: *fyw*-nek (JordC. 371. ÉrdyC. 464b), *fyew* (ÉrdyC. 276b).

gyëpű: kerítés (Somogy m. Sima, Nyr. XIX.381. Középbaranya III.282), *gyepew* (ÉrdyC. 379b).

Imrő: Imre kicsinyítése (Baranya m. Csúza, XVIII.190). Más vidéken még nem hallottam e kicsinyítést. Szakasztott mássa az ÉrdyC. 616. lapján háromszor fordul elő: *Ymrőh*.

kápiszta: káposzta (Baranya m. Nyr. XIV.142. XVIII.237. Slavóniai nyj. Nyr. XXIII 359. Tud. Gyüjt. X.69), *kapyzta* (ÉrdyC. 503b. RMNy. II.107).

kára katona. Még gyermekkoromban eggy dunántúli embertől hallottam. A török *kara katna* szónak népetimológikus neve, mint ezt Kunos magyarázza: ‚Sajátságos neve van a *károl katona* vagy *kárakatonának*. Aligha e madár harcias, katonás természete adott alkalmat ez elnevezésre, sokkal valószinűbb, hogy idegen tollakat néztünk el. A törökség úgy hívja ezt a madarat: *kara katna*, nyelvünkön *fekete madár*' (Népetymologia a természet országaiban, Nyr. XII.66). Nem tudom, Kunos mely vidéken hallotta ez érdekes népetimológiát, mely már a JordC. 95. és az ÉrdC. 350. lapjain is mosolygásra ingerli az embert. Az öreg Gvadányinál is szállingózik a harcias *kára katona* ‚fekete madár' képében (l. NySz.). Szinnyei Tájszótára csak a következő adatokat közli: Heves m. Csépa, Nyr. III.479. Nkunság, III.367.

kinyér: kënyér (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.238. Dunántúl), *kyner, kynyer, kynyr* (JordC. 405. ÉrdyC. 515. JordC. 362. sat.).

minyi: mënnyi (Slav. nyj. Nyr. XXIII.265), *mynee* (JordC. 234. ÉrdyC. 4 560). Más codexekben is található, mert *minyi* az eredetibb alak.

pucok, pocok: vakandok (Somogy m. Kálmáncsa, Nyr XI.238, Közép-Baranya, III.327. Dunántul V.228), *pocsok* (Veszprém m. Csetény, XVIII.234), *poczok*: mygale (JordC. 95). A NySzótár más nyelvemlékekből nem idézi. Tudtommal csak a Dunántúl és a Duna és Dráva között használják a *pocok* szót ‚vakandok, értelemben. A Kisded Szótár Toldalékában *vaklantsok*-ot is találunk. A Dráva mellékén *pockány*-nak is nevezik (Kopács, Nyr. XVI.573. Csúza, XVIII. 335).

pücsök (Somogy m. X.476. Őrség, VII.330. 331), *Pücsök* Miska (mesebeli személy, Őrség V.125), *picsök* (Ormányság, III.230), *pűczők* (JordC. 95. VirgC. 104); más nyelvemlékekben és más vidékeken: *tücsök, trücsök, ptücsök, ptrücsök ptröcsök.*

szapu: szalmakosár, pozsonyi mérő (Közép-Baranya, Nyr. II. 237. Baranya m. Tahó, XIV.142. Csallóköz, I.332. Tud. Gyüjt. II. 45), *zapu* (JordC. 566. MünchC. 20).

szelemën (Göcsej, Resznek, XII. 189. V.35. TudGyüjt. II.45. Jord. cod. 372. 541. ÉrdyC. ÉrsC.).

szív: szíj (Slav. nyj. XXIII. 213), *zyw*: corium, lorum (Jord. cod. 454), *zjw* (LevT. I.229). Ezen adatok megerősítik Budenz véleményét, mely szerint *szíj* eredetibb *szív* alakból ered.

szomé, éhszoméhszámra: korán, éhomra (Somogy m. Nyr. II.376), *zomeeh*: sitis (JordC. 159b. Érdy cod. 374b. sat. VirgC. NagyszC.

vidör: vedër (Baranya m. Csúza XVIII.429. Ormányság. III.230), *vyder, vydőr* (JordC. 627. ÉrdyC. 74. 75).

piper-vöcsök: kis ‚bukdár' (Csongrád m. Nyr. IX.90). Simonyi szóbeli közlése szerint a *vöcsök-madár* elnevezés Dunántúl is járatos. Egyedül a JordC. 95. lapján t taucher' értel

Föl kell még emlitenem mint eggyikét a nak, a melyek a két codex eggyezése mellett t vetkezőt. Mind a JordC. mind az ÉrdyC. eggymás Máté XIII. fejezetének 52. versében ‚*kovács* fi nevezi Jézust, míg a többi nyelvemlékekben olvasható. (Lásd MT. s. v. *ács.*)

VEINSTEIN-E

IRODALOM.

Benedek Elek: ‚Magyar Mese- és Mondavilág. I. kötet'. (Budapest, Athenaeum. 1894).

‚Azt akarom, hogy a magyar nép meseköltészete az ezer éves ünnepig *közkincscsé* váljék'. Ezek Benedek szavai s ezzel röviden ugyan, de kimerítőleg meg van mondva vállalatának célja is. Mi pedig mindannyian, a kik magyarok vagyunk, örömmel üdvözölhetjük őt e vállalkozásában nemcsak a megvalósítandó eszméért, hanem eggyúttal s tán még különösebben a helyes és sikerült kivitelért is. Igaza van Benedeknek, hogy népköltési hagyományaink eddigi java része a nagy közönségnek hozzáférhetetlen s mivel részben a nyelvjárások nyelvén vannak közölve, a nem szakértők olvasásuktól elriadnak. De különben is az a fölfogás uralkodó, hogy a mese csak a gyereknek való. Ám ezt a tévedést minden áron ki kell irtani. A ki érdeklődik népe lelki élete, gondolkozásmódja, érzülete, szóval müveltsége s humanizmusa iránt, az ezt ha nem is kizárólag, de legkivált költészete hagyományaiból tanulhatja s itélheti meg; mert noha tárgya a meséknek a népek közös birtoka, de a formában, a földolgozás módjában, az általános keretek kibővítésében, az érzelmi világítás változatosságában minden eggyes népnek külön megnyilatkozik bennük a jelleme s lelkülete. Sőt valamint ugyanazon tárgyú mese benső tartalmilag vidékenként mindig változatos, szintúgy föltehető, hogy a müveltség változásával, illetőleg haladásával általában valamennyinek átalakul a szinezete. S ha van nép, melyre nézve fontos, hogy költészetét minden fia ismerje, úgy a magyar legkiváltkép az, mivel neki úgyszólván összes emlékei s hagyományai pusztán költészetéből állanak.

Benedeknek tehát okos gondolata ép ez, hogy el szeretné terjeszteni a magyar mesék s mondák ismeretét a palotától a kunyhóig. Azért nem elégszik meg pusztán azzal, hogy a tájnyelvet a közirodalmira változtatja, hanem a mesét formailag is átdolgozza, hogy müvészibb s kerekdedebb legyen, mint eredetije. Én ezt is helyeslem, hacsak a tartalom hűségével karöltve jár, a miről pedig az eredeti összehasonlításából meggyőződtem. Így pl. gondosan összevetettem ‚A fekete havas' címűt Krizának ‚A vadász királyfiak' meséjével; s rám azt a benyomást tette, hogy Benedeké szebb, müvésziesebb s gördülékenyebb, mint amaz eredeti.

Azonban minket nyelvészeket mindeneknél jobban a munka nyelvezete érdekel. Mert ó fájdalom az effajta irodalomban már sok keserűség jutott nekünk osztályrészül; minek is ezt újra fölbolygatni? Nos tehát igaz örömmel mondhatom, hogy Benedek könyve igazi jóizű, tősgyökeres magyarossággal van megírva — sőt némelykor szinte keresett magyarsággal, de persze csak ritkábban. Ha most már, a mint hisszük s reméljük, Benedek könyve mindenüvé elterjed, különösen ha az ifjúság kezébe kerül, ebből igen nagy haszon háromolhatik nyelvünkre. Még akkor is, ha Benedek pusztán az eredetiek szavait s szólásmódjait használná csupán: de ő többet tesz; kihagyja a nehezebben érthetőket s a melyek nagyon is vidékiesek, azután meg megtoldja a magáéból, még pedig általában igen szerencsésen.

Már pedig bámulatos a magyar népnyelv gazdagsága, különösen az irodalmi nyelv szegénységével, amannak hajlékonysága, könnyedsége emennek kínos vergődésével szemben; amannak eredetisége s páratlan zamatja, emennek a bágyadtsága s idegenszerűsége. Talán ezen a réven majd jobban sikerül a népnyelv kincseit terjeszteni, talán majd segítségünkre válik ez a könyv, melyet a fogékony ifjúság fog olvasni, nagy küzdelmünkben, melyet a betóduló idegenek s sajat f a t t y a i n k ellen folytatunk

Idővel, mire az egész öt kötetre tervezett munka megjelenik, talán érdekes lesz kibúvészni belőle (esetleg összehasonlítva a forrásokkal s a Tajszótárakkal) az eredeti magyarságokat. Most, hogy a mondottakat igazolhassam is, legyen szabad egy kis szemelvényt csak úgy találomra belőlük közölnöm (Megjegyzem, a melyek az új Testamentumban hanyzanak, a regiben a fele sincs meg.)

I. Szók.

állít: Mikor állt haza? (216). Ők pedig tovább állának az almákkal (272).

bucsúzik a *kezét* takarta a *fejét*, gondolt ide, gondolt oda, de semmi eredményre nem tudott valami okosat kieszelni (271). Sirás. *bucsúzik* [illegible] (216).

buta: Két kis buta szamár (229).

csap: [illegible] (229). Ne merjen általcsapni a gyémánt rajta (227).

[illegible] (226). [illegible] a Tatzban [illegible] (229).

[illegible]

el*csuful*: ‚Hiszen akkor még az ő szép felesége is így elcsufulhat' (206). Nincs meg a Tsz².-ban.

derendócia: ‚Nagy zakatolással, derendócziával' (269).

dérrel-durral: ‚A két nagyobb leány elfutott nagy dérrel-durral' (227).

dobrokol (dübörget): ‚De mikor dobrokolok jere feleségeddel, mert itt talál Tündérkopacz (219). Olyan dobrokolást hallanak, hogy a föld is megrengett belé' (219). Ez az alak az eggyik Tsz.-ban sincs meg; de a Tsz.²-ban megvan a *doborol*.

döndül: ‚Úgy hanyatt vágta magát, hogy a föld is megdöndült belé' (270).

éfi leány: fiatal, ifjú (269).

égvilág: ‚Nem volt ennek a legénynek semmi egyebe az égvilágán' (267).

éháló (éjjeli hálás): ‚Itt a százhúsz ló, legény a kezedbe adom s ma éjjel elmégy velük *éhálóba*' (217). Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

emberizink (kicsi ember): ‚Hát te. hogy tévelyedtél ide, te emberizink, te?' (212). Eggy gyermeknek mondja az óriás. Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

eregél (mendegél): ‚Nagy szomorún a legény után eregélt (213). Reggel felé haza eregél a ménes' (218).

erősködik (harcol, birkózik): ‚Hej hogy megküzdöttek, hogy megerősködtek, de hogy!' (35).

rá*estek*, hogy adja vissza nekik a száz forintot.

évelődik (gondolkodik, töprenkedik): ‚Azon se évelődj (274). Tünődött, évelődött magában' (235).

falás (falat, darabka): ‚Mind a huszonnégy haramiának az orra hegyéből lecsippentett egy falást' (41).

faláska: ‚Ő is lenyisszentett egy-egy faláskát mind a huszonnégy haramia orrából' (41). Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

fenekedik (rosszat forral): ‚Régen fenekedik a királykisasszonyra meg a drága sok kincsére' (42).

kerék*fentő* (kerékküllő): ‚Az orrát bedugta (a disznó) a kerékfentők közé, egyet lódított a keréken' (244).

el*földel*: eltemet (31).

futamodás: ‚Alig ment egy jó futamodást' (36). Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

meg*gyomroz*: ‚Földhöz csapta a zsákot, meggyomrozta magyarán, s aztán ismét a hátára vetette s ment haza felé' (251).

belé*hagy*: ‚Mikor beléhagyták a nagy tánczot, kérdi a tündérkisassony' (274).

harizsgál: ‚Reggeltől estig a hamuban ült, azt harizsgálgatta, kevergette az ujjaival' (202).

hemmedez (heverész): ‚Hát a mint megy, nagy tüzet lát, a tűz mellett egy éktelen hosszú óriást, a mint ott hemmedezett' (210).

illegették-billegették magukat, mert mindenik tetszeni akart (228).

ikrébe: ‚A farkas feje egy fa ikrébe felakadt' (79).

le*kaczag*: ‚A sógorai lekaczagták s azzal tovább vágtattak' (231).

kebelez (eszik, fal): ‚A legényke ott van a vaczkor-fa tetejében s kebelezi a vaczkort, mintha semmi sem történt volna' (252). Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

kelet: ‚De bezzeg lett-e keletje a szegény legénynek' (274).

be*kerekedik*: ‚Bekerekednek a nagy üvegszobába a király szine elé' (215).

kerekedik: ‚Estére kerekedve fel is értek szerencsésen' (214).

meg*kollint*: ‚Ha ezzel (a bottal) megkollintod a térgyedet' (224).

komázik: ‚Tudta, hogy az óriás nem szokott komázni' (213).

be*koppant* a szemük: elaludtak (35).

közmént legyen mondva: közbevetőleg (214).

lelkendezve: ‚Szalad feléjük egy pásztorfiú nagy lelkendezve' (263).

leppeget: ‚Leppegette a két fülét mindenfelé, hogy vajjon meherről jő az a sírás' (212).

bé*lep*: ‚Hát egy szempillantásra annyi szárnyasállat keveredett össze, hogy a szem nem volt képes bélepni' (214).

macskabéka: ‚Vigyázz te macskabéka, mert most addig ütlek, mig kiadod a szuszodat!' (224).

meg*mérgelődik* a kicsi bojtár (232).

nyiladozik: ‚Az eszük is nyiladozni kezdett s megtudták' (256).

el*nyisszent*: elmetsz. ‚Elnyisszentették a kötelet s a kő visszasuppant' (273).

patakzik: ‚A könny is patakzott a szeméből' (33).

pirimókosan: ‚Az ablakba ott ült nagy pirimókosan az első leány' (276).

pislákol: ‚Mintha pislákolt volna valami lángocska (36). A tűzből csak egy pislákoló parázs maradott reggelre, úgy eloltotta' (35).

rebbent (röppen): ‚Egyszer kétszer még nagyokat rebbentett s hát ott voltak a lik száján' (276).

belé*romlik* (beleomlik): ‚Belé is romlott a süppedékbe' (231).

meg*rottyant* az erejük (214).

sajnál (fájdít): ‚Látom, hogy egy tavaji üsző sajnálja a lábát. Nézem, mi baja lehet, s hát vérzik az utó bal lába' (264).

rőköl (ordít): ‚Sírt a szegény gyermek, rökölt keservesen' (212).

egy jó rugaszkodásnyira volt a vacsora-csillag (214).

rusnya (csúf, rút): ‚Rusnya, kopasz fejű ember' (215).

serít (üt): ‚Úgy oldalba serítette a sárkányt, hogy mindjárt felfordult' (227).

ki*serkedezik*: ‚Szúrt az tovább, hogy a vér is kiserkedezett a medve bőréből' (251).

somolyodik (sompolyog): ‚Háta megé somolyodik' (212). (Vö. *sompolyodik* 213).

surrog-burrog: ‚Végig surrognak-burrognak az egész vilagon' (256).

fel*szedelőzködik*: ‚Felszedelőzködnek, indulnak, de éppen abban a minutában nagyot csendül a vár' (216).

szeg: ‚Ezt négy oldalról s négy szegről meggyújtották' (38).

szipogtat: ‚Bejő Tündérkopacz s elkezd szipogtatni az orrával. — Hé asszony, emberszagot érzek itt!' (216).

meg*szontyolodik* (megszomorodik, megijed): ‚Haj, megszontyolodik a legény, még nézni sem mert a király palotája felé, megfutamodott s hazáig meg sem állott' (198).

ki*szökik* (kiugrik): ‚Egyszeribe kiszökött a félszeme' (240).

szusszan (szuszog, pihen): ‚No, szusszantak egyet, neki indultak. Meg se szusszanjanak, mig az üvegvárhoz nem érnek' (214).

talál (ér): ‚Milyen szerencsétlenség találta' (212).

tekeredik: ‚No most már mehet, a merre a szem lát, csak ki nem a hazájába. Hová tekeredjék, merre facsarodjék?' (273).

tepelák (erőtlen, vézna): ‚Hiszen az egy gyönge, tepelák ember' (78).

térül: ‚Még sem térül vissza' (276).

meg*térül*: ‚Mikor a juhokkal az ezüstmezőhöz érsz, térülj meg velük, mert ha által találnának menni, rútul jársz' (225).

be*térül*: ‚Mikor betérült a kapun' (227).

ügyibevaló legény: helyes, szemrevaló (213).

vágás (rakás, csapat): ‚Annyi pénzt keresett, egész vágás szekéren kellett utána hordani' (208).

változó: ‚összeszedte változó ruháját s elindult világgá' (255).

vikotálódik (felesel, kötölőzködik): ‚A mint így vikotálódnának, ott terem a kicsi egérke' (200).

kivilágra: ‚Nézem, nézem a kardot, s hát kivilágra olyan mint az isten kardja' (263).

II. Jelzők.

Minden áldott délbe (212). Ó lelkem, áldott jó uram (236).

Beste állatja (244).

Ti engem czudarul felpofozátok (34).

Egy cseppedős cseppig megitta a pálinkát (285).

Eleven parázs (38).

Gyenge hajlós fű (264).

Istenes tüzet csináltak (35). Istenes nagy zsák pénz (201). Elhagyta istenes béketűrése (251).

Másnap jó reggel (225).

Keserves könnyhullatás (245).

Szépséges szép királykisasszony (40).

Jó szíjjas héjját hántott le egy növendékfáról (38).

Mindjárt szörnyet ájult (210).

Bálványos hegy tetős tetejébe (278) Felmászott egy fára, annak is a tetős tetejébe (250).

Tenger sok kender (203).

III. Szólások.

Ásó, kapa s a nagy harang válaszon el (206).

Ott abban a hetvenben el is ájult mint a bunda (250).

Világ bolondja (264)

Hát lássa csoda! — majd megvakul a szertelen ragyogástól (246).

Ha rajtad is kifog, csirkét látsz (218).

Egy életem, egy halálom bennetek (266).

Nézek erre, nézek arra (264).

Erőt vett magán (212).

Estére kelve (217)

Nem volt az olyan ügyes gyógyítására mint ahogy (244)

Ő csak annyi mint a ki kitalálja a jegyeket akárki ital borja legyen az (224).

Ebbe ugyan nem vagyok a fogát a szegény ember (251).

Annyi gyermeke, [illegible]

Hiába volt a szép szó, csúf szó, a szőcs nem adta vissza a száz forintot (234).

Hire pora sem volt (253).

Addig beszélt, hogy így meg úgy, jótétel helyébe jót várjon (252).

Majd eligazítom én a dolgát a sárkánynak (270).

Az isten istenem ne legyen, ha ez nem az én táltos kecském mekegése (271).

Aj lelkem istenem! (226).

Hadd lássam, mi isten csudája van ott (225).

Mi jóba jártok (215).

Úgy elterült a földön mint egy kecskebéka (43).

Jöttem a hogy jöttem ebbe az országba (269).

Itt a kezem nem disznóláb (244).

Menj csak, lássatok országot világot, mert ilyen ifjú párnak nem lehet kendermagba bujni (213).

Rándítok rád is egyet, mint a más kettőre, hogy tudom arról koldulsz (227).

Neked is most elégett a köles (216).

Könyörgésre fogták, istenkedtek neki (213).

Úgy megtánczoltatták, hogy a lelkit is szinte kirázták (268).

Úgy felpofozzák, hogy szikrát hány a szeme (32.) . . . hogy a szeme csak úgy karikázott bele (33.) . . . hogy a szeme zöldet, vereset látott (33), jól megpofozták erről s túl (32).

Elmondta szép sorjába (40).

Hogy szavamat ne felejtsem (32), hogy szavamat össze ne keverjem (225).

Megyen szegény feje (217).

Szaladt, mintha szemét vették volna (251).

Úgy megváltozott mint a szél járása (254).

Miféle szél vetett ide? (217).

Egyebet sem dolgozhatnak, minden munkájuk félbe-szerbe (182).

Telik, múlik az idő.

Tették vették egymás kezéből s úgy megforgatták (274).

A középső királyfi sem volt ám olyan tedd el s elé se vedd legény (35).

Menj isten hirével, jó utat, a hol sár nincs (203).

Neki jobban vált a szerencse (199).

Csakhogy föl nem vetette a nagy erős búbánat a szegény embert (236).

Hej! szegény világ, vetett ágy. — lett öröm (216).

Soha meg nem látják hazájokat, míg a világ s még két nap (271).

Az is így járt kivilágos világra, mint a legidősebb (198)

Végül nyelvtani s mondattani sajátságokban s népies fordulatokban is bővelkedik könyvünk, a melyekből szintén idejegyzek nehányat. Például sajátságos igeképzések: *boldogodol* (217), *feredeznek* (212), *fölvergelődünk* (271), *vonogatódzott* (224); — *fuvint* (199). *rátapsantott* a gyermekre (212), *oda suttint* (súg) a legénynek (200).

Nagy változatosságot találunk a határozó szókban, pl. *túlonnan tul* (250), *ismétlen* (224), nem is *erőst* messze (267), *csakugyanvalóst* (267), *szintédeteszinte* (214), *semmiletteképpen* (200), *azonmódulag* (208), *jóformúlag* (270) sat.

A participium érdekes használatára példák: tizennégy *álló* napja (199), egy *befaló* falás sincs (276), elmegy a legény *szántóba* (254).

A mondattan köréből valók: E n n e k ugyan nem f o g n a k nyugvás nélkül (214). Nem lakott itt s e n k i l é l e k (254). Ő bizony e g y e t s e m e r e s z t i búnak árva fejét (273). E g y e t ne sirj (266). Addig meg sem áll, míg a bátyjait fel nem találja, h a világ végén is (255). Hogyne mérgelődött volna, mikor a paripái m á s k o r a h i j a v o l t, h o g y lerugják a csillagot az égből s most ezt a könnyű hintót sem tudták megmozdítani (243).

Elliptikus szólások: Eleget a lány, hogy ő bizony nem megy (216). Szóból szó lesz, a d d i g s a d d i g, hogy a legény csak bészökött az ablakon (269). F e l a táltos lóra s e l, mint a vérhes szélvész (219). N o h a úgy, monda a királyfi, mindjárt megtanítlak embersegre (38).

Szilasi Moric.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szent Mihály lova. E szólásmód: *Szent Mihály lova, elvitte a Szent Mihály lova* azon különczekről való, melyekkel mindenki él, a nélkül hogy eredetét vagy valtaképen értelmét tudnánk úgy mint mindenki használja a papirosunkat de csak ritka ember tudja a rajta látható vízjegyes alakok jelentését. E kapcsán ki

fejezés: *Szent Mihály lova* azt az állványt vagy ama rudakat jelenti, melyen a koporsót viszik; néha a koporsót magát nevezik így. ‚Már engem ide s tova elvisz a szent Mihály lova', énekli Csokonai ‚Ráfektetnek szent Mihály lovára', mondja Petőfi magáról.

A NySz. tanúsága szerint e kifejezés képes értelemben először a XVII. század elején tűnik föl irodalmunkban. Eggy szent Mihály Lovában fekvő halottról szól Alvinczi; a Comenius-fordító Szilágyi pedig elmondja, hogy a halottat a szent Mihály lovára fölteszik.

E képes kifejezés értelmét a keresztény hagiografia fejti meg. Régi egyházi fölfogás szerint szent Mihály a holtak vezetője. Ő fogadja az elhunytakat az égben és ő vezeti őket isten elé, hogy ott minteggy bemutassa. Ő mértékli a mennyországban a lelkeket. Gyakran így is ábrázolják, a mint nagy mérleg előtt áll, melyen holtak (lelkek) hevernek. Szent Mihály a keresztény Hermes psychopompos.

Caesarius Heisterbach azt írja szent Mihályról: ‚Praepositus paradisi, qui praesentat animas ante Dominum'. Másutt pedig ez a címe: Princeps angelorum ad suscipiendas animas. A bibliában is szent Mihály arkangyal Mózes holtteste fölött harcol az ördöggel.

Kétségtelen, hogy e legendai halott-vezérséggel függ össze a tárgyalt magyar kifejezés is. Az egyház fölfogása átment a népbe, mely humoros himet vart rá. A magyar nép különben is szereti a szentek neveit tréfás összetételekben használni.

Van még két más magyar közszólás, melyben sz. Mihály előfordul. ‚Szent Mihály után, ha harapófogóval húznák is a füvet, még se nő. Fél a cigány szent Mihálytól'. Könnyű észre venni, hogy mindkét szólás szt. Mihály napjára vonatkozik (szeptember 29).

RIEDL FRIGYES.

Darabont. Kluge Frigyes EtymWörterbuchjának legújabb, ötödik kiadásában azzal tisztelte meg nyelvünket, hogy a XIV. és XV. századbeli német jövevényszók közt magyar jövevényül említi a ném. *trabant*-ot. Maaler szerint, ki a szót a németben először jegyezte föl (1561), valamint a NySz. tanúskodása szerint mindkét nyelvben a szó a XVI. században honosult meg.

Bármennyire is igazat szeretnék adni Kluge állításának, hangtani okok miatt kénytelen vagyok azt el nem fogadni. A magyarban a szó alakjai ezek: *drabant, darabant, graban, garabont, gra-*

bont. A *d*: *g* hangváltozás nem a magyar alakon történt meg, tehát nem is vethető eggybe a *dédelget*: *gédelget; győz*: *dőz*: *gőz* (TSz.²) példákkal. A kétféle alak az újszlovénra vezetendő vissza, a honnan a magyar alak került.

Az úszl. *drabant, grabant* (Mikl: EtymWörtb.) megmagyarázza a különböző magyar hangalakokat. A magyarból a szó átment az oláhba (Cihac: II.495. Nyr. XVI.441).

A ném. *trabant* eredetére két nézet uralkodik a német nyelvészetben. Az eggyik szerint a *traben* ige származéka ‚mit romanischer endung' (Diez 690; Cihac II.495. Heyse, Weigand II. 898); a másik szerint jövevény (Kluge). Nézetem szerint a ném. *trabant* az úszl. *drabant* mássa, s abból a korból való, mikor a német nyelvre először kezdtek hatni a szláv nyelvek. Ennek a bizonyítékát a *d*: *t* hangmegfelelésben látom. Szláv-német jövevényszóknál a *d*: *t* szókezdő megfelelés egész természetes: Vö. lengy. *drab'*, *drabina*: leiter, ném. *treppe; drêm-*, úszl. *drêmati*, ófn. *troum;* rut. *durati*: dauern, kfn. *tûren;* feh. or. *drjahil*: ‚träger', ófn. *tragil* (Mikl: EtymWörtb). Ezekhez a szókezdő német-szláv *d*: *t* hangmegfelelésekhez egész szabályosan illik a német *trabant*, úszl. *drabant*.

A szláv nyelvekbe a szó a törökből került s teljes pályafutása ez: török *därban*: portier; ebből elsőbben a szláv nyelvekbe s innen eggyrészt a magyaron át az oláhba, másrészt a németen át az olaszba és franciába (?) került át.

Az előadottak szerint tehát bizonyos, hogy Kluge állításában tévedett, mert az ő szavuk is szláv jövevény.

Ezzel kapcsolatban akarnám Klugenak eggy más tévedését is helyreigazítani. Gyakran megesik az a nem példátlan dolog, hogy nem a nyelvemlékek őrzik meg valamely nyelv eggy-eggy szavának legrégibb előfordulását, hanem az a nyelv, a mely a szót jövevényül fogadta. A német *äserin* szót a németországi németség nem ismeri nyelvemlékeiből, s a legjobb szótárakban hasztalan keressük. A mi *erszény* szavunk mutatja, hogy volt ilyen német szó, s a magyarországi németség nyelvéből elő is került (Buda város törvénykönyve 1244—1421-ből. Thewrewk: Hely-Magy. elvei 13. l.).

Így áll a dolog a *gyilok* szóval is. Kluge szerint: ‚erst nhd. bei Luther unbezeugt, aber sonst seit beginn des XVI. jahrh. allgemein üblich, bei Maaler 1561 als *tolch* verzeichnet' (Kluge: EtymWörtb. 5). A magyar *gyilok* a ném. *dolch* mássa, s legrégibb

alakja *gyolkos* az EhrCodexben (148, 154) fordul elő; a XV. század első felében tehát már a magyarban mint jövevényszó megvan, s így a Kluge fölállította kornál hamarabb kellett meglennie a németben. Föltéve, hogy a németben a szó szláv eredetű (csehlengy. *tulich*), nem emelhető a koraibb előfordulás föltevése ellen semmi kifogás, mert hisz maga Kluge mondja előszavában (XXII.), hogy ‚mehrere slavische worte ..... eroberten sich seit dem XIII. jahrh. nach und nach einen plätz in der sprache unserer literatur.' A *dolch* is azok közé a szláv jövevényszavak közé tartozik, a melyek koraibbak az újfelnémet korszaknál.

MELICH JÁNOS.

Székfű. Simonyi Zsigmond a ‚Magyar nyelv' első kötetében (195. l. jegyzet) a következőket mondja: ‚Valamint a *szegfű* a ném. *nagerl, nägelchen (nelke)* fordítása, szintúgy van a *székfű* név a *stuhlkraut*-ból fordítva, mely eggyik német neve a chamomillának'.

Legyen szabad ehhez eggy megjegyzést fűznöm. A caryophyllum és chamomilla neveit már a régiség is pontosan megkülönbözteti eggymástól. *Szëgfű* (caryophyllum): *zekfiu, zëkfiu, szőkfű, szekfű, szegfű; szëgfűszeg* vagy *szëgfűbors* (fűszer). Mindez alakok arra mutatnak, hogy vagy fordításai a német *nelke* (nägelchen, nagerl) szónak; vagy, a mi szintén nem valószinűtlen, analog elnevezései a virágnak és fűszernek; valamennyiben *szëg = clavus* a szó törzse.

A chamomillát azonban egészen más hangzású alakokban találjuk. Melius (Herb.) mindig *szękfű*, azaz *székfű*-nek írja, ugyanennek felel meg: *szeekfiu* (Frank: HasznK. 17. 22).

Ezt Simonyi a német *stuhl*-lal hozza kapcsolatba. A chamomillának német *stuhlkraut* nevét pedig semmiféle szótárban nem tudtam megtalálni; de hazai németektől, sváboktól se halloftam soha másként, mint *kamille* (kamillnthee, kamillnsaftl, kamillndunst) néven.

Magyar nevét *székfű, szikfű, szikfű, székifű*-nek hallottam és ismertem mindig, a mi arra a föltevésre vezetett, hogy e *szék-, szik*-nek nem a német *stuhl* fordításából, hanem a *széksó, síksó* első szavából kell származnia. E mellett szól az is, hogy a chamomilla legszivesebben *szikes, székes, sziksós* talajon terem, s bizonyára innen vette nevét. A magyar növényhatározókban is (Cserey, Simkovics) csak *szikfű* található.

Ezeknek folytán: a NySzótárban a *székfű* hibásan van fölvéve a *szëgfű* cikkébe, holott *szék, szík, zyk* alatt kellene lennie. Ugyanott (I.1029 és III.115) ebben az idézetben: ‚Székfüvet hozattunk az piaczrul' (MonTME. I.296), *székfű* nem ‚caryophyllumot', hanem ‚chamomillát' jelent. Hibásan van idézve (III.116): nëmës szëgfü: chamomilla (Mel: Herb. 72); de ugyanez helyesen (I.1029): nëmës szék*f*ü: chamomilla (Melius: Herb. 72). Hibásan idézi CzF. is: ‚*székfű*: caryophyllum', de itt a *szëgfű* cikkhez utasít.

A Tájszótár annak idején bizonyára még több adatot fog hozni véleményem támogatására. LEHR VILMOS.

[E sorokra válaszképen ajánljuk a Helyreigazítás t. irójának a Nyelvőr XV. kötetében (502—506) foglalt s a *szegfű* szóra vonatkozó cikkecske átolvasását. Ott tüzetesen ki van fejtve, miért nem lehetett a régi írók alapján a *szegfű* és *székfű* szavakat egymástól külön választani s külön mutatószóként a NySzótárba beiktatni. Ugyanott hivatkozás történik a forrásra is, a melyre Simonyi azt az állítását építette, hogy a *székfű* a német *stuhlkraut*-nak a fordítása. S z e r k.]

Párjál. Az elsőt Zolnai Gyula a Nyelvőr XXI. kötetének 129. lapján Szarvas Gábortól visszahódította a latin nyelvnek. Szarvas magyar szót látott benne, a meghonosodott *pár*: ‚par, simile; paar' szónak tovább képzett személyragos alakját. Zolnai bebizonyította a régi nyelv segítségével, hogy ez nem más, mint a latin *pariare* magyaros átformálása. Én most ismét visszahódítom a magyarnak. Igaz, hogy nem ugyanazzal a jelentéssel, a mivel ők ismerik, hanem egészen ugyanazzal az alakkal.

Zolnai említi a következő lapon, hogy Szatmár vidékén, Omlódon eggy *párjáz*: ‚kettesével eloszt' jelentésű ige él. Ennek nálunk Gömör megyében a *párjál* alakja járatosabb. Jelentése szintén olyanforma; a kukoricacsöveket szokták ugyanis p á r j á l n i, kettesével lefosztott (de nem tépett) héjánál fogva összekötni, lehetőleg úgy, hogy kicsihez kicsi, nagyhoz nagy jusson. Világos, hogy itt szó se lehet a másolásról s egyenesen az az alak van benne, melyet Szarvas a *párjál*: ‚parem facere' szóban hibásan sejtett, t. i. a *pár-ja*: ‚par, simile, alterum dimidium eius'. Kukoricafosztáskor igen gyakran hallható: ‚No gyerëkëk, siessetëk fosztányi, májd ên p â r j â l o k; lâssuk mëggyösztök-ë? — De rosszul pârjâltâ, hállod. Mind lë fog esz szákádoznyi; nem birjá mëg ëggyik á mâsikât' (a szárító rúdon tudniillik). MIKÓ PÁL.

Dugába dőlt. Szarvas a Nyelvőr 424. lapján a *dugába dőlt*-féle kifejezést magyarázgatva ‚A szláv szók a magyar nyelvben' című értekezésem eggy helyét (28. és k. l.) úgy idézi, mintha én ott ezzel a szólásfélével foglalkoznék vagy legalább is arról a *dugá*-ról szólanék, a mely ebben a kifejezésben található.

Ez félreértés, én ott a Dunántúl *donga* helyett és annak jelentésével használt *duga* tájszóról értekezem. Ennek a szláv voltát pedig Szarvas se tagadhatja. ÁSBÓTH OSZKÁR.

Rémerős. A nyarat fönn a Tátra aljában kedves budapestiek társaságában töltöttem. A kis bizalmas körben csakhamar megütődve vettem észre, mennyire elmaradtam a világtól, mióta bórás tengerpartunkon hordom a magyar misszionáriusok sulyos keresztjét.

— Ez az erdész *rémerős!* mondja eggyszer eggyik fiatal budapesti barátom.

Az új kifejezés meglepett, de tetszett. Sokáig eltünődtem rajta, milyen szép, rövid és hatásos kifejezés: r é m e r ő s = olyan erős mint a rém, mint a szörnyeteg, mint valami ijesztő látomány.

Nemsokára még több mássát is hallottam ennek a rémnek. Eggy tót legényről azt mondták, hogy *rémgyenge*. Az eggyik dakszli *rémbátor*, a másik *rémgyáva* volt. A táncterem a bál alkalmával *rémüres*, az ebédlő ellenben *rémtele* volt. Ez a sok *rém* kissé megzavart. Hazaérve tehát első dolgom volt kissé rendezni nyelvészeti tapasztalataimat: *Rémerős* = olyan erős mint a rém; *rémgyenge* = olyan gyenge mint a rém; *rémbátor* = olyan bátor mint a rém; *réngyáva* = olyan gyáva mint a rém; *rémüres* = olyan üres mint a rém; *rémtele* = olyan tele mint a rém.

De hát miféle *rém* ez? Mert én tisztelem, becsülöm a réméket mindaddig, míg hivatásuknak megfelelően ijesztőkként keresik föl a megzavart lelkü embert, mint pl. Arany Ágnes asszonyában: ‚Éje pedig r é m t ő l népes. R é m e k tánca van körüle'; de olyan rémet, a melyik hol erős, hol gyenge, hol bátor, hol gyáva, hol üres, hol meg tele van, eggyáltalában nem ismerek. Határozatlanul állottam tehát az új kifejezéssel szemben; beláttam, hogy nem értem az új magyarságot; elmaradtam a világtól.

Történt azonban, hogy a helybeli (fiumei) magyar borbélyhoz a napokban új legény érkezett, még pedig a székesfővárosból. Ő tőle hallottam újra a szép új szót: .A Ferenc-pálinka, úgymond, rémerős'. Megörültem; ez az én emberem, a ki kétségeimet

eloszlatja! Meg is kérdeztem azonnal, hogy érti azt, hogy rémerős, és megtudtam, hogy *rémerős* = n a g y o n e r ő s, r é m s é g e s e n e r ő s. E szerint *rémgyenge* = r é m s é g e s e n gyenge, *rémbátor* = r é m s é g e s e n bátor sat.

Lám mily eggyszerű és mily szép! Kőrösi Sándor.

Hogy mennyire fölkapott s teljes divatját élő ez a tekeasztal zöld posztója körül serénykedő arany fiatalságtól valószínűen szintén az ihlettségnek egy pillanatában termesztett *rém* tulajdonságnév, fényes bizonyság reá az a körülmény, hogy már nem csak a kávéházak (ritkábban az egyetem) falai közt járványos, hanem már a képzőintézetek, leánynevelők, varróiskolák, borbélyműhelyek levegőjét is rontja. Él ugyan az országnak egy kis területén (Baranya megye. l. Nyr. V.220 V.277. VIII.43. 327. 373. XVI. 573. XVII.382) egy. tulajdonságnévként járatos r é m ü (= rémítő) szó, de hogy erről az alakról alkotóinak nincsen tudomásuk, s hogy ez a *rém* nem egyéb, mint a *rémítő* igenévnek csonkítása, kétségtelennè teszi az a másik, hasonlóképen divattá válni kezdő *irtó* (= irtóztató) szócsonkítás, a melyet magam is többször hallottam fiatal legénykéktől és kisasszonykáktól.

Rossz próféta legyek, mikor előre megjósolom, hogy nemes fiatalságunk e bizonyára nem remélt sikeren fölbuzdulva, nem állapodik meg e két alkotásánál, hanem következni fognak: *borz(asztó)* erős, *isz(onyú)* nagy, *ragy(ogós)* szép, *ször(nyű)* hideg sat. sat. S z e r k].

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

botos: botos szolga, hajdú vő. CzF. „Botosok! menjetek és törjétek rá az ajtót. Vezessétek elő!" (Baksay: GyÖ. II.115).

bőfögés. „Ez a tó jön a maga rendes órájában nagy bőfögéssel, korgással mély földalatti hasadékaiból s ömlik zuhogva a medenczébe" (Jók: MFöld 66).

bőjtös: bőjti „Bőjtös levest egyem: aztán ne káromkodjam? Hát az a másik mért nem zabál együtt velünk?" (Jók: RRáby II). Bőjtös eledel (uo. 117).

bökdécsel: bököd, szurkál. „Nyögdécselni, szökdécselni, bögdécselni, döngécselni szép dunai szavak" (Berzs. lev. Kaz. 109).

böllér: disznóölő, hentes. „Rászedtem a bölléreket, elloptam tőlök a hust" (Ar: Arist. I.34).

böstörköd-ik: ellenkezik, zsörtölődik. ‚No no fiam! csak ne böstörködj!' (Jók: RRáby. I.305).

bősze: bősz, nekibőszül, nekiszilajult, szilaj. ‚Az ő exaltált majomkövetői, kik az ő különösségeit gyengébb tehetségeik mellett elragadtatott csábulással s mintegy dőre bősze-kórsággal annyira űzik' (KisfS. levele, l. Kaz: Lev. II.215).

bötyök boka. ‚Oly könnyűk valának lovaik, a vadzajgásu csermely feljebb nem ére bötykeiknél': ohne tiefer als bis an den Huf in das Wasser zu sinken (Kaz: Reg. 59).

brúgós: bőgős. ‚Nem győz eleget rimánkodni a saraglyában ülő vén brúgós, hogy az istenért el ne eresszék azt a bikát, mert ő lesz az első, a kit fel fog bökni vörös nadrágjának miatta' (Jók: MFöld. 29).

brutális: embertelen. ‚Kaszával, ezzel a brutális, éktelen és zabnak való szerszámmal, melynek minden mozdulata olyan bőszült kegyetlen, kérlelhetetlen, mint a hóhér pallosáé' (Baksay: GyŐ. II.291).

buckás. ‚Arcza tele volt bibircsekkel, minél fogva ‚buczkás képűnek' is csufolták' (Miksz: Almanach 1888. 237).

buckó. ‚A dajkának legcsekélyebb rezzenetét is megérzi az aranyos buczkó, az ő dundi czukros unokája (Miksz: Almanach 1888. 122). Csak ne tépnék egymást, csak szépen megtudná szívelni a bütyköt a buczkó' (ZichyA: Bölcs Náthán 90).

búcorog: bandúkol, bódorog. ‚Jó lesz haza búczorogni, mert becsukatom (Baksay: GyŐ. II.132). Csak búczorgok, mint az állat, a ki vesztét érzi. Itt hoztam egy kis vakarcsot, a menyem küldi' (uo. 309).

búcsús: búcsújáró; l. *eszkábál*.

búcsúzik. ‚A kilincset bucsuzóra nyitja' (Győry V. Havi Szemle I.45).

bugyborékolás: bugyogás, buborékolás. ‚Ujra hangzik a hegy gyomrából az öklendező bugyborékolás, s az odu nyilásából nagy buggyanással lövell ki az első fekete hullám' (Jók: MFöld 67).

bugyli: fanyelű bicska. ‚Egy ilyen minden oldalról begyökeresedett vén fát az önök aprólékos bugyli-karcolásaival nem lehet kivágni' (FővLap. XXIII.509).

bugyolál: göngyöl, begöngyöl. ‚Lehányván az utibelieket, magára bugyolálta Pászthyremekezte iberrokját (Vitk: Munk. II. 13). A lábaik, idomtalan gubókká bugyolálva pokrócz és rongydarabok közé' (Jók: GazdSzeg. I.23).

bugyolálás: begöngyölés (Jók: RRáby III.61).

bugyoroz: göngyöl. ‚Milyen szörnyen bele van mindenbe bugyorozva. Már a hatodik rét gyékényt fejtem le róla' (Miksz: Almanach 1888. 75).

bujós: bujkáló. bujdosó. ‚Vig esztendőket nekem jövendöl bujós kakuk a lomb alól (Vajda: KisKölt. 148). Mint az árnyék, úgy követett bujós körutamon' (Vajda: UjKölt. 67).

bujóska: a hol el lehet bujni, rejtek. ‚Üldözötten bujdokolván szük bujóska gyalog úton mendegélek egymagamban' (Vajda: KisKölt. 51).

bukáz-ik: le-lebukik, bukdácsol, bukfencet hány. ‚Valamennyi kupola, torony és minaret fölött a galambok repültek bukázva, kerengve reggel öt órától estig' (BSzemle XXV.109).

bulikol: turbékol, búg. ‚A vadgalambokkal se tud már tréfálni, hanem nedvességtől ürült fákra állni s bulikló szavával apródon sétálni' (Dug: TrójaVesz. 157).

bunyik ablak. *Bujnyik* néhol a. m. sunnyogó, félénk, CzF. Tájsz. ‚Mennyivel szebb az élet idekint a tágas, szellős, homokos udvaron, mint abban az útálatos lyukban, a hol régebben reggeltől estig be voltak gyömiszelve s melynek két bunyik ablaka folyvást csikorgatta rájuk a fogát, mint a kisértet' (Baksay: GyÖ. II.287).

busa: köpcös. Tsz. ‚Megnyilt az ajtó, s egy busa húsváz belépe': eine stämmige gestalt trat ein (Kaz: Reg. 253).

bustya lélek: bestye lélek. ‚Csak Kőrösi Sándor dörmögött a markába: bustya lelkek egészen eltanulják a mesterségünket' (BHirl. 1890. XI/15. 2).

butykos: öblös, bugyogós korsó CzF. ‚Arany pohárt, ezüst butykosokat, nagy pettyü párduczbőrt sokat' (Szász. Ford. 216).

bútyor, *bútor*, *bugyor*: motyó, batyu, málha. ‚A bugyornak gömbölü formája vagyon; ezt butornak is mondgyák némely helyeken, bútyornak is, bújtornak is' (Dug: Pb. II.81. Bujtornak mondják ma is Veszprémben). ‚Az inasok elszedték tőlünk butyorinkat (Vitk. Munk. II.23). Ha kedve tartja, hogy bútyorát emeljék, tartson tevét magának (UngvTóthL: Vers. 22). A tőzsér bútorára hajtá fejét, és félékeny vigyázó álmot aludt (Bajza II.81). Egy cigánykoldúsné volt, ki balkarja alatt egy csomó rongyos bútort vitt (uo. 107): Az asszony butyorba kötve czeleczuláját, hátára veti s arczát a földre sülyesztve támolyog, mint valami dohánycsempész' (Baksay: GyÖ. II.219). — A NySzótárban is csak ‚batyú,

poggyász' jelentéssel fordul elő a *bútyor*, *bútor*. De már Kazinczy a szobabútort nevezi így: ‚Vidéket, házat, ruházatot, szobaékesítéseket, butort stb. szabad kézzel rajzolhatok' (Kaz: Lev. I.283).

búvóka. ‚Elnyomtam az össz'esküvést, — s előttem rejtve semmi; búvóka nincs a városban, hogy tüsténT ne kiáltsak' (Ar. Arist. I.60).

buzavirágszín. ‚Kerevetek kinálkoztak, metszett buzavirágszín bársonynyal dagadók' (Jók: ErdAr. 81).

bükkös: bükkös erdő. ‚Volt szép szőlleje a bükkösön, fias tehén kettő-három, stájer kocsi' (Baksay: GyŐ. II.32).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Állatmesék.

Mikor á zuristeñ mâ minden âllátot mëtterëmtëtt, oszt utóllyârá Âdâmot mëg Évât terëmtëttë, hát á zutolsó nápoñ össző hítá minnyâjokát á párádicsom letësletközepibe. Mer hogy ím ázt ákártá, hogy mindëggyik mëttuggyá áz êlelmit keresnyi, mihent mësszületyik, hât ászongyá á lónák:

— Érezd el á csikódát, hác cálággyêk.

Á ló út tëtt, eleresztëtte a csikájât; á mëm mingyâ szálátt á rêtre, fűvet ënnyi. Ászongyá osztâñ á zuristeñ á tyúknák:

— Erezd el á csibêdet, háty kápárâsszêk.

Á tyúk mëttëttë; á csibe mëm mingyâ szálátt á szëmetre kápárâsznyi. Ázótá is ot váñ letszivesebbeñ; osztâñ mëg ot is kápár, á hol tisztá szëmet tanâ. Utollyârá ászongyá á zúristeñ Évânák:

— Te Évâ, erezd el të is á gyerëkedet, hágy jârkállyêk ëk kicsinyêg.

— Mâ hogy eresztenêm, urám teremtőm? Nem eresztem bi ên, mer hât há elesik, osz kitöri á lâbât.

— No csák erezd el, há mondom; në fê nem lësz sëmmi bájá.

De hogy im Évá, mind á zásszonyok szoktâk, mâ ákkor is szeretëtt ellenkëznyi, hât ászongyá á zuristennek:

— De mâ, urám ên êdës terëmtőm, bi ên més së eresztëm. Gënge mêg ánnák á csontyá, nem tud á mêg jârnyi.

Mëhhárágudott êre á zuristeñ, osztân ászongyá Évânák:

— No hât há lë nem tëtted, esztendeig hurcollyád á zöledbe; oszt esztendő mulvá is többet essën el, mind á többi.

Ezê lëtt osztâñ, hogy mindën âllát mëttuggyá mingyâ keresnyi mágá á zënnnyi válójât; á zembër mëg mêg esztendő mulvá is csák olyáñ ügyetleñ, mind á mászületett kis csikó.

(Nógrád m. Terbeléd.)

MIKÓ PÁL.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI

KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre **5** frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap **24**-ig **teljesítünk.**

1894 DECEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. XII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Oldal

A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Szinnyei József* 529
A magyar nyelv jelene és jövője. *Albert János* 536
A ‚redő' eredete és története. *Szarvas Gábor* 540
Unuttei. *Zolnai Gyula* 550
Wrewsasdan. *Schmidt Győző* 552
A népiskolai magyar nyelvtanok birálatához. *Komáromy Lajos* 554
Helyreigazítások. Magyarázatok:
Csélcsap. *Szilasi Móric* 558
Billikom. *Prikkel Marián* 558
Külföldi magyarok. *Prikkel Marián. Balassa József. Szarvas Gábor* 558
A házi állatok a szólásokban. *Náday Nándor* 561
Kacér. Eszterág. *Ásbóth Oszkár* 562
Két döntő fontosságú szó. *Szarvas Gábor* 563
Eggy üldözőbe vett betű. *Szarvas Gábor* 566
Kérdések és feleletek:
1) A kérdőjel (?) alkalmazása? 566
2) *Szőllő* v. *szőlő? Olt*-e v. *ojt?* 567
3) *Csuklol*-e a helyes v. *csuklasz? Különben* v. *külömben?* 568
4) Etimologiailag *rögtön*-e a helyes v. *röktön?* Jó magyarsággal van-e mondva *védi magát védekezik* helyett? *Szarvas Gábor* 569
Tájszó-tarlózat. *Simonyi Zsigmond* 569
Népnyelvhagyományok:
Szólásmódok. *Komjáthy Sándor* 574
Elbeszélések. *Mikó Pál* 574
Gazdasági eszközök. *Lehr Vilmos* 576
Tájszók. *Végh Mariska. Kiss Ernő* 577
Palóc dalok. *Ruik László* 578

TUDNIVALÓ.

A „**Magyar Nyelvőr**" a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyamolitásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt **cikkekért** egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

Megjelenik minden hónap 15-ikén három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Délibáb-ucca 16. sz.

XXIII. kötet. 1894. DECEMBER 15. **XII. füzet.**

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Sopotyál : suttog (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.573; Zilah Nyr. XIV.431; Aranyosszék Moldován Gergely) — ol. *šopt-(esk)* : súgni, susogni, fülébe súgni; flüstern, einflüstern, in's ohr flüstern (Lex. Bud., Barcianu).

struzsál : dörzsölve lefejt (kukoricát a csövéről) (Kapnikbánya és vid. NyK. II.374) — ol. *struč- (esk, -ire, -it)* : zerquetschen, zerschellen, zerdrücken, zermalmen (Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szárika : guba, suba, szűr (Székelyföld Tsz.; Kriza, Háromszék m. Vadr.; Brassó m. Hétfalu Nyr. III.373; IV.273) — ol. *sarikă, sărikă* : guba, szőrös guba; ein auf der seite zottiges oberkleid; manteau grossier de laine, sarrau (Lex. Bud., Cihac). Szláv eredetű (vö. ószl. *sraka*).

szëcsita : szárazság (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *sečetă* = lat. *siccitas* (Cihac). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szemunca *(szamonca, szemonc, szémuncia, szelemonca, szelemunca, szelemuncia)* : ivadék, nemzetség, pereputty; ‚minden *szémunciástul*' : minden pereputtyostul (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.304; Kriza; Udvarhely m. Vadr. Nyr. V.231; Háromszék m. Vadr.; Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *sămînc ă, sămunc ă* : semen, mag (Lex. Bud.) = lat. **sementia* (vö. o. *semenza*, ó-cat. *semença*, prov. *semensa*, fr. *semence*). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szérág *(szërág ?)* : gyöngy [talán : gyöngysor ?] (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *širjag, širag* : longa series; caterva : lange reihe; schaar (Lex. Bud.); fil (de perles); *un širjag de mărgele* : un fil de perles (Cihac) ← m. *sereg* (Cihac; Alexics Magy. El. 95.). Tehát a *szérág (szërág ?)* oláhos alakban visszavett magyar szó : — ennek *(sereg)* az eredetére nézve vö. NyK. XVII.99.

szërëcsia : nyomorúság (Kolozs m., Szolnok-Doboka m., Székelyföld Erdélyi Lajos sat.; l. Tájszótáramat) — ol. *serăčie*: szegénység; armuth, noth, dürftigkeit (Lex. Bud.) Szláv eredetű.

szililtat : unszol, kényszerit (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *sil-(esk, -īre, -it)*: kényszerit, erőltet, unszol; nöthigen (Lex. Bud.) Magyar képzéssel.

szilimán *(szilimány)*: vékony, sovány, gyenge, vézna, élhetetlen (Székelyföld Andrássy Antal, Kriza; Marosvásárhely Nyr. IX.428; Udvarhely m. Kriza; Háromszék m. MNy. VI.350. 357; Vadr.; Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *siriman (siroman)*: szegény; arm, armselig, dürftig (Lex. Bud.). Szláv eredetű (vö. rut. *syrochman*). — A *szilimán* mellett *szilimák* is előfordul (Székelyföld Győrffy Iván; Háromszék m. Kiss Mihály; Vadr.; Kovászna Butyka Boldizsár), s ez eggy oláh **sirimak*-ra mutat, a mely a szláv *siromah*-ból fejlődhetett.

szilistye : temető (Moldvai csáng. NyK. X.204) — ol. *silište*: endroit où une village a existé autrefois; platz, wo ehemals ein bewohnter ort war (Cihac, Barcianu) ≺ szl. *selište*.

szkëpál : 1) szabadít, 2) szabadul (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.575; Tatrang Nyr. II.524) — ol. *skap- (skëpāre, skëpat)*: 1) megmenteni, megszabadítani; befreien; 2) megmenekedni, megszabadulni; los werden, befreiet werden, davon kommen (Lex. Bud.). Latin eredetű (vö. o. *scappare*, sp. port. prov. *escapar*, fr. *échapper*). NyK. XII.109. Edelspacher. — Nyilván eggyeredetű a *szkëpál*-lal a *ki-eszkápál* ‚kivergődik' (székelyföldi tájszó), a melyet Tájszótáramban hibásan az *ëszkábál* szóhoz fogtam. A ‚kapaszkodik' jelentésű *iszkápál*, a mely Csaplár Benedek közlése szerint Csallóközben járatos (talán így: *ki-iszkápál*: ‚kikapaszkodik'?) az olasz *scappare*-ból (‚sortir du piége') fejlődhetett.

szokotál *(szokotyál)*: számol, számit, számba vesz; megvizsgál: megfontol, meggondol (Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX. 132; X.135; Székelyföld Tsz.; Vadr.; Nyr. IV.328; sat; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *sokot-(esk, -īre, -it)*: megszámlálni, számba venni; berechnen; vélni, vélekedni, gondolni, tartani; denken, meinen, wähnen, muthmassen, vermuthen; meggondolni, gondolkozni; bedenken, nachdenken, überlegen (Lex. Bud.) (NyK. XII. 109. Edelspacher). Valószinűleg az ószl. *skotъ* ‚pecus' és ‚pecunia' szó származéka (vö. gót *skatts* ‚geldstück, geld', ófn. *scaz*). —

A *szokotál*-ból kikövetkeztetett alapszó: *szokota*, a. m. skrupulózus, szigorúan számító, mindent töviről-hegyire tudni akaró sat. (Székelyföld Győrffy Iván; Háromszék m. Nyr. IX.425; Kovászna Butyka Boldizsár). Jelentése miatt valószínűbbnek tartom, hogy a *szokota* szó így állott elő, mintsem hogy a ‚számadást' jelentő oláh *sokotă* szónak a mássa.

[*szompor*: kénkő, büdöskő (NyK. XII.109. Edelspacher). Csakis Baranya megyéből van közölve (Tsz., MNy. V.101; Nyr. VI.374; XVIII.383), ennélfogva nem tarthatjuk oláh jövevényszónak. Vö. szb. horv. *sumpor*].

szplina: pokolszökés (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524) — ol. *splinĕ*: lép, milz (Lex. Bud.); *bolĕ de splinĕ*, *morb de splinĕ*: lépfájás, milzsucht (Lex. Bud., Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szpurkál (be-, el-): piszkol, rondít (Kapnikbánya és vid. NyK. II.373; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.284) — ol. *spurk-(-āre, -āt)*: verunreinigen, beflecken, besudeln, entweihen (Barcianu) = lat. *spurcare* (Cihac.) NyK. XII.97. Edelspacher. — *Szpurkát (purkát)*: ronda, piszkos (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Szilágy m. Bereczky Lajos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.284) < ol. *spurkāt* (a *spurk-* igének bevégz. csel. igeneve): unrein, entweiht, verunreinigt, schmutzig (Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

[*szufla*: lélekzet, szusz; nem az oláhból *(suflu, -are, -at)*, mint Edelspacher véli (NyK. XII.109). Oláh eredete ellen az szól, hogy nemcsak Erdélyben, hanem az oláhságtól távol eső vidékeken, pl. a Kúnságban és Dunán túl is el van terjedve (l. Tájszótáramat). Szerintem a latin *sufflare*-ból alakult *szuflál* ‚lélekzik' igéből kikövetkeztetett szó].

szuráta: leány-drusza (Udvarhely m. Vadr.) — ol. *surătă*: schwester, freundin, kameradin (Barcianu), a *sorĕ* — lat. *soror* származéka. Vö. NyK. XII.105. Edelspacher.

szusza: országút (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *šosĕa* < fr. *chaussée*. A csángók *szusza* szava az oláh *šosĕa*-nak nyilván valami **šuša*-féle népi kiejtésén alapszik.

tácsol (le-, bé-): letorkol, elhallgattat (Szilágy m. Bereczky Lajos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Szamosujvár Kovács József; Udvarhely m. Nyr. IV.81; Háromszék m. Vadr.; NySzótár) — ol. *tăč*: hallgass = lat. *tace*.

Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) —
...ne; tiegel (Barcianu) = újgör. τηγάνι.

... womit man in alten griechischen kirchen
... NySzótár): faharang a görög-vallásúaknál; huszá-
... bányászok jeladó deszkája, a melyet két botocská-
... (Székelyföld Kiss Mihály, Erdélyi Lajos sat.) — ol.
... klapper, klatsche, klopfbrett (Barcianu) = alb. *tōkë*. Vö.
... XII.105. Edelspacher. — Balassa József teved, midőn azt
... (Nyr. XVI.111), hogy a m. *tóka* a törökből került; ennek
... mond az, hogy a török *toka (doka)* jelentése: ‚schnalle'
... Miklosich: Türk. El.), míg az oláh szó jelentése teljesen meg-
... a magyaréval.

tokány: 1) gulyásféle hagymás hús (Zilah Nyr. XIV.431; Kolozs m. Szucsák Nyr. XVIII.576; Székelyföld NyK. X.337; Nyr. II.471 sat. l. Tájszótáramat); 2) puliszka * (Ugocsa m. Nyr. XV. 574; Mármaros-Sziget Hajdú Nagy Sándor); *tokány ember*: olyan tedd-ide tedd-oda ember (Mármaros m. Nyr. IV.477; vö. ‚lágy ember') — ol. *tokānë*: tokány, aprított hús; hachis de viande, fricassée, ragoût (Lex. Bud., Cihac); ez az oláh nyelv eredeti szókincséhez tartozó *tok-* (frapper, cogner, battre, hacher, charcuter) igének származéka (vö. *a toka karne*: hacher de la viande). Vö. NyK. XII.110. Edelspacher. — A régi Tájszótárban *tokány* ‚pirosított ürühús' jelentéssel mint somogyi szó van közölve. Ez a közlés megrendíthetne a szó oláh eredetében való hitünket, ha nem Matics Imrétől származnek, a kiről tudjuk, hogy közlései nem mind megbízhatók; így pl. az ő révén kerültek bele a Tsz.-ba a *hamag*, *olu*, *órny* szavak
(vö. Nyr. ...
tokány m...
figyelmen...
vidéki sz...
valószinü...
ennek ig...

trá...
ember (N...

* A...
és sertés-...
a *tokány*...
A ruténel...
(NyK. XV...

(Nagybánya Nyr. IX.138; X.570; Kapnikbánya és vid. NyK. II.380) — ol. *tranka-flanka*: dummes zeug (Barcianu). Vö. NyK. XII.110. Edelspacher.

trinó: vasut (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *trēn*: vonat = fr. *train;* veg-artikulussal *trénul, trēnu.*

tropotya: ‚tapota, totya, téblábolás' (Kapnikbánya és vid. NyK. II.380); *tropotyál*: ügyetlenül ide s tova tipeg-tapog (Kapnikbánya és vid. NyK. II.380); nagy zajjal jár (Kolozsvár Erdélyi Lajos; Szamosujvár Kovács József) — ol. *tropot-*: topogni; tappen, stampfen, stark auftreten (Lex. Bud.). Ebből magyar képzéssel *tropotyál* lett, a *tropotya* névszót meg a *tropotyál* igéből következtették ki. Vö. NyK. XII.110. Edelspacher.

turma: sereg, nyáj (juh-nyáj) (Szilágy m., Kalotaszeg, Szolnok-Doboka m., Háromszék m. Erdélyi Lajos sat; Udvarhely m. Vadr. 460) — ol. *turmă*: herde, schafherde (Barcianu) = lat. *turma.*

vápor *(vâpor, vâápor)*: gőzkocsi, gőzös (Moldvai csáng. Nyr. III.2; X.204) — ol. *vapōr*: dampf, dunst; dampfschiff (Barcianu). Vö. NyK. XII.110. — A *vapor* szó tulajdonképen nem az o l á h, hanem a modern r o m á n nyelv latin elemei közé tartozik: azok közé, a melyeket az erőnek erejével latinosító nemzeti hiúság csempészett be. A latin *vapor*-nak törvényes oláh utódja *abur.*

vatav, vatavica: az ifjúság élén álló legény, leány (Moldvai csáng. Nyr. X 204) — ol. *vătav*: vezér, fő; führer, anführer, haupt (Lex. Bud.); a *vatavica* kicsinyítő alak, a mely ol. *vătăvică*-ra utal, de ilyent nem találtam a szótárakban (Cihacnál *vătăşică* van idézve ‚femme du vataf' értelmezéssel). Valószínű, hogy a *vatavica* alakot a moldvai csángók képezték.

véré: rokon, atyafi (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524); közeli rokon, unokatestvér. ‚Ez velem *vérés*': unokatestvérem (Hétfalu Nyr. XVI.575): *vérie, virie*: igy nevezi a leány a legényt, ha

nyúlását pedig a Székelyföldön (kül. Háromszékben) dívó éneklő véghangsuly okozhatta (l. erről NyK. III.16; Nyr. XIX.70. 176. 317). A *vérje, virje* alakot Edelspacher (NyK. XII.110) a *verīe*: ‚verwandtschaft' (talán helyesebben *vërīe?*) szó mássának tartja s eggyúttal azt a véleményét nyilvánítja, hogy az oláh *vër* (helyesebben *vër*) szó magyar eredetű (‚ebből: *vér, vérj* = rokon, család'). Mind a két föltevést el lehet fogadni. A *vërīe* ‚werwandtschaft' és *vérje, virje* ‚rokon' jelentésbeli eltérésére nézve vö. *rokonság*: 1) verwandtschaft, 2) der verwandte (NySzótár). — Az oláh *vër* (talán megelőző **vir*-ből; vö. m. *virje*) csakugyan a magyar *vér* mássa lehet; megjegyzendő, hogy ez ‚consanguineus' jelentéssel (l. NySzótár) mostanság is dívik több vidéken, nevezetesen a Székelyföldön is, pl. ‚Te vagy az én igaz *vérem*. Senki sincs hozzád ojan közel *vér*, mind én. Ő velem *vér*. *Vérinek* tart' (Kiss Mihály kéziratából).

vésár, vësár: nő-rokon [megszólítás] (Moldva, Klézse Nyr. IV.142); — mondja a leány a leánynak, a kitől (festett) tojást kapott (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *verišʻárë*: geschwisterkind, base, cousine (Barcianu); ez a fönnebbi *vër* szó femininumának *(vʻarë)* kicsinyítője. (NyK. XII.110. Edelspacher.)

vikár: udvarbíró (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *vikār*: stellvertreter, verweser, vikar (Barcianu).

vikil (Moldvai csáng. Nyr. X.204) Munkácsi Bernát szerint a. m. ‚uri' s eredetije az ol. *vicle-sugu*: u r i. Itt egy kis mulatságos tévedés esett meg Munkácsin, a ki valószínűleg csak úgy hirtelenében tekintett bele a Lex. Bud.-ba, s ezt találván benne: ‚Viclesugu, *m. pl.* uri', azt hitte, hogy ‚uri' a szónak a jelentése: valósággal pedig ez az ‚uri' az előtte álló *pl.* [= pluralis]-sal eggyütt csak azt jelöli, hogy annak a szónak viclęsug*uri* a többesszáma. (Megjegyzem még, hogy *viclesugu* sajtóhiba *viclęsugu* helyett; olv. *viklešug*). Igazi jelentése pedig ennek az ‚u r i a s kodó' szónak: ‚ravaszság, hamisság, álnokság; list, hinterlist, schlauheit' (Lex. Bud., Barcianu), és változatai: *iklešug*, *hiklešug*, *hiklenšug, hitlanšug, hitlešug*, *hitlenšug*, s ebben a legutolsóban könnyen ráismerhetni az eredetijére: a mi *hitlenség* (‚perfidia' MA.) szavunkra (vö. Cihac II.538; Alexics Magy. El. 64). Ezek után a csángó *vikil* szót is, a melyet az oláh *viklešug*-ból következtettek ki, kénytelen vagyok ‚úri' méltóságától megfosztani és a kevésbbé megtisztelő ‚ravasz, hamis, álnok' címekkel iktatni bele a Tájszótáramba.

vityáz: vitéz. nagyralátó (Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XI.188); *vityéz*: szarkaláb (virág) (Moldvai csáng. Nyr. IV.143: X.204) — ol. *vitāz*: der held; tapfer, muthig (Barcianu). Szláv eredetű szó, valamint a mi köznyelvi *vitéz* szavunk is az.

zabun: ‚kurti' [= zubbony] (Brassó m. Hétfalu Nyr. III.564) — ol. *zăbun*: kittel, bauernkittel; zubbony (Barcianu; Lex. Bud.) ≺ tör. *zebun*, *zïbun*: camisole, veste, gilet. Ugyanerre a török szóra vihetjük vissza a köznyelvi *zubbony*-t, a melyet a szerbség közvetésével *(zubun)* kaptunk. Vö. NyK. X.111. Edelspacher.

zára: ‚vert tej' [= író] (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524) — ol. *zārŭ*: vajköpülés után megmaradt sürű savó; buttermilch, schlegelmilch (Lex. Bud.) = lat. *serum*. Vö. NyK. X.111. Edelspacher.

zěhána: juhhúsvágó szín (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *zahāna (zalhāna, salhāna)*: schlachthaus; boucherie (Barcianu, Cihac) ≺ tör. *salhāne*: boucherie, tuerie.

[*zësztĕr*: ángy, sógorné (Brassó m. Hétfalu Nyr. II.524; III. 564; XVI.575). Edelspacher (NyK. XII.111) szerint az oláh *zestre* ‚mitgift, aussteuer, heirathsgut, brautschatz' szóból. Ezt a jelentésbeli eltérés miatt nem fogadhatjuk el; a *zësztĕr* szó eredetije a szl. *sestra* ‚schwester'. — Vö. a következ.].

zesztre: hozomány (Kalotaszeg Nyr. XVI.143) — ol. *zestre*: mitgabe, mitgift, aussteuer, heirathsgut (Barcianu).

zsuk-*hajnal*: ‚táncojj *zsuk*-hajnalig' (Háromszék m. Vadr. 371); *zsuka*: oláh tánc; *zsukál*: táncol (Szilágy m. Bereczky Lajos; Szolnok-Doboka m. Rácz Béla; Alsó-Háromszék Erdélyi Lajos; Csík-Rákos Dobos András); *zsukáta*: oláh tánc (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.279; Csík m. uo. I.123; Csík-Szentkirály Nyr. VIII.96) — ol. *žok*: jeu, divertissement, amusement, danse (Cihac) = lat. *jocus*; — *žok-* *(žukāre, žukat)*: jouer, se jouer, s'amuser, plaisanter, danser (Cihac) = lat. *jocari*, *jocare*; — *žukat*: jeu, danse (Cihac).

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

V. **Sretvizer Lajos** és **Barna Jónás**: Magyar Nyelvkönyv. Különös tekintettel a helyesirásra és fogalmazásra. Az elemi népiskolák osztályai számára. Általánosan engedélyezve. Budapest. 1894.

A mint a címlap fönnen hirdeti. a tankönyv ‚a miniszterium által általánosan engedélyezve' van, a mi azt jelentheti közönyelven, hogy mindenféle népiskolában használható. Én azonban hittel merném erősíteni, hogy azok a miniszteriumi nagy urak, a kiknek a cenzori vörös ón a kezükbe van adva, bizony ezt a könyvet át se nézték, úgy engedték meg az ‚általános' használatát. Mert ha csak unalomból itt-ott beletekintettek volna, egyszeriben meggyőződhettek volna róla, hogy ez a könyv budapesti gyermekek számára van írva, tehát csakis a budapesti iskolákban használható.

Hiba, hogy a szerzők ezt az Előszóban meg nem mondták, akkor tán a miniszteriumban is rájöttek volna. De hogy ez volt a szándékuk, minden sorból és minden olvasmányból kiolvasható. Pl. a II. füz. 57. lapján: ‚Hol laktok? Budapesten. Hány városrészből áll? Tiz városrészből. Melyik városrész legnépesebb? A Józsefváros' sat. A III. füzet 21. l. hosszabb olvasmány: ‚A szünidei gyermektelepre. A kis Pali nagy örömben úszott. Julius 1.-én őt is elviszik Selmeczbányára a szünidei gyermektelepre' sat. Azt hiszem ezeket a fogalmakat csak budapesti gyermekek ismerik, s ilyesmiket adni olvasmányul más vidékbelieknek a pedagógia elemi törvényei ellen való vétek volna.

Ez azonban nem fogyatkozása. de érdeme a könyvnek; s ha van kifogásunk, csak az ellen van, hogy a szándék nincs merő következetességgel végrehajtva.

Van azonban a könyvnek, tán épen ebből kifolyólag, eggy igen nagy gyengéje, hogy pesti gyermekek számára ugyancsak budapesti magyarsággal van megírva. Nem akarom behatóbban fejtegetni, milyen az a budapesti magyarság; inkább eggynehány példában mutatom be: ‚A körte, szilva, dió *gyümölcsök*. A kutya és macska *házi állatok* (II.59). *Folytatni* teljes mondatokban, milyen lehet még a viz? *Folytatni!* (vö. német *fortsetzen*

I.31). Nézd: jön a zivatar ott a hegyek megett, menjünk, *míg elérne*' — helyesen: míg e l n e m é r (I.51). ‚Irén már előre örül a holnapi *napra* (I.55). Úrnő kérdi a cselédet. Cseléd válaszol' — magyarul: a z úrnő kérdi, a cseléd válaszol (I.43). ‚Két postakocsis találkozik az állomáson. Beh szomorú vagy Miska, tán semmit se kaptál? Az a bajom, hogy kaptam. Feldöntöttem a kocsit. No akkor ugyan *felkaptál!* Dehogy fel, inkább lekaptak' (III.56). Itt a tanítóval én is fölteszem a kérdést: mit jelent itt a *felkap?*

De nem szaporítom a szót. Ennyiből is bizvást meglátszik, milyen az a pesti magyarság; s az édes anyanyelve ellen vétkeznék az a tanító, a ki ilyen fonáksággal táplálná a serdülő lelket még az iskolában is.

A tárgyalás módja és menete az eddig ismertettem nyelvkönyvekével eggyező, s így nincs róla mit mondanom. Közös hibájuk, a mint többször emlegettem, hogy inkább a tanító mint a gyermekek számára vannak írva s a nyomtatvány fele oly dolgokat tartalmaz, a melyek helyén valók volnának eggy a tanítónak írt Vezérkönyvben, de a gyermekre csak zavarólag hatnak. Ebben pl. minden szakasz végén i s m é t l ő k é r d é s e k vannak, persze a tanító számára; de nincsenek meg a feleletek s így valószinű, hogy arra a tanítónak kell megtanítania a gyermekeket; a könyv csak a tanítóról gondoskodott. Csak helyesebb a Belicza s Komáromy eljárása.

Dicsérettel kell megemlítenem, hogy a nyelvtani tárgyalásra fölvett olvasmányok eggytől-eggyig helyes pedagógiai érzékkel vannak megválogatva s e tekintetben ez a könyv fölülmulja mind a többi népiskolai nyelvtanokat. A szerzők megtalálták a jó gyermekolvasmányok gazdag tárházát az Én Ujságom közleményeiben s a Pósa pompás verseiben. Kár, hogy itt-ott efféle banális frázisok is találódnak: ‚Két méh kiment együtt virágos mezőre *méhkoszorút kötni*' (I.50).

Nagy gondot fordítottak a szerzők a fogalmazás mestersége elsajátítására s elmondhatjuk, hogy könyvünknek ez a legsikerültebb része. Mindenhol látja az ember az erre vezérlő céltudatos szándékot; azt az eljárást azonban nem helyeslem, a mit a szerzők néhol követtek. Pl. ‚Irjunk értelmes elbeszélést a következőkből: *Ilonka rózsatöve. Ilonka nevenap — szép rózsató — kapni édes anya —. Öröm — elültetni a kert —. Gondos — ápolni. Karó — erősíteni, hogy a szél ki ne dönteni*' sat. Idegen nyelv elsajátítása-

ban gyümölcsözőbbnek tartom ezt a módszert, a mely a hiba kitalálását a gyermekre bízza; de az anyanyelvnél inkább szembántó és fülsértő, mintsem elmemozdító. Nagyobb hiba, hogy a helyesirás elsajátitását csak az Előszóban hangoztatják a szerzők, de tényleg alig találjuk a nyomát itt-ott az igyekezetnek; s ezt illetőleg a Komáromyé határozottan sikerültebb munka.

‚Nyelvkönyvünk a helyesirás, fogalmazás és a logikai gondolkodásra való oktatás szolgálatában áll. Épen ez okból el kellett hagynunk mindazt, a mi a népiskolai tanuló fölfogását felülmulja, a mi értelmi fejlődöttségének fokát meghaladja' (Előszó). Szép szavak, helyes elvek, de tán ez ellen vétettek leggyakrabban a szerzők, a kik ilyen kérdésekre kivánnak feleletet 8—9 éves gyermekektől: ‚Hányadik évszázadban koronázták királylyá I. v. Szent Istvánt? Hány év óta uralkodik felséges királyunk? (II.35). Mely évben halt ki az Árpád-ház? Melyek a XV. századnak nevezetesebb találmányai? Széchényi István gróf, a legnagyobb magyar, alapította a Tudományos Akadémiát. Zrinyi Miklós, a költő, jeles hadvezér volt (III.15). Miről nevezetesek a következő évszámok hazánk történetében: 1000, 124½, 1301, 1526, 1686, 1848? Én negyedik gimnazista tanítványaimnak föladtam ezeket a kérdéseket próbaképen, s alig eggy-kettőre tudtak megfelelni.

A nyelvtani anyag földolgozásában is sok öntudatot s iskolaismeretet mutató eljárással éltek a szerzők. Könyvükben megvalósítva látom már azt a többször hangoztatott nézetemet, hogy az eggyes beszédrészeket mindig valamely mondatrész köntösében kell bemutatnunk, hogy így a gyermek előtt mindig élénk emlékezetben maradjon a beszéd lelke, a mondat. Abba a hibába azonban ők is bele estek, hogy a jelzőt tárgyalták a tárgy előtt.

A részletekre lehetne és volna sok minden megjegyezni valóm, de ezekről már nagyobbára szóltam előbb s így az idő rövidségénél fogva csak a főbb tévedésekre terjeszkedem ki.

Különös mingyárt az első szabály: ‚A rövid hangzót ponttal vagy pont nélkül írjuk és egy szempillanat alatt ejtjük ki'. Azt nem gondolhatjuk, hogy szószerint értették volna a szerzők a kifejezést, pedig a gyermekek inkább így lesznek hajlandók magyarázni. ‚A rövid és hosszú hangzónak másképen magánhangzó a neve, mert eggymagában is egészen könnyen kiejthető'. Megint a régi nóta, pedig a gyermek még nem ismer olyan hangzót, a mi magában kiejthető ne volna. ‚Az olyan főnév, mely több egyfajtájú személynek vagy tárgynak a nevét jelenti:

közönséges főnév' (I.41). Később ugyanezt *közös főnévnek* mondják (III.10). A szóösszetétel tárgyalása (II.8) megelőzi a jelzőét; holott e nélkül amaz érthetetlen, mert hisz a legtöbb összetett szó birtokviszonyt fejez ki. Náluk van *fokrag* (II.14), sőt van *fokragozni* műkifejezés is; pedig tudtommal minden valamire való gramatika képzésnek mondja a fokozást.

‚Azon szót a mondatban, mely megnevezi a cselekvés tárgyát, *kiegészítőnek* nevezzük. A kiegészítő, mely megmondja, hogy mi a cselekvés tárgya, *t* ragot kap. A *t* a kiegészítő mellett tárgyrag. Ha a kiegészítő tárgyragot kap, akkor azt tárgyragos kiegészítőnek nevezzük' (II.37). Ha az ember e három szabályt eggymás után olvassa, eszibe jut a régi adoma: Jónás elnyelte a cethalat, azaz a cethalat elnyelte Jónás, azaz Jónás által elnyeletett a cethal. A szerzők szerint kétféle kiegészítő van a mondatban: tárgyragos kiegészítő és tulajdonító ragos kiegészítő. Hogy miért épen csak ez a két mondatrész kiegészítő, azt én nem tudom, s valószinűleg a szerzők maguk se tudják; de ha emlékezetem nem csal, a Király Pál nyelvtanából való ez a kiegészítő teória. Úgy áll azonban a dolog, hogy az alany és állítmány (= logikai ítéletforma) kivételével a többi mondatrész valamennyi kiegészítő s vagy az alany vagy az állítmány értelmi kiegészítésére szolgál. Tévedés tehát ez általános nevet csupán eggyik-másikra ráruházni.

Nem tartom sikerült ötletnek, hogy a helyhatározók bemutatására közmondásokat választottak példákul; pl. ‚Nem messze esik az alma fájától. Éhség a farkast is kihajtja a cserjésből. Legtovább érni az igazsággal' sat. (II.45). Előbbi fejtegetéseimben már megmondtam az okát (vö. Nyr. 346).

A szerzők a határozók közt fölsorolják az átvitt értelmű vagy képes határozókat is s igyekeznek megértetni, mi az a képes beszéd? ‚Mondjátok meg, hogy miképen kell érteni ezeket a kitételeket: .A nap fölkel. Hatvan év hava borítja fejét. Hollófürtei közt deres szálak rejtőznek. A halál torkából szabadult' sat. Tartok azonban tőle, hogy az érdemes szerzők úgy járnak, mint az a bizonyos tanító, a kinek a tanítványa Vörösmarty e mondását: ‚Fürtidben tengervészes éj' a próza nyelvén így magyarázta meg: förtelmes éjszaka!

Az összetett mondat tárgyalása rövid, de annyira zavaros és érthetetlen, hogy ki se tud belőle az ember igazodni. A ‚parancsoló mód' ragozása csak úgy oda van vetve, s nincs szerves összefüggésbe hozva a mondattal, a melyben él. Semmi gond nincs

az itt előjövő hangváltozások begyakorlására fordítva; pedig tudvalevőleg a helyesirás tekintetében itt vannak a legnagyobb eltérések a kiejtés s a leirás közt. Ép ily fölszines a föltételes mód ismertetése.

Végül a szóképzés a szokott sablonos fölsorolás szerint. Nem csodálom, hogy ilyen tanítás mellett első és második gimnazistáknak sejtelmük sincs a szóképzés mibenlétéről. Élénken megvilágítja a szerzők ebbeli tudományos fölfogását az adták meghatározás: ‚azt a szóhangot vagy szótagot, a mely valamely szóból új jelentésű szót képez, képzőnek nevezzük'.

Összefoglalva az eddig mondottakat, ezt a könyvet minden fogyatkozása ellenére se lehet egészben elitélnünk. A szerzőkön meglátszik a jóakarat, van iskolaismeretük, pedagógiai érzékük, elegendő képzettségük is; noha érzi az ember, hogy a szerzők a magyar nyelvészetnek nem minden titkába vannak beavatva s a stilusuk se az anyatőről hajtott. Tökéletest ők se nyujtottak; de magunk is azt hisszük, hogy a nagyobb hiba a népiskolai tantervben van. Ezt kell első sorban egészségesebb alapokra fektetnünk; a többi magától jön.

ALBERT JÁNOS.

A ‚REDŐ' EREDETE ÉS TÖRTÉNETE.

Prikkel Marián e folyóirat legutóbbi füzetében megjelent fejtegetése eredményeként eme három tételben állapodott meg: a) Calepinus *redős* szavának *ő* hangja nem rövid, a mint Szarvas állítja, hanem hosszú. Ez kétségtelenné válik Pápai Páriz adatából, a ki hosszú *ő*-vel iktatta be e szót szótárába; minthogy pedig PP. e szót Molnárból, ez pedig Calepinusból vette át, következik, hogy Cal. *redős* szavában is hosszú az *ő* hang, tehát hogy *redős*-nek kell olvasnunk. Ehhez járul még a Besztercei Szójegyzéknek *redelth* s a Schlägli Szójegyzéknek *regleth* szava, a melyeknek elsejét Finály, másodikát pedig Szamota eggyértelműleg *redőlt*-nek olvasnak. Baróti tehát, ha a *redős*-ből következtette ki a *redő*-t, egészen helyesen járt el. Valósággal azonban ő a nép ajkáról vette az ő *redő*-jét. b) E szó ugyanis a nép nyelvében is megvan. Szavahihető s megbízható tanúk közlése szerint ma is él és járatos a következő helyeken: Csács és Lenti zalamegyei, Német-Gencs és Körmend vasmegyei, Látrány somogymegyei és Somló-Vásárhely veszprémmegyei helységekben. E tényekből követ-

kezik, c) hogy a *rëd*, a melyet Szarvas a Calepinus-féle *redős* alapszavának állít, valamint a Vörösmarty idézte állítólag Göcsejben használt *red*, mely a fának ‚ráncos kérgét' jelentené, aligha foglal helyet azon tájszavaink sorában, a melyek élnek és elevenen mozognak.

Hogy végére járjunk, miként áll voltaképen e vitás szavunk ügye s hogy tiszta világításban lássuk magunk előtt, kissé részletesebben kell foglalkoznunk s tüzetesen meghánynunk-vetnünk az ellennézetnek e három tételét.

a) PP. szótárában a Calepinus-Molnár *redős* szavát *ő*-vel találjuk írva. Ebből világos, hogy nem *redös*, hanem *redő-s*-nek kell olvasnunk Cal. adatát. Így Prikkel. Ez kissé nagyon is merész következtetés. Cal. és PP. között száz évnyi időköz fekszik; honnan tudhatta tehát PP., ki e szót nem is ismerhette, csak elődei egyikéből másolta ki, hogy rövid-e benne a kérdésbeli hang, vagy hosszú? Úgy járt el mint az a könyvszerkesztő, a ki a *túr* szót nem ismervén, *túr-os* helyett *túró-s* hátú lóról beszélt. PP. is, midőn választania kellett a kettő között, valamivel mégis érthetőbbnek találta a *redő*, mint a *red* szót; s így került bele szótárába a *redő-s*. De még két tanúja van az ellennézet irójának az *ő* hosszúságára nézve: Finály és Szamota, a kik mindketten *redő-lt*-nek olvassák a Szójegyzék *redelth* alakját. Hogy helyesen-e, azt cikkírónk nem kutatja, hanem mint valót eggyszerűen elfogadja, s mint láttuk épít is reá. Pedig csak az analog példákra kellett volna eggy tekintetet vetnie, s legott látta volna, hogy *red-el* teljesen hasonló denominális *-l* képzővel alkotott ige, épen olyan mint ezek: *szëm-ël*, *fej-el*, a melyeket még Finálynál jóval magyobb nyelvésztekintély szavára se szabad így olvasnunk *szemő-l*, *fejő-l*.

Prikkel állítása szerint Baróti a *redő*-t nem PP. *redős*-éből vonta le, hanem a nép nyelvéből vette át. Hogy mennyi ebben a bizonyítékok nélkül szűkölködő s csupán oda vetett állításban a való, az a következő pontból fog kiviláglani.

b) Már első ízben említettem (Nyr. XXIII.418), hogy nem vonom s jogosan nem is vonhatom kétségbe Prikkel tanúinak jóhiszeműségét; de tudva, hogy mennyi csalódásnak vannak kitéve érzékeink, és sokszoros tapasztalaton okulva még se fogadhattam el teljes megbízhatóknak az idézett adatokat. E végből magam tudakozódtam különböző helyeken, névszerint pedig azokban a helységekben, a melyekben az ő ‚megbizható' tanúinak állítása szerint

a *redő* egészen közönséges és járatos szó. Hogy azonban még a látszatát is kikerüljem annak, mintha én kérdéseimet úgy szerkesztettem volna, hogy a válaszok az én ohajtásom szerint üssenek ki, meg kellő tájékozás végett is, következőkép állítottam eggybe kérdéseimet: „1) Használ-e a helybeli s a környékbeli nép a *ráncos* szó helyett eggy mást, ezt: *redes*, vagy *redös* (rövid *ö* hanggal), vagy *redős* (hosszú *ő*-vel ejtve). 2) Járatos-e ugyanott ennek a melléknévnek főnévi *red* vagy *redő* alakja is ‚ránc vagy kéreg' jelentéssel pl. ilyen kifejezésekben: ‚Ennek a szoknyának (vagy péntőnek, gatyának) sok és sürű a *redë* vagy *rëdje* vagy *redője*. Vagy mondják-e így is: gatya*redő*, fa*redő*? 3) Vannak-e ennek a föltételezett főnévnek igeszármazékai is; mondják-e pl. gatyát *redelni, redezni;* vagy ekként: *redölni, redözni* (rövid *ö* hanggal): vagy így: *redőlni, redőzni* (hosszú *ő*-vel)?

Hogy azonban az adat hiteles és megbízható legyen, szükséges a kihallgatott tanúknak szavahihetősége; más szóval a vallomásoknak oly személyektől kell származnia, a kikre az irodalmi nyelvnek s a müveltebb osztálybeliek beszédének semmi hatása se volt".

E levélbeli megkeresésemre a legtöbben, számszerint huszonegyen, ki részletesebben, ki meg rövidebben szives készséggel megadták a kért fölvilágosítást. E válaszokat rövidre szabva, a lényegtelenebb dolgok elhagyásával ime itt közlöm. (Azok a helyek, a melyekben Prikkel tanúinak állitása szerint a *redő* egészen közönséges és járatos, csillaggal (*) vannak megjelölve.

(Vas megye). Ság: „Ságon és vidékén mindenki ismeri és használja ezt a szót: *redes* (mind a két *e* nyilt benne); jelentése ‚recés, recézett', pl. redes tál, redes üveg, redes gyertya, redes gomb, redes ing sat. A főnévi *red* alak is mindennapi használatú, de csak birtokos személyraggal; pl. reggye (redje) van a gatyának, női ingnek, de különösen a ‚kacának' (könnyü nyári blouse): de a kabát már nem redet, hanem ráncot vet'; valamint a csizma sem redes, hanem ráncos. Pedig nálunk nem ráncolnak, hanem *redölnek* (rövid *ö*-vel) inget, gatyát eggyaránt; azonban sajátságos, mikor már megredölte vagy ‚redre szedte', kész a gatya ránca, a legtöbbnél reggye, de senkinél sincs *redő*je". Kocor Márton, ev. tanító. — Magyar-Gencs: „Nálunk, valamint egész Kemenesalján ismerik és használják a *redës* szót (a második tagban zárt *ë* hanggal), valamint a *red* főnevet is ilyen kifejezésben: ‚a gatya reggye':

a kötényt, szoknyát is *redëlni* szokták. Ezek mellett hallható azonban a *redő* is; de ezt csak leginkább a müveltebb osztály használja". V. Kiss Elemér, harmadéves joghallgató. — *Német-Gencs: „A legidősebb emberektől kérdeztem a *redős* szó értelmezését, a mire nézve azt mondották, hogy ezen szót *redes* igenis használták már régen a fáról; de a *redelt* péntő, *redelt* gatya kifejezést nem ismerik". Balogh Endre, főtanító. — Szombathely: „A *redes* szó nemcsak *Német-Gencsen és környékén, hanem Szombathely egész magyar vidékén sőt Sopron megyében pl. Pinnyén és Nagy-Lózson is járatos; az *e* mind a két tagban nyilt, csak elvétve zárt; tehát általában *redes*, néhol *rëdës*, de másként soha. E szónak jelentése azonban vidékünkön nem ‚ráncos', hanem ‚rovátkos, rovátkolt'. A ‚ránc' itt is mint szerte az országban ugyanaz, a mi a német falte. A *redes*-nek alapszóul szolgáló *red* főnév és *rëdëz* vagy *rëdël* cselekvésszók nem használatosak. A *redő* és *redőz* szavakat más fogalom jelzésére használják: ablak redő, beredőzi az ablakot". Kőfalvi Vidor, főgimnáziumi igazgató. — *Körmend: „A *redes* szó Körmenden és vidékén használatban van, pl. ‚Az öreg asszonynak redes az orcája'. Épen a napokban hallottam a hegyen munkálkodó napszámosaimtól, különféle gombáról, a gomba sátorának alsó feléről lévén szó, ezt a kifejezést: ‚Az egyiknek naobb *redetü* van'. Nem régen egy ácstól is hallottam, hogy az egyikféle fenyő *redegësebb* mint a másik, az egyiknek nagyobb *redeg-gyë* van. A közelebbi korteskedés alkalmával a nép közt forogván ezt a szót is hallottam: *rëdet*, *rëdetës* vagy *redetës* a keresztben elfürészelt fának az évgyürüi. Ugyanez alkalommal a *rëd* főnevet is hallottam e kifejezésben: ‚*Rëdire* kő hasiótnyu a fát'. Megemlítem még, hogy egykoriban Kemenesalján hallottam ezt a mondást: ‚A cserfának erősebb a reggye mint a tölfáé'. *Rëdël*, *rëdëz* igék itt ismeretlenek; valamint ismeretlen a *redő* és származói is. Én hosszú idő óta lakom itt és sokat érintkeztem mind az idevaló mind a környékbeli néppel, de a *redő* szót még eddig nem hallottam". Turcsányi Endre, evang. lelkész.

(Zalamegye). Szegvár: „Szegvár község köznépe a *redes* szót ‚ráncos' helyett használja, de csak a gatyáról; a szoknyát már ‚ráncosnak' mondja. A juhászok ma is körös körül *redes* gatyát viselnek. Hallható is: ‚Héj milyen *redje* van a gatyájának'. Mikor a gatyát ráncokba szedik, erre mondják: *redelni*. A *redő*, *redős* kifejezések mocsenek divatban". Hajdu István, tanító

Káptalanfa: „A káptalanfai köznép a ‚ráncos' szó helyet általánosan használja e kitételt: *redes*. Rendes használatúak még: ‚a gatya *redgye* v. *redi*' és a *redezni* ige is. *Redő* valamint származékai: *redős*, *redőzni* nem használtatnak". Vellner Alajos, főtanító. — Galsa: „A kérdezett ‚ráncos' értelmű *redës* itt és vidékünkön (Torna, Torna-Pinkóc, Karakó-Szörcsök, Kerta, Sárosd) általánosan használt szó, pl. *redës* gatya. Közönséges a ‚ránc' értelmű *red* főnév is, pl. a gatya redje; valamint ennek származékigéje is, pl. gatyát *redölni*". Sztrókay Lajos, ev. tanító. — *Csács: „Kérdezősködtem, kutattam, de eredménytelenül; a kérdéses szókat az itteni nép nem ismeri". Németh Gábor, szent-benedekrendi plébános. — Szepézd: „*rëdës*:ráncos". Lakatos V. József (Nyr. XVII.284). — Aszófő: „A *redes* szó itt öregeink tanúsága szerint használatban van, még pedig a szóban mindkét *e*-nek zárthangú = *rëdës* hangoztatásával. A *red* alapszót mint főnevet nem használják; de még azt sem: *redő*. Azonban járatos a *red* alapszóból képezett ige: *rëdöl*, pl. ily szólásokban: ‚Redöld meg a gatyádat' = szedd. ráncba". Fleischmann Jenő, szent-benedekrendi plébános. — *Lenti: „A ‚ráncos' szó helyett a *redes*-t (mind a két tagban nyilt *e*-vel), ha sürűen nem is, használják; mondják pl. redes csizma, redes szoknya. A *redes* mellett szintén ‚ráncos' jelentéssel ezt az alakot is használják: *redetes* pl. ilyen kifejezésekben: redetes csizma. ‚Az aztán tud szép redetes csizmát csinálni'. A *redes* szó használatát igazolja egy népdal következő refrainje is: ‚Sej haj! redes a szoknyám, receg, csikorog a csizmám". Tóth Sándor, plebános.

(Somogy megye). Kaposvár: „Városunkban, valamint az egész környéken, nevezetesen Karádon, Mozsdóson s számtalan más helyen a ‚ránc' értelmű *red* nagyon közönséges szó, s kétféle alakkal járatos: *red* s szokottabban *röd* pl. vagy gatya vagy csizma *rödje*. ‚Úgy köll a deszkára csapni, hogy *redöt* vessën a vége (egy mosó asszony mondása). Hej mennyi *rödöt* vagy *redöt* vet ez a dómány'. A melléknévi *rödös* forma még sürűbb használatú; népdalban is előfordul: ‚Rödös csizmát viseltem'. A *röd*-nek két igeszármazéka is: *rödöl* vagy *rödöz*, széltiben-hosszában használatos". Okányi Pál, főgimnáziumi tanár. — Mocsolád: „Helységünkben és itt a vidéken ‚ráncos' értelemben dívik a *rödös* szó, melyet néha így is ejtenek: *redös* pl. ‚Rödös gatyámat veszem magamra'. A gatyát azonban nem *rödölik* vagy *rödözik*,

hanem r á n c o l j á k. A ‚ránc' jelentésű *red* v. *röd* főnév, valamint a *redő* is nincsenek használatban". K o v á c s G á b o r, ev. ref. lelkész. — B á b o n y: „A *redes* szó Bábonyban és vidékén igenis használatban van pl. r e d e s gatya, r e d e s péntő. Járatos maga a ‚ránc' jelentésű *red* főnév is valamint a belőle képzett *redez* ige is pl. gatyát r e d e z n i, péntőt r e d e z n i". S z e n t e h G á b o r, ev. lelkész. — K a p o l y: „*redës* gatya:ráncos gatya". K i r á l y P á l. (Ez az adat, valamint a Szepezdről közlött is az ÚjTájszótárból való). — L á t r á n y: „A kérdéses szó nálunk ismeretes és közhasználatú, de nem mindenütt ejtik ki egyformán; Látrányban *rödös*-nek mondják (két rövid *ö*-vel), J u t o n, eddigi lakásom helyén, *redes*-nek mondották; *redős*-nek (hosszú *ő*-vel) sohasem hallottam. A mi a második kérdést illeti, itt úgy mondják: a gatya *rödje;* míg volt helyemen: *rëdje,* néhol *rëdi;* de ezt: *redője* nem használják. Végre igeszármazékát is ismerik és használják; L á t r á n y b a n: *rödözni*, J u t o n: *redezni* és *rëdëlni*". P u s k á s J á n o s, ev. ref lelkész. — „A mi köznépünknél közönséges a *rödös* v. *redös* = ‚ráncos' szó; pl. a somogyi legények r ö d ö s gatyát, a lányok és asszonyok r ö d ö s pöndölt viselnek. Sőt ha valakinek az öregség barázdát vont az arcára, erre is azt mondják: ‚Már r e d ö s az arca'. Hogy a gatya takaros és szép legyen, végig *redezik* vagy *rödölik, megrödölik;* a lányok is a pöndölt és szoknyát *redre* szedik". K e n y é r I s t v á n, ev. ref. főtanító.

(Veszprém megye). T ü s k e v á r: „Köznépünk a szoknyánál a ‚ráncos', a gatyánál pedig a *redes* szót használja. A *red* főnév és a *redez* ige ismeretlen". C h a p ó M ó r, tanító. — D e v e c s e r: „A devecseri köznép a ‚ráncos' szó helyett nem használja ezt a kifejezést: *redes* vagy *redős*. De ha már igét használ, nem mondja hogy ráncolni, hanem *redözni*, pl. a gatyát vagy pentőt r e d ő z n i. A *red*, *redő* mint főnév nem hallható". T i m a L a j o s, főtanító. — V i l o n y a: „Vidékünkön ismeretes a ‚ráncos' értelmű *redes* vagy *redős* (hosszú *ő*-vel) szó; pl. ‚Jaj de szép r e d e s gatya van rajta. Ennek is r e d ő s ám az arca. Az apám a gatyáját *redeli* = redőzi". S z ű c s B é l a, ev. ref. lelkész. — S o m l y ó - V á s á r h e l y: „*Red*: ránc, *redes*: ‚ráncos', *redez*: ‚ráncol' itt ismeretlenek; de igenis használják ezeket: *redő*, *redős*, *redőz*". T u z a K á r o l y, plebános. — M a r c a l t ő: „A *redes* szó itt egészen ismeretlen, de használtatik a *redős* szó (hosszú *ő*-vel). A fának héját nem mondják *redje*, hanem *redője* (hosszú *ő*-vel). Egy öreg

anyókától kérdeztem: ‚Minek erre a szoknyára ez a sok r e d ő?' — azonnal feleli: ‚Nem *redőt* csinálok reá, hanem ‚ráncot', mert *redőt* csak régi időben szoktak csinálni a pentőre, most csak ráncolni szoktunk'. A *redő* szó különben nagyon ritka; *redőzni* helyett is azt mondják, r á n c o l n i". S z a b ó M i h á l y, tanító.

(Fehér megye). N á d a s d-L a d á n y: „Mostani lakóhelyemen (Takácsi) a kérdezett szók merőben ismeretlenek; de igenis ismerik Fehér megyében az ú. n. jobbágyfalvakban pl. Nádasd-Ladányban, a hol én születtem, a ‚*redes* gatyát vagy péntőt'; gyermekkoromban akárhányszor láttam, miként *redezték* vasárnap reggel testvéreim a vászongatyát körömmel vagy árral". S z e k e r e s M i h á l y, ev. ref. esperes.

S l a v ó n i a: „*rëgy*, *rögy*: ránc; *rëgyës*, *rõgyõs*:ráncos". B a l a s s a J ó z s e f szóbeli értesítése.

Prikkel hat helyet nevez meg, a hol az ifjú legények ‚*redős* gatyát', a lányok pedig ‚*redős* szoknyát' viselnek. E hat hely közül háromból (Körmend, Csács és Látrány) az onnan beérkezett tudósítás határozottan állítja, hogy ezekben *redős* gatyának és *redős* szoknyának nincsen divatja. A német-gencsi és lenti tudósítás pedig, noha a föltett kérdésekben a *redő* és származékai is világosan föl voltak említve, eggyszerű hallgatással mellőzi ezeket. Csupán a somlyó-vásárhelyi válasz emeli ki hangsulyozva, hogy ott igenis divatban van s a köznép használja a *redő*-t és társait. Erről azonban majd alább kapja meg az olvasó a kellő tájékozást. A mi különösen Látrányt illeti, a honnan két értesítés fekszik előttünk, eggy a paptól s eggy a tanítótól, erre nézve tartozom azon fölvilágosítással, hogy a két, külön fölszólítást azért intéztem az illetőkhöz, mert Prikkel e helyre különös nyomatékot helyezett mondván: ‚Különben (Szarvas) megnyugtatása végett meg kell említenem, hogy levél útján is tudakozódtam eggy somogyi faluban (Látrányban) s azt a választ kaptam, hogy a kérdezett *redő* szót igenis használják a köznépnél'.

c) Erős akadályt gördít a PP. *redős* s a Baróti *redő* szavának elibe a tájnyelv zugából Vörösmartytól napfényre hozott s napjainkban is élő *red* alapszó. Hogy ez akadályt útjából elhárítsa s a nézete ellen nyomósan szóló eme mozzanatot megerőtlenítse, Prikkel kétségbe vonja az adat megbízhatóságát és hitelességét. Azt mondja: ‚A mi Vörösmarty közlésének igazeredetűségét illeti, ahhoz nagyon is sok szó férhet, sőt véleményem szerint a *redő* ügyének tisztázásában semmi bizonyító ereje sincsen'. Aztán idézve

a már eléggé ismert helyet így folytatja: ‚Bizonyosra veszem, hogy Vörösmartynak közlése nem más mint puszta okoskodás. A *redv-*, *redű*-ből kikövetkezteti a *red* tövet; azután pédig megfordítja okoskodását s ebből leszármaztatja amazt'. Nyilt szemmel látja az igazságot, oly közel jár mellette, hogy csaknem beléje botlik s még se veszi észre, azaz szándékosan nem akarja észrevenni. Szándékosan mondom, mert Vörösmartynak állítása határozott, félre nem érthető; ő eggy meglevő tényre hivatkozik, midőn így szól: ‚Göcsej szélén a fa ránczos kérgét *red*-nek mondják'. Ha csupán az ő képzeletében élt volna ez a szó, föltehető-e róla, hogy még a helyet is megnevezve kitegye magát annak a szégyennek, hogy nyilvánosan meghazudtolják? Ez nem okoskodás, hanem tény; az okoskodás csak utóbb következik, midőn e *red* szóból akarja a *redv* és *redő* tárgyneveket kimagyarázni. Különben megvagyok róla győződve, hogy maga Prikkel is, midőn e sorokat olvassa, visszavonja Vörösmartyról mondott szavait s készséggel elismeri, hogy nemcsak Göcsej szélén, hanem egyebütt is ‚a fa ráncos kérgét *red*-nek nevezik'.

A b) alatti pontban foglalt megbízható adatok — joggal nevezem megbízhatóknak, mert eggyrészt a föltett kérdések úgy voltak szerkesztve, hogy a kihez intézve voltak, eggyáltalában nem sejthette, mi velük a kérdezőnek célzata; másrészt mert mindeggyik adat hitelességéről a közlő saját nevének aláírásával s állásának megnevezésével kezeskedik — mondom tehát, e megbízható adatok alapján a tényállás a következőkép állapítható meg.

Az alapszó nagyobbára a helyek különbözősége szerint különböző alakban járatos; nevezetesen: *red*, *rëd*, *röd*; *rëgy*, *rögy*. Jelentése: ‚1) ránc, 2) rovátk, 3) ráncos kéreg'. A helységek, a melyekben s a melyeknek környékén forgalomban van, a következők: Ság, Magyar-Gencs, Körmend, Szegvár, Káptalanfa, Galsa, Kaposvár, Karád, Mozsdós, Mocsolád, Bábony, Látrány, Jut, Slavónia. Megjegyzendő azonban, hogy ragtalanul ritkán, hanem nagyobbára ragozva használatos: a szoknya rëdje, redre szedni a gatyát, redöt vet a vászon. Nevezetes és figyelemre méltó a Körmenden és Lentiben használt *redeg* vagy *redet* mellékalak s a belőle képzett melléknév: *redegës*, *redetës*, melyeknek elseje: *redeg* mai *réteg* szavunknak részben eredetibb alakja. e helyett: *red-ek* (Vö. ‚*rétekes* vas, mellyet jól össze nem vertek'. Kisded szótár). A *redeg*ből módosult *redet* minden valószinűség szerint a deverbalis *(-at)*

-et képzős nagy számú főnevek (jövet, menet, kelet sat.) analogiáján alapszik.

A red-nek *-s* képzős melléknévi származékai az alapszó önhangzójának minősége szerint következő alakokban járatosak: *redes*, *redës*, *redös*, *rëdës*, *rödös*. Jelentésük: 1)ráncos, 2) rovátkos, 3) recés. Mind az idézett helyeken, Devecser, Somlyó-Vásárhely és Marcaltő kivételével, ismerik és használják.

A hol divatja van, melléknévhez hasonló alakban járatos a cselekvésszó is: *redel* és *redez*, *redël* és *redëz*, *redöl* és *redöz* s igy *rëdël*, *rödöl*.

Nem hagyhatjuk e helyütt szó nélkül s szükségkép meg kell említenünk a Besztercei és Schlägli-Szójegyzéknek *redelth* és *regleth* szavát, a melyeknek mindkettejét Prikkel *redőlt*-nek olvassa, s a melyeknek természetesen csakis *redő* lehet az alapszavuk. Mi eddigi dolgozataiból itélve Prikkelt szorgalmas, szépképzettségü nyelvésznek ismertük, a kinek látása éles, itélete józan, következtetései helyesek; azért, megvalljuk, ez az állítása valóban meglepett bennünket s csakis abból magyarázzuk, hogy igazságtalan ügyet védve szorultságában fűhöz-fához kapdos s a kézzelfogható képtelenségeket is el iparkodik hitetni nem is annyira magával, mint inkább olvasójával. Ha a *redelth* csupán eggymagán, minden más támogató adat nélkül állna is, még akkor se lehetne a *redő*-t kierőszakolni belőle; mert csak két olvasat lehetséges; vagy igy tagolandó t. i. a szó: *redé-l* (vö. *csere*: *cseré-l*, *kefe*: *kefé-l*), vagy pedig imigy: *red-el* v. *red-ël* (vö. *szív-el*, *szëm-ël*). De itt van a Schlägli-Szójegyzék *regleth* adata, a melyhez a tőhöz szorosan csatlakozó *-l* képző világosan s egész kétségtelenül föltünteti a *reg* alapszót; az ige tehát igy tagolandó: *reg-el* (vö. *szin-ël*: *szinlëtt*, *për-ël*: *përlëtt*). A *regleth*-beli *g* betü lehet iráshiba, melyet vagy nem ismervén, vagy rosszul értvén a szót, a leiró követett el; én azonban valószinübbnek tartom, hogy e szót igy kell olvasnunk: *rëgylëtt;* vagyis hogy ez az ige a Slavóniában ma is járatos *rëgy* alapszónak a származéka. A Schlägli-Szójegyzékben ugyanis a *g* betü alig eggy-két kivétellel állandó jegye a *gy* hangnak is egyszersmind, mint: *aglag*: agylágy, *kigo*, *vizikigo*: kigyó, *geplic*: gyeplő, *kengel*: kengyel, *garto*: gyártó, *gumor*: gyomor, *geker*: gyökér sat. sat. Ez a két szó nemcsak azért nevezetes, mert a *rëd*-nek korai átvételéről tanúskodnak, hanem nevezetesek s fontosak különösen azért, mert elárulják, mely vidéken kell keresnünk a tollba-mondó mester szülőhelyét s valószinüen magának a két

Szójegyzéknek keletkeztét is. A *redelth* ugyanis a dunántúli nyugati megyék egyikére (Vas, Zala), a *regleth* pedig. ha helyes a mi föntebb említett föltevésünk, Slavóniára mutat.

Hátra van, hogy a *redő*-ről és származékairól is elmondjuk, a mi mondanivalónk van. A közlések, a melyek e szó meglétéről és divatjáról tudósítanak, fölötte érdekesek és tanulságosak. Mint a föntebb közlött adatokból láttuk, divatban van 1) Szombathely környékén a szerte elterjedt *redes* mellett az ‚ablak*redő*, *beredőzni* az ablakot'; 2) Vilonyán, a hol a közlés szerint *redes* és *redel* mellett a *redős* is járja; 3) Magyar-Gencsen. E helyről a tudósítás azt jegyzi meg, hogy a köznépnél általános használatú a *red* és *redes;* a müvelt osztály azonban a *redő*-t használja; 4) Somlyó-Vásárhelyen. A *redő* használatára és elterjedésére nézve legjellemzőbb és legtanulságosabb az a záradék, a melyet a t. közlő értesítése végéhez csatol s a mely szóról-szóra így hangzik: „A parasztikus nép Somlyó vidékén csak a *ráncos* szót szereti, pl. ráncos képű; de ha pl. praedicatioban, ékesebb kifejezéssel hallja: ‚*redőzött* homlok', igen jól érti, sőt szereti hallani". Ez érthető, világos beszéd; megmutatja nekünk s el is vezet a forráshoz bennünket, a melyből a *redő* társaival eggyütt kifakad s előrehaladtában mind tágabb és tágabb tért foglal el. Ez a forrás eggyrészről az egyházi szószék, másrészről, a mint a magyar-gencsi értesítés nyiltan meg is mondja, a müvelt osztálybeliek beszéde. Csakis ez adja meg érthető magyarázatát annak a sajátságos jelenségnek, hogy a *redës*-sel, ha ugyan az adat nem érzékcsalódáson alapszik, karöltve jár nem a *redős*, hanem a *redős* alak, mint a Vilonyáról érkezett tudósításból látjuk. A szombathely-vidéki ‚ablak*redő*' is kétségtelenül a kaputos osztály beszédéből van ellesve s innen került az uriasat utánozni szerető nép ajkára. Azonkívül ugyanis, hogy a *red*-nek ismert jelentéseibe csakis erőszakkal illeszthető be, gyanút kelt ellene az a körülmény is, hogy erősen emlékeztet a neologia *redőny* szavára, melynek a népnél *salukater* a megszokott neve. Ez átvételt nagyban elősegítette s könnyüvé tette a *redës, redël*-lel váltakozó *redös*, *redöl* alak. Az idegen vidékekről odatelepült papok, tanítók, minden rendü és rangú hivatalbeliek ugyanis, a kiknek eddig a *red* szóról sejtelmük se volt s csak az irodalmi *redő*-t ismerték, többször hallva különösen az elterjedtebb melléknévi *redös* formát, ezt egészen természetesen a *redő*-vel hozták kapcsolatba s *redős*-nek ejtve eggyes helyeken idöjártával a köznéppel is megszoktatták. S néze-

tem szerint ez magyarázza meg s egyenlíti ki azt az ellenmondást is, hogy ugyanazon eggy helyen az eggyik közlő állítása szerint (lásd a Prikkel idézte tanúk értesítéseit) a *redő, redős, redől*, a másik szerint meg *red, redös, redől* alakokat használja a köznép.

Ezek után hadd adjam elő az én forrásaim szerint a *redő* eredetét és történetét.

Baróti és Faludi, mint a régi nyelvnek szorgalmas buvárai, Pápainak Szótárát átlapozva a *cyclas* alatt ráakadtak e kitételre: ‚*redős* szoknya', s a talált adatot a nekik ismeretlen szó kedviért kijegyezve beiktatták, az eggyik készülő szótárának szavai közé, a másik pedig Jegyzőkönyvébe, a ‚szépen öszveillő vezeték szók' sorába. Hogy a székely-születésű Baróti, a ki azokon a helyeken nem tartózkodott, a hol a *redës, redös* divatban van, e szót nem ismerhette, az nem szorul erősítgetésre; de hogy Faludi előtt is ismeretlen volt ez a szó, annak legvilágosabb bizonyítéka az a tény, hogy az idézett kitételt, kétségtelenül a *redős* kedviért, beiktatta jegyzőkönyvébe. Ha ugyanis gyermekkora óta ismerte volna e nagyon is prózai ‚ráncos' jelentésű szót, aligha tartotta volna érdemesnek a följegyzésre. Baróti tehát, a ki, mint akkoriban minden író, nyelvészkedett is, így okoskodott: *redős* annyi mint: ‚ráncos', akkor kétségtelen az is, hogy valamint *idős*-nek *idő*, *erős*-nek *erő*, így e *redős*-nek is *redő* a főneve; a *redő*, a mely szótárának első kiadásában még nincs meg, mint új szó már ott díszeleg s ajánlja magát a második kiadásban.

Ez a *redő*-nek eredete és története. Rövid, eggyszerű és világos történet.

SZARVAS GÁBOR.

UNUTTEI.

A Halotti Beszédnek eggyik kihalt szava az *unuttei*, melyet Révai után *önöttei*-nek vagy *ünüttei*-nek szoktunk olvasni. E szónak olvasására vonatkozólag nehány hónappal ezelőtt Simonyi Zsigmond eggyik volt tanítványától, Fischer Gyula győri főrabbitól figyelemre méltó levélbeli észrevételt kapott, melyet bár részünkről nem találtunk elfogadhatónak, érdemesnek tartjuk arra, hogy nyilvánosan szóvá tegyük.

A levélben részletesen kifejtett vélemény szerint az *unuttei* szót tulajdonkép *imuttei*-nek kell olvasnunk; két első betűje tehát nem u és n, hanem im.

Magában véve semmi valószinűtlenség nincs abban, hogy a barátgót irásban az m betű első szárát eggy előtte álló pontozatlan i-vel eggybekapcsolva u-nak nézhesse az olvasó, vagyis hogy az eredeti im-et mint a HBeszédben mindeddig tettük, un-nek nézzük és magyarázzuk. S bár igaz, hogy ily félreértést, illetőleg hibás olvasást a HB. kérdéses helyén, az eredetinek megtekintése után vagy akár a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben látható kitünő hasonmás megszemlélésével is, kizártnak kell tekintenünk, mert világosan u-t és n-et s nem im-et mutat nyelvemlékünk: meg kell engednünk, hogy a föltett összetévesztést elkövethette a HB. irója is, ha t. i. szövegét úgy másolta.

Fogadjuk el tehát az *imuttei* irás lehetőségét, s lássuk, vajjon ennek föltételezett jelentése alapján el kell-e valóban vetnünk a régi *ünüttei* vagy *önöttei* magyarázatot.

Fischer szerint az *imuttei* annyi volna mint *imettei*, vagyis ‚ébrenlevői, virrasztói'. E nézet alapján tehát mi a helyet így olvasnók: *szëntii és ímüttei*. Az *imett* szó fölvételét Fischer valóban oly meggyőzően okolja meg, hogy első tekintetre magunk is hajlandók voltunk az olvasásban pártjára állni. Dániel könyvének IV. fejezetében ugyanis (10. 14. és 20. v.) e héber szó fordul elő: *ír*, a mit Károli Gáspár *vigyázó*-val, a német fordítások *wächter*-rel fordítanak. A héber szó töve: *úr* a. m. ébren lenni, virrasztani. Ezen *ír* szóról Gesenius szótára ezt a magyarázatot adja: ‚Wachender, Wächter, n a m e d æ r e n g e l in gottes nächster umgebung, welche mit ihm die himmlische rathsversammlung bilden . . . In den syrischen liturgien auch von den erzengeln'. A Vulgata mind a három helyen *vigil*-lel fordítja a szót. A magyar *émett* illetőleg *imett* tudvalevőleg szintén ébrenlevőt jelent, bár ‚vigyázó, őrző' jelentéssel nem fordul elő a nyelvtörténetben. A mi mármost a HB. kérdéses helyének olvasását illeti, Fischert az *imett* szó fölvételére az vezette, hogy Dániel idézett helyeinek mindeggyikében a *vigil* mellett párhuzamosan a *szent* szó is előfordul: a Vulgatában *vigil et sanctus*. Ehhez járul, hogy e két szó a gnosztikus irodalomban mint a halhatatlanságnak állandó, sztereotip kifejezése únos-úntalan előfordul.

Az ötlet fölvetője azonban nem vett figyelembe eggy fontos körülményt. a mely magyarázatát eggymaga is megdöntheti. Az *unuttei* alak a könyörgésben fordul elő, a mely kimutathatólag latinból való fordítás. S minthogy az ily oratióknak a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, előre

is elvárható, hogy régi papjaink nemzeti nyelven való imádkozásukban is híven ragaszkodtak a szertartásos oratiók szövegéhez. Már pedig a HBeszéd hat utolsó sorának megfelelő latin könyörgésben — mely megtalálható magában a nyelvemléket tartalmazó Pray codexben is — a *szentii es unuttei cuzicun* kifejezés helyén ezt olvassuk: ‚inter sanctos et *electos* suos', a mi a fölvetett magyarázatnak teljesen ellene mond. E helyen világosan isten szentjeiről és v á l a s z t o t t j a i r ó l van szó, mely utóbbiak alatt csak az üdvözülteket érthetjük s nem az angyalokat, vagyis az úgy vélt ‚imetteket'.

Nincs tehát eggyelőre okunk eltérni Révai magyarázatától, mely szerint az *ünütt* vagy *önött* szó az ő korában még néhol használatban volt *meg nem önött* kifejezésnek igéjével volna azonos. Ezt a *meg nem önött* kifejezést Révai szerint ilyen értelemmel használták: nem sikerült, nem boldog' (l. Antiquitates literaturae Hungaricae, 315. l.). Igaz ugyan, hogy e kifejezésről sem előtte, sem utána semmi adatot nem ismerünk, de ismerve Révainak kritikus szellemét, nem lehet kételkednünk az ő határozottan kifejezett észleletében. A ‚sikerül, boldogul' jelentés inkább megfelel a Könyörgés szövegének, mint a vigyázónak, angyalnak magyarázandó *imett* szó, a melyet ennélfogva nézetünk szerint az eddigi magyarázat helyébe nem tehetünk.

ZOLNAI GYULA.

WREWSASDAN.

A Pozsonyi codex 49. lapján e sorokat olvassuk: ‚en.. bynes sokzer vetetem te zenth felsegednek ellene..... gywlewsegben paraznasagban gonoz gondolatomnak myata es *wrewsasdan* ragadozasomban hazwgsagomban....'

Az egész mondatban csak eggy szó érthetetlen, t. i. *wrewsasdan*. Kisértsük meg tehát a megfejtését.

Volf György szerint (Nyelvemléktár XIII.) codexünk 3. részének (36—52 l.), irója, mint a hasonmás bizonyítja, nagyon gyakorlatlan az írásban. Rávall a sok íráshiba is. Csupán abban az eggy imádságban, melyből idézetemet vettem, a következő föltünőbb íráshibákat találjuk: *terewteye* (olv. teremtéje), *ky* (kit), *azzonyalton* (asszonyállaton), *kenyerenewl* (kenyerőlj), *engyen* (engedj), *wigassagommam* (vigaságommal), *mondasomdban* (mondá-

somban), *latasomamba* (látásomba), *yllatgassomban* (illatgatásomban), *bynekykben* (binekben), *waechagewnkerth*, *teremtettdeth* (teremtetted), *de gah* (demaga). Ezen íráshibák egyikének (*w*alchage*w*nkerth 50) mindjárt hasznát is vehetjük.

Hasonló íráshibák codexünk 3. részének más helyein: *nyomorew* (37), *fyadtewl* (46). A két szó a Thewrewk codex megfelelő imádságaiban így hangzik: *nyomorú* (157) és *fiadtúl* (89). Az *-unk* és *-tól* ragok azonban codexünk 3. részében, valamint egyéb nyelvemlékeinkben is, kétféle mélyhanggal fordulnak elő: holth*o*nk utan (47) és wr*w*nknak (37), byrodalma*thol* (40) és yo*thwl* (40). Ép így *-ó*-nak található az *-ú* képző is a régi nyelvben: zomor*o* (PozsC. 1. 9. 14) és zomor*u* (PozsC. 79); nyomor*o* (FestC. 165), nywmor*o* (KeszthC. 4) és nyomor*w* (KeszthC. 39) sat.

Codexünk 3. részének négy mélyhangú szavában találjuk az *ew* jegyet, melyet a négy közül háromban *o (ó)*-nak vagy *u (ú)*-nak kell olvasnunk; bizonyára így olvasandó a negyedik *wrewsasdan* szóban is.

A PozsC. 3. része kétségtelenül másolat (l. NyET. XIII. Előszó). A másoló, kinek keze nagyon gyakorlatlan volt az írásban, az előtte fekvő iratnak betűit lehetőleg hűségesen lerajzolgatta s így öntudatosan nem is változtathatott az eredetinek helyesirásán sem. Ezt az eljárását világosan mutatja az a körülmény is, hogy a Jézushoz szóló imádságokban a *cs* és *cz* hangokat *cz*-nek, a Máriához szólókban pedig *ch*-nak találjuk írva. Ha már most azt látjuk, hogy az *ő (ő)* a rendes *ew* helyett *ev*-nek is van írva, ezt nem szabad a másolónk hibájául fölrónunk, hanem már az eredetiben meglévő következetlenségnek kell tartanunk. Az eredeti kézirat *ev*-jét azonban könnyen összetéveszthette a másoló a *w* betűvel. Ügyetlen másolónk csakugyan össze is tévesztette. Az *ev*-t *w*-nek nézte és írta ezekben: *eelw* (45), *nekwd* (47), *helheztetwth* (47) sat. A mi négy mélyhangú szavunkban viszont a *w*-t nézte *ev*-nek; aztán *ö*-nek olvasta, s mikor leírta, önkénytelenül az eredetiben is gyakoribb *ew* jegyet használta. A *w* azonban codexünk, s általában összes codexeink helyesirása szerint mélyhangú szókban két mássalhangzó között *u (ú)*-nak hangzik. Szavaink tehát így olvasandók: *váltságunkért*, *nyomorú*, *fiadtúl* és *urusasdan*.

De az utóbbi még így is érthetetlen. Azt már eddig is sejtettük, hogy érdekes szavunk előrészében: *uru-*, valószinűleg a mai *or*, *orv* szóval van dolgunk. Fölkeressük tehát a NySzótárban. Itt a következő hasznavehető idézeteket találjuk: vrroctol es tol-

uaioktol (BécsiC. 115); wrőzkodeeg ew annyatwl (ÉrdyC. 243); gonoz orw el ne ragagygya (ÉrdyC. 112); orzasoc, ragadozasoc: furta, rapinae (Com: Jan. 192); az or ember orsagra, az ragadozo tolvay ragadozassra (CornC. 162).

Ezekből az idézetekből először megbizonyosodunk arról, hogy a mai *or*, *orv* a codexirodalomban csakugyan *ur* alakban is fordul elő; másodszor meg azt tapasztaljuk, hogy az *orv-* és *ragad-* féle kifejezések többnyire kisérik eggymást, még pedig úgy, hogy az ‚orzás' megelőzi a ‚ragadozást'. Ép így a mi codexünkben is: *wrewosasdan ragadozasomban.*

A ‚ragado*zás*' továbbá, arra is figyelmeztet bennünket, hogy megfejtendő szavunk harmadik szótagját: *-sas-*, nem lehetne-e *-zás*-nak olvasni. Bátran lehet. Codexeinkben ugyanis, bár ritkán, de mégis találkozunk az *s* és *z* fölcserélésével; pl. resesytes: rezesytes h. (GyöngyC. 49); vygastalasatwl: vygaztalasatwl h. (Dom. Cod. 34) sat.

Ha már most az ennyire helyreállított szót: *wrwzasdan* (olv. *uruzásdan*) visszaillesztjük idézetünkbe, rögtön szemünkbe ötlik, hogy az utolsó szótagjabeli *d* is íráshiba *b* helyett.

Az *wrewsasdan* tehát így olvasandó: *uruzásban.*

SCHMIDT GYŐZŐ.

A NÉPISKOLAI MAGYAR NYELVTANOK BIRÁLATÁHOZ.

Nagyon helyén való, hogy a Nyelvőr szemlét tart népiskolai magyar nyelvtanaink fölött; bizonyára meglesz ennek a jó hatása annyival is inkább, mert az érdemes biráló nemcsak a nyelvtudomány, hanem eggyszersmind a pedagogia szempontjából is vizsgálta s rostálgatta e fajta iskolai könyveinket. Üdvös dolog lenne, ha a Nyelvőr egyéb népiskolai könyveink nyelvére is kiterjesztené figyelmét.

A magam részéről köszönettel is tartozom Albert Jánosnak, hogy az én idevágó nyelvtani munkácskáimmal is szives volt foglalkozni. Sok okulást meríthetek megjegyzéseiből, már csak azon igazságnál fogva is, hogy több szem többet lát. A mennyiben azonban nem értek vele mindenben eggyet (hisz grammatici certant), a szerkesztő úr meg fogja nekem engedni, hogy eltérő nézeteimet röviden előadjam. Ezt téve, úgy akarok eljárni, hogy — Sokratesszel szólva — midőn védem magamat, eggyszersmind az ügynek használjak is valamit.

A munkáim ellen való kifogások eggy része onnan támadt, hogy a biráló munkáimnak nem a legújabb kiadásait vette tekintetbe; bennük az új kiadás alkalmával én is észrevettem sok olyat, a mire ő megjegyzést tett, s az illető helyeket épen az ő óhajtásai szerint javítottam volt már előbb meg. Pl. kifogásolja a biráló a föltett kérdésre adott felelet szórendjét e mondatokban: ‚Hol ül a huszár kevélyen? — A huszár kevélyen ül a lovon'. Nyelvtanom f. évi ápril havában megjelent második kiadásában: ‚A huszár kevélyen ül — (hol?). A huszár kevélyen ül a lovon'. Különben ezekre a mondatokra: ‚A fiú szed virágot. A fiú hallgatja a madarat' — már az első kiadásban is kellően voltak e kérdések föltéve: ‚A fiú szed — (mit?). A fiú hallgatja — (mit?)'. és nem: ‚Mit szed a fiú?' — mint a biráló hibásan idézi (Nyr. XXIII.348.). Ép így a Nyr. 496. lapján megrótt *csalogány* szót a prózai olvasmányban *fülemilére* változtattam volt, de a Gyulai versében (A kis fiú és a csalogány) ezt már nem tehettem, csak azért sem, mert itt ez a megrótt szó a negyedik sorban épen rímelő szó is. — A jelző tárgyalása a Nyr. 497. lapján kifejezett óhajtás szerint csakugyan megelőzi a tárgyét a második kiadásban. — Továbbá: a hiányos mondat kimaradt az I. füzetből, ép így az igének a 497. lapon nem helyeselt meghatározása s az a tétel is, mely szerint az igének a jelen idői alakját a jövő cselekvés kifejezésére is használjuk sat. Az újabb kiadásban a tanulótól kivánt írásbeli föladatok számát is az előbbinek majdnem eggy harmadára leszállítottam; a tanító e számot a körülményekhez képest még jobban kevesbítheti, a mint kevesbíthette belátása szerint az első kiadásban levőket is úgy, hogy eggy részüket csak szóbelileg fejtette meg. A Nagy László-féle Vezérkönyv I. füzetének legújabb, f. évi október havában megjelent kiadásában az alanynak, az igének, a melléknévnek a definitióját ép úgy változtattam meg, a hogy a biráló a Nyelvőr novemberi füzetében (493. lap) óhajtja. Különben a Vezérkönyv I. és II. füzetének a műszavakban való eltérései onnan erednek, hogy a II. füzet újabb kiadásában változtattam az említett műszavakat, az I. füzetben azonban, melyet 1880—1894. közt változatlanul nyomattak, ezt nem tehettem s az összeeggyeztetést csak a jelen évi kiadás által eszközölhettem.

A biráló egyéb megjegyzései nagyrészt olyanok, a melyekre nézve nem értek vele egészen eggyet.

1) Helyes pedagogiai fölfogás szerint nem mondhatjuk álta-

lánosan, hogy ‚nem szabad a gyermekeket teljes mondatokban feleltetni, hanem úgy, a mint nekik tetszik'. A teljes mondatokban feleltetés nem kerülhető el, midőn eggy újonnan fölvett mondatrésznek az egész mondatban való helyét és célját akarjuk szemléltetni s általában midőn a gyermeket szabatos beszédre akarjuk szoktatni. Természetesen a tanítónak mesternek kell lennie a kérdések föltevésében, hogy helyesen alkotott mondatot kapjon feleletül.

2) A módszeres oktatás sokszor nem adhatja 8—10 éves gyermeknek a tudományos meghatározást, hanem megelégszik azzal, hogy a fogalmat valahogy érzékeltesse. Innen van, hogy az elemi iskolai nyelvkönyvbe a szótagnak, a magán- és mássalhangzóknak nem a legújabb hangtani elmélet szerinti meghatározását vettem föl, hanem a gyermek eszéhez mérten igyekeztem a fogalmakat fölfogatni. Innen van, hogy az ‚Én tanuló vagyok'-féle mondat elemzésébe nem vittem bele az állítmányt kiegészítő alanyeset fogalmát, hanem úgy értelmeztem, hogy az efféle mondatoknak eggy névi s eggy igei állítmányuk van. Innen van, hogy az *elérkezett* igealakot bármily használatában múlt időnek nevezem s a ‚végzett jelen' fogalmát nem oda való finom megkülönböztetésnek tartom. Ha az anyanyelvi oktatásnak ezen a fokon a célja nem gramatikusok nevelése, hanem főkép a helyesirás megtanítása, akkor miért terhelnők az apró embereket oly tudományos meghatározásokkal, a melyek nélkül e célt bátran elérhetjük?

3) A gyermektől már ismert szavakból álljanak a nyelvkönyvek példamondatai, ‚legjobb, ha a példamondatok a már földolgozott olvasmányokból vannak választva' (Nyr. 345). E fölfogást igen helyesnek tartom s épen azért vehettem be a III. oszt. nyelvkönyvébe e mondatot: ‚A gímszarvas a kérődző emlős állatok közé tartozik'; ugyanis a gímszarvasról kép is, leirás is van a ‚Képes olvasókönyv' III. oszt. számára való kötetében, a mely olvasókönyvre támaszkodik épen az én nyelvkönyvem. A mi meg a k é r ő d z ő é s e m l ő s á l l a t fogalmát illeti, e fogalmakkal már az I. elemi osztályban megismerkedik a gyermek (l. Nagy László: Beszéd- és értelemgyakorlatok 96. lap). Korántsem kell tehát a gyermekeknek a bölcsesség fogaival születniök s mégis ösmerhetik már a III. osztályban, ha szorgalmasan járnak iskolába, ezeket a szavakat és fogalmakat. S mellékesen legyen fölemlítve, a III. osztályban már a 365 számot is ki szabad mondani (Nyr. 348. l.); mert a Népiskolák Tanterve szerint ebben az osztályban ‚a számtanítás köre 1-től 1000-ig terjed'.

4) A biráló nem békés az én könyvem módszerével azért, mert a példamondatok után következnek a föladatok, s azután a szabály. Ezzel a sorrenddel én a szabály értelmetlen betanultatásának akartam elejét venni. Fölfogásom ugyanis ez: A tanító a példamondatokon figyeltesse s alaposan értesse meg az illető nyelvtényt; ezt kövesse a begyakorlás a szó- és írásbeli föladatok által, s csak mikor már a szabály e munka közben a tanulónak mintegy vérébe átment, akkor kérjük tőle számon a formulázott tételeket.

5) Hogy az ismétlődő ragok elhagyása s csak az utolsó szónál való kitétele nem idegenszerű, nem is csak újabb irodalmi szokás, s hogy a magyar ember beszéde megtűri az ilyen összevonást (Nyr. 494. l.), erre nézve röviden csak hivatkozom P. Thewrewk Emil: ‚Helyes magyarság elvei' című munkájára (78—80. l.). Azt sem irhatom alá, hogy a középfok *-abb*, *-ebb* képzőjének *-b*-re rövidítése ‚csak költők szabadossága' (Nyr. 447). Hát az *öregbít*, *kevesbít* sat. szavaink költői szabadosság termékei?

6) A mit végre a cikkiró a Nagy László-féle Vezérkönyvek stilusának neologizmusairól s szórendjéről mond, az csak olyanféle túlzás, mint az a nyilatkozata, hogy: ‚ha az idegen szavakkal való pompázás mai arányában növekszik, eggy emberöltő multán a magyar irodalmi nyelvben i r m a g u l s e a k a d m a j d e g g y i g a z i m a g y a r s z ó' (Nyr. 242). A stilus nehézkességéről kimondott itélete csakugyan ráillik e könyvek bevezető részeire; ezekhez az iró iránti kegyeletből ovatosan nyúltam, mert a stilusról nem akartam az iró egyéni sajátságait letörülni. Aztán azokkal a neologizmusokkal szemben nem is lehetünk oly tulságosan szigorúak. Nagyon bajos volna a határokat pontosan megállapítani, hogy eddig mehetünk a neologia már elfogadott s a magyar stilusba átment szóalkotásainak használatában s ezen túl nem. A magyar nyelvtudomány újabban sokat engedett e tekintetben előbb elfoglalt merev álláspontjából. Pl. Simonyinak a ‚Szókombinálás és szóképzés' című akadémiai értekezése (NyKözl. XXIV), s a belőle levonható következtetések a neologia nem eggy újszülöttének megadják a posteriori a törvényesség jogát. De meg valamint eggyetlen magyar iró, ép úgy a cikkiró sem lehet ment legalább eggy-eggy kevés neologizmustól. Széltire használja ő is e cikkeiben a *tankönyv*, *tanterv*, *körülmény*, *elv*, *anyag* sat. szavakat; sőt a divat árjától sodortatva beszél ‚magas' miniszteriumról is (Nyr. 347); és rajta is megesik, hogy eltér bizony ő is a helyes

szórendtől, midőn ezt mondja: ‚bekövetkezett az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv *meg nem őrizte*, *de* levetette tisztaságát' (Nyr. 247), e helyett: nem őrizte meg, *hanem* levetette. (Arra nézve, hogy ugyane mondatban a *de* helyett *hanem* volna a helyes magyarság, l. T h e w r e w k E. cikkét a Nyr. I.446 s köv. lapjain). Aztán modern neologizmus számba vehető az *-ódik*, *-ődik* visszaható képzős igéknek a szenvedő helyetti oly gyakori használata is, mint a hogy a cikkiró mostanában kezdi használni. Különösen föltűnők az ilyenek: *szabódott* (Nyr. 289), e helyett: *szabatott*, *szabták*; vagy: *segítődik* a bajon (uo. 290).

Tehát: peccatur intra muros et extra. Hibázni emberi dolog. De a hibák jóakaratú kimutatása és megismertetése alapját vetheti meg a helyesebb irányban való fejlődésnek. Ezért üdvözlöm én ismételten Albert Jánost ezen a téren, melyen népiskolai magyar nyelvkönyveink megrostálgatásához fogott.

KOMÁROMY LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csélcsap. Azt gyanítom, hogy ez nem egyéb, mint eredeti *szélcsap*. Erre a gondolatra először is a következő szólás vezetett: S z é l c s a p sugarak mászkálnak (Bródy: Nyomor 9).

A *csélcsap* régi szó, a mint a NySzótárból ki-ki meggyőződhetik róla. Megvan mint ige, s megvannak származékai is: *csélcsapás*, *csélcsapó*, *csélcsapóság*; s megvan mint főnév: *csélcsap*, a melyből *csélcsapos*, *csélcsaposkodik*, *csélcsaposkodás*, *csélcsapság* származnak. Legvalószínűbb, hogy a *csélcsap* mint rövidülés a *csélcsapó* mássa; mivel *csapó* eggymagában is megvan ‚levis, inconstans, fllatterhaft' jelentéssel. Ezt ugyan a NySz. csak GKatonától idézi, de nem áll magában, a mint *csapong*, *csapongó*, *csapodár* (NySz.), *csapdi*, *csapzi* (Tsz².) bizonyítják. Jelentésénél fogva ez a *csapó* könnyen eggyesülhetett a *szél* szóval (vö. *szeles*, *szeleverdi*, *széllel-béllett*: ‚Mint az bolond csak s z é l l e l j á r' Decsi: Adag. 133). Ismeretes a ‚nagy szelet csap' kifejezés (Vö. *szél-csináló*: vanus jactator SI. *tsél-tsapni*: tselet, *tzelet* tsapni (KisdSzót.).

A Baróti magyarázatában előforduló *tzelet* minden valószínűség szerint sajtóhiba *szelet* helyett. Szóval *szélcsapó*, *szélcsap* volna a *csélcsapó*, *csélcsap* eredeti alakja; s könnyen föltehető, hogy a *csélcsapni* ige az összetett participiumból fejlődött.

Megjegyzendő még, hogy CzF. Szótárában meg is van a *szélcsapás*: szeleverdiség; *szélcsapó*: szeleverdi, szelekótya sat.

A hangváltozás (sz > cs) kölcsönhatás által jöhetett létre, mint ezekben: *barboncás*: *garaboncás* (Nyr. XXII.240); *kukszél*: *gyukszél*, *juhszél* (Nyr. IV.77); *genge*: *gyenge* (NyrKal.); *gegenye*: *jegenye* (Nyr. III.11).

SZILASI MÓRIC.

Billikom. A mult számban Káldynak 1636-ban kelt eggyik leveléből közöltem eggy kis részletet, a melyben e szó eredetibb ‚isten hozott' értelemmel kerül elő. Most megint eggy nem kevésbbé fontos adattal járulhatok a *billikom* nyelvtörténeti szereplésének megvilágításához. Ez Kőszeghy Pálnak Bercsényi házasságáról irt epitalámiumában található. Tehát későbbi korból való (1695-ből), mint az előbbi példa; azután meg a *billikom*-nak már ‚serleg' értelme van benne; de e mellett is nem csekély fontosságú, mivel a *billikom* rendeltetéséről is fölvilágosít bennünket. Hangzik pedig ilyképen:

‚Kik közt az billikom Jól gyöttél! pohára
Az asztalnál lévők közöl renddel jára;
Meg kellett innya, mert jó kivánság ára,
S Vépen ily vendéget szivesen is vára.
(6. r. 104. l.)

Eggy füst alatt kiigazítom mult cikkecskémbeli azon állításomat, hogy a NySzótárban Lorántfi Zs. eggyik levele a legrégibb forrás (1640-ből), a melyben a *billikom* szó először előkerül. Ez nem áll, mert már eggy XVI. századból eredő vitézi ének Mátyás király híres billikom-ját zengi; ezt pedig a NySz. fölemliti.

PRIKKEL MARIÁN.

Külföldi magyarok. Többen közöltek már e folyóiratban idegen földön élő magyar szavakat, de eggyről megfeledkeztek, t. i. arról, hogy volt eggy irónk, a kinek már száz esztendővel ezelőtt szeget ütöttek a fejébe ezek a külországba szakadt magyarok. Hálátlanság volna meg nem emlékeznünk róla.

Ez az iró pedig Máriafi István (igazi nevén: Szeicz Leó), a ki az 1788-ban közrebocsátott Pázmány-frazeologiájához csatolt harmadik toldalékjában megemlít hat németekhasználta magyar szót. Előzetesen száz, latin eredetű német szót sorol föl annak megbizonyítására, hogy — ha valaki, hát épen a német nincs följogosítva szemünkre hányni, hogy nyelvünkben sok az idegen származású szó. ‚Az olyan szóktól, folytatja ezután, talán egy

nyelv sem olyan tiszta, mint a magyar nyelv, úgy, hogy ebben sem a franczia, olasz, spanyol, sem a német, sem a deák üstökbe nem mehet vele. Ide tészem még azt is, zárja be epés ízű elmélkedését, hogy a németek még némelykor magyar szókkal is élnek s nevezetesen ezekkel: *husar, heyduck, talpatsch, tschisma, tschäckelhauben* (ez alighanem a *csákó* ivadéka akar lenni!), *kalätschen* sat.'

Kár, hogy többet nem említ, de még szűkszavúsága mellett is becses a közlése, mert bizonyság arra, hogy a németben meghonosodott magyar szavak közül eggy-kettő már a mult században is el volt terjedve. PRIKKEL MARIÁN.

A Nyelvőr mult havi füzetében Lehr Vilmos eggy új magyar szót, a *kantárt* mutatja ki, a mely a német nyelvben *kanthare* alakban fordul elő. Azonban ez a szó nem oly ritka a németben, mint Lehr hiszi; a nagyobb német szótárakban is megvan, csakhogy *kandare* alakban, és ismerik magyar eredetét is. Heyne (Deutsches Wörterbuch, II 284) ezt írja róla: ‚*Kandare*: stangenzaum, gebissstange an den zügeln des pferdegeschirres. Neueres, auf ungarische herkunft zurückgeführtes lehnwort; dazu *kandaren*: zäumen. *Ein knapp kandarte die thiere ab* (Immermann, Münchh. 3, 73)'. Tehát még ige is lett belőle a németben: *kandaren* a. m. fölkantároz, és *abkandaren*: lekantároz, leszerel.

Megtaláljuk mind a főnevet, mind az igét a Sachs-Villatte-féle német-francia, s a Flügel-féle német-angol szótárban; sőt a francia szólás még két összetételét is említi: *kandarenzügel*: bride du mors; *kandarenreiter*: cavalier qui appuie sur le mors.

BALASSA JÓZSEF.

A ‚Külföldi magyarok' nevezet nem felel meg teljesen annak, a mit mondani akar; a fogalom köre jóval tágabb, mintsem a tartalma. A mint ugyanis az eddigi közlésekből kitetszik, e nevezet alá csupán a nyugatra eső s ezek közt is első rendben a szomszéd németség nyelvében megtelepedett s eggyes írók révén belekerült magyar szók vannak foglalva; holott épen ezek alig tesznek valami említésre méltó számot, a legnagyobb része ellenben az idegenben meghonosodott magyar szavaknak a körülöttünk fekvő (s részben köztünk lakó) többi népek nyelvében található meg, névszerint a tót, ruthén, lengyel, oláh, szerb-horvát és török nyelvben. De minthogy már e nevezet a reáfogott jelentésben járatossá vált, a nélkül hogy valami fogalomzavart okozna, a

verba valent usu elvénél fogva bátran élhetünk vele a reáruházott jelentésben.

Az eddig elősorolt szók közül azonban nagyon is csekély azoknak a száma, a melyek a nyugati nyelvekben honosságot nyertek; a legtöbbje csak mint idegen szó szerepel, s ezek is nagyobbára eggyes német irók müveiben alig eggyszer-kétszer vannak alkalmazva. Ez utóbbiakból kiegészítésül az eddig közlöttekhez ide írom azokat a magyar szavakat, a melyeket Sanders ‚Fremdwörterbuch' című művében csak úgy találomra összeböngésztem. Itt következnek:

Barátom (interj.) ausruf der betheuerung. ‚Das ist noch garnichts Uram barotom! [így]. *Bássa*, in ungarischen flüchen: b á s s a manelka, b á s s a teremtetem. *Dolmán*: ein knapp anliegender durch einen gurt befestigter rock, worüber ein pelz getragen wird. *Ebádta!* ein fluch = donnerwetter. *Éljen*: lebe hoch. ‚Ein sturm von Éljen rufen'. *Fokosch*: langer stock. *Fokos*: ein starker stock mit einer kleinen hacke v. stahl od. messing, auf dessen stiel die landleute ihre schulden einschneiden. *Gatya*. ‚Das weite beinkleid von leinwand, g a g y a'. *Hónved*: vaterlandsvertheidiger, landwehrmann. *Ispán*: gespan. *Kanáss*: schweinehirt. *Kórtes*. ‚Ein ehemaliger Kórtes oder wähler'. *Kukurútz*: mais. *Kutschíeren*: in einer k u t s c h e fahren, kutschen. *Kútsma*: pelzmütze der husaren. *Máschlach*: eine sorte ungarweins. *Páprika*: spanischer pfeffer. *Schoitaschíeren*: mit litzenbesatz verzieren. *Szegény*: arm; *szegény legény*: ein armer bursch = räuber. *Szék-szikso*: unreine, rohe soda. *Szür*, *szürdolmány*: grober bauernmantel. *Tánya*: ein weiler, meierhof. *Teremtétte*: ein fluch. *Úram*: mein herr!

Szarvas Gábor.

A házi állatok a szólásokban. A Nyelvőr 66-dik oldalán emlitett h u n d e w e t t e r-hez tartozik még a h u n d e t o u r. A hadi tengerészek az éjféltől reggel négy óráig tartó szolgálatot h u n d s t o u r n a k nevezik.

‚Köti az ebet a karóhoz' (111). Eggy szegény losonci ember fiát — mert nem volt nagy kedve a tanuláshoz — Lajos bácsi, a gyógyszerész, magához vette oly célból, hogy belőle gyógyszerészt neveljen. A fiú apja erre azt mondta nekem: ‚Józsi fiamról nem kell többé gondoskodnom, Lajos bácsi az ebet a karóhoz kötötte'. Szerintem azt akarja ezzel mondani. hogy Lajos bácsi majd csinál belőle embert.

A d i s z n ó című fejezethez még a következő is tartozik. A hadi tengerészetnél is a disznó a megvetés és gúny szimboluma. Regattáknál az utoljára beérkező csolnak legénysége eggy fölpántlikázott élő malacot kap; ezt és eggy kifeszített vászonra rajzolt malacot tartozik diadalmenetben körülhordani és mutogatni. Ez azért történik, hogy a versenyző legénység el ne lankadjon és mindvégig a legnagyobb erőfeszítést fejtse ki; mert ha már díjat nem nyerhet, de legalább azt a szégyent ne hozza az illető hadihajóra. hogy az ő csolnakja utolsónak érkezett a célhoz és malacot kapott. E nélkül a legénység azonnal fölhagyna a versennyel, a mint látná, hogy díjat többé úgy se nyerhet.

NÁDORY NÁNDOR.

Kacér. Eszterág. Szarvas a Nyelvőr utolsó füzetében, az 515—521. lapon Borovszky ‚Német kölcsönszók' című értekezését birálta meg. Egészben igazat kell adnom Szarvasnak; csak két pontban nem érthetek eggyet vele, abban, a mit a *kacér* meg az *eszterág* szókról mondott.

Az előbbiről Szarvas ezeket írja: ‚Hogy aném. *ketzer*-t a magy. *kacér* példaképének elismerjük, ki kellene mutatni, hogy eggy idegen, magashangú szó nyelvünkben mélyhangúra változhatik*. Én azt hiszem, arra nincs semmi szükség, csak föl kell tennünk, hogy a *ketzer* szó tövében valaha *a* hangzott, a mely azután egészen általános és jól ismert hangtörvény szerint (vö. *alt* : *eltern*) *e*-vé vált volna. No de ezt úgy is mindenki fölteszi; hiszen a καθαροί szóból származtatják a *ketzer*-t, és a szláv nyelvekbe került alakok: cs. *kacéř*, l. *kacerz*, t. *kacír* e föltevés helyességét bizonyítják. Ha hozzá tesszük, hogy a német szó azt is jelentette, hogy ‚verworfener mensch, sodomit', tehát ugyan azt, a mit *kacér* szavunk is régente, legalább is nagyon valószinűnek kell mondanunk, hogy Borovszky állítása tökéletesen helyes. Semmiféle hangtani dokumentum nem szól ellene; legfőljebb müvelődéstörténeti okokkal kisérthetné meg valaki annak kimutatását, hogy a német szó nem közletlenül a németből került hozzánk; vajjon sikerrel-e ez nagyon kérdéses.

* Szarvas az ellenkező változást, a mélyhangú szónak magashangúvá való fejlődését különösen idegen nyelvekből került szóknál elég gyakorinak tartja (l. Nyr. XXII.98. l.). Nagyon kivánatos volna, hogy ha bizonyítékait eggyszer nagyobb értekezésben összefoglva közzé tenné, mert a találomra összeállított példák, a melyeket eddig közölt, részben nagyon könnyen cáfolhatók. Á. O.

[A helyreigazítás írójának kikerülte figyelmét a megokolás, hogy miért nem lehet a *ketzer*-t a *kacér* példaképének tekintenünk. E megokolás így hangzik: ‚Hogy valamely szavunkra az idegen származást rábizonyíthassuk, elengedhetetlen föltétel, hogy az eredeti példaképnek állított idegen szó s ennek képmássa mind alaki, mind pedig jelentésbeli tekintetben teljesen eggyezzenek. E két kellék elsejének követelménye ellen vét a szerző, midőn kfn. *ketzer* képmássának állítja a *kacér* szót' (518). A mint ez idézetből kitűnik, itt csak annyi van mondva, hogy a *ketzer*-ből nem lehetett *kacér*; arról azonban eggy szóval sincs említés téve, hogy ez a mi szavunk nem német jövevény. Hisz a Nyelvőr VI.386 lapján, a hol én épen német származását bizonyítom, ez az állítás olvasható: ‚Föl kell vennünk eggy régibb német *katzer* alakot, s csakugyan Grimm szótára Diefenbach után hivatkozik is rá'. Sz. G.]

A mi pedig az *eszterág* szót illeti, téves ugyan Borovszky föltevése, hogy az ófn. *storah*-ból lett volna, de nem kevésbbé téves Szarvas véleménye is. Szarvas az *eszterág*-ot azon szók élére állítja, ‚melyeknek szlávságához kétség nem férhet', ismételve Miklosich teljesen tarthatatlan állítását, hogy *eszterága* ószl. *strъkъ*-ból lett. Hát így állítva föl a tételt, nem csak kétség fér az *eszterága* szláv eredetéhez, hanem épenséggel kétségtelennek látszik, hogy nem szláv; mert *strъkъ*-ból **sztruk*-on keresztül **sztrok* (**sztorok*, **esztrok*, **eszterok*, **esztorok* sat.) lehetett volna, de nem *sztrák* (l. Beszt. Szój. *strak*, Schläg. Szój. *ztrag*).

Én ugyan hiszek még az *eszterág* szláv voltában, de nem látok más módot, minthogy hipotezishez folyamodjam, a' melyet e helyen ki nem fejthetek; annyi azonban világos, hogy a magyar alakok se az ószl. *strъkъ*-ból se semmiféle más nyelvből eddig kimutatott gólyanévből ki nem magyarázhatók. Érthető tehát, hogy új kisérlet támadt a különös szó magyarázatára.

Ásbóth Oszkár.

Két döntő-fontosságú szó. Érdekes kutatás s jutalmazó is eggyszersmind a codexek keletkezése idejének, helyének s a nyelvjárásnak, a mellyel írva vannak, megállapítása, jutalmazó még oly esetben is, a melyben a buvárkodó adataival és bizonyítékaival csupán a valószinűség határáig juthat el. Tudvalevő, hogy e cél elérése három föltételtől van függővé téve, a melyeknek teljesítése nélkül biztos eredményre alig számíthatni. Ezek a codexek-

ben mutatkozó hangtani jelenségek és gramatikai alakok gondos vizsgálata, továbbá eggyes föltünő ritkán használt szóknak az előbbiekkel való eggybevetése. Balassa József ugyan azt a nézetet vallja (HunfAlb. 10. l.), hogy az eggyes szavaknak kevés a bizonyító erejük; de ha ezt általában el is fogadhatjuk, azt csak bizonyos megszorítással tesszük. Lehetnek ugyanis és vannak is oly esetek, a midőn eggyes szók a másik két jelenséggel eggybevetve, a mit eddig csak valószinűnek tarthattunk, hozzájárulásukkal majdnem a bizonyosság erejével látják el.

Volf György a Jordánszky codex nyelvi sajátságainak pontos eggybevetéséből arra a következtetésre jut, hogy e codex irójának nyelve azt a nyelvjárást tünteti föl, a melyet Magyarország délnyugati vidékének drávamelléki lakói beszélnek. Veinstein-Hevess Kornél e codex nyelvében hasonlóképen a drávamelléki nyelvjárást ismeri föl azzal a különbséggel azonban, hogy míg Volf György a nyugati részt tartja a codex irója szülőhelyének, addig Veinstein szerint codexünk nyelvi sajátságai határozottan az alsó-drávai nyelvjárással eggyeznek. S valóban adatainak eggybevetése ezt a nézetet egészen valószinűvé teszi. Ha azonban, a mi úgy látszik kikerülte neki figyelmét, a fölhozottakhoz eggy újabb adatot, csupán eggy szót csatolunk, a kérdést véleményem szerint végleg eldöntöttnek tekinthetjük. Van t. i. a Jordánszky codexnek eggy szava, a mely nemcsak az összes régi irodalomban, hanem ő nála magánál is csupán eggyetlen-eggyszer fordul elő. Ez a szó a *bese*, a mellyel codexünk irója a Vulgatának *haliaetus* (fischaar) szavát fordítja: ‚Madarak, kykkel nem yllyk eelnye: keselyẃth, heeyaath, b e s e e t h' (JordC. 94). De ugyan ez a szó, a melyre Balassa József eggyik, újabban tett tájnyelvi tanulmánya közben bukkant, megvan és él a föntebbivel megeggyezőleg hasonlóképen csupán eggyetlen-eggy nyelvjárásban, a slavóniaiban. (E nézetünk kijelentésére följogosit bennünket az a körülmény, hogy még az Új-tájszótár se iktatta belé gazdag tájszó-gyűjteményébe, a mely pedig az összes népnyelvi adatoknak megbizható tárháza). A ritkább és ritka állatnevek közül, a melyek vagy kiválóan, vagy csakis Slavóniaban divatosak, ott találjuk ezt is: ‚*bese*: kánya' (Nyr. XXIII.358).

Az eddigi jelenségek és adatok alapján tehát, legalább eggyelőre bizvást kimondhatjuk, hogy a Jordánszky codex nyelve az alsó-drávai, nevezetesen pedig a slavóniai nyelvjárást tünteti elénk.

A Bécsi és Müncheni codexek nyelvére nézve két véleménnyel állunk szemben. Az eggyik Simonyié, a ki e codexek irójá̀t székely

születésűnek tartja: a másik Balassa József, a ki vizsgálatainak eredményeként abban állapodik meg, hogy a Bécsi és Müncheni codex fordítója nem a székely föld szülötte, hanem a Dunántúl nyugati részéről való (HunfAlb. 11).

Én azt hiszem, hogy ezt a kérdést is, valamint az előbbit, eggy eddig magán álló szónak segítségével eldöntöttnek tekinthetjük. A kérdésbeli szó mind az összes irodalomban, mind a nép nyelvében csupán eggyetlen-eggy helyen található. E szót a Müncheni codex hagyta reánk, s a hely, a melyben előkerül, így hangzik: ‚Menńetec a varosba es tű előtőcbe kel eǵ ember viuen eǵ *vatalé* (lagena Vulg.) vizet, kővessetec őtet' (100). A nép nyelvéből ugyan e szót Fleischmann Jenő bencés pap és plébános jegyezte föl s küldte be mint aszófői tájszót szerkesztőségünkhöz. Közlése így szól: ‚*vatallé*: rövid dongájú 7—10 literes, lapos, füles hordó; a vállon szíjon vagy kötélen hordozzák' (Aszófő. Zala m.).

A *vatalé* tehát Balassa véleménye javára dönti el a kérdést, a mely szerint a Müncheni s így a Bécsi codex fordítóját is balatonmelléki (zalamegyei) születésűnek kell tartanunk.

Szarvas Gábor.

Eggy üldözőbe vett betű. Ellenségei, a kiknek száma nagy s a kik iránta engesztelhetetlenek, újra meg újra megindítják ellene a hajtóvadászatot. Pusztúljon! Ki vele az ábécé nemeseinek sorából! Legújabban Albert János mondta ki fejére a halálos sententiát. ‚Az *ly* kiejtésében mutat legnagyobb eltérést az irodalmi nyelv és a tájszólások. Részemről idejét mult hagyománynak tartom, a mit legcélszerűbb volna minél előbb kiküszöbölni az ortografiánkból: eggy betű, a minek nincs megfelelő hangja' (Nyr. XXIII.92).

Azt mondja: ‚eggy betű, a minek nincs megfelelő hangja'. Állítás, a melynek nincs szilárd alapja. Nemcsak a palócság nagy részében, hanem a dunáninneni vidékek eggyes pontjain is él és teljes erejében díszlik a neki megfelelő hang. Kiküszöbölése ellen tehát már maga ez az eggy tény is erősen tiltakozik.

De tegyük föl, hogy valóban úgy áll a dolog, a mint dolgozótársunk erősíti, hogy ez a betű oly hangot jelöl, a melynek széles e hazában nincsen divatja, a mely ha eggykor élt is, ma már a holtak számát szaporítja, tehát ha ortografiánkból ki kell küszöbölnünk: mi fog bekövetkezni akkor? És ha például az akadémia szaván fogná Albert Jánost, hogy álljon elő tanácsával s döntse el, *fojó* legyen-e ezután mindenkire nézve a *folyó* s

eggyiránt kötelező az irodalomra és a dunántúli vidékekre, vagy pedig *foló*. s e helyesirás és kiejtési szabályt követni tartozik minden élő teremtés is, a kinek Tiszántúl ringatták a bölcsőjét: mit tanácsolna, a kettő közül melyiket javasolná az akadémiának s vele a nemzetnek? Valószinű, sőt mondhatom bizonyos, mert az *ly* ellen indított hajsza ez ideig minden eggyes esetben azokon a tájakon keletkezett, a melyeket a Szamos, Maros és Tisza hullámai mosnak, hogy a *fojó*-ra adná szavazatát. De gondolt-e, hogy egyebet ne említsek, csak arra is, hogy mit szólnának, ha föltámadva olvasnák saját költeményeiket például Vörösmarty:

‚A nagy világon e kívül nincsen számodra *hej;*
Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod *kell.*

Ez a föld, mejjen annyiszor apáid vére *fojt,*
Ez, mejhez minden szent nevet egy ezredév csa*tolt*'.

Petőfi: ‚Ez a város születésem *heje,*
Mintha dajkám dalával vón *tele.*

De mi az ördögöt csi*nál,*
Hol a pokolba marad az a Csokonai Vitéz Mi*háj.*'.

De tegyük föl, hogy eggy, erre a célra kinevezett bizottság csakugyan kitörlené a magyar ábécé sorából ezt az üldözött betűt s azt határozná például, hogy minden *ly* helyett ezután *j* betűt írjunk, vajjon rá lehetne-e bírni a dunántúli vidékek lakóit, hogy nyelvükön erőszakot téve jövőre így beszéljenek: ‚*Ojan pájját* válassz, *a mej* hajlamodnak leginkább megfelel! A *tájai* és *neszméji* bor nem vetekedhetik a *somjai*val'; s vajjon nem joggal tiltakoznának-e ez ellen az ő nyelvérzéküket sértő határozat ellen?

Az *ly* tehát mint a két kiejtés közletője még abban az esetben is szükséges volna és megtartandó, ha csakugyan, mint állítgatják, oly hangot jelölne, a mely nem él többé a nyelvben s végkép kipusztult. Szarvas Gábor.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Hosszabb idő óta figyelemmel olvasom a Nyelvőrt; ügyelek szinte minden szavára s kifejezéseit törekszem elsajátítani. A legtöbb szabálylyal már meg is barátkoztam; de van egy, a mit magamtól nem tudok megérteni.

Egyik kérdőmondat után ugyanis ki látom téve a kérdés jelét

pl. ‚Mi a magyarázata e szólás keletkeztének? (XXIII.386). Hát annyi idegen nyelvet ismer, beszél ő eggymaga?‘, (409), a másik után pedig nem, pl. ‚Halljuk immár, mit beszélnek a régi irodalomban található példák (385). Utána néztem, vajjon a velünk érintkező nyelvek valamelyikében megtalálható-e a hasonmássa‘ (387). — Mindezen példák egyetlen egy füzetből, a szeptemberiből vannak véve.

Mi lehet ennek az oka? Gondoltam, sajtóhiba. Hanem később be kelle látnom, hogy még sem az, mert az ilyen helyek elég gyakran fordulnak elő s nem vettem észre, hogy a Nyelvőr úgy tele lenne sajtóhibával. Más könyv rendesen kiteszi a kérdés jelét ily mondat után: ‚Csak az a kérdés, hol találunk ilyen embert?‘; a Nyelvőr rendesen elhagyja.

Igen kérem a t. szerkesztő urat, legyen kegyes utbaigazításával fölvilágosítani róla, hogy mikor kell hát a kérdés jelét kitenni s mikor szabad elhagyni?

F e l e l e t. Elhagyni nemcsak szabad, hanem kellene is mingyárt a kérdésnek emez utolsó mondatában: ‚Legyen kegyes fölvilágosítani, hogy mikor szabad a kérdés jelét elhagyni?‘

A kérdés tudvalevőleg kétféle: vagy e g y e n e s (független), ha maga a főmondat foglalja magában a kérdést, pl. ‚Ki zörög ott künn az ajtón?‘ vagy o l d a l l a g o s (függő), ha a mondat, a mellyel kérdezünk, eggy kijelentő főmondatnak a mellékmondata, pl. ‚Nézd meg, ki zörög ott künn az ajtón‘. A feleletet tehát a föntebbi kérdésre mind a most idézett mind a kérdésben foglalt példák maguk megadják. Az egyenes kérdés után szükségkép ki kell tennünk. az oldallagos után pedig elhagyjuk a kérdő jelet; pl. ‚Mikor és hányan jöttök?‘; ellenben: ‚Ha pontosan értesítesz, mikor és hányan jöttök, az alkalmatosság ott fog várni rátok az állomásnál‘.

Ennyiből áll a szabály. Ezt megtoldhatjuk még azzal, hogyha két egyenes rokontartalmú kérdés következik eggymásra, a megelőzők közül azók, a melyek szorosan csatlakoznak eggymáshoz, vesszővel, a lazábban kapcsoltak pontosvesszővel választandók el eggymástól; pl. ‚Ki volt itt, ki járt itt; kinek a pipája maradt itt?‘

2. K é r d é s. Bátor vagyok tisztelettel kérni, szíveskedjék nyelvészetileg megvilágítani, hogy melyik a helyes irásmód: *szőlő* vagy *szőllő;* továbbá *oltás* vagy *ojtás* (propfen). E két szó irásmódjában oly következetlenség uralkodik, hogy ezt végre megszüntetendő, nyelvészeti szakember itéletéhez fordulunk.

F e l e l e t. A következetlenség nem minden esetben helytelenség is eggyszersmind. Az irodalmi nyelv bátran alkalmazhat s alkalmaz is több oly használatot, a mely más-más vidékek szerint némileg eltér eggymástól; ilyenek pl. *per* : *pör, hátulsó* : *hátsó, odább* : *odébb, eddig* : *idáig, azután* : *aztán, osztán, megyen* : *megy, mén* sat. sat. Ezek közé tartozik a *szőllő* és *szőlő* is, a melyek eggyként írhatók két vagy eggy *l* jeggyel.

Ha azonban tekintetbe vesszük a nyelvnek ama világosan nyilvánúló hajlamát, hogy az idővel, a mennyire lehet, szeret takarékoskodni, a mely esetben eggyes vidékek kiejtése a rövidebb alakhoz szegődött, az irodalam is bátran társul csatlakozhatik hozzá. A mint tehát a gazdálkodó törekvés s a vele párosult kényelemszeretet az eredetileg hosszú mássalhangzót időjártával megrövidítette ezekben: *esső* : *eső, köppölyöz* : *köpülyöz, lázzad* : *lázad, nyommasztó* : *nyomasztó, virraszt* : *viraszt, visszálkodás* : *viszálkodás* sat, ép úgy röviddé vált a legtöbb vidéken az eredetileg hosszú *ll* hang a kérdésbeli szóban is; ajánlatos azért, hogy az irodalom is a majdnem általános kiejtést követve a hosszú mássalhangzó helyett rövidet használjon s *szőlő*-nek írja e szót.

A mi a második kérdést illeti, az *olt* mellett az *ojt* valószinűen annak köszöni létét, hogy a két jelentés közti különbség: ‚löschen' és ‚propfen', alakilag is kifejezést nyerjen. Erre azonban eggyáltalában nincs szükség, mert az eggyszinű (homonym) szavaknak, a mint mondatba kerülnek, azonnal világossá, kétségtelenné válik az értelmük. A két forma közül tehát ajánlatosabb, ha az irodalomban is használtabb eredetibb *olt* alakhoz szegődünk.

3. K é r d é s. Alázattal bátorkodom a t. szerkesztőség szakszerű nézetét kikérni arra nézve, hogy a *csuklani* igének jelentőmód jelen-idő egyes szám második személye *csuklol*-e, vagy *csuklasz?* Azután ezen szót: *különben* hogy írjuk? *n* vagy *m* betűvel?

F e l e l e t. Hogy *csuklol*-e vagy *csuklasz*-t írjon-e és mondjon a t. kérdező, az attól függ, a gramatikai szabályra helyez-e nagyobb sulyt, vagy pedig az általános kiejtésre. Én azonban nem hiszem, hogy van olyan iskolázatlan magyar ember, a ki ilyeseket ki tudna ereszteni ajkán: *botlol, döglöl, fénylel, hajlol* sat. sat. Ezekre nézve tehát tanácsosabb, ha inkább nyelvérzéke sugallatára hallgat, mint pedig a mesterkélt nyelvtani szabályra, s a mint édes anyjától, testvéreitől és társaitól hallotta és tanúlta, *csuklasz*-t mond és ír.

A *különben* szót az általános irodalmi használat *n*-es alakjában fogadta el s így is alkalmazza; nincs tehát okunk, hogy az általános szokástól eltérjünk.

4. Kérdés. Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy kérdést intézzek az iránt, hogy helyes-e a *rögtön* szónak *k*-val való irása? A kiejtés vagy pedig a szófejtés szerint irjuk-e?

Egy másik kérésem az, méltóztassék fölvilágositást adni, vajjon a *védi magát*, *védje magát*, *védte magát* helytelen alakok-e a *védekezik*, *védekezzék*, *védekezett* mellett?

Felelet. A magyar helyesirás alapja, úgymond az Akademia kiadta szabályok elseje, a kiejtés. Eszerint *röktön* a helyes. Ez általános szabálytól csak eggyes esetekben van eltérés, akkor t. i., midőn eggy oly alapszóhoz járulnak a képzők és ragok, a melynek mind származása, mind jelentése világos, kétségtelen. Minthogy azonban e szóra nézve eddiglen még semmi bizonyost nem mondhatni, az etimologiai elvnek alkalmazása ezen az alapon is lehetetlen. Nem marad tehát más hátra, mint hogy a kiejtést kell követnünk, vagyis hogy a *rögtön* és *röktön* közül az utóbbit tartani helyesnek s neki adni az elsőbbséget.

A *védi magát* egészen helyes magyarság; ép oly helyes, mint *szégyenkezik*, *elröstelkedik*, *elhelyezkedik*, *elbizakodik* sat. mellett *szégyenli magát*, *elröstelte magát*, *elhelyezte magát*, *elbizza magát*.

Szarvas Gábor.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

eszkábál, l. *csikófogú*.

eszkábás? ‚Itt pedig a mit az ó, s eszkábás rosta kihullat, mind idegen részek, mind roszszak!‘ (UngvTóthL: Vers107).

ét: étvágy. ‚Elveszett jókedve, éte, álma, — oda lőn‘. (Shak. II 146).

évad: idő. ‚Éjnek évadján visszament palotájába‘ (Rákosi J. bevez. Benedek népm. XI).

fáin, szuperfáin: finom. ‚El, tafota frázisok, fűzfapoeták rimcsörgései, szuperfáin kicsiszolt hyperbolák‘ (Kisf-Társ. Évlapjai, új f. III.91).

fanyalú a képe (Üstökös 24: 775).

farcsika. ‚Mi, kiknek ilyen furcsa farcsikája lóg‘ (Ar: Arist. I.269. 379).

fáré (vö. Tsz.? *Fáré* 3.?) ‚Nem is urak járnak erre, sohse akad itt jó fáré' (Vajda J: Kis. költ. 98).

farigcsál: faragcsál, faricskál. ‚A kőmüves az odaillesztendő követ gondosan farigcsálja' (BpHirlap III.92. vc.).

farkalló (vö. Tsz.? *farkalló*, *farkalódik*). ‚Farkallót futott' (Abonyi: A mi nótáink. I.38).

farkasbunda. ‚Csöngős szánokon jöttek. A szán oldaláról kétfelől kevélyen fityegett le a farkasbunda ujja' (Baksay: GyÖ. II.316).

farol. ‚Mintha jobban esnék neki hátrafelé menni; mint előre. neki-neki farol az ételt vivő szakácsnak (Jók: EndAr. 61). Hátulját üssed az ággal, ha talán a révbe farolhatnók, szent lombbal verve hajóját' (Ar: Arist. I.227).

fecstej. ‚Élhetne bizony csupa nyulpecsenyével, csupa gúlasztával s fecstéjjel, térdig rózsa és koszorú közt' (Ar. Arist. I.245).

fél, *fél-délig*. ‚Ha szomszédasszony nem ismeri magáénak a deliktit: azért a banya elpatvarkodik fölötte féldélig (Baksay: GyÖ. II.215) *-feléből*, *-harmadából*. A zárünnepélyek is elvesztették élénkségüket, mert az ifjúság csak feléből-harmadából jelent meg'. (uo. 61).

felhő-kergető (vö. *felleghajtó*). ‚A felhőkergető mente és a túlzotta agitáló mozdulatok' (Függetlenség I.173. 3 l.).

félsz. ‚Nem mintha a félsz ostromlotta volna (Dug: Szerecs. I.102). Kinek orrát csipte a félsz erős fagygya'. (Dug: Trój. vesz. így Ar. is).

fémlik. ‚Athénában tanácsnoki hivatallal fémlött (Dug: Szerecs. I.32). Vissza-vissza nézett, de feléje csak már távol kéke fémlett' (Vajda: Béla királyfi 20.44).

ficsuros: urfias, uras. ‚A faragó béres nem utólsó ember. Igaz, hogy a lovas csősznek jobb dolga van, a hajdu ficsurosabb legény' (Vas.-Ujs. 27. 225).

fincoltat: fickándoztat, táncoltat. ‚Ugyan fincoltatja lovát (Kuthy: Hazai rejt. 27). A lovas legény odafincoltatta lovát a hintó oldalához' (Jók: RRáby I.29).

fiskális (ki hinné, hogy a NySz-on és Tsz-on kívül eggy szótárunkban sincs meg?). Illedelmesen szerencsés jónapot kivánt a nemzetes urnak; még akkor nem nagyságolták a fiskálisokat' (Baksay: GyÖ. II.225).

fitongó asztal (Bessenyei, l. Beöthy: Széppr. II.309).

fitul; félre fitul (Bessenyei, Beöthy uo.).

fityeg. ‚Pálinkás jó reggelt urak urfiak, válogatott cigánylegények! Hát, hogy mint ityeg a fityeg?' (Jókai: RRáby II.108).

fitying. ‚És szidja a poezist, mely csak ámít, fölháborítja szívünket, fejünket; de a konyhára nem hoz egy fityinget' (Ar: Délib. hőse 138).

fizimiska: fiziognomia. ‚De nagyon megbarnult a fizimiskád' (Jók: A világlátott fiú; így RRáby I.234).

fona. ‚Rongált zászló lőn az ő formája; nem volt annak szine, sem fonája' (Ar: Az örökség).

fortyog. ‚Csak mereszti szemét a katedrára, holottan a bölcsesség forrása fortyog' (PHirl. 1883. 25. tca).

forrasztófű. ‚A sebet kimosták, betapasztották forrasztófűvel, melylyel az aratók a sarlóvágta sebeket gyógyítják s a mely mindenütt kél, a hol buza van' (Baksay: GyŐ. II.295).

föl- (igekötő). ‚A temérdek papiros, a mit felcsirizeltek. Hát még a tandíj!' (Baksay: GyŐ. II.48).

fölbakál: felbukik (vö. *bakfincál* sat.). ‚Ugy pipált (a sors), hogy egyre-másra nap, hold tüszkölve felbakált' (Vőr: A sors és a magyar ember).

földetlen földig. ‚Fejét szomorú bujdosásnak adja, földetlen földig megy' (Vőr: MákB).

földrészeg. ‚Holt részeg, székelyesen földrészeg' (Greg: Shak. 248).

föleszkábál, l. *csikófogú*.

följár: bejár vmit. ‚Gyilkolva járja föl az utcákat' (Greg: Shak. 254).

fölkászmálódik ágyáról, hogy induljon (Mikszáth: Urak és parasztok 62).

fölkompolva. ‚Nincs a jókedv fölkompolva, mint a közös legelő, s kukkot ér részemről az olyan mulatság, melyben az embernek lépése is olyan nehéz, mintha srófon járna a lába' (Kovács P: Farsangi kaland 25).

fölkopik. ‚A versmű mellett könnyen fölkophatik állad!' (Édes Gergely élete: Figyelő 1878. V.104).

fölszalagoz. ‚Mit szalagozod föl magadat oly divatosan' (Győry: Shak. 13: 197).

fruska: eleven, fiatal lány, futri, cavira (eggy szótárunkban sincs meg, alkalmasint a *Fruzsina* névből lett). ‚Ej! hát ne légy kényes, uracskám. Megérdemli ez a fruska, hogy két ily jó levente összehabarodjék' (Miksz: Alm. I.98).

fukari: zsugori. ‚Mi rá maradt a fukari apjától' (PNapló: 1881. jun. 9. tca).

futoskál: futkároz. ‚A kicsinyekkel utóbb a kertbe mentem, ők széjjel futoskáltak' (Vitk.: Munk. II.113).

futri: fruska. ‚Volt egyszer egy tót halász lányka, szegény és rongyos... Meglátta a kis futrit egy derék officeros' (PNapló. 1881. 160).

futtat: szalaszt. ‚Péter ezt gyanitva jó előre futtatott néhányat kémlelőre' (Czuczor: Költ. I.189).

fül hozzá. ‚Csemegi körül nagyon hideg a légkör, sem az Akadémiat, sem a kaszinó nem akar fülni hozzá' (FővLapok. 19. 1803).

füttyös. ‚Kit mindenki csak ugy szólitott: te füttyös! Mivel olyan nagyon szépen, különösen fütyörészett (Vajda O: Kis költ. 22). Füttyös madarak' (Miksz: Almanach I.93).

füvel: legel. ‚Élődjetek gyászhollók a dögön! Füvelj bárgyú húd a sovány gyöpön' (Tompa: I.357).

gabancs, gabanc: gebe. ‚Rosz gabancs gyanánt kidől a pálya közben (Vör: JCaes. Shak. II.76. 87). Lőném szünetlen e gabancokat' (így, Ar: János kir. Shak. XIV.29. angolul: jades).

galabit: gabalyit. ‚Tölgylombokból van galabitva kis éji tanyácskám' (Czuczor I.107).

garaboly: kosár. ‚Kezekben virágokkal, gyümölcsökkel tele garabolyokat hordoztak' (Dug: Szerecs. I.217).

gavar: gavallér. ‚A bécsi gavar hogy győzi a nagy ivományt' (Jók: RRáby I.154).

gebula. ‚No azokat az igaz, hogy nem lehetett tőled eltériteni. nem vették be a gebulát' (Jók: RRáby II.44. ‚halbódító' jegyzet uo.).

gedél, gegyél: dédelget. ‚S érdemre nem tekintesz, ha nem gedéli hiúságodat (Czuczor I.200). Karjába adja gyenge gyermekök, Enoch vevén kis tagjait tapintja, emelgeti, édesden gegyéli' (Jánosi: Enoch Arden. 12).

gédelget: dédelget (Ar: Arist. I.70).

geseft, gseft. ‚Gschäfteket csinál' (Ar: Hátr. Pr. 42).

geseftel gseftel. ‚Ember vagy szomszéd! mondám, még hozzá becsületes ember is. Gschäftelni akarsz csak, nem pedig lopni' (Baksay: GyÖ. II.167).

girlic. Az afrikai Fringilla musica. Van rokona nálunk is nagy számban, sőt a miénk szebb. mert csízszerű zöldes ruhát visel. Az éneke azonban — melyet hallani mindenfelé — nem ér semmit, zizeg és a szöcskére emlékeztet Magyar nevét nem tudom: az árusok — kiknél olykor seregesen kaphatni — girlicznek nevezik (Csernátoni: Nemzet 1887. husv. mell.)

göcs. ‚A fal mellett két tölgyfagöcs. Csalájt és paréjt vágtak rajta minden estve' (Baksay: GyÖ. II.273).

gömörödik: gömbölyödik? domborodik? ‚Sátrai regényesen gömörödtek a pusztaszeri laposon' (PHirl. 1891. III10. 4. l.).

grapsa. ‚Oh azok a grapsa papok! Nem fiam, ne vádold a papokat' (Baksay: GyÖ. II.46).

gubahodik, l. *meggubahodik.*

gubanc: borzas csomó. ‚A bozontos hajgubancra felnyomott magas csalmakkal, vörösre égett mezetlen nyakkal (Jók: Erd. ar. II.4). Rőt szinü bozót, vörhenyeges növénygubanc, a miknek a neveit sem ismeri az ember' (Jók: MFöld. 36).

gubancolódik. ‚Kezek és lábak, gyermekek és férfiak, rémület és öröm, egy roppant egymást kiegészítő gomolylyá gubancolódék' (Jók: Hétk. I.12).

gubancos: csomós, fürtös. ‚A folyam tajtékzó hulláma tova utat tört magának a gubancos máhola és málna-bozótok között, mik összeverődtek a vad venyigével, iszalaggal' (Jók: MFöld 48).

gubbaszkodik. ‚Orsova a Dúna parton gubbaszkodik erős fokon' (Lukács: Tiszántuli Kis magyar 67).

gubó: bolond, bohó. ‚Nem lett volna-e Jean Paul nagy gubó, ha Herder kényének az igazságot feláldozta volna' (Berzs. Kaz. Lev. 236).

guga. ‚Az asszonyok undok vörös gugája, mely a nyakukon nől az egészségtelen ivóviztől' (Selmecen) – (Miksz: TRügyek 3).

gulászta, l. *fevstej.*

gurigáz: gurit. ‚Mint fog benneteket az a Pista jobbra, balra elgurigázni' (Jók: Hétk. I.41).

gübörc: göröngy, bucka. ‚A palotai-utcai gübörcöket most egyenesre planirozzák (Veszprémi Függ. Hirlap. 1888. 17. vc.).

gügye: együgyü. ‚A mit fölséged bölcsessége nem birt fölfedezni, kideritették ezek a gügye szájtátók' (Shak. XII.98).

gyalogszék. ‚A szolgabiró kihozatott egy gyalogszéket a czinteremből és arra felállott (Baksay: GyÖ. II.260). Leültek sorban; a férfiak a talpgerendára, a nők gyalogszékre' (uo. 273).

gyalogszerrel. ‚Akháb az út legnagyobb részét gyalogszerrel végezte' (Baksay: GyÖ. II.53).

gyászkendő h. *jászkendő* — (Vör: A gyászkendő).

gyertyáz: gyertyát éget. ‚Mi gyertyázunk nappal' (RákosiJ: Shak. IX.134).

gyomroz: leterítve dögönyöz. ‚Gyomrozza a földön, szintugy izzad bele, térdeli kis mellét, nines irgalom vele' (Dug: Trojvesz. 167).

gyóta: legelő (OrmTsz.) ‚Mint ama kövér gyótán hizott papipa' (Kónyi: Abel 9).

gyügyög: gagyog. ‚Uj dajkaszót tanúlni, s gyügyögni ujra, kis gyerek gyanánt' (SzászK: Shak. XIV.128).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Vigyorog a nap csak, nem tud körösztül sütni a fölyhőkön.

Térdig fődbe jár a lába: nehézkesen jár.

Sürrnek-forrnak ezök a fölyhők, még sẽ tud esni.

Vödrött húzott a nap, esső lössz. (Akkor mongyák, mikor már jól fölsúdúlt a nap s fölhő került alá).

Főhúzta a más csizmáját: elszerette a más feleségit.

Mindön órás: más állapotban, boldog állapotban van, várandós.

Lakik vele: bagó hiten, vad házasságban élnek.

A is möghangzott, möghallaccott felőle, hogy hamis pẽnzzel is dógozott.

A fias huzza fő a kukoricát: későn kezd nőni, mikor a fias tyúk már a nap előtt jár.

Közköpü vañ köztik: összeharagudtak.

Në égesse lë a feje föjül a házat.

Tele bélü, tőtött mënyecske, akár ëggy tőtött galamb.

(Kiskun-Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Elbeszélések.

Nem hazudott.

Me'g is csák j^{a}ó á zöreg á hâznâ, há ëcs csëpp eszë sincs is! Lâm áz ëccëri embër is úgy lett gázdág. Nem tom mâ, hun esëtt meg, de ász tom hogy árrá nâlonk fele v^{a}ót.* Úgy mondom, á hogy váñ; á nágyápâm hállottá á zöregápjátú, ám mëg me'g ösmertë is ászt á zöreg embërt. Hât áz úgy törte'nt, hogy vót ëgy hâznâ ëggy öreg embër, á kinek mâ nem tuttâk sëmmi hásznât

vënnyi. A mënyë ḥárágudott is râ szörnyeñ, hogy nem tud mâ fëlfordúnyi. Á fijá csák csiplágítottá, de meg osztâñ hogy nem ákárt á felese[i]ge[i]vel roszbá lënnyi, hât ászongyá á zápjânak: ‚Ugyáñ e[i]dës ápâm, kigyelmed mâ ugyis csák báj á hâznâ, mënynye[i]k el á zoskolâs gyerekëkkel â zoskolâbá, hogy me[i]gis tegye[i]k válámit'.

Á zöreg embër mëg sz[a]ót fogádott á fiának, mer lâttá, hogy ím úcs csë tehët ëgyebet, mâsnccor lëtt gyerëk, hât eljârt á zoskolâbá. Ëccër á hogy gyün onnát házáfele, hât urámfijá ëgy gyönyörűse[i]gës sze[i]p hát lovás hint[a]ó vâktát utânná. Sze[i]peñ kite[i]rt á zutb[a]o, me[i]g köszönt is á bennë ül[e]őknek; ëc ce[i]p ásszoñ v[a]ót, mëg válámi nágy úr. Ële[i]g á hozzâ, hogy á hogy á hint[a]o elmënt el[e]ötte, hât lâttyá, hogy válámi zsâkot elejtëttek. Odamëgy, hogy máj fëlvëszi, hât lelkëm teremtëttë, olyán nehez, hogy máj meszszákátt belë; mer hogy ím szín áránnyál v[a]ót telë. Ánnyi erejë me[i]gis v[a]ót, hogy nem háttá á zúton gonoszú vesznyi, behúsztá ëty híd álâ: ávvál osz mënt házá fele[i], hogy májd á fiât elhíjjá e[i]rte.

Hât ëccër csák gyün visszá áz á hátlovás hint[a]ó, mind á forg[a]ó szêl; me[i]g mëg is âllott á zöreg embër el[e]ött, osztâñ á zá sze[i]p dâmá kisz[a]ót belűle hogy ászongyá: ‚Ugyán e[i]dës bâcsikâm', nem lâtott erre válához ëzs zsâkot á zúton, ász keresne[i]nk, elvesztëttük'.

Á zöreg embër mëg, hogy ím nem szoktá mëg á házugsâgot, ászongyá neki így në: ‚De bizony lâttám e[i]n, instâlom álâssáñ, mikor á zoskolâb[a]ó gyüttem'. — Ëbáttá ve[i]n bolongyá, mongyá á zúr, á ki á hint[a]óbá űt, me[i]g bolondâ tártyá itt á zembërt. Hâsz mikor v[a]ót me[i]g á, mikor eő á zoskolâbá jârt'. Ávvál odásuhintott á zostorvál á lovák köze[i], osz mëntek ode[i]b. Á zöreg embër mëg mënt ëgyenest házá.

Othon osztâñ elmontá á fijának, mëg á mënyinek, mit lâtott, mit hállott. Ázok mëg tüste[i]nt elmëntek á zöregvel á zsâke[i]. Házávitte[i]k, mëg me[i]rte[i]k: e[i]peñ ëgy ve[i]ká árány v[a]ot bennë. Ább[a]ó osztâñ olyáñ gázdágok lëttek, hogy á zöreg embërt tejbe vájba fürészhette[i]k; nem is eresztëtte[i]k osztâñ többet á zoskolâbá, mer hogy ím me[i]gis vëtte[i]k mâ válámi hásznât.

Árá mongyâk hât, hogy me[i]gis j[a]o á zöreg á hâznâ.

(Gömör).

MIKÓ PÁL.

Gazdasági eszközök.

A szekér részei.

A *rúd*, melynek szabad vége a *rúdvég* a *rúdvégszöggel*, eggy felül visszagörbülő vashorog, melybe négyes ökörfogatnál új rudat a *tézslát* (Csiliz-Radvány: Győr m.), *tézsolát* (Czf., Tsz.), négyes lovasfogatnál pedig a *fölhérget* (l. alább) akasztják. A rúd belső

végéhez villa-alakban a két *rúdszárnya* (Cs.-Radvány, CzF.), *ágasszárny* (Tsz.) van erősítve; a két szárnynak eggyüttesen *előágas* (Alsó-Fehér megye, Tsz: *léha* szónál) a neve. Az ágas két szabad végét eggy darab léc fogja össze, úgy hogy avval háromszög-alakot tesz, ennek neve *juha* (Cs.-Radvány, Negyed: Nyitra m.), *joha* (Gyönk: Tolna m.), *iha* (Alsó-Fehér m.), *juh*, *joh*, *gyuha*, *iha*, *éha*, *léhafa*, *léha* (CzF., Tsz., Kreszn.) és a szekéralja alatt lévő *nyujtó*-hoz támaszkodik, hogy a rúd le ne essék; ökrös szekérnek nincs juhája. ezért a rúd, ha nincs beléfogva az igásmarha, a rúdvéggel a földön van. A rúdra, ugyanott, hol a rúdszárnya, keresztbeálló erős fa van erősítve, a *förhéc* (Cs.-Radvány, Negyed), *felhérc* (Alsó-Fehér m.), *felhéc*, *fölhéc*, *ferhéc*, *förhéc* (CzF.), *förhénc* (Tsz, Kreszn.), melynek két szabad végén horgon eggy-eggy kissebb fa függ, a *hámfa* (Cs.-Radvány), *kisaljfa* (Alsó-Fehér), *kisafa* (Cs.-Radvány, Negyed, Hunyad m.), *kisefa* (Arad. m.): CzF., Tsz., Kreszn. szerint: *kisefa, késefa*, *késafa*, *kesafa*, *kisa*, *késa, tisafa* (Tsz. szerint Balaton melléki?), *négyelő* csak négyesfogatoknál a rúdvégszögre akasztott förhéc hámfái. A rúdszárnyahoz szilárdan erősitve van a *tengely*, még pedig úgy, hogy középen van a rúdszárnya, alul a tengely, fölül eggy szekérszélességű fa, *tengelypárna* (Gyönk, Tsz. lásd a *rakonca* szónál). A hátsó kerék-tengelynek is van tengelypárnája; a két tengelyt eggy erős rúd, a *nyújtó* (Cs.-Radvány, Negyed, CzF., Tsz., Kreszn.) köti össze, melynek hátsó vége kiáll a szekérből. Erősebb szekereknél a nyújtót a hátsó tengelypárnához, oly módon, mint a rudat az elsőhöz, az *utóágas* (Alsó-Fehér m.) is erősíti. Az első tengely a kerekekkel eggyütt szabadon foroghat jobbra-balra a *derékszög*, *nyújtószög* (Cs.-Radvány) körül, mely az első tengelyen, nyújtón. tengelypárnán keresztül az *eplénybe* ér. Az *eplény* (Cs.-Radvány, Negyed) ugyanoly nagyságú fa, mint a tengelypárna (CzF., Tsz., Kreszn., Tsz.[2] szerint *eplény* a szántalpazat összetartó fa). Elől az eplényen, hátul a hátsó tengelypárnán és azokhoz erősítve nyugszik a *kocsifenék*, *kocsidëszka* (Negyed), mit, hogy ki ne essék, az eplény és tengelyráma két végén majdnem derékszögben fölfelé kiálló fácskák a *förgetyűk* (Cs.-Radvány), *férgetyük* (Negyed) tartanak.

A förgetyűkhöz támaszkodik kétfelül a *szekéroldal*, két létra-szerű rács, mit a *lőcs* köt össze a keréktengelyekkel. Ha nincs szekéroldal és lőcs, akkor a förgetyűk helyett *rakoncák* vannak, melyek körülbelül eggy méternyi magasak. A tengelyeken nyugvó egész fölső alkotmányt *szekérdërëkának* hívják, melyben sokszor vesszőből font *szekérkas* van, vagy csupán kétfelől két *lésza* (Pécska. Arad m.), a szekéroldal nagyságának megfelelő hosszúkás négyszögű vesszőfonat. A szekér hátuljához, *farához* láncra akasztva van a *saraglya* (Cs.-Radvány, Negyed), *saroglya* (Hunyad és Arad m.); ugyanilyen lehet kissebb mérettel, elől is, melyre a kocsis lábát teszi; akkor a hátsót *nagy-*, a mellsőt *kis-saraglyának* hívják (Negyed); az utóbbit eggy deszka, a *homlokdëszka* (Negyed) is helyettesítheti.

A kocsi fenekét alul középen a *hasló* (Cs.-Radvány) szilárdítja. A *tengely, tengü* (Negyed), melyet az alján végignyuló és több helyt karikával általfogó *marokvas* erősít, két végével a *kerékagyba* nyúlik, mely belül, hogy ne kopjék, vastokkal, a *puskával* (Cs.-Radvány, Negyed), *persellyel* (CzF.) van kibélelve. A kereket a kieséstől a *steszli* (Cs.-Radvány), *teszli* (Negyed) akadályozza, mely vasból készült kupak és a tengely végére illik; a steszlin s a tengelyen keresztül megy a *kerékszög*, mely a lőcs alsó részét is tartja. A kerékagynak gyürüs megvastagodása a *kerékcsap*, melynek lyukaiban a *küllők* (Cs.-Radvány), *killők* (Negyed), *kerékfentők*, *kerék-zápok*, *kerék-kévők*, *kerék-köpük* (CzF.) ülnek eggyik végükkel; másik végük a *keréktalpba* nyúlik, melynek eggyes darabjai a *keréktalpfák* (Negyed). A mellső tengelyt a förhéccel, néha a hátsót is a haslóval vaspálca köti össze, ez a *csatlópáca* (Negyed, Tsz: lásd a *förhénc* szónál) vagy *hágcsó* (Cs.-Radvány).

Takaráskor a szekéroldalakra a lőcsöknél két *kerésztfát* (Negyed, CzF.) tesznek keresztbe, melyekre kívül a *vendégoldalakat* (Cs.-Radvány, Negyed, CzF., Tsz.) helyezik, hogy több szénát, szalmát, gabonát-mit rakhassanak rája; a szénára fölül a *nyomórudat* (Cs.-Radvány) teszik, melyet elől-hátul a *rudazókötéllel, rudallóval* (Cs.-Radvány) szoritanak le, hogy a szénát el ne hullajtsák.

LEHR VILMOS.

Tájszók.

Aranyosmegyeiek.

bálmos: juhtejjel készitett puliszka-étel.

berbence: veder nagyságú kis-hordó.

bizépen: no persze! Hogyne!

csöntörge: eltört fog.

csudás: különös. ‚Uan csudás természetű'.

dug: föd, pl. szőlőt dugni: befödni földdel.

ejszem: azt hiszem, elhiszem (?) ‚Ejszem megharagudott rám'.

harizsáló fa: piszkafa (?); a kemence fűtésekor használják, hogy a tűz eggyenlően égjen.

hetevény: fiastyúk.

hétszáz: ‚A hétszázát!': tréfás káromkodás.

húz. ‚Halálra húz': haldoklik.

jándék: ajándék.

kénék: kellene. ‚Csizmát kénék venni'.

kepe: papbér, mit eggyesek fizetnek.

komárnyék: az a hely, a hol a juhokat fejik.

földi kukujó: burgonya.

küpöl. ‚Vérbe küpölték eggymást': véresre verték.

majdég: majd még. ‚Majdég erre fordulok' (visszatérek).

merő. ‚Egész merőben oda van': nagy beteg.

nanó: nagyanya.

okaj: az a hely, a hol a juhok fejés előtt vannak.

orda: juhsajt, gomolya.

papó: nagyapa.

pityóka: krumpli.

platni: tűzhely, sparhét.

elront. ‚Elrontottam (= felhasználtam) két tojást‘.
stömpej: bélyeg.
szúszék: hombár, gabnatartó.
letëvődik: leszáll. ‚Lëtëvődött a fára a varju‘.
tojeb: tovább. odébb.
vőföny: vőfély.
zsąrda: hosszú karó, pózna.
zsisztvála: juhtejföl vagy vaj (?).

(Gęrend.) VÉGH MARISKA.

Csanádmegyeiek.

ásánkodik. ‚Nem olyan embör vagyok én, hogy ásánkoggyak‘.
avas. ‚Mind ott ötte a mögygyet a fán az avas‘.
dilinós: féleszű.
êröstel: elhanyagol. ‚Êröstêtem az imáccságot‘.
êvélve. ‚Van még úgy êvélve, a ki olyan kései‘.
êcseleködni. ‚Nem kértem vóna sénkitű, csak êcseleköttem vóna‘.
engedő: engedély. ‚Hiszen âra engedőt kő kérni‘.
forgalom. ‚Mikor mink hozzá kezdünk főzni, van ott nagy forgalom‘.
kárpál: lepiszkol.
kotré: gyökér- és szalmacsomó, melyet a vízből kikotornak.
lázul: lázad.
lázulás: lázadás.
lëpogonyít, összepogonyít: becsületében gázol. ‚Mán csúnyájúl összepogonyitotta‘.
lërohad. ‚Ha eső lönne, lërohanna a gabona‘.
lëszól-szapúl. ‚Úgy lëszóltaszapúlta, hogy jobban së kő‘.
összekülömbözik: összeveszik.
rálőcsöl: rátukmál. ‚Rálőcsölte a mindön ringy-rongy portékáját‘.
retye-rutyája: ia-fia, összes rokonsága.
surbankó: serdülő.
szaladó eső: futó zápor.
szaval: sokat beszél. ‚Në szavajj mán annyit na!“
szocilista: socialista. (E szónak még eggy furcsább alakját is hallottam, bár csak gúnyosan: szotyolista. Úgyancsak Makón alkotta a népetimologia a ninimiskát a ‚nihilistából‘).
vetél. ‚Nem jó macskát kocsin vinni, mer a kancaló hamar vetél, ha macskát visz‘.

(Makó.) KISS ERNŐ.

Palóc dalok.

Vêgig mëntem a falun,
Tân valamit annak;
Betekêntëk Matyusnyi,
Râtottavâ kênának.

Ëgyê. igyá hatyikám.
Ha vőm akarsz lënnyi.
Kikíny-szëmő Borka lyányom
Ê akarod vënnyi.

(Zagyvavidék.) RUIK LÁSZLÓ.

TARTALOM.

Értekezések.

		Oldal
Albert János:	Hol termett a ‚furkós bot'?	2
	A magyar nyelv jelene és jövője:	
	I. Hol a hiba?	241
	II. A magyar nyelv a népiskolában . .	289
	III. Az anyanyelv tanításának módszere s tanterve a népiskolában	343
	IV. Népiskolai magyar nyelvtanok 393, 442, 491, 536	
Balassa József:	A slavóniai nyelvjárás 162, 212, 259, 306, 357	
Barbarics Robert:	Egy mondattani szerkezet kérdéséhez . .	60
Bartha József:	Hangrövidítő tövek	117
Goldziher Ignác:	Szómagyarázatok	193
Melich János:	Szómagyarázatok 97,	148
Mikó Pál:	Palóc megszólítások 22,	68
	A házi állatok a magyar szólásokban 404, 448,	498
Munkácsi Bernát:	Szómagyarázatok	1
Pap Ferenc:	Gondolatok Kemény Zsigmond nyelvéről .	113
Prikkel L. Marián:	Szómagyarázatok	337
	A *redő* eredete s története	509
Schmidt Győző:	Wrewsasdan	552
Szabó Ernő:	A házi állatok a magyar szólásokban 9, 63, 104, 155, 202, 251, 299,	353
Szarvas Gábor:	Szómagyarázatok	193
	Szólásmagyarázatok	385
	Német vendégszók	515
	A *redő* eredete s története	540
Szilasi Móric:	Szómagyarázatok 49,	433
Szinnyei József:	A magyar nyelvbe átvett oláh szavak 5. 56, 99, 151, 199, 247, 296, 349, 390, 438, 481,	529
	Szómagyarázatok	145
Veinstein-Hevess Kornél:	A Jordánszky és Érdy codex 217. 267, 313, 364, 400,	458
Zolnai Gyula:	Unuttei	550

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Oldal

Még egyszer a ‚fakó'. *Nagyszigethi Kálmán* 29
Monda. *Nagyszigethi Kálmán* 30
Gugó. Nem téved? *Albert Jinos* 31
Mégis csak ‚beáll a Duna'. *Mikó Pál* 33
Fardagály. *Simonyi Zsigmond* 33
Monda. *Prikkel L. Marián* 79
Késálkodás. *Prikkel L. Marián* 79
Pruszlik. *Gaal Zoárd* 80
Talán. *Valló Albert* 80
Nem téved? *Mikó Pál* 80
Végszó. *Szarvas Gábor* 83
Hodály. *Balassa József* 130
Előte, előtő. *Simonyi Zsigmond* 131
A ‚felé' névutó irányhatározók mellett. *Simonyi Zsigmond* . . 132
Kész van. *Füredi Ignác. Paul Gyula. Barburics Robert. Muczki Valér. Bánóczi József. Rupp Kornél. Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor. Zolnai Gyula* 134, 229
Az *æ* betű és hangja, *Balassa József. Kolumbán Samu. Steuer Janos* 182, 221
Uj szók. *Bánóczi József* 183
Szelindek. *Simonyi Zsigmond* 185
Örökkön örökké. *Melich János* 185
Külföldi magyarok. *Bánóczi József. Volf György. Pruzsinszky János. Szarvas Gábor. Lehr Vilmos. Harmath P.* 186, 277, 417, 523
Magyar külföldiek. *Volf György. Szarvas Gábor* 188
Megokolni. *Kolumbán Samu* 223
Én csináltam. *Nagyszigethi Kálmán* 223
A tehetségek veszedelme. *Bánóczi József* 224
Leleplezés. *Bodonyi Nándor. Szarvas Gábor* 225
Hadastyán. *Zolnai Gyula* 227
Agarad magammal. *Simonyi Zsigmond* 233
Nincs kész. *Bodonyi Nándor* 228
Redő. *Szarvas Gábor. Prikkel L. Marián* . . . 274, 376, 417
Mafla. *Szarvas Gábor. Melich János* 275, 415
A Kossuth név. *Szigetvári Iván. Szarvas Gábor* 276
Elavult szók. *Máthé György* 375
Díj. *Nagyszigethi Kálmán* 375
Fölmerül. Csonkahét. *Mikó Pál* 377
Ritkább szavak. *Mikó Pál* 378
Magyarnak Pécs, németnek Bécs. *Mikó Pál* 412
Súrol. *Melich János* 416
Szent Mihály lova. *Riedl Frigyes* 471
Darabont. *Melich János* 472
Székfű. *Lehr Vilmos. Szerk.* 474
Párjál. *Mikó Pál* 475

Oldal

Dugába dölt. *Ásbóth Oszkár* 476
Rémerős. *Kőrösi Sándor* 476, 559
Billikom. *Prikkel L. Marián* 521
Diéta. Címer. *Molich János* 522
Egészvágás szekér. *Szilasi Móric* 524
Székfű. *Simonyi Zsigmond. Szarvas Gábor* 524
Csélcsap. *Szilasi Moric* 558
Külföldi magyarok. *Prikkel Marián* 559. *Balassa József* 560
Szarvas Gábor 560
A házi állatok a szólásokban. *Nádory Nándor* 561
Kacér. Eszterág. *Ásbóth Oszkár* 562
Két döntő fontosságú szó. *Szarvas Gábor* 563
Eggy üldözőbe vett betű. *Szarvas Gábor* 565

Kérdések és feleletek.

Kegyetek *tudják* v. *tudja?* 34
Zeáner, zseni? 35
Cukrázda v. *cukrászda?* 36
A *műkedvelő* nem teljesen ugyanaz, a mi a *dilettáns?* . . . 36
A *backfisch* magyar nevezete 84
Hűen v. *híven?* 84
Van-e s mi a megkülönböztető jele az igei és határozói *-ul, -ül* képzőnek? 86
Higyje v. *higgye?* 87
Helyes magyarság-e ‚a ház *kész van?*‘ 88
‚*Eggyetlen* leány‘? 320
Kendtek v. *kentek?* 321
Melyik a legnagyobb absurditás nyelvünkben? 322
Mélyhangú-e az *Albert* szó? 323
Magyar szó-e a *tarisznya?* 324
Eredeti magyar szó a *burgonya?* 420
Mi az eredete a *dugába dől* szólásnak? 423
Hogy állhat meg a nyilt *e* oly szótagban, melyre mélyhangú tag következik? 424
Végtére? Végtelen? 425
Mennyekben v. *mennyégben?* 426
A kérdőjel (?) alkalmazása? 566
Szőllő v. *szőlő? Olt* v. *ojt?* 567
Csuklol-e a helyes v. *csuklasz? Különben* v. *külömben?* . . 568
Etimologiailag *röglön*-e a helyes v. *röktön?* Jó magyarsággal van-e mondva *védi magát védekezik* helyett? 569

Nyelvtörténeti adatok.

Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből. *N. N.* . 233
Ritkább szavak. *Pécsi Ödön* 326

Vegyesek.

Oldal

A furfangos ortológus. *Szarvas Gábor* 16
A Budapesti Szemle és a Nyelvőr. *Szarvas Gábor* 72
S mi ne tudnánk latinul? *Szarvas Gábor* 124
Kész van. *Füredi Ignác. Paul Gyula. Barbarics Róbert. Maczki Valér. Bánóczi József. Rupp Kornél. Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor. Józsa János. Volf György. Zolnai Gyula. Pruzsinszky János. Négyesi László* 134, 170
Tájszó-Tarlózat. *Simonyi Zsigmond* . . . 368, 477, 525, 569
A népiskolai magyar nyelvtanok birálatához. *Komáromy Lajos* 554

Irodalom.

Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. *Szilasi Móric* . 464

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok 37, 92, 281, 331, 574
Hasonlatok 32, 282
Babonák 38, 283
Álomfejtések 383
Tréfás versikék 141, 237, 284, 332
Tréfás dalok 191
Elbeszélések 39, 382, 574
Párbeszédek 93, 140
Adomák 141
Krisztus-mondák 190, 236, 282
Állatmesék 332, 480
Népmesék 40, 237
Csalimesék 41
Népdalok 48, 578
Népmondák 288
Gazdasági eszközök 575
Helynevek 48
Tájszók 42, 94, 142, 191, 238, 284, 333, 384, 577

[illegible]

MAGYAR NYELVŐR

[illegible]

[illegible]

MAGYAR NYELVŐR

[illegible] 5 [illegible]

[illegible]

[illegible]

Reklamácziókat [illegible]

A magyar néptanítók figyelmébe.

[illegible] megkí[illegible]

H[illegible] csekély [illegible] mód[illegible] szükségesebbet, azt, a mely nemzeti nyelvünk jelenségeinek magyarázatával foglalkozik, maguk nagyobb megerőltetése nélkül megszerezhessék, s így, a mi hivatásuknak fő és sarkalatos célja, hogy a magyar nyelvtudomány haladásával lépést tarthassanak: úgy intézkedtünk, hogy a néptanítók folyóiratunkat, a Magyar Nyelvőrt, **öt forintnyi előfizetési ár helyett három forinton rendelhessék meg.** Ehhez még azon kedvezményt is csatoljuk, hogy ez összeget három részletben, januárius, május és szeptember első napjaiban küldhessék be.

Budapest, 1894, december 15.

A Magyar Nyelvőr
kiadó hivatala
[illegible]

Megjelent

MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,

egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mëgszërződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőrkötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 **kr.**

A teljes köteteknek börbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A müvelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesirás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

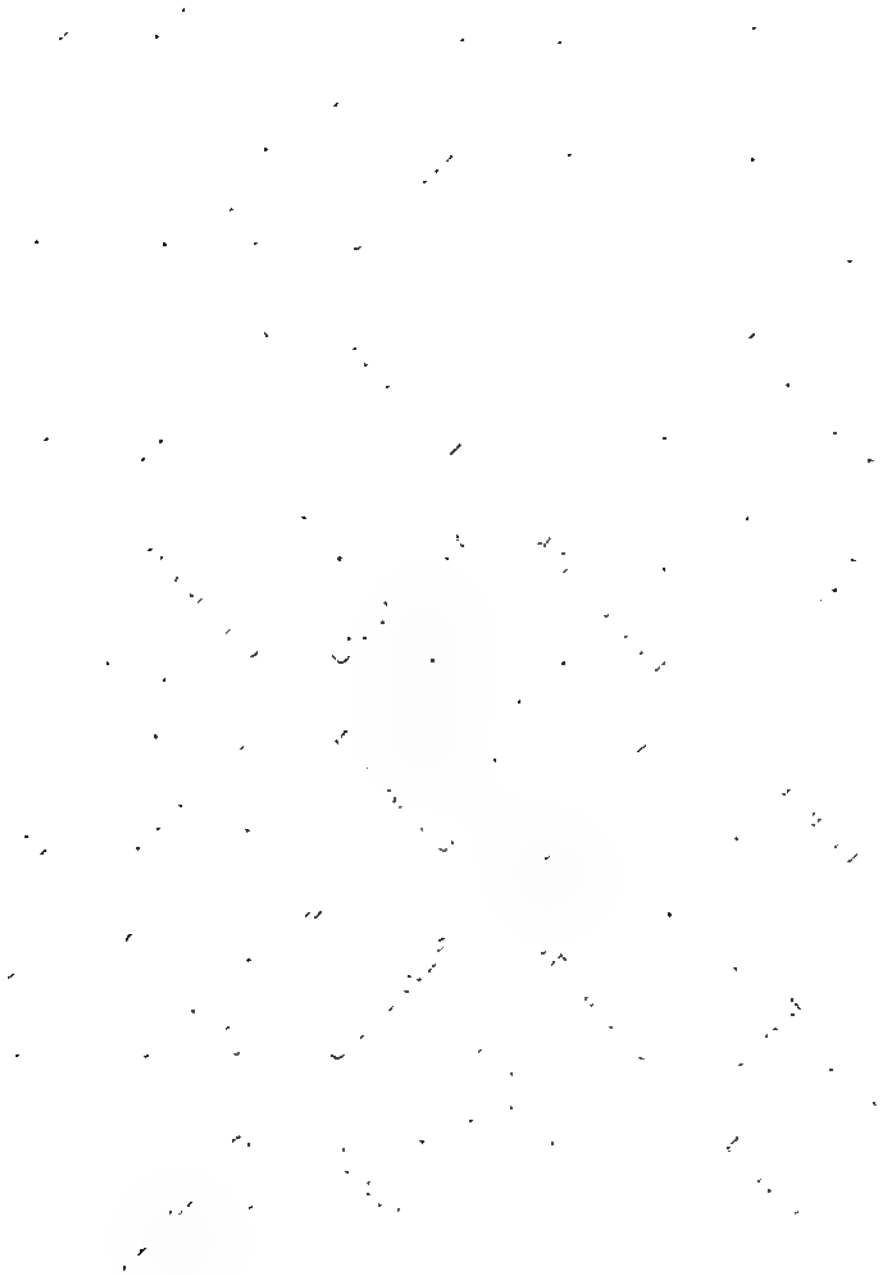

Stanford University Libraries
3 6105 015 082 865

PH
2001
M35
V.23
1894

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

[redacted]
3 6105 015 082 865

PH
2001
M35
V.23
1894

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.